

Oct 1 F.
3e.
M.

305134

1874
=

1875

501.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1874. AUGUSZTUS 24-TŐL AUGUSZTUS 29-IG

GYŐRÖTT TARTOTT XVII-IK NAGYGYÜLÉSÉNEK

TÖRTÉNETI

VÁZLATA ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTE

FEHÉR IPOLY

PANNONHALMI BENCÉS, A NAGYGYÜLÉS TITKÁRA.

KUBINYI ÁGOSTON ÉS FERENC ARCKÉPÉVEL, TÖBB FAMETSZVÉNYNYEL, ÉS SZINEZETT KÖNYOMATU TÁBLÁKKAL.

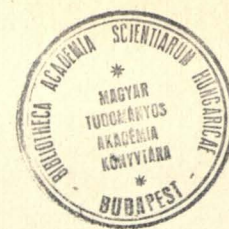

BUDAPEST, 1875.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

EGYETEM-UTCA 4. SZÁM ALATT.

KUBINYI ÁGOSTON

született 1799, meghalt 1873.

KUBINYI FERENCZ

született 1796; meghalt 1874.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1874. AUGUSZTUS 24-TOL AUGUSZTUS 29-IG

ELVÉGZETT TARTOTT XVII-IK NAGYGYÜLÉSENEK

TEGYEN-ETI

VÁZLATA ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTE

FEHÉR-IPOLY

PANNONHALMI BENCÉS, A NAGYGYÜLÉS TITKÁRSÁGA

EGYENKÉNT KÉZIRATOK, KÖNYVEK, TÖBB FÉLTÍZSÉVÉNYVEL, ÉS SZÍNEZETT KÖNYVMATU TÁBLÁKKAL.

BUDAPEST, 1875.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDAJA

EGYETEM-UTCA 4. SZÁM ALATT.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1874. AUGUSZTUS 24-TŐL AUGUSZTUS 29-IG

GYŐRÖTT TARTOTT XVII-IK NAGYGYÜLÉSÉNEK

TÖRTÉNETI

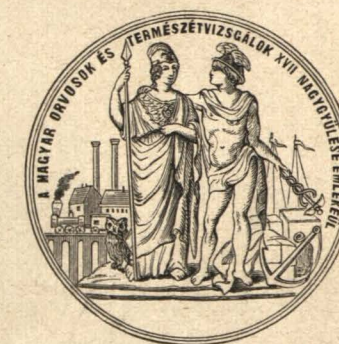
VÁZLATA ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTE

FEHÉR IPOLY

PANNONHALMI BENCÉS, A NAGYGYÜLÉS TITKÁRA.

KUBINYI ÁGOSTON ÉS FERENC ARCKÉPÉVEL, TÖBB FAMETSZVÉNYNYEL, ÉS SZINEZETT KÖNYOMATU TÁBLÁKKAL.

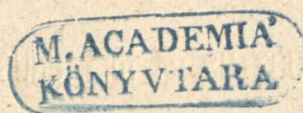

BUDAPEST, 1875.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

EGYETEM-UTCA 4. SZÁM ALATT.

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ.

I.

	Lap
1. A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének 1841-ben megalkotott alapszabályai	1
2. A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének ügyrendje	3
3. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1873-dik évi nagygyűlésének elhalasztása	8
4. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874. évi augusztus 18-tól augusztus 23-ig Győr városában tartandó XVII. nagygyűlésének előrajza	9
5. A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmányának tagjai 1874/5-ben	13
6. a) A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874-ik évben Győrött tartott XVII. nagygyűlésében részt vett tagok névjegyzéke	14
b) Bejegyzett, de a gyűlésen meg nem jelent tagok névsora	22
c) Megjelent hölgyek névsora	23

II.

Köz- és szakgyűlési jegyzőkönyvek és ezeknek mellékletei.

1. A megnyitó közgyűlés előrajza	24
2. A megnyitó közgyűlés jegyzőkönyve	25
A) Válaszok, melyek a meghívás folytán tudományos intézetek, egyletek, törvényhatóságok és egyesek részéről érkeztek	32
B) A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmányának jelentése a XVII. nagygyűléshez	49
3. A magyar orvosok és természetvizsgálók pályázat-hirdetése	52
4. A m. k. belügyministerium átiratai	53
5. Az állandó középponti választmánynak jelentése a könyv- és levéltár érdekében	55
6. Sztupa György pénztárnok jelentése és számadása a mehádia-herkulesfürdői XVI. nagygyűlésről	55
7. Szakosztályi jegyzőkönyvek és mellékleteik	58
a) Az orvos-sebészti szakosztály jegyzőkönyvei	58
Első ülés	58
Második ülés	62
Harmadik ülés	63
b) Az államorvosi szakosztály jegyzőkönyve	66
A szakosztály indítványos jelentése a közgyűléshez	68
Dr. Stadler indítványa az országos lelencház ügyében	69
c) A természettani szakosztály jegyzőkönyvei	70
Első ülés	70
Második ülés	71
d) Az ásvány-, föld- és vegytani szakosztály jegyzőkönyve	72
e) A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály jegyzőkönyvei	73
Első ülés	73
Második ülés	76
A szakosztály indítványos jelentései	77

	Lap
f) A régészeti szakosztály jegyzőkönyvei	79
Első ülés	79
Második ülés	80
Harmadik ülés	80
g) A társadalmi szakosztály jegyzőkönyvei	81
Első ülés	81
Második ülés	82
A közintézetek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	84
8. A magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött 1874. évi augusztus 24—28-ig tartott XVII. nagygyűlése alatt alakult közülési választmánynak jegyzőkönyvei	86
Első ülés	86
Második ülés	89
9. Mellékletek a közülési választmány jegyzőkönyveihez	89
Az előpataki birtokosság meghívója	89
Szombathely város meghívója	90
Dr. Hamary Dániel jutalomtéttele orvosi könyvésztetre	90
Dr. Mangold Henriknek a nagygyűlés idejére és fürdészeti szakosztály alakítására vonatkozó indítványa	91
10. A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése bezáró közülésének előrajza	91
11. A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése bezáró közülésének jegyzőkönyve	92

MÁSODIK RÉSZ.

Köz- és szakülési értekezések	97
A) A megnyitó közgyűlésben tartott beszédek és értekezések	99
1. Dr. Kruesz Krizosztom nagygyűlési elnök megnyitó beszéde	99
2. Nagy Pál Győr város polgármesterének üdvözlő beszéde a nagygyűléshez	105
3. Xántus János alelnök előadása »A természettudományok általános haladásáról«	106
4. Megemlékezés az elhunytakról	117
5. Dr. Kátai Gábor nagy-kun-kerületi főorvos és nagygyűlési alelnök előadása »Az orvosi tudomány jelen irányáról«	119
6. Dr. Rózsay József főorvos előadása »A hullák elégetéséről«	137
7. Dr. Sass István, tolnamegyei főorvos előadása »A közegészségügy a társadalomban«	145
B) A bezáró közgyűlésben tartott beszédek	150
1. Dr. Kruesz Krizosztom nagygyűlési elnök zárbeszéde	150
2. Nagy Pál Győr város polgármesterének bucsubeszéde	152
C) Szakértekezések:	
a) Orvos-sebész értekezések	153
1. A vörös dobróc (lichen ruber) újabb esetei. Dr. Poor Imre egyetemi tanártól	153
2. A fertőtlenítő szerek és fertőtlenítés értékéről. Dr. Kátai Gábor, nagy-kun-kerületi főorvos és nagygyűlési alelnöktől	163
3. A higanykészítmények helye a bujakór (syphilis) gyógyszerei közt. Dr. Bodogh Albert, Borsod-megyei tiszt. főorvosától	169
4. Kísérletek a sósavas apomorphinnak gyógygyakorlatba hozatala körül. Dr. Révay János, Zenta város főorvosától	174
4. A szürke hályog kivetésének jelenlegi állása, különös tekintettel Jaeger tanár új módszerére: a homoru metszésre (Hohlschnitt). Dr. Klein Salamon, a bécsi »Allg. Krankenhaus« szemészeti osztályának I. oszt. másodorvosától	179
6. A villamnak (electricitas) gyógyászati és műveői alkalmazása a szemészetben. Dr. Kiss György Szabadka város szemorvosától	188
7. Győr vidékén honos kóralakok. Dr. Karika Antal, Győrmegye tiszt. főorvosától	194
8. A sebek járulékos bajainak okairól és megátlásáról. Dr. Kanicz Józseftől	201
9. Elnyelt varrótűről. Dr. Jelenffy Zoltán gégeorvosától	204
10. Felső-Zemplén megyében általában különösen a megigézés ellen használt népgyógyszerekről. Dr. Grünblatt Jakab járási orvostól	208

	Lap
11. Észleletek az 1873-ik évi cholera-járványról Nógrádmegyében. Dr. Plichta Soma megyei főorvostól	210
12. Észleletek az 1872—73-ik évi cholera-járványról orvosgyakorlati és államorvosi megjegyzésekkel. Dr. Török János, járási rendes és megyei tiszt. főorvostól	213
13. A férfi-ivarszerveknek eséplőgép által okozott teljes lenyuzódása. Dr. Miskolezy Mihály, Biharmegye tiszt. főorvosától	228
14. Az Erdélyben 1870-től 1873-ig uralkodott ronesoló toroklob-járvány. Dr. Otrobán Nándortól	231
b) Allamorvosi értekezések	236
1. A törvényszéki orvos hazánkban. Dr. Sikor József, kir. törvényszéki orvostól	236
2. A városok közegészségi állapotának javítási eszközeiről. Dr. Schreyer Lajos, Zalamegye tiszt. főorvosától	240
c) Természettani értekezések	244
1. Két egymásra merőleges irányu, vagy egymásközt párhuzamos rezgési mozgásnak egy harmadik haladó mozgással való összetételéből eredett utak szabatos leirási módja. Dr. Jedlik Ányos, egyetemi tanártól	244
2. Poggendorff kettős megosztási villamgépe. Fehér Ipoly, főgymnasiunai igazgatótól	248
3. A módosított Smee-féle telep. Tomek Anasztáz tanártól	254
d) Ásvány-, föld- és vegytani értekezések	255
1. A budai keserűvíz források 1874-ben. Bernáth Józseftől	255
2. A budai keserűvizek forrásainak képeztetéséről. Dr. Nendtvich Károlytól	259
f) Régészeti értekezések	260
1. Méhkerti Milkovits János koroneói közbirtokos mint numismaticus és az ő éremtani gyűjteményei. Ebenhöch Ferencz, győri kanonoktól	260
2. A veszprémmegyei hathalmi sírhalmok. Ebenhöch Ferenc, győri kanonoktól	265
g) Gazdasági értekezés	267
A festőbuzér. (Rubia tinctorum.) Viola Kálmántól	267
h) Társadalmi értekezések	274
1. A nevelészet és gyógyászat kölcsönös viszonyáról, kapcsolatban egy indítvánnyal: az emberi fejlődés közép fokainak megállapítása iránt. Rapos József, volt képezde-igazgatótól	274
2. Népgyógyászat és kuruzsolás a Jászságban. Dr. Orbay Antal, jászkerületi főorvostól	278
A XVII. nagygyűlés alkalmával felmerült mozzanatok.	
1. Jelentés a XVII-ik nagygyűlés tiszteletére Győr városában rendezett termény- és iparkiadításról. Dr. Gerlóczy Gyulától	305
2. Kirándulás Pannonhalmára augusztus 26-án. Viola Kálmántól	312
3. Kirándulás Mosonmegyébe augusztus 28-kán és 29-én. Dr. Rodiczky Jenő, gazd. akad. tanártól	314
a) A magyar-óvári főhercegi uradalom	319
b) Magyar-Óvár	320
c) A méhészeti kiállítás	322
d) A magyar-óvári kir. gazd. akademia	324
e) Mosony	327

ELSŐ RÉSZ.

A TÖRTÉNETI VÁZLATRA VONATKOZÓ OKMÁNYOK.

I.

A TÖRTÉNETI VÁZLATRA VONATKOZÓ OKMANYOK.

1.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének 1841-ben megalkotott alapszabályai.

Célja ezen gyűlésnek személyes ismeretség, orvosi és természettani ismeretek, tapasztalatok s új találmányok, amennyiben lehetséges, előszó általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ismertetése is.

Ez évben tartatik ugyan egy második gyűlés, még pedig Pesten, szeptember 6-kán és következő napjaiban, jövőre pedig évenként csupán egyszer: azonban minden következő gyűlésnek helyét, mely hazánk majd ama, majd eme népesebb vagy főbb iskolákkal s jelesebb intézetekkel, nemkülönben kitűnő természettani ritkaságokkal diszló városa lehet, mindenkor az utolsó gyűlés határozandja meg.

A gyűlésre megjelent minden tag a határidő előtti három nap alatt magát az e végett megválasztandó ügyvivőnél, ki egyszersmind alelnök egy személyben, s jegyzőnél személyesen beírván, belépti jegyet kap.

A szintén előre megválasztott elnök a kitűzött napon megnyitván az ülést, a jelenlevők nevei, úgy az alapszabályok is felolvastatnak, s a mult gyűlés óta talán elhunyt nevezetesebb magyar orvosok és természetvizsgálók felett emlékbeszédek tartatnak.

A külön tudományokkal foglalkozó tagok iránti tekintetből külön osztályok rendeltetnek, ugymint: az orvosok és sebészek, physicusok, geographusok és astronomusok, mineralogusok, geognosták, chemicusok és pharmaceuták, zoologusok, physiologusok és botanicusok, végre a veterináriusok, oeconomusok részére; magában értetvén, hogy a résztvevő tagok számához és minőségéhez képest ezen osztályokat szaporítani vagy kevesíteni szabad lesz.

Diplomaticus nyelve gyűléseinknek a magyar, ezen vitetvén jegyzőkönyvünk is, mindazáltal hazai nyelvünkben kevésbé jártas ügyfeleink deákul, sőt saját anyai nyelvükön is adhatják közléseiket.

Utolsó két napon közgyűlések tartatván, ezeken a részletes ülésekben legnevezetesebbnek tartott dolgozatok vagy fölfedezések újra felolvastatnak.

Minden választás vagy fontosabb tárgy titkos szótöbbséggel döntetik el, és a szavazásban minden beirt résztvevő tagnak egyenlő joga van.

Utolsó napon kijelöltetik a legközelebb tartandó gyűlésnek helye, megválasztatik jövőre az elnök, továbbá az alelnök és ügyvivő egy személyben és a jegyző, mely utóbbiak a kitűzött helyen vagy annak közelében lakván, szállásokról, kirándulásokról, rendes élelombeli ellátásról, gyűlési termekről, multságokról előre gondoskodni, és a sikert jó eleve hírlapok által országszerte közre tenni kötelesek lesznek.

Végezetül az elnök befejezi a nagygyűlést.

Mint nyilvánosság emberei a tudomány terjedését és polgártársaink mivelődhetését vévén különös tekintetbe, a tudományt kedvelő vendégek között minden közgyűlés alkalmával a hely kiterjedéséhez képest elég számu jegyek osztatnak ki.

Pótlólag hozott s alapszabályul szolgáló nagygyűlési végzések.

1. Mindjárt a II. nagygyűlésen végzéssé lőn, hogy jövőre két titkár választassék.
2. Az V. nagygyűlésen az archaeologia a természettani szakosztályba felvétellett; a VII. nagygyűlésen pedig a gazdasági szakosztályban a műiparnak nyitott tér.
3. A mi pénz a gyűlés munkálatai költségeinek fedezése után fennmaradna, az pályakérdésekre fordítandó. A helyben nem lakó titkároknak utiköltségekre s a munkálatok szerkesztőjének a közgyűlésből illő díj ajáltassék. (A VI. nagygyűlés 15. pontja.)
4. A szakok a jövő gyűlésen némely megvitatandó tárgyakat vagy kérdéseket előre kitűzendenek. (VI. nagygyűlés 15. pontja.)
5. A nagygyűlésen a számadások vitelére három évre egy pénztárnok választatik, ki egyszersmind a munkálatok szerkesztésére is befolyással legyen. A számadásokrai ügyelés pedig az alelnökre bízott.
6. A IX. nagygyűlés zárközgyűlése 13. pontja szerint az eddig szokásos három közgyűlés helyett kettő jött határozatba; a többi idő szakülésekre fordítandó.
7. A IX. nagygyűlés ugyanazon közgyűlésének 14. pontja szerint határozatba ment, hogy a helyett, hogy a szakgyűléseken tartott előadások közül választattak értekezések a közgyűlésre, ezentul az ezeken felolvasandó értekezések kidolgozására a tudomány előkelői szólítottassanak fel.
8. Ugyanazon nagygyűlés zárközgyűlésének 16. pontja szerint határozattá vált, hogy a munkálatok eleje ezután a magyar tudományosság elhunyt bajnokainak areképeivel lesz ékítendő.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének ügyrendje.

I. FEJEZET.

A nagygyűlésről, köz- és szakülésekről.

1. §. A nagygyűlés előzményeiről.

A nagygyűlés előkészületeit annak tisztviselői a gyűlés helyén alakult központi s albizottság — és a központi állandó választmányynyal egyetértőleg intézik. Nevezetesen: a gyűlés idejét, előrajzát — program — megállapítván, hírlapokban közlésteszik, a meghívásokat szokás szerint szétküldik; az utazás-, szállításról, étkezés-, ismerkedési estélyről, multságáról, ülési termekről gondoskodnak; gondoskodnak, hogy a gyűlés helyének s vidékének természettani ritkaságai és egyéb nevezetességei, intézetei s viszonyai helyirat, kiállítások, mutatóványok, kirándulások, veretendő fémek (emlékpénz, Medaille) s más művek által megismertessenek. Általában mindent akként rendeznek be, hogy a nagygyűlés célját, mely az ismeretek kicsérélésével a szaktudományok művelése, terjesztése, a vidék érdekeinek emelése és a kölcsönös ismerkedés, — lehetőleg elérhesse, s minél több eredmény által legyen tanulságos és örök emlékü.

2. §. A beírásról.

A nagygyűlés helyén a megnyitó közlést megelőző 3 napon — közönségesen a városházán vagy más alkalmas épületben — a pénztárnok és egy külön bizottság jelenlétében a megérkező tagok magokat a nagygyűlés kellően rovatozott névkönyvébe sajátkezűleg írják be. Mindenki beírja vezeté- s keresztnévét, polgári állását, a szakosztályt, melyben működni vagy résztvenni akar, tartandó tudományos értekezésének címét, állandó lakhelyét és a gyűlés helyén levő lakását. Amennyiben már előbb — az utazási igazolvány kiállításakor — nem fizetett, a meghatározott díjat leteszi. Ekkor igazolási jeggyel láttatik el, melylyel a beírt tagnak minden jogával s előnyével élni felhatalmaztatik; nevezetesen: minden beírt tag bir közléseken és azon szaküléseken, melyekbe szakismereteinél fogva beírta magát, szavazati joggal, részt vehet díj nélkül az intézetek, kiállítások, gyűjtemények látogatásában, részt vehet — illő díj mellett — a közebédeken, multságokban s kirándulásokban; megkapja díj nélkül az előbbeni nagygyűlés »Munkálatait«, a hivatalos »Napi Közlönyt«, az e célra készült helyiratot — topographia, — érmet, s egyéb adományokat a neki szóló jegyekkel s iratokkal együtt.

Az elkésett tagok a nagygyűlés egész tartama alatt felvétetnek. A beíratás utolsó napján, a megnyitó közgyűlés előestéjén tartatik az ismerkedési estély, melynek célja a kölcsönös ismerkedés és a szakférfiak csoportosulási tájékozása, mi a szakosztályok szervezésére előkészítésül szolgál.

A nagygyűlés meghívott tagja gyanánt tekintetik az egyetemes orvos-gyógyszerészkar; valamint tagjai lehetnek mindazok, kik állásuk — vagy hivataluknál fogva a természet-

tudományok valamely ágával, továbbá a régészettel, gazdasáttal vagy műiparral tudományosan foglalkoznak vagy pedig ezeknek őszinte kedvelői.

A közüléseken hölgyek is mindenkor szívesen látott vendégek.

3. §. A nagygyűlésről.

A gyűlés helye minden évben változván, a bezáró közülésen (lásd a 4. §-t) választatik meg. Ekkor a meghívó városok levelei felolvastatván, — ha az indokok komoly megfontolása s tárgyalása után megállapodás nem hozható létre, és az ellennézetek ki nem egyenlíthetők, — itt is, mint egyéb választásnál, szavazás útján a viszonylagos (relatív) többség dönti el az ügyet.

A nagygyűlés idejét, mely leginkább augusztus 15-től szeptember hó 15-dikéig esik, a zárközülés vagy azonnal kimondja, vagy pedig annak a leendő gyűléshely viszonyaihoz alkalmazandó meghatározását a központi állandó választmányra és tisztviselőkre bizza.

A nagygyűlés tartama 5—6 nap, mely idő a köz- és szakülésekre s tán célszerűen közbevetendő kirándulásokra fordítandó.

A nagygyűlés tisztviselői, kik az ügyvitellel vannak megbízva: elnök, 2 alelnök, 2 titkár, pénztárnok, ellenőr.

Ha rendkívüli viszonyok igénylik, a szükséghez képest több tisztviselő, illetőleg ügyvivő is választathatik.

Az elnök, alelnökök, titkárok egy évre, a pénztárnok, ki egyszersmind levéltárnok is, és az ellenőr 3 évre választatnak.

Az elnökök egyike az orvostudorok közül választatik; az egyik alelnöknek és egyik titkárnak budapesti lakosnak kell lenni.

A tisztviselőknél egyetemlegesen kötelességek az ügyvitel a multa és a jövőre vonatkozólag.

A mult nagygyűlés tisztikara pontosan végrehajtja a reá bizottakat, s foganatosítja a hozott határozatokat.

Az újonnan választottak pedig jókor elkezdenek a leendő gyűlés érdekében működni.

Az összes ügyvezetés az elnököt és alelnököket illeti. Az elnöknek, ki a közüléseken elnököl, legfőbb feladata az ülés tapintatos vezetése. Az alelnökök az elnököt távollétében helyettesítik. Ezek a titkárokkal együtt mindent elkövetnek, hogy a tagok méltányos kívánalmait teljesüljenek. Ily célból a központi állandó választmánynyal közrehatólag a leendő gyűlést kebelébe fogadó hatósággal és hatóságokkal folytonosan érintkezvén, azokat a teendőkről értesítik.

A titkároknak főbb hivatása a közüléseken a jegyzőkönyvet vezetni, a hivatalos »Napi Közönyt« s »Munkálatokat« szerkeszteni.

A tisztviselőknél teendői ez ügyrend §§-ban egyes tárgyakra vonatkozólag bővebben adatnak elő.

4. §. A közülésekről.

Közülés rendszerint kettő — egy megnyitó és egy bezáró — tartatik. Alapos okból tartathatik 3-ik is.

A) A megnyitó vagyis első közülés tárgyai:

- Elnöki megnyitó beszéd.
- A helybeli hatóságoktól üdvözlés.
- Az alelnökök, titkárok előadásai.
- Hivatalos levelek, jelentések az üdvözlések-, küldöttségekről, — s a jövő évi nagygyűlésre történt meghívások előleges közlése.
- Az alapszabályoknak és ügyrendnek — ha kívántatnék — felolvasása.
- Rövid közérdekű értekezések, melyek tartására és kidolgozására — ha önként nem jelentkeznek — ismert tudományos férfiak a tisztikar által felszólíttatnak.
- A pénztári számadás megvizsgálására s egyéb felmerülő tárgyakban való véleményadásra küldöttségek neveztetnek.
- A külön szakokra beírt tagoknak osztályozott névjegyzékét az elnök, szakonkint vezérletre alkalmas egyéneknek oly célból adja át, hogy a szakok gyűlését megnyitván, azoknak megalakulását eszközölje.

B) A bezáró közülés tárgyai:

- Az elnök az ülést megnyitja.
- Az előbbeni közülés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesítettik.
- Jelentés a szakosztályokban a közülés elé terjesztetni határozott indítványokról, pályakérdésekről s egyéb határozatot igénylő tárgyakról.
- Jelentés a pénztár-vizsgálatról s ennek kapcsán a tiszteletdíjak s egyéb kiadások megállapítása s költségek fedezése s a »Munkálatok« szerkesztéséről hozandó végzések.
- Új indítványok, javaslatok tárgyalása.
- A jövő nagygyűlés helyének és személyzetének a főnebbi 3. §-ban körülírt módon való megválasztása. Egyéb választások s küldöttségek s a hitelesítendő bizottság kinevezése.
- Előadások, melyeket a szakülések a közülésekben felolvastatni kívánnak. Ezeknek közérdekűeknek kell lenni, és csak kivonatban előterjesztetni; felolvasásuk iránt a nagygyűlés tisztviselői a szakülések hivatalnokaival határoznak.
- Az elnök zárbeszéde és bucsúszavak.

5. §. A szakülésekről.

Az eddig megállapított szakosztályok következők:

- orvos-sebész; élet- és bonctani; államorvosi, társadalmi osztályllyal;
  - fűvés- és állattani;
  - ásvány- föld- és vegytani;
  - gazdaszat-, állatgyógyászat és műipari; — mely osztályok különben a tagok számához és minőségéhez képest összekapcsolhatók vagy alosztályokkal szaporíthatók.
- Mennyire lehetséges, a szakosztályok helyiségei úgy jelöltetnek ki, hogy egy épületben vagy legalább közel legyenek egymáshoz.

A szakok ideiglenes vezetésével, üléseinek megnyitásával közülésileg megbizottak a kijelölt termekben megjelenvén, a beirt tagok névsorát s tartandó értekezéseik jegyzékét bemutatva, elnök és jegyzők választására hívják fel a szakülést. Mindegyik szakban egy elnök azon napra s 2 jegyző a szakülések egész tartamára szótöbbséggel választatik. A szakelnököket tehát naponként az ülés kezdetével kell választani.

A vándorgyűlések tudományos élete leginkább a szakülésekben nyilvánul; itt tartatnak a legérdekesebb szóbeli előadások, vitatkozások. Ezeket a keletkezett eszmecserékkel szerves egészszé csak ügyes jegyzői toll alkothatja; mi szerint a szakjegyzők választására a legnagyobb gond fordítandó.

Előadásokat bármely művelt nyelvben tarthatni.

Az ülés ideje kezdődhetik reggeli 8—9 órakor, — s ha lehetséges — úgy osztassék be, hogy a tagok más szakok üléseit is látogathassák. Szaküléseket délután is lehet tartani.

A szakülések tárgyai:

1. Minden szaknak kötelessége a hely érdekében működni. Azért különös figyelembe veszi a hely orvosi, természettani, történeti, műipari, gazdasági viszonyait, ritkaságait s nevezetességeit.

Az uralgó járványok, tájkórok, közintézetek, kórházak, fürdők megvizsgálására, — a gazdasági, műipari, archaeologiai kiállítások, gyűjtemények meg szemlélésére, s ezekről való jelentéstételre mindjárt az első ülésből bizottságot küldvén ki, a beérkezett véleményeket tárgyalja.

2. A tapasztalatok, ismeretek, újabb találmányok s felfedezések szóbeli közlése.

3. Értekezések a szak által meghatározott sorban és időtartammal, s ezek feletti vitatkozások.

4. Indítványok, javaslatok, kérdések kitűzése, s ezeknek a közülés elé terjesztése.

II. FEJEZET.

6. §. Az állandó középponti választmány.

Az áll. középp. választmány örökös a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek összhangzó működése, szellemi és anyagi érdekei felett, s annak céljait közreműködésével elősegíti. Eszerint feladata:

1-ször. A gyűlések között az összefüggést fenntartani, mi szerint az évenkénti gyűlések érdekében teendő intézkedésekre nézve a tisztviselőknek s a helyszínen működő hatósági központi s albizottságoknak segédkezet nyújt.

2-ször. A nagygyűléseknek kezdeményező, véleményező s végrehajtó közege:

a) kezdeményező, hol célszerűnek tartja, a közgyűlésnek javaslatot terjeszteni elő;

b) véleményező oly kérdésekben, melyekben a nagygyűlés tanácsát kikéri;

c) végrehajtó mindazon tárgyakban, melyeknek fogantatására a nagygyűléstől megbízást von: ilyenek a pályakérdések s egyéb munkálatok kitűzése s megbirálása.

A központi állandó választmányának székhelye Budapest, tagjait a közgyűlés választja, s időről időre kiegészíti. Számuk határozatlan. Az állandó központi választmány kebeléből elnököt s ha a munkaszaporodás igényelné, alelnököt, egy jegyzőt (ha kívántatnék kettőt) választ. Magát szakokra felosztva osztályozza a szerint, hogy minden szaktudományt képviseljen.

III. FEJEZET.

7. §. A kirándulásokról.

A kirándulások kétfélék; vagy közel esők, s a gyűlés tartama alatt egy napon s délutánonként megejthetők, vagy pedig hosszabb utat igénylők; ekkor a nagygyűlés berekesztése után eszközölköznek. Rendezéseket a helybeli hatóság a tisztviselőkkel intézi. Ülések a kirándulási helyeken is tartatnak. Mindenesetre küldöttségek bizatnak meg, melyek az eljárást vezérlik. A történetekről hivatalos — és a »Munkálatok«-ban is felveendő jelentéseket tesznek.

IV. FEJEZET.

A nagygyűlés maradandó emlékművei.

8. §. Az emléktáblák; a hivatalos »Napi Közlöny«; az évenként megjelenő »Munkálatok«.

1. Nagygyűlések helyén örök emlékezet okáért a hálás tagok emléktáblát állítanak.

2. A hivatalos »Napi Közlöny« a titkárok által szerkesztve mindennap reggel megjelen; magában foglalja a tagok névsorát, a közülések előrajzát, a szakülések helyét, idejét, közérdekű foglalkozásait; tudósít lehetőleg kimerítően a napi eseményekről, multságok, kirándulásokról stb. A köz- és szakülésen történetekről, tartott értekezésekről kivonatot közöl. A »Napi Közlöny« a megjelenő tagok névsorát a közvetlen következő napon, ha lehet, lakhelyeikkel együtt (és abc-rendben) fogja hozni.

3. Az évi »Munkálatokat« a nagygyűlés történeti vázlata, a köz- és szaküléseken tartott értekezések, a jegyzőkönyvek, a küldöttségek, bizottságok tudományos jelentései képezik. A »Munkálatok«-ra nézve megjegyzendők a következők:

a) A »Munkálatok« közé csak azon értekezések vétetnek fel, melyeknek a köz- és szaküléseken kinyomtatásuk elhatároztatik. Magától értetik, hogy az ily értekezéseknek belbecsrel kell birniok.

b) Az értekezéseket a szerzők, ha lehet azonnal adják át a titkároknak vagy november hó végeig okvetlenül beküldjék.

c) E »Munkálatok« többféle szaktudományokat képviselvén, a szerkesztésre a titkárokon kívül egy bizottság neveztetik ki vagy mindjárt a gyűlésből, vagy pedig a szerkesztőség megválasztása a központra bizatik.

V. FEJEZET.

A nagygyűlés bevételei s kiadásai s ezeknek kezeléséről.

9. §. A nagygyűlés bevétele.

A nagygyűlés bevétele áll:

- a) a tagsági díjakból, mely 6 forint o. é.
- b) a nagygyűlés eladott »Munkálatainak« beszédett árából;
- c) nagylelkű adakozóknak pályakérdésekre s egyéb nemes célokra tett ajánlataiból.

10. §. A kiadások.

1-szor. A kiadások legnagyobb részét teszik az évi munkálatok szerkesztési s nyomtatási költségei.

2-szor. Az emléktáblák s a »Napi Közlöny« s egyéb ügyvitel által okozott tartozások fedezése.

3-szor. A szerkesztőknek tiszteletdíja, a titkárok és pénztárnok uti költségeinek egyrészben való megtérítése.

11. §. A bevételek és kiadások.

Mind a bevételek, mind a kiadásokat a pénztárnok s ellenőr kezeli az alelnökök felügyelése alatt, kik a fizetendő összegeket utalványozzák.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1873-dik évi nagygyűlésének elhalasztása.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmánya az idei győri nagygyűlés tisztviselőivel egyetértőleg —

tekintve az ország-szerte mutatózó s a nyári hőséggel növekedő cholera-járványt, tekintve, hogy tudományos tárgyalásokhoz nyugodt kedély kell, s hogy a vándor-gyűlések csak úgy felelhetnek meg céljuknak, ha azokban az ország különböző, legtávolabb vidékeiről sőt a külföldről jövő tagok is résztvesznek,

tekintve továbbá azt, hogy a cholera csoportosulás által terjed, s hogy járvány idején az orvosok el nem hagyhatják székhelyeiket,

tekintve végre, hogy az uralgó járványnak valamint fejlődési fokát, ugy kiterjedési határát előre látni nem lehet:

célszerűnek tartja a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. (győri) nagygyűlését elhalasztani, s ennek megtartatását a jövő évre áttenni.

Meg vagyunk győződve, hogy ezen áttevés által a győri nagygyűlés érdeke és sikere nemcsak nem veszt, hanem bizonyára nyerni fog.

Kelt Budapesten, 1873. július 15-kén.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nevében:

Kubinyi Ágoston, s. k.

az áll. központi választmány elnöke.

Hédervári gr. Viczay Héder,

Dr. Kruesz Krizosztom,

a győri nagygyűlés elnökei.

Xántus János,

Dr. Kátai Gábor,

a győri nagygyűlés alelnökei.

Dr. Poór Imre, s. k.

az áll. közp. választmány jegyzője.

Dr. Buzinkay Gyula,

Fehér Ipoly,

Dr. Siklóssy Gyula,

a győri nagygyűlés titkárai.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874. évi augusztus 18-tól augusztus 23-ig Győr városában tartandó XVII. nagygyűlésének előrajza.

A tudomány iránti lelkesedés és annak meleg felkarolása, melyben Győr-város polgárai mindenkor kitűntek, eredményezte azt, hogy Győr város hatósága és közönsége a magyar orvosokat és természetvizsgálókat legszivesebb készséggel és hazafias indulattal kebelébe meghívta, — mihez képest ezennel kedves kötelességünknek ismerjük kinyilatkoztatni, hogy az érkezendő vendégeknek valódi magyar vendégszeretettel s tárt karokkal leendő fogadtatására a város közönsége minden intézkedést megtett.

A magyar-osztrák birodalom minden vasutvonalai és a cs. kir. osztrák gőzhajótársulat igazgatóságai megkerestettek, hogy a mint eddig is tenni sziveskedtek, augusztus 12-től szeptember 12-ig a II. és III. hely fele árán szállítsák az igazolási jegyükkel ellátott utazó vendégeket. Megkeresésünk eredményéről a nagygyűlés pénztárnoka kellő időben értesíteni fogja a közönséget.

Hogy azonban a nagygyűlés tagjai az említett kedvezményben részesülhessenek, szükséges, hogy magukat idejekorán igazolási jegyekkel lássák el. E tekintetben a résztvevők f. é. augusztus hó 12-ig Sztupa György gyógyszerész urhoz, a nagygyűlés pénztárnokához (Budapest, széna-tér, gyógyszerész a »magyar koroná«-hoz) méltóztassanak fordulni, ki is a hozzá intézett bérmentes levelekre, melyekhez az illető a felvételi 6 frtnyi díjt, továbbá nevének, állásának, lakhelyének és az utolsó postának pontos feljegyzését mellékli; az igazolási jegyet postán megküldi.

A nagygyűlés előrajza a következő:

A beiratás augusztus 15., 16. és 17-kén Győrött a városházán történik, hol a megérkező tagok magukat a pénztárnok és egy külön bizottság jelenlétében a nagygyűlés névkönyvébe írják be. Ekkor igazolási jeggyel láttatik el minden beírt tag, melylyel a gyűlési tagok minden jogával s előnyeivel élni felhatalmaztatik. A beírás után a felvételi jegy, szállási utalvány, a mehádiai nagygyűlés évkönyve, továbbá Győrmegye és város leírása, s a nagygyűlés emlékére veretett érem mindenkinek kézbesítettik.

Augusztus 17-kén esti 8 órakor gyűlnek össze a tagok, az ezután meghatározandó helyiségben ismerkedési estélyre.

Augusztus 18-kán délelőtt 9 órakor lesz a megnyitó köz-ülés.

Augusztus 19., 20. és 21-kén szakülések; az archeologiai szakosztály azonban augusztus 19-kén Pannonthalmán fogja szakülését tartani.

Augusztus 22-én reggeli 8 órakor ünnepélyes zárgyűlés, mely a XVIII. nagygyűlés helyét határozandja meg.

Augusztus 22-én délelőtt közvetlenül a zárgyűlés után a tagok külön vonattal Szt.-Miklósról fognak kirándulni, s innét kocsikon a csak $\frac{1}{4}$ órányira fekvő Lébenybe, az ottani hirneves román stílusú templom megsemlélése végett. Honnét kocsikon visszatérve Szt.-Miklósról a vasuton Mosonyba és Magyar-Óvárra folytatják kirándulásukat, hol az elszállásolásra nézve meg van téve minden intézkedés.

Aug. 22-én és 23-án Mosonyban és az óvári uradalomban minden nevezetességet megtekintenek a tagok, nevezetesen a gazdasági tanintézetet, a rendezendő kiállításokat stb.

A nagygyűlési tagok Győrött tartózkodásuk alatt a körülményekhez képest — kisebb nagyobb társaságokban rándulnak ki Pannonthalmára, s meg tekintik e hely országos nevezetességeit. A nagygyűlési tagok szórakozásáról Győrött úgy, mint M.-Óvárrott bőségesen gondoskodva van.

Ezeket, valamint a nagygyűlésre vonatkozó mindennemű értesítést jó eleve tudatni fogja a »Napi közlöny«, mely a nagygyűlés tartama alatt naponként meg fog jelenni.

Kelt Budapesten, június 25-kén 1874.

Dr. Kruesz Krizosztom,
a XVII. nagygyűlés elnöke.

Xántus János,
első alelnök.

Dr. Kátaí Gábor,
második alelnök.

Fehér Ipoly,
titkár.

Dr. Siklósy Gyula,
titkár.

Dr. Buzinkay Gyula,
titkár.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésének megváltoztatott előrajza.

Az őszi katonai gyakorlatok és tömeges beszállásolások véglegesen megállapítottán szükségessé vált a már kihirdetett és augusztus 18-ra Győr városába alulírottak által összehívott ez idei XVII. nagygyűlést augusztus 24—29-re áttenni, a következő — most már véglegesen megállapított — előrajzzal:

Augusztus 21., 22. és 23-kán beiratás a városházán. Augusztus 23-kán ismerkedési estély a kereskedelmi gyűlde termeiben. Augusztus 24-kén reggel 9 órakor megnyitó közülés. Augusztus 25-kén és 26-kán szakülések, ha szükséges ezen napok délutánjain is. Augusztus 27-kén délelőtt 11 órakor bezáró közülés, s ha szükséges a reggeli órákban még szakülések is. Augusztus 28-kán kirándulás különvonaton Lébenybe, Mária-Ligetbe, a papréti mintagazdaságba, s onnét M.-Óvárra. Augusztus 29-kén az óvári gazdasági tanintézet és kiállítások megsemlélése. Déután a rétgazdaságok megtekintése, látogatás Mosony városában. Este a vasuton szétozslás. Győrből napi kirándulások lesznek Kisbérre és Pannonthalmára. Ugyanott mindennap nyitva lesznek közsemlére a gazdasági, ipar- stb. kiállítások.

A vendégek szórakozásáról és kellemes időtöltéséről gondoskodva van. Hogy azonban a nagygyűlés tagjai minden őket megillető kedvezményben részesülhessenek, újra emlékeztetbe hozzuk, miszerint szükséges, hogy magukat ideje korán igazolási jegyekkel lássák el. E tekintetben a résztvevők f. é. augusztus 18-ig Sztupa György urhoz, a nagygyűlés pénztárnokához (Budapest, szénatér, gyógyszerész a »magyar koroná«-hoz) méltóztassanak fordulni, ki is a hozzá intézett bérmentes levelekre, melyekben az illető a felvételi 6 frtnyi díjt, — továbbá nevének, állásának, lakhelyének és az utolsó postának pontos feljegyzését mellékli, — az igazolójegyet postán megküldi.

Figyelmeztetjük végül a résztvevőket, miszerint Győrbe utazásra déli és keleti Magyarországból legkényelmesebb mód a Duna-gőzhajótársaság, melynek hajói Budapestről mindennap déután 3 és 6 órakor indulnak, és más nap reggel 5 órakor Győrbe megérkeznek, hol a kiszálláskor egy bizottmány várja az érkező vendégeket, s kocsin tüstént beszállítja őket a városba. Különösen ajánljuk a Budapestről augusztus 22-én induló hajókat. A Duna-gőzhajótársaság különben azon kedvezményben részesíti a tagokat, hogy második hely fizetése mellett menet és jövet első helyen utazhatnak.

Dr. Kruesz Krizosztom,
nagygyűlési elnök.

Xántus János,

Dr. Kátaí Gábor,

} nagygyűlési
alelnökök.

Dr. Buzinkay Gyula,

Fehér Ipoly,

Dr. Siklósy Gyula,

} nagygyűlési
titkárok.

Meghívás a hazai törvényhatóságokhoz.

Tisztelt Törvényhatóság!

Tekintetbe véve azt, hogy olyan öldöklő járványos betegség, mint a hazánk területén mult évben csaknem általánosan dult cholera, nemcsak az által, hogy a nemzetnek élő embereiben álló legdrágább tőkevagyonát szerfelett megkárosítja, hanem azonkívül még az által is, hogy egész dühöngése alatt mindennemű vállalkozási kedvet teljesen megakasztván, a nemzetnek úgy anyagi, mint szellemi fejlődését, vagyonosodását mód nélkül hátráltatja; — tekintetbe véve azt, hogy épen a helyesen felfogott közigazgatás van arra képesítve, hogy az okszerű természettudományi és orvosi ismeretekkel kezelt fogva, úgy kiváltképen a rettentő cholera csapásait enyhítse, nagy terjedelmű pusztításait korlátozza, a mint más járványos betegségek nagymérvű fejlődése elé gátakat vessen; — továbbá tekintetbe véve azt, hogy államéletünk viszonyai mellett alig lehet már valaki, a ki be ne lássa, hogy a közegészségügy feletti örökös és annak célszerű, fokozatos, de megszűnés nélkül való fejlesztésének gondját, ha saját magunk és polgártársaink valódi jóllétét elő akarjuk mozdítani korántsem egyedül a törvényhozás, mint sokkal inkább az egyes törvényhatóságok vannak hivatva szívükön viselni, s a közegészségi intézmények üdvös voltát első sorban vannak képesítve a nemzetre nézve áldásossá lenni; — végül tekintetbe véve azt, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése társadalmi szakosztályának ezentul egyik feladata a közegészségügyi tennivalók tüzetes tárgyalása: hogy ezen feltett szándékából a közjóra minél több haszon háromollhassék, a magyar orvosok és természetvizsgálók ezennel teljes tisztelettel hívják fel a tisztelt törvényhatóságot, hogy küldötte vagy küldöttei által f. évi augusztus hó 24—29. napjain Győrött tartandó nagygyűlésükön magát képviseltetni méltóztassék.

Dr. Kruesz Krizosztom,
a XVII. nagygyűlés elnöke.

Xántus János,
első alelnök.

Dr. Kátai Gábor,
második alelnök.

Fehér Ipoly,
titkár.

Dr. Siklósy Gyula,
titkár.

Dr. Buzinkay Gyula,
titkár.

5.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmányának
tagjai 1874/5-ben.

Elnök: NENDTVICH KÁROLY, *tnr.*

I. a) *Orvos-sebészeti szak:*

Arányi Lajos, <i>tnr.</i>	Kátai Gábor, <i>tr.</i>
Balogh Kálman, <i>tnr.</i>	Korányi Frigyes, <i>tnr.</i>
Batizfalvy Samu, <i>tnr.</i>	Kovács S. Endre, <i>tr.</i>
Barbás József, <i>tr.</i>	Linzbauer Ferenc, <i>tr.</i>
Bene Ferenc, <i>tr.</i>	Lumnitzer Sándor, <i>tnr.</i>
Bókai János, <i>tr.</i>	Markusovszky Lajos, <i>tr.</i>
Chyzer Kornél, <i>tr.</i>	Oláh Gyula, <i>tr.</i>
Dulácska Géza, <i>tr.</i>	Plichta Soma, <i>tr.</i>
Ferenczy Alajos, <i>tr.</i>	Pollák László, <i>tr.</i>
Fromm Pál, <i>tr.</i>	Poór Imre, <i>tnr.</i>
Hamary Dániel, <i>tr.</i>	Rakita Alajos, <i>tr.</i>
Halász Géza, <i>tr.</i>	Rózsay József, <i>tr.</i>
Havas Ignác, <i>tr.</i>	Siklósy Gyula, <i>tr.</i>

b) *Társadalmi szak:*

Dux Adolf.	Vadnay Károly.
Halász Orbán, <i>tr.</i>	Zichy Antal.
Toldy István.	

II. *Füvészeti és állattani szak:*

Frivaldszky János.	Margó Tivadar.
Gönczy Pál.	Xántus János.

III. *Ásvány- és földtani szak:*

Fausser Antal.	Nendtvich Károly, <i>tnr.</i>
Ifj. Kubinyi Ferenc.	Szabó József, <i>tnr.</i>

IV. *Vegyészeti szak:*

Jármay Gusztáv.	Than Károly, <i>tnr.</i>
Sztupa György.	

V. Természettani szak:

Darvas Lajos.	Schenzl Guido, tr.
Jedlik Ányos, tnr.	Stoczek József, tnr.
Rónay Jácint, tr.	

VI. Régészeti szak:

Arányi Lajos, tnr.	Rómer Flóris, tnr.
Havas Sándor.	Rónay Jácint, tr.
Henszlmann Imre.	

VII. Gazdászati és állatgyógytani szak:

Entz Ferenc.	Hunfalvy János.
Gerlóczy Gyula, tr.	Korizmicz László.
Gerlóczy Károly.	Morócz István.
Hideghéti Antal.	Szabó Alajos, tr.

a) A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874-ik évben Győrött tartott XVII. nagygyűlésében részt vett tagok névjegyzéke.

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
10	Abday Asztrik	tanár	Győr	régészeti
	dr. montedegoi Albert Ferenc	tanfelügyelő	Eger	természettani
	Amon Antal	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Ányos István	kir. tanácsos, földbirtokos	Győr	társadalmi
	Anvander Rezső	gyógyszerész	Győr	vegytani
	dr. Argay István	orvos	Győr	orvos-sebészi
	dr. Bakody Tivadar	orvos, egyetemi tanár	Budapest	orvos-sebészi
	dr. Balits Antal	hittanár	Győr	természettani
	ifj. Balogh Kálmán	földbirtokos	Füß	gazdászati
	Balogh Kornél	városi főispán	Győr	gazdászati
20	dr. Bangha István	törvényszéki bíró	Győr	társadalmi
	dr. Barbás József	főorvos	Budapest	orvos-sebészi
	Bárdossy Mihály	plébános	Zsérc	régészeti
	Bata Bálint	reform. lelkész	Zádorfalva	régészeti
	dr. Batizfalvy Sámuel	ak. tag, egyet. m. tnr., n.-gyűl. ellenőr	Budapest	orvos-sebészi
	Beke Mihály	ügyvéd	Debrecen	társadalmi
	Belányi Ferenc	pénzügyi titkár	Győr	társadalmi
	Beliczay Elek	ügyvéd	Győr	régészeti
	Bély József	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Berényi Dániel	főgymnásiumi tanár	Baja	természettani

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
30	Bernáth József	tanár	Budapest	vegy. és növényt.
	Bertalanfy Teodóz	tanár	Győr	természettani
	Bezerédy István	földbirtokos	Ménfő	gazdászati
	Bezerédy Kálmán	kir. tanácsos, földbirtokos	Ménfő	társadalmi
	Bezerédy Lajos	joghallgató	Győr	természettani
	Bezerédy Sándor	földbirtokos	Görbő	természettani
	Bierbauer Lipót	tanár	Győr	természettani
	dr. Bocz József	megyei és törvényszéki orvos	N.-Enyed	orvosi
	dr. Bódogh Albert	megyei főorvos	Miskolc	orvos-sebészi
	Bozzay János	ügyvéd	Győr	természettani
40	Brandner Nándor	téglaagyáros	Győr	társadalmi
	Brücker Alajos	tanár	Sümeg	természettani
	Burdács Alajos	gyógyszerész	Maros-Vásárhely	vegytani
	Burdács Béla	tanuló	Maros-Vásárhely	társadalmi
	Buziássy Károly	mérnök	Győr	gazdászati
	dr. Buzinkay Gyula	megyei főorvos, nagygyűl. titkár	Győr	állatorvosi
	dr. Chyzer Kornél	m. főorvos	Sátoralja-Ujhely	orvos-sebészi
	Cserey Gábor	kir. törvényszéki bíró	Szamos-Ujvár	társadalmi
	Cserny István	kir. nyug. pénztárnok	Győr	társadalmi
	Csodányi Béla	mérnök	Győr	társadalmi
50	Diabella György	gyógyszerész	Székes-Fehérvár	vegytani
	dr. Dicienty Pál	orvos	Szegszárd	orvos-sebészi
	Dobos Ferenc	gyáros	Budapest	gazdászati
	dr. Dubányi János	megyei alorvos	B.-Gyula	orvos-sebészi
	Duha Bálint	földbirtokos	Kolozsmege	gazdászati
	Ebenhösch Ferenc	kanonok	Győr	régészeti
	Egressy Rezső	gyógyszerész	Budapest	vegytani
	Eöry Sándor	gazdász	Győr	gazdászati
	Erdős Pál	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Fábián Sándor	kereskedő	Győr	társadalmi
60	dr. Farkas Benő	orvos	Komárom	társadalmi
	Farkas Imre	kanonok	Győr	gazdászati
	Fay Iván	ügyvéd	Győr-Szent-Márton	társadalmi
	Fehér Ipoly	főgym. igazg., nagygyűl. titkár	Pannonhalma	természettani
	dr. Fekete Lajos	tiszti orvos	Kis-Ujszállás	orvos-sebészi
	Fekete Sándor	ügyvéd	Eger	természettani
	Fischer Frigyes	kereskedő	Győr	társadalmi
	Fischer István	kereskedő	Győr	társadalmi
	Fischer Péter	műgyáros	Budapest	társadalmi
	Fogarassy János	tanár	Gyula-Fehérvár	társadalmi
60	dr. Francz Alajos	tanár, törvényszéki orvos	Eger	orvos-sebészi
	Francics Norbert	főgymnásiumi tanár	Győr	természettani
	Friedrich Béla	gazdatiszt	Bakonybél	gazdászati
	Friedrich Károly	gazdatiszt	Kajár	gazdászati
	dr. Fuchs Bonifác	főapáti titkár	Pannonhalma	régészeti

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
70	Fügi Ágoston	birtokos	Győr	társadalmi
	Galamb Kristóf	kir. törvényszéki jegyző	Győr	társadalmi
	dr. Gajzágó László	megyei főorvos	Szamos-Ujvár	orvos-sebészi
	id. Gaszner Ágoston	kereskedő	Győr	gazdászati
	Gaszner Ágoston	háztulajdonos	Győr	társadalmi
	Gaszner József	gazdász	Győr	gazdászati
	Gayer Sámuel	tanár	Győr	természettani
	dr. Gebhardt Lajos	egyet. tanár, kórházi igazgató	Budapest	orvos-sebészi
	dr. Gerlóczy Gyula	műegyet. tanár, közp. vál. jegyző	Budapest	társad. és gazd.
	Gerlóczy Károly	első alpolgármester	Budapest	társadalmi
80	Goda Béla	országos képviselő	Győr	társadalmi
	Goda Lajos	kir. törvényszéki elnök	Győr	társadalmi
	Görtl Béla	gyógyszerész	Debrecen	vegytani
	Görtl Ernő	gyógyszerész	Győr-Szent-Márton	földtani
	Görtl Nándor	gyógyszerész	Debrecen	vegytani
	Gömbös László	gyógyszerész	Győr	vegyészeti
	dr. Grosz Albert	orvos	Nagyvárad	orvosi
	dr. Groszman Mihály	orvos	Bécs	orvos-sebészi
	Grössinger Ferenc	tisztviselő	Győr-Sziget	társadalmi
	Grötschel Zsigmond	gyógyszerész	Komárom	vegytani
90	Grün Ferenc	tanár	Zombor	természettani
	Gyapay Dénes	alispán	Győr	társadalmi
	dr. Gyöngyösy Samu	városi tisztí főorvos	Gyöngyös	orvosi
	Gyulay Rudolf	tanár	Győr-Szent-Márton	társadalmi
	Hahn Imre	községi jegyző	Győr-Szent-Márton	társadalmi
	Hajda István	gőzhajózási főügynök	Győr	társadalmi
	Halbik Ciprián	tanár	Győr	régészeti
	dr. Halász Géza	orvos, m. tud. akad. tag	Budapest	orvos-sebészeti
	Halász Olivér	megyei t. jegyző	Budapest	társadalmi
	dr. Halász Orbán	ügyvéd	Budapest	régészeti
100	Halászy Ferenc	főigazgatósági hivatalnok	Győr	régészeti
	Halászy Ferenc	mérnök	Losonc	társadalmi
	dr. Hamary Dániel	m. k. honvéd-dandárorvos	Sopron	orvos-sebészi
	Hámory Lajos	gyógyszerész	Elek	vegytani
	dr. Hangel Ignác	orvos	Bécs	orvos-sebészi
	Heizler Győző	gyógyszerész	Vaal	vegytani
	Hencz Antal	építész	Nagy-Kanizsa	régészeti
	Henicke Rezső	könyvkereskedő	Győr	társadalmi
	Hofbauer Károly	háztulajdonos	Győr	társadalmi
	dr. Holczer Adolf	orvos	Rév-Komárom	orvos-sebészi
110	Holdházy János	papneveldei igazgató	Győr	régészeti
	Horák Károly	plébános	Halászi	társadalmi
	dr. Horváth Endre	orvos	S.-A.-Ujhely	orvosi
	dr. Horváth János	orvos	Kecskemét	orvos-sebészi
	Horváth Lajos	plébános	Győr	gazdászati

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
120	Hubaffy Mihály	földbirtokos	Nagykálló	gazdászati
	Hulényi Péter	gyógyszerész	Esztergom	vegytani
	dr. Jedlik Ányos	egyetemi tanár	Budapest	természettani
	dr. Jelenfy Zoltán	orvos	Budapest	orvos-sebészi
	Jerfy Antal	nagykereskedő	Győr	társadalmi
	Jerfy József	földbirtokos	Győr	gazdászati
	Jókay Lajos	földbirtokos	Duna-Radvány	gazdászati
	Kálóczy János	gazdász	Győr	társadalmi
	Kálóczy Lajos	közalapítványi igazgató	Győr	régészeti
	dr. Kanitz József	uradalmi orvos	Tót-Megyer	orvos-sebészi
130	Kanizsay Károly	esperes plébános	Tisza-Örs	természettani
	ifj. Karl József	gyógyszerész	Galantha	vegyészeti
	dr. Karika Antal	tiszteletbeli megyei főorvos	Téth	orvos-sebészi
	Karsay Sándor	evang. superintendens	Győr	társadalmi
	Karsay Zoltán	orvos-növendék	Győr	orvosi
	Karvasy Kálmán	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Kaszás Ferenc	gymnásiumi tanár	S.-A.-Ujhely	természettani
	dr. Kátai Gábor	főorvos, nagygyűlési alelnök	Karcag	orvos-sebészi
	dr. Kaucz Gusztáv	kir. jogakadémiai igazgató	Győr	társadalmi
	Kaucz Ignác	gyógyszerész	Győr	vegytani
140	dr. Kaufholz Frigyes	orvos	Moson	orvos-sebészi
	Kavulák János	plébános	Berzence	társadalmi
	Kézmárky Gyula	szolgabírói segéd	Zenta	régészeti
	Kirchner Mihály	gyógyszerész	Rév-Komárom	vegyészeti
	dr. Kiss Ferenc	tiszteletbeli megyei főorvos	N.-Szalonta	orvos-sebészi
	dr. Kiss György	városi szemorvos	Szabadka	orvosi
	Kisfaludy Miklós	kir. törvényszéki jegyző	Győr	társadalmi
	dr. Klein Mihály	megyei főorvos	Rév-Komárom	orvos-sebészi
	dr. Klein Salamon	kórházi segédorvos	Bécs	orvos-sebészi
	Klupák Imre	Szervita-rendi áldozár	Eger	gazdászati
150	Klupák Nándor	főreáltanodai igazgató	Győr	természettani
	Kolbe Nándor	könyvvivő	Győr	társadalmi
	Konkoly Miklós	földbirtokos	Ó-Gyalla	csillagászati
	dr. Koós Gábor	segédvegyész	M.-Óvár	vegyészeti
	dr. Koop Gyula	Krasznamegye főorvosa	Szilágy-Somlyó	orvos-sebészi
	Kovács József	orvosnövendék	Böszörmény	orvos-sebészi
	Kovács Ferenc	lyceumi tanár	Gyula-Fehérvár	régészeti
	dr. Kovács Pál	orvos, akad. tag	Győr	orvosi
	Kováts József	gyógyszerész	Nyitra	vegyészeti
	dr. Kövessy István	megyei és kórházi főorvos	Székes-Fehérvár	orvos-sebészi
150	Kövessy Ferenc	jogász	Székes-Fehérvár	társadalmi
	dr. Krausz Arnold	orvos	Gyömörő	orvos-sebészi
	dr. Krausz Miksa	m. kir. ezred-orvos	Pápa	orvosi
	dr. Krajzell Aurél	megyei főorvos	Eperjes	orvos-sebészi
	dr. Kramoliny István	orvos	Budapest	orvos-sebészi

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
160	Kränzlein Mihály	kereskedő	Győr	társadalmi
	Krisztinkovics Ede	ügyvéd	Győr	társadalmi
	dr. Kruesz Krizosztom	pannonhalmi főapát, n.-gyűlési elnök	Pannonhalma	természettani
	Kuuk János	titkár	Győr	társadalmi
	Kühn Rajmund	jószágkormányzó	Győr	gazdászati
	Künczlinger Lipót	magánzó	Győr	gazdászati
	Lacza Ferenc	ügyvéd	Győr	társadalmi
	dr. Lang Frigyes	járási orvos	Zomba, Tolnamegye	orvosi
	gr. Lasberg Rudolf	megyei főjegyző	Győr	társadalmi
	dr. Lederer Ignác	orvos	Győr	orvos-sebészi
170	Lefebre Lajos	ügyvéd	Fertő-Nezsider	társadalmi
	Lehner Ferenc	kereskedő	Győr	társadalmi
	Leszlauer Gyula	ügyvéd	Győr	természettani
	dr. Linczbauer Ferenc	nyug. egyetemi tanár	Budapest	füvészeti
	dr. Lövy László	orvos	Pápa	orvosi
	Lukács Sándor	tanuló	Nagyvárad	régészeti
	Lukácsy Sándor	miniszteri biztos	Rákospalota	gazdászati
	dr. Lumnitz Károly	városi főorvos	Győr	orvos-sebészi
	Máday Izidor	miniszteri titkár	Budapest	társadalmi
	dr. Magaziner József	t. főorvos	Beregszász	orvos-sebészi
180	dr. Makara György	megyei főorvos	Pápa	államorvostani
	Markovits László	földbirtokos	Hali-pusztá	gazdászati
	Mayer Béla	orvosnövendék	Budapest	orvos-sebészi
	Mayer Ferdinánd	kereskedő	Győr	gazdászati
	Mayer Károly	kereskedő	Győr	társadalmi
	Mayer Mihály	kereskedő	Győr	társadalmi
	Mayer Rezső	gyógyszerész	Miskolc	vegyészeti
	Mendl István	magánzó	Budapest	társadalmi
	Méry Etel	tanár	Győr	régészeti
	Mester István	kanonok	Győr	társadalmi
190	Mészáros József	megyei pénztárnok	Győr	társadalmi
	Miháldy István	plébános	Bakony-Szt.-László	régészeti
	Mihálovits Antal	megyei állatorvos	Esztergom	orvosi
	Milhoffer János	gyógyszerész	Kecskemét	vegytani
	Milhoffer Károly	tanuló	Kecskemét	társadalmi
	Milkovits Zsigmond	országos képviselő	Szt.-Mihály	társadalmi
	Mohl Antal	papneveldéi lelkész	Győr	társadalmi
	Molnár Ede	uradalmi tisztartó	Tót-Megyer	gazdászati
	Molnár István	törvényszéki bíró	Zombor	társadalmi
	Mórocz Samu	ügyvéd	Győr	társadalmi
200	dr. Moskovits Leo	orvos	Beregszász	orvos-sebészi
	Nagy Béla	járási orvos	Galántha	állatgyógyászati
	Nagy Endre	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Nagy István	reform. lelkész, nyug. esperes	Nagyvárad	rég., gazd. és társad.
	Nagy Pál	polgármester	Győr	társadalmi

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
210	Nagy Sándor	jószágigazgató	Oroszvár	gazdászati
	Nedeczky János	ügyvéd	Moson	társadalmi
	Nedeczky Sándor	földbirtokos	Győr	társadalmi
	Nemes János	gazdász	Győr	gazdászati
	Némethy Ernő	államügyész	Győr	társadalmi
	Némethy Pál	gyógyszerész	Győr	vegytani
	dr. Nendtvich Károly	műgyet. tur és rector, közp. vál. elnök	Budapest	vegyészeti
	Nitsinger József	háztulajdonos	Győr	társadalmi
	Nogál István	tanár	Réthe	társadalmi
	Nogál Károly	kanonok	Győr	társadalmi
220	Noisser Ernő	légszeszgyár-igazgató	Győr	társadalmi
	Novák János	urad. számverő	Tót-Megyer	gazdászati
	Offner József	sebész	Győr	orvos-sebészi
	dr. Oláh Gyula	orvos, országos képviselő	Budapest	orvos-sebészi
	Ollé László	törvényszéki bíró	Eger	régészeti
	Opitz Ferenc	kereskedő	Győr	gazdászati
	dr. Orbay Antal	főorvos	Jászberény	orvos-sebészi
	dr. Orsonics János	bencés könyvtárnok	Győr	orvos-sebészi
	Pálffy Boldizsár	tanárjelölt	Budapest	régészeti
	Pály János	plébános	Kis-Görbő	természettani
230	Pápay Pál	gymnásiumi tanár	Debrecen	társadalmi
	Párty Ferenc	megyei főpénztárnok	B.-Gyula	régészeti
	Pázmán Kálmán	kir. törvényszéki bíró	Győr	régészeti
	Péchy József	prépost-kanonok	Tolna	régészeti
	id. Peregi Mihály	magánzó	Győr	társadalmi
	ifj. Peregi Mihály	kereskedő	Győr	társadalmi
	Perlaky József	járási orvos	N.-Tany	orvos-sebészi
	Petz Vilmos	hivatalnok	Budapest	társadalmi
	dr. Pfeiffer Fülöp	orvos	Győr-Sziget	orv.-seb. s államorv.
	Piffko Károly	földbirtokos	Galántha	gazdászati
240	dr. Pick Ármin	ügyvéd	Győr	társadalmi
	dr. Pilitz Benő	megyei főorvos	Veszprém	orvos-sebészi
	Pintér György	gazdatiszt	Győr	gazdászati
	Placsintár Dávid	polgármester és gyógyszerész	Szamosújvár	vegyészeti
	dr. Plichta Soma	megyei t. főorvos	Losonc	orvos-sebészi
	dr. Pollák László	megyei és városi főorvos	Nagyvárad	államorv. és orv.-seb.
	dr. Pollák Sándor	tiszteletbeli megyei főorvos	Szentes	orvos-sebészi
	dr. Popper Ármin	orvos	Győr	orvos-sebészi
	dr. Poór Imre	főorvos, egyet. tur, közp. vál. alelnök	Budapest	államorvosi
	Poroszlai Gyula	tanuló	Debrecen	társadalmi

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
250	dr. Rakita Alajos	kórházi főorvos	Budapest	orvos-sebészi
	Rapos József	volt képezdei igazgató	Budapest	társadalmi
	Reichenhaller Kálmán	akad. tanársegéd	Selmec	vegytani
	dr. Révay N. János	főorvos	Zenta	orvosi
	dr. Rhénes Imre	járási orvos	Ujfehértó	orvosi
	dr. Riesz Ignác	orvos	Győr	orvos-sebészi
	Rogrün Ede	gyógyszerész	Párkány	vegytani
	dr. Rottman József	megyei főorvos	Beregszász	orvosi
	dr. Rózsay József	főorvos, kir. tan., közp. levéltárnok	Budapest	orvos-sebészi
	Rozsnyay Mátyás	gyógyszerész	Arad	ásvány és vegyt.
260	Ruzim Manó	gazdász	Eger	gazdászati
	dr. Sass István	megyei főorvos	Szegszárd	orvosi
	dr. Schabatka Mihály	megyei főorvos	M.-Óvár	orvos-sebészi
	dr. Schenzl Guido	met. és földdel. o. közp. int. igazgatója	Budapest	természettani
	dr. Schlesinger József	orvos	Győr	orvosi
	Schlosser Ignác	kereskedő	Győr	társadalmi
	dr. Schmidt József	kórházi orvos	Győr	orvos-sebészi
	Schmidhauer Antal	gyógyszerész	Rév-Komárom	vegyészeti
	Schön József	magánzó	Budapest	társadalmi
	Schreiber Ottó	gyógyszerész	Csorna	vegytani
270	dr. Schreier Lajos	megyei és törvényszéki orvos	N.-Kanizsa	orvosi
	Schrikker László	földbirtokos	Győr	társadalmi
	dr. Schwarzel József	megyei és törvényszéki orvos	Esztergom	orvos-sebészi
	dr. Siklósy Gyula	egyet. m. tnr. szemorv., n.-gyül. titkár	Budapest	orvos-sebészi
	dr. Sikor József	törvényszéki orvos	Győr	állatorvosi
	Simon Ferenc	gyógyszerész	Győr	természettani
	Simon Gyula	mosonmegyei alispán	M.-Óvár	társadalmi
	Simon Vince	csornai prépost	Csorna	gazdászati
	Singer Ármin	kereskedő	Győr	társadalmi
	Skultéty László	főlelemtanító	Győr	régészeti
280	dr. Slesinger Kálmán	megyei orvos	Munkács	orvos-sebészi
	Somogyi Gyula	törvényszéki aljegyző	Győr	társadalmi
	Spéth György	földbirtokos	Győr	gazdászati
	Spéth Gyula	ügyvédjelölt	Győr	társadalmi
	Stadler Károly	orvos	Győr-Sziget	orvosi
	dr. Steer Márton	nyug. tanár	Nyitra	orvosi
	dr. Stern Gyula	orvos	Győr	orvos-sebészi
	Stephanics Dénes	városi főszámvevő	Győr	társadalmi
	dr. Stibrányi Márton	megyei és törvényszéki orvos	Pozsony	orvos-sebészi
	Stirling Tóbiás	gyáros	Győr	gazdászati
290	Stollár Gyula	gazd. vegyész	M.-Óvár	vegyész. és gazdász.
	Strobl Sándor	erdőmester	Varsány	gazdászati
	dr. Szabadfy János	megyei főorvos	Szombathely	orvosi
	dr. Szabó Alajos	m. k. állatgyógyint. igazgatója	Budapest	orvos-sebészi
	dr. Szabó Ferenc	uradalmi orvos	Kalocsa	orvos-sebészi

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
300	Szabó Géza	bölcsészeti hallgató	Győr	régészeti
	Szabó János	statistikus	Budapest	gazdászati
	Szabó Kálmán	földbirtokos	Győr	gazdászati
	Szabó Szilveszter	főgymnásiumi tanár	Győr	természettani
	Szalkay Gyula	főreáltanodai tanár	Temesvár	természettani
	Szauter Ferenc	városi kapitány	Győr	gazdászati
	Szaváry József	városi pénztárnok	Győr	társadalmi
	Székáts Béla	orvos-növendék	Budapest	orvosi
	dr. Szely Lajos	püspöki titkár	Győr	régészeti
	Szemenetz Ferenc	gyógyszerész	Jász-Ladány	vegyészeti
310	dr. Szénássy Sándor	orvos	Budapest	orvos-sebészi
	Szendrőy Sándor	ügyvéd	Győr	társadalmi
	dr. Szentkirályi Kálmán	megyei főorvos	Eger	orvos-sebészi
	Széphegyi Jakab	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Szerényi Endre	hivatalnok	Győr	társadalmi
	Szigyártó Sámuel	ügyvéd	Losonc	régészeti
	Szilágyi Gáspár	püspöki jószágigazgató	Győr	gazdászati
	Szilágyi Károly	gyógyszerész	Forró	természettani
	dr. Szombaty Ignác	főreáltanodai tanár	Győr	régészeti
	Sztupa György	gyógyszerész, nagyggyül. pénztárnok	Budapest	vegytani
320	Szunter Nándor	főgymnásiumi tanár	Arad	társadalmi
	dr. Szüts József	megyei főorvos	Sopron	orvosi
	Tacznauer Béni	sz. Ferenc-rendi áldozár, kép. tanár	N.-Szombat	társadalmi
	Takács Jenő	osztálymérnök	Győr	társadalmi
	Tauber Károly	ügyvéd	Budapest	társadalmi
	Tauber Leo	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Thuróczy Ágoston	ügyvéd	Galántha	társadalmi
	Toffán Ferenc	kereskedő	Győr	társadalmi
	Tomek Anasztáz	tanár	Győr	természettani
	Torjay György	gyógyszerész	Karczag	vegytani
330	Torkos Pál	gazdatiszt	Modor	gazdászati
	Tóth Lajos	orvos	Győr	orvosi
	Tremko Antal	plébános	Naszvád	régészeti
	Unger Henrik	magánzó	Budapest	társadalmi
	Unger Leo	kereskedő	Budapest	társadalmi
	Vachsman Ede	földbirtokos	Galántha	gazdászati
	Vadona János	gyógyszerész	Keszthely	társadalmi
	Varga József	redltanár	Győr	társadalmi
	Vaszary Kolos	főgymnásiumi igazgató	Győr	régészeti
	Véges Mihály	földbirtokos	Pusztagyenda	gazdászati
	dr. Verebélyi József	orvos-sebész	Budapest	orvos-sebészi
	Vereby Soma	szerkesztő és kiadó	Budapest	társadalmi
	Vermes Dénes	szolgabíró	Győr	társadalmi
	Vidos Ákos	tanuló	M.-Óvár	gazdászati
	Vidos László	ügyvéd	Szombathely	régészeti

Szám	N é v	Cím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
340	Villányi Szaniszló	tanár	Budapest	társadalmi
	Vimmer Antal	magánzó	Baja	gazdászati
	Vincze Alajos	igazgató-tanár	Eger	régészeti
	Viola Kálmán	technikus	Esztergom	gazdászati
	Vogel Péter	ügyvéd	Budapest	társadalmi
	Votitz Károly	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Vörös Imre	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Vörös István	orvos	Győr	orvos-sebészi
	dr. Vrba Károly	egyetemi m. tanár	Prága	ásványtani
	Waber Ferenc	kórházi orvos	Moór	orvos-sebészi
	Wagner József	vegy-gyáros	Budapest	vegyészeti
	Weisz Sándor	gazdász	Győr	gazdászati
	dr. Weszelovszky Károly	orvos	Árvaváralja	államorvostani
	Wilim János	ügyvéd	B.-Csaba	gazdász. és társ.
350	Wimmer Izidor	kereskedő	Győr	társadalmi
	Wimmer Lipót	orvos	Győr	orvos-sebészi
	Wirthl Antal	községi bíró	Győr-Sziget	társadalmi
	Wirthl Károly	könyvvivő	Győr	társadalmi
	Wunder József	tisztviselő	Győr-Sziget	társadalmi
	Wurmb Imre	m. k. egyet. questor. ellenőr	Budapest	régészeti
	Xántus Gyula	tisztviselő	Győr	társadalmi
	Xántus János	akad. tag, muz. ör, nagyggyűl. alelnök	Budapest	állattani
	Zalka Sándor	uradalmi számvevő	Győr-Szent-Márton	gazdászati
	Zeke Kálmán	ügyvéd	Győr	társadalmi
	Zellinger József	igazgató-tanár	Nagy-Szombat	társadalmi
	Zerpák János	prépost-kanonok	Győr	társadalmi
	Zittrisch Mátyás	kereskedő	Győr	társadalmi
	Zsemle Imre	hivatalnok	Győr	társadalmi
360	Zsigárdy Alajos	orvos-növendék	Galántha	orvosi
	dr. Zsolnay János	főapátsági orvos	Győr-Szent-Márton	orvos-sebészi

b) Bejegyzett de a gyűlésen megnem jelent tagok névsora.

Bay Géza	Hegedűs Lajos	dr. Sárkány Miklós
Cseh Károly	Horváth Sámuel	dr. Schaller N.
Csernő Ede	Kármán József	dr. Schreiber Lőrinc
dr. Darányi János	dr. zarándi Knöpfler Vilmos	Sebők Imre
dr. Dulácska Géza	dr. Ladányi István	Sibrik Kálmán
Feichtinger Elek	Lassu Pius	Sipos Pál
dr. Feichtinger Sándor	Lévay Henrik	Takáts József
dr. Grünblat N.	Mindszenti Péter	dr. Torkos Elek
dr. Hainisch József	Ormós Zsigmond	dr. Török József
10 Hantken Miksa	20 dr. Rechnitz Ede	30 Vrana Ede

c) Megjelent hölgyek névsora.

Szám	N é v		Lakhelye	Tudományszak
5	Batizfalvy Sámuelné	szül. Mesko Malvin	Budapest	gazdászati
	Grosz Eugenia k. a.		Nagyvárad	füvészet
	Grosz Hilda k. a.		Nagyvárad	füvészet
	Hamary Dánielné		Sopron	társadalmi
	Kátai Gáborné	szül. Poroszlay Karolin	Karcag	társadalmi
10	Kiss Ferencné	szül. Hampel Jozéfa	N.-Szalonta	gazdászati
	Pollák Lászlóné		Nagyvárad	társadalmi
	Rózsay Józsefné		Budapest	társadalmi
	Sztupa Eugénia k. a.		Budapest	társadalmi
	Véges Mária k. a.		Pusztagyenda	gazdászati
	Wagner Józsefné		Budapest	társadalmi

II.

KÖZ- ÉS SZAKGYÜLÉSI JEGYZŐKÖNYVEK

ÉS EZEKNEK

MELLEKLETEI.

A megnyitó közgyűlés előrajza.

1. Elnöki megnyitó beszéd.
2. Üdvözlő Nagy Pál győrvárosi polgármester által.
3. Xántus János alelnök beszéde.
4. Dr. Kátai Gábor alelnök beszéde.
5. Titkári jelentés a nagygyűlésre beérkezett üdvözlőkről és küldöttségekről, stb.
6. Az alapszabályok és póthatározatok felolvasása.
7. Az állandó központi választmány jelentései.
8. A pénztárnok jelentése és számadása.
9. A szakosztályok vezetőinek kinevezése.

Előadások:

1. Dr. Sass István: Az egészségügyről a társadalomban.
2. Dr. Rózsay József: A hulla égetésről — mutatóanyagokkal.

Szakosztályok:

1. Orvos-sebész- és állatorvosi.
2. Állat- és növénytan.*
3. Természettani.
4. Ásvány-, föld- és vegytani.
5. Gazdászati-, állatgyógyászati- és műipari.
6. Régészeti.
7. Társadalmi.

* Résztvevő tagok hiányában nem alakult meg. — Szerk.

Ezen szakosztályok az igényekhez képest még több alosztályokká alakulhatnak, vagy másként is csoportosulhatnak.

A szakülések napjainak szabad óráiban bizottsági ülések tartatnak, nemkülönben a város és vidék nevezetességei, intézetei, gyűjteményei és kiállításai meglátogattatnak.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése alkalmával 1874. évi aug. hó 24-én sz. k. Győr városában tartott megnyitó közülésnek jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Kruesz Krizosztom, panonhalmi főpát.

Alelnökök: Xántus János, nemzeti muzeumi ör.

Dr. Kátai Gábor, Karczag város főorvosa.

Titkárok: Dr. Buzinkay Gyula, Győrmegye főorvosa.

Fehér Ipoly, esztergomi főgymnásiumi igazgató.

Dr. Siklós Gyula, budapest-fővárosi kórházi főorvos, egyetemi m. tanár.

I. Elnök a jelenlevők lelkes éljenei között elfoglalván székét, meleg szavakkal üdvözli a gyűlést; emelkedett szellemű beszédében az ékesszólás kenetével ecseteli azon viszonyt, mely a vallás és a természet-tudományok érdekeit összhangban tartja; kiemeli, mennyire nem ellenzi az egyház a szabad kutatást, ha ez a valódi szakismeretek keretén belül mozog. Az érzelem meleg szavait szenteli Kubinyi Ágostonnak — a központi választmány elhunyt buzgó elnökének. A kegyelet adóját rója le gróf Viczay Héder elhunyt elnök-társa iránt, kinek emlékét a fájdalom és méltánylás örökzöldjéből font koszorúval övedzi. A bizalom hangján üdvözli dr. Nendtvich Károlyt a kir. műegyetem rectorát, mint az állandó központi választmány új elnökét.

Dörgő éljenek követték a szónoki kenettel elmondott beszédet, melylyel elnök a nagygyűlést megnyitotta, s mely az évkönyvben kinyomatva megjelenik.

II. Utánna Nagy Pál Győr város polgármestere üdvözölte a nagygyűlést, örömét fejezvé ki a fölött, hogy alkalma nyílt Győr városának nemcsak megismerkedhetni hazai tudományosságunk harco-

saival, de ezekkel együtt a közművelődés munkájában közre is működhetni.

A szívélyes vendégszeretet sugalta üdvözlő beszéd az évkönyvben kinyomatik.

III. Xántus János alelnök a természettudományok általános haladását ismertette a közelmúlt két év lefolyása alatt, különösen kiemelve az e téren hazánkban fölmerült mozzanatokat; tüzetesen tárgyalta a csillagászati s lebeszeti vizsgálatoknak a művelt világban elismert horderejét, s azoknak hazánkban való állását jelölve, érintette a reánk vonatkozó legstürögősb kívánalmakat; indítványozza, hogy a természettudományi osztály közérdekű kérdéseket tűzzön ki a jövő nagygyűlésre megvitatás végett, hogy erre nemcsak minden szakember, de általában minden érdeklődő elkészülhessen. Melegen emlékezett meg Kubinyi Ágoston és Kubinyi Ferenc sokoldalú érdemeiről; ajálja, hogy arcképeik a győri nagygyűlés évkönyvében megjelenjenek.

A nagy érdeklődéssel hallgatott tudományos értekezésnek egész terjedelmében, — t. i. az életirás résznek is, valamint a gyűlések körül a legnagyobb érdemekkel bíró két Kubinyi testvér arcképének az évkönyvbe leendő felvétele közlekedéssel elhatároztatik.

IV. Dr. Buzinkay Gyula olvassa az utolsó nagygyűlés óta elhunyt hazai és külföldi kitünőbb orvosok és természettudósok névsorát.

V. Dr. Kátai Gábor alelnök beszédében ismerteti a legrégibb orvosi rendszereken át egész napjainkig divatozó rendszereket; az orvosi tudomány folytonos emelkedését főleg annak tulajdonítja, hogy a gyógytudomány jótékony hatását ma már nem szorítja egyesekre, de kiterjeszteni ügyekszik azt az összes emberiségre az által, hogy az általános egészségügy jókarba hozatalán fáradozik.

Ezen alapos és kimerítő értekezés az évkönyvbe ki fog nyomatni.

VI. Fehér Ipoly titkár jelentést tesz a tudományos társulatok, egyletek, törvényhatóságok, tanintézetek stb. részéről a nagygyűléshez beérkezett üdvözlőlevelekről.

1. A magyar tudományos akademiát Nendtvich Károly vezetése alatt Jedlik Ányos, Rózsay József, Batizfalvy Samu, Xántus János, Poór Imre, Halász Géza tagok képviselik.

2. A kir. József-műegyetem nevében Nendtvich Károly rector és Gerlóczy Gyula tanár jött.

3. A budapesti kir. orvosegyelet dr. Rózsay József vezetése alatt Halász Géza, Poór Imre, Barbás József, Gebhardt Lajos, Rakita Alajos, Ladányi István, Batizfalvy Samu, Verebely József, Siklósy Gyula tudorok által képviseltetett.

4. A zemplénmegyei orvos-gyógyszerész-egyletet Chyzer Kornél elnök és Grünblatt Jakab képviselték.

5. Borsodi orvos-gyógyszerész-egylet részéről Bódogh Albert főorvos és Mayer Béla gyógyszerész jelent meg.

6. A felső-magyarországi muzeum-egylet Károly Hugó titkárt bizta meg a képvisellel.

7. A délmagyarországi természettudományi társulat Szalkay Gyula tanár által képviselteti magát.

8. A budapesti orvosi kör dr. Linczbauer Ferenc vezetésével küldi dr. Adler Zsigát, dr. Barbás Józsefet, dr. Batizfalvy Samu, dr. Jelenfy Zoltán, dr. Rakita Alajos, dr. Ladányi István tagokat.

9. A m. k. természettudományi társulat Berecz Antal elnöksége mellett dr. Pisztor Mór, dr. Fekete Lajos, dr. Verebely József, dr. Siklósy Gyula által képviselteti magát.

10. A magyar földrajzi társulat képviselével szintén Berecz Antal bizott meg.

11. A biharmegyei régészeti és történelmi egylet Nagy István által képviselteti magát.

12. A biharmegyei orvos-gyógyszerész és természettudományi egylet dr. Pollák Lászlót küldötte az egylet részéről a közegészségi törvényjavaslatban az egylet által elfogadott elvek érvényesítésére.

13. A debreceni orvos-gyógyszerész egylet Göll Nándort küldi.

14. A kecskemét-vidéki természettudományi társulat dr. Horváth János által képviselteti magát.

15. Az országos magyar gazdasági egylet Simon Vince, Entz Ferenc, Máday Izidor, Dorner Ede, dr. Szabó Alajos által képviselteti magát.

16. A debreceni főtanoda megköszöni a meghívást.

17. Az egri érseki lyceum részéről dr. Hubert János, Fekete Ferenc jogtanárok küldettek ki.

18. A budapesti általános magyar gyógyszerészeti egylet Sztupa György vezérlete alatt küldött képviselőket.

19. A bécsi cs. k. gazdasági egylet központi bizottsága Wels Antalt küldi képviselőül.

20. A pannonhalmi főapátsági lyceumot dr. Fuchs Bonifác és Fehér Ipoly képviselik.

21. Gyöngyös városát dr. Gyöngyösy Soma, —

22. Karcag városát dr. Kátai Gábor és Torjai György képviselik.

23. Marosvásárhely sz. kir. város törvényhatósága dr. Knöpfler Vilmos és Burdács Alajos által, —

24. Nagyvárad törvényhatósága Nagy István és dr. Pollák László által képviseltetik magukat.

25. Kecskemét városa dr. Horvát Jánost küldte.

26. Dr. Schreyer Lajos Zalamegye,

27. dr. Bécsi Gedeon Temes városa részéről van kiküldve.

28. Krasznamegyét dr. Kopp Gyula képviseli.

29. Budapest Gerlóczy Károly alpolgármester vezetése mellett 10 bizottsági tagot küld.

30. Pápáról dr. Pserhofer Sámuel és Lövy László jöttek.

31. Nógrád megye törvényhatósága részéről Szijgyártó Samu, Madách Aladár és dr. Plichta Samu bizottsági tagok küldettek.

32. Beregh megyét dr. Rottmann József képviseli.

33. Jász-kun kerület dr. Kátay Gábort és dr. Orbay Antalt küldi.

34. Komárom megyét Konkolyi Miklós és dr. Klein Mihály képviselik.

35. Moson megyét Simon Gyula alispán és dr. Schabatka Mihály képviseli.

36. Győr megye Gyapay Dénes alispán, Szabó Kálmán, Zerpák János, Reviczky Károly és Balogh Kálmán által képviselteti magát.

37. Pest megyét dr. Halász Géza.

38. Esztergom megye dr. Schwarzel Józsefet küldi.

39. A magy. kir. ipar- és keresk. ministerium dr. Szabó Alajost bizta meg az állat-gyógyászati szak képviseletével.

40. Heves megye képviselői dr. Schreiber Lőrinc és dr. Szentkirályi Kázmér, —

41. Tolna megye Pécsi József prépost vezetése mellett 4 küldött által képviselteti magát.

42. Csongrád megye dr. Pollák Sándort,

43. Borsod megye Bódogh Albertet és Popper Józsefet küldi.

44. Sopron megye dr. Szüts József által képviselteti magát.

45. Haynald Lajos érsek és Zichy Károly gróf sajnálattal tudatják, — hogy nem jelenhetnek meg.

Tudomásul vétetnek.

VII. Felolvastatnak azon közlekedési közegek tulajdonosainak nevei, kik a nagygyűlés tagjait utazási árkedvezményben részesíték, u. m. a »magyar keleti«, »bécs-baresi«, »tiszavidéki«, »magy. kir.

állami«, »alföld-fiumei«, »magyar nyugati«, »első erdélyi«, »Erzsébet királyné«, »nyugoti«, »Nándor éjszaki«, »morva-szilézai éjszaki«, »déli«, »cs. k. állami«, »Ferenc József«-vaspálya, valamint az »I-ső cs. k. Dunagőzhajózási társaság«; mindezeknek köszönetnyilvánítás indítványoztatván; —

a közgyűlés az indítványt készséggel elfogadja.

VIII. A szokás és ügyrend értelmében az alapszabályok felolvasandók lévén, —

minthogy azok már előbb kinyomatva, valamennyi tagnak kezénél vannak, felolvasottaknak tekinthetők, így a jelen nagygyűlés megállapított előrajza is változtatás nélkül elfogadtatik.

IX. Olvassatik a központi állandó választmány jelentése, mely szerint a nagygyűlések által reábizottakban s egyéb előfordult fontos tárgyakban eljárását előadja. Nevezetesen:

a) jelenti, hogy az orvossebészeti szakosztálynak országos orvosi társulat alakítása, a törvényszéki orvosoknak alkalmazása, országos tehen-himlő oltó-intézet felállítása, a himlő-oltás kötelességének törvény által való kimondása tárgyában miként járt el.

b) A budai sósforrások gyógyerejének biztosítása, valamint a gyufagyártásnál alaktalan vilany használatára és az üszkösödés meggátolására vonatkozólag a ministeriumhoz sikeres előterjesztéseket tett.

c) Jelenti, hogy dr. Kátay Gábor indítványára a hazai köztörvényhatóságokat stb. a közegészségügynek e gyűlésen leendő tárgyalására meghívta, nemkülönben hogy a marosvásárhelyi, fiumei, aradi, s mehádiai emléktáblák elkészítésében és felállításában folytonosan működik.

Mindezek örvendetes tudomásul vétetnek.

d) A magy. orvosok és természetvizsgálók gyűlése által kitűzött pályakérdéseket illető központi bizottsági jelentésre, —

az ott ajánlottakat elfogadván, elhatározza a közgyűlés, hogy e kérdésekre vonatkozólag a közp. állandó bizottság továbbra is folytassa szabályszerű eljárását.

e) A jövő nagygyűlés helyének meghatározására vonatkozó jelentés és vélemény az ügyrend értelmében, —

a nagygyűlési választmányhoz tétetett át további tárgyalás és az utolsó közülésen teendő javaslat végett.

f) Az állandó központi választmány indítványát, hogy az évkönyv ezentúl ne a következő nagygyűlés tagjainak, hanem a gyűlésben résztvevő tagoknak osztassék ki, —

Xántus János alelnök felszólalására a közgyűlés elvben elfogadván, ezen kérdés megoldását az alakítandó nagygyűlési választmányhoz utasítja, hogy ez javaslatot terjesztszen elő annak kivitelére nézve.

g) A központi választmány tudósítását, miszerint a megüresült elnöki székre dr. Nendtvich Károlyt elnökké, dr. Gerlóczy Gyulát első jegyzővé, dr. Dulácska Gézát második jegyzővé választotta, ez utóbbit oly megjegyzéssel, hogy a legközelebbi közgyűlésnek ajánlani fogja, miszerint őt a közp. állandó választmány tagjává válaszsza meg. —

Ezeket a közgyűlés örvendetes tudomásul vevén, dr. Dulácska Gézát a központi választmány tagjává választja meg. — Örvendetes tudomásul vétetik a könyv- és levéltár teljesen kielégítő állapotáról tett jelentés is; valamint az előbbeni gyűléseken hozott a közegészségügynek a főrendiházban való képviseltetésére s az egyetemi orvoskar alakítására vonatkozó határozatokat továbbra is fenntartván, az illetőket kellő időbeni eljárásra utasítja.

X. A pénztárnoknak a pénztár jelen állására vonatkozó jelentése és számadása

átvizsgálás és jelentés-tétel végett a nagygyűlési választmányhoz tétetik át.

Ugyanez alkalommal Sztupa György pénztárnok úr felemlítvén, hogy a 3 év — mely időközre a pénztárnokságot elvállalta — lejárt, kéri magát a további működéstől felmentetni, s a választást az ügyrend értelmében elrendelni.

A gyűlés Sztupa György pénztárnok urat 3 évre újból egyhangúlag megválasztotta.

XI. A szakosztályok összehívása s megalakítása céljából elnök kinevezi a szakosztályok vezetőit, névszerint:

az orvos-sebészi szakosztályhoz

dr. Kramolinj Istvánt;

az állat- és növénytani szakosztályhoz

dr. Roditzky Jenőt;

természettani szakosztályhoz

Tomek Anasztázt;

ásvány-, föld- és vegytani szakosztályhoz

Kautz Ignácot;

gazdászat-, állatgyógyászat- és műipari szakosztályhoz

Simon Vincét;

régészeti szakosztályhoz

Ebenhöch Ferencet;

társadalmi szakosztályhoz

dr. Kovács Pált.

XII. Végezetül két értekezés olvastatott, nevezetesen:

1. dr. Sass István az »Egészségügyről a társadalomban« és

2. utánna dr. Rózsai József a »Hulla-égetésről« értekezett mutatóványokkal.

Mindkét értekezés folytonos figyelemmel végighallgattatván, az évkönyvbe az ábrákkal együtt felvételni határoztatott.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést délután 2 órakor bezárta.

Kelt: Győrött, 1874. évi augusztus hó 24-én.

Ezen jegyzőkönyv hitelesítettett Budapesten, 1874. évi december hó 11-én

a hitelesítő bizottság által:

Dr. Siklósy Gyula,

a nagygyűlés jegyzője.

Xántus János, elnök.

Dr. Jedlik Ányos, biz. tag.

Dr. Halász Géza, biz. tag.

Dr. Poór Imre, biz. tag.

Dr. Nendtvich Károly, biz. tag.

Dr. Batizfalvy Sámuel, biz. tag.

Dr. Rózsai József, biz. tag.

Dr. Halász Orbán,

a hit. bizottság jegyzője.

MELLÉKLETEK

a magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött 1874. évi augusztus 24-én tartott
XVII. nagygyűlésének megnyitó közülesi jegyzőkönyvéhez.

A.

V Á L A S Z O K,

melyek a meghívás folytán tudományos intézetek, egyletek, törvényhatóságok és egyesek részéről érkeztek.

1. Magyar tudományos Akadémia.

Méltóságos Elnök úr!

A Magyar Tudományos Akadémia f. évi július hó 1-én tartott összes ülésében, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XVII-ik nagygyűlése elnökségének becses meghívó leveléből örömmel értesült arról, hogy a mondott nagygyűlés ez évi augusztus havában Győr sz. kir. városában fog megtartatni, hová a Magyar Tudományos Akadémia is meghivatik.

Az Akadémia, mint már ezt több hasonló alkalommal kifejezni szerencséje volt, teljesen meglévén győződve az ily vándor szakgyűlések üdvös voltáról a tudományok terjesztése- és népszerűsítésére nézve úgy, mint más részről azért, mivel a hazai tudósoknak honunk különböző vidékei s az ott előforduló természet-, mű- és népsajátságok megtekintésére, vizsgálat alá vételére és eszmecserére kellemes és tanulságos alkalmat nyújtanak: nem késett a meghívásért köszönetét jegyzőkönyvileg kimondani, s egyszersmind elhatározta, hogy magát a nagygyűlésen küldöttség által képviseltesse, mely küldöttség tagjaivá Nendtvich Károly r. tag vezetése alatt kinevezte mindazon akadémiai tagokat, a kik Győrben megjelennek. Ezek pedig a mint eddig értésünkre esett: Jedlik Ányos, Szabó József, Frivaldszky János, Hantken Miksa rendes —, Rózsai József, Batizfalvy Sámuel, Xantus János, Halász Géza és Poór Imre levelező tag urak, kiket tehát az Akadémia küldöttei gyanánt is kérünk tekintetni.

Fogadja Méltóságod s az egész tisztelt Nagygyűlés az Akadémia üdvözlését, melyet midőn megbízatásomhoz képest kifejezni szerencsém van, maradtam teljes tisztelettel, az elnökök távollétében

Budapesten, aug. 14-én 1874.

Méltóságodnak alázatos szolgálója

Gyulai Pál,
helyettes főtitkár.

2. Kir. József-műegyetem.

Méltóságos és főtisztelendő Elnök úr!

Igen tisztelt Nagygyűlés!

Az igen tisztelt nagygyűléstől vett kiváló becsű meghívás következtében, úgy amaz őszinte s mély rokonszenv érzetétől indítatva, melylyel a kir. József-műegyetem a magyar orvosok és természetvizsgálók évi nagygyűléseinek folyamát kísérni soha meg nem szűnt: a műegyetem tanácsa ezúttal is elhatározta e nagygyűlésen való képviseltetését, névszerint: dr. Nendtvich Károly rectora és dr. Gerlóczy Gyula nemzetgazdaságtan r. tanára által, egyszersmind megragadandó az alkalmat forró óhajta kijelentésére: vajha a közművelődés azon kiváló és nagyfontosságú iránya, melyben a magyar orvosok és természetvizsgálók eddig oly sikerkoszorúzták léptekkel haladtak, a jelen nagygyűlésen is életerős gyarapodást érjen el ama dús szakértelem s lángoló hazafiúi érzület által, mely eddig dísz- és sikereinek létrehozója volt, s melyek közt egyik szerény, de buzgó tényezőül szolgálhatni a kir. József-műegyetem is mindenkor nemes törekvésének tartandja.

Budapest, 1874. augusztus 21-én.

A műegyetemi tanács nevében

Dr. Nendtvich Károly,
rector.

3. Kir. magy. természettudományi társulat.

Mélyen tisztelt Elnökség!

A kir. magy. Természettudományi Társulatnak f. hó 16-án tartott választmányi ülése örömmel vette tudomásul a szíves meghívást, mely hozzá a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak sz. k. Győr városában tartandó XVII. Nagygyűlése mélyen tisztelt Elnökségétől érkezett, s elhatározta egyszersmind, hogy Berecz Antal v. tag elnökle alatt dr. Siklós Gyula, dr. Pisztóry Mór, dr. Fekete Lajos és dr. Verebély József urak, mint a jelen átirat betérjesztői Társulatunkat a Nagygyűlésen küldöttségileg képviseljék.

Kelt Budapesten, 1874. július 20-án.

Balogh Kálmán,
alelnök.

Petrovits Gyula,
társulati másod-titkár.

4. Magyar földrajzi társulat.

Mélyen tisztelt Elnök úr!

A magyar földrajzi társulat örömmel üdvözlöl minden oly mozzanatot nemzeti életünkben, mely a tudományos ismeretek terjesztésére s így a hazai műveltség előmozdítására

van irányozva; ily mozzanatnak tartván a magyar orvosok és természetvizsgálók évenkénti nagygyűléseit, igen kedves kötelességének ismeri ezen gyűléseket nemcsak figyelemmel kísérni, hanem azokat kitelhető módon szellemileg támogatni is. Ez okból a magyar földrajzi társulat hazafias üdvözlét küldi a magyar orvosok és természetvizsgálók ez idén Győrött tartandó XVII. nagygyűlésének, s a társulat első titkárát, tek. Berecz Antal tanár urat megbízta, hogy a nagygyűlésen megjelenjen, s ott a társulatot képviselje.

A mélyen tisztelt Elnök urat tisztelettel fölkérjük, hogy ezeket a nagygyűlésnek tudomására juttatni méltóztassék, maradván hazafias tisztelettel

mélyen tisztelt Elnök úrnak alázatos szolgálói

Budapest, 1874. aug. 19-én.

A m. földrajzi társulat elnöke helyett:

Gervay Mihály,
vál. tag.

A m. földrajzi társulat első titkára:

Berecz Antal.

5. Országos magyar gazdasági egyesület.

Tekintetes Elnökség!

A magyar orvosok és természetvizsgálók f. é. XVII. nagygyűlésére kapott szíves meghívást Egyesületünk hazafiúi rokonérzessel fogadván, legközelebb július 7-én tartott igazg. választmányi ülésünkben az-alkalommal Egyesületünk képviseltetésére: főtit. Simon Vince, Dorner Ede, dr. Entz Ferenc, dr. Szabó Alajos és Máday Izidor egyleti tagokból álló küldöttség bizatott meg; miről ezennel van szerencsém a tekintetes Elnökséget hivatalosan értesíteni.

Budapesten, 1874. július 15-én.

Az orsz. Magyar Gazdasági Egyesület nevében:

Morócz István,
egyesületi titkár.

Korizmicz László,
egyesületi alelnök.

6. Bécsi cs. k. gazdasági egyesület.

(Német nyelven.)

A magy. orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése t. Elnökségének.

A megelőző hónap 25-éről kelt becses meghívás folytán alulirt központi bizottság Wels Antal egyleti tag és földbirtokos urat bízta meg az aug. 24—28-án tartandó nagygyűlésen való képviseléssel, miről a t. Elnökséget ezennel értesíteni szerencsénk van.

Bécs, 1874. júl. 28-án.

A bécsi cs. k. gazdasági egylet közp. bizottsága nevében:

Alvatter.

Dr. Fuchs, titkár.

7. Általános magyarországi gyógyszerészek egylete.

A magy. orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése mélyen tisztelt Elnökségének Győrött.

Az »Általános magyarországi gyógyszerészek egylete« f. é. július 28-án tartott ülésében — a »Magyar Orvosok és Természetvizsgálók« Győrött tartandó XVII. nagygyűlésére az egylet képviselével Sz t u p a G y ö r g y ú r vezetése alatt mindazon ügytársakat bízta meg, akik a nagygyűlésen különben is részt vesznek.

Egyletünk örömmel ragadja meg az alkalmat, egyrészt hogy a nagygyűlés mélyen tisztelt Elnökének a szívélyes meghívásért köszönetet mondjon, másrészt pedig hogy üdvözlét küldje azon gyülekezetnek, mely a természettudományok fejlesztését, s hazánk természeti kincseinek ismertetését tűzvén ki céljául, e nemes feladatának több mint két évtizeden át ernyedetlen tevékenységgel megfelelt, s nem csekély tényezője azon lendületnek, mely hazánkban a természettudományok valamennyi ágában mutatkozik, s mely a magyar tudományosságnak a külföld előtt is méltó elismerést biztosított.

Egyletünk — mint e tudomány egy terjedelmes ágának képviselője — amint minden időben élénk részt vőn a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók törekvéseiben, úgy kívánja hogy a jelen nagygyűlésnek a tudományok fejlesztése körüli fáradozásait is a legfényesebb siker koronázza.

Budapest, 1874. aug. 14-én.

Az Általános magyarországi gyógyszerészek egylete nevében:

Rohrbach Antal,
egyleti titkár.

Csávásy Kiss Károly,
alelnök.

8. Budapesti kir. orvosegylet.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

A budapesti kir. orvosegylet f. é. június hó 27-kén tartott ülésében elhatározta, miszerint a magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött tartandó XVII. nagygyűlésén következő egyleti tagok képviseljék: dr. R ó z s a y J ó z s e f főorvos vezetése alatt, Halász Géza, Gebhard Lajos, Poór Imre, Barbás József, Rakita Alajos, Orzovenszky Károly, Hamary Dániel, Szénágy Sándor, Verebely József, Weszelovszky Károly, Horváth János tudorok.

Fogadja a mélyen tisztelt nagygyűlés az alulirt orvosegylet üdvözlét s tiszteletét.
Budapesten, 1874. július 8-án.

A budapesti kir. orvosegylet nevében:

Dr. Stiller Bertalan,
első titkár.

Dr. Bókai János,
elnök.

9. **Budapesti orvosi kör.**

Méltóságos Elnök ur!

Van szerencsénk teljes tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti orvosi kör f. é. aug. 17-ki közgyűlése a magyar orvosok és természetvizsgálók győri nagygyűlésébe Linzbauer Ferenc tr. egyetemi ny. r. tanár ur vezetése mellett Adler Zsigmond, Barbás József, Batizfalvy Sámuel, Jelenffy Zoltán, Ladányi István és Rakita Alajos tudorokat küldötte ki, — a győri nagygyűlés közügyi és tudományos működéséhez áldásos sikert kívánván.

Mély tisztelettel mélt. Elnök urnak alázatos szolgája

Osváth Albert tr.,
titkár.

Poór Imre tr.,
a budapesti orvosi kör e. i. elnöke.

10. **Borsodi orvosgyógyszerész-egylet.**

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése Elnökének
Győrött.

Amidőn egyletünk a tek. nagygyűlés nagyrabecsült meghívását megköszönve egyzersmind meleg üdvözlését és szerencsekívánatait küldi, tiszteletteljesen értesíteni van szerencsém, miszerint ezen nagygyűlésen egyletünket képviselni t. Mayer Rezső és Bódogh Albert tr. tagtársaink lettek megbizva.

Hazafiúi mély tisztelettel az egylet nevében és annak megbizásából
Miskolcon, 1874. aug. 20-án.

Dr. Ixel Soma,
az egylet jegyzője.

11. **Biharmegyei orvos-gyógyszerész és természettudományi egylet.**

Megbízó levél.

A „biharmegyei orvos-gyógyszerész és természettudományi egylet“ szakülése, ezenel megbizza egyleti tag Pollák László tudor urat, hogy az orvosok és természettudósok ez idei győri nagygyűlésén, a közegészségi törvényjavaslat tárgyalásakor egyletünket, — mint nálunk a tárgynak különben is avatott előadója — dolgozatunk keretén belül képviselje, s annak kitelhetőleg érvényt szerezzen. Remélve megbizottunk szives fogadtatását maradtunk

Nagy-Váradon, 1874. augusztus hóban.

Dr. Lukács János,
egyleti elnök.

Dr. Bodor Károly,
egyleti titkár.

12. **Debreceni orvos- és gyógyszerész-egylet.**

Méltóságos és főtisztelendő Elnök ur!

A debreceni orvos- és gyógyszerész-egylet alulírott elnöksége tisztelettel bátorkodik méltóságodat, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók ez idei XVII. nagygyűlése érdemdús Elnökét tisztelettel értesíteni, miszerint a mondott nagygyűlésen egyletünket Gölzl Nándor helybeli gyógyszerész és dr. Popper Alajos urak fogják képviselni; a kiket is valamint zsenge egyletünket méltóságodnak szives figyelmébe ajánlva, maradtunk mély tisztelettel méltóságos és főtisztelendő Elnök urnak alázatos szolgálai

a debreceni orvos- és gyógyszerész-egylet nevében

Debrecen, 1874. aug. 16-án.

Dr. Popper Alajos,
egyleti titkár.

Dr. Tegze Imre,
egyleti elnök.

13. **Délmagyarországi természettudományi társulat.**

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése tek. igazgató-választmányának
Győrött.

A délmagyarországi természettudományi társulat, mely ez év elején alakult és mely a természettudományok művelését és terjesztését általában, különösen pedig Délmagyarország természeti viszonyainak kutatását tűzte ki célul, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseiből az egész országra kiható buvárlatai és munkálatai által már eddig is nyújtott szellemi és anyagi haszon nagyságát ismervén, alkalmat és bátorságot vesz magának a fenn címzett nagygyűlésnek, annak elnöksége, választmánya, és minden egyes tagjának hazafias üdvözlését egyik alelnöke, Szalkay Gyula, a temesvári főreáltanoda tanára által tisztelettel megküldeni.

A délmagyarországi természettudományi társulat f. évi július hó 15-dikén tartott választmányi gyűléséből.

Kelt Temesvárott, 1874. évi augusztus hó 20-án.

Dr. Szmolay Vilmos,
elnök.

14. **Kecskemét-vidéki természettudományi társulat.**

A kecskemét-vidéki természettudományi társulat a magyar orvosok és természetvizsgálók f. évi XVII-ik t. c. nagygyűlésének Győrött dr. Horváth János társulati tag és az orvosi szakosztály elnöke által hazafias üdvözlését küldi.

Kiváló tisztelettel

Kecskeméten, 1874. aug. 2-án.

Dr. Polák Ede,
a kecskemét-vidéki természettudományi társulat elnöke.

15. Felsőmagyarországi muzeum-egylet.

A magyar orvosok és természetvizsgálók mélyen tisztelt közgyűlési Elnökségének Győrött.

A Felsőmagyarországi Múzeum-egylet f. é. júliushó 5-én tartott igazgatóválasztmányi ülése határozatilag üdvözli a t. Közgyűlést, hasznos és üdvös közművelődési működésére áldásos sikert kíván, egyszersmind az egyesület képviselével Károly Gy. Hugó titkárt bízza meg.

Kelt Kassán, 1874. jul. 5-én.

Az igazgató-választmány.

A megnyitó közülés napján érkezett távirat.

A gyűlésező természettudományi társulat igazgatóságának Győrött.

A felsőmagyarországi muzeumegylet nevében testvéries üdvözlét küld.

Klimkovics Béla,
alelnök.

16. Bihar vármegyei régészeti és történelmi egylet.

A »Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet«, az 1874. évi augusztus hó 24. s következő napjain Győrött tartandó »magyar orvosok és természetvizsgálók« nagygyűlésére, saját kebeléből nagytiszteletű Nagy István urat, mint ig. választmányi tagját, hivatalos képviselőre felkérve és megbízván, e célból jelen megbízó levelét kiadja.

Kelt Nagy-Váradon, 1874. évi aug. hó 16-án tartott ig. választmányi ülésből.

B. Döry József,
egyleti elnök.

Ifj. Gyalokay Lajos,
egyleti titkár.

17. Egeri érseki lyceum.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésének nagytekintetű elnöksége által f. évi jun. 15-én hozzánk intézett becses meghívó levelében foglalt figyelmeztetéshez képest az egeri érseki joglyceum képviselésével az említett nagygyűlésen dr. Hubert János és Fekete Ferenc jogtanárok bizattak meg.

Egerben, 1874. évi július 28-án.

Danielik János,
az érseki Lyceum igazgatója.

18. Debreceni ref. főiskola.

Méltóságos és főtisztelendő Elnökség!

Midőn alulírt főiskola akadémiai tanárkara a magyar orvosok és természetvizsgálók ez évben sz. k. Győr városában tartandó gyűlésére történt meghívásáért a mélt. és főtisz-

telendő Elnökségnek s általában az egész rendezőségnek legszívesebb köszönetét kifejezné, nem mulaszthatja el egyszersmind kijelenteni, hogy ha valaki tagjai közül a gyűlésben részvételre magát elhatározandotta, azt mint képviselőjét megbízólevelével ellátandja.

Többire legszívesebb hazafiúi üdvözlétünket a mélyen tisztelt gyűlés tudomására juttatván, maradunk állandó tisztelettel

Debrecen, 1874. július 31-én,

a mélt. és főtisztelendő Elnökségnek alázatos szolgálói

a debreceni ref. főiskola akadémiai tanár kara,
különösen annak jelenlegi igazgatója

Tóth Ferenc.

19. Pannonhalmi főapátsági lyceum.

Nagytiszteletű s tudós Nagygyűlés!

Midőn tanintézetünk nagyon megtisztelve a m. orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésének Elnökségétől f. é. június 15-kéről szóló igen becses meghívása által, köszönetét kifejezni el nem mulaszthatja, arról is bátorodik tudósítani a nagytiszteletű s tudós nagygyűlést, hogy az igen becses meghívás óhajának értelmében küldöttségül dr. Fuchs Bónifác és Fehér Ipoly tanár urakat nevezte ki kebeléből.

Pannonhalmán, 1874. július 29-én.

A főapátsági lyceum nevében

Öcsényi Anselm,
tanárértekezletti jegyző.

Borbély Kornél,
igazgató.

20. Székelyudvarhelyi ev. ref. collegium.

Igen tisztelt Elnökség!

A magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak folyó évi aug. 24—28-ig Győrött megtartandó XVII. nagygyűlésére szóló meghívását intézetünk igazgatósága, valamint tanári testületünk is örömmel vette, s a szíves megemlékezésért köszönetét fejezi ki.

A hazai tudományosság előmozdítására irányzott nagygyűlésen többen óhajtanánk részt venni, azonban hogy körülményei kinek engedik meg a személyes megjelenhetést, azt még most határozottan be nem jelenthetjük. — Kiváló tisztelettel maradtunk

Sz.-Udvarhelyt, 1874. július 5-én,

az ev. ref. collegium tanári kara nevében

Korondi Mózes, igazgató.

21. Földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. k. miniszterium.

13237. sz. Tek. dr. Szabó Alajos úrnak, a m. k. állatgyógyintézet igazgatójának.

F. évi július 28-án 369. sz. a. tett felterjesztésére értesítem t. Uraságot, hogy a magyar orvosok- és természetvizsgálóknak a f. hó vége felé Győrött tartandó nagygyűlésén az állatgyógyászat képviselőjével t. Uraságot megbízom.

A minister megbízásából

Major,
miniszteri tanácsos.

22. Bereg megye.

Tek. dr. Rottmann József úrnak, Bereg megye tiszti főorvosának!

A magyar orvosok- és természetvizsgálóknak ez évben Győrött tartandó közgyűlése, hová a megye közönsége küldöttei általi részvételre szintén meghívatott, — tekintetes főorvos urat a megye kiküldött képviselőjeként ezennel hivatalosan meghatalmazom, s a közügyre nézve nagyfontosságú ezen gyűlés felőli jelentésének örömmel nézek elébe.

Beregszász, aug. 19-én, 1874.

Alispán helyett

Hunyady Béla.
főjegyző.

23. Borsod vármegye.

Tek. Xántus János urnak, a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlési alelnökének.

Mélyen tisztelt hazafi!

Szives meghívót nyervén a magyar orvosok és természetvizsgálóktól a folyó hó 24—29. napjain Győrött tartandó nagygyűlésükön leendő részvételre, midőn ezen nagybecsű figyelmökért köszönetünket nyilvánítjuk, egyszersmind tudatjuk, hogy ama nagygyűlésen törvényhatóságunk képviselőjével dr. Bódogh Albert és dr. Popper József főorvosainkat biztuk meg.

Kelt 1874. évi aug. 3-án Miskolcon tartott bizottsági közgyűlésünkből.

Borsodvármegye közönsége nevében:

Bay Bertalan, alispán.

24. Esztergom megye.

Az érkezett felhívás folytán a magyar orvosok és természetvizsgálók által f. é. aug. 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésén a megye nevében leendő részvétel végett Schvarzel József megyei főorvos ur kiküldetvén, felhivatik, miszerint tapasztalatáról szóló jelentését annak idejében ide terjeszse be.

Kruplanicz, alispán.

25. Győr megye.

Méltóságos Kruesz Krizosztom urnak, pannonhalmi főapát s a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése elnökének.

Örömmel fogadtuk a magyar orvosok és természetvizsgálók becses meghívását, s midőn osztanánk a közjó és közegészségügy emelése és előmozdítása körül kifejtett elveket, s teljes készséggel sietünk ezen elvek érvényesítése és célszerű keresztülvitelében segédkezet nyújtani: van szerencsénk tudatni, hogy a folyó évi aug. hó 24—28-ik napjain Győrött tartandó nagygyűlésen leendő képviselőtetésünkkel és részvétellel Gyapay Dénes alispánunk vezérlete alatt Zerpák János és Szabó Kálmán bizottsági tagokat, Reviczky Károly tiszteletbeli szolgabíró és ifj. Balogh Kálmán tiszteletbeli aljegyzőt megbiztuk.

Győrmegye Győrött 1874-ik évi augusztus hó 4-kén tartott rendes évnegyedes közgyűléséből.

Győrmegye közönsége nevében, az alispán helyett

Lasberg Rezső,
főjegyző.

26. Heves megye.

6405. sz. Határozat.

A magyar orvosok és természetvizsgálók részéről érkezett meghívás dr. Szentkirályi Kázmér és dr. Schreiber Lőrinc megyei főorvosoknak azzal adatik ki, miszerint a lehetőséghez képest a természetvizsgálók gyűlésében résztvenni és a megyét képviselni, valamint netaláni tapasztalataikról a megyéhez jelentést tenni sziveskedjenek.

Kelt Egerben, 1874. jul. 22-én.

Isaak László,
alispán.

27. Jászkun kerületek.

Dr. Kátai Gábor nagykun-kerületi és dr. Orbay Antal jászkun-kerületi főorvos urakat a kerületek törvényhatósága nevében ezennel megbízom, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók f. é. aug. hó 24. s következő napjain Győrött tartandó nagygyűlésén a jászkun-kerületek törvényhatóságát mint kiküldött szakférfiak képviseljék.

Jászberény, 1874. aug. 12-én.

Alkapitány helyett

Kerek József,
kerületi főjegyző.

28. Komárom megye.

Komárommegye 1874. évi jul. 27-én tartott bizottsági közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata.

254. sz. Olvastatott a magyar orvosok és természetvizsgálók meghívó levele, melyben a f. évi aug. hó 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésökre Komárommegye törvényhatóságát küldöttei által leendő képviseltetésre meghívja.

A közlött szívélyes meghívó levél folytán a megye bizottságának képviseletére Klein Mihály főorvos ur és a járási orvos urak, ugyszinte a természet vizsgálatával elismeréssel foglalkozó Konkolyi Miklós ur kiküldetnek.

Kiadta

Konkolyi Kálmán, aljegyző.

29. Kraszna megye.

Krasznamegyei főorvos Kopp Gyula tudor urnak Sz.-Somlyón.

A magyar orvosok és természetvizsgálóknak folyó évi aug. hó 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésökn Kraszna megyét képviselni főorvos ur megbizatik, felhivatik e végből, hogy ott megjelenve, magát mint e megye képviselőjét jelentse be.

Kelt Sz.-Somlyón, 1874. évi aug. 17-én.

Lázár János,

Krasznamegye alispánja.

30. Moson megye.

Tekintetes nagygyűlési Elnökség!

Van szerencsém tisztelettel tudatni, miszerint Mosonmegye közönségének f. hó 6-án tartott bizottsági közgyűlése a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésére törvényhatósági képviselőktől alulirottat és dr. Schabatka Mihály megyei főorvost küldte ki.

Hazafiui tisztelettel maradván a tek. nagygyűlési elnökségnek alázatos szolgája

M.-Óvárott, 1874. aug. 18-án.

Simon Gyula,

Mosonmegye alispánja.

31. Nógrád megye.

5507. sz. Határozat.

A magyar orvosok és természetvizsgálók részéről érkezett felhívás folytán a jövő aug. 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésre Szigyártó Samu, Madách Aladár és dr. Plichta Soma megyei bizottm. tagok küldetnek ki azon felhívással, hogy ott a megye érdekeit képviselni sziveskedjenek.

Kelt B.-Gyarmaton, 1874. jul. 20-án.

Veres Pál, alispán.

32. Pest, Pilis és Solt t. e. megyék.

A magyar orvosok és természetvizsgálók t. társaságának.

A megyéhez intézett szíves felhívás folytán van szerencsém tudatni, hogy a Győrött tartandó nagygyűlésen Pest, Pilis és Solt t. e. megyék képviselésével dr. Halász Géza megyei tb. főorvos ur lón megbizva.

Kelt Budapesten, 1874. aug. 19-én.

Szilassy, alispán.

33. Sopron megye.

A m. orvosok és természetvizsgálók részéről érkezett megkeresés folytán tekintve, hogy a magyar orvosok- és természetvizsgálóknak Győrött tartandó nagygyűlésén a közegészségügyi tennivalók feletti tárgyalásnál részt venni a megye törvényhatóságának, mint a közegészségügy felett őrködő és azt fejlesztő hatóságnak, érdekében áll, — Sopron megye részéről a megyének főorvosa dr. Szüts József a Győrött tartandó nagygyűlésre ezennel kiküldetik, és a megye érdeke képviseletével megbizatik.

Sopron, 1874. évi julius hó 30-án.

Alispán úr távollétében

Simon Ödön, főjegyző.

34. Tolna megye.

Tolna megye bizottságának 1874. aug. 13-án tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből!

¹⁵⁶/₄₄₁₉ sz. A magyar orvosok és természetvizsgálók az iránt keresik meg a törvényhatóságot, hogy magát e hó 24—28. napjain Győrben tartandó nagygyűlésükön küldöttek által képviseltesse. — Ezen megkeresés folytán tekintettel a gyűlésnek természettudományi szempontból általános, a cholera-kérdésnek napirendre kitűzött tárgyalásánál fogva pedig közigazgatási szempontból különös fontosságára: Tolna megye részéről Péchy József, dr. Novák Sándor bizottsági tagok, dr. Sass István rendes —, és dr. Györky Lajos, tiszteletbeli főorvos urak küldöttekül közfelkiáltással megválasztatván, erről igazolhatásuk céljából s jelentésöknök bevéárása mellett jegyzőkönyvi kivonaton értesíttetni rendeltettek.

Döry Dénes, alispán.

35. Trencsén megye.

Trencsén megye bizottságának 1874. évi aug. hó 11-én és következő napjain tartott évnegyedes közgyűléséből.

³⁰¹/₇₀₁₄ sz. A magyar orvosok és természetvizsgálók átirata folytán, melyben e megye közönsége felhivatik, hogy a folyó évi aug. hó 24—28. napjain Győrött tartandó nagy-

gyűlésén magát is küldötte vagy küldöttei által képviseltesse: dr. Brancsik Károly tiszteletbeli megyei orvos a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésére e megye részéről kiküldetvén, erről értesíttetni rendeltetett.

Jegyzette és kiadta

Sinhich Nándor,
főjegyző.

36. Vas megye.

Dr. Szabadffy János főorvos úrnak!

A magy. orvosok és természetvizsgálók Vas megyéhez is felhívást intéztek, hogy a f. é. aug. 24—28-ig Győrött tartandó nagygyűlésükön a megye közönsége is képviseltesse magát; . . . . . nem késtem az alkalmat felhasználni, hogy a megye közönségét az említett közgyűlésen egy szakavatott által képviseltessem, és pedig Tekintetességedet véltem legegyszerűbben a megye képviselétével megbízni, azon utasítással, hogy az ottani tanácskozmányok eredményéről és tapasztalatról a megye közönségének jelentését beadja.

Szombathelyen, 1874. aug. 10-én.

Chernel Ferdinánd,
alispán.

37. Veszprém megye.

Tekintetes Pillitz Benő megyei főorvos úrnak Veszprémben!

A megyehatóság őszintén üdvözli a magyar orvosok- és természetvizsgálóknak a közegészségi ügy iránt nyilvánított buzgó törekvését, és örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a közjó elérésére küldöttje által közreműködhessék.

Ugyanazért hivatalosan felkérem tekintetes megyei első főorvos urat, hogy mint Veszprém vármegye képviselője folyó évi augusztus 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésen megjelenni, előre is az Elnökségnél dr. Kruesz Krizosztom úr Ő méltóságánál jelentkezni, és a gyűlés lefolyásáról annak idején jelentést tenni sziveskedjék.

Veszprém, 1874. aug. 7-én.

Vermes Illés, alispán.

38. Zala megye.

5699. sz. Zala megyének Zalaegerszegen 1874. évi aug. 4-én s folytatva tartott közgyűlésében végeztetett, miszerint dr. Schreyer Lajos megyei tisztb. fő- és kir. törvysz. orvos a magyar orvosok és természetvizsgálók által f. é. aug. 24—28-ig Győrött tartandó nagygyűlésére, mint a megye küldötte ezennel kiküldetik azzal, hogy az ezen gyűlésben az egészségügyre netán hozandó fontosabb határozatokat annak idejében a megye közönségének tudomására hozni sziveskedjék.

Svastits Benő, főjegyző.

39. Budapest főváros.

Tekintetes Sztupa György fővárosi bizottsági tag úrnak Budapesten.

A f. évi 488. sz. a. hozott közgyűlési határozatnak megfelelőleg van szerencsém a magyar orvosok és természetvizsgálóknak az idén Győrött tartandó nagygyűlésén — hatósági képviseletben — való részvételre jelentkezett, főv. bizottsági tagok neveit T. Urasággal, mint ezen nagygyűlés pénztárnokával tudomás végett közölni.

Az előlhivatkozott közgyűlési határozattal ezen küldöttség elnökévé Gerlóczy Károly alpolgármester úr kérésére fel; a bizottsági tagok sorából pedig: Dobos Ferenc, Schön József, Mendl István, Wimmer Antal, dr. Rózsay József, dr. Halász Géza, dr. Barbás József és Polgár Mihály urak jelentkeztek.

Budapesten, 1874. évi augusztus 10-én.

Horvát János, jegyző.

40. Beregszász város.

Kivonat Beregszász város 1874. évi július 25-én tartott tanács-ülésének jegyzőkönyvéből.

594. sz. A magyar orvosok és természetvizsgálók elnöksége felhívja a városi tanácsot, hogy a f. évi augusztus 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésen, melynek egyik feladata leendő a közegészségügyi tennivalók tüzetes tárgyalása, magát küldötte által képviseltetni méltóztassék.

Ezen meghívás folytán dr. Moskovics Leó, városi orvos, ki ezen nagygyűlésre tudomásunk szerint szándékozik elutazni, — a város részéről megbízatik, ezen felette fontos egészségügyi tárgyalásokon városunkat képviselni, — a hozandó intézkedések és határozatokról jelentése annak idejében beterjesztetni kérik, mely határozatról a felhívásnak másolatban kézbesítése mellett értesíttetni rendeltetik.

Kiadta

Zsiros Sándor, városi főjegyző.

41. Gyöngyös város.

Tekintetes dr. Gyöngyösi Soma városi főorvos urnak, helyben.

A magyar orvosok és természetvizsgálók elnökségének, a hazai törvényhatóságokhoz intézett megkereséséhez képest, melyben a hatóságok a magyar orvosok és természetvizsgálók által folyó évi aug. hó 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésükön való képviseltetésökre hivatvák fel, az üdvös célt tekintve, felhivom t. Uraságot, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók f. é. aug. hó 24—28. napjain Győrött tartandó nagygyűlésén megjelenni s ott Gyöngyös városát képviselni sziveskedjék.

Gyöngyösön, 1874. évi aug. hó 5-én tartott közigazgatási tanácsülésből.

Hamélyi István, h. polgármester.

42. Karcag város.

Megbízó levél.

Mi Karcag város rendezett tanácsa kellőképen méltányolva azon nemes célt, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók évenként megtartatni szokott nagygyűlései által ugy a tudományos, mint a társadalmi téren elértni szándékoltatik, s meg levén győződve arról is, hogy e nagygyűlések idővel egyik tényezői lesznek a szellemi felvilágosodás és tudomány-szeretet terjedésének: városunk közönségének képviselétével ezennel megbizzuk tekintetes dr. Káta i G á b o r jászkun-kerületi főorvos és tekintetes Torj a y G y ö r g y helybeli gyógyszerész urakat s városunk köztiszteletben álló polgárait, s felkérjük őket, hogy Karcag város közönségét a magyar orvosok és természetvizsgálóknak f. évben Győrött tartandó nagygyűlésén, illetőleg annak tanácskozmányaiban képviselni sziveskedjenek.

Miről nevezett képviselőink igazolása végett kiadtuk ezen okmányunkat.

Kelt Karcagon, 1874. aug. 18-án.

Medgyesy Zsigmond,
főjegyző.

Pap Elek,
polgármester.

43. Kecskemét város.

Mi Kecskemét sz. kir. város közönsége méltó tekintetbe vévén, a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűléseinek a tudományos miveltség előmozdítása s kiváltképen a közegészségügy érdekében kittizött hasznos törekvéseit, városunk közönsége részéről dr. Horváth János orvostudor urat, törvényhatósági bizottságunk tagját ezennel megbizzuk és kiküldjük, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók folyó évi nagygyűlésében városunk törvényhatóságát képviselje; minek hitelére jelen megbízó levelünket kiadtuk városunk pecsétével erősítve, a közigazság ugy hozván magával.

Kelt Kecskeméten, a város törvényhatósági bizottságának 1874. évi július hó 31-ik napján tartott közgyűléséből.

Bagi László,
jegyző.

Szapannos Imre,
második polgármester.

44. Maros-Vásárhely város.

3744. sz.

A magyar orvosok és természetvizsgálóknak folyó évi aug. hó 24—28-ig Győrött a XVII. nagygyűlése levén megtartandó, a képviselő-bizottság folyó év és hó 7-kén tartott közgyűlésében zarándi dr. Knöpfler Vilmos és Burdács Alajos urakat felkéretni határozta, hogy ezen nagygyűlésen megjelenni és városi közönségünket képviselni sziveskedjenek.

Maros-Vásárhely sz. kir. város tanácsának 1874. augusztus hó 8-án tartott üléséből.

Kis József,
főjegyző.

Borosnyai Pál,
polgármester.

45. Nagyvárad.

Dr. Grosz Albert orvos, nt. Nagy István hely. hitv. lelkész, és dr. Pollák László Biharmegye és Nagyvárad városa tiszteletbeli főorvosa e város törvényhatósági bizottságának $\frac{221}{3316}$ számu végzésével, a magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött tartandó XVII-ik nagygyűlésére, a város képviselétében kiküldetvén, részökre ezen megbízó levél kiadatik.

Nagyváradon, 1874. aug. 12-én.

Lukács György, polgármester.

46. Pápa város.

Pápa városá képviselő-testületének 1874. évi július 26-án tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata.

135. sz. A magyar orvosok és természetvizsgálók felhívása folytán azoknak Győrött f. é. aug. 24—28-ig tartandó nagygyűlésén városunkat képviselni Pscherhofer Sámuel és Löwy László orvostudor urak megbizattak.

Kiadta

Nagy, főjegyző.

47. Szeged város.

Méltóságos Főapát ur!

Van szerencsém Méltóságodnak, mint a Győrött tartandó magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése elnökének tisztelettel bejelenteni, miszerint köztörvényhatósági bizottságunknak mai napon tartott ülésében a magyar orvosok és természetvizsgálóknak a köztörvényhatóságokhoz intézett s a győri nagygyűlésen a cholera-járvány tárgyában tartandó képviseltetésre felhívó köriratára képviselőnkül az említett nagygyűlésre dr. Singer Mátyás urat, mint közkórházunk igazgató főorvosát megbiztuk, s a nagygyűlésen leendő megjelenésre utasítottuk.

Szegeden, 1874. aug. 9-én tartott közgyűlésből.

Pálffy Ferenc, polgármester.

48. Temesvár város.

Tek. Sztupa György gyógyszerész urnak, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése pénztárnokának.

Midőn törvényhatóságunk meghívását megköszönnők, tisztelettel értesítjük, hogy városunk főorvosa dr. Bécsi Gedeon ur, ha fontos akadályok be nem következendnek, e várost a nagygyűlésen képviselendi.

Temesvár sz. kir. város bizottsága részéről 1874. évi július hó 28-án és folytatva 29-én tartott közgyűléséből.

A polgármester.

49. Haynald Lajos kalocsai érsek.

Méltóságos és főtisztelendő Főapát, nagygyűlési Elnök ur!

Különösen tisztelt uram!

Mennyire megtisztelve érzem magam a magyar orvosok és természetvizsgálók ez idei nagygyűlésére való becses meghívásomnak: ép annyira sajnálom, hogy idült esőzbajom orvoslása végett a Csehországban levő teplici fürdőket ugyanazon időben kelletvén majd használnom, midőn a tisztelt nagygyűlés Győrött összeülné, ezen megjelenni akadályoztatom.

Egyébként a szívélyes meghívásért köszönetet mondva, s a nagygyűlés működésére Isten bő áldását lekérve, magamat Méltóságod nagybecsű kedvezéseibe ajánlom s kitűnő tisztelettel maradok Méltóságodnak alázatos szolgája

Budapest, 1874. június 30-án.

Dr. Haynald Lajos,
kalocsai érsek.

50. Gróf Zichy Károly.

Mélyen tisztelt főtisztelendő és mélt. Főapát és Elnök ur!

Korom nem engedvén a Győrött tartandó orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésén megjelenésem, kötelességemnek tartom arról Méltóságodat és a tek. bizottmányt értesíteni, és fölmentésemet a megjelenéstől kérni, s egyuttal ez iránt sajnálatomat kifejezni.

Nagyrabecsült jóvoltába ajánlva, mély tisztelettel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Cziffer, 1874. aug. 15-én.

Gr. Zichy Károly.

51. Kautz Gyula, Győr város orsz. képviselője.*

Méltóságos uram!

Mélyen tisztelt Elnök ur!

Midőn hazánk természettudósai szeretett szülővárosomban egybegyülekezve, üdvös és a haza egyik nagyfontosságú ügyének, a tudomány és műveltség előbbrevitelének érdekében Győrt tanácskozásaik és értekezéseik színhelyévé teszik, talán nem követek el szerénytelenséget, ha mint országos képviselője a városnak, a távolból, hová egészségi tekintetek kötnek, Méltóságod mint mélyen tisztelt Elnök által az egybegyűlt s általam kitűnően tisztelt tag urakhoz szívből fakadó »Istenhozott«-at és üdvözlétet bátorkodom kijelentetni kérni, megjegyezve, miszerint szerfelett fájdalmasnak tekintem magamra nézve, hogy az általam oly nagyrabecsült társaság barátságos és rám nézve tanulságos érintkezéseiben részt venni betegségem okozta távollétem kényszerűségénél fogva akadályozva vagyok.

Midőn ennek kegyes közlésére Méltóságodat alázattal felkérném, s magamat kegyes jóindulatába ajánlanám, maradtam Méltóságodnak hódoló tisztelettel

Ems, 1874. aug. 20.

Kautz Gyula.

* E levél a megnyitó közülésre későn érkezvén, a jegyzőkönyvbe nem vétethetett fel. — Szerk.

B.

J E L E N T É S E K.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó középponti választmányának jelentése a XVII. nagygyűléshez.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó közp. választmánya a Győr városában ülésező XVII. vándorgyűlést örömmel üdvözlí, s egyszersmind kötelességének tartja az 1872-ik évben Mehádiában tartott nagygyűlés óta rábizott vagy előfordult fontosabb ügyekről röviden végelintézés végett a következőkről értesíteni:

I. A mehádiai nagygyűlés zárulásának 33-ik pontja értelmében az állandó közp. választmányra bizott indítványoknak legnagyobb részét az állandó közp. választmány elintézte; különösen

a) az orvossebészti szakosztálynak országos orvosi társulat alakítása, törvényszéki orvosoknak alkalmazása, országos tehénhimlő oltóintézet felállítása, a himlőoltás kötelezettségének törvény által való kimondása, a közegészségi ügynek a kormány által való figyelembe vétele, és a himlőről szerzett tapasztalatoknak közzététele iránt elfogadott indítványai az által teljesültek, hogy a lefolyt idő alatt megalakult fővárosi orvosi körnek bármely vidéki orvos tagja lehet; a szükséges törvényszéki orvosok a magas kormány részéről kineveztetnek, a himlőoltásra s a közegészségügyre vonatkozó törvényjavaslat az országgyűlés elé terjesztetett, a himlőről szerzett tapasztalatok pedig a nagygyűlés orvosi szakosztályában mindig közzététethetnek, és ez a szakosztály tagjainak kiváló figyelmébe is ajánlatik.

b) Az ásvány- föld- s vegytani szakosztálynak a budai sósforrások gyógyerejének biztosítása iránt elfogadott indítványa nem csak végrehajtatott, amennyiben a magyar k. belügyministeriumhoz az állandó közp. választmány feliratot intézett, hanem azt a magyar k. belügyministerium azt 1873. március 22-én kelt s (alább 6468. sz. alatt) ide mellékelt intézvénnyel kellő figyelmére is méltatta. — Ezzel kapcsolatban az állandó közp. választmánynak szerencséje van a gyufagyártásnál alaktalan vilany használatára vonatkozó felterjesztésre 1873. ápril 14-én kelt s (alább 30812. sz. alatt) mellékelt belügyministeri intézvényt is bemutatni.

c) A gazdasági szakosztálynak az üszögösödés meggátolására vonatkozó két rendbeli indítványa értelmében az áll. közp. választmány a földmivelés-, ipar- s kereskedelmi

ministeriumhoz 1873. június 12-én kelt indokolt feliratot intézett; a tagosításra és gazdasági szaklapok államköltségen való kiadására vonatkozó indítványok pedig az áll. kp. választmány gazdasági bizottságának indokolt véleménye alapján, — amennyiben a tagosításról már az 1836-iki és az 1871. évi 53. és 55-iki törvények helyesen s kielégítőleg határoznak, és számos különböző irányú gazdasági szaklap pedig a magas kormány részéről segélyezésben részesül, — már mint teljesültek további elintézést nem igényelnek.

II. A magyar orvosok s természetvizsgálók pályakérdései, névszerint: Kovács S. Endre trnak a magyarhoni ásványvizek leírására vonatkozó 100 aranyos, — Szurmák Vilmos trnak a sápot illető 200 frtos, — Halász Géza trnak államorvostan írására kitűzött 100 aranyos, — Poór Imre trnak közegészségügyi törvényjavaslat készítésére kitűzött 100 aranyos, — és végre a káros babona kiirtására vonatkozó 300 forinttal jutalmazandó pályakérdés az áll. közp. választmánynak f. évi ápril 30-án kelt s (alább) idemellékelte hirdetménye szerint ujjolag 1875. június 15-ig terjedő határidővel és ama megjegyzéssel hirdettettek ki, hogy az 1-ső és 3-ik pályakérdésre eddig beérkezett pályamunkák a netán szükségesnek látszó bővítés végett a szerzők által a választott jelige alatt bármikor visszavehetők, és tényleg már vissza is vétettek. — A mi pedig Rózsay J. trnak orvos-diagnostikai pályakérdését illeti, mivel a magán megbízás több kísérlet után sikerre nem vezetett, az áll. kp. választmány a pályamunka elkészítéséhez alkalmas szerző nyérése végett f. évi július 15-én a nyilvános felhíváshoz folyamodott. Ennek azon eredménye lőn, hogy Szél Lajos orvostudor a pályamunka megírására vállalkozott.

III. A marosvásárhelyi, fiemei, aradi s mehádiai emléktáblák elkészítése s felállítása iránt a szükséges előkészületeket az áll. közp. választmány archeologiai bizottsága megtette, és a nagygyűlés e tekintetben kifejezett határozata mielőbb teljesíttetni fog.

IV. A jövőben tartandó vándorgyűlés székhelyére vonatkozólag az állandó kp. választmányhoz eddig két meghívás érkezett, az egyik közvetlen a mehádiai nagygyűlés berekesztése után 1872. szeptember 23-án Szombathely város képviselő bizottságától, — mely 1873-ik évre Szombathely városát kéri a nagygyűlés székhelyéül megválasztatni; a másik ismét 1873-ik július 23-án az előpataki közbirtokosság részéről, mely a győri nagygyűlés megtartása után a természeti kincsekben gazdag fürdőhelyet Előpatakot kéri a vándorgyűlés székhelyéül megválasztatni. — Az áll. közp. választmány Szombathely városának meghívását, — mivel a következő ülés székhelyéül Győr városa választotta, — megköszönte s reményét fejezte ki, hogy a vándorgyűlés e meghívásnak később alkalmas időben engedni fog. A mi pedig Előpatakot (Erdélyben) illeti, mivel a közbirtokosság gróf Nemes János elnökle alatt a vándor nagygyűlés sikere iránt nagy reményt nyújt, sőt a közbirtokosság közgyűlésének az áll. közp. választmányhoz intézett átirata szerint az ügynek már Csikszéket, Háromszéket, és Felső-Fehér megyét is megnyerte, és mivel a Marosvásárhelyt és azóta egybeült tartott nagygyűlés közhangulata s megállapodása után ítélve, a sor különben is Magyarország erdélyi részére következik, az áll. közp. választmány a közbirtokosságnak tett ígéretéhez képest e meghívást elfogadni, és a vándorgyűlés jövő székhelyéül Előpatakot választani melegen ajánlja.

V. Kátai Gábor trnak az áll. közp. választmányhoz benyújtott indítványát — melyszerint a természetvizsgálók vándorgyűlésének különösen társadalmi szakosztálya a

közegészségügy zászlóvivőjévé, szószékévé s kiindulási pontjává változtassék át, és a siker kellő biztosítása végett, a városi s megyei törvényhatóságok a győri nagygyűlésben részt venni felszólíttassanak, — az áll. közp. választmány egyhangulag elfogadta, és a köztörvényhatóságok sőt a nmlgu belügyminister is e célból különösen meghívtak.

Hogy pedig e hazánkra nézve közgazdasági, közművelődési hadi s általában társadalmi tekintetben nagy horderejű és korszerű kérdés tárgyalásának minél nagyobb sikere biztosíttassék, az áll. közp. választmány ez alkalommal sem mulaszthatja el ennek mindenoldalu tárgyalását a társadalmi osztálynak úgy, mint a nagygyűlésnek is becses figyelmébe ajánlani.

VI. Az állandó középponti választmány indítványai.

a) A magyar orvosok és természetvizsgálók XII. gyűlése határozatilag kimondotta: hogy meghajtsuk a tudománynak általában, különösen pedig a közegészségügynek e tárgyméltóságához illő képviseltetését a haza törvényhozó testületének főrendi táblájánál is, — s mind a XII. mind az ezután következett négy gyűlés felhatalmazta s megbízta az áll. közp. választmányt, hogy ezen közohajtásnak a gyűlés nevében érvényt szerezzen akkor, midőn majd a hazai törvényhozó testület a felsőház szervezését tárgyalni fogja.

Minthogy a jelenleg együtt ülésző hazai törvényhozó testület orsz. üléseinek megnyitása alkalmával Ő cs. k. Apostoli Főlsége az országgyűlés egyik teendőjeit a felsőház rendezését is kitűzni kegyeskedett: az áll. közp. választmány tisztelettel jelenti, miszerint közeledni látja az időt, melyben előbbi gyűléseink egyhangu ohajtását a döntő körökben érvényre juttassa.

b) Az eddigi eljárás szerint a magyar orvosok s természetvizsgálók mult ülésének évkönyve mindig csak a következő nagygyűlés tagjainak nyújtatott át beíraskor tagdíj-illetményül. Az áll. közp. választmány e visszas eljárásnak megszüntetését kívánatosnak tartja s indítványozza hogy a mult nagygyűlésnek évkönyve nem a következő nagygyűlés tagjainak, — kiknek nagy része talán az előbbeniben részt sem vett, — osztassék ki, hanem a legalkalmasabbnak mutakozó uton és módon mindig az abban résztvetteknek kézbesíttessék; mivel az évkönyv beése ez újjítással kiszámíthatlanul növekednék, a nagygyűlés iránt nagyobb érdekeltség keletkeznék, és a már külföldön régen elfogadott helyesebb eljárás nálunk is érvényesülne. — Minthogy pedig e változásnak végrehajtása előreláthatólag a nagygyűlés tagjainak némi anyagi terheltetésével leendő összekötve, az áll. közp. választmány kéri a nagygyűlést, hogy ez indítványát behatóan tárgyalni s felette véglegesen határozni kegyeskedjék.

VII. Végre az áll. közp. választmány, — mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek közvetítő s végrehajtó szerve, — mihez tartás végett hivatalosan jelenti, hogy érdemdús elnökének Kubinyi Ágostonnak elhunytá következtében 1873. január hó 25-én ujonnan alakult, és elnöké Nendtvich Károly tudort, alelnökké volt első jegyzőjét Poór Imre trnt, első jegyzővé pedig az eddig működött második jegyzőt Gerlóczy Gyula trt választotta meg.

Az állandó középponti választmány titkári hivatalának teendői megszaporodván, további kellő ellátás és az orvosi szaknak is képviselése céljából a második jegyzői tisztelet

február hó 14-én kelt beadványa folytán értesítem Méltóságodat, hogy a közmunkák tanácsa egyidejűleg fölhívott, miszerint ezen közegészségi tekintetben igen fontos ügyre a lehető legnagyobb figyelmet fordítván, azon intézkedést, melyek által fennebbi cél biztosíttatik, annak idején itteni tudomásra juttassa.

Fogadja Méltóságod tiszteletem nyilvánítását.

Budapesten, 1873. évi március hó 22-én.

A minister helyett

Zeyk Károly, államtitkár.

Méltóságos Kubinyi Ágoston urnak, Budapesten.

30812. sz. Mult évi május hó 16-án kelt beadványának azon részére, melyben a magyar orvosok és természetvizsgálók aradi nagygyűlésének határozata folytán annak országszerte elrendelése kéretett, hogy gyufagyártásra ezentúl hazánkban is, szintűgy mint Angolhonban csupán alaktalan vilany használtassék, — értesítem Méltóságodat, hogy ugyanez ügyben a fennállott magyar királyi helytartótanács még 1863. évben Bihar megye főispánjának a Nagyvárad város területén, a gyufák vilanyos részének akkor előfordult önmérgezésekről tett jelentése folytán indította meg a tárgyalást, és e részben úgy az egyetemi tanácsot, valamint a budapesti kereskedelmi s iparkamarát kihallgatta, mely testületek a gyufagyártásra csupán az alaktalan vilany használata, mint az önmérgezések ellen elegendő biztosítékot nem nyújtó módszer ellen nyilatkoztak.

Méltóságod fennebbi beadványa folytán pedig újabban a földművelés, ipar- és kereskedelmi magyar királyi ministerium véleményét kértem ki, mely oda nyilatkozik, hogy a vilanynyal előállított gyufák készítésének betiltása csak fontos kereskedelmi érdekek alig pótolható sérelmével volna eszközölhető, sőt tekintve a célt, mely ezen intézkedés által elérni szándékoltatik, tudniillik a vilanymérgezések megakadályozása ezen intézkedéstől feltételezett eredménynek annál kevésbé felelne meg, mert nemcsak hogy a Canouil és dr. Wiederhold-féle gyufák is mérgezésekre használható alkatrészeket foglalnak magukban, de általában azért, mivel ha valamely a forgalomban létező eszköz káros befolyást gyakorolhat is, ezen eszközt a forgalomból kivenni s ez által egy részről annak különben jó célú használhatóságát elzárni, más részről egy vagy más nemzetgazdasági fontos iparágat alapjaiban megingatni, vagy azt véglegesen megsemmisíteni indokoltnak nem mutatkozik.

Minélfogva a magyar orvosok és természetvizsgálók a közegészség érdekében tanúsított jó szándékának teljes elismerése mellett, a szóban levő intézkedést el nem rendelhetem.

A mi pedig azon kérelmet illeti, hogy az országban három intézet állíttassék fel gyógyíthatlan vakok számára — megjegyzem, miszerint a gyógyíthatlanok és általában a testi fogyatkozások folytán keresetképtelen egyének eltartásáról való gondoskodás, a községek rendezéséről szóló 1871. XVIII. törvénycikk 22. §-ának g) alatti pontja, úgyszintén ugyanazon törvény 131. §-a értelmében az illetőségi községek feladatához tartozik.

A mennyiben végül a gyógyíthatlan vakságot okozó betegségeknek a közegészség rendezése által eleje vethetnének: értesítem Méltóságodat, hogy a közegészség-ügynek ren-

dezéséről szóló törvényjavaslat munkában van, és mihelyest megállapíttatik, azonnal az országos képviselőház elé fog terjesztetni.

Fogadja Méltóságod tiszteletem nyilvánítását.

Budapesten, 1873. évi ápril hó 14-én.

A minister helyett

Zeyk Károly, államtitkár.

Az állandó középponti választmánynak jelentése

a könyv- és levéltár érdekében.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

Alólirottak, a magyar orvosok és természetvizsgálók állandó középponti választmánya által, a könyv- és levéltár megvizsgálására kiküldetvén, van szerencsénk tiszteletteljesen jelenteni, miszerint:

1-ször a könyvtár, illetőleg a nagygyűlés évkönyvei és egyéb tájrajzi, monographiai munkálatai gyűlésenkint osztályozva, a legmegfelelőbb rendben találtattak;

2-ször a levéltár egyes tárgyai füzetenkint beosztva, okmányonkint külön számmal ellátva, a »Tárgymutató« nyomán rögtön fölaltattak.

Rózsay József királyi tanácsos és főorvos úr ő nagysága kitartó buzgalommal és lankadatlan erélylyel s önzetlenül évek során át kezeli nagygyűléseink könyv- és levéltárát, minek folytán teljesen megérdemli, hogy a nemes ügy iránti jó indulata jegyzőkönyvileg is elismertessék.

Végül indítványozzuk, hogy a fölösleges számban levő »Évkönyvekből« és »Tájrajzokból« lássuk el hazai tudományos intézeteinket ingyen addig, a míg telni fog. — Miért is méltóztassék a mélyen tisztelt nagygyűlésnek határozatilag kimondani, hogy a hazai tudományos intézetek, fölösleges számban lévő munkálatainkat a budapesti középponti választmánynál leendő jelentkezések folytán, saját póstai költségökön ingyen megkaphatják.

A kiküldött bizottság tagjai ezen előterjesztések után teljes tisztelettel maradnak a mélyen tisztelt nagygyűlésnek.

Kelt Budapesten, 1874. július 19-én.

Dr. Batizfalvy Sámuel,
Sztupa György,
} mint kiküldött
tagok.

Sztupa György pénztárnok jelentése.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1872. évben Mehádia Herkulesfürdőben tartott nagygyűlésének bevételeiről s kiadásairól kellő okmányokkal ellátott pénztárnoki számadást % alatt van szerencsém benyújtani.

Bevétel	5394 ft — kr.
Kiadás	4380 » 27 »
Maradt	1013 ft 73 kr.
Elhez járul pénztári maradvány . .	5383 » 95 »
a pesti első hazai takarékpénzt. adom.	100 » — »
Majer-féle pályadíjnak kamatja . .	25 » 48 »
Az aradi nagygyűlés 4 tagjától utólag	24 » — »
Összesen	6547 ft 16 kr., mely összeg a pesti

első takarékpénztárba kamatozásra betétetett.

Pályadíjakra és a fiunei emlékre számadásom alatt van :

Fiunei emlékre	1477 ft 17 kr.
Szurmák Vilmos pályadíja	200 » — »
Dr. Kovács Seb. Endre pályadíja 100 db arany	
Balassa-féle pályadíjra	19 db arany, melyhez járult :
Dr. Korányi Frigyes egyet. tanár	22 » »
Dr. Bókay János	5 » »
Dr. Arányi Lajos	2 » »
Dr. Darányi János főorvos	2 » »
Dr. Halász Géza főorvos	2 » »
Dr. Munk ezredorvos adományá	vagy beváltva . 865 » 90 »
Babona-pályadíjra begyűlt	50 » — »
Dr. Rózsay pályadíja	157 » 32 »
Összesen	2950 ft 39 kr.

És kötelezvényben dr. Halász Géza és dr. Poór Imre 100-100 arany = 200 arany.
Mindezen felenlíett összegről lesz szerencsém a betéti könyvecskéket a kiadásokról szóló nyugtázott számlákkal együtt a melyen tisztelt közgyűlés által kiküldendő számvizsgáló bizottságnak felmutatni.

Kötelességemnek tartom megemlékezni, hogy a pesti első hazai takarékpénztár 1873. évben a tudomány iránt való buzgalomtól vezéreltetve 100 fttal járult a pénzalaphoz.
Vége a nagytekintetű gyűlés tagjait egyenkint és egyetemben melegen üdvözlölve felkérem, hogy a számadások megvizsgálására bizottságot kinevezni, s a meládtai nagygyűlés számadására vonatkozólag ha azok rendben és pontosan vezetve találhatnak, engem a további felelősségtől felmenteni, és letelvéen megválasztatásomnak harmadik éve a XVIII. nagygyűlésre, a szabályok értelmében, új pénztárnokot választani kegyeskedjék; magamat pedig további szíves jóakarattal ajálom.
Budapest, 1874. augusztus 17-én.

Sztupa György, pénztárnok.

KIMUTATÁS

a m. orvosok és természetvizsgálók Mehádia-Herkules fürdőben tartott XVI. nagygyűlésének pénztári bevételei- és kiadásairól, és átalában a pénztár jelenlegi állapotáról.

Bevétel				Kiadás			
	frt	kr.	Összesen		frt	kr.	
			frt kr.				
Pénztári maradvány az aradi nagygyűlésről	2459	27	5383 95	Előleges és mellékes költség Mehádián 1., 8., 35., 55. sz. . .	190	76	4380 27
Előbbi időkről pénztári maradvány	2924	68		Évkönyvért 2., 3., 5., 6., 10., 12., 13., 14., 18., 28., 30. sz. . .	2368	4	
Dr. Darányi János ur mint a XV. gyűlés titkára utólag beküldött	24	—	149 48	Évkönyv szerkesztési jutalma 41. sz.	400	—	10927 43
Majer-féle 100 frt. pályadíjnak kamatja	25	48		Titkárok- és pénztárnoknak utikölts. fedezésére 40., 42. sz. .	350	—	
Pesti első hazai takarékpénztár adományá	100	—	5394 —	Titkári hivatal kiadásai 4., 20., 50., 52., 54. sz.	105	83	100 87
Mehádia-Herkules fürdőben tartott nagygyűlésre befizetett 899 tag 6 frtjával	5394	—		Irnokok díjazása 31. sz.	320	—	
Összesen			10927 43	Bolezni plébános kiadásainak megtérít. közgyűl. határoz. 33. sz.	230	—	4380 27
Pénztári számadás alatt van még :			915 90	Nagygyűlési kiadás és apróbb nyomtatványok 7., 16., 22., 34. sz.	55	68	
Fiunei emlékre	1477	17		Diszpéldányok, évkönyvek és topographia bekötés 25., 29. sz.	136	—	6547 16
Szurmák Vilmos pályadíja	200	—	2950 39	Vasuti, gőzhajózási levelekért postán 9., 11., 15., 17., 19., 21., 23., 24., 26., 27., 30., 32., 36., 37., 38., 39., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 51., 53., 56. sz.	123	9	
Dr. Kovács Sebestyén Endre pályadíja 100 arany			915 90	Számla nélkül való kiadás : Posta- és nyugta-bélyegek . . . . . 17 frt. 72 kr. Hordároknak . . . . . 2 » 30 » Könyvekre . . . . . 2 » 80 » Szolgálatért Mehádián . . . . . 30 » — » Különféle apróság . . . . . 36 » 62 » Pénzes levelekért . . . . . 11 » 43 »	100	87	10927 43
Balassa-féle pályadíjra kamat . . . . . 19 » ehhez járult dr. Korányi Frigyes egyet. tanár . . . . . 22 »				Pénztári maradvány a XVII. nagygyűlésre			
Dr. Bókay János . . . . . 5 »			915 90	Sztupa György, pénztárnok.	Dr. Batizfalvy Sámuel, ellenőr.		
Dr. Arányi Lajos . . . . . 2 »							
Dr. Darányi János főorvos . . . . . 2 »			915 90				
Dr. Halász Géza főorvos . . . . . 2 » beváltva	865	90					
és Dr. Munk ezredorvos titkári díját adományozta	50	—	2950 39				
Babona-pályadíjra begyűlt	157	32					
Dr. Rózsay József pályadíja	200	—	2950 39				
Kötelezvényben dr. Halász Géza pályadíjra . . . . . 100 arany							
dr. Poór Imre » . . . . . 100 »							
200 arany							

A bevételek és kiadások tételeit pontról pontra átvizsgálván, azokat helyeseknek és összevágóknak találtuk, s ennélfogva a pénztárnok urat a XVI. nagygyűlésre vonatkozó jelen számadására nézve a további felelőség terhe alól az ellenőrrel együtt felmentendőnek ajáljuk.
Kelt Győrött, 1874. augusztus 25-kén tartott számvizsgáló ülésből.

Dr. Rózsay József.
Dr. Hamary Dániel.

Pécsy József, kiküldött elnök.
Dr. Albert Ferenc.

SZAKOSZTÁLYI JEGYZŐKÖNYVEK ÉS MELLÉKLETEIK.

a.

Az orvos-sebészi szakosztály jegyzőkönyvei.

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-én.

1. Dr. Kramolinj István mint szakosztály-vezető szívélyes üdvözlést intéz a számosan egybegyűlt szaktársakhoz; a szakosztályi ülést megnyitottnak nyilvánítván, elnök és két jegyző választására hívja föl a gyűlés tagjait.

Ezen ülésre elnöknek Kramolinj István, jegyzőknek pedig Plichta Soma és Fekete Lajos tudorok egyhangulag megválasztottak.

2. Dr. Káta Gábor indítványára elhatározzatik, miszerint azon indokból, hogy az erő szét ne forgácsoltassék, az orvos-sebészi és államorvosi szakosztályok ülései együttesen tartassanak meg.

3. A jelenlevő tagok között a következő munkák osztottak ki:

a) »A biharmegyei orvos, gyógyszerész- és természettudományi egyesület« bizottsága által készített törvényjavaslat az országos közegészségügy rendezéséről.

b) Budapest főváros »Erzsébethéz« címzett agg-ápolója- és kényszerdologházban 1873-ban ápolt betegekről szóló orvosi jelentés Rózsay József tudortól.

c) »A gróf Széchenyi István keserűvíz-forrás Budán« Rózsay József tudortól.

d) »Éghajlati viszonyok Árva-Váralján« Veszeloyszky Károly tudortól.

e) Schaller tudornak a himlő-oltási tilalom tárgyában a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléséhez Győrbe intézett indítványa.

f) »Néhány szó a magyar kormányhoz és a parlamenthez a közegészségügy szabályozása tárgyában, a municipiumok autonom igazgatása alapján« — közli dr. Linzbauer Xavér Ferenc tanár.

4. Veszeloyszky Károly tr. indítványozza, miszerint elsőben is azon tárgy — mely bennünket orvosokat legközelebb érdekel: a közegészségügyi törvényjavaslat tárgyalása lenne felveendő:

Miután a kérdés élénk eszmecserét s hosszabb megvitátást igényel, annak eszközése végett ma délután 3 órakor tartandó külön szakosztályi ülés megtartása határoztatik el, s ezen vita sarkpontjait képező irány kijelölése érdekében, Poór, Veszeloyszky, Halász és Pollák tudorok személyében négy tagú bizottság küldetett ki.

5. Elhatározzatik miszerint a felolvasott értekezési munkáknak az évkönyvben leendő felvétele titkos szavazás útján döntsék el.

6. Felolvastatván a bejelentett értekezések sorrendje, az elnök által dr. Grósz Albert felszólíttatik értekezésének előadására.

Grósz tudor értekezéséről lemond, e helyett azonban a következő indítványt terjeszti be: A magyar orvosok és természetvizsgálók Aradon tartott nagygyűlésén alkalmam volt statisztikai adatokat közleni a gyógyíthatlan vakok nagy számáról Magyarországon, úgy szintén ennek okairól; két szembetegséget említettem fel, melyek kiválságosan okozzák a gyakori megvakulásokat, t. i. az újdonszülöttek szemlobját, és a ragályos szembetegséget — trachomát; — az előbbinek lehető gátlására Németországban a bajor és porosz kormányok népszerű oktatást készíttettek szülész nők számára, a legjobb eredménnyel; ehhez hasonló tenni magam is szükségesnek látván, már 5 év előtt ez ügyet kormányunk figyelmébe ajánlottam, mind ez ideig azonban óhajomásom siker nélkül maradt, ezen oknál fogva kéri a szak-ülést hogy e fontos ügyet adandó alkalommal pártolni kegyeskedjék.

Közhelyeslés mellett a pártolás kijelentetett.

7. Következik dr. Rózsay József, ki a budai Széchenyi keserűvíz-forrásról kivonatos értekezést tart a víz bemutatásával együtt; ezen vizet, — a mely tartalmánál fogva a scheidschützit, pilnait és friedrichsthalit értékileg jóval felül mulja, — a szakgyűlés pártfogásába melegen ajánlja.

Élénk tetszésnyilvánulás mellett megigértetik.

8. Dr. Káta Gábor »A fertőzési szerek értékéről« értekezik; ezen szellemdusan, s az értekező urnak saját észlelete eredményeként írt műben lefertőző szerül leginkább a Carbolsav ajánlatik; e szert a Radvánszky Antalné, — báró Podmaniczky urhölgy varsányi birtokán Pest megyében, oly nagy terjedelemben és nagy eredménnyel látta alkalmaztatni, a minő véleménye szerint felülmúlt, minden — ezen téren látott eljárást; ennél fogva a Carbolsavnak, mint fertőtlenítő

szeknek alkalmazását, mindenütt ott, a hol növényi és állati vegybomlások képződnek, — a szakgyűlés figyelmébe ajánlja.

E mű kitűnőségénél fogva nagy szavazattöbbséggel az évkönyvbe felvételni határoztatott.

9. Dr. Bódogh Albert értekezése: »A higany-készítmények helye a bujasenyv gyógyterén« — az orvosi gyakorlatban fontos kérdés körül forog: megtartandó-e a higany a bujasenyv gyógyszerei között, vagy kiküszöbölendő azok közül?; s ha megtartandó, melyik fejlődési szakban alkalmazandó az, ha alkalmazásától joggal akarunk eredményt várni? és végre miért nem vezet a higany alkalmazása eredményhez némely esetben? — Röviden össze vonva az értekezés tartalmát, értekező a kérdésekre következőleg felel: a higanynak nemcsak helye van a syphilis gyógykezelésében, sőt úgy tekinthető az, mint főszere a syphilisnek; de nem a syphilis első nyilatkozatai ellen kell alkalmazni, hanem annak későbbi fejlődési szakjaiban; az első alakok ellen jód alkalmazandó sokszor sikerrel; de ha siker nem éretnék is el, a jód adagolásának az a haszna is van, hogyha az a higany adagolását megelőzi, ennek hatását nagy mértékben növeli.

Jeles dolgozata szavazattöbbséggel az évkönyvbe felvételni határoztatott.

10. Dr. Grossman Mihály (Bécsből) a gégeszor gyógykezeléséről tart felolvasást; a betegség leggyakoribb alapokául a hagymázt, himlőt, vörhenyt, de különösen a bujakórt említi; eddigelé a betegek e bajban megfuladtak, vagy életfogytig gégecsőt hordozni kényszerültek; az általa előadott új gyógykezelési mód segítségével az ily szerencsétleneknek majdnem teljes biztossággal nyújthat az orvos gyógyulást. A kezeléshez szükségelt eszközöket és azok használatát egy gége-szűkületben szenvedő betegen az orvossebészi szakosztály előtt gyakorlatilag be is mutatja; minek az előadás közben megjelent méltóságos és főtisztelendő Kruesz Krizosztom Elnök ur is tanuja volt, ki szakosztályunkat rövid időre meglátogatni közös örömeinkre kegyeskedett.

Az általános érdekeltséget keltett értekezés, szíves örömmel fogadtatván, az évkönyvbe leendő felvétele titkos szavazás útján elrendeltetett.

11. Dr. Sikor József értekezése: »A törvényszéki orvos hazánkban« — a benne foglalt magas eszmék és elvek folytán élénk eszme-mozgalmat gerjesztvén a szakgyűlés tagjai közt, alkalmat szolgáltatott Pollák L. trnak azon indítványtételre: nyilatkozzék a szakgyűlés a felett, vajjon kívánatos-e, hogy a törvényszéki orvosok a mostani módon és rendszer szerint alkalmaztassanak, s oly lealázó, az orvosi rendet sértő módon díjaztassanak, mint az az 1874. ápr. 30. ministeri szabályrendeletben megállapítva van, — vagy pedig a törvény-

széki orvosok külön minősítését tartja-e kívánatosnak méltányosabb díjazás mellett?

A szakgyűlés e korszerű értekezést teljes figyelmére méltatván, azt az író által szerkezet tekintetében teendő némi módosítás után az évkönyvbe felveendőnek határozza, s ezzel kapcsolatban a Pollák tr. által tett indítvány tárgyalására a délutáni időt tűzi ki.

12. Dr. Hamary Dániel honvéddandár-főorvos 20. db. arany jutalmat tűz ki egy — a hazai orvossebészi magyar irodalmi termékeket 1848-tól 1874-ig előtűntető bibliographiára, melyben egy-szersmind az időközben megjelent magyar orvosi szaklapok is felveendőkké lennének, valamint a megjelent művek rövid méltatása is; a pályamű véghatáridejéül 1875. jun. 15-ét tűzi ki.

Hálás köszönettel fogadja a szakgyűlés Hamary trnak ezen, az orvosi irodalomtörténet előmozdítását célzó pályázati hirdetését, és azt a közgyűléshez szokott módon beterjesztetni határozza.

13. Dr. Révay János zentai főorvos a sósavas apomorphinnak a gyógygyakorlatba behozatala körül tett kísérleteit adja elő, kiemelvén, hogy a nevezett szer a bőr alá fecskendezés útján való alkalmazás mellett, a szokott hánytató szerek minden előnyeit, azok árnyoldalai nélkül látszik biztosítani.

Az igen tanulságos értekezést feszült figyelemmel s osztatlan tetszés mellett örömmel fogadván a szakgyűlés, annak az évkönyvbe leendő felvételét elrendelte.

14. Olvastatott dr. Mangold Henrik b.-füredi orvosnak a XVII. nagygyűléshez intézett levele, melyben két rendbeli indítvánnyal járul a nagygyűlés elé; jelesen 1. tekintettel arra, hogy augusztus havában a fürdőorvosok a nagygyűléseken meg nem jelenhetnek, jövőben szeptember hava tűzessék ki a gyűlés idejéül; és 2. tekintettel Magyarország számos gyógyforrásaira mind tudományos mind gyógyászati és nemzetgazdasági szempontból, azoknak érvényesítése és felvirágoztatása végett külön fürdőszeti szakosztály alakíttassék.

Ezen különben is a közgyűléshez intézett levél, — tekintettel az abban foglalt indítványokra, — áttételni határoztatott a közgyűléshez.

15. Fischer Péter budapesti mű- és kötszerész többrendű újabb sebészeti eszközeit és az Esschmar-féle pólyát bemutatja a szakgyűlés előtt, mely alkalommal Batizfalvy tr. a bemutatott sebészi eszközök felett érdekes szóbeli szabad előadást tart, különösen kiemelvén a combcsontkításnál kiválóan előnyös Esschmar-féle pólyát, mint a melynek alkalmazása mellett, a műtendőnek vérét szerfelett meg lehet kimélni.

Örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az idő előhaladása miatt az ülés véget érven, elnök azt felosztatja azon kijelentéssel, hogy délután 3 órakor a gyűlés folytattni fog.

MÁSODIK ÜLÉS.

Augusztus 25-én délután.

16. Dr. Kramolinj István elnök az ülést megnyitván, tárgyalásra kitűzi Pollák László tr.-nak a törvényszéki orvosok díjazására vonatkozólag délelőtt tett indítványát, mely igen élénk és hosszúra nyúlt vitára szolgált anyagnak; részt vettek ebben Kövessy, Sass J., Adler, Makara, Schlesinger, Karika, Bocz, Barbás, Rottman, Chyzer, Kátai, Francz, Halász, Pollák L. tr.-ok. A vita azon megállapodásra vezetett, miszerint törvényszéki orvosnál nem látja a szakgyűlés szükségesnek a külön minősítést, elégnak találja az eddigi qualificatiót; azonban a törvényszéki orvosoknak azon szánandó módon való díjazását, melynek alapjául a hivatolt miniszteri szabályrendelet szolgál, nem tartja méltányosnak azon nagyfontosságú teendők végezéseért, melyek a törvényszéki orvosra nehezednek; ez okból, midőn az orvos-sebészi szakosztály kifejezést ad ebbeli nézetének, ezen ügyet a központi választmányhoz teszi át avégből, hogy ez az igazságügyi miniszter urnak ezt tudomására juttassa.

17. Dr. Halász Géza indítványba hozza, küldjön ki az orvos-sebészi szakosztály saját kebeléből egy kórházi bizottságot a Győr város területén levő humanistikus intézetek megsemlélése végett.

Az indítvány közhelyesséssel találkozván, Rakita A. elnökle alatt Rózsay, Pollák, Bocz tr.-ok felkértettek és kinevezettek a kórházak megtekintésére; jelentésök a közgyűlés elé terjesztendőnek határoztatott.

18. Elnök ezután a gyűlés tárgyaúl a közegészségi törvényjavaslat megvitatását tűzi ki, mint a szakülés egyik legfőbb tárgyát; minthogy azonban ennek érdemleges megvitatása és letárgyalása előre láthatólag több időt igényel, s a jegyzőket tulterhelné: indítványba hozza, miszerint e tárgy fölött felveendő jegyzőkönyv vezetésével egy külön jegyző bizassék meg.

Az indítvány elfogadtatott s Pollák L. tr. közakarattal jegyzőül megválasztatott.

Dr. Fekete Lajos,

Dr. Plichta Soma,

szakosztályi jegyzők.

Dr. Kramolinj István,

szakosztályi elnök.

HARMADIK ÜLÉS.

Augusztus 26-kán.

1. Dr. Kramolinj István elnök az egybegyűlt tagokat üdvözlölvén, a múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik, s megköszönve kartársai figyelmét az iránta nyilvánított bizalomért, a mai ülésre új elnök-választásra hívja fel a szakosztályt.

Elnökül közakarattal Weszelovszky Károly tr. kéretett fel, ki is szívélyes üdvözlölete mellett elnöki székét elfoglalván, az ülést megnyitottnak nyilvánítja.

2. Dr. Grosz Albert indítványt tesz az iránt, hogyha a bejelentett értekezések felolvasására és letárgyalására a szakülésnek elegendő ideje nem lenne, a fel nem olvasott értekezések megbirálás végett adasának át a központi választmányoknak, s ez határozzon az iránt, mely értekezések vehetők fel az évkönyvbe;

a tett indítvány közhelyesséssel elfogadtatott.

3. Dr. Klein Salamon „a szemészi műtétekről“ című értekezésében a Jaeger Ede által ajánlott új műtétimódszer előnyeit ismerteti, mely abban áll, hogy metszése tökéletesen vonalszerű, a szaruban fekszik, és homoru kés által készítettik; Jaeger kórodáján e műtétimód jobb eredményt adott, mint a Graefe-féle módszer.

Az elmés műtétimódszer élénk figyelemmel fogadtatván, a szakjeles értekezés az évkönyvbe felvételre határoztatott.

4. Dr. Kis György előadja a galván-villamosság erőmű- és hőtani hatásának alkalmazását a szemészetben; előadását két szakaszra osztva, az elsőben a bevezetett (indukált) és állandó villamfolyam által, a szemlobos bántalmainál előfordulni szokott kisugárzó fájdalomnak biztos és gyors enyhítését tárgyalja; a második szakaszban a villam-tűznek a szempilla-szór és kettős pilla-sornak az eddigi műtétimódszerekhez képest biztonságosabb és gyorsabb alkalmazását tárgyalja. Előadja végül a villam-tűzzel tett s egy esetben siker koszoruzta kísérleteit az eddig gyógyíthatatlannak nevezett köthártya-száradásnál.

Mely kiváló érdekeltséggel fogadott előadás az évkönyvbe felvételre határoztatott.

5. Dr. Siklósy Gyula a szemészeti műtétekről tart szabatos előadást; egyes műtétimódszereiről fényképeket is bemutat;

mely osztatlan tetszésben részesült előadás az évkönyvbe való fölvételre elfogadtatott.

6. Dr. Karika Antal a Győrött és vidékén honos kóralakokról értekezett, melyben Győr s vidéke helyrajzi ismertetése után az itt

tájhonos kóralakok közül a váltólázt, gyomor-hurutot, a májbántalmak különféle alakjait, végül némely idült kútegeket s görvélyt említi, s röviden jellemzi; a kóroktani viszonyok közt kiemeli a rossz ivó vizet, s ennél fogva a környékbeli folyók szabályozását s Győr városnak vízvezetékkel való ellátását egészségi szempontból szükségesnek állítja.

Az érdekes értekezés némi eszmecserét keltvén, Sikor tr. megjegyzi, miszerint Győrött és környékén — mint általában az ország egyéb vidékein is valószínűleg különféle helyi viszonyok, mint az ivó víz szilárd alkatrészeinek nagy mennyisége stb. szolgálnak alapul a golyvának és cretinismushoz; — ez okból indítványozza: hivattassék fel kormányunk figyelme e bántalmakra azon kijelentéssel, hogy ezeknek tanulmányozása, kifürkészése a hivatalos közegek és orvosok által — hazánkra nézve szerfelett kívánatos és fontos.

Indítványa a szak-ülés által egyértelműleg elfogadtatott s annak foganatosítása a központi választmányra bízott. — Egyébként az értekezés az évkönyvbe felvételik.

7. Dr. Kanicz József »Über Ursachen und Behandlung der Wundkrankheiten« című értekezésében előadta e tárgy körül jelenleg uralkodó főnézeteket. Pillitz és Kramolinj tr.-ok a felolvasott német szövegű értekezésre azon megjegyzést teszik, miszerint gyűlésünk diplomatikus nyelve a magyar lévén, ha értekező igényt tart ahhoz, hogy értekezésének az évkönyvbe való felvétele fölött a szakosztály szótöbbséggel döntsön, úgy nyilatkozzék aziránt, hajlandó-e értekezését magyar nyelven kidolgozva benyújtani;

mire értekező igennel válaszolván, és mentségére felhozván, hogy az orvosi magyar műnyelvben való járatlansága miatt használta az idegen nyelvet, értekezését a szakgyűlés titkos szavazati többséggel az említett kikötéssel az évkönyvbe elfogadta.

8. Dr. Schreyer Lajos a városok közegészségének javításáról értekezett; szerinte a betegségek eltávolítása az újabbkori orvosi tudomány egyik főtörekvése, s e tekintetben az emberi ürülékekkel fertőzött talaj és ivóvíz nagy szerepet játszik; e fertőzést hazánkban csatornázás és kádrendszer által javallja eltávolítani, és pedig hol elegendő víz van, a csatornázás alkalmazását ajánlja, míg ott, hol vízhiány van, a kádrendszert javallja.

Értekezése az évkönyvbe felvételik.

9. Olvastatott dr. Stadler Károly indítványa, melyben kéri, küldessék ki a szakosztályból bizottság egy országos lelencházna minél előbb való felállítását sürgető memorandum szerkesztésére. Minthogy e tárgy a közegészségügyi törvényjavaslat mai tárgyalásánál különben is előfordul, az ügy az állam-orvosi szakosztályhoz tétetett át mihez-tartás végett.

10. Dr. Pserhoffer Sámuel »Egy jogi kérdés az orvosi érdekekben« című értekezésében azon nézetének ad kifejezést, miszerint a biztosító társulatok és biztosított felek közt gyakran felmerült és per tárgyát képező kellemetlen eseteken okulva, kívánatos, hogy a biztosítottak hullái boncvizsgálat alá vétessenek részint a biztosítottak családja érdekében, részint a biztosító-társulatok részéről netalán felmerülhető visszaélések meggátolása tekintetéből; állításait ide vonatkozó esetekkel törekszik igazolni.

Előadása tudomásul vétetett.

11. Dr. Jelenfy Zoltán »egy elnyelt varró-tűről« nem kevésbé érdeklőt, mint tanulságos kóresetet említ föl;

figyelemmel kísért előadása az évkönyvbe fölveendőnek határoztatott.

12. Dr. Grünblatt-nak a Felső-Zemplén megyében használt nép-gyógyszerekről, különösen a megigézéssről tartott előadása az évkönyvbe felvételik határoztatott.

13. Az idő rövidsége folytán fel nem olvastathatott értekezések, ugyancsak:

Dr. Técsi József »Kun-Sz.-Miklós község helyrajzi, népis-
mei s lebeszeti tekintetben 1862—1873-ig«.

Dr. Plichta Soma »Észleletek az 1873-dik évi cholera idejéről«.

Dr. Török János »Észleletek az 1872—73. évi cholera-járványról«.

Dr. Miskolczy Mihály »Cséplőgép által okozott sérelem a férfi ivarszervek teljes lemeztelenítésével«.

Dr. Lovrich Gyula »A görög egyesült és nem egyesült románoknál divó bőjtről« —

az állandó központi választmánynak birálat és határozat végett kiadatni rendeltettek.

14. Jelen jegyzőkönyv hitelesítésére a szakosztály kebeléből kinevezettek és felkértek: Kramolinj, Schreyer, Grünblatt tr.-ok.

Ezzel az ülés véget ért.

Dr. Fekete Lajos,

Dr. Plichta Soma,

szakosztályi jegyzők.

Dr. Weszelovszky Károly,

elnök.

b.

Az államorvosi szakosztály jegyzőkönyve

az augusztus 25., 26., 27-kén tartott ülésekről.

Elnökök: Kramolinj István és Weszelovszky Károly tudorok; jegyző: Pollák László tr.

A tárgyalás alapjául hosszabb vita után az »országos közegészségi tanács« által beterjesztett javaslat fogadtatik el. — Az általános tárgyalásnál Poór Imre tanár annak ad kifejezést, hogy a törvényjavaslat nem bír a törvény kellékeivel, és nincs tudományos elvekre fektetve. Ő négy főirányban kívánná azt módosítani: 1-ör tárgya legyen első sorban a közegészségnek dologi, — s csak másod sorban személyi része; 2-or a kormány, helyhatóságok és községek hatásköre törvény által határozassék meg; 3-or a törvény hangsúlyozva különíttessék el az utasításoktól; — 4-er a törvényjavaslat tudományos rendszerben szerkesztessék.

Pollák László tr. a szakosztály közmegegyezésével szóbeli előadása helyett azon indokolást olvassa fel, melyet mint e tárgynak a biharmegyei orvos-egyletben előadója az egylet által átdolgozott s nyomtatásban ide mellékelt törvényjavaslathoz ő irt, s mely mindazon kívánalmakat kijeles, melyeket Poór tanár is jelzett, de egyuttal fő és sarkalatos tételeiben az alapul elfogadott törvényjavaslattól sok tekintetben eltér.

A törvényjavaslat általános tárgyalása azon elnöki kijelentéssel fejeztetett be, hogy ellenésszrevételek nem tétetvén, a hallott nézetek a részletes tárgyalásnál figyelembe veendőek és elfogadottaknak tekintendőek.

A részletes tárgyalásnál az alapjavaslat I. fejezetének 1—5. §§. szövegi tekintetben elfogadtatnak. — Címének és a §§-ok beosztásának tekintetében az azt kidolgozandó bizottság oda utasíttatik, hogy az általános vitában kiemelt elvek értelmében és a biharmegyei egylet munkálatának figyelembe vételével azokat illőbben helyezze el s nevezze meg. — Ugyanez áll általában minden rész és fejezet címére, valamint a szakaszok egymásutánjára is.

A II. fejezet 6 és 7 §§-ban ezen végszavak helyett »eszközölhető« és »rendelhető« helyesebbnek találtatik az »eszközöltetik« s »rendeltetik« kifejezés. — A 8. 9. és 10. §§. helyett a budapesti orvos-egylet által kidolgozott könyomatú törvényjavaslatnak 12. 13. és 14. §-a fogadtatnak el szövegül. — A 12-ik §-ban ezen szó után »elhagyott«, még »a dajkaságba kiadott« szók csatolandók.

A III. fejezet 17-ik §-nak ezen szavai helyett »jutalomdíjakat tűzhet ki« »a z állam által jutalmaztatik« szöveg fogadtatik el.

A IV. fejezet 20-ik §-nak második bekezdése kimarad.

A VII. fejezet 38. §. helyett a biharmegyei orvos-egylet javaslatának 64-ik §. fogadtatik el.

A VIII. fejezet 40-ik §. helyett a biharmegyei orvosegyletnek azt helyettesítő 80. és 81. §§. azon módosítással fogadtatnak el, hogy ezen kifejezés helyett: »első sorban a hitves társak egymásért« ez teendő: »az illetők magok«; továbbá hogy a 80-ik §. második bekezdésében az első sorban ezen szó elé »alapok« oda teendő: »törvényhatósági vagy községi«. — A 41-ik §. 1) pontja kimarad. — 45-ik §-ba e szók után »vasúti hajózási« odateendő »és gyári«. — Az 50-ik §-ban a biharmegyei orvosegyletnek szövege fogadtatik el az első fokú közegészségi közeg szabatosabb kitétele helyett. — A 60-ik §. a biharmegyei orvos-egylet 21-ik §-val helyettesítettik. — A 63-ik §-ban a »rendeleti uton« helyett mint általános elv is de e tekintetben kiválóan hangsúlyozva is a »törvény általi szabályozás« kiemelendő. — Végül elfogadtatik azon vezérelv, hogy az 53-ik §. kihagyassék, mert a vesztégzárak és határozatok nemzetközi egyezményeket képezvén fejezetbe elől teendőek.

A XI. fejezet 67-ik §-ból a »jó sikerrel« szók kihagyatnak, többi szövege szintén a biharmegyei orvos-egylet 9-ik §. által pótoltatik. — A 68-ik §. a biharmegyei orvos-egylet 10-ik §. által helyettesítettik. — Ugyancsak közhelyesséssel fogadtatik azon nézet, mely szerint az állam kölesönösségi viszonyból az elrendelt kötelező himlőoltást illetőleg vállalja magára a kellő személyzettel ellátott, megbízható és jó tiszta himlőnyirkkel rendelkező bő anyagú és egyuttal a himlőt regeneráló intézetről való gondoskodást; továbbá hogy az intézetek igazgatói eljárásukért felelősséggel tartozzanak.

A XII-ik fejezet a biharmegyei orvos-egylet szövege szerint fogadtatik el azon változtatással, hogy az állami vegyésznek csak felülvizsgálati joga legyen, míg az első vizsgálat bármely szakértő vegyész által teljeshető.

A XIII-ik fejezetre alkalmazandó azon vezéreszme, hogy az ismeretlen rendeletek e tekintetben is szabatos törvénybe foglaltassanak, és úgy csatoltassanak a fejezethez mellékeltil. A 82-ik §. a) pontja következőleg fogalmazandó: »rögtön ismeretlen okokból és ép egészség után kimultak hulláin«.

A XIV-ik fejezet 86. §-a a bihari egylet II. szakaszának 88-ik §-a szövegezésével fogadtatik el. A 86-ik §. 2-ik bekezdéséből a »jogosítva« szó kihagyatván, végül ezen szó teendő: »rendel ki«. Az alapjavaslat 93. 94. 95. 96. 98. §§. a biharmegyei orvos-egylet 91. és 92. §§-aival helyettesítettnek. — A 102. §. utasításai külön mellékletképen részleteiben a codex-hez csatolandók. — A 99-ik §-ban »engedélyezése« szó után e szavak szurandók közbe: »a helyi viszonyok tekintetbe vételével«.

A második részből a 112. és 118. §§. kihagyandók; az országos egészségügyi tanács helyett »a belügyministeriumban államtitkár alkalmazandó egy erősbitendő szak-egészségügyi osztály kellő számmal alkalmazott orvosi tisztviselői élén«. — Ez okból az előbbeni szakaszokban bárhol előforduló azon tételek »a m. kir. országos közegészségi tanács előterjesztésére« kihagyatnak. — A 124. §. d) pontja, mint kivihetetlen és összeférhetlen követelmény kihagyatik. — A 130-ik §-ból a zárjelbe tett (9—15) kihagyatik. — A 140-ik §. 6. pontja után egy új 7. pont csatolandó következő szöveggel »szerkesztése

az oltoncok állandó névjegyzékének». A 141. §-ból kihagyatik a harmadik bekezdés. — A 142. §. egészen kihagyandó, s helyette ezen új szövegű pont veendő: »ott hol több község is vagyoni viszonyainál fogva közegészségügyi körbe nem egyesíttethetik úgy hogy községi orvost is válaszson, a törvényhatóság kötelessége leendő községi orvosok alkalmazhatásáról gondoskodni«.

A 143. §. 6. pontjában az első szó elé teendő e szó »legalább«.

Végül megjegyeztetik, hogy az egészségügyi szakosztály állami orvosi tisztviselőinek a magán orvosi gyakorlattal való összeférhetlensége mint folyománya a kormányzat állandó s folytonos munkát igénylő követelményeinek az új szövegben határozottan kiteendő. — Önként értetik, hogy az alapjavaslat azon §§. melyek külön fel nem említettek, szövegeileg nem kifogásoltatnak s így meghagyatnak. — Azoknak jobb összeillesztése s rendezése azonban a törvény végfogalmazásának teendőihez tartozván, a hivatott elvek figyelembe vételével a kidolgozással megbízott egyén vagy testület feladata leendő.

Az egész törvényjavaslat tárgyalatván, az a kiemelt módzatokkal — melyek szerint átalakítandó lesz, — véglegesen elfogadtatik. — Poór Imre tanárnak írásban az elnökséghez benyújtott és a közgyűléshez terjesztendő indítványa az ezen tárgyban hozott határozatok fogantatásának, az elfogadott elvek végrehajtásának mikéntjére nézve egyhangulag elfogadtatván, az idecsatolva a közgyűlésnek kiváló figyelmébe ajánlatik, s az e feletti határozathozatalra felkéretik.

Az ülés berekesztése előtt Poór tanár indítványára az elnöknek és jegyzőnek köszönet szavaztatik lankadatlan kitartásukért és elismerést érdemlő ügybuzgalmukért. — A jegyzőkönyvi kivonat hitelesítésével pedig Weszelowszky Károly tr. elnökle alatt Horváth, Révay, Poór, Halász, Frantz, Pillitz tudorok bizatnak meg.

Győrött, 1874. aug. 27.

Dr. Weszelowszky Károly,
elnök.

Dr. Pollák László,
az államorvosi szakosztály jegyzője.

Dr. Halász Géza.
Dr. Poór Imre.
Dr. Hamary Dániel.
Dr. Horváth János.
Dr. Révay János.
Dr. Zsolnay János.

Az államorvosi szakosztály indítványos jelentése a közgyűléshez.

Tisztelt Közgyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók győri nagygyűlésének államorvosi szakosztálya, tárgyalási alapul vevén az országos közegészségi tanács törvényjavaslatát, s elfogadván részint a budapesti orvosegylet, részint a bihari orvos-gyógyszerészegylet módosításait, a közegészségi törvényjavaslatot három huzamos szakülésen át behatólag megvitatta, s annak mind általános elveiben, mind különös cikkelyeinek módosításában megállapodásra jutott. — A szakülésnek ideje ugyan nem jutott az elfogadott elveket és nézeteket azonnal formulázni, de alulírottak a szakülések hitelesített jegyzőkönyvét (melyben

amaz elfogadott elvek és nézetek vannak lerakva) nyújtjuk be a nagytekintetű közülésnek azon tiszteletteljes kérelemmel, illetőleg indítvánnyal:

1. méltóztassék államorvosi szaküléseink jegyzőkönyvét, abban megállapított elveinket azon utasítással tenni át az állandó központi választmányhoz, hogy ez a közegészségi törvényjavaslatnak a szakosztály ülésin megállapított elvek és nézetek szerint törvénycikkelyek alakjában való szerkesztésével s annak kimerítő indokolásával ügyes tollú szakembert megbízni szíveskedjék.

2. méltóztassék a nagytekintetű közülés az állandó központi választmányt egyszersmind az államorvosi szakosztály elvei alapján újra átdolgozott közegészségügyi törvényjavaslatnak megbíráásával s az elfogadott szerkesztmény méltó díjazásával is megbízni.

3. Az állandó központi választmány hatalmaztassék fel ez esetben magát több szakértővel kiegészíttetni. — Kelt Győrött, 1874. aug. 27-én.

Dr. Pollák László,
szakoszt. jegyző.

Dr. Weszelowszky Károly,
szakoszt. elnök.

Dr. Stadler indítványa az országos lelencház ügyében.

Mélyen tisztelt szakgyűlés!

Bízván a m. t. szakgyűlés bölcsességében, s tudván azt, hogy a sok nagyfontosságú ügy elintézésére csak aránytalanul rövid idő felett rendelkezik: a lehető legrövidebb indokolás kíséretében vagyok bátor következő indítványomat előterjeszteni, remélvén, hogy ez által egy égető kérdés mielőbbi kedvező megoldásához közelebb esünk.

Indítvány: Tekintetbe véve azon tagadhatlan s fölötte elszomorító tény, mely szerint Magyarországon eddigelé az úgynevezett »törvénytelen« magzatok szánaendő sorsának javítására csak igen kevés figyelem fordított; tekintve, hogy a statisztikai rideg szám kérelhetlen tanúsága szerint a házasságon kívül születettek aránylag igen igen nagy számban szerepelnek a halottkémi jegyzőkönyvekben; tekintve, hogy az egyes kisebb községek nem ritkán anyagi áldozatokkal túlterhelvők, midőn az ismeretlen szülőktől származott »törvénytelen« eltartását, — illetőleg felneveltetését szükségparancsolta módon maguknak kell szorgalmazniok; — tekintve azon sajnós körülményt, mely szerint újabb időben a bécsi lelencház magyar származású szegény szülő gyermekét többé be nem fogadja; — tekintve végre a humanitás azon magasztos elvét, mely tehetetlen, s magára hagyatva elveszni kénytelen embertárs megmentését tűzi ki szent célul: azt indítványozom, miszerint e m. t. szakgyűlés egy, a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűléséből a magas kormányhoz felterjesztendő, s a rég megindult országos lelenczázi ügy mielőbbi sikeres elintézését illetőleg egy lelencház életbeléptetését sürgető memorandum szerkesztésére 3 tagu bizottságot küldene ki, mely munkáját annak idején a központi bizottság útján juttatná az illető országos forumhoz.

Ki is egyébiránt maradtam a mélyen tisztelt szakgyűlés alázatos szolgálja

Dr. Stadler Károly.

A természettani szakosztály jegyzőkönyvei.

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-én.

1. Tomek Anasztáz tanár — mint e szakosztály vezetője üdvözlőlvén a jelenlevőket, megnyitja az ülést, és felteszi a kérdést: vajjon csak a mai ülésre, vagy pedig a jövő szakosztályi ülésekre is kívánják-e az elnököket előre megválasztani?

Megválasztattak első napra: Dr. montedegói Albert Ferenc, második napra: Dr. Jedlik Ányos, harmadik napra: Tomek Anasztáz.

2. Dr. Montedegói Albert Ferenc elfoglalván elnöki székét, megköszöni a benne helyezett bizalmat, s egyuttal jegyzők választására hívja fel a szakosztályt.

Jegyzőkül egyhangulag megválasztattak Bierbauer Lipót és Szalkay Gyula tanárok, kik helyeiket el is foglalták.

3. Dr. Jedlik Ányos kezdé meg az értekezések sorát talomdús előadásával, melynek tárgya volt: »Két rezgési és egy haladó mozgás összetétele, és ezen összetett mozgás útjának rezgő-készülék (Vibrograph) által való pontos leírása«.

A szakosztály egyhangulag óhajtja, hogy a becses előadás az évkönyvbe felvéttessék.

4. Második értekező Tomek Anasztáz, — ki egy általa módosított »Smec-féle telepet« mutat be, ennek előnyeit fejtegeti, és a gyakorlatban célszerűnek állítja.

A szakosztály az értekezés kinyomatását egyhangulag megszavazza.

5. Következett Szilágyi Károly gyógyszerésznek »a napfény vegytani hatásáról« tartott értekezése.

Hézagos és még nem tisztázott fogalmakban bővelkedő értekezése tudomásul vétetik.

6. Közgyűlési bizottságba Berecz Antal, Sivampel N., és Szilágyi Károly választattak tagokul.

Dr. Kruesz Krizosztom nagygyűlési elnök ő méltósága látogatásával szerencsélteté a szakosztályt, és Jedlik Ányos finom kísérleteit nagy érdeklődéssel szemlélte.

Bierbauer Lipót,
Szalkay Gyula,
szakosztályi jegyzők.

Dr. montedegói Albert Ferenc,
szakosztályi elnök.

MÁSODIK ÜLÉS.

Augusztus 26-kán.

1. Dr. Jedlik Ányos elnök megnyitván az ülést, felszólítja Fehér Ipoly igazgatót, hogy bejelentett értekezését »Poggendorff kettős megosztási villamgépéről« megkezdje. Értekező előbb bemutatván magát a gépet, majd ennek elméleti szerkezetéről, működéséről és előnyeiről értekezvén, utánna gyakorlati uton kísérletekkel igazolta állításait. Ennek végeztével elnök felteszi a kérdést, kinyomassék-e jelen értekezés vagy sem?

Szalkay Gyula indítványára a tanulságos értekezés rajzokkal kísérve az évkönyvbe egyhangulag elfogadtatott.

2. Elnök megköszömvén a bizalmat, jelenti, miszerint több tárgy nem lévén bejelentve, több ülés nem tartatik.

Bierbauer Lipót,
Szalkay Gyula,
szakosztályi jegyzők.

Dr. Jedlik Ányos,
elnök.

d.

Az ásvány-, föld- és vegytani szakosztály jegyzőkönyve

az augusztus 25-én tartott ülésről.

1. Kautz Ignác osztályvezető a gyűlést megnyitván, fölkérte a tagokat szakosztályi elnök és jegyzők választására.

Elnökül Nendtvich Károly tr., jegyzőül Bernáth József és Gömbös László választottak.

2. Bernáth József értekezett a budai keserűs-forrás-vizekről, előadta mostani állapotukat, és közölte a jelenleg használatban levő budai keserűs-vizeknek elemzéseit táblás kimutatásban.

Határoztatott egész terjedelmében az évkönyvben közölni.

3. Nendtvich Károly tr. bőven magyarázta a budai keserűsöknak képződési módját, valamint azon okot, hogy ezen ásványvizek sótartalma az időszakok szerint változás alá van vetve,

mely érdekes közlemény az évkönyvben fölvételre ajánlatott.

4. Rozsnyai Mátyás megjegyzi, hogy téves azon nézet, mintha a hús-kivonat a hús tápláló alkatrészeiből azt, és annyit foglalna magában, mint a mi és a mennyi a test táplálására elegendő volna. — A hús-kivonat légenyűs alkatrészei, mint kreatin, kreatinin, inositsav, és a többi kiválási termények, melyek új áthasonításra nem képesek, és változatlanul takarodnak ki a szervezetből, a phosphátok és egyéb kálisók pedig a tápanyagok között mint fűszerek igen becsesek ugyan, de a test táplálására egyedül annyira nem alkalmasak, minthogy physiologiai kísérletek bizonyítása szerint a gyorsított anyagcsere által a hús-kivonattal készített leves előbb kimeríti az életerőt, mint a tiszta víz; sőt természetes tápszereink legtöbbje helyesebb arányban rejt magában a légeny-, széneny-vegyületeket és phosphátokat, mint sem hogy a hús-kivonat hozzáadása által azok tápértékekben növekednének, úgy hogy a hús-kivonat használata inkább kivételképen csak a burgonya- és rizsleves megjavítására ajánlatos, mint a melyek sószegénységük miatt, a csekélyebb minőségű tápszerekhez tartoznak.

Értekezése tudomásul vétetett.

5. A nagygyűlési bizottságba az elnökön és két jegyzőn kívül Rozsnyai Mátyás és Mayer Rezső választottak meg.

6. A jegyzőkönyv hitelesítésére Kautz Ignác és Schmidt-hauer Antal kérték föl.

Gömbös László, szakosztályi jegyző.

Dr. Nendtvich Károly, elnök.

e.

A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály jegyzőkönyvei.

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-én.

A szakosztály vezetésével megbízott Simon Vince csornai prépost a szakosztályba beírt tagok névjegyzékét bemutatván, örömmel üdvözlö az osztály feladata iránt érdeklődő megjelent tagokat, és felhívja őket a szakosztály alakulására, elnök- s jegyző-választásra.

Elnöknek közfelkiáltással Simon Vince szakosztály-vezetőt, jegyzőnek pedig Szabó Alajos ajánlatára Viola Kálmánt választotta meg a szakosztály.

2. Elnök az ülést megnyitván, felhívja általában az osztály tagjait értekezéseik és indítványaik előterjesztésére, különösen Szilágyi Gáspár püspöki jószágigazgatót az ausztráliai buza állítólagos rozsdamentességéről s termesztéséről e vidéken szerzett tapasztalatoknak előterjesztésére, illetőleg irt értekezésének felolvasására.

Szilágyi Gáspár saját és számos e vidéken működő gazdátársainak indokolt tapasztalataival bővelkedő értekezését felolvassa, és oda nyilatkozik, hogy az ausztráliai buzának mindenféle hirdett rozsdamentessége e vidéken és a szomszéd megyékben szerzett ellenkező számos tapasztalatok nyomán, a legnagyobb tévedés; hogy az ausztráliai buza sem mennyiség, sem minőség tekintetében a Magyarország nagy kincsét képező magyar búzával nem versenyezhet, sőt erőteljes és finom liszt készítésére alkalmatlan voltánál fogva a legkedvezőbb viszonyok között is előállítva a kereskedelem által sem kedveltetik, és így a gazdára még üzleti szempontból sem lehet előnyös. Miért is indítványozza, hogy a szakosztály forduljon a magyar kormányhoz azon kérelemmel, hogy az ausztráliai búzának termesztését minden kitelhető módon megakadályozza. — A szakosztály által e nagy tetszéssel fogadott értekezés élénk eszmecserét keltett, melyben pártolólág különösen résztvettek Simon Vince, ki a rozsdát nem a gabona belső tulajdonának tartja, hanem azt rendellenes időjárás, és helyi kedvezőtlen termesztési viszonyok szülöttjeinek tekinti.

Magyar Orvosok és Természetvizsg. Munkálatai.

Kármán József az ausztráliai buzáról e vidéken szerzett tapasztalatokat a Banátban is észlelvén, a rozsda ellen a magváltoztatásban talál legnagyobb biztosítékot.

Torkos Pál a legjelesebb angol gazdákkal való személyes értekezés alapján nem ajálhatja már az angolok által is napról napra nagyobb mérvben elhagyott s kiismert ausztráliai buzának termelését.

Szabó Alajos tr. az indítványozóval ellentétben nem kívánja, hogy a szakosztály az ausztráliai buza termesztését károsnak nyilvánítsa, hanem hogy az ausztráliai buzának tapasztalt jó s rossz tulajdonságait egyszerűen közhirre tegye, s így a magyar buza majd kiszorítandja az ausztráliait.

Végre Gerlóczy Gyula tr. a mezőgazdaság fejlődéséhez nélkülözhetlen gazdasági kísérletek fontosságát kiemelvén, az előtte szólóval szemben és a hallottak alapján oda nyilatkozik, hogy ha a szakosztály és e vidék gazdaközönsége számos kísérlet s tapasztalatok nyomán meggyőződött, miszerint az ausztráliai buza termesztésének gazdasági és üzleti feltételei nálunk hiányoznak, hazafiui kötelességünk nemcsak a magán gazdaság érdekeinek megóvása végett, a károsnak bizonyult kísérlettel felhagyni, de az ország közigazdasági érdekeinek is szükséges méltatásából a kísérletek káros eredményeit közrebocsátani, a magas kormányt pedig, — mely a kísérleteket jó szándékkal kezdeményezte — mielőbb felvilágosítani, hogy az országot a máshol is károsnak bizonyult országos kísérleteknek öntudatlanul tovább folytatása következtében érhető munka-, idő- és pénzvesztéstől gyorsan megóvjá; miért is ezek alapján indítványozza: kérje fel a szakosztály a nagygyűlést, hogy a magas kormányhoz az ausztráliai buzával — ha annak káros volta más vidéken is kitűnik — teendő további országos kísérletek abbahagyása iránt feliratot intézzon.

Szilágyi Gáspár indítványát dr. Gerlóczy Gyula indokolása és előterjesztése szerint a gazdasági szakosztály elfogadja és a nagygyűlést az iránt megkérni határozza, hogy utasítsa az állandó középponti választmányt, miszerint ez az ausztráliai buzával teendő további országos kísérletek abbahagyása iránt a szakosztályban kifejtett fontos érvek alapján a magas kormányhoz feliratot intézzon.

3. Kármán József uj-verbászi lelkész felolvassa az észak-amerikai Illinois lap folyó évi 28-dik számában megjelent s az aratás idejéről szóló érdekes közleményt; ez élénk eszmecserét keltvén, hozzászóltak Simon Vince, Véges Mihály és Kühn Rajmund tagok.

Az osztály ez ismertetést köszönettel fogadván, végmegállapodás szerint a buzának inkább korábbi — mint későbbi tulérettisége után való — aratását ajálja.

4. Viola Kálmán a mehádiai nagygyűlésen díjjal koszorúzott munkájából a kereskedelmi növények közül különösen a »festő buzérról«, továbbá egyéb festő-, olaj-, fonal- és gyógynövényeknek hazánkban nagyobb mérvben szükséges termesztéséről szóló egyik fejezetet olvassa fel, és végül indítványozza, hogy a mezei gazdaságunk felvirágzására nagy befolyást gyakorolható kereskedelmi növények tenyésztésének gyorsabb elterjedése és kellő ismertetése céljából, mely célra már jelenleg is az országból külföldre nagymennyiségű pénz szivárog ki, a gazdasági vándortanárok és néptanítók a földművelő nép előtt népszerű előadást tartsanak.

Az osztály a felolvasott fejezetet, — ha a szerző beleegyezését adja — az évkönyvbe felveszi, a közhelyesséssel találkozott indítványt pedig a nagygyűlésnek figyelmébe ajánlja azon kéréssel, hogy az indítvány érvényesítése végett a magas kormányhoz felirat intéztessék.

5. Dr. Szabó Alajos kiemelvén az általa most meglátogatott bábolnai ménesnek a hazai lótenyésztés felvirágzása szempontjából kiváló fontosságát, és ezzel szemben további fenntartásának kérdésessé tételét: indítványozza, hogy a szakosztály a bábolnai ménes fenntartása iránt a nagygyűlés útján a magas kormányhoz kérvényt intézzon. — Az erre vonatkozó megcáfolatlan adatokat kész leendő szükség esetében nemcsak a nagygyűlés elé terjeszteni, de szabályszerűleg az állandó központi választmány részéről felterjesztendő kérvényben indokoltan ki is fejezni.

A bábolnai ménes érdekében tett alapos felszólalás általános helyeslésben részesülvén, az osztály az indítványt elfogadja és a nagygyűlés elé terjesztendőnek határozza.

6. A jegyző felolvassa a gazdasági szakosztályhoz véleményezés végett a nagygyűlés által következő jelige alatt áttett emlékiratot: »Ha az alap meggyengül, lassankint leroskad az épület«.

Ez emlékirat megbirálás és a jövő szakosztályi ülésben teendő indokolt jelentés végett Simon Vince elnökle alatt dr. Gerlóczy Gyula, dr. Szabó Alajos, Szilágyi Gáspár, Véges Mihály, Torkos Pál és Viola Kálmán tagokból alakulandó bizottsághoz utasított.

7. Végre az elnök jelenti, miszerint a pannonhalmi kirándulás miatt csak holnapután aug. hó 27-én reggel nyolc órakor tartandó szakosztályi ülésnek első tárgyát a győrvidéki gazdasági egyesület kertjének megtekintése és ez alkalommal Lukácsy ur által a fatenyésztésről és nyésésről ígért népszerű előadás képezi.

E jelentést a szakosztály örvendetes tudomásul vevén, ez ülésről szóló jegyzőkönyvnek az osztály által leendő hitelesítését a jövő ülésre tűzte ki.

MÁSODIK ÜLÉS.

Augusztus 27-én.

1. Elnök a gyéren összegyűlt tagokat felhívja a győrvidéki gazdasági egyesület — Győr városa határában lévő kísérleti és gyümölcs-kertjének megtekintésére, és ezután az oda rendelt kocsikon gróf Zichy Ottónak félóránnyira eső szabadhegyi birtokára teendő kirándulásra, és ennek műkertészetén kívül különösen az egész vidéken feltűnő francia őszibarack-tenyésztés megtekintésére.

Az egyesület jól rendezett s kellőleg felszerelt kertjének és Zichy Ottó meglepő őszibarack-tenyésztésének tanulságos s élvezetteljes megsejmlélése után a szakosztály elnökének a kirándulás rendezéséért, Lukácsynak pedig a gyümölcsfa- különösen a kajszin-barack nyeléséről nyújtott némi gyakorlati útmutatásáért az osztály hálás köszönetet szavazott.

2. Elnök a kirándulás végeztével 11 óra után folytatott szakosztályi ülésben a jegyzőt felkéri, hogy a megelőző ülés jegyzőkönyvét hitelesítés végett — az emlékirat megbírlására kiküldött bizottságnak jelentését pedig elintézés végett felolvassa.

A választott szakosztályi jegyző váratlanul bekövetkezett gyöngelkedése miatt a magára vállalt feladatnak meg nem felelhetvén, a gazdasági szakosztály dr. Gerlóczy Gyulát — mint az állandó közp. választmány jegyzőjét bizza meg, hogy az osztály-ülésekről vezetett jegyzőkönyveket legalább Budapesten készítse el az évkönyv számára; — a szakosztálynak az emlékiratra vonatkozó nem kedvező véleményét és az ülésekben hozott egyéb határozatokat pedig a nagygyűlésnek délután 3 órakor tartandó bezáró közlése elé terjeszse. Gerlóczy Gyula az egész osztály részéről egyhangulag nyilvánult bizalomnak e rendkívüli esetben megfelelni késznek nyilatkozott.

3. A napirendre kitűzött tárgyaknak ily elintézése után az elnök felhívja a szakosztály tagjait netán teendő indítványaiknak előterjesztésére.

E felszólítás és a szakosztály egyes tagjainak — a napokban részletesen megtekintett gazdasági s iparkiállításról nyilvánult örvedetes jelentése alapján dr. Gerlóczy Gyula indítványozza, hogy a nagygyűlés tiszteletére rendezett kiállítás létesítésénél kifejtett meghálálhatlan buzgalomért a győrvidéki gazdasági egyesületnek, — különösen elnökének Simon Vince csornai prépostnak és Szilágyi Gáspárnak mint a kiállítás kezdeményezőinek és szerencsés megvalósítóinak a nagygyűlés köszönetét jegyzőkönyvileg fejezze ki. Mivel pedig a termés s iparkiállításról szóló terjedelmes jelentés és az abban foglalt statisztikai

adatok Magyarország gazdasági s cultur-fejlődésének történetében mindig megbecsülhetlen anyagot fognak képezni, a szakosztály kérje fel a nagygyűlést, hogy állandó középponti választmánya a győrvidéki gazdasági egyesület közreműködésével a kiállítás teljesebb leírását magában foglaló jelentést a kiküldött bíráló bizottság ítéletével együtt összeállítsa, és a nálunk szunynyadó közszellem felélesztése céljából a jelentésnek az évkönyvbe való felvételét, — s ez által az ország valódi munkásainak megörökítendő kitüntetését eszközölje.

E közhelyesséssel találkozott indítványt a szakosztály elfogadván, azt a nagygyűlés elé terjesztetni határozta.

4. Az ülésnek egyéb tárgya nem lévén, azt az elnök a résztvevő tagoknak mondott köszönet mellett, befejezettnek nyilvánította.

Kelt Budapesten, 1875. január hó 15-én.

Simon Vince,
elnök.

Dr. Gerlóczy Gyula,
jegyző.

Melléklet a gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály jegyzőkönyveihez.

A szakosztály indítványos jelentései.

I. A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály tisztelettel kéri a nagygyűlést, utasítsa az állandó középponti választmányt, hogy az ausztráliai búzával teendő további országos kísérletek abbahagyása, — a kereskedelmi növények tenyésztésének, gazdasági vándor- és néptanítók által való ismertetése, — nemkülönben a bábolnai mén-telep fenntartása iránt a magas kormányhoz feliratot, — az országos gazdasági congressus mielőbb való megtartása iránt pedig az országos magyar gazdasági egyesülethez megkeresést intézzzen.

II. A nagygyűlés által a gazdasági szakosztályhoz áttett emlékiratot e jelige alatt »Ha az alap meggyengül, lassankint leroskad az épület« a gazdasági szakosztály behatóan tárgyalta, s azon eredményhez jutott, hogy a jeligés munka szerzője által felvetett kérdések és óhajtasok már minden nemzetgazdaságtani kézikönyvben kielégítő megoldást nyertek, gyakorlatilag pedig részint kivihetlenneknek találtatnak, részint sikeres megoldásuk már a közel jövőben biztosan várható.

Miért is a szakosztály e nem kedvező szakvélemény alapján, — és a szerzőnek kifejezett óhajtasához képest az említett jeligés levéllel ellátott emlékiratnak visszaadatását indítványozza.

III. A gazdasági szakosztály feladatához híven a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése alkalmával és tiszteletére Győrött rendezett termés- és iparkiállítást megtekintvén, örömmel jelenti, hogy e kiállítás különösen ipari osztálya kiterjedés

és becses tartalomra nézve — amint erről a nagygyűlés minden tagja meggyőződhetett, — a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései tiszteletére eddig rendezett kiállításokkal versenyez, sőt sok tekintetben az előbbieket felülmúlja; — miért is a szakosztály tisztelettel kéri a nagygyűlést, hogy a győrmegyei gazdasági egyesületnek — különösen és névszerint nagys. és főtisztelendő Simon Vince csornai prépostnak, mint ez egyesület elnökének, — továbbá Szilágyi Gáspár győri püspöki jószágkormányzónak — mint a kiállítás kezdeményezőjének és megvalósítójának fáradhatlan buzgalmukért a nagygyűlés elismerése és hálás köszönete jegyzőkönyvileg kifejeztessék.

Mivel pedig a kiállításnak leírása és statisztikai adatai Magyarország gazdasági és cultur-fejlődésének történetében idővel kiszámíthatlanul becses anyagúl fognak szolgálni, a szakosztály ezzel kapcsolatban indítványozza: utasítsa a közgyűlés az állandó középponti választmányt e kiállításról szóló részletesebb jelentésnek a győrvidéki gazdasági egyesület közreműködésével való elkészítésére, és a szunynyadó közszellem felébresztése végett szokás szerint a magyar orvosok és természetvizsgálók évkönyvébe való felvételre.

A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály megbízásából.

Győrött, 1874. augusztus hó 27-én.

Dr. Gerlőczy Gyula.

f.

A régészeti szakosztály jegyzőkönyvei.

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-én.

Ebenhöch Ferenc kanonok, a nagygyűlés által kiküldött szakvezető üdvözlöi a szép számmal egybegyűlt tagokat, és a jegyzőkönyv ideiglenes vezetésére Abday Asztrik tanárt kéri fel. Erre felolvastatván a tagok nevei és a szakosztályra vonatkozó ügyrendi pontok Nagy István indítványára közfelkiáltással Ebenhöch Ferenc az összes ülésekre elnökké, Abday Asztrik és dr. Halász Orbán jegyzőkké választatnak. Mindhárman köszönettel fogadják a bizalmat.

A közgyűlési bizottságba választottak: Holdházy János, Kovács Ferenc, Vidos László.

Ezután Kovács Ferenc gyulafehérvári tanár tart rögtönzött előadást Zsibert falu mellett Erdélyben — úgy szintén a Borberekén és Bibarc környékén legujabban talált kelta régiségekről. Legérdekesebb az utóbbi hely körül elterülő dombcsoporthoz, melyek egyikében kerek kő alatt csontmaradványok találtak. — Ebenhöch bronzkori olvasztó edény tetejének tartja a követ. A római leletek közül megemlíti előadó különösen a tabulákat. Végül indítványt tesz, hogy a kormányt kérje meg a nagygyűlés, miszerint ásatásokat rendeljen az illető hatóságok által, vagy legalább szigorúan ügyeltessen fel, nehogy a leletek elszórassanak.

Ez indítványhoz Holdházy János azon másodikat csatolja, hogy Győrött régészeti egylet alakíttassék; mely célra Ebenhöch Ferenc igéri, hogy meg fogja tenni a lépéseket.

Ezekután a szakosztály a káptalani, püspöki és a megyeházán kiállított régiségek megtekintésére indult.

Abday Asztrik,
szakosztályi jegyző.

Ebenhöch Ferenc,
szakosztályi elnök.

MÁSODIK ÜLÉS.

Pannónhalmán aug. 26-án.

Abday Asztrik jegyző felolvassván a tegnapi ülés jegyzőkönyvét, Ebenhöch Ferenc nagyszámu hallgatóság előtt a könyvtár nagy termében tartott felolvasást »méhkerti Milkovits János koronái közbirtokosról, mint éremgyűjtőről és ennek éremtani gyűjteményeiről«. A feszült figyelemmel hallgatott előadást a szakosztály az évkönyvbe felvételni határozta.

Utána Sztachovits Remig pannónhalmi levéltárnok értekezett »a Sz.-Márton környéki régészeti leletekről«.

Utóbb Kovács Ferenc folytatta tegnapi előadását Erdély római régiségeiről.

Végül ismét Ebenhöch Ferenc olvasta fel nagy tetszés között értekezését »a veszprémmegyei hathalmi sirhalmokról«, mely értekezést a szakosztály az évkönyvbe felvételni határozta.

Gyűlés végeztével a jelen voltak a helyi nevezetességek megtekintésére indultak, amit délután is folytattak.

Abday Asztrik,
szakosztályi jegyző.

Ebenhöch Ferenc,
szakosztályi elnök.

HARMADIK ÜLÉS.

Augusztus 27-kén.

Abday Asztrik jegyző felolvassván a Pannónhalmán tartott 2-ik ülés jegyzőkönyvét, Pály János görbői lelkész felhívja az osztály figyelmét a zalamegyei Tátika várrom alatt levő hunhalmokra.

Ebenhöch Ferenc lelkes szavakban figyelmezteti a tagokat ama törzs-könyvezési ivekre, melyeket a miniszterium a központi archaeologiai bizottság kérése folytán az ország minden részébe küld a régészeti tárgyak leltározására, s egyuttal elnök megismerteti a tagokkal a pacskolási módot.

Végül elnök üdvözlővén a szakosztály tagjait, magát emlékökbe ajánlja.

Vince Alajos az elnöknek, Nagy István pedig a jegyzőknek szavaz köszönetet.

Abday Asztrik,
szakosztályi jegyző.

Ebenhöch Ferenc,
szakosztályi elnök.

g.

A társadalmi szakosztály jegyzőkönyvei.

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-kén.

1. Az elnöki széket a tegnapi nagygyűlés által ezzel megbízott dr. Kovács Pál elfoglalván, az ülést megnyitja.

Jegyzőkül Szerényi Endre és György Endre választattak meg; a közgyűlési választmányba pedig a tisztviselőkön kívül Pécsy József, Halász Olivér és Fogarassy János küldettek ki.

2. Rapos József olvassa értekezését »A nevelészet és gyógyászat közt létező viszonyról«, melyben ezen két foglalkozás egymáshoz való viszonyát rajzolja, különösen az élettan alapján, különös figyelmét híván fel a szakosztálynak a Szent-Pétervárott Betzkói Iván tervezete szerint 1763-ban, és Moszkvában 1770-ben emelt óriási mérvű nevelőintézetekre, melyekbe a reászorult gyermekek életök első napjaiban vétetnek föl, s 18 évig benntartatnak, és pedig az épületben 9000, künn a vidéken 22,557. Indítványozza, hogy az akadémia útján kéréssek fel a kormány, keresse ez meg az orosz kormányt az emberi fejlődés észleléseinek és középfokai kipuhatólásának, valamint az eredmény időről időre való közzétételének elrendelése iránt; — sőt kéressék fel kormányunk egyúttal arra is, hogy hazánk nevelészei és gyógyászaik közül alkalmas szakférfiakat a nevezett intézetek tanulmányozása végett Oroszországba kiküldjön, s ezek tapasztalatainak alapján egy teljes köznevelési minta-intézetnek állami költségen leendő fölállítása iránt a törvényhozás elé mihamarább törvényjavaslatot terjesztszen.

A tetszéssel fogadott értekezést az osztály az évkönyvbe — az indítványt pedig a közgyűlés figyelmébe ajánlja.

3. Dr. Orbay Antal, jász-kún kerületi főorvos felolvassa »a kuruzsolás és népgyógyászat Jászországban« című értekezését, melyben igen érdekes színekkel festi az azon vidéken dívó babonákat és kuruzsolásokat; végül azon indítványt terjeszti elő, hogy miután a kuruzsoláson főleg a népnevelés által lehet segíteni, szerkesztessen a nagy-

Magyar Orvosok és Természetvizsg. Munkálatai.

gyűlés olcsó vagy ingyenes röpiratokat akár pályázat, akár megbízás útján, és ügyekezzenek azt minél szélesebb körben terjeszteni.

Az értekezés a szerző által saját belátása szerint teendő módosítások és rövidítések mellett az évkönyvbe felveendőnek határoztatik; az indítvány pedig Pécsy József prépost azon hozzáadásával fogadtatik el, hogy ismeretterjesztés céljából a nagygyűlés a központi választmány által népies naptár csinos és olcsó kiállításáról gondoskodjék, melyben egyebek közt a hazánk némely vidékein létező és káros hatású egy és két gyermekrendszer hátrányai is fejtegettetnének.

Egyúttal megbízza a szakosztály saját elnökét, hogy a kuruzsolás és babona tárgyában függőben lévő pályadíj mibenlétét kitudja.

4. Orbay értekezése alatt a nagygyűlési elnök ő méltósága a titkár kíséretében látogatásával tisztelte meg a szakosztályt.

5. György Endre felolvassa értekezését »az árak általános emelkedéséről«, melyben ismertette, illetőleg bírálta Fawcett tanár — a British Association brightoni gyűlésén tartott beszédének elméleti érveit, kiváló súlyt fektetve a hazai áremelkedés és drágulás különös okaira, a melyeknek nemcsak gyakorlati hatását, de elméletét is ügyekezett megismertetni.

Értekezése az évkönyvbe felvételni határoztatott.*

6. Több értékés sem mára, sem holnapra bejelentve nem lévén, elnök bezárja az ülést; egyszersmind felhívja tagokat, hogy holnap d. e. 9 órakor összegyűlve, több helybeli humanistikus és társadalmi célú együletet látogassanak meg, s azok értékei felett a következő ülésben eszmét cseréljenek.

György Endre, jegyző.

Dr. Kovács Pál, elnök.

MÁSODIK ÜLÉS.

Augusztus 26-kán.

Rapos József elnök megnyitván az ülést, a tegnapi határozathoz képest előterjeszti, miszerint ma a közintézetek lennének megtekintendők. Minthogy azonban e tekintetben a küldöttséget kimeneszteni csak akkor látja célszerűnek, ha a szakosztály jelen ülése számosabb látogatásnak fog örövendeni, — véleménye szerint előbb a talán bejelentendő értekezések lennének felolvasandók, vagy ha ilyenek nem találkoznának, felkéri a szakosztály tagjait: szíveskedjenek netalán indítványaikkal előállani.

Tauber Leo fájdalommal értesült arról, hogy e szakosztály által tegnap egyhangúlag elfogadott két indítvány, de különösen az

* A kéziratot többszörös sürgetés dacára sem sikerült megszerezni. — Szerk.

igen tisztelt elnök indítványa a tegnap este tartott közgyűlési választmányi ülésen érdemleges fogadtatásban nemcsak nem részesült, de sőt elvettetett*. Ezen elvetésben egyáltalában meg nem nyugodhatik, s kéri azon indítványt ez alkalommal még egyszer napirendre fölvételni, s újabb küldöttség által a közgyűlési választmány elé terjeszteni.

Szerényi Endre egészen osztja előtte szóló nézeteit, hosszasán indokolja Rapos indítványának neveléstani s nemzetiségi szempontból való helyességét; mert — ugymond — e kérdés illetőleg indítvány helyes keresztülvitelétől mi nagy eredményekre számíthatunk. E kérdés nemzetiségi szempontból ránk magyarokra nézve életkérdés. Szóló tudja, hogy György Endre a szakosztály tegnapi jegyzője vagy nem értette át az indítványt, vagy nem volt mellette; mert a közgyűlési választmány előtt nem is erős, hanem gyenge oldaláról iparkodik azt védelmezni, megtevén az indítványon ama méltatlanságot, hogy annak »tekintettel« bekezdésű két indokoló pontját a közgy. választmány ülésén föl sem olvasá. Szóló szerint a moszkvai s pétervári alapnevelő tanintézetek célja az oroszosítás. Kell tehát, hogy nálunk magyaroknál hasonló tanintézeteknek célja legyen a magyarosítás. Végül indítványozza, hogy ezen indítványt közgyűlési választmány elé vivő küldöttség oly tagokból alakíttassék, kik azt egész lélekkel s erős oldaláról védelmezzék. Egyúttal pedig mondja ki a szakosztály, hogy a kérdéses indítvány ama pontja, mely az akadémia megkeresését teszi előtérbe, hagyassék ki; mert így a nagyfontosságú kérdés eldőlése csak hosszíttatik.

Amellett, hogy ezen indítványt elfogadták, hozzászólottak még a dolog érdeméhez Beke Mihály, hangsúlyozva, hogy a természetvizsgálók társadalmi szakosztályának e kérdés kedvező eldöntése körül okvetlenül kezdeményezőnek kell lennie, s humanitási tekintetből föltételezi a kormányról is, hogy e részben tőle kitelhetőleg mindent elkövetend; Vadona János bár tudja, hogy a támogatásnak biztos alapja nincs, mindazáltal ő sem vélekedik másképp a kormányról, mint előtte szóló.

Tauber Leo ismételt felszólalása után elnök meleg köszönettel veszi az indítványa iránt tanúsított egyhangú érdeklődést, s annak felkarolását. Ő is elfogadja Szerényi jegyző indítványát még az akadémia megkeresésének kitörlését illetőleg is, s nagyon lekötelve érezné magát, ha a szakosztály azon tisztelt tagjai által, kik a sajtó terén működnek, e kérdés ott is szellőztetnék, s terjesztetnék társadalmi uton is. Indítványának tűzetesebb indokolására térve át, előadja, hogy az ily intézetek az adóképességet is fokozandják; mert a gyermekek — természet-

* Lásd alább 88. lapon 9. a). — Szerk.

tesen nem erőszakkal elvéve, születésüktől ott neveltetvén, épen nem lesznek arra kárhoztatva, hogy a kereseti térről leszorítottassanak. Az ily intézetek felállítási költségét pedig igen könnyen elő lehetne állítani, adóaránylagosan lévén e részben a díj a honpolgárookra kivetve. Szóló igen jól tudja, hogy a szerelem zálogai okozzák igen gyakran, miszerint a házasságból lett boldogság pokollá lesz. Előadja utóbb az ily állami intézetek nevelési rendszerét, s gyakorlatilag fejtegeti, miszerint a növények munkái az intézet finansziális kiadásait nagyban fedeznék.

Végül miután még Vadona János eszmetársítás alapján szól a bölcsődékről s gyermekmenhelyről, az indítványt a köz-ülési választmány elé vivő küldöttség Rapos József, Tauber Leo, s Vadona János tagokból a jegyző kiegészítésével megválasztatván, s elnök az indítvány újabb fogalmazására fölkérte, határozatott:

hogy a közintézetek megtekintésére Széphegyi Jakab elnökle alatt Tauber Leo, Beke Mihály, Pápai Pál és a jegyző küldetnek ki, jelentésök a délutáni ülésig bevértván.

Szerényi Endre, jegyző.

Rapos József, elnök.

Melléklet a társadalmi szakosztály jegyzőkönyvéhez.

A közintézetek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

A társadalmi szakosztály kebeléből Széphegyi Jakab elnökle alatt Tauber Leo, Beke Mihály és Pápai Pál tagokból álló bizottság a közintézeteket s börtönöket, jelestül ez utóbbiakat a királyi alügyész és törvényszéki orvos kíséretében megvizsgálván, erről szóló jelentését a következőkben van szerencséje előadni.

A királyi ügyészség felügyelete alatt álló törvényszéki börtönök siralmas állapotban vannak; nevezetesen a bűzlhődtség, az esőzés idején még nyáron is ott termő penész, a szellőztetés lehetetlensége — mert a börtönök ablakfalaitól 1½ lábtávolban egy másik szomszédfal emelkedik — s a folyosókon idők hosszú során át heverő rongyhalmazok, melyek oly kártékony hatással vannak nemcsak a bebörtönzöttek, de a közönség egészségére is, mind oly dolgok, hogy azokat a természetvizsgálók társadalmi szakosztályának szóltanul hagynia egyáltalában nem lehet. Épen e ferdeségek okozzák azt is, hogy a börtönkórházban jelenleg is egy scorbutbeteg fekszik. E mellett a fűtés folyosóról eszközöltetvén, a zárkák az ajtaik felett levő ablakokon veszik föl a meleget. E zárkák csak éjjel csukvák. Nappal a foglyok egymással érintkezhetnek, s együtt sétálhatnak a folyosókon. Feltűnő a nőnemnél a gyermekölési, a finemnél pedig a lopási bűntények nagy száma.

A városi börtönökről sem szólhatunk úgy, mintha azok a mai kor igényeinek megfelelénék, amennyiben igen szorosaak lévén, egy szűk fogdába nem ritkán 7—8 személy is betolatik, mint épen most tapasztalhattuk ezt a nőfoglyoknál. Egyedüli elismerésünk az, hogy a tápszerek mindkét helyen jók.

E hiányok, illetőleg bajok elhárítása — ugy társadalmi mint közegészségügyi szempontból tekintve — csak gyökeres börtönrendszer-javítás által érhető el. Azért a társadalmi szakosztály szívére köti a nagygyűlésnek, hogy e társadalmi közegészségügyi bajok orvoslása s megelőzése végett hathatós befolyásával intézkedjék.

A városi árvaházban szintén talált hiányokat a bizottság. Csakhogy ezek már könnyebben elháríthatók. Itt a felügyeletben nagy a hiány. Az igazgatónő díjazása semmi. Nevezetesen, hogy az intézetnek van orvosa, de nincs rendes látogatást tevő orvosa, mi onnan is kitűnik, hogyha valamely fiu beteg, az igazgatónő tartozik jelenteni az orvosnak. Ez lehet oka annak is, hogy köztük egy 13 éves, a növésben egészen visszamaradt ifju egy oldalra dülledt lábakkal köszvénybajban szenved orvosi felügyelet nélkül. A tisztaság sem elégti ki a bizottságot, mit szintén a kellő felügyelet hiányának lehet tulajdonítani.

A kath. és izraelita elemi tanodák szintén megtekintettek a bizottság által, s azokról csak dicsérrel emlékezhetik meg. Bulatti — hallomás szerint 20 éve itt működő német nyelvtanár oktatási módja különösen magára vonta a bizottság figyelmét.

Egy van még, mit a társ. szakosztály kiküldött bizottsága főképp a régészek érdekében nem hallgathat el. Mendel Lambert r. kath. tanító, ki épen azon szobában lakik, hol Révai Miklós lakott, több oly érdekes tárgygyal bir, részint a régi festészet, részint Révai hallhatatlan nyelvreformátorunk itteni működésére vonatkozólag, melyek a régészeket különösen érdekelhetik. Nevezetesen ott láttuk Carlo Maratta tanítványának, Martinus de Altomontánnak 1726-ból származó két gyönyörű festményét, ott egy román-stylü és a bársonyosi apátsági épület egyik falából származó kő fényképét, s még több oly nevezetességeket, melyekre a régészek figyelmét ezuttal is felkérni bátorkodunk.

Győrött, 1874. aug. 26.

Szerényi Endre,
jegyző.

Széphegyi Jakab.

Beke Mihály.

Pápai Pál.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött 1874. évi augusztus 24—28-ig tartott
XVII. nagygyűlése alatt alakult

közülési választmánynak jegyzőkönyvei.*

ELSŐ ÜLÉS.

Augusztus 25-én.

Jelen voltak: Xántus János nagygyűlési alelnök, dr. Nendtvich Károly, dr. Kátai Gábor, Fehér Ipoly, dr. Buzinkay Gyula, Ebenhöch Ferenc, Pécsy József, dr. Bódogh Albert, dr. Halász Géza, dr. Rózsay József, Sztupa György, dr. Hamary Dániel s a többi választmányi tagok.

1. Xántus János elnök a választmányi tagokat üdvözlővén, a gyűlést megnyitottnak nyilvánítja, s felhívja a választmányt egy jegyző választására.

Mire jegyzőül dr. Halász Orbán megválasztatik.

2. Elnök előterjeszti, hogy a XVI-ik nagygyűlés 2-ik köz-ülésének határozata szerint a köz-ülési választmány első teendője a pénztári számadás megvizsgálása, mi végből egy vizsgálóbizottság kiküldetését kéri.

A vizsgálat azonnal való megejtésére Pécsy József prépost őnga elnöklete alatt: dr. Rózsay József, dr. Hamary Dániel és dr. Albert Ferenc választmányi tagok kiküldetnek.

3. A vizsgáló bizottság a Sztupa György úr, mint a XVI-ik nagygyűlés pénztárnoka által benyújtott számadást tételről tételre pontonként megvizsgálván, jelenti, hogy azt minden pontjában hibátlannak és helyesnek találta, miért is ezen megvizsgált számadásra nézve Sztupa György pénztárnok urat a további felelősség terhe alól felmenthetőnek véli.

Minélfogva a köz-ülési választmány indítványozza a nagygyűlésnek, hogy ez Sztupa György pénztárnok urnak köszönetet szavazván, — őt a XVI. nagygyűlés pénztárnoki számadására nézve a további felelősség terhe alól felmentettnek nyilvánítsa.

* A közülési választmánynak alakítása a XVI. mehádiai nagygyűlés határozatán alapszik, s mint újabb eredetű sem az alapszabályokban sem az eredeti ügyrendben nem fordul elő.

Szerkesztő.

4. Elnök felhívja a választmányt a legközelebbi választmányi ülés idejének meghatározására.

Erre f. hó 27-ikének reggeli 8 órája tüzetik ki.

5. Feladata levén a köz-ülési választmánynak a mult nagygyűlés munkálatai szerkesztőjének, s a jelen gyűlés pénztárnokának és titkárainak tisztelet-ileg utazási díját javaslatba hozni;

erre vonatkozólag az ülés, Horváth György trnak, mint a XVI. nagygyűlés munkálatai szerkesztőjének 300 frtot, a pénztárnoknak 150 frtot, s a három titkárnak külön-külön 50 frtot javasol kiutalványoztatni.

6. Dr. Halász Géza, a jelen XVII. nagygyűlés évkönyvének szerkesztését és kinyomtatását illetőleg, — tekintettel az eddigi szokásra és ügyrendre, melynek értelmében az, ha ott nyomda van — a gyűlés volt székhelyén eszközözlendő, — indítványozza, hogy az Győrött történjék.

Mely indítvány a választmány által elfogadtatván, a XVII. nagygyűlés munkálatainak szerkesztése és nyomatása helyéül Győr városa ajánlatik, szerkesztésre pedig Fehér Ipoly és dr. Buzinkay Gyula urak, lennének felkérendőek.

7. Elnök felhívja a választmányt a jövő nagygyűlés helyének és tisztviselői személyzetének megválasztására, s előadja hogy 3 meghívás fekszik a választmány előtt, u. m. Előpatak s vidéke, Mármaros-Sziget, és Szombathely városáé.

Előpatak s vidéke a tudományos buvárlatoknak bő anyagot szolgáltat, s melegen hívja meg a nagygyűlést.

Mármaros-Sziget városa már előbb is s azóta többször szíves áldozatkészséggel hívta meg a magyar orvosok és természetvizsgálókat. — Figyelembe veendő azonban, hogy e lelkes város utóbbi időben tűzvész által tetemes anyagi károkat szenvedett, figyelembe veendő, hogy e város vidékén fekvő több oly hely, mely a vándorgyűlés kirándulási helyéül szolgál, — még vasuttal összekötve nincs, — de remélhető ennek rövid idő alatt való létesülése. — Mindkét helyet egyenlően ajánlja.

Dr. Halász Géza vál. tag kiemelvén, hogy akár egyik akár másik helyen tartassék a nagygyűlés, mindkét hely egyenlően érdekes, és mindenik egyenlő vendégszeretettel hívja ugyan meg a nagygyűlést; azonban figyelembe véve a Xántus János elnök ur által előadottakat, de különösen azért, mert szokássá vált bizonyos évkör mulva Erdélybe tenni át a nagygyűlés székhelyét, — indítványozza Előpatak s vidéke meghívásának egyhangu elfogadását.

Minek következtében a jövő XVIII. nagygyűlés helyéül a választmány Előpatak s vidékét ajánlja elfogadásra, egyszersmind indítványozza, hogy fejezze ki a nagygyűlés levéileg köszönetét a szíves meghívásért Szombathely városa közönségének, fejezze ki köszönetét

levélben különösen Mármaros-Sziget városának a többszöri szíves meghívásért, és indokolja ismételt kimaradását azzal, hogy miután e város tűzvész által utóbbi időben érzékenyen szenvedett s még is legutóbb a geologiai társulatot fogadta szívesen kebelébe, — a nagygyűlés ezuttal nem akarja e lelkes város szíves áldozatkészségét igénybe venni, — hanem meg fogja ragadni a legközelebbi alkalmat az oda menetelre.

8. A jövő XVIII-ik nagygyűlés tisztviselő karának megválasztására vonatkozólag

a köz-ülési választmány egyik elnökül dr. Knöpfler Vilmos urat — egyik titkárul pedig dr. Otrubány Nándor urat ajálja a XVIII-ik nagygyűlésre megválasztatni; — a többi tisztviselő személyzet kijelölését pedig a legközelebbi választmányi ülésre halasztván, megjegyzi, miszerint az ügyrend értelmében a másik alelnök és egy titkár Budapestről választandó.

9. Elnök felhívja a szakosztályok képviselőit a szakosztályok által elfogadott indítványok előterjesztésére.

a) Mire a társadalmi szakosztály részéről előadatik Rapos Józsefnek az Oroszországban Szt. Pétervárt és Moszkvában létező két nevelési intézetre vonatkozó abbéli indítványa, hogy kérje fel a nagygyűlés a magy. tud. akademiát, kérje ez fel a kormányt a végből hogy a kormány keresse meg az orosz kormányt, — miszerint időnkint a nevelészeti észleleteket az említett intézetekből küldené meg.

A társadalmi szakosztály ezen indítványa felette bonyolódott, és teljesen indokolatlan lévén, annak elfogadását a választmány a nagygyűlésnek nem ajálja.

b) Ugyancsak a társadalmi szakosztály részéről előadatik másodszor dr. Orbay Antalnak a kuruzslás és babona ellen irányzandó népies munka szerkesztésére kitűzendő pályadíjra vonatkozó indítványa, melyet a szakosztály azon módosítással ajál, hogy a nagygyűlés vagy közp. választmány népies naptár kiadásáról gondoskodjék.

A választmány tekintve azon körülményt, hogy ilyszerű indítványok kivételére pénzalap hiányzik; tekintve, hogy ezen pályakérdésre az indítványozó dr. Orbay Antal legcsekélyebb összeget sem ajánlott fel; végre tekintve, hogy különben is a babona ellen intézendő hasonnemű pályakérdés a nagygyűlés által már ki van tűzve: ezen indítványt a választmány a nagygyűlésnek beterjeszti ugyan, azonban annak elfogadását nem ajálja.

Ezzel az ülés befejeztetvén, szétoszlott.

Xántus János,
elnök.

Dr. Halász Orbán,
jegyző.

MÁSODIK ÜLÉS.

Augusztus 27-kén.

1. Xántus János elnök felhívja a köz-ülési választmányt a jövő XVIII-ik nagygyűlés tisztviselői személyzetének megválasztatása iránt való javaslattételre.

Mire nézve a köz-ülési választmány a jövő XVIII. nagygyűlésre elnökökül: gróf Mikó Imre ő exciáját és dr. Knöpfler Vilmos urat; alelnökül: dr. Nendtvich Károly, dr. Hantken Miksa és gr. Mikes Benedek urakat; titkárokat: dr. Otrubány Nándor, Berecz Antal és báró Orbán Balázs urakat ajálja a nagygyűlésnek megválasztás végett.

2. Az orvosi szakosztály beterjeszti a közgyűléshez való áttétel végett dr. Hamary Dánielnek — a magyar nyelven megjelent eredeti és fordított orvosi szakmunkákról szerkesztendő és 1848—1874. évig terjedő időszakról szóló könyvésztre vonatkozó jutalomtételét, 100 o. é. frtról szóló eredeti kötvénnyel együtt.

A választmány örömmel és köszönettel fogadja az ajánlatot, és ezt a mellékletekkel együtt azon megjegyzéssel teszi át a közgyűléshez, hogy az eredeti kötvény a pénztárnoknak azonnal átadassék; egyuttal ajálja a pályakérdés kitűzését.

3. Az orvosi szakosztály beterjeszti dr. Mangold Henrik fürdőorvosnak indítványát, melyben jövőre a nagygyűlés idejére s beosztására nézve tesz javaslatot.

Mindezekről az ügyrend intézkedvén, a további tárgyalás felesleges.

4. Elnök felkéri a választmányt, hogy a jelen ülés, valamint a bezáró közülés jegyzőkönyvének hitelesítése végett f. hó 29-én reggeli 8 órakor Mosony városában saját lakásán megjelenni szíveskedjenek.

Elfogadtatott.

Xántus János, elnök.

Dr. Halász Orbán, jegyző.

Mellékletek a közülési választmány jegyzőkönyveihez.

Az előpataki birtokosság meghívója.

Tisztelt Központi Választmány!

Az előpataki fürdő-birtokosság folyó hó 20-án tartott közgyűlésében egyhangulag elhatározta a magyar orvosok és természetvizsgálókat állandó központi választmánya által

fölkérni, miszerint a Győrött megtartandó gyűlés után eső évben Előpatakot szerencséltesse; ezen reményét a birtokosság annyival is jogosultabbnak véli, amennyiben Erdély hazarésztünk már 10-ik éve nélkülözte a nagygyűlés előnyeit.

Megyénknek ezen természeti kincsekben gazdag fürdője és a Székelyföld nem kevésbé gazdag természeti kincsei a tudományos vizsgálatnak elég tárgyat fognak nyújtani; megyénk Felső-Fehérvármegye, Háromszék, Csikszék és fürdő-birtokosságunk vállvetve azon leend-nek, hogy a tisztelt nagygyűlés mind elhelyezési, mind kirándulási tekintetben igényét kielégítve találhassa.

Azon boldogító reményben, hogy hazánk e vidékének régóta táplált óhajának teljesülésére segédkezet nyújtand a t. állandó választmány

Teljes tisztelettel vagyok a t. választmánynak honfi szolgálja

Hidvég, 1873. július 29-én

Gróf Nemes János,
előpataki birtokossági elnök.

Szombathely város meghívója.

Méltóságos Elnök ur!

Vas megye számtalan kincset rejt keblében, mely a természettudósok szaktudományi vizsgálatának becses anyagát képezheti.

A minden szép- és nemesért áldozatra kész Szombathely rend. tanácsu városnak képviseleti közgyűlése a tudományért a tudománynak szolgálatot tenni óhajtván, a magyar orvosok és természetvizsgálóknak 1873. évre Szombathelyre leendő meghívását elhatározta.

Nekem jutott a szerencse Méltóságodat a közgyűlés ezen határozatáról értesíteni és megkérni, hogy az 1873. évi közgyűlésnek Szombathelyen leendő megtartásával Szombathely várost megörvendeztetni méltóztassék.

Becsés választát kikérve, maradok hazafiúi üdvözléssel alázatos szolgálja

Szombathelyen, 1872. szept. 23-án.

Bárdossy István,
polgármester.

Dr. Hamary Dániel jutalomtéttele orvosi könyvészetre.

1848-dik évtől 1874-dik évig, tehát 25 évről szóló könyvészet szerkesztendő a magyar nyelven megjelent eredeti és fordított orvosi szakmunkákról. Az orvosi szaklapok és folyóiratok is fölemlítendőek.

A megjelent önálló eredeti magyar orvosi szakműveknek rövid, tájékoztató bírálata is kívántatik.

Jutalma 20 darab arany.*

Beküldési határidő 1875. június hó 15-dike.

Dr. Hamary Dániel,
honvéd dandár-orvos.

* Voltakép 100 frt.; lásd 89. lap 2. pont. — Szerk.

Dr. Mangold Henriknek a nagygyűlés idejére és fürdészeti szakosztály alakítására vonatkozó indítványai.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésének Győrött.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Fürdőorvosi állomásomnál fogva ez idei nagygyűlésükben részt nem vehetvén, üdvözlöm a tekintetes nagyérdemű gyülekezetet, és személyesen meg nem jelenhetvén, fájdalom kifejezése mellett levélben bátorkodom figyelmöket két indítványomra felkérni:

1) Tekintettel arra, hogy augusztus havában a fürdő-orvosok meg nem jelenhetnek, kérem a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének idejét jövőre augusztus hó helyett szeptember hónapnak bizonyos napjaira kitűzni.

2) Tekintettel Magyarország számos gyógyforrásaira, mind tudományos, mind gyógyászati és nemzetgazdasági szempontból azoknak érvényesítése és felvirágzása végett külön »fürdészeti szakosztályt« alakítani méltóztassék.

Balaton-Füred, 1874. aug. 22-én.

Tisztelettel

Dr. Mangold Henrik,

a »Pester mediz.-chir. Presse« kiadója, fürdőorvos.

A m. orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése bezáró közülésének előrajza.

1. Elnök megnyitja az ülést.
2. A szakosztályok jelentései, indítványai.
3. A közülési választmány jelentései, u. m.: a) a pénztári számadások megvizsgálása, b) a jövő évi nagygyűlés helyének kitűzése és tisztviselőinek megválasztása.
4. Indítványok.
5. Elnöki zárbeszéd.
6. Győrváros bucsuszava.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése alkalmával 1874. évi
aug. hó 27-én sz. k. Győr városában tartott bezáró közülésnek jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát.

Alelnökök: Xántus János, nemzeti muzeumi ör.

Dr. Kátai Gábor, Karczag város főorvosa.

Titkárok: Dr. Buzinkay Gyula, Győrmegegye főorvosa.

Fehér Ipoly, esztergomi főgymnásiumi igazgató.

Dr. Siklósy Gyula, budapest-fővárosi kórházi főorvos, egyetemi m. tanár.

Elnök megnyitván a köz-ülést, a szakosztályok jelentéseit tüzi napirendre.

I. Felvétel az állam-orvosi szakosztály jelentése, mely miután több pontból áll

annak pontonként való tárgyalása határozottatott el.

1. Első sorban tanácskozás alá vétetik az államorvosi szakosztály jelentésének azon pontja, mely szerint ezen szakosztály a közegészségi törvényjavaslatot tárgyalván és pedig tárgyalása alapjául az orsz. közegészségügyi tanács által készített szerkezetet fogadván el, azon több — részint már fogalmazott, részint csak elvekben megállapított változtatást tett, mely változtatásokat az osztály előadója részletesen fölolvastván, azoknak elfogadására az osztály nevében felkéri a közgyűlést.

A közgyűlés az állam-orvosi szakosztály által ajánlatba hozott változtatásokat, az osztály megállapítása értelmében egész kiterjedésökben magáévá teszi és határozattá emeli.

2. Az államorvosi szakosztály jelenti, miszerint helyeselte és a közgyűlésnek elfogadásra ajánlja dr. Poór Imre indítványát, »hogy méltóztassék a közgyűlés az államorvosi szakosztálynak a közegészségügyi törvényre vonatkozólag hozott határozatait és elvi megállapításait azon utasítással tenni át az állandó közp. választmányhoz, hogy ez a kérdéses törvényjavaslatnak a most említett megállapítások

és elvek alapján való szerkesztésével valamely alkalmas szakembert bízson meg, és egyszersmind hatalmazza fel a közgyűlés az állandó közp. választmányt arra is, hogy az ekként szerkesztett törvényjavaslatot megbírálván, a szöveg elkészítője részére illő díjat utalványozhasson az egylet pénztárából.«

Mely előterjesztése az állam-orvosi szakosztálynak egyhangulag egész terjedelmében elfogadtatván, az állandó közp. választmány ily értelemben utasíttatik.

II. Felvétetik a köz-ülési választmánynak jegyzőkönyve s az ott előadottak helyeseltetvén, a következő pontok emeltetnek ki:

1. A választmány jelenti, miszerint a kebeléből kiküldött számadás-vizsgáló bizottság (Pécsy József, dr. Rózsay József, dr. Hamary Dániel, dr. Montedegói Albert Ferenc) Sztupa György nagygyűlési pénztárnoknak a XVI. nagygyűlés bevételeiről és kiadásairól s általában a pénztár, pályadíjak s egyéb általa kezelt pénzüsszegek jelen állásáról benyújtott számadását szigoruan pontonként megvizsgálván, azt tökéletesen rendben találta.

Örvendetes tudomásul vétetik, és a pénztárnok valamint az ellenőr a XVI-ik nagygyűlés számadására nézve a további felelősség terhe alól fölmentetnek. A számadási jelentés és kimutatás pedig mellékleteivel együtt a jegyzőkönyvhöz csatolva kinyomandó.

2. Indítványozza a választmány, miszerint dr. Horváth Györgynek, mint a XVI. nagygyűlés munkálatai szerkesztőjének 300 ft — a pénztárnoknak 150 ft — s a három titkárnak egyenkint 50 ft utalványoztassék.

Megszavaztatik.

3. Beterjeszti a választmány dr. Hamary Dánielnek egy a magyar nyelven megjelent eredeti s fordított orvosi szakmunkákról szerkesztendő és 1848—1874-ig terjedő időszakról szóló könyvészetre vonatkozó jutalomtételét 100 o. é. frtról szóló eredeti kötvénnyel együtt.

A közgyűlés köszönete kifejezése mellett fogadván az ajánlatot, az eredeti kötvény Sztupa György pénztárnok urnak átadatott, s a pályázat foganatosításával az állandó közp. választmány bízott meg.

4. Az ügyrend értelmében indítványozza a választmány, miszerint jelen nagygyűlés évkönyve Győrött Fehér Ipoly és dr. Buzinkay Gyula által szerkesztessék.

Az indítványt a nagygyűlés magáévá teszi.*

* E határozatot az állandó központi választmány 1875. január 10-kén tartott teljes ülésében módosította, a mennyiben dr. Buzinkay Gyulának a szerkesztéstől való visszalépése folytán alulírottat bízta meg az »Évkönyv« szerkesztésével, és ennek Budapesten való nyomtatását elfogadta. — Fehér Ipoly.

5. A jövő nagygyűlés helyéül Előpatakot (Erdélyben) és vidékét ajánlja a közgyűlési választmány.

A közgyűlés elfogadván a választmány indokolt ajánlatát, a jövő XVIII. nagygyűlés helyéül Előpatak és vidéke kitűzetik; Máramaros-Sziget és Szombathely városoknak pedig, melyek még előbb szintén meghívták e gyűléseket, újra is elismerés nyilvánítván, átiratban lesznek értesítendők azon okokról, melyeknél fogva jelenleg kívánságuknak a nagygyűlés meg nem felelhetett, s annak teljesítését későbbre kellett halasztani.

Szintén a választmány előterjesztésére a jövő nagygyűlés elnökéül gr. Mikó Imre ő exciája és zarándi dr. Knöpfler Vilmos k. tanácsos, — alelnökökül: dr. Nendtvich Károly, dr. Hantken Miksa és gr. Mikes Benedek, — titkároknak pedig: dr. Otrobán Nándor, Berecz Antal és báró Orbán Balázs egyhangulag megválasztatnak.

III. Sztupa és többek ajánlatára központi választmányi tagokul a fővárosból dr. Oláh Gyula, dr. Linczbauer Ferenc és Halász Orbán, — a vidékiekből dr. Hamary Dániel, dr. Ferenczy Alajos, dr. Pollák László, dr. Plichtha Soma és dr. Chyzer Kornél választattak meg.

IV. Elnök hivatkozva az eddigi szokásra, indítványozza, miszerint a XVII. nagygyűlés emlékére Győrött emléktábla állíttassék.

Egyhangulag elfogadtatik.

V. Dr. Argay István győri orvos szintén a győri nagygyűlés emlékére ajánlatot tesz, hogy a városi tűztorony sárga-fekete zászlóját saját költségén a nemzeti hármasszínre festeti.

Ezen ajánlat köztetszéssel fogadtatott.

VI. Xántus János azon indítványa, hogy a magyar-óvári kirándulás mint nagygyűlésünk kiegészítő része, annak folytatásául tekintessék, s az ott tartandó értekezések az évkönyvbe felvéttessenek, közhelyesléssel találkozott és elfogadtatott.

VII. Dr. Rózsay József azon indítványára, miszerint a jövő nagygyűlésnek Előpatakra s vidékére esett választása az illető helylyel azonnal tudattassék,

az ülés utasítja a pénztárnokot e határozatának távirati uton való közlésére.

VIII. A titkárság jelenti, hogy némely hatóságok küldöttei a megnyitó ülés után érkezvén meg, azokat csak ez alkalommal jelentheti be; ugymint: Szeged város: dr. Singer Mátyást, Sárosmegye: dr. Krajczel Aurélt, Beregszász: dr. Moskovics Leót, Trencsénmegye: dr. Brancsik urat küldte képviselőül.

Szives tudomásul vétetik.

IX. A titkárság jelenti, hogy számos értekezések adtak a titkári hivatalnak, melyek az idő rövidsége miatt a szaküléseken nem tárgyalathattak, illetőleg fel nem olvastathattak.

Utasítatik a közp. állandó bizottmány, nézze azokat át, s az alkalmasakat nyomassa ki az évkönyvbe.

X. A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztály a nagygyűlés elé a következő indítványokat terjeszti:

1. Kéri ugyanis a nagygyűlést, utasítsa az állandó közp. választmányt, hogy az ausztráliai buzával teendő további országos kísérletek abban hagyása, — a kereskedelmi növények tenyésztésének vándor és néptanítók által ismertetése, — a bábolnai méntelep fenntartása iránt a magas kormányhoz feliratot, — az országos gazdasági Congressus mielőbb való megtartása iránt pedig az országos magyar gazdasági egyesülethez megkeresést intézzon.

A közgyűlés az indítványokat magáévá teszi, és ez értelemben utasítja az állandó közp. választmányt.

2. A közgyűlés által a gazdasági szakosztályhoz áttett emlékiratot »Ha az alap meggyengül, lassankint leroskad az épület« a szakosztály alaposan tárgyalván, azon eredményhez jutott, hogy a jeligés munka szerzője által felvetett kérdések s óhajok már minden gazdasági kézikönyvben benn foglaltatnak, s ott kellő megoldást nyertek, gyakorlatilag pedig kivihetetleneknek találtattak; a szerzőnek kifejezett óhajtásához képest az említett jeligés levéllel ellátott emlékiratnak visszaadását indítványozza a szakosztály.

Elfogadtatik.

3. A gazdasági szakosztály a magyar orvosok és természetvizsgálók tiszteletére Győrött rendezett termény- és iparkiállítást tüzetesen megtekintvén, örömmel jelenti, hogy e kiállítás kiterjedése és becses tartalma tekintetében az eddig e célra rendezett kiállításokat nevezetesen felülmulta; azért kéri a szakosztály, hogy a nagygyűlés a győrmegyei gazdasági egyesületnek, — névszerint: Simon Vince csornai prépostnak, mint az egyesület elnökének, továbbá Szilágyi Gáspár püspöki jószágkormányzónak, mint a kiállítás eszméje kezdeményezőjének, — a nagygyűlés elismerése és hálás köszönete jegyzőkönyvileg fejeztessék ki.

Az indítvány elfogadtatván, mind az egyesületnek, mind pedig a nevezett uraknak meleg köszönet szavaztatik; utasítatik egyszersmind az állandó közp. választmány, hogy a győrvidéki gazdasági egyesület közreműködésével az e kiállításról szóló részletesebb jelentést elkészítvén, azt az orvosok és természetvizsgálók évkönyvébe felvegye.

XI. A közgyűlési jegyzőkönyvek hitelesítésére Xántus János elnöklete alatt megbízatnak a közgyűlési választmányának Budapesten lakó tagjai.

XII. Végül elnök szokott nagyhatású ékesszólásával a nagygyűléstől elbucszuk, s ezt bezártnak nyilvánítja.

Szünni nem akaró taps és éljen szakítják többször félbe a zárbeszédet, mely az évkönyvbe felvétetik.

XIII. Győr város polgármestere a város nevében bucsuzik el az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésétől.

XIV. Záradékol Oláh Gyula tudor köszönetet szavaz a tagtársak nevében a nagygyűlés lelkes elnökének, alelnökeinek és tisztí karának, megköszöni bensőséggel Győr város és megye vendégszeretetét.

Kelt Győrött, 1874. évi augusztus 27-én.*

Ezen jegyzőkönyv hitelesítettett Budapesten, 1874. évi december hó 11-én

a hitelesítő bizottság által:

Dr. Siklósy Gyula,

a nagygyűlés jegyzője.

Dr. Halász Orbán,

a hit. bizottság jegyzője.

Xántus János, bizottsági elnök.

Dr. Jedlik Ányos, biz. tag.

Dr. Poór Imre, biz. tag.

Dr. Nendtvich Károly, biz. tag.

Dr. Batizfalvy Sámuel, biz. tag.

Dr. Halász Géza, biz. tag.

Dr. Rózsay József, biz. tag.

MÁSODIK RÉSZ.

KÖZ- ÉS SZAKÜLÉSI ÉRTEKEZÉSEK.

* A szerkesztői toll jogával élve kötelességszerűnek tartom felemlíteni dr. Káta i G á b o r nagygyűlési alelnök urnak azon nemes tettét, miszerint a nagygyűlés minden egyes tagjának »Ismeretterjesztő az orvosi és természeti tudományok köréből« című jeles művének egy-egy példányát emlékül nyújtani szíves volt. Valóságos alapítványt tett ő e kedves ajándéka által, és pedig érenél maradandóbb: szellemi tőkében. — S z e r k.

A.

A megnyitó közgyűlésben tartott beszédek és értekezések.

Dr. Kruesz Krizosztom nagygyűlési elnök megnyitó beszéde.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1872-ik évben Mehádián tartott nagygyűlése Győrré tűzte ki az 1873-ban tartandó XVII. nagygyűlés székhelyét; s e gyűlés elnökeiül Hédervári gróf Viczay Hédert és csekélységemet választá.

A mult évi szomorú járvány azonban lehetetlenné tette a nagygyűlés megtartását; mert az orvos és gyógyszerész urakat működésük színhelyéhez kötve tartá, a honnan a veszély idején sz. hivatásuk elárulása nélkül nem távozhattak.

A járvány azonkívül Győrött is pusztítván, a nagygyűlés körében is komoly események szülő okává válhatott volna.

A gyászoló és aggódó város mindenre inkább alkalmas vala, mint arra, hogy kedves vendégeit redőzetlen homlokkal és a magyar vendégszeretet igényelte vidám arccal fogadja!

Talán nem hibázok, ha azt mondom, hogy a bécsi nagy világ-kiállítás sem kedvezett volna az egyidejűleg tartandó nagygyűlésnek; mert számos oly erőt és tárgyat vett maga számára igénybe, amelyek már most a győri nagygyűlés értékét és hatását növelik; de még inkább azért, mert annak nagyszerű mérvei mellett a győri szerény tünemény csak törpének mutatkozott volna, ha tér és idő szerint a bécsi világ-kiállításnak közvetlen közelségében folyt volna le.

Ezen okoknál fogva mi vidékiek, kik hivatta valánk a XVII. nagygyűlést előkészíteni, hálásan fogadtuk a középponti választmányinak m. évi jul. hóban hozott határozatát, melylyel a XVII. nagygyűlést 1874-re tette át.

Ma, hála az isteni gondviselésnek, a járványnak hazánkban semmi nyoma, és a veszély eltűnte után annál lelkesebben szoríthatunk kezét megérkezett ügybarátinkkal, minél nagyobbra becsüljük sérthetllenül maradt életöket s jóllétöket.

A világ-kiállítás is lefolyt; és nagyszerű hatása — mely mult évben a mi gyűlésünkre nagy árnyékot vetett volna, ma már, utólagosan jótekonynyá vált; mert a nagygyűlésnek érdemdús tagjai amott szerzett bő és nagy értékű tapasztalatuk folytán értékesb és bővebb eszmecserét indíthatnak meg; a műiparos és gazdasági közönség pedig a tapasztalt célsze-

rűség és jobb ízlés befolyása alatt értékesebben érvényesíthette törekvéseit, állíthatta ki ipar- és terménycikkeit!

Az imént jelzett események hatásán tehát szerencsésen túl volnánk; ámde ezeken kívül még más kettőre kell visszatekintnem, melyek szintén a közben eső időben merülvén föl, a nagygyűlésre fájdalmasan hatnak vissza; értem Kubinyi Ágostonnak, ügyünk veterán és érdemdús zászlósának, a központi választmány elnökének f. évi március hó 28-án és Hédervári gróf Viczay Héder elnöktársamnak mult évi decemb. 23-án történt szintoly váratlan, mint szomoru halálát!

Kubinyi Ágostonról, úgy hiszem, avatottabb szónok fog megemlékezni; de ez engem nem gátolhat, hogy megnyitó beszédemben is tisztelettel fölemlítsem nevét, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek évkönyveiben kezdettől fogva magasan főnragyog, s melyhez annyi szép emlék fűződik, hogy joggal rá vonatkoztathatjuk a római költő mély értelmű mondatát: »Semper honos, nomenque tutum laudesque manebunt.« Horat.

A központi választmány a támadt ürt betöltendő, új vezért állított az ügyfolyam élére, dr. Nendtvich Károly műegyetemi tanár és ez évi rector urat választván meg elnökeül, kinek ügyszeretete és ügyessége iránt méltán a legnagyobb bizalommal viseltethetünk, s kinek őszintén kívánjuk, viselje legalább annyi ideig és oly szerencsével elnöki tisztét, mint tiszteletre méltó elődje viselte.

Gróf Viczay Héder, Győrvármegye néhai főispánjáról mélyen tisztelt és bensőleg szeretett elnöktársamról bővebben szólni hozzám tartoznék, és szívesen is szólnék, ha a hosszabb parentatio a megnyitó beszéd szűk keretébe beleillenek!

Legyen szabad legalább fő vonásait adnom azon férfiú nemes életének, kit Önök Uraim, velem együtt e napon s itt fájdalommal nélkülöznek!

Hédervári gróf Viczay Héder a szó szoros értelmében nemes jellem vala; benne a hazának mindenkor hí és szeretetteljes fiát, a tudomány és szépművészet pártolóját, s minden szent és igaz ügynek barátját tiszteltük.

Életének folyama a politikai mederben folyt, hol a római államférfiú ama nevezetes óhaját osztá: »Duo haec opto: ut moriens populum liberum relinquam, hoc mihi maius a Diis immortalibus nil dari potest; alterum: ut ita cuique eveniat, ut de Republica quisque mereatur.« Cic. Phil. 2. Ezen irányban fejté ki törekvéseit, föl- és lefelé határozottan szólván, határozottan és nyíltan cselekedvén; elve vala:

»Nunquam falsa loqui, nunquam promissa morari,
Invisos odisse palam, non virus in alto
Condere, non laetam speciem protendere fraudi,
Sed certum, mentique parem componere vultum!«

Claudian. de Laudib. Stil. L. 2.

Nincs és nem lehet szándékom e helyt politikai pályafutását részletezni. Mi más téren állunk, és gróf Viczay Héder e téren is tiszteletet vivott ki magának. Hédervárott fölállított könyvtára és régiség-gyűjteménye bizonyítja, hogy az ősök sz. emléke iránt kegyelettel, a történelmi tanulmányok iránt előszeretettel viseltetik, élte egyéb mozzanatai pedig kétségen

kívül teszik, hogy az anyagi és szellemi haladás fő tényezőit is éber figyelemmel kísérte, és ernyedetlen szorgalommal alkalmazta; a győri gazdasági egyesület élén számos évig állván, e hazánkban annyira jelentékeny tényező fokozásán kitartó önadaadással fáradozék; a népiskolák sorsát, a népnek értelmi és valláserkölcsei fejlődését szíven hordozá, politikai érettségét őszintén ohajtá, minden bajai és nyomorai iránt a legnagyobb részvétellel viseltetik, és saját élete veszélyeztetésével enyhíteni törekedett!

Jó szíve a legjobb sorsra méltó vala; de a szerencse és öröm úgy látszik nem mosolygott feléje e földön; a családja körében felmerült szomoru események komor képet alkotának, mely miatt a nemes gróf élte utóbbi éveiben az örök gyász színébe öltözködék.

E gyász a szerető férj és apa, és a nemes család sírba szállandó utolsó sarjadékának fájdalmát jelzé! — forrón szeretett nejét, és egyetlen figyermekét a rideg sírba temetvén, magán életét is befejezni látszott; mert ezentúl leginkább a közügynek élt; 1868 óta a megyének főispánja, ügyszerető, bölcsen ovatos, és mindenkor áldozatkész vezére s a népnek atyja vala, melyet nem szóval, hanem tettel szeretett; a mult évi járvány és áradások alkalmával emberszerető érzelmeinek számtalan bizonyosságát adá, mindenütt ott teremvén, a hol a veszély és nyomor mutatkozik! Ily nemes törekvések közt veté meg a kinos betegség alapját, mely drága életének mult évi december hó 23-án véget vetett!

Ha valakire, bizonyára gr. Viczay Héderre alkalmazható Lucanusnak Catoról mondott jegyzete:

Hi mores, haec duri immota Catonis
Secta fuit: servare modum, finemque tenere.
Naturam sequi, patriaeque impendere vitam,
Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo.

Lucan. L. 2.

Mit vesztett vele a haza s a megye? a politika vagy gazdaság? — azt eseteljük mások: nekem csak azt szabad jeleznem, mit vesztett vele a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlése, mely gr. Viczay elnöktársam halála után az én szerény bölcseségemre és vezéri ügyességemre bízott, ki vele e téren nem pályázhattam.

Ő a közgyűlések vezetésében gyakorlott vala, — én tapasztalatlan; — ő nemesak e megyében, hanem e hazában is ünnepelt férfiú vala, — én hivatásom és állásomnál fogva szűkebb körbe szorítva, s az úgy nevezett »koreszmék« kevésbbé kedvező árnyéka alatt állván, itt-ott előítélettel vagy elfogultsággal találkozom; az ő neve vonzólag hatott volna, — az enyim tán eddig is nem egy tagra taszítólag hatott!

Ezt előre sejtvén, még jókor határozottan megköszöntem volt a még csak tervben levő megválasztatásomat. Ha ez mégis megtörtént, kell, hogy a nem érdemlett kitüntetést hazafiúi hálaérzettel fogadjam, s a föladat megfejtéséhez azon öntudattal fogjak, hogy e nagygyűlés tanácskozásainak vezetésére kivülem még számos kitűnő, szintoly tapasztalt, mint bölcs férfiú foly be, kiknek jó akaratú támogatására bizalommal számítok.

Szükségesnek látom azonban álláspontomat közelebbről jelezni. A rózsa vagy szegfű saját illattal bír, mely mindegyiket jellemzi; én sem tagadhatom meg önmagamat.

A mit magamról joggal elmondhatok, az annyiból áll, hogy a természeti tudományokat őszintén szeretem, és fejlődésök iránt a legnagyobb részvétellel viseltetem. E részben

nem gátol engem azon egyház, melynek őszinte fia vagyok, s melynek tanítmányait teljes ön-odaadással valloim és hirdetem!

Ne vegyék rossz néven, hogy e helyt és e pillanatban óvást teszek azon vád ellen, melylyel a kath. egyházat szokták illetni, mintha a természeti tudományoknak nem volna barátja. Nem a tudomány ellen nyilatkozik az egyház, hanem azon vélemények ellen, melyek célzatosan gyártatnak, hogy az egyház tanításának, vagy helyesebben szólván, a keresztény vallás hitágazatainak megdöntésére eszközül szolgáljanak!

Nem a kutatás ellen emel szót az egyház; sőt épen ő volt az, ki a tudományos intézeteket az egyetemekig alapítván és szervezvén, a természeti tudományokat ép oly előszeretettel ápolá mint a többi; és ez onnan van, hogy az egyház a keresztényben sohasem ignorálta az embert. »Est animorum, ingeniorumque nostrorum naturale quasi quoddam pabulum, consideratio, contemplatioque naturae, doctoque homini et erudito cogitare est vivere«. Cicero 4. Acad.

Az egyház nem ignorálhatja a gondolkozó ember lelki óhajait, vágyait sőt szükségait; hiszen ő is emberekből áll; a mint hogy az emberek kedvéért alapíttatott; de nincs is oka a józan, helyes és alapos kutatások ellen szót emelni, mert ezektől nincs mit tartania!

Azonban nem minden kutatás helyes, józan és alapos; vannak kik előre kitűzik, a mit találni akarnak; mások a szenvedély hevétől üzötten kutatnak, s okoskodásukat idegen térre terelvén, a legeltérőbb ügyeket összezavarják!

A kutatás azonban a legjobb akarat mellett is természeténél fogva vajmi gyakran tév irányba jut, hol aztán a látszólagos eredménnyel annál többet ronthat, minél messzebb áll az igazságtól; ámde ha tovább halad: előbb utóbb el kell érnie a határt, hol a »tév-irány« mint ilyen tényleg nyilatkozik, és az észszerű kutatót a régi álláspontra visszatereli, ki különben a végzett munka árán azon meggyőződést szerzé, hogy a bejárt ösvény tartatlan, tehát elhagyandó!

Az ily eredmény negatív; de még is eredmény, melyet Cicero e szavakkal jelzett »Opinionum commenta delect dies!« E mellett azonban a szellem látása élesbült, és számtalan mellékes tapasztalattal gazdagabbá lett! — A középkori alchymisták nem találták föl a bölcsék kövét; de igen is megvetették a vegytan igaz és mély alapját.

A mire a kutatás mindnyájunkat biztosan elvezet, az a következőkben áll:

1-ször hogy a természet munkásságának műfolyama titokszerű, nem átlátszó, nem világos! »Multa sunt, quae esse concedimus; qualia sunt ignoramus. Rerum natura sacra sua non semel tradit; initiatos nos credimus, in vestibulo eius haeremus«; mondá Seneca Nat. Q. 7. 25. 30. — s mi? — sóhaját közel 2 évezred után ugyan azon joggal ismétljük; mert habár azóta számos kérdésre megfeleltünk is, a feleletek új kérdésekké fejlődtek!

Fölfödöttük a nehézkedés törvényeit, föltaláltuk a távesöveket, a fényelemzőket stb. eff.; de ki fűzte már össze egy átlátszó, érthető egész rendszerbe a csillagok roppant táborát?; ki jelezte az egyes égi testek szerepét pontosan, részletesen és kimerítőleg?

Azonban minek fölmenni az égre, mikor ide lent is a titkok tengerében uszunk?; vagy tisztában vagyunk-e azon erővel, mely saját testünk vérét képezi, mozgásba hozza, és az egyes tagokba kiegészítő részekként beleszövi? Tisztában vagyunk-e azon erővel, mely a gyógyszer rendeltetése helyére szállítja, a kórt enyhíti vagy végkép megtöri?

S mit szóljunk azon erőről, mely a keletkező szervezetek képződését vezérli? »A képző természet oly gondosan zárja el műhelyét, mintha még annak lehetőségét is el akarná vágni, hogy működésének a működő okok nyomán való megfejtésére csak gondolni is merjünk! Például: ha a szem az alatt, míg képződik, a fény felé volna fordítva, azt gondolhatnók, hogy e drága szervet az érintkező fénysugár maga számára képezte; ámde a szem az az anyának sötét méhében képződik, hogy megszületve a fénynek feleljen meg! Így vagyunk a többi érzékekkel is.« — Trendelenburg.

S ki bírná ezen eredményt az ismert physikai erők nyomán megfejtteni?

A természet titkai valóban mélyek! »A természet titokteljes még világos nappal is«, mondja Göthe; és »A mint a szellem a mélybe száll, azonnal ott tátong előtte az örvény!« írja Pascal.

A tudomány sokat kikutatott, számos okot az okozat terére hozván át, a természetet egyszerűsítette; de ama lényeges kérdésre: mi az anyag? s mi az erő? s mi vezette ezen erőt a mindenségnek fejlesztésére? — még nem felelt!

Ebből mi következik? — az, hogy a természetvizsgálóknak még végtelen terük maradt a kutatásra, melyet a legnagyobb eredménnyel akkor folytatnak, ha saját területükön maradnak!

Annyit azonban határozottan megtudtunk, hogy a természetben nincs önkény, szeszély vagy föltétlen szabadság! Minden paránynak megvan a maga törvénye, melynek meghódol, s melynél fogva uralkodik is.

A természetbuvár első föladata a törvények ismeretére jutni; mert csakis ezeknek nyomán kényszerítheti az elemeket, hogy szétváljanak, vagy egyesüljenek; s minden vegyész tudja, hogy e törvényeket más adta és nem ő. A ki a megállapított törvényeken túl teszi magát, az eredményhez nem jut! E törvények állandóságában fekszik minden tudományunk alapja! E törvények célszerűségében fekszik a szervezetek lehetősége!

Az organismus maga mint eredmény, mint tény azon alapgondolatnak nyomára vezérel, mely szerint képződött; mert az organismus eszköz a célhoz, és »a mennyire a cél e világban valósággá vált: azt a gondolat mint alap megelőzte«, mond Trendelenburg. Más szóval: a célszerű organismust organisáló ész nélkül képzelni sem tudom!

Azon ész, mely a mindenséget alkotó és szervező, a mi bámulatunk és hódolatunk tárgya; műveiből sejtem őt, a többi elmondja nekem a hit, vagy a kinyilatkoztatás, mely a történelem terén mozog; a történelem pedig az emberhez mint ilyenhez elég közel esik, és tagadhatlan joggal bir arra nézve, hogy a természetbuvár által bizonyos kérdéseknél figyelembe véssék!

Ezt és nem egyebet sürget az egyház, midőn a természetvizsgálóknak azt mondja: kutassatok! de jó indulattal, és ne vessétek meg a fényt, mely a hit honából világít! Kutassatok! de maradjatok szoros föladatok mellett, és ne kalandozzatok át az idegen területre, melyen minden bizonynyal tévedni fognátok; kutassatok! de szenvedély és elfogultság nélkül, mert mind a kettő elhomályosítja az értelmet!

Ime ez az egyház tanácsa; s a tanácsot a gondviselő szeretet mondatja el vele; mert félti övéit, nehogy a kétely vagy tév irány áldozataivá váljanak!

S vajjon nincs-e igaza? vagy nem környezi-e az embert ezer mellék indok, mely

szellemi munkásságára irányítólag hat? Az élet utja ritkán van por nélkül; s a légnak áramlata vajmi gyakran fölkaparja azt; egyetlen parányi darabka a szempillák alá hatolván a legélesebb látásu szemet is könnyárba fűrészt, mely aztán a legszebb vidéket is torzalakban látja!

»Ime a szellemi látás képe! A szív és akarat vajmi gyakran halk, alig észrevehető, de annál hatalmasb befolyást gyakorolnak a kutató szellemre, és ismerő tehetségre; annyira hogy a legvilágosabb értelmet, és legélesebb itéletet is megzavarják«. Hettinger. — »Ez az oka annak, mondja Leibnitz, hogy a lélek oly számos eszközre akad, midőn az igazság ellen harcol.« És Fichte szerint »gyakran összes gondolkodásunk rendszere nem egyéb, mint saját szívünk történelme!«

Ezer tudományos vélemény ily indoknak köszöné létét, melyek aztán az indokkal együtt csakhamar letűntek az élet láthatáráról, melyen úgy is csak mint álomlátások bolyongtak!

Néhány azonban félelmes hatalomra vergődött, mert alkalmas — neki kedvező időben jelenvén meg, számos pártolóra talált; ezek is letűntek; de nyomaikat vajmi gyakran a földult boldogság romjai jelelék, helyöket mások váltották föl, hogy förtégekként ők is düljanak, mielőtt letűnnének.

Hogy a természetbuvárnak nem jó távozni a vallás irányító fényétől: ennek bebizonyítására számos jeles tudósna vallomásait hozhatnám föl; ilyenek Leibnitz, Davy, Ampère, Ticho, Schelling, Wagner, Bruyère, Newton, Clark, kik szerencsés kutatásaik ösvényén dacára annak, hogy a vallás szelid fényénél mozogtak, nagyszerű és maradandó, mert való dolgokat fődöztek föl.

De ezer bocsánat, hogy álláspontom jelzésénél oly hosszasan időztem! Nem vala egyéb célom, mint jelezni az irányt, melyen nem csak én magam szeretek járni, hanem másokat is haladva látni óhajtok; mert meg vagyok győződve, hogy jótékony s üdvös.

S most üdvözlöm Önöket mélyen tisztelt uraim! Győrt, melyet Önök a XVII. nagygyűlés színhelyéül választottak! Jól tették-e? arról méltóztassanak immár maguk itélni!

Győr városa ép úgy mint a megye nem dicsekedhetik nagyszerű dolgokkal; itt minden szerény, sőt kisszerű! Harmadképletű hegyeink nem emelkednek a felhőkig, nem szökdécsel rajtuk a vad zerge, nem énekel a siketfajd, nem hordanak méhökben sem nemes, sem nemtelen ércet, sőt még érdekeseb követ sem; de lejtőiket a szőlőtő díszíti, melynek bora, habár nem éri el a Hegyalja, Érmellék, Somlyó vagy Badaacsony borainak hírnevét, mégis kedvelt, sőt keresett!

Megyénk rónái nem vetélkednek az alföld termő képességével; de az értelmes ipar évről évre fokozza az erőt és eredményt! Vizeink ép oly szerények, mint hegyeink; a Duna, melyet mienknek nevezünk, az a nagynak egy ága, s szintugy mint a Rábca és Rába csak csekély viz, s e város mégis régóta jelentékeny kereskedelem gyupontjává vált!

A város a megyének hű képe; nem dicsekszik sem nagyszerű palotákkal, sem világhírű intézetekkel, nem bájló műkertekkel, sem történelmi emlékszobrokkal; de nem nélkülözi azon intézeteket, melyekben gyermekeit a haza számára erkölcsös, művelt, hivatás képes polgárokká nevelheti; a műipar terén elismerésre méltó törekvést fejt ki; s a tudományosság sem nélkülözte itt soha jeles pártfogóit és művelőit!

Van e megyében egy kies pont, amott délfele a megye határán, mely e megyének méltán kiegészítő része; szerény mint a megye maga, de nem nélkülözi a természeti csint, sem a jó akaratú és hangyaszorgalmu honfias érzelmű polgárokat, kik örömmel és teljes önodaadással szolgálnak Istennek és a hazának! Ez a kies Pannonhalma, és annak szerény zárdája; mely üdvözlétét általam küldi, s Önöket vendégszerető hajlékába meghívja!

Ime ilyen a megye és a város, melyet Önök, mélyen tisztelt Uraim! a XVII. nagygyűlés székhelyéül választottak; szerény, de érdekes pont e kedves hazában, hol a régészet és történelem, a földisme és természetrajz barátja, a gazda és műiparos kedvesen tölthet néhány napot, hogy hazájának e kies pontjával is megismerkedvén, azt inkább szeretni tanulja!

E célra irtuk össze a megye monografiáját is, melyet midőn a nagygyűlésnek örök emlékül nyujtok át, kötelességemnek tartom a monografia íróinak, s különösen fáradhatlan szerkesztőjének őszinte honfiai hálát szavazni.

S ezzel megnyitom a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII-dik nagygyűlését!

Nagy Pál Győr város polgármesterének üdvözlő beszéde a nagygyűléshez.

Méltóságos Elnök ur!

Mélyen tisztelt nagygyűlés!

Midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlésének mélyen tisztelt tagjait Győr város közönsége nevében szerencsém van üdvözölhetni, nem mulaszthatom el, hogy rövid szavakban kifejezést ne adjak azon érzelmeknek, melyek városunk lakosságát e jelen pillanatban áthatják.

Rendkívüli örömet szereztek nekünk ugyanis az által, hogy XVII-ik nagygyűlésök helyéül Győrvárosát választván, alkalmat nyujtottak Győrvárosának a hazai tudományos művelődés közreműködésére, — de egyuttal alkalmat nyujtottak nekünk személyesen megismerhetni azon férfiakat, kik a természettudomány, — különösen az orvosi ismeretek, de általában a hazai tudományok fejlesztésén évtizedek óta ernyedetlen buzgalommal fáradoznak; azon férfiakat, a kik iránt mi határtalan tisztelettel viseltetünk.

Fogadják tehát Önök, kedves vendégeink! Győrváros közönsége részéről azon óhajtásnak kifejezését, hogy Önöknek a tudomány előbbrevitele és közművelődésünk terjesztése körül tett fáradozásait mindenkor és mindenütt a legjobb siker koronázza; s hogy Magyarország fölvirágzását célzó törekvéseik édes hazánkra nemzedékeken keresztül örök időkre áldást és üdvöt árasztanak!

Fogadják végre városunkat megtisztelő szives megjelenésükért Győrváros összes lakossága nevében őszinte köszönetemet!

A természettudományok általános haladása.

Előadta XÁNTUS JÁNOS, nagygyűlési alelnök.

Igen tisztelt Nagygyűlés!

Pusztítson bár világrészeken keresztül-kasul a cholera és pestis, ejtsék rémülésbe a sok áldozatok az élve maradt részt, pusztítson bár a legnagyobb mérvű háború, gyászos következményeivel megsemmisítve oly sok reményt, vágyat és életkedvet; támadja bár meg képzelhetlen zsarnokság, nagymérvű aszály, pénzkrisis, vagy bármely más természeti és társadalmi catastropha ember-milliók érdekeit, azok számításait, egyszóval mindenét: az emberi művelődést feltartóztatni senkinek és semminek sincs hatalmában, mert vannak férfiak mindig és mindenütt, kik mitsem törődnek azzal, mi történik körülöttük, de önmegtartózkodó lelkesültséggel fáradoznak tudományos célokon, melyeknek elérését vagy kivihetőségét reménylik, ezen remény életök feladata; s ha vizsgálódásuk eredménye egy-két problema megoldása, ezzel előlépnek, s a tudomány egy új szövétnéke fellobog, s gyakran sok ezrek figyelmét magára köti.

A mit épen mondtam, különösen alkalmazható a természettudományokra, melyek tán soha sem fejlettek annyira, és épen gyakorlati célok elérése felé terelt irányban, mint épen a legközelebb dúlt amerikai, porosz-osztrák és német-francia háboruk alatt, s közvetlen utánuk.

Nem célom nekem a messze multba visszavezetni hallgatóimat, csak a legközelebbi pár év vívmányaira akarom figyelmeztetni, mintegy resumét adni, hogy láthassuk hazánkban mily része van a természettudományok jelen haladása színvonalán.

Ha egyéb nem bizonyítja az emberi szívós és kitartó vágyat tudás után, már magában azon körülmény is elég bizonyíték erre, hogy a meteorológiával — mely valóban egyik legszárazabb s kevésbé hálás tudomány, — oly sok ezer és ezer ember foglalkozik. Én jól tudom, mert hisz 12 évig foglalkoztam azzal; ha valaki ismeri a meteorológiát csak felületesen is, hihetetlennek látszik, hogy ezen tudomány oly nevezetes eredményeket érhetett el, a mint valóban elért.

A meteorologia egyik legujabb vívmánya az áttekintő meteorologia megállapítása, elfogadása és nagymérvű művelése, melynél fogva nagymérvű területek, sőt világrészek milliókra menő lelkiismeretes észleletei egyhelyütt összpontosíttatnak s feldolgoztatnak, hogy így gyakorlati haszon tényezőivé értékesíttessenek.

Amerika volt ez irányban a zászlóvivő, s ott már nagymérvű eredmények értek el, melyekre mi Európában — fájdalom — hiába törekedünk, mert a különféle nemzetek önálló kormányai az ambíciót és féltékenységet nem képesek még a közművelődés céljainak alárendelni. Azonban történt mégis a legutóbbi congressuson annyi, hogy néhány kormány észleleteit a párisi észlelde rendelkezésére bocsátani ígérkezett.

Az amerikai köztársaság roppant területén egy nép s egy kormány lévén, ők sok évek hosszú során át egyöntetűleg dolgoztak, a milliókra menő észleleteket és jegyzeteket

összpontosították s összeállították, s jelenleg már azon pontra érkeztek, hogy az amerikai hajós csaknem tökéletes biztossággal tudja, hol talál az amerikai partok körül szelet, milyen irányút, s hol tarthat szélesendőtől.

Továbbá az amerikai kormány a fővárosban egy központi áttekintő meteorologiai intézetet állított fel, melynek mindenki számára éjjel-nappal nyitva tartott termében egy nagy térkép látható, melyen szünet nélkül s mindenki által érthetőleg jegyeztetnek a beérkezett meteorologiai tudósítások. — A kormánynak ugyanis 162 meteorologiai állomása van az ország minden részeiben, s ezek közül a 85 főállomásról minden nap rendszeren 3 tudósítás érkezik távirati uton, de rendkívüli esetekben annyi a mennyi szükséges; mert az amerikai távirat-társulatok egy congressusban elhatározták egyhangulag, miszerint ezen 85 meteorologiai állomásról nemcsak ingyen sürgönyöznek naponként háromszor Washingtonba, de ily sürgönyöknek minden más sürgöny fölött elsőséget biztosítanak.

Ezen rendkívül liberális és összpontosított intézkedés által oda vitte a washingtoni áttekintő meteorologiai észlelde, hogy egy — nagyságra Európához hasonló, s 8374 mért-föld tengerparttal bíró földterületről mindennap legalább 3 tudósítást kap; s mindenki mindig tudhatja, minő időjárási viszonyok vannak e pillanatban az egész országban. Sőt egész határozottsággal meg lehet mondani, milyen idő lesz bárhol az említett területen a jövő 24 óra alatt; mert az állomások mindegyike előre megállapított egyforma jegyekkel táviratozza a barometer, thermometer és hygrometer változatait az utolsó észlelés óta, úgy a szél irányát, gyorsaságát és erejét, a szélrétegek irányát, a lehullott csapadék mennyiségét, s egyáltalán az időjárás általános jellegét; sőt kereskedelmi célokra a folyók magasságainak változásait is, s a tenger dagályát és apályát.

Az áttekintő meteorologia egyik nevezetes — noha elméleti — vívmánya abban áll, hogy legujabban a párisi meteorologiai intézet kétségen kívül helyezte az észlelések összpontosítása következtében, miszerint a déli atlanti oceanon előforduló Tornádók, az indiai Cyklonok, a chinai Typhonok, s a Carib tenger Hurricánjai egy és ugyanazon eredményű, természetű és eredetű viharszelek a mi ugynevezett forgószélvészseinkkel; s ezen szélvészsek bizonyos mennyiségű összenyomott levegőnek erőszakos körforgása által jönnek létre, mely körforgás egy képzeleti tengely körül történik, s mely tengely szüntelen változtatja helyét; a légmozgás a tengely közelében sokkal esendesebb, vagy kevésbé romboló, mint a sugarak derekán, noha eddig épen az ellenkezőt hitték.

Hazánkban mint tudjuk, ezelőtt csak szórványosan egyes műkedvelők tettek észleléseket oly műszerekkel, amint épen körülményeik engedték, s alig kell említenem, mily kevés fontossága van ezen észleléseknek az áttekintő meteorológiára, a különböző órában, különböző műszerekkel s egyéni felfogással teljesített észlelések megbízhatatlansága miatt.

Igy bizvást elmondhatjuk, hogy hazánk a meteorologia terén eddigelé tabula rasa volt, és csak legközelebb állítottatott fel hazánk fővárosában a magyar kir. meteorologiai és földdeleljességi központi intézet, mely épen most adta ki második évkönyvét. Ezen jelentésből örvendetesen látjuk, miszerint már is 57 állomás van hazánk különféle vidékein. De megvalljuk, sokkal inkább örvendénénk, ha a feleslegesen sok állomás helyett inkább kevesebb, de tökéletesen megbízható állomás léteznék; az összeköttetés gyorsabb és gyakoribb lenne, s így a pusztán elméleti haszon helyett gyakorlatibb irányra fektetné a súlyt ezen intézetünk.

Ha számbaveszszük mindazon tudományokat, melyek jelenleg a természettan körébe tartoznak, azoknak terjedelme valóban oly óriási s oly megszámlálhatlan erők sokasága által tanulmányoztatik és műveltetik, hogy a természettudományok ezen osztályának haladásáról egyáltalán lehetetlen lenne még csak megközelítő kimutatást is adni. Különben az újabb kísérletek és fölfedezések mind az általános természetben, mind pedig az akusztika, optika és különösen a villamosság stb. terén olyannyira szakhoz tartozók, hogy leginkább szakférfiakat érdekelhetnek, annál is inkább, minthogy legnagyobb részt a kivitel processusában vannak.

Az egész természettan összes keretében valószínűleg legnagyobb vívmány napjainkban az úgynevezett Saxton-féle dagálymérő tökéletesítése, melyeket a mechanica és meteorologia segélyével oly messze horderejű célok kivitelére fordítottak, miszerint a találmány csodaszertiségét tán csakis a villam-távírárszat mulja felül.

A Saxton-féle dagálymérő készülék már néhány év óta kísérlet alatt volt, de nem volt képes céljának megfelelni szerkezete egyes részeinek össze nem vágása miatt. Végre ezelőtt mintegy másfél éve oly szerkezetben állíttatott fel, hogy azóta egészen kielégítőleg működik.

Azelőtt — mint tudjuk — a dagálymérők tengerpartokon szabadban állíttattak fel, s ki lévén téve a hullámsapásoknak, soha sem lehetett biztosan tudni csak egy pár lábnyira megközelítőleg is a víz magasságát; az órák nem voltak astronomiailag szabályozva, a mérő földrajzi helyzete nem volt percekre megállapítva, s a törtszámok — melyek egy éven át sok ölnyi különbözetet tesznek — nem jöttek számításba, s így a dagálymérés egyes emberek időtöltéséül szolgált, de a hajózás céljaira egy batkát sem hozott.

Most — hogy az észlelés megbízhatósága tökéletes legyen, és semmi kétség se férhessen hozzá, az inga-órát két kipróbált — s a greenwichi délkör szerint szabályozott chronometer ellenőrzi; a chronometereket pedig két napóra ellenőrzi, melyek közül az egyik tetőirányos, a másik pedig vízszintes. Az ingaórát igazítani soha sem szabad, de feljegyeztetik minden nap, hány másodpercet késett vagy sietett, s ez aztán az észlelés összpontosításánál vétetik figyelembe, s a napi észlelés e szerint osztatik fel.

Az emberi ész roppant diadalát képezi ezen találmány tökélyesítése, mely noha csak másfél év óta van kiterjedt működésben Amerikában és Angliában, már is annyit eredményezett első évi táblázatainak közrebocsátása által, hogy igen sok veszélyes kikötőnek vízállása oly pontossággal megvan határozva, miszerint ily — azelőtt veszélyes kikötőkbe minden időben bemehet kalauz nélkül a sík tengerről érkező hajó, mert tudja biztosan, mily magasságú vizet talál ott.

Alig lehet kiszámítani az időnyereséget és költségkiméltést egyrésztől, másrészt a kényelmet, melyet a világkereskedelem élvezni fog, ha ezen új találmány a hatalmasabb nemzetek által felhasználtatik, és eredménye néhány év múlva közkincesé tétetik.

Nálunk fájdalom ez irányban még semmisem történt; sőt a mi történt is, roszul történt; mert egyedül pénzfecsérlés volt — céltalanul. Azonban a physikai tudományok ápolására általán sok történt a m. tudom. Akadémia, — a Természettudományi Társulat, — és Berecz Antal »Természet« című lapja által. S mióta a vegytani laboratorium, melyre hazánk tudományos világa méltán büszke lehet, — elkészült, itt is igen érdekes kísérletek

és előadások rendezettek a Term. tud. társulat által, s ha mindjárt új vívmányokkal nem is gyarapították a tudományt, különösen a chemiát és physikát népszerű tantárgyakká emelték, a mi már magában is nagy nyereség ilyen országban, mint a mienk.

Egyik legkülönösebb jelenség a természettudományok körében az, hogy a csillagászat a lefolyt években csaknem kizárólagosan physikai észlelésekkel foglalkozott, s így azon vizsgálódásokat hozta felszínre, melyekkel annakelőtte csak kivételesen bibelődött. Oka ezen csodálatos fordulatnak abban keresendő, hogy a megfigyelő csillagászat a színkép-elemzést (Spectral-Analysist) hozta be, mely az 1868-iki teljes napfogyatkozás alkalmával oly fényes szolgáltatokat tett.

Az egész jelenkori csillagászat csaknem kivételesen e tárggyal foglalkozik; egyéb vívmányok, — mint például számtalan égitest és bolygó felfedezése, — mind másod érdekű tárgyaknak tekinthetők.

Hazánkban e téren — mint tudjuk — vajmi kevés történt. A csillagászatot nálunk alig képes valaki gyakorlatilag tanulni, mert az egész országban (az egri ódonszerű és nagyon elmaradt csillagdát nem is említve) egyetlen egy csillagda létezik, s az sem egészen tökéletes, mert egy magán ember tulajdona; ki bár minden anyagi áldozatot dicséretes buzgalommal meghoz, oly áldozatokat tőle senkisem várhat, minők megtételére egy állam volna hivatva.

A földtan — az emberi haladás és tudás ezen jóléthez való colossusa — folyvást és feltartóztatlanul halad előre az által, hogy újabb és újabb — eddig ismeretlen vidékeken történnek általános felvételek. Különösen érdekesek azon kutatások, melyeket Dél-Afrika gyémánt-képletei idéztek elő. De így történnek kizárólag angol geológok által a tudomány számára hódítások a Hymalaya környékén, a Csendes-tenger szigetein, Amerika egyéb — eddigelé még egészen ismeretlen vidékein, és más helyeken.

Addig míg az amerikai, angol és francia geológok kizárólag csak a réteges képletekkel foglalkoznak, — Németországban ezen kívül a vulkáni képletek tanulmányozásával is kezdenek foglalkozni egészen új irányban, mely úgy látszik hivatva van a dologba mélyebbre hatolni, mint az eddig lehetséges volt. Ezen új irány abban áll: hogy a kőzeteket, szorosán ásványtanilag is vizsgálva — állapítják meg.

Hazánkban a geologia művelésére legközelebb egészen új mező nyílt, mióta felállított a magyar Földtani intézet. Egy művelt állam sem lehet el e nélkül, és így valódi culturalis haladást üdvözölhetünk ezen intézetünkben, a mely jó vezetés és jó személyzet mellett hivatásának évről évre eleget tesz annyira, hogy munkálatait bármely nemzet geológiai intézetének munkálatai mellé állíthatjuk.

Míg a geológiai intézet a geologia hivatalos közege hazánkban, — működik azon kívül a Magyarhoni Földtani társulat is, mint magán egyesülése a geologia barátainak, hol tisztán csak a tudomány sugallata szerint történik a földtani tudományok művelése általában, de különösen honunkra nézve, és pedig igen áldásos eredménnyel.

Megemlíthetem tán még, hogy Zsigmondy Vilmos bányászmérnök ur nevezetes artezi kut fúrásainál, a különböző átfurt rétegekből nagy mérvű és igen érdekes foraminiferákat hozott napvilágra, melyek — ha jól vagyok értesülve, — Hantken ur vizsgálata alatt vannak, s kétségkívül érdekes adatokat fognak a paleontológiának nyújtani.

Az anthropologia és őstörténelem a paleontológiával és geológiával igen szoros összeköttetésben álló, s egymást mintegy kiegészítő tudományok — dacára fiatalságuknak — a legközelebbi évek alatt oly meglepő eredményeket mutattak fel, mint tán semmi más tudomány eddigéig ugyanazon idő alatt. Pedig nem valami csekélység az, a mivel e két testvér tudomány foglalkozik; de valószínűleg éppen azért, mert oly összehasonlíthatanul nagy fontosságú ügyet tárgyal és kutat, mint az ember eredete, az ember minősége, s az ember őstörténelme, — éppen azért minden ország tudósai kettőztetett éberséggel vetelkednek igazságok napfényre hozatalával. Egy egészen új, történelemelőtti világba pillantunk, mely világról csak kevéssel ezelőtt sejtelmünk sem volt. A legrégebb történelmi kor sirjaiból — mint Ecker mondja — sőt az archeologiai területről is a történelmet megelőzőt setétség korszakába lépünk le, hogy végre a geológiába juthassunk. Így az ember történelme a történetíró kezeiből mint őstörténelem átnegy a természetvizsgálóba, s a történelem két végével kiágazik a természettudományok paleontologiai osztályába.

Most már nem csak sejtjük, de tudjuk is, hogy az ember működése és tevékenysége évezredekkel megelőzte azon korszakot, melyben történelmileg szerepel. Most már tudjuk, mit adhatunk az eddigi történelem azon valóban kedélyes és naiv oktatására, mely a fegyverek és tűz használatának korszaka előtti időket magyarázta. Most már positive tudjuk, hogy az ember — mielőtt megtanulta a tűz, és a fegyverek használatát, mielőtt társas életbe tömörülni kezdett, s mielőtt nyelvét némileg kiművelte —, egy oly végtelen hosszú időszakot töltött el az állatokkal a létért vívott küzdelemben, mely időszak sokkal hosszabb az egész eddig ismert történelmi epochánál. — A hol az írott történelemnek s a megbízhatatlan tradíciónak vége van, ott vége szakad minden történelemnek is. S hogy jelenleg mégis tudjuk az embernek a történelmi korszak előtt való létezését, működését és küzdelmes életmódját jelenleg már nem létező, — ezred évekkel ezelőtt kihalt állatok között, — ez a csallhatatlan és örök igazságú geologia és paleontologia érdeme.

Ismereteink előhaladása az ember őstörténelmét illetőleg csaknem kizárólag az ember létezésével összeköttetésben álló tárgyak feltalálásának és szigorú átvizsgálásának következménye. Néhány év előtt, mikor a méltán világhírré emelkedett angol tudós Sir Charles Lyell a világot felfedezései által e téren meglepte, a tudós még kevés bizonyítéki anyaggal rendelkezett, s azért igen sok állítása után kérdőjelt lehetett tenni, a minthogy elkeseredett vita tárgyaivá is lőnek világszerte.

Azóta azonban, különösen az utolsó pár év alatt a kétségbevonhatlan bizonyítéki anyag százankint, sőt mondhatnánk ezrével felhalmozódott, s a tudomány teremőjének: Lyellnak nagy elégtétele lehet, hogy minden állítását kézzel fogható bizonyítékok igazolják, mert jelenleg constatirozott tény: miszerint az ember a harmadkorszakban már élt.

Eltékintve a számtalan amerikai leletektől, legfontosabbak közé tartoznak a hohlenfelsi, hohlensteini és eyziesi barlangokban történt kiadások, hol medvék, oroszlánok, rhinocerosok és iramszarvasok maradványai közt nemesak emberi maradványok találtak, de ezen állatok csontjaiból, agyaraiból és agancsaiból ember által készített fegyverek, házi eszközök, sőt ékszerek is, nemkülönben agyag- és homokból készített durva, égetetlen edények.

Mindezeknél még nevezetesebbek és fontosabbak lehetnek a legközelebb Langerie-

Bassénál déli Franciaországból napfényre hozott nagymérvű ásatások, melyeknél ugyanazon tárgyak találtak, mint előbb a hohlenfelsi és hohlensteini barlangokban, de sőt ezenfelül érdekes karcolatok csigákra és állatagancsokra; a karcolásnál használt élesre köszörült tűk, kövek és állatfogak s végre több mint 3 méter mélységben az iramszarvasok maradványai alatt egy egész ember-csontváz is találtatott, mely a fölötte elterülő negyed-korszaki réteg által tökéletesen védve és borítva volt; s így a csontváz régisége kétségbevonhatlanul be van bizonyítva; azaz sokkal régebb, mint az eddig fölfedezettek, melyek — mint tudjuk — kivétel nélkül a legújabb kőkorszakból valók.

Noha Morvaországban, Galiciában, sőt Törökországban is már a figyelem ezen mozgalmra fordult, amennyiben kisebb-nagyobb mérvben és eredménynyel ásatások történtek: hazánkban eddigéig ez irányban igen kevés történt. Az igríci barlangot régebben Kovács János, Petényi és Kovács Gyula — újabban pedig az akadémia math. és természettudományi bizottságának vezetése mellett Themák és Gerevics urak kutatták ki rendszeresen; 6 heti szorgalmas kutatás után 12 lábnnyira hatolván le függélyesen az agyag- és csontból álló rétegbe, és minden legkisebb csontra figyelemmel lévén, az eredmény az: hogy ott embernek nyoma nincs.

Reményleni lehet, hogy idővel nálunk is több ily rendszeres kutatás fog eszközöltetni, annál is inkább, mert hazánkban igen sok nagy terjedelmű barlang létezik, melyeknek méhében tán még mi is akadunk valamely adatra az ember őstörténelmére vonatkozólag.*

Testvértudományai között a geographia sem maradt hátra a legközelebbi években. Erre a különös impulzust a számos geographiai társulatok adták, különösen pedig azok, melyek közül az anyagi eszközök fölött rendelkezők pénzerejükhöz mérten kisebb-nagyobb kutató-expeditiókat rendeztek.

A földrajz matematikai részét illetőleg, egyik legfontosabb mozgalom jelenleg Baeyer tábornok azon indítványa, miszerint egy európai nagy fokmérés létesíttessék. Az indítvány visszhangra talált mindenütt, s jelenleg már a kivitel stadiumához közeledik.

Igen hosszadalmas és hálátlan munka lenne mindazon műveleteket elősorolni, melyek a geographia és ezzel szoros összeköttetésben levő ethnographia ismereteinek terjesztésére történtek vagy folyamatban vannak. Ezek mind az 5 világrészben bátor utazók és tudósok kezeiben vannak; sok vívmányt köszönhetünk nekik, vagy méltán jogosítanak legközelebb elérendő eredményekre. A földrajz és népismeret különben is minden rendű és rangú művelt embernek oly kedvence, hogy közérdekűségénél fogva úgyszólván mindenki, még a politikai sajtó is figyelemmel kíséri.

Ezuttal tehát csak arra szorítkozom, hogy elmondjam, miszerint hazánkban is alakult legközelebb egy földrajzi társulat, mely nyilvános előadásokat tart, s egy igen nagy-érdekű és valóban oly jelesen szerkesztett folyóiratot ad ki, mely semmi kívánnivalót sem

* Épen, midőn ezen értekezés tartatott, Széchenyi Béla gróf nagy-cenki birtokán a Fertő tavában nagy kiterjedésű helyiségek fedeztettek fel, melyek ugy látszik cölöpépítkezések voltak. Ezrekre menő eszközök köből, — különösen serpentintből hozattak napfényre; és számos igen durva nyers agyagból készített edények stb., melyek a gróf kastélyában már felis vannak állítva. — Xántus János.

hagy. Valamint a társulat alakulása körül, úgy a folyóirat jeles szerkesztésénél elismerésre méltó érdemeket vívott ki magának a társulat titkára, Berecz Antal tanár ur.

Fájdalom, nálunk még a regény- és politikai irodalom képezi csaknem kizárólag a közönség szellemi táplálékát; a komolyabb olvasmány, mely az embereket valóban műveli, és hivatta van mindenkibe nemesebb érzékeket önteni, — még nem méltányoltatik eléggé. Ez az oka, hogy a magyar földrajzi társulat folyóirata, melyet a külföld bármely nemzete mint valóságos irodalmi eseményt üdvözlne, nem részesül kellő pártolásban; pedig a folyóirat úgy van szerkesztve, hogy eredeti, felette érdekes és vonzó utazási és népisme cikkeken kívül — melyek nemesak minden művelt férfit, de nőt is kell, hogy érdekeljenek — közli egyuttal a geographiai tudományok körében felmerülő mozgalmakat, s mintegy a népisme és földrajzi társulat lépteinek revueje gyanánt tekinthető.

Nem mulaszthatom el, hogy a folyóiratot a nagygyűlés minden tagjának buzgó figyelmébe és pártolásába ne ajánljam; ezáltal nemesak a figyelem és érdeklődés, de az általános érzék is terjesztetni fog ezen vonzó tudományok iránt, és másrésről a társulat bővebb rendelkezést nyer az anyagi eszközökben, melyeknek segítségével tán sikerülni fog oly önálló kutatások megindítása, melyek hazai tudományosságunknak nagy tekintélyt adhatnak, s így a nemzeti hiúságot is kielégíthetik.

Szólanom kellene még a Darwin-féle transmutációk tanairól, melyek igen sok tudóst foglalkoztatnak napjainkban világszerte. Hazánkban azonban ezen legújabb tudomány még nem nyert állást; a transmutáció minden állítása elkeseredett vita tárgya, s így ezuttal nem is bocsátkozom ezen tanok vívmányainak ismertetésébe, s ugyis hosszúra nyúlván előadásom, még csak a természetrajzra akarom figyelmeztetni a tisztelt nagygyűlést.

Ezen tudományok körében szintén történtek az elmúlt 2 év alatt — utazók és tudósok által számos érdekes új fölfedezések. Legérdekesebb mozzanat azonban egy kísérlet: a madaraknak belső organismusára alapított osztályozása, mely nagy vita után megbukottnak tekinthető. Jelenleg a vegytan és microscop segítségével a tojások színeinek alkatrészeit, s így a színezés okát és processusát akarják megoldani, s még nem lehet belátni, mire fog vezetni a kísérlet, ha csakugyan sikerülni fog. Másrészt igen sokan foglalkoznak a rovarok lábán élősködő igen apró, — csakis a microscop segítségével látható — parasiticus állatok észlelésével. Erről sem lehet azonban csak sejteni is, minő eredményekre fog vezetni.

Hazánkban igen élénk figyelemmel kísérik tudósaink a természetrajz minden osztályát, és képesek is vagyunk igen sok önálló működést felmutatni.

Csak 2 évvel ezelőtt történt, hogy egy ismertebb tanárunk, ki természetrajzi író is egyuttal, a magyar tud. Akademiához folyamodott pénzbeli segélyért egy pár felső-magyarországi megye halainak összegyűjtésére, s folyamodását azzal indokolta, hogy Magyarország eddigelé még terra incognita e téren, kell tehát valamit tenni.

A tény pedig úgy áll t. nagygyűlés, hogy már évtizedek előtt a m. nemzeti muzeumban nemesak minden magyarországi hal, de egyáltalán minden hazánkban található állat látható volt természetben. Hazánk sokkal jártabb helyen fekszik, mintsem terra incognita maradhatott volna, s oly állatok egyáltalán nem léteznek, melyek oly csekély geographiai mozgással bírnának, mint hazánk területe.

Lehet hazánkban új lelhelyeket fölfedezni, de új állatokat nem. Lehet talán egyik-másik patakban találni halat, melynek ott létét eddig nem tudtuk, más folyókban azonban régen ismeretes volt. — Így van más állatokkal is, és Friwaldszky János barátom csaknem minden évben — eddig szórványosan és csak egyes példányban talált állatok lelhelyeit fedezi föl, hol ugyanazok tömegesen fordulnak elő, kétségkívül a talaj, az éghajlati viszonyok, s különösen az élelem által oda vonzatva.

Ily működésekből áll jelenleg hazánkban az állattan művelése.

A tudományra kétségkívül mindezen adatgyűjtés, különösen a geographiai beosztást illetőleg, tetemes fontosságu; de azt hiszem az egész t. nagygyűlés osztja nézetemet, ha azt mondom, hogy tudósainknak az elméleti tárgyhalmaz mellett jó lenne több gondot fordítani a gyakorlati — tehát hasznos hozó természetrajzra; azaz tanulmányozni kellene jobban az állatok életmódját, háztartását, azaz szokásait, s az ezzel összeköttetésben álló embriológiát és metamorphosist.

A nép — t. nagygyűlés! nálunk annyira — nem mondom épen neveletlen, — de tájékozatlan e téren, hogy még a közép és felsőbb osztályokban is vannak emberek, kik nem képesek egymástól megkülönböztetni a kártékony és hasznos állatokat, s míg ez utóbbiakat sok helyütt kiméletlenül irtják, amazokat gondosan kimélik, — a mezőgazdaság és közvagyonosodás nagy hátrányára.

A tudósnaak lenne szerintem feladata, a rovarok metamorphosisát pontosan tanulmányozni, épen ezen vándorgyűléseken megvitatni, az igazságot kideríteni, körébe vonni a vándorgyűléseken megjelenő lelkészeket, s általuk a népnevelők segítségével a népet felvilágosítani, s a természetrajz gyakorlati osztályába bevezetni, hogy a rovarokat megsemmisíthessék, mielőtt ezek kifejlődve prédájokra kirepülnek.

A legnagyobb baj nálunk — t. nagygyűlés! az, hogy igen kevés szakemberünk van, ezeknek nagyrésze is mondhatnám dilettans; s így ha holnap egy ily fontos kérdést vitára kifizütnék, több mint valószínű, hogy nem lesz ember, a ki szakavatottan a tárgyhöz hozzá szólhat.

E célból én — megvallom — a jelen korban, melyben hála Isten! minden természettudományi ágra szaklapokkal rendelkezünk, — igen feleslegesnek tartom a természetrajzi értekezéseket ezen vándorgyűlések szakosztályaiban. Azok csak elijesztik a közönséget, mely szívesebben olvasná azokat szaklapokban, akkor a mikor épen ideje van hozzá.

Orvos társainkat kellene követnünk nekünk is, kik például ez idei nagygyűlésünkre a közegészségügyi törvényjavaslat tárgyalását tüzték ki; mindenki tanulmányozhatta azt, hozzá szólhat megfontolás után, és kétséget sem szenved, hogy eredményteljes leend az intézkedés.

Így ha ezidei gyűlésünk természetrajzi szakosztályai kifizütnék néhány korszerű kérdés tüzetes megvitatását a jövő évi nagygyűlésre: nemesak szakemberek, de általán minden értelmes ember készülhetne a vitára, hozzá szólhatna alaposan, és kétségem sincs, hogy igen kedvező eredményeket idézhethetnek elő a népnevelés, mezőgazdaság és különösen a kertészet érdekében, s a mellett a tudománynak is szolgálatot tennék.

Melegen ajánlom ezen tárgyat a természetrajzi osztályok figyelmébe.

Tisztelt nagygyűlés!

Nekem szintén szomorú kötelességemmé vált, egyik legrégibb és leghűbb tagtársunk halálát bejelenteni. Kubinyi Ágoston — nagygyűléseinken több ízben elnök és alelnök, és vándorgyűléseinknek ha nem is alapítója, — mert hiszen ez kizárólag dr. Bene érdeme —, még is egyik alapítója volt, a mennyiben a kezdetben kisebb körű orvosi értekezletekre számított vándorgyűlések, hogy ily dimensióra nőttek ki magokat, és nemcsak a természeti, de gazdasági és társadalmi tudományok is körébe vonattak, és országos érdekelt-ség kíséri működéseit, — ez legnagyobb részt Kubinyi Ágoston érdeme; valamint érdeme az is, hogy a társulat ügyei iránt úgy is mint egyszerű tag, úgyis mint az állandó központi választmánynak sok éven át elnöke — mondhatnám halála napjáig lankadatlan buzgalommal, kitartó lelkesedéssel, és fáradságot nem ismerő érdeklődéssel viseltetett.

A boldogult a múlt század utolsó évében született Kubinyi András és Prónay Éva igen tekintélyes társadalmi állású szülőkől. Kétségkívül igen művelt és emelkedett szellemű szülők is lehettek, mert azon korban vajmi kevés magasabb állású család találta összeegyeztethetőnek társadalmi állásával, hogy gyermekeit tudományos polgárrá nevelje. Ők a zsenge ifjút már Besztercebányán a kisebb iskolákban, s utóbb a debreceni collegiumban s különösen a pesti egyetemen kiválólag a természettudományokban taníttatták, s a szünidőkben oly jeles férfiak társaságában utaztatták, mint Petényi Salamon és Zipzer András.

1820-ban iskolai pályája végeztével Nógrádmegyében tisztviselősködött, s már ekkor Horváth Istvánnal, Szemere Pállal, Fáy Andrással és Kazinczy Ferencel élénk levelezésben volt, s ezek örömmel vonták körükbe a nagy reményekre jogosító ifjút.

Utóbb — mikor már megnősült — élénk részt vett a protestáns egyházi ügyekben, úgy hogy 1827-ben iskolai, 1837-ben pedig esperességi felügyelőnek választott meg. Épen ekkor nagy nemzetiségi surlódások fordultak elő azon egyházkerületben, s az elhunytak érdeme marad, hogy nemcsak mindig nemzetiségünk s a magyarosodás zászlóvivője volt, de nagy anyagi áldozattal egy társulatot is hozott létre, mely valláskülönbség nélkül pénzzel jutalmazta a magyarul jól tanuló tót fiukat.

E közben a megalakult m. orvosok és term. vizsgálók gyűléseiben élénk részt vett, több értekezést is tartott, és 1841-ben Magyarország mérges növényeiről egy önálló munkát írt. 1843-ban József nádor által a m. n. muzeum igazgatójává neveztetett ki, s ezen diszes hivatalt 26 évig viselte. A vélemények igazgatósága felől igen különbözők; de annyi bizonyos: hogy hivatalát mindig páratlan ügyszeretettel, szorgalommal, jóakarattal és hűséggel kezelte. Nagy érdeméül tekintem én, hogy a muzeumot ő emelte ki azon korlátolt kiskorúságból, melynél fogva nem lehetett egyebet benne kiállítani, mint magyarországi tárgyakat.

Egy másik érdeme az, hogy 1849-ben a m. n. muzeumot és kincseit megmentette a horvátok elől; s a mit elvittek is, utóbb igen ügyesen azt is visszaszerezte.

Több terem diszes beburkolását is neki köszönheti a muzeum, s az intézetet környező diszes parkot és vasrácsozatát szintén ő koldulta össze az országban, hangversenyek, színi előadások, kiállítások, s minden más képzelhető leleményes és furfangos módok segítségével.

Mindezen számos érdemek mellett, muzeumi igazgatóságának egyik legmaradandóbb emléke az, hogy a magyar nemzeti képcsarnok-egyesületet alapította, hogy magyar festészek művei is legyenek a muzeumban, s ily vételek serkentsék az akkor még semmibe sem vett hazai művészetet. E célra a boldogult 24 ezer forintot szerzett össze, s a társulat — mint tudjuk — igen szép lendületet adott a hazai művészet ezen ágának.

1843-ban a m. tud. Akadémia tiszteleti- s utóbb igazgató tagja lón, s ez idő körül számos értekezést is tartott a természetrajzi tudományok köréből.

1849-ben az oroszok elpusztítván Losoncot s az ottani közkönyvtárt, néhány év múlva Kubinyi egy lelkes felhívására könyvek és pénz oly készséggel adományoztattak, hogy a könyvtár felépült, s ma több mint 17 ezer kötetet számlál.

Ugyancsak az 1849-ben és az 50-es években igen nehéz állása volt nemzetiségünknek és létünknek betolakodott ellenségeivel s azok közegeivel szemben. A muzeumot többször laktanyává akarták átváltoztatni, és kincseit Bécsbe szállítani; de sok lótás-futás után mégis sikerült neki mindig megmenteni ezen kegyelt nemzeti intézetet a végpusztulástól.

E közben a muzeum anyagi szükségletéről épen nem gondoskodtak. Sokszor valóban úgy éltek az intézet tisztviselői, mint Toldy Miklós lova; s nem egyszer történt, hogy Kubinyi magából fedezte hosszabb időn át az intézet szükségletét.

Valamint már kora ifjúságában a nemzet méltánylását kiérdemelte azzal, hogy egyházközségét megtartotta magyarnak: úgy agg korában — mikor már folyvást beteges volt, s lélekben testben bomladozott, mint egy utóljára fellobbanó hazafiui lángoszlop tündöklök fel egy szép tette, melynek részleteit Székács superintendens barátomtól bírom. Bácsban ugyanis 29 gyülekezete van az evangélikus egyháznak, több mint 60 ezer lélekkel. Mindnyája német és tót. Ezeket az 50-es évek államelvei annyira felizgatták nemzetiségünk ellen, hogy esperességi gyülekezeteiken tótul és németül tárgyaltak, s a jegyzőkönyveket is így vezették. — Nem lévén az egész kerületben protestáns földes úr, ki a szükséges kellékekkel bírt volna a gyűléseken az egyházi személyek mellett mint világi felügyelő elnökölni, ily szerepek egészen az államellenes külföldi vasúthivatalnokok kezeibe kerültek. — Székács superintendens egyszer váratlanul 1862-ben a gyülekezetben megjelent, s megválasztatta velök Kubinyi Ágostont világi felügyelőnek. Kubinyi törődött kora dacára is elfogadta a sok kellemetlenséggel, s még több áldozattal járó kintintetést; lement a kerületbe, a tótokkal jól tótul, a németekkel az ő saját szerű sváb nyelvükön értekezett, egészen népszerű lón, a kerület büszke lett felügyelőjére, s csaknem egyhangulag elfogadta a magyar nyelvet egyik hivatalos nyelvtől, noha az egész kerület államellenes kolompások pressiója alatt lévén, a lelkészek nagy többsége is már ingadozott.

Alig kísértük t. nagygyűlés! Kubinyi Ágostont sírjába, a kérlelhetlen végzet a boldogult testvér-bátyját is elszólitá körünkből, az érdemekben és hazafiui erényekben oly gazdag Kubinyi Ferencet.

Kubinyi Ferenc a múlt században születvén, a régi gárda minden szép és nemes erényeivel bírt, de azokat képes is volt a jelen kor szellemével és irányásművel mindenkor összekötni s kiegyeztetni. 79 évet számlálván, lélekben ő mindig fiatal maradt, s úgyszólván lábán találta a halál, mert beteg sem volt; s halála előtt csak néhány nappal rendezett egy kiállítást a cholera-árvák és özvegyek javára; s bizonyosan sokan emlékeznek még kö-

zülünk reá, a mint — a »Vasárnapi Ujság« szavaival élve — tárgyait magyarázta veres nadrágban, sarkantyús kordoványban, széles ősi pallossal oldalán, és sastollas kalpagban, azon eredeti csillogó szemű aggastyán, ki úgy tűnt fel, mintha nem is a mult század végéről, de annak elejéről származnék, s Rákóczy kurucái közt nevelkedett volna fel.

Rajongó lelkesedéssel csüggött ő az alkotmányos szabadságon, s ritka érzékkel a tudományokon és művészeteken. Azért életét volt kész feláldozni minden pillanatban, emezekért vagyonát áldozta fel. Ő hazánk azon kevés — valóban nemes embere volt, ki ez anyagi érdekek hajhászatába merült hitvány kornak mindkét irányban nemes példát mert kijelölni.

Hivatalos pályáját Pest megyében kezdte, utóbb azonban szülő megyéjében, Nógrádban folytatta, s megyéjét 5 országgyűlésen képviselte mint követ, működése és rendíthetetlen elvhűsége országos nevezetességgé emelték őt.

E közben megyéjében közmagtárakat, a raboknak pedig dolgozó házat indítványozott és létesített is; s a balassa-gyarmati katolikus magyar iskola is ő neki köszönheti létrejöttét, melyhez protestáns létre is néhány ezer forinttal járult.

A közművelődés egyáltalán igen szívéen fektűt, s ő volt az, ki a 30-as években lehetővé tette több irodalmi vállalat életbelépését, mint például az Aurorák megjelenését.

Az országgyűléseken mindvégig a legnyakasabb szabadelvűekhez tartozott; de azért az ő indítványára szavazta meg mégis a 32-ki országgyűlés a muzeum felépítését, s a Jan-kovich-féle nagyhírű gyűjtemény megvételét, a mely — mint tudjuk — alapja lett a muzeum régiségi osztályának.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűléseinek ő is egyik kezdeményezője volt; az első gyűléseken gyakran megjelent, s Kolozsvárott mint alelnök, Temesvárott pedig mint elnök, közeliismeréssel működött.

A művészet iránt nem kevésbé lelkesült; sok kezdő-művésznek ösztöndíjat, uti költséget s egyéb kegyeket osztogatott valóban nagyúri bőkezűséggel, s igen sok képeket megvásárolta, vagy vevőket szerzett rájuk.

Mint író és tudós is számos értékes művel gyarapította az irodalmat; különösen a cosmographia, archeologia és műtörténelem köréből; s mikor már élete 67-ik évét betöltötte, egészen saját költségén egy kirándulást rendezett Ipolyi Arnolddal és Henszlmann Imrével Konstantinápolyba, az ott gyanított Korvinák kutatása és eshetőleges megszerzése végett.

Körünkből örökre kiszóltott barátaink emlékét — figyelembe véve a közgyűlés sok teendőjét — csak vázlatosan említettem föl. De a nélkül, hogy a zárgyűlés intézkedési körébe előre belenyulni akarnék, bátor vagyok a t. nagygyűlés figyelmébe ajánlani már most, miszerint a győri nagygyűlés évkönyvébe illő lenne, az általam épen elmondott életrajzok mellé a Kubinyi-testvérek arcképeit mellékelni.

Ezzel úgy hiszem tartozunk nekik, tartozunk magunknak, de tartozunk különösen az utókornak.

Az 1872. szept. hó óta elhunyt hazai és külföldi kitünőbb orvosok és természetvizsgálók.

H a z a i a k.

Balogh Endre, Ugocsamegye járási orvosa.

Dr. Böckh György, pozsonyi törvényszéki orvos, és az ottani jogakadémiánál a törv. széki orvostan előadója, ki a pókok tanulmányozását szenvedélylyel űzte, pókgyűjteménye világhírű volt, és a bécsi közkiállításán is igen kitűnt, kit pókgyűjtemények osztályozása és rendezése —, nemkülönben egyes fajok meghatározása végett külföldre gyakran meghívtak.

Dr. Egger Ede, Budapest, 79 éves.

Dr. Frenreisz Ferenc, Budaváros régi főorvosa, — cholera.

Dr. Galambos Kálm., állatgyógyintézeti tanár.

Dr. Gallasz Ignác, Budán.

Dr. Gyürki Lajos, † 61-ik évében Rosnyón.

Dr. Gergulich János, Budapest VIII-ik kerületének orvosa.

Dr. Herrmann Adolf, a pesti izr. kórház főorvosa, egyet. m. tanár, az irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki, † 37-ik évében.

Dr. Kajdacs István, kir. tanácsos, Pestmegye volt főorvosa; nagy gyakorlatnak örvendett és szép alapítványokat tett.

Dr. Kada Endre, régibb időkben Pestmegyének egyik főorvosa.

Kovács Gyula, huzamos ideig muzeumi ör, pesti egyetem növénytani tanszékére kinevezett tanár, a term. tudományi társulatnak több éven át alelnöke.

Dr. Kőszeghy Mihály, Szatmár-Németi városnak 30 éven át érdemes főorvosa, aranyérdemkeresztes, mehádiai gyűlésünkről már betegesen tért haza.

Dr. Lészay Dániel, kir. tanácsos, köztisztviselőben álló gyakorló orvos Szász-Városon, vándorgyűléseink látogatója, tevékeny élete 75-ik évében.

Dr. Ligethy Alajos, Hevesen, a cholera áldozata lett.

Dr. Ligeti Sándor, † 38 éves korában Budapesten.

Dr. Mátray Ferenc, Pestmegye tiszt. főorvosa.

Dr. Nadenitsek Domonkos, Pozsonymegye főorvosa, † 59-ik évében.

Dr. Nagy Károly, korábban huzamos ideig Biharmegye főorvosa, † 72 éves korában Miskolczon.

Dr. Pólya József, 72 éves korában.

Ráth Péter, budai gyógyszerész, a budapesti gyógyszerész-testületnek több éven át elnöke, egy ízben buda-városi képviselő, elhunyt 62 éves korában.

Dr. Réczey Imre, budapesti gyakorló orvos, a 40-es években az egyetemi orvosi kar jegyzője, ki az irodalom terén egy pár gyakorlati sebész munkával tette nevét ismertté, általános tiszteletnek örvendett férfiú, † 70-ik évében.

Dr. Reviczky Antal, esztergommegyei volt főorvos, † 64-ik évében.

Dr. Spitzer Fülöp, Pozsonymegye járási orvosa, † 69-ik évében.

Dr. Schwarz Dávid, † 43 éves korában Kaposvárt.

Dr. Szinger Bernát, Kecskeméten a cholera áldozata lett.

Dr. Ullmann Izidor, † 33-ik évében.

Dr. Viszának Mihály, udv. tanácsos, nyug. kórházi főorvos.

Dr. Wurda Sándor.

Ifj. Dr. Zlamál Vilmos, a pozsonyi kórház osztály-orvosa, irodalmi téren »bonctani zsebkönyve«, a »bujakórrol« irt munkája és »kórházi szemléje« által szélesebb körben ismert volt.

Külföldiek.

- Agassiz Lajos, Amerikában, állattani munkálatairól világszerte ismert természettudós. † 1873. dec. 14-én.
- Dr. Berend, Berlinben.
- Bock E. Károly, lipcei tanár, kinek számos munkái közül »az egészség négy könyve« nyelvünkre is le van fordítva.
- Breithaupt Ágost, híres ásványtudós, nyug. főbányatanácsos Freibergben. † 1873. szept. 22-én.
- Crace Calvert, angol vegytanár a manchesteri Royal-Institutionban. † 1873. okt. 24-én.
- Chacornac János, francia csillagász. † 1873. szept. 6-án.
- Chevallier Temple, a mathem. és csillagászat tanára a durhami egyetemen. † 1873. nov. 4-én.
- Coste Victor, Franciaország leghíresebb természetbúvárainak egyike, ki a mesterséges hal- és szörbence-tenyésztéssel hazájának nemzetgazdászati tekintetben nevezetes szolgáltatokat tett, s annak tengerparti vidékein a jólét emelésére lényeges befolyást gyakorolt. † 1873. szept. 19-én.
- Cruveilhier, a párisi egyetemen a kórbonctannak világhírű tanára, ki részint a bonctanról, részint a kórbonctanról írt classicus munkáival, s kivált eddig senki által felül nem mult kórbonctani atlaszával maradandó emléket állított nevének. † 83 éves korában.
- Czermak János, pesti — utóbb prágai egyetemi tanár. † Lipcsében 1873. szept. 16-án.
- Dohrenberg, párisi tanár, az orvostan és közegészségügy terén jeles kutató.
- Donati János, a florenci csillagda igazgatója, a nevére nevezett üstökös felfedezője (1858). † 1873. szept. 20-án.
- Duppa B. F. A szerves vegytan körében végzett kutatásairól ismeretes tudós. † 1873. nov. 20-án.
- Fedcsenko Alexis, orosz utazó és természetvizsgáló, a gletscherek kutatója. † 1873. szept. 14-én.
- Frauenfeld György, jeles zoolog, a bécsi udv. állattani gyűjtemény őre.
- Hansteen Kristóf, földdelejárati kutatásairól híres természettudós. † 1873. apr. 15-én Christiániában.
- Syr Henry Hallam, londoni híres orvos. † 86 éves korában.
- Kaup János, jeles zoolog, a darmstadti természetrajzi muzeum felügyelője. † 1873. jul. 8-án.
- Leunis János, híres természetvizsgáló, hildesheimi gymn. tanár. † 1873. apr. 26-án.
- Liebig Justus báró, századunk egyik legnagyobb vegyésze, az exact tudományoknak, az okszerű földművelésnek, a helyesebb bányászati módszernek, iparnak világszerte legnagyobb reformatora, s az emberiségnek egyik legnagyobb jótevője, ki a közéletbe is átment tömerdek felfedezései által halhatatlan nevet szerzett magának. † Münchenben, 1873. apr. 18-án.
- Dr. Livingstone Dávid, a híres afrikai utazó, ki noha csodával határos kitartással végezte be orvosi tanulmányait, az orvosi gyakorlat terén nem sokat működött; munkásságából a földrajz vonta a legnagyobb hasznot. † Afrika belsejében 1873. aug. 15-én.
- Lindwurm, a müncheni egyetem belgyógyászati tanára.
- Lühder Vilmos, jeles képzettségű zoolog. † 1873. márc. 12-én.
- Maury Fontaine, nagyhírű amerikai hydrograph, a lexingtoni collegium tanára. † 1873. febr. 1-én.
- Naumann Károly, híres mineralog és geolog. † Drezdában, 1873. nov. 26-án.

- Nélaton Ágost, francia sebész és tanár Párisban, III. Napoleon háziorvosa, ki villamdelejes készülékével Garibaldi lábában a golyót jelezte. † 1873. szept. 21-én.
- Nittinger, a himlő-oltás ellenes izgatás feje Németországban.
- Dr. Obermeier Otto, Virchow segéde, elhunyt choleraiban.
- Quetelet, híres anthropolog Brüsszelben.
- Reuss Ágost, jeles palaeontolog, bécsi egyet. tanár. † 1873. nov. 8-án.
- De la Rive Ágost, híres genfi physikus. † Marseilleben 1873. nov. 27-én.
- Romberg Móric, az idegbántalmakról írt munkájával a kórúvárok közt világszerte kiváló helyet foglalt el.
- Rose Gusztáv, híres mineralog és krystallograph, az ásványtan tanára a berlini egyetemen, Humboldt utitársa keleti Oroszországban. † 1873. jul. 15-én.
- Russel Levis, különösen Uj-Anglia kryptogamflórájá körül érdemeket szerzett botanikus. † 1873. jun. 7-én, az Egy. Államokban.
- Schulze Miksa, egyike korunk legtehetségesebb és leghíresebb histológjainak Bonnban. † 48 éves korában.
- Schweitzer Gáspár, a moszkvai csillagda igazgatója. † 1873. jul. 6-án.
- Sedgwick Ádám, híres angol geolog. † 1873. jan. hóban.
- Sullivant V., érdemdús botanikus különösen a mohokkal foglalkozott. † Ohióban, 1873. apr. 30-án.
- Torrey J., jeles amerikai botanikus. † 1873. márc. 10-én.
- Treisz, a kórbonctan tanára Prágában.
- Tyler Smith, híres nő-gyógyász Londonban.
- De Verneuil Fülöp, jeles geolog Párisban. † 1873. máj. 29-én.
- Viale Prela, bibornok, IX. Pius pápa házi orvosa, és legbensőbb barátjainak egyike; egykor bécsi nuntius, a »Sapientia« orvosi egyetem volt igazgatója. † 85 éves korában.
- Wett Kornél, a »Med. Times« főszerkesztője.
- Zantedeschi Ferenc, a velencei kir. lyceumban a természettan és bölcsészettan tanára.

Az orvosi tudomány jelen iránya.

Dr. KÁTAI GÁBOR, nagy-kun-kerületi főorvos és nagygyűlési alelnöktől.

Kezdetől fogva dicséretes szokása volt az nagygyűléseinknek, hogy tisztviselői a felölelt tudományszakok állásáról, azoknak legujabb fejlődéséről, az időközben felmerült kiválóbb vívmányokról, a tudomány által netán vett újabb irányról, dióhéjba szorítva mintegy, évről évre rövid előterjesztést tettek.

Midőn ezen tisztemnek jelenleg én is teljes készséggel megfelelni ügyekezném, a rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt az orvosi tudomány egyes ágaiban az utóbbi két év óta történt egyes vívmányok részletes elsorolását — melyek az évkönyvekben és folyóiratokban különben is bárki által könnyen megtalálhatók — ezuttal mellőzve, az orvosi tudomány jelen irányának rövid ismertetését választám szerény előterjesztésem tárgyaul.

S hogy tárgyam képét annál hívebben lerajzolhassam, át kell tekintenem az idők folytán felmerült különböző nézeteket, melyeknek mindenkor célja az orvosi tudomány és

művészet tökéletesítése volt, említenem kell ezen különféle nézetekhez alkalmazott gyógy-módokat, meg kell világítanom a segédtudományok nagy befolyását, hogy részrehabilitálás nélkül megítélhessük: minő előhaladást tett századok óta ezen művészettel párosult tudomány, és minő hasznót merített annak gyakorlatából az emberiség.

* * *

Az orvosi gyakorlat legkorábbi adatai az emberi nemzet gyermekségének korszakában vesznek el. A gyógyászatot a szükség találta fel, a tapasztalás bővítette, mondja Baglivi. Az orvosi tudomány anyaga valóban magában az emberi szervezetben fekszik, amennyiben az az ellentétes befolyásoknak csak bizonyos fokig képes ellentállani, minél fogva a gyógyászat története egy idős az emberi nem történetével. Fejlődésére az első lökést kétségen kívül azon egykönnyen el nem nyomható ösztön adta, melytől vezetettve a beteg segílyt keresett, a meggyógyulás utáni vágy mindenkinek az esztétikus gyógyszereken jártatta, és a mi ma egynek használt, természetesen azt ő hasonló körülmények között más embertársának ajánlotta.

Minden népnél ily módon kezdődött a gyógytudomány, mely, amint legzavarosabb forrásaiból kibontakozott, mint művészet csakhamar minden népnél a papok kezébe került, kik embertársaik felett különben is gyakorolt fölényüket az által még jobban megszilárdították.

Mivel ezen a földön az egészség és általában a zavartalan élet az csupán, melynek minden emberre nézve egyenlő ingere van, az egészség az, ami az egyszerűség, szépség és magasztosság érzését táplálja és fentartja, az egészség az, ami az értelemnek a gondolkodásra mindig új anyagot ad s egyszersmind a képzelő erőre nézve a legkedvesebb képek kimeríthetetlen forrását nyitja meg: ennél fogva könnyen megfogható, hogy a legnélkülözhetlenebb életszükségletek kielégítése után a szellemi képzettség kezdetével az emberek igen nagy részénél megkezdődtek az elmélkedések a természet és annak erői felett, melynek körébe az ember minden viszonyaiban bevonatott. S mivel az egészség iránti érdeklődés általában mindenkire erősen tartozván, egy osztály vagy rend kizárólagos ügye folyvást nem maradhatott: ily módon a gyógygyakorlat a papok kezéből lassankint a világiakéba ment át.

Minden népnél úgy találjuk, hogy amint az erkölcsök egyszerűsége kiveszni és a fénytűzés növekedni kezdett, a gyógytudomány mindinkább nagyobb terjedelmet nyert s tanítványainak száma is egyszersmind hova-tovább mindig szaporodott. Bizonyítékul a rómaiak szolgálhatnak fénykorukban, hol minden jelentékenyebb háztartásnak szükséges kelléke volt az orvos.

Az orvosok által felállított rendszerek egyiránt épen úgy emlékszoibrait képezik az emberi élelműségnek és szelleműs speculatióknak, mint az emberi ész tévedéseinek. Az alapköveket ennek felépítéséhez vagy tapasztalatilag halomra szaporodott s összegyűjtött ismeretek, vagy a terjedő felvilágosodásnál az emberi tudás minden ágában tett fölfedezések szolgáltatták. Ezen általános alapokon aztán a hajózás a speculatiók nagy tengerén szabaddá lőn, és minden új rendszer feltalálója találmányi szabadalmat vett az ő többnyire íróasztal mellett összeszerkesztett új világára. Az orvosi tudomány egész rendszeres története külön-

böző hadcsapatok és egyenruhák tarka keveréke, melyek majd békében táboroznak egymás mellett, majd apró esetepatékbán forgolódnak, feltétlen túlsúlyra közülök állandóan egyik sem vergődhetvén.

Történeti tekintetben az előttünk ismeretes legrégebbi nézet Hippokratest megelőzőleg Kr. e. 500 évvel a Pythagorásé volt, a kinek elmélete, mely szerint a betegségeket megítélte és gyógyította — bármily helyesen és éleselműleg fejtegetett is némely más tárgyakat — kortársainak gondolkozásmódjától, a népnek nyers babonás hitétől igen keveset különbözött. A betegségeknek, valamint azok gyógyulásának okát ő a szellemek és rossz lelkek, a daemonok befolyásában kereste. Innen aztán endemia, pandemia, epidemia.

Ezen daemonokat szerinte vagy ki kell engesztelni, vagy befolyásukat megsemmisíteni annak, aki gyógyítani akar. Mire nézve ő a jövőmondást, varázslást s a növények bűvös-bájos alkalmazását írja elő. Ezenkívül valószínűleg egyiptomi mysticismust űzött, s bevettette a számok csodálatos erejének eszméjét, melyek közül a hetes számnak szorozmányai-val és féltörtjeivel a természet és az ember életének eseményeire a legbefolyásosabb hatalom tulajdonított.

Pythagoras rejtelmes tana, valamint nehezen érthető tudományos eszméi másfél századdal később a görög iskolákba mentek át. Népünk gyógy módjának egy nagy része mai napig is az ő tanát tükrözi vissza.

Alkmäon, Pythagoras tanítványa (480 évvel Kr. e.) az egészség okát a test harmoniájába, a betegség okát a test disharmoniájába helyezte; a gyógyulás tehát a harmonia helyreállításában állott.

Empedokles (480 évvel Kr. e.) találta fel a híres és egészen a 18-ik század vége feléig uralkodónak maradt tant a négy elemről: tűz, levegő, föld és víz, és a testek arra alapított négy tulajdonságáról: meleg, hideg, száraz és nedves. Esetleges egyesülése ezen elemeknek egymással adta minden testnek származását, képződését és sajátosságait. A természetben minden az elemek szétválásai és új összetételei által jött létre, mely elemek örökkévalók és változhatlanok, és csak bizonyos arányokban egyesülnek barátságosan, — vagy ellenségesen eltaszítják egymást és elválnak. Innen származnak aztán mindazon jelenségek, melyeket az emberi testben észlelünk. Kiválóan ismerte Empedokles azon hatalmas befolyást, melyet a meleg a test keletkezésére, növekedésére és fenntartására gyakorolt; annak kevesbedése, a többi elemek túlnyomó aránya szülte szerinte a betegségeket és a halált.

A testecs- vagy parány-bölcsészet, mely szerint származott a philosophok eddigi különféle képzelésmódjánál fogva minden test, és állottak elő azoknak minden sajátosságai és elváltozásai: Anaxagorásban találta (480 évvel Kr. e.) egyik jeles kiművelőjét. Ő azt vette fel, hogy a természetben egész készlete van azon megszámlálhatlan, apró, láthatatlan elemi testecskéknak, melyek mindaddig, míg egyenlően vagy egyenlőtlenül a chaosban fekszenek, semmi testet nem képeznek. Az örökkévaló világsszellem (az abszolút természet, vagy a végetlen állomány, mely a világ minden különlegességeit magában viseli), mely magából minden állattal, minden növényvel közlött bizonyos kiáramlást, rendbeszedte ezen alaptesteket, kiválasztotta az egyenetleneket, és az egyneműeket a mi érzéki világunk tárgyaivá egyesítette. Az egyesülés módja határozta meg a testek sajátosságait és elváltozásait. Ezen tan, melynek az ő kortársa Demokritus adá meg a további kiképzést, az elméleti

gyógytudomány menetére nagy befolyást gyakorolt, ez szülte csakhamar a methodicusok rendszerét annak különböző eltéréseivel, melyet tömees- és parány-elmélet neve alatt kellő módosítás mellett a vegytan mai napság is alkalmaz.

Anaxagoras egyszersmind egy egészen más rendszernek is apja lőn, mely miután a korábbi időkben többször felütötte fejét, a 18-dik század utolsó negyedében ismét nagy tekintélyre vergődött, s ez az epe-bántalmak rendszere, mely Stollban oly hatalmas vérdőre talált. Ő azt hitte, hogy az epe az oka minden heveny betegségnek, és hogy azokat az által okozza, hogyha a véredényekbe, a tüdőkbe, a mellhártyába kilép. Már Aristoteles (330 évvel Kr. e.) nagyon általánosnak találta ezen állítást, mivel sok heveny betegségben az epe épen nem is tűnik fel.

Heraklitus (460 évvel Kr. e.) a tűzben és annak sűrűségi fokaiban látta az alapját és hatási okát minden testnek a természetben. A tűz egyedül — úgymond ő — az első működő elv a természetben. A sűrűdés különböző fokai által jöttek elő a tűzből a lég, a víz, a föld és ezekből minden test, a mi a természetben van. A tűz mindent áthat és mindent folytonos mozgásban tart. A lélek tüzes természetű és alapja minden mozgásnak; az emberi lélek kifolyása az általános világszellemnek, minél több rész jut amannak ez utóbbinak tüzes természetéből: annál értelmesebb az, ellenben minél többet szenved az állati nedvek vizes kigőzölgéseitől: annál érzetlenebb. Az értelmes világszellemnek a légzés által válunk részeseivé.

Ezen előzetes nézetek alapján képezte Hippokrates, a gyógytudomány atyja, 400 évvel Kr. e. saját elméletét. Empedokles négy elemét ő az emberi testben nyákra, vérre, sárga és fekete epére alkalmazta, melyeknek viseletéből kísérle meg kimagyarázni ép úgy az egészséget, mint a betegséget. Ezen nedvek egyikének vagy másikának hiányából vagy feleslegéből származnak a betegségek, melyek a kellő arány visszaállítása mellett meggyógyulnak.

Az elméleti kényálítmányokkal keveset foglalkozván, felállította az orvosi tudomány terén egyedül helyes elvet, hogy csak a természet, vagyis az emberi szervezetben bennlevő tevékenység, a test őserije az, — mit ő Enormonnak nevez — mely betegségeket gyógyítani képes. Ő a betegségek okait minden betegnél az előzetes viszonyokban kereste. S ennek következtében az égalj, az évszak, az uralkodó szelek, a lakás, a tápszer, a foglalkozás, a járványok befolyásait mind mind a legnagyobb figyelemre méltatta.

Megfelelő étrend és a káros befolyások eltávolítása voltak főszerei gyógykezelésének. Korának előítéleteitől nem egészen mentt, többnyire erős kiűritő szereket alkalmazott.

Ő megmutatta, hogy olyan tudományban, minő természeténél fogva a gyógytan, az okszerű, a helyes tapasztalati út az csupán, mely további kifejlődéshez és tökéletesedéshez vezet, az okoskodás azonban, hogyha az az érzékeinken túl eső világ régióiban speculatióknak adja magát, és a tapasztalás által biztosan nem vezetetik, egyenesen tévútra vezet; ő előbb elegendő mennyiségű tapasztalati adatot követelt, hogy elméleti következtetéseket merészellen; ő az orvosokat betegágyak mellett teendő gondos észlelésre és tapasztalásra utalta, értelmes elmélkedést állított az elméleti speculatiók- és a természet gyógyerejének alapos észlelését a vakhit, vagy a végokok agyafúrt magyarázatainak helyére; ő maga elfogulatlan észleletek olyan mintáit állította fel afelől, miként viseli magát a természet beteg álla-

potban, melyek minden időre nézve tanulságosak maradtak; ő végül ezen észleletekre egy gyakorlati rendszert épített, mely minden hiányai és félremagyaráztatásai mellett, melyeknek kezdettől fogva kitéve volt, a gyógyművészetre mindig a legjótékonyabb befolyást gyakorolta, és a melynek igazságai még most is oly szilárdan állanak, mint magok a természet örök és változatlan törvényei. Hippokrates tanában benne van a magva minden valódi javításnak, minden haladásnak, ami azóta a gyógyászatban történt, és az valóban nem az ő hibája volt, hogy azok oly lassan és oly későn következtek el. Csiránál többet azonban ne keressen az ember nála, mert korának szelleménél a legnagyobb ember is csak kevés lépéssel járhat előbb, és az utódoknak kénytelen a további előhaladást hátrahagyni; ezen szellemben és azon általános állapot szerint, amint saját nemzeténél a tudományok és művészetek akkoriban virágoztak, kell őt megítélni és az ősz hajdankortól nem kell követelnünk azon gyümölcsöket, melyek jelen pillanatban is vagy csak az érés útján, vagy attól igen távol vannak.

Hippokrates megbecsülhetlen szolgálatot tett azon kettős érdeme által, hogy az orvosi tudományt egyrészt a papok kezéből, kik azt babona, visszaélések és nyers empiria által eltorzították, másrészt a philosophokéból, kiknek iskolai elméletei, agyafurtságai, meséi és speculatiói számtalan görbe úton nem kevésbbé veszélyes természetfeletti világba ugratták: hatalmas karokkal kiragadta.

A régibb bölcsészek rendszereit Plato (350 évvel Kr. e.) képezte tovább, és egy külön elméletet alkotott, melyet az első dogmatikus orvosok, minden tapasztalás helyett, rendszerök alapjául fogadtak el. Az elemeknek — úgymond Plato — határozott szegletes alakjuk van; részint egyenoldalu, részint különoldalu háromszögekből vannak összetéve; a háromszögek legkisebb száma képezi a pyramidalis tüzet, a lég tizenkét szögű, a víz huszszögű, és a föld, mint leg súlyosabb és legkevesébbé mozgatható elem, egy kocka. Egy általános jó és egy rossz világszellemen kívül az egész mindenség tele van daemonokkal, melyek az összes természeti testeket, az állatiakat is teremtték. Vagy alkotnak magoknak, — amennyiben azon elemeket szegleteik szerint kellőleg összeillesztik, magát egy állati testet, vagy saját maguknak egy részéből magát az állati lelket is kiképezik. Így aztán minden emberi lélek egy okos isteni és egy oktalan testi alkatrészből áll. Ezen utóbbi anyagi értelmetlen állati része a léleknek ismét kettős, és vagy a szívben, vagy a gyomorban lakik; az okos lélek fészke azonban a fejben van.

A test physikai elemeinek helytelen aránya legközelebbi oka minden betegségnek. Mivel a velő, a csontok, az izmok és szálak ezen elemekből épen úgy vannak összetéve, mint a vér és az abból elválasztott nedvek: oly módon származik a nedvek elromlása is elemeinek helytelen arányából s a nedvek elromlásából ismét a betegségek különfélesége. Hogyha öreg kemény izomrészek megolvadnak és romlásba átmennek, képződik a csipős fekete epe, a sárga epe azonban, ha friss gyöngéd izomrostok melegtől megolvadnak. Ha friss gyöngéd hús léggel olvad össze: akkor a nedveknek savós, lobos elfajulása származik, mely részint savanyu, részint sós minőségű. A legveszélyesebb, legrosszabb indulatu betegségek oka a velő romlásában fekszik. A lélek, vagy a levegő is igen súlyos betegségeket okoz, mivel minden göres és heves fájdalom oda vezetetik. Az epe lobjából származik a legtöbb heveny és lobos betegség, a nyavalyatörés és más idült bántalmak a fekete epés vér-

romlásból. A phlegmából származnak a legtöbb folyások, mint vérhas és hasmenések. A tűz feleslegéből származnak a tartós lázak, a lég feleslegéből a mindennapos, a vízből a harmadnapos, és a földétől a negyednapos lázak.

Platónak ezen régibb elméletek elegyéből önkényes állításokkal összeőgyelített nézetét az utána következett dogmatikus orvosok rendszerök alapjául fogadták el. Ezek az életnek, a betegségeknek és azok egyes jelenségeinek alapját egy ismeretlen szellemi lényben keresték, melyet ők *pneumának* neveztek. Ezen *pneuma* meleg által fejlődik ki, és mint mindent életető anyag, a test szerveibe felvétetik. Bármilyen feküdt legyen a tapasztalás körén kívül, azt eléggé megmagyarázottak hivatkozva, hogyha a *pneumára*, mint az állati szervezet első működő okára utaltak, épen úgy, mint az újabb dogmaticus elméletek bennünket az élely feleslegére vagy hiányára, az összehalmozódott vagy fogyatkozott inger-fogékony-ságra, a természet dualismusára, triplicitására vagy quadruplicitásúra s több effélére utaltak.

Plato által az egykoru orvosok felizgatva a legkülönbözőbb elméletek és a legkalandosabb bölcsezi speculációk segítségével kísérletek meg a gyógytudomány igazságait kipihatólni, s azáltal a legkiáltóbb ellenmondásokba estek.

Praxagoras (320 évvel Kr. e.) már tízre szaporította az egészséges és beteg test nedveit, melyeknek jellegzetes nevei a következők: édes, egyenlő elegyű, üvegszerű, savanyú, salétromszerű, sós, keserű, fűzőld, tojássárga, csipős.

Herophilus (300 évvel Kr. e.) minden kórjelenség okát igen összetettnek tekintette, és azok ellen ép oly összetett fajlagos szereket alkalmazott. Így aztán lassan-lassan a hippokratési egyszerűségről a gyógyszerek túlhalmozott értelmetlen elegyítéseikhez jutottak, melyek részben csaknem a mi időnkig fenntartották magukat.

Erasistratus (300 évvel Kr. e.) már kettős *pneumát* vett fel, egyet a szívben, másikat az agyban. Ellensége volt az érvágásnak, elvetette a hajtószerket, mivel ezek a nedveket elrontják és rothasztó lázakat fejlesztenek.

Elvégre természetes visszahatása gyanánt a dogmaticusok üres képtelenséggé fajult speculációinak most az empirikusok állottak elő, kik ellenségei minden elméletnek, pusztán a tapasztaláshoz ragaszkodtak. Ezeknek egy része csak empiriából a legörültebb kísérleteknek, próbáknak adta magát, míg másik része a szerzett tapasztalások alapján elméleteket és rendszereket képezve, lassankint a régi dogmatikus iskola hibáiba esett vissza.

A testecs-elméletet véve alapul Aesclepiades (100 évvel Kr. e.) a szervezett természet minden jelenségeit az anyag elegyéből és alakjából magyarázza. Épen úgy ellensége a dogmatikusoknak, mint a vak empirikusoknak, a módszeres — *methodicus* — iskola alapítója lőn. Ellensége minden vakmerő módszernek és erősen támadó gyógyszernek, egész terjedelmében alkalmazott étrenddel ügykezett gyógyítani. Tanítványa Themison és annak utóda Thessalus 60 évvel Kr. e. képezték tovább ki az ő nézeteit.

A már ezen időben sokszorosan eltérő nézetek és rendszerek egyidejűleg az eklektikusok keletkezésére szolgáltattak okot, kik az ezen idő tájban uralkodott dogmatikus, empirikus és methodikus tanokat egyesíteni törekedtek, s magukat minden pártszellemtől szabaddá téve, vizsgáltak s megpróbálták mindent, és csupán azon ügykeztek, hogy megtartsák azt, ami nekik jónak látszott. — Hogy csupán ezen az úton, mely nem elővéleményből, de szabatos kísérletek által megállapított tapasztalati adatokból indul ki, juthatunk a gyógy-

tudományban tökéletességhez, arról bizonyosságot tesz nekünk Aretaeus, aki olyan időben, midőn minden művészet és tudomány már a barbárságba kezdett süllyedni (Kr. u. 90 évvel) még olyan művet állított ki, mely az elméletgyártástól való tartózkodásnak, valódi hippokratési tapasztalásnak, gyakorlati éleslátásnak és egyszerű okosgyógymódnak valószínű mintaképe.

Tizennégy hosszú századon át esküdött a tehetetlen utóvilág Galen orvosi evangéliumára, ki 160 évvel Kr. u. a testet vérből, nyákból, sárga és fekete epéből tette össze, és egy Paracelsus nyers betyárságára volt szükség, hogy ezen összeragasztott épületet szét-razza. Galennak saját rendszere tulajdonkép nem is volt. A dogmatikusok régi tana volt az, amit ő szélesen kibővített és kényállítmányokkal, megkülönböztetésekkel, nevekkél és subtilitásokkal úgy megtömött, hogy azok alatt a valódi gyógytan századok alatt elnyomva maradt. Midőn ő fellépett, a hippokratikusok, empirikusok, methodikusok és pneumatikusok versengései és olyan űzelem mellett, minőt a charlatánoknak egy serege Rómában vitt végbe, a gyógytudomány elfajulása legmagasb fokra hágott. Ezen garázdálkodásnak ő ugyan ellenszegült azáltal, hogy kartársait minden alkalommal Hippokratésre utalta vissza, kinek tanát ő a legkörülményesebben védelmezte; e mellett azonban nem állott meg, hanem egy elméleti épületet állított fel, mely mindazon gyarlóságot magába foglalta, a mire egy ilyen mindig képes. Amit a tapasztalás tanított, amit a gyógyművészet természetes egyszerűsége követelt, ez nála, az ő mindent körülölelő tudományosságának súlya alatt megfuladt.

Az ősrégi *pneuma* volt neki minden mindenkiben, mely által a változások egészséges és beteg állapotban okoztatnak. Csupán ezzel azonban meg nem elégedve s ellensége minden paránybölcészetnek, az emberi testben három általános főerőt vett fel, életerőt, állati és természeti erőt, melyek közül az első székhelyének a szívben, másodikénak az agyban s harmadikénak a májban kelle lennie. Az élet folyamatait épen úgy, mint a gyógyszerek hatásait az általa felállított vis attractrix, repultrix, retentrix, alterans által igyekezett kimagyarázni.

A feltámadt politikai és vallási villongások alatt mindennemű tudomány aláhanyatlása mellett a tudományos gyógytan is keletre menekült, ott az arabok által kitünően ápolgatott, és új elegyek és vegyi készítmények bizonyos mennyiségével gazdagodott, nyugoton ellenben theosophiai képtelenségek és vallásos rajongások szövedékévé süllyedt. Isten csapása valának a betegségek, a gyógyítások ördögűzés, könyörgések, bucsujárások, talizmánok, kiváltkép pedig ajándéktárgyak áldozása által eszközöltettek. Az orvosok papok és szerzetesek voltak.

Ekkor jött 1525-ben, miként magát nevezé: Philippus Aureolus Theophrastus Paracelsus Bombastus ab Hohenheim, kinek semmi alapos tudományos készítménye nem lévén, rendszere sem lehetett, s egész tana valóban theosophiai, kabalistikai és vegytani képtelenségek zagyvaléka volt, de ritka nyersségével s egetverő lármájával az egész földkerekséget feljleszté álmából. Kén, higany és só valának szerinte minden test elemei, melyeknek kölcsönös viszonyaiból magyarázta ő az egészséget és betegséget. Szerinte 5 lény van, melyek mindnyájának alá vagyunk vetve, s melyeknek mind-egyikéből minden betegség származik. Ezen lények: az égítetek, vagyis szűkebb értelemben a csillagok, a méreg, a természet, a lélek és az Isten lénye. Már most ezen kóroktan

szerint minden egyes betegségnek ötszörös oka lehet, s Paracelsus valóban azt mondja: »így van aztán ötféle vízkór, ötféle sárgaság, ötféle láz, ötféle rák s több más effélék.«

Egyébiránt azon nyers vakmerőségének, melylyel a legkülönbélebb vegykészítményeket alkalmazásba hozá, köszöni az emberiség azon mindenesetre nevezetes haladást, hogy gyógyszerkincseink sorába a leghatalmasabb mérgek felvételtek.

Paracelsus irataiban a különböző commentatorok saját módjuk szerint való fejtegetés mellett nem egyszer mélységes bölcseséget találtak ugyan már: mivel azonban az ő szavai, úgy a mint ő értette azokat s nem a mint mások magyarázzák, adják meg az ő tudományosságának mértékét: ennél fogva ő benne csupán egy nagyhangú empirikus charlatánt láthatunk, kinek tana, mivel követői azt mágiával, theosophiával, vallásos rajongással, szellemek és boszorkányok hívésével, aranycsinálást hajhászó bűvegyészettel gazdagon kibővítették: az általános felvilágosodás útjába olyan akadályokat vetett, melyek három század alatt sem voltak tökéletesen elháríthatók.

A vélemények ezen forrongásában Helmont átható szelleme 1600-ban új pályát tör. Egyiránt idegen Galen tanától, kiváltképp minden nedvkórtantól épügy, mint Paracelsus nagy tévedéseitől, nem mentt azonban bizonyos bűvegyészi — alchymistai — tücsköktől, álommagyarázáshoz, szellemvilágban való speculációhoz, magicus gyógyításokhoz való hajlamtól: egy rendszert állított fel, melyben ugyan minden újra az ősrégi Enormon körül forog, melyben azonban a gyógyászat terén tett javításoknak igen nagy részét feltaláljuk, melyet a tudatlanság egy pár századdal később saját rendszere gyanánt állított fel.

Az emberi testnek úgy egészséges, mint beteg állapotában minden jelenségek az elemektől különböző és független szellemi lénytől, az archäustól függenek. Ezen archäus egy erjesztő segélyével, mely sem nem állomány, sem nem járulék, azonban szaga által az archäust mégis édesgetnie kell, alkot minden testet. Viz az egyedüli elem, valódi ősanysága minden dolgoknak, melyből az archäus képződik, minden életnek és a szerves testek minden működéseinek, melyekből csak a testek korhadásánál távozik el, egyedül ez az alapja. Székhelye a gyomorban van, és általa az ember a szellemi világgal igen közel rokon. A gyomorban kívül az archäus legközelebből a lépben uralkodik, s ezen két zsiger képezi a duumvirátust a testben, egyik sem működhetik a másik nélkül.

Sem a négy főnedvben, sem valamely hajlamban, sem külhatányok befolyásában nem kell keresni a betegségek eredetét, hanem az archäus szenvedése, ijedtsége, haragja és más szenvedélyei képezik legközelebbi okait minden betegségnek. A betegségek legtöbbjei, melyeknek székhelyük bizonyos részekben van, az archäus hibájából származnak, mely erjesztőjét a gyomorból más részekhez küldi. A láz-okok a részeknek és nedveknek sem alkatára, sem elegyére nem hatnak, hanem azok bántalmazzák az archäust; a borzongás a megijedt és összerezsent archäus állapota, a forróság annak dühöngő és kicsapongó cselekményeiben áll.

Helmont egyébiránt ellensége volt a sok gyógyszernek, nézeteihez mértten többnyire étrendi szereket alkalmazott, melynél a lélek diaetetikája nem utolsó helyet foglal el. Az ő tökéletlen vegytani nézeteit, melyeket ő a gyógytanban helytelen módon alkalmazott, az ő könnyen hívőségét, általános gyógyszeren, talizmánokon stb. függését hagyjuk azon korra, melyben ő élt, és tiszteljük benne azon férfit, ki 1600-ban a legnagyobb lépéseket tette a gyógytan tökélyesítése felé.

Minden fontosabb felfedezés, mely a gyógytan terén történt, új rendszert hozott magával. Paracelsus alchimiai munkálatainak első kizsákmányolása Sylvius tana volt, ki a testből valóságos vegyműhelyt csinált, melyben mindennek savak és égvények körül kelle forognia, épen úgy, miként a keréknek saját tengelye körül.

Erjedés, felpeszgés a nagy vegyfolyamat, — ugymond ő — mely által megy véghez minden, úgy egészséges, mint beteg állapotban; az emésztési szervekben, a szívben, vérben, az elválasztásokban stb. sehol más, mint erjedés, sőt az agyban formális lepárlása megy véghez az élet-szellemeknek, melyek itt, miként a spiritus destillátatnak. A fő erjesztő anyagok a nyál és a hasnyál, melyek savanyúk, és az epe, mely lúgos-sós természetű. Ezek folytonos felpeszgésben vannak, miáltal mindaddig, míg ez rendben megy, az egészséges állapot fenntartatik. A dolgok természetében csupán két csipősség találtatik, még pedig egymásnak ellentétesek: sós lúg és sav. Mindennemű betegség a csipősségekben találja eredetét. Az epében fekszik a legtöbb betegség, kiváltképp a lázak eredete; ez vagy savanyu lesz, vagy lúgos, és első esetben megsűrűdése által pangást, második esetben pedig mindennemű heveny tartós lázat okoz. Másik nagy része a betegségeknek az epének hasnyállal való hibás pezsgéséből áll elő. Váltóláz, búskomorság, histeria, ájulások és minden ideg-betegség, mint görcsök, rángások stb. továbbá a vízkórok, a köszvény, himlő, és más kütetek, a bujakór, a hugykövek stb. mind a savtól származó betegségek. Az idegbántalmaknál ugyan az életszellemek vizes minőségük, felpeszgésük stb. által főszerepet játszanak, azonban mégis mindig a vér fő csipősségei azok, melyek ezen rendetlenségeket okozzák. Lúgos vérromlásból a rosz indulatú lázak származnak.

Dacára annak, hogy a józan emberi ész minden követelései ellen oly feltűnően botránkoztatólag az önkény és egyoldalúság a gyógytudományban eddigelé ily messze még nem üzettek: Sylviusnak egész Európában elterjedt vak utánczói által ezen tan fél századon át egyedül uralkodó volt.

Ez idő tájban fedezte fel Harvey (1619-ben) a vérkeringés nagy titkát. Ezen minden idők legnagyobb élettani felfedezése egészen új mezőt nyitott meg az állati test ismeretében; a régieknek egészben véve tökéletlen s Paracelsus, Helmont, Sylvius vegytani előterjesztésmódjai által még erősebben megzavarodott élettana egyszerre új alakot öltött magára, amint a vérkeringés kétségen kívül lőn helyezve, mely más körülmények összehalálkozása mellett lassankint új orvosi rendszerhez vezetett, mely az eddigi vegytani rendszernek épen ellentétese volt, s a melynek később, kiképződésének különböző fokain mechanikai és dinamikai rendszer nevet adtak.

Miután a vérkeringés folyamából tisztán látták, hogy itt más erők működnek, mint amelyek az orvosi tudományban eddig szerepeltek s miután hasonló módon erőműi-bölcsész alapon látták Descartes által az egész világ-egyetemet összeszerkeztetni: a támadt új sekta, a jatro-mathematikuskok az emberből rögtön hydraulikus gépet csináltak; homo est machina hydraulica, ez volt a harsányan hangoztatott jelszó. A légzés úgy tűnt fel, mint egyedül a mellkas és a tüdők erőművezetétől függő mechanikai operatio. A gyomrot a bélhuzammal együtt nyomógépnek tekintették, az elválasztásokat az edények átmérőjéből és alakjából magyarázták, sat.

Míg a Hippokratessal oly rokon szellemű nagy Sydenham 1660 körül az ész-

szerű tapasztalás ösvényére utalt, és minden elméletet, amennyiben az a tapasztalás felé emelkedni és az orvos kezelési módját a betegágynál meghatározni akarta volna, mindenkorra száműzni törekedett, és minden előleges speculatiót határozottan elvetett, s a gyógytan lényeges feladatai gyanánt szabatos körleírást és biztos gyógymód felállítását követelte, minélfogva nagyobb érdemet szerzett magának, mint aminőt bármely theoreticus valaha elért, vagy ezután elérni fog, mert a gyógytudományt a valódi tapasztalati útra vezette vissza, azon útra, melyen ő vele egyidejűleg Baglivi is járdalt, amely szabatos kísérletekre fektetve egyedül fogja az orvosi tudományt nagy céljához elvezetni: addig az egyébként igen kitűnő és világhírű gyakorló orvos Börhaave (1708) az erőműi és vegyi tanok és rendszerek szerencsétlen egyesítését kísérlette. Végetlen a távolság Börhaave elmélete és gyakorlati gyógymódja között, csak az utóbbi által van neki jogos igénye azon entusiastus tiszteletre, mely osztályrészeül jutott, melyet sohasem ért volna el, hogyha gyógymódját, mint alapra, határozottan mindenütt saját elméletére fektette volna. »Ma már minden sektától tiszteltethetik a szabad gyógytan« volt ugyan az ő saját kifejezése, azonban mi más volt az ő elmélete, mint egy nagy része Galen és a Sylviust követők egyoldalú humoral-pathológiájának hibás mechanikai föltevénnyek által gyámolítva? Bármily nagy és az egész föld kerekiségén elterjedt volt is ezen híres ember tekintélye, elméletének mindamellett is csakhamar el kelle esnie, míg valódi gyakorlati alapelveinek legnagyobb része mind e mai napig rázkódás nélkül fennáll.

Hoffmann Fridrik, ki orvosi és írói pályájának egy nagy részét 1660 óta mint az uralkodó vegyi gondolkozásmód híve, majd mint Stahl követője élte át, öreg korában 1718-ban még egy saját rendszert állított fel, mely a Börhaavét és Stahlét több tekintetben messze felülmúlta. Ellensége minden kényálítmánynak, melyeknek káros befolyását a gyógytanra a legélénkebb színnel festi, azt hitte, hogy a mechanikában lehet feltalálni a gyógytudomány legbiztosabb alapját, tovább azonban nem alkalmazta, mint általa a vérkeringés törvényeit meghatározni. Ezen alapra fektette ő előterjesztését az életerőről és az élő szervezetnek attól függő mozgásairól; ő ebben jelentékeny lépéssel eltér a humoral-pathológiától, úgy hogy rendszere minden azótai dinamikus rendszernek, névszerint a Cullenének, Brownének és az újabb izgatási elméletnek alapjául tekintendő.

Az élettelen természet minden erői meg voltak már kísérelve, anélkül, hogy azok által a gyakorlati gyógytan szilárdabb elveket nyert volna, csak a szellemvilág maradt még érintetlenül. Stahl 1700-ban végül ezt is segélyül hívta az életjelenségek kimagyarázására. Ő minden testi jelenség alapját egy magasabb szellemi lény tervszerű rendelkezéseinek tulajdonította, melyet ő léleknek nevezett, és így az az eszme lőn nála és követőinél uralkodó, hogy a lélek az egyedüli oka minden életnek, ez volt a festett üveg, melyen át mindent láttak, mindent kimagyaráztak.

Csak rövid említést érdemel Hoffmann Lajos kísérlete (1770), mely szerint a dinamiki és vegyi nézeteket egy rendszerbe egyesítve, az orvosi elméletbe több egyszerűséget és bizonyosságot törekedett volna behozni. A nedvek romlásában kereste a betegségek okait, a romlott nedvek azok, melyek a szilárd részeket izgatják, és épen ezen izgatás fokától függenek a különféle jelenségek a test beteg állapotában. A romlott nedvek egészséges állapotban az izgató szervek, a tüdők, a bőr, a vesék által stb. folyvást kiküszöböltetnek,

a testben való hátramaradásuk szüli a betegségeket, és az orvos, aki ezeket gyógyítani akarja, az elromlottat javítani vagy eltávolítani, a tisztító szervek működését újra helyreállítani tartozik. A Hoffmann-féle tan többi részének a részek érzékenységről és ingerfogékonyságáról szóló tan képezi legfontosabb alapját. — Az egész tan különben kevés követőre talált.

Cullen 1777-ben Börhaave rendszerétől a Hoffmannéhoz ment át, s mindennemű állati működések alapját, a betegségek kiindulási pontját és elterjedésének útját-módját épen úgy egészséges, mint beteg állapotban a szilárd részekben, különösen az idegekben kereste. Tantétele ez volt: hogy az egész kórtan sokkal helyesebben és sokkal könnyebben alapítható az emberi test szilárd részeiben nyilvánuló állati működések hibáira, mint a megromlott nedvek különböző kóros tulajdonságaira. Nála minden az inger és gyengeség, az agy lehangolódott erélye, göres és a bőr véredényeinek zsongtalansága s több effélék körül forog. Ezen tan a szilárd részek kórtanát, az ugynevezett solidar pathológiát hívta életbe, mely hogyha csupán az idegekben látja a betegség feltételeit: idegkórtannak, hogyha pedig a betegség kiindulási pontját Virchow val élén a szervezet legfinomabb elemi részecskéibe a sejtekbe helyezi: sejtkórtannak — Cellular-pathologie — neveztetik. A sejt-kórtan az eddigieknél csatlakozó okosabb jogsultsággal épen jelenleg van napirenden.

A solidar pathológiának tökéletesen ellentétese a humoral-pathologia, a nedvkórtan, mely egyenesen és határozottan a szervezet nedveibe helyezi a betegség fészket és gócat. Ezen nézetnek a vér-korcsvegy — discrasia — nevezet, mely egyedül a vér összetételének megváltozására vonatkozott, és jóformán egészen a mi napjainkig leterjedt, — csupán egyik részlete gyanánt tekinthető.

Cullennel csaknem egyidejűleg (1780-ban) alapítá Brown az ő hosszan uralkodott rendszerét, nem annyira tudományos buzgóságból, mint sokkal inkább gyűlöletből Cullen ellen. Az élet forrását és az életet magát ő a külingerek által okozható ingerfogékonyságba helyezte. Betegségeknek ő nem a tünetényeket és az erők viszonyait, hanem csupán a károsan ható erőszakot akarja tekintetbe venni, mivel hogyha ezek ingerlőleg hatottak: fokozott izgatottsági állapotnak — sthenia —, hogyha azonban gyengítőleg hatottak, ellenkező állapotnak, gyengeségnek — asthenia — kelle származnia. Ezen alapult a gyógyszerek előre feltett hatása, úgyszintén a betegségek kezelése izgató és gyengítő szerek által. Ezen rendszer többnyire mámoros mákonyevőkből álló solidaristákkal egyesült későbbi ledér követői által izgatási elmélet neve alatt tovább kiképződött.

Ugyanazon időben igyekezett Stoll, egy ideig Hontmegye főorvosa, később bécsi egyetemi orvostanár (1770) az antigestricus iskola alapítója mindennemű betegségek előidéző okát külbefolyásokban keresni, és a megbetegedés alapját az első utak, kiváltképz az epe hibáiba helyezte. Ellenben Kämpf (1784) a legtöbb zavar alapját az altesti szervek csaknem általában jelenlevő pangásaiba helyezte, melyektől szerinte maga az anyatestben levő gyermek sem maradt megkímélve. Így támadt aztán fel a hánytató és hajtószerekkel eszközölt kiürítési módszerrel való legkiterjedtebb visszaélés korszaka, melynek 50—60 évvel ezelőtt élt orvos-elődeink buzgó eljárása népünknek ott a magyar alföldön mai napig is szájában hagyta az ízét.

A csak rövid ideig tartott phlogistica chemia emlékszoira gyanánt fennmaradt me-

thodus antiphlogistica nevezetnél egyebet ezen elméletből alig örököltünk. Bukása azonban a phlogistonos rendszernek, illetőleg feltétele az újnak, mely szerint Lavoisier lángesze különféle gáznemek és azok elemeinek felfedezésével egészen új irányt jelölt ki a vegytannak, az újabb gyógytudománynak is hatalmas lökést adtak. Azonban már a légzési folyamatnak arra épített magyarázata az élenynek és szélenynek kicserélődése kívánatos okot szolgáltatott új phantasiákra, és csakhamar erre az egész életfolyamat semmi más nem volt, mint egy kitakarítási folyamat, egy sublimis kéményseprés, melytől csak egyetlen lépés kellett, és ezt megtette a francia Beaumé, és minden betegség az ősanynak egyszerű túlsúlyából vagy hiányából származott, és oxygenesis, hydrogenesis, sűrűcalorinesis, derotenesis s több efféle épületes nevekkal láttatott el.

Már a 17-ik század végén feltűnőleg növekedő haladása a vegytannak okozta, hogy különféle módosításokban megújított kísérleteket tegyenek, vegyi rendszereket állítsanak fel, és a testnek minden működését mint vegyfolyamatot magyarázzák. Hasonlóképp a talánszerű természeti erőkkal a villamossággal, a galvanizmussal, az állati és fém-magnetizmussal való közelebbi megismerkedés sem maradhatott a gyógytudományra befolyás nélkül. Ezzel aztán az orvosok előtt elméleti kártyaházak építésére kimeríthetlen mező lőn megnyitva.

Mesmer volt az első (1775-ben) ki a világító fáklyát ehhez meggyújtotta. Ő az emberi testben előre egy delejes tevékenységet tett fel, miáltal ez a világ-egyetemmel dinamikai csereviszonyba lép. Ezen erőnynek célszerűen vezetve elegendő hatálynak kell lennie minden betegség gyógyítására, mert amint ő szerinte csak egy élet és csak egy betegség van, épen úgy gyógyulás is csak egy lehetséges, melyet Mesmer a test delejes tevékenységének előidézése által részint mesterséges delejek, részint érintés és delejes kézvonások, sőt az akaratnak pusztá ereje által is elérhetni vélt.

Mielőtt most már egészen a legújabb korra áterjedő, elsőségért versengő, részben jelenleg is uralkodó rendszerekre átmennénk, pár szóval jegyezzük meg előbb, miként a gyógyászat fölé speculativ fejté a természetbölcészlet is fölemelte. Követői, élükön Schellinggel, az élet legfőbb eszméjét, az emberi természet örök, isteni alapjának megfejtését keresik. Ezen rendszer jellege a speculatio, mely minden tapasztalati ismeret felett szélesen kiterjeszkedik, s ennél fogva az ő magasabb régióiban oly sok különböző irányt vehet, amint azt az egyes speculáló értelmek vagy értetlensége jónak találja. A természet-bölcészeti rendszer speculativ állítások és azzal önkényesen összeköttetésbe hozott empirikus ismeretek chaosa maradt.

Broussais és tanítványai (1816) egyoldalú nézetük szerint csaknem minden betegség fészket a gyomorban és belekben keresték, és ezen szervek egyetlen kóralakjának felismerése a lobó nekik kulcs az egész kórtanhoz, eszköz az ember összes beteg természetének felismeréséhez. Természetesen erős lobellenes szerek és eljárások képezték a gyógy-módot, melyek között főhelyen állottak az érvágás és a nadályok, melyekből megszámlálhatlan mennyiségűt használtak fel. Egyébiránt egy rendszeresinál is semhódított még magának oly rövid idő alatt olyan hatalmas pártot. Rendszerének hatása a közönségre megmérhetetlen volt. Egy pillanat alatt csak két tábora volt Franciaországban az orvosoknak, lelkesült hívei a reformatornak és határozott ellenzői tanának, habozásról legalább eleinte szó sem lehetett; híveinek száma a következő években óriás mérvben szaporodott.

Rasori tana (1810—1817 körül) a contrastimulusról reánk nézve majd csupán történeti érdekű, amennyiben az alpokon innen soha sem tudott meghonosodni. A Brown elméletével egyenlő elvekre alapítva, a sthenia és asthenia skáláját a stimulus és contrastimulus megváltoztatott nevei alatt tekintette ezen tan is a kór és gyógytan mennyei lajtorjája gyanánt, csak hogy azon különbséggel, hogy neki a betegségek nagyobb része sthenián, míg a Braun-féle elméletnek asthenián alapuló volt; ezen különbség azonban ismét ügyesen kiegyenlítette magát azáltal, hogy azon szereket, melyeket ez izgatónak nyilvánított, amaz izgatás-csillapítóknak adta ki. Önkényesen van felvéve a gyógyszerhatás; a rostok összehúzása által erősítő, elernyedése által gyengítő. Egynémely gyógyszer hatása minden eddigi tapasztalással ellenkezően van felvéve; mákony az izgató, mustár, bors, kőrisbogár sat. a gyengítő szerekekhez számláltatnak. Elrémitő azon botorság, melylyel ezen rendszer követői a legerősebb gyógyszer-mérgek legnagyobb adagait beadni elég vakmerők voltak.

Rasori nézetével kiáltó ellentétben áll Hahnemann hasonszenvi rendszere, mely bizonyos tekintetben a legnyersebb empiriához képez átmenetet. Elve: hasonlót hasonlóval, azaz, hogy mindazon erőnyileg működő hatányok, melyek egészséges állapotban kórtünetek egész csoportját képesek előidézni, egyszersmind fajlagos gyógyszerei a lehetőségig hasonló tünetek által megtámadott beteg szervezetnek. Az elenyészésig menő apró gyógyszeradagok alkalmazása azon előre feltett vélekedésen alapul, hogy a gyógyszerek hatása tisztán dinamikai, és hogy ezen erő a maga merev állapotában kötve van, miért is annak hatása annál jobban kifejlődik és megerősül, minél szétozottabb állapotban adatik a gyógyszer, mivel a szétoztlás folytonos előhaladásánál, anélkül, hogy a teljes hatásnak ártana, csupán annak tartama korlátoztatik. A hasonszenvészek szereit gyógyerejüket nem beltartalmuknak, hanem majd a végnélküli feleresztésnek, majd hosszú ideig tartó dörzsölésnek, majd hatalmas összerázásnak köszönik.

Végül megemlítem még a sziléziai Priessnitz által divatbolondsággá fajult vizdühöt, mely szerint ezen Empedoclesféle elem minden tudományos elv nélkül általános panaceává emelve, csupán ezen nyers empirikus tekintélyére támaszkodva, csaknem minden betegség ellen alkalmazva lőn.

Orvosi rendszerek alkotásában jelen századunk már korántsem volt oly termékeny, mint elődei, hanem annál gazdagabb volt realis előhaladásban, elannyira, hogyha e kettőt egymással összehasonlítjuk, lehetetlen mást vonnunk le belőle folyományul mint azt, hogy a tudományok valódi előhaladása nem termőföldre a rendszerfargásnak. És ez teljességgel nem onnan van, mintha talán századunk orvosi lángelmékben, kik egyes tudományágak terét fényes meteorként bevilágították, szegényebb lett volna, mint akármelyik is megelőzői közül, hanem egyenesen onnan, hogy a mint a halhatatlan Lavoisier a múlt század végén a tennivalók alakját, irányát s módját a vegytanban oly mindenkit egyiránt meggyőző eredménnyel kijelölte, az által az irány az egyes természeti tudományágak művelési módjára nézve is ki lőn mutatva, s mi volt természetesebb mint az, hogy orvosi tudományunk felkent papjai is egy pillanat alatt belássák, hogy miként a gyöngyhalász nem a mindenféle gyomból s bozótból kiszapult s a szél által a tengerpart sárához verdesett növénynyák üres tajtékában, de a tenger mélyén keresi az igaz gyöngyöt: akképen az orvosi tudomány épületét s igazságait is mindenütt a

mélyiségből nagy fáradsággal előbuvárolt s a lehető legjobban megfigyelt tapasztalati tények és szabatosan ellenőrzött kísérletek nyomán, a változatlan természeti törvények alapjára kell fektetni.

És valósággal olyan helyes észlelő, mint Morgagni, ki munkáiban már nagy számát rakta le az igen érdekes kórbonctani tényeknek, melyek őt igen éleselműnek és finom ítéletűnek bizonyítják, —

oly rendkívül alapos bonctani ismeretekkel bíró és gyakorlati irányu sebész, mint Hunter János, kinek kitűnő buvárlatai a lohról és a vérről ugyancsak a kórbonctannak szerfelett becses adalékait képezik, kinek befolyása az angol orvosokra nagyszerű és lehető legszerencsésebb hatású volt, —

a kiváló általános ismeretekkel, rendkívüli olvasottsággal s finom műveltséggel bíró Zimmermann György János, ki a tapasztalásról az orvosi tudományban írott munkájával európai hírűvé vált, —

a halhatatlan Bichat, legragyogóbb csillag az újabbkori francia gyógyászat egén, az orvosi tudomány egész új irányának forrása; —

a szabatos és tárgyilagos kórismészet egyik szorgalmas megalapítója, a kopogtatás tanának Franciaországba sikeres bevezetője Corvisart, ki az igazság előtt mindig, a hatalom előtt sohasem hajolt meg, —

a lángeszű Dupuytren, korának legnagyobb sebésze, ki a localisatio és a bonctani kimutatás elvét a sebészetben érvényre emelte, ki képzeleti betegségek és türes névlajstrom helyére tárgyilagos kórfolyamatokat állított, és a kórjeli sebészetet valóságos élet-tani sebészetté emelte, —

egy új korszak alkotója a légzési és vérkeringési szervek kórtanában a hallgatózás által, a finom és éles észlelő Laënnec, kinek ritka szellemi erejét semmi sem korlátozta, hogy a legfinomabb részletekbe is behatoljon, ki a meteorként előrejárt igénytelen Auenbruggernek csaknem teljesen elfeledett tanát, a kopogtatást a hallgatózással oly szerencsésen összekötötte, melyet a bécsi iskola egyik fődísze, tudományunk egyik legnagyobb daliája, a ma is élő Skoda, kiváló éles elméjével physikai és acustikai törvények alapjára állított, —

az összes világ által csak nem régiben ünnepelt Hyrtl és Rokitsky, kik a bonctant és a kórbonctant beható éleselműjüknek, fáradhatlan buvár szorgalmuknak szertelen nagy erejével csaknem a szabatos tudományok sorába emelték, ugyszintén Vesal, Andral, Balassa, Bene, Birly, Becquerel, a három Bell, Blumenbach, Claude Bernárd, Civiale, a Cooperek, Cuvier, Donders, Dubois, Esquirol, Eustachi, Faloppia, Fracastoro, Frank Péter, Gaubius, Gavarret, a Gmelinek, a Graefék, Griesinger, Gruner, Guislain, Marshall Hall, Haller, Hartmann, Hecker, Henle, Hufeland, Jenner, Larrey, Leuwenhoeck, Littré, Lotze, Louis, Magendie, Malgaigne, Müller János, Middeldorpf, Nelaton, Niemeyer, Orfila, Oppolzer, Osiander, Paré, Pinel, Purkinye, Ricord, Richter, Romberg, Rust, Scanzoni, Scarpa, Schröder van der Kolk, Sömmering, Spallanzani, Sprengel, Störk, van Swieten, Stáhly, Schordann, Swammerdam,

Traube, Trousseau, Velpeau, Wunderlich, hogy sok száz másokat ne is említsek, mind mind sokkal könnyebben tudtak volna a régiek példája nyomán kevés fejtöréssel új meg új orvosi rendszereket állítani, ámde gazdag szellemök nem a csillogásban, de a mélyre törekvésben, igazságok keresésében, s megállapításában találta meg a kielégítést és megnyugtatót, s egyáltalában nem voltak oly félszegek, hogy az orvosi tudomány egyes specialis ágainak művelése által szerzett tapasztalataikból, bármily nagy értékűek voltak is azok, az összes orvosi tudományra szóló rendszerek rámaít faragják ki.

* * *

Ezen rövid áttekintésben látjuk, hogy a gyógyászat tudományos művelésének első kezdeteiben önkényes föltevények, tapasztalati ismeretek egész chaósa, később az anyag és erő megkülönböztetése, a természet körében tett minden újabb felfedezések, sőt egyoldalú kórcsaládok hogyan képezték azon föveny-alapot, melyre az orvosok örökös körbenforgás mellett légpálatáikat építették. Kiváltkép az anyag és az erő voltak azok, melyeken minden idők orvosai eszöket köszörülték. E két nézet egy sereg rendszernek szolgált alapjául, melyek évszázadokon át szabtak törvényt a gyógytannak, és végetlenül változtatva új alakban régi állítmányokkal a mindenkori bölcsész, vallásos, vagy tudományos fogalmakhoz illesztett hozzáadások és magyarázásokkal díszítve, ismételve felmerültek.

Mily gyakran lőn az egyik rendszer száműzve, a másik leghatározottabban egyoldalúnak nyilvánítva, csak hogy annál határozottabban ismét amaz által szoríttassék ki!

Avagy hol is van az a nagy különbség a régi dogmatikusok pneumája, Helmont archäusa, Hoffmann Fridrik anyagmozgása s a lélek között, mely Stahl szerint egyedül képes betegségeket szülni, és az ingerelhetőség és inger között, a melyből kortársainak ujjongató csodálkozása mellett Brown a szervezetet összeszerkesztette? Vajjon beláthatunk-e az által tisztán az élet folyamába, hogyha annak lényegét az izgatás behatásánál fogva az ingerfogékonyságra előidézett izgatottság által halljuk meghatározni, miként ezt Brown tévé, vagy az által, hogyha, mint Hoffmann Fridrik, az élet lényegét a mozgás bizonyos erejébe és ellenállásába helyezzük? Avagy a betegség ismerete alapján világosabb-e, ha azt mondjuk, hogy az az ingerfogékonyságnak az izgatás hatalma által kimerüléséből, indirect gyengeségből támad, vagy hogy ha Helmont azt állítja, hogy archäus boszús, és erjanyagát a gyomorból a beteg részhez küldi? Tudjuk-e szabatosabban, mikép hat valamely gyógyszer, hogyha neki a sthenia és asthenia skáláján helyét kimutathatjuk, vagy ha a tévengésbe esett lelket helyes útra tereltetni, vagy a megharagudott archäust kiengeszteltetni akarjuk? Mindezen nézeteknek és magyarázatoknak azonban az a meggyőződés szolgál alapjául, hogy az erő az, melyre a betegséget előidéző ok legelőször hat és a melynek szabálytalansága által a test először megbetegszik.

A rendszerek másik osztálya azon homlokegyenest ellenkező tételt viseli paizsán, hogy az anyag székhelye és oka minden betegségnek. Ezen fél igazság és egész egyoldalúság kidolgozásán mesterkéltek már a régi methodikusok még Kr. e., és 1800 évvel később ugyanezen alapon ismét új rendszerek épültek. A materiálisták a mint tudva van a humoral és solidar pathologok két nagy sektájára oszlnak, a szerint, amint az eredeti megbetegedés lehetőségét a testnek csupán folyékony, vagy szilárd részeinek tulajdonítják.

Az orvosi elméletek és rendszerek ezen átnézete eléggé tanuskodik nekünk arról, hogy a gyógyművészet és annak papjai kezdettől fogva nem levén egyek, igen sokáig nem tudták, hogy tulajdonkép mit akarnak. Az időnek politikai úgy mint tudományos viharai, sőt a divat is mindig a legnagyobb befolyást gyakorolták a gyógytudományra. A legkülönbözőbb tudományok, mint a bölesészet, a mértan, vegytan, erőműtan a testi működések megfejtésére és a felállított rendszerek megerősítésére mind, mind alkalmaztattak. Meleg, hideg, elernyedés, mechanizmus, magnetizmus, galvanizmus, erjedés, lélek stb. még folyvást vitában vannak, hogy szegény hullánk titkait felderítsék.

És vajjon ma, felvilágosodottnak híresztelt XIX-ik századunknak csaknem utolsó negyedében ott állunk-e már, hogy a míg egyrésről a lefolyt idők ide s tova kapdosásait s valóságos képtelenségeit megmosolyogni vagyunk kénytelenek: a mi nézeteink, a mi hitünk, vallásunk, alkotásaink, meggyőződéseink a gyógytan terén olyanok-e, hogy mindörökre kiállandják a tűzpróbát?

Korántsem!

Tökéletesen nevetségessé tennők magunkat s arra valóban méltók is lennünk, ha csak távolról is az jutna eszünkbe, hogy mi, a kik egyébiránt ma már sokkal tisztábban látunk, mint elődeink, egyszersmind el is értük volna orvosi tudományunk fejlődésének netovábbját. Sőt ellenkezőleg, nagyon alkalmasan hivatkozhatom Senecára, kinek az orvosi és természettudományi törvények s igazságok fejlesztésére vonatkozólag nagyon is ide illenek e következő szavai: »Ily nagy ügyhöz egy korszak kevés; s évezredek mulva sem fog egy halandó előtt is az alkalom bezárulni, hogy még valamit hozzá tegyen.«

A gyógytan története szerfelett nagy tanulságokat foglal magában a mi számunkra. Tudományos ismereteink mai álláspontján már csaknem bámulatos, hogy egyik másik nézet, melynek badarságát, okszerűtlenségét első pillanatra belátja mindenki, hogy volt képes nem hosszabb, de csak rövid időre is követőkre találni. Azonban midőn e nézeteket, tanokat, rendszereket vizsgálat alá vesszük, nem kell felednünk, hogy azon korszak és a mienk között nem csupán tudományos, de társas, köz-életi tekintetben is óriási a különbség.

Akkor a gyógytan terén felmerült egyes új tanok hasonlíthatlanul szűkebb térre, eleinte majd csaknem a tanítványok kiesiny seregére voltak korlátolva, s ezek által kiváltképen távolabb eső országokba csak lassan szivároghattak el, s nem egyszer megtörtént, hogy az új tudomány alapelvei születésük helyén már rég elhallgattak, mert ismét más újabb által szorítottak ki akkor, mikor még idegen országokon csak lábra kaptak és még folyvást szaporodtak követőik, hasonlóan a vízbe dobott kavics képezte hullámgyűrűhöz, mely még folyvást siet a part felé, noha eredeti képződése helyén a víz már régebben kismúlt: ma azonban már Gutenbergnek az akkorinál sokkal inkább elterjedt halhatatlan találmánya és a villamos távirda segítségével akár az újvilág bármely tulsó pontján kipattant nagy eszme, vagy felfedezés a sodronyok és lapok millióinak segítségével egy nap alatt ismerőssévé s ennél fogva közkincsévé válik a világnak, s viszont szintén oly gyors terjesztője tud lenni egy más újabb eszmének, mely az emberek között újra kezdi hódítását s azt mindnyáján jól tudjuk, hogy a hódításnak egyik főeszköze a gyorsaság.

De viszont éppen ezen nagy gyorsaság egy részről s azon körülmény más részről, hogy az egyes tudomány-ágakat egész világszerte ma már ezren meg ezren művelik,

egyszersmind azt is eszközlik, hogy az egyes felfedezéseket azonnal százan meg százan utánacsínálják az illetőnek, s így a felfedezést nyomban követi a kritika, s a hiba, ha van benne, jóval hamarabb ki van mutatva, sőt igen gyakran ki is igazítva, mintsem hogy az gyökeret verhetne.

A jók legjobbjai mindnyájan érezvén, hogy mozgásban fekszik a valódi élet, csaknem hihetetlen az a munkásság, melyet az orvosi tudomány összes területén napról-napra kifejtene, úgy hogy a gyógytudománynak a mi napjainkban szakadatlanul pezsgő élete nem más: mint megszűnés nélkül való folytonos reform.

Ha az idők folytán vallott elveket, tételeket, elméleteket, tanokat, rendszereket, melyek e rövid óra alatt szemünk előtt elvonultak, nem csupán a nyers tapasztalás segélyével, mert az magába véve láttuk, mily sok ferdeségre vezethetne, hanem az észszerű kísérletek tisztító tüzebe állítva, azon álláspontból bíráljuk, melyen jelenleg a tudomány legnagyobb lángelméi állanak, rögtön kitűnik, hogy melyek azok belőlők, amik a természet változatlan törvényeivel megegyezvén, a tűzpróbát kiállják, s melyek azok, amik feltámaszthatlanul megemésztetnek.

S orvosi tudományunk jelenkori iránya éppen abban különbözik minden elődei irányától, hogy ma már ezen oly terjedelmes tudomány összes területe mindenütt természeti buvárlatnak van alávetve, miből első sorban az a kimondhatlan nagy előny származik, hogy mivel a szabatos természettudományok csakis a legnagyobb pontossággal végrehajtott kísérleteknek tulajdonítanak értéket, tévedések nem egykönnyen történhetnek; vagy ha, mivel emberek vagyunk, csalódások mégis kavarodnának a számítások közé, a szabatos természettudományok körébe vágó kísérleti hibák kevésbbé számosak, s az észleléssel összekötött hibák könnyebben kikerülhetők, s a mi a fő dolog, csak igen rövid ideig tarthatják fenn magukat.

Láttuk a lezajlott múlt történeteiből, miként minden időnek voltak nagy orvosai, kik a többiek között kiváló szerepet játszottak, valamint azt is, miszerint századokon át sziklaszilárd volt a hit, hogy az úgynevezett gyakorlati szakmákban a tapasztalás és gyakorlat tesz mindent, és hogy az elmélet meg nem bízható. — Akkor azonban a valódi elméletet még nem ismerték.

A gyógytudomány okszerű műveléséhez úgy az elméleti, mint a gyakorlati ismeretek és az ügyesség nélkülözhetlenek. Az adott viszonyok között egészen szabatosan ismerni mindazon okokat és működő tényezőket, melyek a jelenségek felett uralkodnak és biztos eredményhez vezetnek; ez a tulajdonképeni elmélet; ezen tényezőket pedig helyes időben és módon mozgásba hozni és egymásba fogódzásukat fogaskerék módjára eszközölni: ez a valódi gyakorlat.

Napjainkban már a határozatlan szabályokon nyugodott régi gyakorlat helyére a szilárd igazságokon alapuló tudományos gyakorlat lépett, és ezenkívül szerencsés ihletései a lángésznek, mely a törvényt felfogja anélkül, hogy indokairól tudomása volna, elvekre feloldva, másokra is átvihetőkké váltak. Ami pedig kezdetben csupán a lángész sajátja volt és egyedül az ő előnyét képezte, a hova-tovább szélesebben terjedő tudomány által mindenkinek közkincsévé válhatott.

És ha a gyógytudomány és művészet, melyről a hajdankor legnagyobb szónoka Cicero azt mondá, hogy semmi által sem hasonlíthatunk jobban a halhatatlan istenekhez, mintha embertársainknak egészséget adunk, már magában véve magasztos, mert az ember jóllétének előmozdítását tűzte lobogójára és tárgya mindenkor a teremtés remeke az ember volt és az ember marad: mennyivel jóltevőbbé válik az, hogyha nemcsak egyeseknek, de egész emberi társadalmaknak, sőt az összes emberiségnek egészségben maradását tűzi ki céljául?

Valóban gyógytudományunk napjainkban már ezen lehető legmagasztosabb feladatot is kitűzte maga elé, midőn a közegésségügy előmozdításán fáradozik, mely törekvése, ha annyi jóakarattal tudna találkozni, mint amennyit rendünk már idáig is kifejtett: a hegyeket ki lehetne mozdítanunk helyükből, s mivel ezen irányban az összes emberiséget komolyan érdeklő kérdésekben a világ rokonszenvét már is megnyerte, bizton remélhetni, hogy a kezdetet, melynek igen sok nehézséggel kell küzdenie, egykor óhajtott siker koronázzandja.

És ezen törekvésekre a társadalomnak szemet hunynia, fülét bedugnia nem szabad, sőt elő kell azokat mozdítania hatalmában álló mindennemű tisztos eszközökkel, mert a nehéz feladat mindenki hozzájárulását igényli s nagyon is méltó a minden oldalról egyiránt kifejtendő erős küzdelemhez, mert eredményül nem kevesebb, mint az emberiség egészségi állapotának lehető legszemmeláthatóbb javulása várható, miként az Angolországban, hol a törvényhozás törekvéseinek, mely a szakértőkre nemcsak hallgat, de azok tanácsát örömmel emeli törvénynyé is, melyet a nép épen úgy, mint a kormány folyvást a legnagyobb eréllyel érvényesít, tényleg már is észrevehető, mert idáig is sikerült az emberi élet általános tartamát 2—3—4 évvel is meghosszabbítani.

Mindezen előhaladási tényezőket azonban a társadalomnak nem elég csupán nyelvén hordoznia, de mulhatlanul el kell tennie a nagy feladat magasztos érzetétől s minden erejét meg kell vetnie, hogy leróvjá a tartozásnak azon részét, mely Isten és emberek előtt őt illeti. Viszont egyetlenegy orvosnak sem szabad a nagy munka sikeresítésén fáradságot kimélnie, sem a legmagasztosabb, a legnemesebb, bárha legfáradtságosabb feladatot egy percig is hitvány üzletté alacsonyítani, mert ha valahová, ide illik az urnak csipkebokor mellől megzendült szöze: »Vesd le saruidat, mert ez a hely, melyen jársz, szent.«

A hullák elégetéséről.

Dr. RÓZSAY JÓZSEF főorvostól.

(Négy könyomatu színezett táblával.)

Ha egy szeretett rokonunk, ha egy kedves barátunk kiszenvedte a földi pálya sanyaruságait, és jobb létre átszenderült, sajnálkozásunk első kifejezése után arról gondoskodunk, hogy a boldogultnak földi maradványait az életben elfoglalt állásának és szívünk sugallatának megfelelőleg elhelyezzük. Rendezünk neki pompás temetést oly cselekvényekkel, szertartásokkal, melyek a vallás szokásaiból, az állam és helységünk intézményeiből folynak. Ha azután a holt tetemeit a sirban a föld hantjai fedik, emlékkövet állítunk, mely nekünk de a késő kornak is a boldogult itt létét visszaidézzé. És miután mindez megtörtént, szívünk, lelkületünk mintegy kielégítve érzi magát, mert ha megtettük ezt, és ha a halott emlékeztére szolgáló isteni tiszteletet rendeztük, megtettük mindazt, a mit szeretett rokonunk, kedves barátunk iránt való kötelességnek ismertünk. Kivánunk a boldogult hamvainak örök nyugalmat, és meglátogatjuk minél gyakrabban sirja helyét.

De ha kérdezzük, vajjon megvalósul-e a mit kivánunk? vajjon a földi maradványok találják-e a sirban az örök nyugalmat, és vajjon a sir későbbi időkben is fenn fog-e maradni? — ezekre tagadólag kell felelnünk. A holt sirját bántalmazza környéke, bántja a föld nedvessége, bántják azon élő lények, melyek a bomló holt testen fészkelnek, és végre bántják maguk az emberek, kik a sirt csak addig nem bolygatják, míg helyét más célokra nem igénylik. Ezeken kívül a holt test bomlása olyas valami, mi kedélyünknek egyáltalában nem akar megfelelni. Ha hozzá tesszük, hogy a föld alatt eltemetett holt test lassuátalakulása, bomlása által környékére, az életben maradtakra határozottan káros hatásu, hogy a bomlási terményeket átterjeszti hozzánk a levegő, tartalmazza a viz, melyet iszunk; ha tekintetbe vesszük, hogy háboruban számtalan hulla egy közös helyre tétetik, hogy a sir nyugalma a talajon eső, vizözön háborítja, mely a holt testet a föld fölületére hozhatja: könnyen megfogjuk érteni, hogy teljesen jogosult azok törekvése, kik a hullaeltemetést oly eltakarítási mód által akarják és kívánják helyettesíttetni, mely míg egyrészt a megholt iránt való gyengéd érzelmeinknek, keblünk sugallatának, a vallás szokásainak eleget tesz; míg egyrészt biztosítja a holt hamvainak nyugalma, biztosítja egyszersmind emlékét is, és meggátolja, hogy a holt maradványai az élőkre kártékony befolyással legyenek, megszünteti azon keserű gondolatot, hogy kedvelt elhunytjaink ragályos járványoknak szolgáljanak előidéző okul.

Ha már most kérdjük, melyik eltakarítási mód az, mely a vallás, az aesthetika, a közegésség igényeinek és a halottak emlékének, nyugalmaának egyaránt eleget tesz, — feleltünk: hogy ez a hullaégetés.

A hulla, akár eltemetjük, akár elégetjük azt, akár vízben, akár a földön bomlik az szét, ugyanazon változásokon megy keresztül, melyeknek főmozzanata, hogy a holt test

részei a levegő élenyével egyesülnek, mi által légnemek képződnek, melyek a légkörbe jutnak, és hamurészek, melyek a földben maradnak. Ha tekintjük, hogy az eltemetett hulla vegybomlása nem csak lassabban, hanem egyszersmind másképen is történik, mint gyors elégetésnél; hogy amannál rothadási légnemek fejlődnek, melyek az élő emberek egészségének ártalmasak: közegészségi szempontból kétségkívül elsőbbséget kell adnunk a hullaégetésnek, mely által gyorsan és hátrány nélkül éretik el ugyanazon végeredmény, mint az eltemetésnél. Itt lassu, amott gyors az elégesi folyamat. Az elégetés utánozza a természetet, gyorsan és az élőkre nézve veszély nélkül végez. A hamu az egyedüli, ami visszamarad a temetésnél is. »Pulvis et umbra sumus« mondja az irás, és a hullaégetés legjobban illusztrálja ezen ígét.

Igen helyesen jegyzi meg a »Vasárnapi Ujság« egy cikkirója, hogy a halottak eltemetése nem multhatlan követelménye az emberi szív kegyeletérzetének. Bizonyítja ezt már azon tény is, hogy a régi kor sok népénél és némelyiknél mai napig is az eltemetés helyett a halottak másnemű eltakarítása van szokásban a nélkül, hogy ama népektől a kegyelet érzetét halottjaik iránt meg lehetne tagadni. Az elégetés nem zárná ki, sőt követelné a vallásos szertartások pompáját, és azon helyen, — hová a szépen feldíszított és emlékfeliratokkal ellátott hamuvedrek letétnének, monumentális épületek emelkedhetnének.

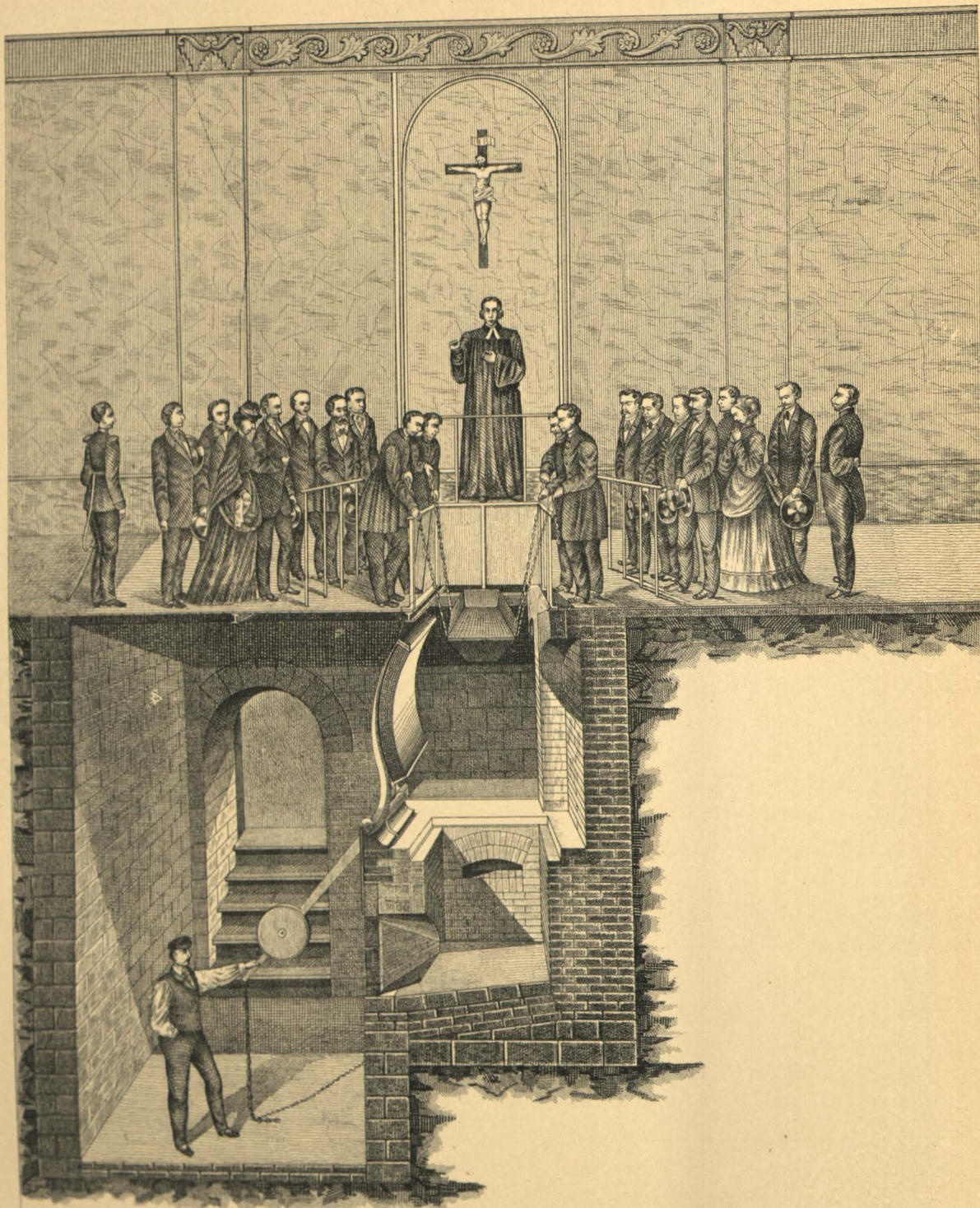
A hullaégetés kérdése a jelenkort különösen foglalkoztatja. Többször került ez már szőnyegre; mindannyiszor elejtették. De jelenleg, úgy látszik, a közegészség érdekében sáfarkodók, tudván, hogy az eltemetett hullák bomlásuk folytán károsak, különösen háborúban és meleg időjárásban, felismerik az ügy fontosságát, és szorgosan vizsgálják annak minden oldalát. Ha a hullaégetést mint ilyent vesszük, kétségkívüli, hogy nincs módja az eltakarításnak, mely által azon cél, hogy a hulla az élőkre ártalmatlanná tétessék — jobban éretnek el, mint gyors elégetés által; habár ennek lehetnek és vannak is bizonyos — nevezetesen törvényszéki — esetekben hátrányai. Így lehetlenné teszi a hulla utóvizsgálatát bizonyos mérgezési, sebzési esetekben; megakadályoztatja azon adatok megtalálását, melyek csakis az alakjában félig-meddig ép emberi testen lelhetők. Az egyén-azonosság kérdése szintén bizonyos esetekben eldöntetlenül maradna. Szóval nem hiányzanának az árnyoldalak. Mindenesetre lesz sok akadálya a hullaégetés keresztülvitelének. De másrészt kétségkívüli, hogy az eltemetés annyi hátránnyal jár az élőkre nézve, hogy az elégetést a közegészség nagyon megkívánja. Prosper de Pietre Santa két falut említ: Rotondella és Bollita-t, melyek oly dombok alján feküdtek, melyeken temetők valának. E falvakban a forrás vize több ízben hulla-méreggel megfertőztetett, úgy hogy iszonyú járványok támadtak.

Ehhez csatlakozik, hogy eltemetés mellett sincsen megóva a törvényszéki orvostan az ellen, hogy némely kérdésre a hulla bomlott állapota folytán feleletet nem kap.

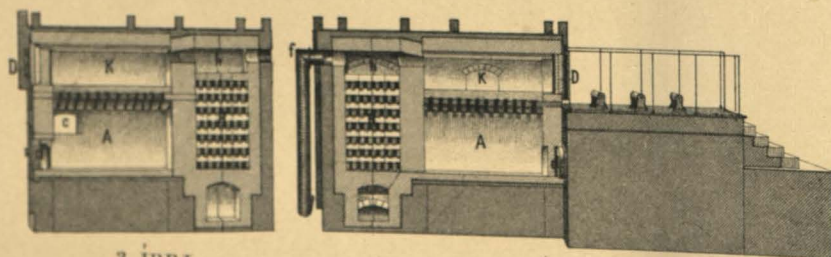
Az eltemetett hulla rontja a levegőt, a vizet; nyugalma eke, lapát, vizözön által bolygattatik, és néhol hely szűke miatt egy sirba több hullát is tesznek.

A hullaelégetés, valamint a történelmi idő lefolyásában igen sok népnél használatban volt, úgy van a jelenben is. Némely népnél az elégetés felváltá az eltemetést; másoknál az utóbbi mód később jött szokásba. És hogyha az egész emberi nemet vesszük, kétségtelennek látszik, hogy nemünk művelődéstörténetében az eltemetés vala az elsődleges, és az elégetés a szellemi életnek előhaladottabb korában jöhetett szokásba. Ha tudniillik az archeo-

1. ÁBRA

3. ÁBRA

2. ÁBRA

Az elhalálozástörténeti buvárlatok eredményét tekintjük, azt találjuk, hogy a fősírkészítés és használata az emberi fejlődésnek aránylag későbbi időszakában vált lehetségessé. Egy újság, hogy a jelenkorban is csak oly népeknél égetik el a hullákat, melyeknél a természet nem jár nagy nehézségekkel, tehát oly népeknél, melyek a szellemi élet magas fokát elérték. (Indiai és afrikai népek még mai nap is nagy nehézségekkel állítják ki a füst). Bizonyítja ennek valószínűségét azon körülmény is, hogy a legrégibb — történelmi előtti korból való emberi hullák csontvázai — az úgynevezett fossil csontvázak is — az állapotban találtattak néhol koporsókban.

Az elégetés — ahol szokásban volt eddig — máglyán történt. De ha a régiek hullaelégetését elfogadjuk, ezt először is nem lehetne oly nyilvánosan tenni, mert ezt a keresztény népek érzelmé ellenzi. Másrészt a hulla-elégetés máglyán drága dolog vala, sok fa és sok idő kellett hozzá, és az eredmény nem volt mindig kielégítő, minthogy az elégetés nem sikerült mindig teljesen, és a hamuvál nagy mennyiségű pépszerű hullarészek maradtak vissza, melyek bűzt terjesztettek. Hasonlóképp bántották a környék szaglási szerveit a fejlődő gázok.

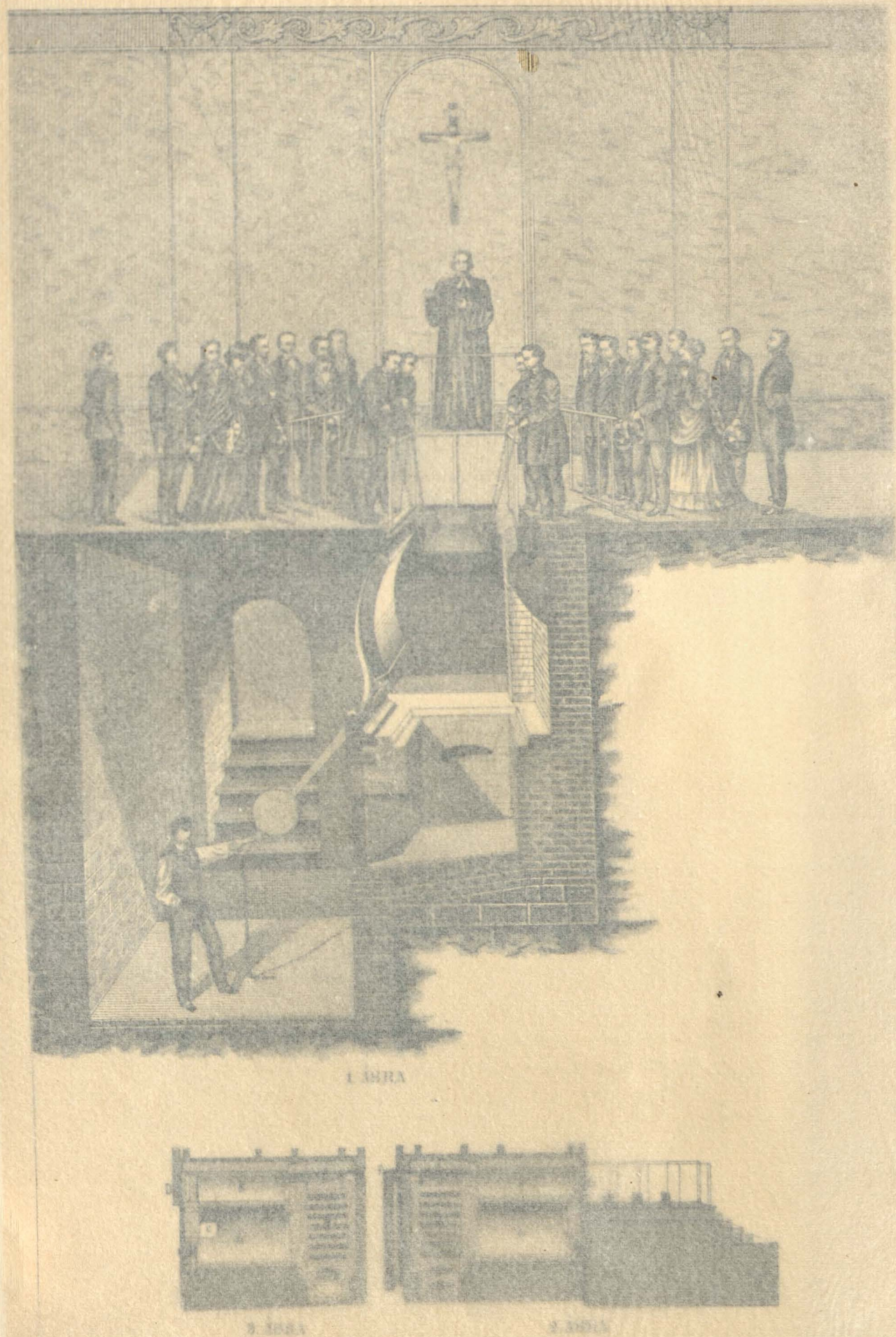
Ezen változtatni azok törekszének, kik az elégetés általánosítása körül az élő európai népeknél fáradoznak; ilyképen az égetés nagy mérvben megkönnyítették. Pálfi, tanár, világító gáz és levegő keverékével retortában lévő emberi hullát pár óra alatt hamuvá égetett, ami az eltemetett hullán csak évek múlva történt. A visszamaradt részek $\frac{1}{10}$ -át képezik a hulla súlyának.

Gyürki András hazánkban, ki már 1848-ban lépett fel hullaelégetési javaslatokkal, nagyobb időben az említetthez hasonló elégetési módot izzó levegővel ajál. Gorini Lodiben egy keveréket ismer, mely bizonyos hőmérsékre hozva, oly folyadékká alakul, mely az emberi hullát néhány pere alatt porrá és gázzá alakítja át a nélkül, hogy a körülötte ingálkozóknak szaglási szervei bántalmaztatnának. Célszerűnek bizonyult Brunetti piádnai tanár hullaelégetési módja is. Azonban mint látszik legcélszerűbb Siemens Frigyes dresdai mérnök eljárása. Ő izzó levegőt használ, úgynevezett regeneratív eljárás. Készüléke áll: 1. egy gázfejlesztőből, mely az épületen kívül fekvő helyet; 2. a regenerátorból, a regenerátorral és az elégetési tőrrel, az épületen belül; 3. csatlakozásból az előzőek elvezetésére.

Gondoljunk egy, a célnak megfelelő szép hullaházat (columbariumot). (I. tábla, 1. ábra), melynek közepén a kemence létezik, a nélkül hogy ezt a jelenlevők észrevevénék. A hullakíséret megérkezik, és miután levették a koporsót a halottas kocsirol, belépnek a columbariumba. Miután a hulla-állványra tétetett, és a halotti szertartás befejeztetett, a hulla-súlyedőbe leeresztetik, melyet aztán odatolódó fűdél elhakar. A koporsó a hullával maradnak a kemencének és 1—1 $\frac{1}{2}$ óra alatt hamuvá változtatik át, mely vederbe gyűjtve a munkásoknak átadatnak őrzésre, illetőleg a columbariumba való elhelyezésre.

Az elégetési eljárás következő: a gázfejlesztőben képződött gáz egy szabályzó bilentyűvel ellátott csatornán (I. tábla, 2. ábra a) át a regenerátorba vitetik, hol szabályozható légárammal (I. tábla, 2. ábra b) találkozáva, lánggá változtatik. Ez aztán a regenerátoron (I. tábla, 2. és 3. ábra B) keresztül halad, és az ebben lévő téglahalmazt fehér izzásig melegíti. A lángnak többi melege arra szolgál, hogy a kemencét vagy kamrát (I. tábla, 2. és 3. ábra K), mely a hullát fölveszi, gyenge vörös izássig előre melegítse; a láng maga

logiai és művelődéstörténeti buvárlatok eredményét tekintjük, azt találjuk, hogy a tűz előállítása és használata az emberi fejlődésnek aránylag későbbi időszakában vált lehetségessé. Így látjuk, hogy a jelenkorban is csak oly népeknél égetik el a hullákat, melyeknél a tűz megszerzése nem jár nagy nehézségekkel, tehát oly népeknél, melyek a szellemi élet bizonyos fokát elérték. (Indiai és afrikai népek még mai nap is nagy nehézségekkel állítják elő a tüzet.) Bizonyítja ennek valószínűségét azon körülmény is, hogy a legrégibb — történet előtti korból való emberi hullák csontvázai — az úgynevezett fossil csontvázak is — ép állapotban találtattak néhol koporsókban.

Az elégetés — ahol szokásban volt eddig — máglyán történt. De ha a régiek hullaelégetését elfogadnók, ezt először is nem lehetne oly nyilvánosan tenni, mert ezt a keresztény népek érzelme ellenzi. Másrészt a hullaelégetés máglyán drága dolog vala, sok fa és sok idő kellett hozzá, és az eredmény nem volt mindig kielégítő, minthogy az elégetés nem sikerült mindig teljesen, és a hamuval nagy mennyiségű pépszerű hullarészek maradtak vissza, melyek bűzt terjesztettek. Hasonlóképp bántották a környék szaglási szerveit a fejlődő gáznak.

Ezen változtatni azok töreksenek, kik az elégetés átalánosítása körül az élő európai népeknél fáradoznak; ilyképen az égetés nagy mérvben megkönnyítették. Polli, milánói tanár, világító gáz és levegő keverékével retortában levő emberi hullát pár óra alatt hamuvá égetett, ami az eltemetett hullán csak évek múlva történik. A visszamaradt részek $\frac{1}{12}$ -ét képezik a hulla súlyának.

Gyürki András hazánkfi, ki már 1848-ban lépett fel hullaelégetési javaslatokkal, újabb időben az említetthez hasonló elégetési módot izzó levegővel ajál. Gorini Lodiban egy keveréket ismer, mely bizonyos hőmérsékre hozva, oly folyadékká alakul, mely az emberi hullát néhány perc alatt porrá és gázzá alakítja át a nélkül, hogy a körülötte foglalkozóknak szaglási szervei bántalmaztatnának. Célszerűnek bizonyult Brunetti páduai tanár hullaelégetési módja is. Azonban mint látszik legcélszerűbb Siemens Frigyes dresdai mérnök eljárása. Ő izzó levegőt használ, úgynevezett regeneratív eljárást. Készüléke áll: 1. egy gázfejlesztőből, mely az épületen kívül foglal helyet; 2. a sajátlagos kemencéből, a regenerátorral és az elégetési térrel, az épületen belül; 3. kéményből az elégetési termékek elvezetésére.

Gondoljunk egy, a célnak megfelelő szép hullaházat (columbariumot), (I. tábla, 1. ábra), melynek közepén a kemence létezik, a nélkül hogy ezt a jelenlevők észrevennék. A hullakíséret megérkezik, és miután levették a koporsót a halottas kocsiról, belépnek a columbariumba. Miután a hulla-állványra tétetett, és a halotti szertartás befejeztetett, a hulla-súlyedőbe leeresztetik, melyet aztán odatolódó födél eltakar. A koporsó a hullával átadatik a kemencének és 1—1 $\frac{1}{2}$ óra alatt hamuvá változtatik át, mely vederbe gyűjtve a rokonoknak átadatik őrzésre, illetőleg a columbariumba való elhelyezésre.

Az elégetési eljárás következő: a gázfejlesztőben képződött gáz egy szabályzó bilentyűvel ellátott csatornán (I. tábla, 2. ábra a) át a regenerátorba vitetik, hol szabályozható légárammal (I. tábla, 2. ábra b) találkozáva, lánggá változtatik. Ez aztán a regenerátoron (I. tábla, 2. és 3. ábra R) keresztül halad, és az ebben lévő téglahalmazt fehér izzásig melegíti. A lángnak többi melege arra szolgál, hogy a kemencét vagy kamrát (I. tábla, 2. és 3. ábra K), mely a hullát fölveszi, gyenge vörös izzásig előre melegítse; a láng innen

kibocsáttatik a kéményen (I. tábla, 2. ábra f). Azután megtörténhetik a hullaégetés. Egy szolga emeli a kemence födelét (I. tábla, 2. és 3. ábra D), és a hulla betéttetik és lesülyesztetik. Miután a födél leeresztetett és lezáratott, a hulla a vörös izzás kisebb vagy nagyobb időtartama után kiszáradtatik, azaz elveszti víztartalmát. A műtét e része $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ óráig tart. Aztán a billentyű elzáratik, minek folytán csak levegő juthat a regeneratoron át az elégetési térbe. A levegő a regeneratorban fehér izzásig előre izzítatik, és ily állapotban a részben kiszáradt hullát találja, minek folytán ez gyorsan elég. A csontok mesze porrá alakul. A hamu rostélyon (I. tábla 2. és 3. ábra c) át az A-val jelzett (I. tábla, 2. és 3. ábra) térre jut és d ajtón át (I. tábla, 2. és 3. ábra) kivétetik. A kályha kezelésére egy egyén elégséges. Siemens e hónapban is, a legtöbb európai fővárosnak e célra odaküldött szakképviselői jelenlétében, tett hullaégetési kísérleteket, melyeknél fővárosunk megbízásából dr. Patruba Gerő tiszti főorvos szintén jelen volt. E kísérletek eredménye minden tekintetben kielégítő vala.

Jelenleg — mint Trusen szakavatott munkájából tudjuk — a hullaégetés csak Afrikában és Ázsia bizonyos népeinél szokásos általánosan.

Afrikában a portugaliai telepítvényeken a hullákat este tökéletlenül elégetik, és a maradványok ragadozó állatoknak adatnak át; tehát a hamvak megtartása nem szokásos. Ázsiában különösen a birmanok elégetési módja ismeretes, mely nevezetesen papok hulláján nagy pompával vitetik véghez. Érdekesnek tartom itt azon adatokat elősorolni, melyeket a hullaelégetésről az ázsiai országokban Xántus János alelnök ur velem egy levelében közölni szíves volt. A levél következőleg hangzik:

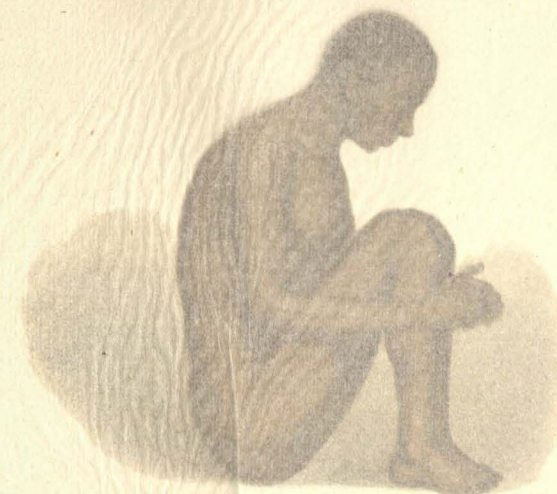
»Bejelentvén értekezéset a halottak égetéséről, mely mai nap egyik igen fontos és korszerű társadalmi kérdés, olyannyira, hogy a művelt világ minden államában vitatás és kísérletek tárgyául szolgál, — nem lesz tán érdektelen, ha én is tapasztalásból és mint szemtanu némi adatokat nyujtok értekezésedhez.«

»A buddhaista vallás köztudomás szerint mintegy 350 millió hívőt számlál jelenleg, és Ázsia nagyobb részére kiterjed. A vallás követői Sziám, Pegú, Lavsz, Burmah, Ánám és Tibet államokban mintegy egyedüli nemzeti vallást foglalván el, halottaikat kivétel nélkül és egyforma szertartások közt hamvasztják el. Mig Ceylonban, Éjszak-Indiában, Kásmirban, Chinában és Japánban a vallás dissidens felekezetek által lévén keverve, csak némely felekezetek égetik el polgári halottaikat; a papok ellenben kivétel nélkül mindenütt elégettetnek.«

»Magam is szemtanúja lévén elégszer a fenn elősorolt államok közül néhányban ily halottégetésnek, következő részleteket közölhetem:

»A halott — miután szellemi része vallásos énekek és szent imák közt elköltözött — megmosatik, olajjal bekenetik, és aztán az ide mellékelt rajz szerint ülőhelyzetbe szorítatik (II. tábla, 4. ábra), vászon- vagy — gazdagoknál — selyemszövetek reágöngyölgetése által (II. tábla, 5. ábra), és tüstént kivitetik az e célra mindenütt létező temetőbe, és a máglyára helyeztetik.«

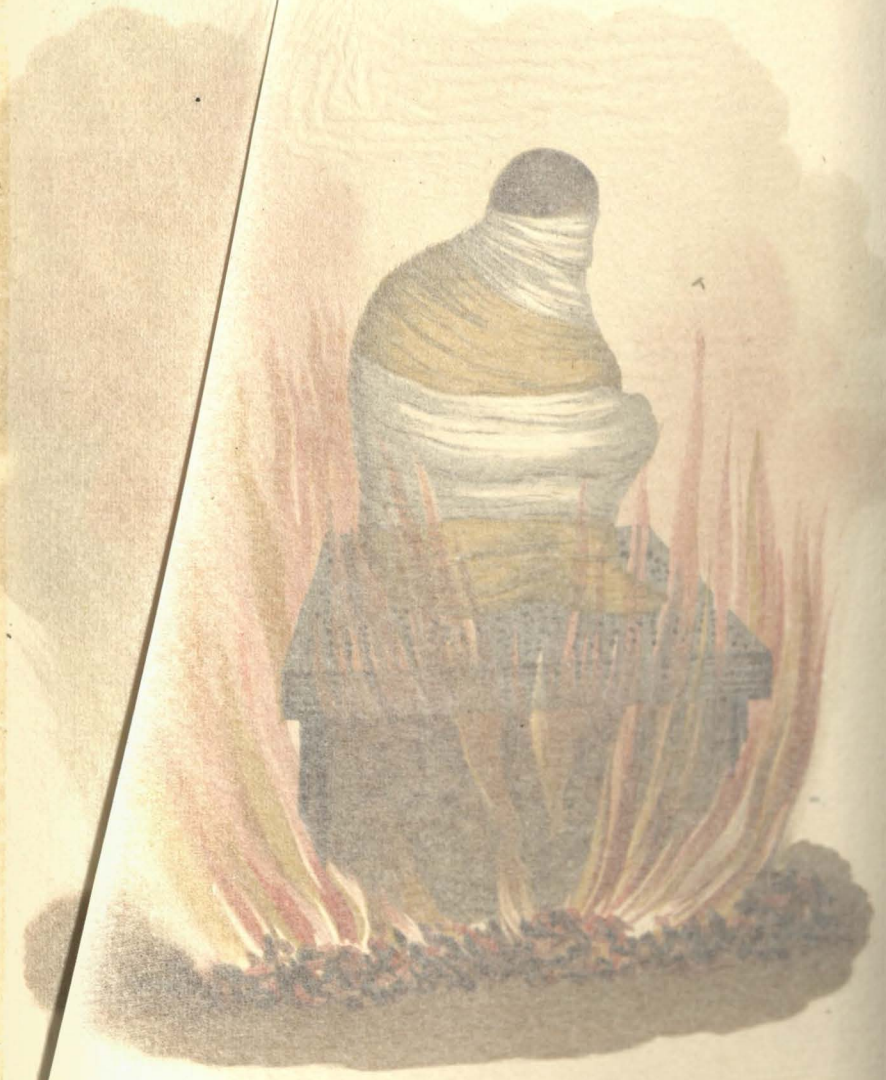
»A máglya nem egyéb, mint 4 vagy 6 lábú széles vaspad, mely igen vékony, egymásra helyezett s rostalyuk nagyságban átfúrdalt vaslemezekből áll. A máglya alja megtömetik e célra alkalmazni szokott gyúanyagokkal, s köröskörül 3 láb magasságban szintén oly gyúanyagok használatnak, hogy a hullát ne csak alulról, de oldalról is intenzív

ABRA.

ABRA.

6. ABRA.

ABRA.

ABRA.

ABRA.

libocsátatja a keményen (I. tábla, 2. ábra f). Azután megtörtéti a hulla (I. tábla, 2. és 3. ábra D), és a hulla a vörös izzás kisebb része után kiszáritatik, azaz elveszti víztartalmát. A műtét e része $\frac{1}{4}$ — a hulla a tüllentől elválik, minék folytán csak levegő juthat a regenerátoron át az izzásba. A levegő a regenerátorban fehér izzásig előre izzítatik, és ily állapotban a részre áramlott hulla találja, minék folytán ez gyorsan elég. A csontok mesze porrá alakul. A csont részre (I. tábla, 2. és 3. ábra e) át az A-val jelzett (I. tábla, 2. és 3. ábra) térre juttatják, és (I. tábla, 2. és 3. ábra) kivéttik. A kályha kezelésére egy egyén elcsúszás, és a kályha is a legtöbb európai fővárosnak e célra odaküldött szakképviselői között, mint hullaégetési kísérleteket, melyeknél fővárosunk megbízásából dr. Patóczy orvos szintén jelen volt. E kísérletek eredménye minden tekintetben kielégítő volt.

Jelenleg — mint Trusen szakavatott munkájából tudjuk — a hullaégetés csak Afrikában és Ázsia bizonyos népeinél szokásos általánosan.

Afrikában a portugaliai telepítvényeken a hullákat este tökéletlenül elégetik, és a maradványok ragadozó állatoknak adatnak át; tehát a hamvak megtartása nem szokásos. Ázsiában különösen a birmanok elégetési módja ismeretes, mely nevezetesen papok hulláján nagy pompával vitetik véghez. Érdekesnek tartom itt azon adatokat elősorolni, melyeket a hullaégetésről az ázsiai országokban Xántus János alelnök ur velem egy levelében közölni szíves volt. A levél következőleg hangzik:

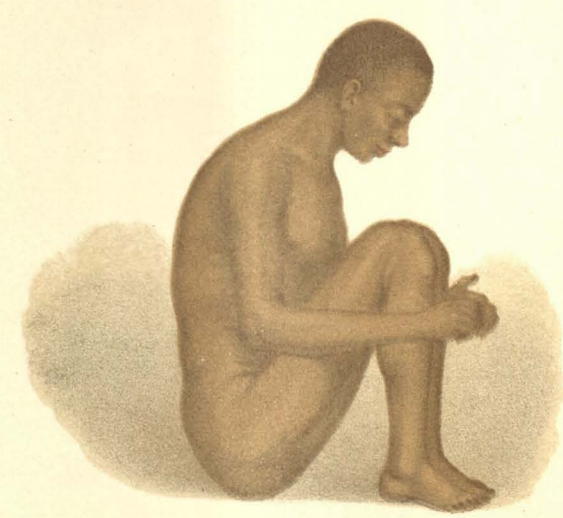
»Bejelentvén értekezéset a halottak égetéséről, mely mai nap egyik igen fontos és korszerű társadalmi kérdés, olyannyira, hogy a művelt világ minden államában vitatás és kísérletek tárgyául szolgál, — nem lesz tán érdektelen, ha én is tapasztalásból és más szemtanu némi adatokat nyújtok értekezésethez.«

»A buddhaista vallás köztudomás szerint mintegy 350 millió hívőt számol jelenleg, és Ázsia nagyobb részére kiterjed. A vallás követői Sziám, Pegú, Lavsz, Burmah, Annam és Tibet államokban mintegy egyedüli nemzeti vallást foglalván el, halottaikat kivétel nélkül és egyforma szertartások közt hamvasztják el. Mig Ceylonban, Éjszak-Indiában, Kórmurban, Chinában és Japánban a vallás dissidens felekezetek által lévén kevesebb, mint némely felekezetek égetik el polgári halottaikat; a papok ellenben kivétel nélkül mindvégig elégettetnek.«

»Magam is szemtanúja lévén elégszer a fenn elősorolt államok közül néhányban ily halottégetésnek, következő részleteket közölhetem:

»A halott — mintán szellemi része vallásos énekek és szent imák közt elzárva — megmosatik, olajjal bekentetik, és aztán az ide mellékelt rajz szerint ülőhelyre szorítatik (II. tábla, 4. ábra). Ezután — gazdagoknál — selyemszövetek ringanyólgatása által (II. tábla, 5. ábra) és tisztán kivéttik az e célra mindenütt létező temetőbe, és a máglyára helyezteik.

»A máglya nem egyéb, mint egy a láttat vörös vaspad, mely igen vékony, egymásra helyezett a máglya alapja a földbe van beágyazva. A máglya alja megtömött e célra alkalmas anyagokkal, és köröskörül 3 láb magasságban szintén oly gyúlékony anyagokkal, hogy a tüllat ne csak alulról, de oldalról is intenzív

4. ÁBRA.

5. ÁBRA.

6. ÁBRA.

7. ÁBRA.

8. ÁBRA.

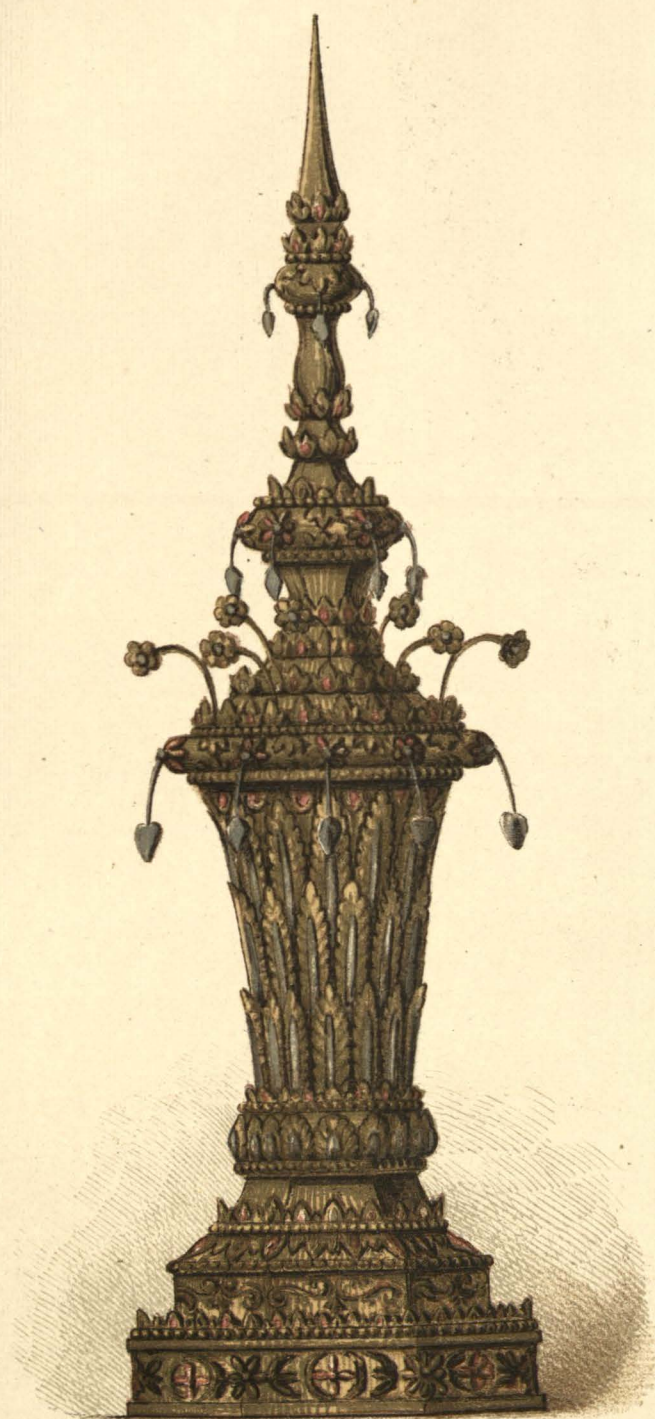
9. ÁBRA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

10. ÁBRA.

($\frac{1}{2}$ az eredeti nagyságnak)

melleg még az éjszaka folyamán a szellemek is megjelennek. Ha pedig a szellemek gyűlése oly nagyra emelkedik, hogy a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, akkor a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

Azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak, azok a szellemek, akik a szellemek által okozott káros hatások már a testre is károsan hatnak.

10. ÁBRA.

(az eredeti nagyságának)

meleg érje, és hogy a lángok is nyaldossák (II. tábla, 6. ábra). Ezen gyúanyagok oly szurkos és gyántás fanemekből választatnak, melyek lángjainak emésztő hatása már ismeretes.

»Ezen előkészületek alatt a papok énekelnek és imádkoznak, és egyáltalán a megszabott egyházi gyászszertartásaikat végzik, a rokonok és barátok hangos siránkozásai közt. Zene ilyenkor sohasem használtatik.

»Végre a papok háromszor körüljárván a máglyát, felhívják égre emelt szemekkel és karokkal Buddhát, hogy az elköltözött szellemet könnyörületes transmutációkban részesítse, s végre juttassa be a Nirvanába, azaz azon életentúl való édenbe, hol teljes megelégedés van, és semmi vágy sincs többé; ez megtörténvén, a papok fáklyákkal meggyújtják a máglyát és minden jelenlevő fáklyáját a máglyába dobja. Gazdagok ily temetéseknel néha kosárszámra öntenek aranyozott fáklyákat a máglyába, épen oly kegyeletül, mint nálunk, mikor mindenki egy földgöngyöt dob a koporsóra, hogy »legyen fölötte könnyű a föld.« (II. tábla, 7., 8., 9. ábra) — Ezen fáklyákból szintén átadok néhányat mutatványul.

»A mint a máglya felgyújtatott, néhány másodperc múlva képzelhetlen pattogás és recsegés közt lángtengerben uszik az egész rakás, és a magasra felgomolygó fekete füstszlopok sokszor percekig nem engedik látni a hullát, mely sokáig ülő helyzetben marad, mert a fölemésztés leginkább alulról történik, hol a vaslemezek kevesebb mint $\frac{1}{4}$ óra alatt izzó veresek lesznek, s a hulla sutorogva perceről percre kisebb.

»Csendes időben a hulla elégetése $1\frac{1}{2}$ óráig tart ily egyszerű módon, szabad levegőben. $1\frac{1}{2}$ óra multán a test porrá égett és csak néhány nagyobb csontdarab látható belőle, feketére szenesedve. S ha a rokonok kívánják, az égetés folytatatik és másik óra múlva a csontok is hamuvá válnak.

»Az egész égetési műtét alatt gazdagoknál néha több 100 füstölő állja körül a máglyát, és myrrhával és sandálfával tűrhetővé teszi a különben kiállhatatlan szagú testégetést.

»A hamuból aztán a rokonok rendesen egy maroknyit urnába zárnak, s házukban elhelyezik. Ide melléklek egy magánembernek ily urnáját is (III. tábla, 10. ábra). Erre aztán reá tesznek egy kis érclapot, az elhunyt nevével és halála napjával; s így a rokonok szobájuk egyetlen egy üvegszekrényében tarthatják családjuk századok hosszú során át elhunyt minden tagjának földi maradványait.

»A máglyán maradt hamvak és eshetőleg csontok aztán egy cserépedénybe helyeztetnek, és szintén papi szertartás mellett a folyóba süllyesztetnek el. Mert minden temető folyó partján kell hogy legyen, minthogy a Buddhistaik szerint a víz a tisztaság jelképe és eszköze.

»E mellett azonban lehet, amint gazdagoknál van is — bárkinek családi sirboltja vagy mausoleuma, s ottan lerakják költséges urnákban családjuk tagjainak összes hamvait.

»Sziámban maga a király is (ki melleleg legyen mondva az összes buddhismus fővédnöke és főpapja) elégettetik. Halála után ő szintén összezsugorított helyzetben egy arany urnába záratik, s egy e célra létező templomban egy egész évig lóg a levegőben. Halála évfordulóján aztán egy csupán e célra felépített óriási fatemplom tetején égettetik el, s a máglyát utódja, az uralkodó király gyújtja meg; hamvai pedig urnába zárva, egy e célra épített dagobában helyeztetnek el a királyok temetőjében.

»Ezen temető az országban egyik legszebb látni való. Az országban uralkodott mind a 4 dynastia királyainak dagobája itt együtt látható 712-ik évtől egész mostanig, s a temető 120 holdnyi területet foglal el. Épen ottlétem alkalmával ki volt függesztve a templomban az akkoriban elhalt sziami legnagyobb király: Phruja Mongkut; s dagobáját és az égető templomot már építették, és az egész ország nagyban készült a gyászünnepélyekre, melyek ilyenkor 7 napig tartanak; ekkor a szegénység sok jótéteményben részesül.

»Chinában létem alkalmával a nagyhirű Sobsám Timbu kolostort látogattam meg, hol több ezer buddhaista szerzetes él, minthogy a hely nevezetes bucsújáró. Ezen szerzetesek szintén elégetik halottaikat, s hamvaikat egy-egy ónszelencébe zárva, faragott kőből készített közös nagy urnákba helyezik. A kolostorok közti téren a templomok körül sok száz ily urna látható, melyeknek nagy része telve van hamu-szelencékkel. (IV. tábla, 11. ábra.) Egy ily urna rajzát rendelkezésemre bocsátom, valamint egy másikét is, mely a japáni Sájgunok, vagyis főhadvezérek hamvainak elhelyezésére szolgál. (IV. tábla, 12. ábra.) Ezen japáni temető a legszebb és legmeglepőbb valamennyi közt, mit láttam. Ezen urnák ugyanis aranyozott és ciselirozott vagy domborúan faragott bronzból készítvék a legnemesebb művészi ízléssel és kiviteli pontossággal; több holdnyi területet foglalnak el, s mindegyik körül az ország főnemessége által felállított drága s remek művi lámpák állanak, melyek az illető halála napján meggyújtatnak.

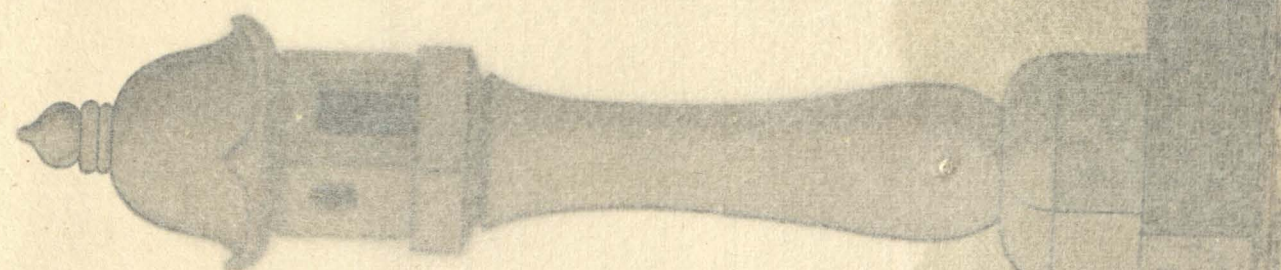
»Ezek azok, miket az Ázsiában dívó hulla-égetés módjáról s a hamvak eltakarításáról veled közleni elég érdekesnek találtam.« — Xántus János.

Ha a történelemben szerepet játszott népeket vesszük, és fürkészzük, melyeknél volt szokásos az elégetés? első helyen a phoeniciaiakat találjuk, kiknél az vallásos szertartás vala. E nép a nap istenének élőket áldozott, és azon célból, hogy a lélek tisztuljon, a hullákat is elégette. A hulla-égetés szintén a nap istentiszteletének kifejezője vala. A phoeniciaiaknak — mint kereskedő népnek — különös hasznukra válhatott, mert a művelethez szükségelt fűszerárúk keresett kereskedelmi cikk lőnek.

A phoeniciaiaktól átvették e szokást a perzsák, kik hulláikat elégették vagy aqua fortissal kezelték. Átment az assyriaiakra, kiknél még jelenleg is az Euphrat és Tigris mentében számos vedret találni, melyek halottak csontjait és hamvait tartalmazzák.

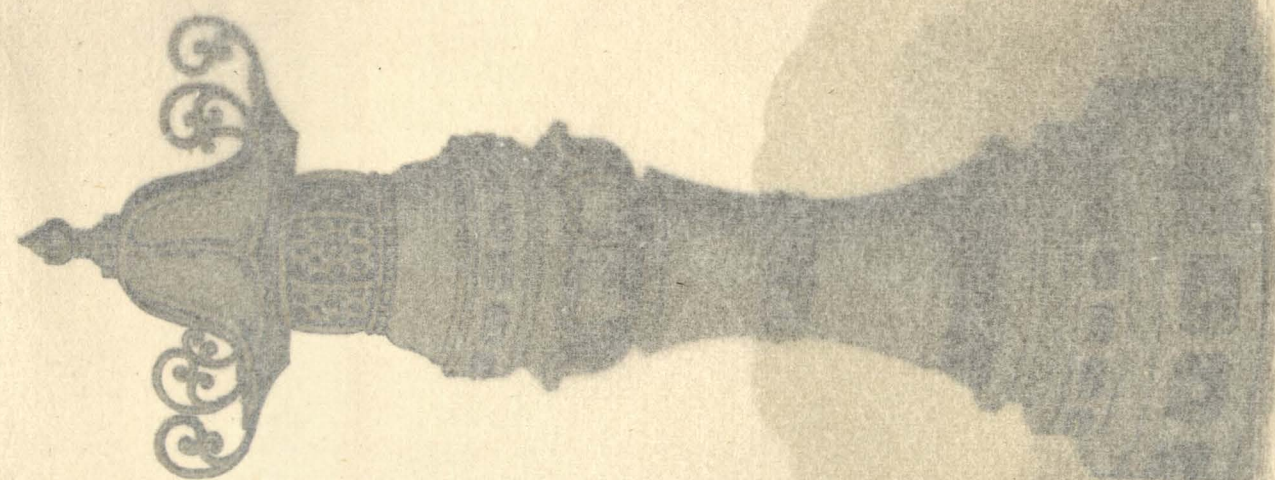
A legrégibb görögöknél a hullákat eltemették vagy elégették. Plinius az elégetés behozatalát onnan származtatja, hogy a harcoló hellének nem akarták a csatában elesett honfiaiak testét az ellenség dühének átengedni. A trójai harcban elesett görögök elégettettek Agamemnon tanácsára, oly módon, hogy a halál után való első nap korán reggel máglya rakatott, mely fölé átalános sírboltot állítottak. Nestor a harc után a hullákat öszvérekre és ökrökre tétette, és messze a hajóktól elégette, hogy esontjaik a honban levő gyermekeknek átadassanak. Priamos Agamemnonnak harc-szünetet ajánlott, míg a hullák elégettettek. Hector pedig mielőtt ellenével párbajba ereszkedett, megparancsolta, hogy halála esetében öltözete levétessék és hulláját elégessék.

A gazdag hellének máglyái nagy terjedelműek és több emelet magasságúak voltak. Patroklus máglyája 106 négyzetlábnyi volt. Legmagasabb részére a hullát tették. Állatokat öltek, melyeknek zsírával a hullát fűdték, tettek reá olajt is, hogy gyorsabban égjen el. A máglyára a megölt ellenségek teste, a halott fegyverei és virágkoszorúk adattak. Egyáltalá-

4 6000

ay J: A hullák elégetéséről

172 ΔΕΛΤΑ

ban pazarlók voltak ebben, úgy hogy Solon megtiltotta, hogy az elégetésnél több mint három ruha és egy ökör áldoztassék. A tüzet a halott rokonai és barátjai rakták, és imádkoztak a szelekhez, hogy gyorsan történjék az elégetés. Ha a halott katona volt, kísérete háromszor körülment a máglya körül, mialatt katonai fölkiáltások történtek. Mihelyt a tűz megszűnt — amit borral való meglocsolással elősegítettek — a hulla maradványai fölszedtek a rokonok által. A csontok megmosattak olajjal, és azután a hamuval együtt vederbe tették. A vedrek aranyból, ezüstből, márvány-, porphyr-, agyag- vagy fából, különösen cédrusfából készültek. Néha egy nagyobb urnában több kisebb urna tartatott, melyek jó barátok hamvait tartalmazták. Ily vedrek igen szépek és kedves képekkel feldíszítettek valának.

A rómaiaknál a hulla-égetés már a legrégibb időkben divatban volt. Bizonyítják ezt azon urnák, melyek Alba környékén találtattak, hol igen vastag láva-réteggel voltak borítva. E vedrek még azért is igen érdekesek, mert az albai lakosok házai mintáját mutatják. De legtöbbször a hulla-égetés és eltemetés egyaránt divatban valának. Mindenkinél akarattól függött, vajjon halála után eltemessék-e vagy elégessék. A rómaiak mindkettőt az etruscoktól vették át. Az Antoninusok alatt a hulla-eltemetés általánosabb lett, később az elégetés egészen tiltva lőn. A patriciusoknak mindig jogukban vala, a városon belül eltemettetni. Sylla volt az első, ki megparancsolta, hogy hullája elégettessék.

Hogy a rómaiaknál egyidejűleg elégetés és eltemetés valának szokásban, azt bizonyítja a decemvirek ezen törvénye is: »Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito.« De bizonyítják az úgynevezett columbáriák is, melyeket Campana a Porta Latina és Porta San Sebastiana közt föllelt, és melyek Augustus császár idejéből valók. Ezekben több mint 400 fölíratot láthatni márványon, azonkívül márvány és terra cotta vedreket. A koporsók egyikében egy fiatal nő hullája volt, melynek arcvonásai feltűnően jól megmaradtak. A columbarium név állítólag onnét van, mert az egyes vedrek galambházszerűleg beosztott helyeken voltak.

A halott 7 napig feküdt házában; az elégetés a 8-dik napon történt. Ugy látszik, hogy ez csak magas rendűeknél volt. A máglya mekkorasága az életben elfoglalt állással arányban vala. Azon hely, hol a hamu letéetett »ustrinum«-nak neveztetett, ha az elégetés helyétől távol vala, ellenkező esetben »bustum« volt neve. Minthogy megtörtént, hogy tetszhalottak is elégettettek, az elégetési művelet előtt a hullának egy ujját levágták, hogy így az érzéktelenség bebizonyuljon. Kis gyermekeket csakis eltemettek. Hogy a hulla hamumaradványai, valamint a csontok is a máglyafával ne keveredjenek, a rómaiak a hullát elégetés előtt körülvették asbesttel. A vedrek felíratot kaptak, és nyilvános helyeken letéettek; így a Via Appia, Aurélia, Flaminia, Lavicana, Ostiensis és militaris nevű utcákon. Miután a korsó a columbariumba letéetett, a pap a halotti kíséretet olajjal meglocsolta, és e szót mondta: »ilicet« (ire licet).

A zsidóknál a hulla-égetés nem divott általánosán, és úgy látszik, hogy az csak kitűnő személyek hulláival történt. Legelső említetik Saul király, de van biblia-értelmező, aki az állítólagos tényt tagadja és mondja, hogy Saulnak csak pálcáját égették el. A számkivetésben a hulla-elégetést pogány szertartásnak tartották, és abban hagyták; és így Tacitus is egyedüli szokás gyanánt az eltemetést említi.

A régi kor egyéb népei is elégették hulláikat. Így az indusok a csatában elhunytakat hamudombokon égették el.

Trusen szerint ilyent lehet találni Budingenta mellett, Bellarishnál. Ennek magassága 46 láb, kerülete 420 láb. Malta sziget legrégebb lakosai — mint ott talált korsók bizonyítják — szintén elégették hulláikat.

Hasonlót állíthatni a régi keltákról is, és ugyanily dombokat lehet találni Dél-Oroszországban — Kurgans nevűeket — melyeken scytha és szarmát népek hamu-maradványai is roppant számúak.

Találni ilyeneket Angliában is, hol a legrégebb lakosoktól származnak; a skótok hulláik hamuját kis koporsókban tartották. E legrégebb britt lakosoktól a szokás átment a keleti tenger partjainak lakosaihoz is, amit az újabb időben talált s Virchow által tüzetesen leírt úgynevezett »Hühmengräber« bizonyítanak. Igen számos hamuvedret leltek újabb időben Csehországban és Sziléziában.

A keresztény vallás uralkodásával az eltemetés szokása is uralkodóvá lőn, és kivéve egynehány példát, általános maradt. Így az éjszak-amerikai congressus első elnökének Henry Laurens hulláját végrendelete szerint elégették. Shelley angol költő hulláját, ki a közép-tengerbe fult, szintén elégették barátjai.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a hulla-elégetés megfelel a közegészség igényeinek, nem ellenkezik semmi vallás követelményeivel, sőt hogy ellenkezőleg összhangzásban van az emberi kedélylyel, mert megengedi és kívánja a kellő vallásos szertartásokat, hogy a rokonoknak sokkal kedvesebb öntudat, ha tudják, hogy kedves halottjuk földi maradványai nem szolgálnak férgek martalékául, hanem díszes, állandóan tartható vedrekben foglaltatnak, hogy a kegyelet az elrothadás gondolatjától mintegy irtózik, hogy továbbá a hamuvedrek más-más helyre vitethetnek át a szükség szerint, hogy tehát elégetés által a halott emléke éberebb maradhat; ha tekintetbe vesszük, hogy a történelem majdnem minden népe ismerte és gyakorolta ezen eltakarítási módot: beláthatjuk, mily jogosult, célszerű és hasznos azon férfiak buzgólkodása, kik a hulla-elégetést az élő európai népeknél általánosítani törekcszenek. Ennek hasznos és célszerű voltát kimutatni és emlékezetbe hozni törekedtem ezen vázaltszerű előadással. És ha sikertült a nagyérdemű gyűlés érdekét e kérdés megoldása körül némileg felkelteni, törekvésemet teljesen sikerültnek mondhatom.

Berekesztem előadásomat azon reményben, hogy a hulla-elégetés kérdése jelenleg nem úgy mint eddigelé néhányszor megtörtént, le fog tétetni a napirendről, hanem idővel kielégítő megoldásban fog részesülni. E cél elérésére úgy hiszem igen sikeresen fognak működni az Európaszerte alakult hulla-égetési egyletek.

A közegészségügy a társadalomban.

Dr. SASS ISTVÁN Tolnamegye főorvosától.

Ha egyenkint vizsgáljuk t. nagygyűlés azon hiányokat, melyeknek pótlását kulturális törekvéseink fő feladatává érlelte az idő, — s melyek ennél fogva halaszthatlanok, — úgy első sorban közegészségi ügyünk igényli azt.

Alig van ugyanis ügy, mely a társadalom egyes tagjait életök különböző viszonyai közt — kisdéd kortól késő öregségig, munkában és nyugalomban, családi tűzhelynél s a közéletben — közvetlenebbül érdekelhetné, mint az egészség megóvásának, a testet munkára s élvezetre egyaránt tehetetlenné tevő ártalmak eltávolításának s általán a hasznos és kellemes megélhetésnek eme nagy kérdése. — Érdekében áll ez a kormánynak, ha rendező kötelességének, — a társadalomnak ha életrevalóságának, — a családnak ha önfenntartási vágyának —, végre e nemzetnek ha államalkotó s fenntartó hivatásának meg akar felelni. Mert minden túlzás nélkül elmondhatni t. nagygyűlés, hogy ma már a »lét vagy nemlét« kérdése egyedül attól függ, mennyit bír egyes úgy mint az egész testi és szellemi munkájával végezni; mely képesség és képzettség megtakarított tőkének tekintve, oly elévülhetlen kamatozó vagyont képvisel, mely magát folyton újítva, a népesaládok küzdelmében egyedül biztosíthat győzelmet. — Ezen tulajdon nélkül mint nemzet, hagyományos történelmi szerepünknek betöltésére a civilizáló áramlattal szemben előbb-utóbb képtelenné válandunk. — Mert ha azon fő és kar, — melynek munkaértékétől tartós betegség vagy idő előtt való halál fosztja meg a társadalmat, — nem pótolható azon oknál fogva, hogy a sarjadék is vagy támasz nélkül maradván, nem fejlődhetik életképessé, vagy szintén idő előtt vész el, a véletlen megmaradottat pedig bebetörő járvány vagy helyi kór ritkítja meg: akkor egy oly ürnek kell önként képződni, melynek kitöltését többé nem várhatván tőlünk az idő, törvényszerűleg kitartóbb, rendezkedőbb fajjal pótolandja azt. — És ezen nemvárt eshetőség bekövetkezését, habár nem egészen a közegészség gyarlóságának róhatnák is fel, mégis főttényezőként fogna ezen nagyszerű temetkezésnél beszámíttatni; mert hol a sarjadék védtelenül csenevész, a törzsnek életerejét pedig sanyaru testi mibenlét gyengíti, — ott egyéb társadalmi bajnak is kell ugyan szükségkép közreműködni, azonban az önfenntartás kép-telenségére mégis a közelgyengülés fogná megadni a véglokést.

És ha kérdezzük t. nagygyűlés, vajjon oly rosszul állunk-e közegészség dolgában, hogy a fennebbi színezés, a sarjmegújodást illetőleg, csakugyan helyzetünk hí másolata: erre becses engedelmoőkkel csak néhány kiáltóbb adattal fogok válaszolni.

Hazánkban a születési szaporodás (1000 lakosra 41, Angliában 31) kedvező volta dacára az aránylagos szaporodás, vagyis a születéseknek a halál felett való túlsúlya mégis felette rossz; mert csak 7-el mulja felül ezenkint a halálozást, sőt Győr kiválóan magyar megyében 1866—70-ig 4-el, s így a valódi szaporodás mégis csak alig félszer akkora mint

másutt kedvezőtlenebb születési szaporodás mellett. — De tekintve a halálozási viszonyokat, egészségügyi állapotunknak megdöbbentő elhagyottságára jutunk. A fennemlített kedvező születési szaporodás ugyanis azzal romboltatik le, hogy az újszülöttek majdnem fele 5-ik éveig elhal, s ezen rendkívüli nagy és korai halálozásnak következménye a rövid középéletkor, ugyannyira, hogy nálunk 100 haláleset közül 12 éri el 60-ik évét, míg másutt 26, s így míg másutt 30, nálunk 21 év az elhaltak középkora.

De hogy közegészségi állapotunk valóban oly rossz, minél rosszabb már alig lehet, s legvészhözőbb következményeiben a magyar fajra nézve — melynél tudvalevőleg a végzetes egyszülöttség vidékenként különböző oknál fogva különben is gyakori, — még kiáltóbban mutatja azon egyik orvos-statisticusunk által kiemelt körülmény, »hogy míg 17 nyugot-európai állam 18 évéből kiválasztva azon éveket, hol legnagyobb volt a halálozás, s ezen legnagyobb halálozások állásával összehasonlítva államunknak egy évtized alatt talált legkedvezőbb halandóságát, — közel 40 ezerrel múlja amazokat felül; 10 évi átlagot véve pedig 100 ezernél többel itt mint amott, s 10 év alatt egy millióval mindig több embert veszünk el idő előtt« (Weszelowszky). — Így aztán nem csoda, ha nem 50 (Angolhon 45, Franciaország 180) év alatt, de kétszáz év alatt sem képes megkészsereződni azon társadalom, mely nagyobb részt önhibájából évről-évre a költő mondásaként: »mint oldott kéve hull«.

Már pedig hogy annyira kielégítő születési szaporulat mellett inproductivitásunk oly szembeötlő, s a halálozási arány az európai államok közül hazánkban — s itt ismét a magyar fajnál (Weszelowszky) — legnagyobb, ennek okát alig kereshetni másban, mint az élet- s egészségre káros viszonyok féltelenségében. — Messze vezetne tárgyamtól a gyermek-halandóság okait szelőztetni, de sokféleségénél fogva jelenleg még egyöntetű tanulmányozás meg nem előzé, — szélesebb körű adatok hiányában — róla szólni idő előtt is volna. Any nyit azonban elmondhatni, hogy az a szomorú jelenség, mely például Bajorhon egyes részében (Oberbayer-Schwaben) a nép között végzetes szokássá vált, — hol nem dajka-vagy anyatejjel tápláltatván gyermekeik — az első évben nagy számmal elhaltaknak (42%) fele (49%) élete első havában táplálás hiányában vész el, — nálunk, dicséret érte a példás anyáknak, nem tapasztalható; hanem annál feltűnőbb a helyi és ragályos kórok irányában gondtalanságuk. — Mindazáltal eme vád nem egyedül őket sújthatja. Az egész-társadalmi irányzatban valami rothasztónak kell lenni ott, hol a betegek közt 80% hal el (Weszelowszky) anélkül, hogy orvosi segélyt kísérlett volna meg, mi ha nem történnék, (szintén egyik orvos-statisticusunk szerint) a százezernyi felülhalálozást tizezerre lehetne leapasztani évenként, s az ápolás és orvoslás hiányában elveszett 90 ezernek nagyrésztében legbecsesb kincse lenne megtakarítva a társadalomnak.

Azonban t. nagygyűlés távulról sem azért említém ezen szomorú hangzatu számokat, mintha belőlük a közegészségügy rendezésének vezérelvét levezethetőnek, — s a társadalom bizonyos rétegét tán orvosi tűzhelyünk szitogatására általuk megnyerhetőnek gondolnám. Távól legyen. Mindez csak utólagosan benyújtott ellenőrző számla, mely anélkül, hogy az orvosi hitelnak emelését célozná, legfőlebb tudományos mérlegkészítéskor s nem a nagy közönség előtt bírhat értékkel. — Nem ezen számok megdöbbentő volta, hanem majd a közegészségügy saját erejéből — szemmel láthatólag bebizonyítván, mennyi erőt lehet

meggazdálkodni, hány családot saját rendeltetésének fenntartani, — fogja magát habilitálni, s a valódi emberszerető orvost statistikai százalékok nélkül is a társadalom »szükséges jó« tagjává felavatni.

A fennebb mondottakhoz visszatérve t. nagygyűlés, ha már a halandóság ily szomorú megtorlása hiányos intézkedéseinknek, mennyivel inkább a helyi kórok s egyes járványok rohamai által okozott tömeges megbetegülés, melyet rendesen hazánknak kell első sorban kiállani, — kelettel a járvány fészkeivel való közvetlenségénél és közlekedési érintkezésénél fogva. — Ama 450 ezer betegült közül majdnem 200 ezer halott, mely a legutolsó járvány áldozatául esett, segélyre szorult árváikkal; — azon számos földműves kéz, mely nyaranta a mezei munka legsürgősb idejekor a váltóláz, vérhas s ehhez szegődő senyvek folytán tétlenné válva, családját egész éven át sanyarúan tengeti, — ama munkásosztály, mely városokban szellőzetlen nedves lakások, túltömöttség, rossz ivóvíz és élelmi szerek miatt az emberi és állati hulladékok szennyében, a gümőkór, hagymáz, tüdőlob s egyéb kimerítő betegség folytán a halálozási arányt 13 ezreléssel fölebb emelni segíti, mint rendezettebb egészségügyi viszonyok közt lenni kellene, — a ragályos betegségeknek: himlő, kanyaró, vörheny, diphteria stb. meghonosodása, — a szegényügy rendezésének, — az elmebetegek, sánylódók elhelyezésének fontos kérdése, — s mind ebből folyólag az erkölcsi fogalmak lazultsága, a szegény és vagyonos közé fészkelődött kölcsönös idegenkedés és ehhez hasonló több társadalmi bajaink — a közegészségügy rendezését nemde sürgősen követelik tőlünk.

Ismerve ezen hiányokat t. nagygyűlés, s belátva azok pótlásának szükségét, — az a kérdések kérdése, mint kezdjük meg a nehéz és költséges munkát? — A kormány pénzügyünk nyomasztó állapota közben nem vállalhat el ily költséges felszereléssel járó — s tán milliókat követelő kezelést. A közönség pedig nem jutott megérésének azon fokára, hogy — benne érdekközösséget találva, — érdeméhez méltó lelkesedéssel karolná azt fel. Mit várni annál kevésbbé lehet, mert midőn más művelt nemzeteknél épen a fő- és nagyvárosok kezdeményezéséből indulnak ki a munkálatok, akkor nálunk a fővárosból is oly hivatalos panaszok hangzanak, hogy a köztisztaság mint a közegészségügy legfőbb követelménye iránt feltűnő nagy közöny mutatkozik. Mások szerint megint nincsenek oly képzett szakegyeink, kik a sokoldalú tudományosságot igénylő ügyet átölelni s azt rendszeresen keresztülvinni képesek volnának a nélkül, hogy itt is költséges külföldi erőkhöz folyamodnunk ne kellene. Végre a közegészségügy érdekében tétetni szokott intézkedések által az egyéni szabadság korlátozását is hangoztatják némelyek. És ezeknél fogva valamint a föld a növények, állatok s végre a társaságban élő ember befogadására csak fokozatosan alakult, úgy ezen ügy javulását is várjuk az ember műveltségével emelkedő érdeklődésétől. Tehát várjunk, mert nincs reá költeni valónk, nem érett meg reá társadalmunk, nincsenek kellőleg képzett szakembereink, de egyéni szabadságunkat sem áldozhatjuk fel.

Ezek t. nagygyűlés mind olyan érvek, melyek egymástól külön tárgyalva, széles és érdekes vitává nőhetné ki magukat, s részben elméletileg tán igazakká is válnának, — ha az élet és egészség kérdésével szemben szabadna és lehetne oly akadályok elől kitérni, melyek távulról tekintve súlyosaknak s mielőtt vállunkra emelnők nagyoknak látszanak, valósággal azonban haszonnal legyőzhetőek.

Mi történt máshol? A közönség magára hagyatva sehol sem boldogult. Intézkedései vagy túl mentek a szükségesen, s így zaklatók valának, vagy el nem érték azt, s mindenkép hiányzott rajtuk az egyöntetűség. Mindenütt, hol a közegészségügy állami vagy kommunikatási (Amerika) törvények által inaugurálva lőn, a törvényre emelkedés adta meg neki ama tekintélyt, melyre minden új intézkedésnek első megjelenésekor szüksége van. Tehát, hogy test- és vérünkkel vállhasson, első sorban közegészségügyi törvényekre van szükségünk azon rendeletek s intézmények helyébe, melyek eddig egyes irányban kielégítőek lehettek ugyan, hanem nem bírván törvény erejével, minduntalan újabb kiélesítésre szorultak, kellő tekintély hiányában bizony sok közülök el is porladozott. A törvény parancsát kezdeményezés követendi, melynek kedvező sikere a viszonyok által követelt költségeket valamint mindenütt, úgy nálunk is elviselhetővé teendi a nélkül, hogy erőn túl való kiadásokba kellene verni magunkat. Másrészt tudnia kell a közönségnek, hogy a rendezett közegészségügy nem Isten kegyelméből származó örökség, hanem fáradtsággal kiérdemelt szerzeménye a társadalomnak, s mintilyen legfőbb kincseként őrzendő meg. És emélfogva általa az egyéni jogkörnek látszó megszorítása, még a szabadságra legföltékenyebb népeknél sem tekintetik egyébnek a biztos együttélhetés javára kölesönösen hozott áldozatnál; miért épen ezeknél napról napra nagyobb tért foglal el a nélkül, hogy a vele járó kiadási többlet a jólét emelkedésében visszafizetettnek ne tekintetnék; a nélkül, hogy például az egészségügyi felügyelőségnek (New-York) engedetlenséget vagy ellenszegülést megtorló bírságolásban, avagy az oly híven őrzött »my house my castle« féle elvnek feláldozásában az által, hogy gyanu-ok esetén a lakhelynek legtitkosabb rejtekében is megjelenhet és vizsgálhat az, — a személy és tulajdonjog megsértését feltételezné. Sőt roszul teljesített vagy elmulasztott intézkedések ellenőrzése végett épen a legszabadabb államban Amerikában panaszkönyvek állván nyitva, a törvény legtermészetesebb örvé a nép saját magát avatá fel.

Azonban a mily közvetlen és magasztos a társadalomnak általa nyert javadalma, szintoly elengedhetlen követelménye: a lankadatlan közérdeklődés irányában — oly értelmi fejlettség alapján, mely az ügy fontosságának teljes tudatában, hasznáért a hozandó anyagi áldozattól sem fog visszariadni. Az intéző államférfiúnak pedig azon magaslatra kell emelkedni, honnét a rend hatalmas támaszát, az egyéni s általános jólét előmozdítóját — mondhatnám a társadalom újja alakítóját — ismerje fel benne. Ezen két tényezőnek — a kormány és kormányzottaknak t. i. — kedvező találkozására s általán a közérzület áthatottsága nélkül minden egészségügyi szervezkedés csak gazda nélkül való számítás, sziklára hullott mag, mely ápoló kéz és termő talaj hiányában gyümölcsözővé válni nem fog soha, és az irott törvények látszata mögött messze elmarad a várva várt valóság.

Vajjon nálunk a közérdeklődés és állambölcsesség ama regeneráló találkozására ma már számíthatni-e, oly kérdés, melyre igenlőleg felelni alig lehet. A kormány tudvalevőleg e téren is a szervezés küszöbén áll, s remélhetőleg javaslatai a törvényhozó-testület elhatározását fogják legközelebb követelni, hol úgy vélem a jelenkor egyik legnagyobb államférfiának, Disraelinak a közegészségügy fontosságáról tett nyilatkozata szerint »nem csak fontosabbnak fog ez tekintetni mint bármely elvi kérdés, mely a pártokat elválasztja, hanem ma-

gasabbnak is mind azon kérdéseknél, melyek nagyszerűségöknél fogva a pártkülönbséget időnként elsimítani szokták«.

A tudományos kutatások megkezdésére szintén kész terv nyújtatott be ügybuzgó államorvos-tanárunk részéről a központi kormányzathoz, s remélhető fogadtatás esetén kellő képzettségű orvos és nemorvos szakembereink közreműködésével csekély költség mellett a tudomány is meghozza számára szükséges adóját. Egyedül tehát a közönség éltető részvételétől függ, hogy a nagy munka sikeres lendületet nyerjen. Tisztelet s becsület az értelmiség e téren magát főképp érvényesítendő befolyásának! Számolni kell azonban legfőképp azon tényezővel, mely mint a társadalom egyik alkotó része amannak befolyását ép ott béníthatja meg, hol a közegészségügy lüktető ereinek végződnie s éltetővé válni kellene. És félhető, hogy részint emez eshetőség, részint azon rövidlátó önzés, vagy fatalisticus közöny következtében, mely népiünket és községeinket bélyegzi, s mely a helyett, hogy a veszély megelőzését és enyhítését saját erejében keresné és találná, csak fensőbb intézkedésektől várja, sőt követeli annak orvoslását, — mi végre ha megérkezik, akkor meg divatos zaklatásnak vagy istenlátogatás ellen intézett haszontalan erőlködésnek tekinti azt, — mondom ily viszonyok közhatása alatt feltehető annak idő előtt való elsatnyulása. És ki velem együtt a nép közt a népkórok ellen intézett sisiphusi munkákat átizzadá, bizonyára igazoltnak találandja aggályomat a sikernek több tekintetben kétes volta iránt.

Azonban a legelfogultabbat is, időnkint visszatérő jobb gondolkozása, saját sorsa felett aggodalomra szokta ösztönözni, és nehéz idők csapásai alatt a gondatlan fennhéjázás helyett jobblét után való törekvés szokta meglepni az embereket. Így ha nem csalódom, a közérzületben legfőképp a közel mult keserű tapasztalatok után e téren is körültekintőbb gondolkozás és rendezettebb viszonyok után való vágy kezdi az elméket foglalkoztatni; s valószínűleg a közegészségügy javára hozandó intézkedések is megtalálándják nemzetünk geniusában azon támaszt, mely eddig az idő intő szavának megértésében találta alapját; és legalább a nagyobb csoportban élő értelmiség helyein úgy a hozandó törvények, valamint a mérsékelt költségnek megajánlása helyesléssel találkozand. Akadályok valamint máshol úgy nálunk is vannak és lesznek, melyeken azonban sem a törvény szigora, sem a tudomány hódító hatalma, sem a járványok ösztönző pusztítása — socialis hiányaink jobbrafordultáig — győzedelmeskedni nem fog.

De ezektől eltekintve, hogy mily tere nyílik majd áldásos befolyásának, az akkor fog kintenni, ha szervezése következtében hiányaink saját rideg nagyságukban fognak előttünk kiemelkedni. És ha szabad a haza s az emberiség iránt való kötelességek elévülhetlenségére hivatkozni, s hazánk sajgó sebei közül közegészségünk szánandó állapotára becses figyelmét a mélyen tisztelt nagygyűlésnek irányozni, úgy engedjék azon reménynek is valószínűsítését, mely önök hazaszeretetével még nagyobb nehézségeket is legyőzhetőnek tart.

B.

A bezáró közgyűlésben tartott beszédek.

Dr. Kruesz Krizosztom nagygyűlési elnök zárbeszéde.

Mélyen tisztelt nagygyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók XVII-dik nagygyűlésére kitűzött napok immár lefolytak, a napirendre kitűzött tárgysorozat is kimerítve van; e szerint azon időponthoz érkezünk, melyben a nagygyűlést bezárni nemcsak lehet, hanem kell is!

E pillanat, uraim, komoly és ünnepélyes!

Komoly, mert a megválás pillanata.

Ünnepélyes, mert a legnemesb érzelmek gerjesztője.

Megválni, mindig fájdalmas dolog, s annál fájdalmasabb, minél inkább ragaszkodunk azokhoz, kiktől válnunk kell, és minél inkább összevegyültek a kedélyek a lelki rokonság és a közös cél öntudata által.

Azonban a válás az ember sorsa, kit az irás is vándornak nevez; jön és megy! és ez így van jól: mert a célt űzni kell; s ha e szt. cél szálai fűznek össze bennünket, szellemileg akkor is együtt vagyunk, ha testileg szétváltunk!

A győri nagygyűlés ma befejeztetik; a célt, mely kitűzve vala, elértük.

Ha a vándor céljához ér, önkéntelen is visszatekint az útra, melyen járt, a nehézségekre, melyeket leküzdött, és ez tán jó is, hogy megtudja becsülni az előnyt, a melyet fáradsalmai által elért!

A XVII. nagygyűlés nem csekély hátrányok, akadályok legyőzése után jött létre; ezek megnyújtották az utat, és nem egy kételyt keltettek lelkünkben! De kinek köszönjük, hogy e nagygyűlés mindamellett nemcsak föltűnt, hanem oly kedvező viszonyok, oly testvéries szeretet és részvétnyilatkozatok közt folyt le?

Nem-e sz. k. Győr városának, s a nemes megyének?

Mindakettő szeretetteljesen közreműködött az akadályok elhárításában, és azon mozzanatok létrehozásában, melyek a nagygyűlés folyamát biztosították.

Mindakettő buzgó részt vőn az előkészítő választmányok munkálataiban; a kiállítások rendezésében, a nagygyűlés tagjainak szeretetteljes fogadásában, mulattatásában!

Ugy hiszem uraim! hogy a tények öntudata hálára int, s hogy önöknek hő óhaját teljesítem, midőn a XVII. nagygyűlés nevében e hálának kifejezést adok, s forró köszönetet szavazok a sz. kir. város és a tek. vármegye vezérferfiainak, s mind a megye, mind a város nemes közönségének — mindazon áldozatokért, kitartó buzgalomért és gyengéd szeretetért, melyeket irányunkban tanusított!

A szivesség és barátság emléke szíveinkben fog élni, melynek sugallatából nem fogunk megszűnni a városra és megyére áldást rebegni!

Ha a nagygyűlés oly szerencsés volt a nemes város és megye jövődjére csak némileg is jótékonyan visszahatni, kétszeresen boldogoknak érzendjük magunkat.

Akaratunk nem hiányzott; különben nem hozzánk tartozott elszámolni a jót, amit eszközöltünk; adja az ég rá áldását, ha csekély, hogy meggyarapodjék! Egyet nem hagyhatok említés nélkül, és ez a rokonkeblek egyesülése, mely minden nagyobbserűi tevékenységnek és eredménynek föltétele és záloga.

S most engedje meg a nagygyűlés, hogy én mint elnök fejezzem ki forró hálámat azon kegyes, gyengéd, valóban megható részvétért, melylyel engem kezdet óta környezni, támogatni, és bátorítani méltóztattak. Mondhatom, hogy félve ereszkedtem le aug. 22-én Pannonia lejtőjén, Győr felé veendő utamat, meggondolván, hogy annyi tiszteletreméltó tudós, e téren tapasztalt szakférfiu gyülekezetének élére kell állanom!

Féltem, de önök részvétteljes előzékenysége oly sajátyszerű erőt öntött szivembe, a minőt ily körülmények közt alig éreztem.

Ha tehát csak némileg is megfeleltem elnöki tisztemnek, ez uraim önöknek érdeme, önök műveltségének és jóakarátának reflexe! Ezer köszönet mindenért!

Nekem felejtetlen marad e rövid néhány nap, melyekre büszke lehetnék, ha a büszkeség hozzám illenék.

Hálám főképen a tisztársakra vonatkozik, kiknek mindent köszönök!

Isten tartsa önöket — a társulat érdekében. Ha önök visszatérnek, tartsák szívékbe vésvé a nagygyűlésnek célját és készüljenek a következő fényes napra, melyre nézve óhajtuk, hogy az egész hazára boldogítólag viruljon föl. És most a nagygyűlést befejezettnek nyilvánítom e szavakkal:

Éljen a király! éljen a haza!

Éljen Győr városa és a megye közönsége!

Nagy Pál Győrváros polgármesterének bucsubeszéde.

Méltóságos elnök úr!

Mélyen tisztelt nagygyűlés!

Győr évkönyveiben fennmaradand emléke e napoknak, melyekben a magyar orvosok és természetvizsgálók mélyen tisztelt társulata magasztos hivatásához híven körünkben itt működött.

Figyelemmel kísértük önök előadásait s ügyekezttünk azokból tanulságot venni.

Tudományos buvárlatok körül kifejtett buzgalmok, s azon meleg és ébresztő szavak, melyeket önök hozzánk intéztek, nem fognak nyom nélkül maradni.

Meg lehetnek önök győződve, hogy az önök által elvetett mag fogékony talajra talált nálunk.

Midőn önöknek szívélyes Istenhozzádot mondok, fogadják szíves megjelenésökért ismételt őszinte köszönetemet, s tartsanak meg bennünket szíves és nagyrabecsült emlékezetükben.

Isten vezérelje önöket!

C.

Szakértekezések.

a) ORVOS-SEBÉSZI ÉRTEKEZÉSEK.

A vörös dobróc (lichen ruber) újabb esetei.

POOR IMRE tr. egyetemi tanártól.

(Három fametszvényvel.)

Ha a honunkban előforduló idült alkati bőrbetegségeket jelenkezések gyakorisága szerint kellene osztályoznom, — a fővárosi Rókus-kórház betegeinek számarányát vevén alapul, — első helyre, mint leggyakoribbakat, a bujakór és görvély kütegeit —, másodikra a sömörfélék közül az izzagot (ekzema), pikkelyeget (psoriasis), sömört (herpes) stb., — a harmadikra, mint leggyérbben jelenkezőket, az elefántkórt (elephantiasis Arab.), a halhéjagot (ichthyosis), bubort (pemphigus), vörös dobrócot (lichen ruber), hájagot (xanthoma), szaruhodást (keratosis), és vörös korpagot (pityriasis rubra) illeszténem. Mert míg az első és második osztálybeliek minden időben nagy számmal voltak a budapesti Rókus-kórházban képviselve, addig az elefántkór tizenhat — a halhéjag öt — a bubor négy — a vörös dobróc két — a hájag, szaruhodás és vörös korpag egy-egy esetben mutatkoztak az utóbbi tizenöt év alatt a fővárosi kórház 800—1200 beteg-létszáma mellett. A pellagra, akrodynia, önszenvi köleg (miliaria substantiva), bouton d'Aleppe, elephantiasis Graecorum bőrbetegségeknek hazánkban maig egyetlen esetével sem találkoztam.

A vörös dobrócnak első példányát tizennégy év előtt figyeltem meg a pesti Rókus-kórházban, s ugyanazt a bp. kir. orvosegylet 1860. jan. 21. tartott ülésében mutattam be. (Orv. Hetilap 1860. 117. old.), s e kigyógyított esetet a »Gyógyászat« 1862. évfolyamában (889—969. old.) irtam le. Akkor még azt hittem, hogy Hebra tnr. »lichen ruber«-je azonos a pikkelyeg alakú izzaggal (ekzema psoriasiforme); azonban a vörös dobróc második esetének (melyet e helyütt tesztek közzé) megfigyelésénél meggyőződtem, hogy a vörös dobróc csakugyan különös és oly önálló, idült, alkati bőrbetegség, mely valamint az egyéb dobróc-fajoktól, úgy a pikkelyeg alakú izzagtól is lényegesen különbözik.

Hebra a vörös dobróc megfigyelt eseteiből a következő jeleket, mint állandókat és jellegzőket állította fel: a) a bibireses kitörés, b) a bibiresek vörös színezése, c) a bibireseknek számszerinti és nem nagyobbodás szerinti szaporodása, d) égő viszketés a bibires-lepte lobos bőrrészekben, e) a vörös bibireseknek részenként az egész testre kiterjedése a hajas és

szőrös bőrrészek kivételével, *f*) a test elsoványodása, a körmök letöredezése, erőkimerülés és visszatartózatlan halálozás. (Hautkrankheiten Virchow's Specielle Pathologie III. B. 1860. pag. 315—321). A második külön kiadásban (1874.), melyet Kaposi ttnnal együtt újra átdolgozott, Hebra ezeket írja a vörös dobróc felől: »Alkalmunk levén kezdődő vagy terjeszkedő vörös dobrócot szemlélni, azt vesszük észre, hogy a beteg bőrén kölesmekkoraságu, eleinte külön álló, vékony pikkelykékkel fődött bibiresek (Knötchen) mutatkoznak, melyek kevés viszketést okoznak s azért a betegek e helyeket csak enyhén, azaz nem vérig vakarják. s ez okból csak kivételesen találunk a bibiresek csúcsain elszáradó vértől származott fekete pörköcsöket. — A bibiresek két alakban jelenkeznek. Azok egyszer élénk- vagy barnavörösek, kúposan kiálló, szilárdak, csúcsaikon erősen odatapadó, száraz, fehér pikkelytömeeggel fődvek, melyeken áttapintásra kivehetőleg érdesek. Ha tenyerét az ember e pikkelyes bibireseken áthúzza, oly érzést meg zőrejt vesz észre, mintha reszelőt simogatott volna. Más esetben a bibiresek egyáltalán szétszórtak és egyenlőn kölesnyiek, de halvány-vörösek, viaszfényűek, főlshintükön simák, gömbölydedek (nem kúposan hegyezettek) és középtükön igen apró, de kivehető csészeszerű horpadást mutatnak. Az első kitörés kütégeinek nincsen határozott helye, . . . de idővel a betegség az egész testre elterjed. A jelzett bibiresek megtartják mekkoraságukat, míg fönnállanak, anélkül, hogy azokon környi növekedést észre lehetne venni. A betegség terjedése új bibiresek kitörése által megy végbe.« (Lehrbuch d. Hautkrankheiten, 1874. I. B. p. 388.) Ezek előreboesátása után áttérek a kóresetre.

Hill János, 38 éves, r. kath., nős, napszámos, kisutca-ujhelyi születési (Trencsén megye), 1872. nov. 7-én 14825. sz. a. vétetett föl a fővárosi Rókus-kórház bőrbetegosztályára.

Kórelőzmény. Hill 1872. májusban szülőhelyén lakodalom alkalmával étel- és italban kihágott; erre néhány nap mulva bágyadozni kezdett, kézi munkára gyengének érezte magát, mi közben hatnapi székrekedés miatt 32 kr.-áru keserűsöt vett be. Erre nagy hasmenés állott be s ezzel egyidejűleg a mellen, bal karon és alszáracon úgynevezett vörös foltok jelentkeztek. Orvosi segílyt keresvén, belső és külső szerek huzamos használata mellett sokszor és sokat izzadt, míg a vörös foltok bőréről eltűntek, s a beteg folytathatta napszámosi munkáját.

Ugyanazon év augusztus havában ismert ok nélkül a vörös bőrfoltok újra kitörték bágyadtság kíséretében. Ekkor ismét otthon gyógykezelte magát, de három havi kezelés mellett javulást nem érzvén, november elején Pestre jött gyógyítás végett. Hill Trencsénmegyéből azelőtt soha sem távozott el; korának előbbi éveiben mértékletes és mindig egészséges volt, leszámítván régi és gyakori fejfájásait, melyeket nehéz munkájának tulajdonított. Atyja él, anyjának az ő születése okozta halálát. Atyja, valamint négy testvére egészségesek és családjában hasonló bőrbetegségben senki sem szenved.

Hill 1872. nov. 7-én a Rókus-kórházba fölvétetvén, a bal karján és lábszárain levő kütége miatt a bőrbetegosztályára lón küldve. Itt a szokás szerinti langy fürösztés után öt három napig (nov. 8—10) orvosi előfigyelés alatt tartottuk. Ez időben azt vettük észre, hogy a nappal láztalan (hőmérs. $36,5-37,2^{\circ}$, C.) beteg esténként lázassá válik, nevezetesen nov. 8. 9. és 10-én az esti hőmérés $38,3-37,7$ és $38,9^{\circ}$ C. hőfokot mutatott; mi közben arcán szintén kitört s éjenként terjedett a kütég.

Nov. 11—12-én a beteg hőmérséke nappal $37,3-37,5^{\circ}$ C., este $37,9-39,9^{\circ}$ C. fokra növekedett, s a kütég mind az arcon, mind a végtagokon terjedett.

Nov. 13-án az éji lázrohamok kíséretében hat nap óta fejlődött arc-kütég jelei: az ábrázat bal járomcsontján a bőr két négyszög-hüvelyknyi kerekded-alaku területen sötétvörös, száraz, forró és duzzadt volt; közelebből nézve a kütéget, világosan látszott, hogy a kütéglobos bőr nem sima, hanem érdes, s az egész vörös területet kúpalaku, kölesmekkoraságu, barnavörös, keményded szemcsék (bibires) szétszórtan foglalták el; e szemcsék csúcsait apró, gombostű-fejnyi rátapadó pikkely-lemezek fődtek. A beteg a kütég helyén az égés és enyhe viszketés alanyi érzését nyilvánította, de a kütég sehol nem nedvezett, pörköket nem termelt, pikkelyeket sem hántott. A sötétvörös kütégnek pikkelykés szemcse-alakjai támadásuk után az újabb lázrohamok alatt egyenkint nem nagyobbodnak, hanem szám szerint szaporodnak az által, hogy mind a szétszórt szemcsék között, mind a kütég környezetében az ép bőrön újabb sötétvörös kúpalaku szemölcsök fejlődnek.

A bal fölkarnak három hó előtt (augusztusban) kezdődött kütégje a felkar felső részének külső oldalát köröc-alakban (ellipt.) foglalta el mintegy három négyszög-hüvelyk területen. A köröcös kütég-alakzat közepén gyéren és szabálytalanul szétszórtva mutatkoztak kevésbbé kúp- mint gömb-alaku sötétvörös szemcsék, melyeknek közei stüpedt, egyenletes, halványvörös irhabeszüremkedéseket mutattak, melyekről enyhe horzsolásra apró pikkelyek váltak le. A köröcös kütégalakzat szélén $\frac{3}{4}-1$ hüvelyk-szélességben a sötétvörös szemcsék tömötten szorultak egymás mellé és közé; a köröc környezetén pedig a vörösödő duzzadni kezdő bőrtalajon ismét szétszórtan mutatkoztak a legújabbán támadt sötétvörös, kölesnyi, pikkelycsés, szikkadt, irha-szemcsék.

Az alszára egyikén, a jobbon két hó előtt (szeptemberben) a bal alszáron egy hó előtt (októberben) tört ki a kütég s tart azóta, mindakét alszár alsó felében. Ezek területe 2—3 négyszög-hüvelyknyi, alakatlan, hosszudad. Ezen kütég-alakzatok szélei szintén tömötten vannak az imént jellegzett sötétvörös, kölesnyi szikkadt szemcsékkel (bibiresekkel) ellepve, a középben a szemcsék gyérebbek s a szemcse közötti bőrtalaj halványvörös, pikkelyedző, beszűrődött. A többi tulajdonokra nézve az alszára, valamint a felkar kütég-csoportozata megegyez az arc-kütég leirt sajátásaival.

A beteg gyakori fejfájás felől panaszkodik. Nyelve fehéres, vastag nyákréteggel van bevonva, annak szélei és hegye vörösek; étvágya meglehetősen. Mellkasa domboru, hengerded, a rásttájakon mindakét oldal szembetűnőleg kidülled; a tüdőknél mindakét oldalon éles kopogatósi hangot lehetett hallani; de fönt a jobb tüdőcsúcson és alant a bal ötödik borda alatt nem lehetett éles hangot hallani; a légzés a jobb tüdőcsúcson határozatlan, egyebütt mindenfelé érdes-hólyagcsás és sziszegés (Zischen) hallatszott; a beteg gyakran kehicsel. — Szívhangjai tiszták. — A has kopogtatásra a jobb mellkas a vele egyenközű csecsbimbó-vonalban az ötödik bordától le a bordaszélen túl fél hüvelyknyire tompa hangot adott: — a bal mellkas pedig a hónal-vonalban szintén az ötödik bordától lefelé a baloldali fel-, közép- és alhas táj mindenütt (a haránt remese bal görbületének dobhangu táját kivéve) tompa hangot hallatott le a bal lágyékig; e tompa hangnak megfelelőleg a hasban föl- és bal-jobb irányban kissé mozgátag, tömött daganatot lehetett kitapogatni. Székrekedés, bőfűgés, haspuffadás van jelen. Vizelete sötétebb sárga, tiszta, 1,029 fajsúlyú, erősb savi vegy-

hatásu, kevés fehérrnyét tartott magában. Hőmérséke r. 9 órakor a hónalban $37,6^{\circ}$ C., érverése 95, légzése 18 egy perc alatt. — Bőrének színe a kütégmentes helyeken szennyes, zöldelő barnás.

Kórhatározás. Hill betegsége nyilatkozik a) a bőrön, b) a tüdőben, c) a haszsigerekben; — s e bántalmakhoz járul láza is. Lássuk e bántalmakat egyenkint.

A bőrbetegség a vörösség, duzzadtság, beszűrődöttség, hőemelkedés, szemesés lobtermék stb. jeleiben a bal fölkaron és alszárazon az idült, — az arcon pedig a heveny irhalob (dermatitis) jeleit mutatja. A sötét-vörös, száraz, forró és duzzadt irhalob-területen levő kúpalaku, kölesmekkoraságu, barnavörös, keményded szemesék, melyek csúcsaikon apró, gombostűfejnyi rátapadó pikkelyekkel voltak fődve, mint mindannyi bibircsek nyilván jelezték, hogy bibircses küteggel, azaz do bró c-cal van dolgunk; a bibircsek egyenlő kölesmekkorasága pedig, azok barnavörössége, (nem tér szerinti nagyobbodása hanem) szám szerinti szaporodása, apró pikkelycsékkal való tetőzöttsége, enyhe viszketése, továbbá a kütég nedvezés-, pörkképzés-, meg pikkelyhámítás hiánya azt jelzik, miszerint e bibircses kütég nem a közönséges do bró c (lichen vulg. Willani), sem bibircses izzag (ekzema pap.), sem pikkelyeg (psoriasis), sem bibircses görveg (skrofulides pap.), sem bibircses bujag (syphil. pap.), stb. — hanem a Hebra tnr. által először leirt vörös do bró c.

A mellkasban a jobb tüdőcsúcsos s a baloldali ötödik borda alatt az éles kopogatósi hang hiánya, meg a légzésnek határozatlansága a jobb tüdőcsúcsos, továbbá a köhögés az érdes légzés-zörejek meg a sziszegés egyfelől a jobb tüdőcsúcsnak és a bal tüdő alsó karélyának összenyomottságát, másfelől a mindakét tüdőben elterjedt hörge-hurutot jelzik.

A haszsigerek mindakét rásztját szembetűnőleg kidüllesztik, a jobb rásztban a májat az ötödik bordától a bordaszélen alul fél hüvelyknyire kopogtathatni ki; — a bal rásztban pedig részint kopogtatás, részint tapintás által a lép et az ötödik bordától le a bal lágyéig nyomozhattuk; ide járul: a nyelv szélei és hegye vörösek, közepe fehéres, vastag nyákréteggel fődve, bőfögés, haspuffadás, székrekedés: ezek a májnak és lépnek nagyobbodását s a gyomor- és beleknek idült hurutját mutatják.

A betegnek a bőrben, tüdőben és haszsigerekben imént jelzett bántalmait láz kíséri. Kérdés, miféle láz ez? Amint a nov. 8—12-ig följegyzett hőmérések mutatják, betegünk nappal láztalan ugyan, de izgatag — éjjel pedig lázas volt. Ha éji lázrohamait napról napra figyelemmel kísérik, nov. 8. hőm. $38,3$, nov. 9. hőm. $37,7$, nov. 10. hőm. $38,9$, nov. 11. hőm. $37,9$, nov. 12. hőm. $39,2^{\circ}$ C. fokot mutatott; látszik ebből, hogy a láz-rohamok a harmadnapos váltóláz szabányosságával ismétlődtek, s úgy látszik, ma már folytonos lázzá növekedtek.

A felhozott tények alapján a kórisme: vörös do bró c, idült hörge- és bélhurut, idült máj- és lép dag, harmadnapos láz kíséretében.

Minő oki viszonyban vannak a test e különféle rendszereinek bántalmi egymással, e tárgyra később térünk vissza. Most lássuk a kór további lefolyását.

A vörös do bró c lobos gócaira hideg Goulard-víz borogatás, — a bélpuffadás és székrekedés ellen keserűsót, — a harmadnapos láz, bélhurut s májlépdag ellen naponkint

tíz szemer kéns. kinalt tizenöt szemer rheummal s ugyanennyi kétszéns. sziksóval bevenni rendelteti. — Az esti hőmérsék $39,5^{\circ}$ C., érv. 104 volt.

Nov. 14—20. Az imént említett szerek hét nap folytatása, hetvenöt szemer kinal bevévése s lobellenes étrend mellett az esti hőmérsék $39,8 \dots 39,6 \dots 39,3 \dots 38,8 \dots 37,6 \dots 38,2^{\circ}$ C. fokra szállott alá, nappal semmi láz; mi közben mind az ábrázat, mind a végtagok kütégcsoportjai bibircses alakjoknak és sötétvörösségöknek jellegző tüneteit annyira elvesztették, hogy a vörös do bró c-ból csak élénk-vörös irha-beszűrődmény látszott a kütégcsoportok helyein, s a beteg valóban már eloszlottnak hitte bőrbetegségét, főleg arcán. Testi ereje annyira gyarapodott, hogy a nappal nagyobb részét ágyon kívül töltötte.

Nov. 21.—27. Hill november huszadikán a kütégosztály idült láznélküli bőrbetegeinek társaságában orvosi engedély nélkül meleg fürdőbe menvén, izzadtan, úgyszólván mezítláb járta be a kórház hideg folyosóit. E meghűtés után november 21-én H. görnyedezni és köhögni kezdett, étvágya csökkent; nov. 22-én este két órai vacogó hidegrázás s utánna folytonos forróság lepte meg, köhögése igen gyakori száraz; véres-nyálkás, és erőszakos lön, a mellkas jobb-oldalán hátul a kopogatósi hang az 1—4-ik bordáig to mpulni kezdett, és szerceges (knistern) halatszott, ami jobboldali karélyos tüdőlobot (pneumonia lobaris) jelezte, a kütég előbbi helyei az arcon, fölkaron s alszárazon bibircses előbbi alakjában újra kigyuladtak. Nov. 23. A lázas forróság növekedett, a tüdőlob tünetei határozottabban nyilvánultak, a mellkas jobb-oldali felső három bordái területén mellől dobos kopogatósi hang hallatszott: a kütég pedig nemcsak az eddigi négy helyen újabb sötétvörös bibircses kitörésekben körönyileg terjedt, hanem mind az ábrázaton, mind a törzsön és végtagokon 1—2 hüvelyknyi gócekban, sötétvörös, lobos irhatelepek támadtak, melyeken szintén kúpalaku, kölesnyi, barnavörös bibircsek emelkedtek, melyek tetején gombostű-fejnyi pikkelylemezek mutatkoztak; a beteg egész teste, kivált ábrázata égett és viszketett. A lobellenes eljárás: hideg borogatás, hidegvizes lepedőzés, Goulard-víz alkalmazása az egész testre lön kiterjesztve, bensőleg naponkint nyolc szemernyi gyűszünkelevél-forrázatban egy nehezék légsvas szikenys ugyanennyi borostyánvizet adtam be, mindemellett a reggeli hőmérsék $37,8 \dots 38,2 \dots 38,7 \dots 39,4 \dots 39,9 \dots 40,3 \dots 40,2$ -re az esti hőmérsék pedig $39,1 \dots 40,6 \dots 40,9 \dots 41,2 \dots 41,3 \dots 41,4 \dots 41,3$ C. fokra emelkedett. A kevés hugy sötétsárga, fajsulya 1,035, sok hugysavas sókat és hugyanyt, kevés fehérrnyét tartalmazott. E nyolc nap alatt a vörös do bró c a hajfürtös fej kivételével az egész testet ellepte.

Nov. 28—dec. 4. Hill a jobb-oldali mellkasban a hónal alatt a 4—6. borda között szuró fájdalmat panaszol, légzése nehéz, rövid; a to mpa kopogatósi hang, s a dörzs-zörejek elárulták, hogy a tüdőlobhoz mellhártyalob (pleuritis) is társult. Tizenkét nadályt rakattam a jobb hónal alá. A folytatott külső és belső lobellenes szerelés mellett, miután a vörös do bró c-os bőrlob az egész testen elterjedt, a lobláz enyhülni kezdett. A nappali hőmérsék: $39,5 \dots 39,0 \dots 38,7 \dots 38,2 \dots 37,6 \dots 37,4 \dots 37,3 \dots$ az esti $41,0 \dots 40,6 \dots 39,7 \dots 39,4 \dots 38,3 \dots 38,2 \dots 38,1^{\circ}$ C.

Dec. 5—31. A nappali láz megszűnt, az éji 38° C. fokra szállott alá. A bőrnek lobos duzzadtsága, beszűrődöttsége lohadott, sötétvörössége világos-vörösbe változott át, újabb bibircskitörések nem mutatkoztak többé, hanem az egész testnek világosvörös duzzadt, de zsongtalan bőre korpaszerű pikkelylemezekben hámított; a hámoló kültakaró érintésre, még

inkább nyomásra túlérzékeny, sőt fájdalmas volt mindenütt, azért a huzamos fekyés leginkább gyötörte őt, a nem érintett, nem nyomott helyei a bőrnek enyhén viszkettek. — A beteg légzése nehézkes, rövid most is, köhögése száraz és gyakori, noha a tüdő jobb-oldali felső karélyából a tüdőlob tünetei részint felszivódás, részint genyköpés által eloszlottak. A jobb-oldali mellkas tompa kopogatási hangja hátul, oldalt és mellől a harmadik bordától le a rástttáig terjedt, csupán a felső három bordák alatt hallhattam részint kétes, részint határozott hörgelégzést (Bronchial-athmen), egyebütt a jobb-oldali mellkasban egészen türes és tompa volt a kopogatási hang: mindezen mellkasi tünetek azt jelezték, hogy az előbbi tüdőlob helyét a jobb mellkasban heveny mellhártyalobnak savós izzadmánya foglalta el (exsudatum pleurit. lat. dextri.) Ez idő alatt Hill a félretett gyűszünke-forrázat helyett boróka-főzetet és ecetsavas hamanyt vett be. — December utolsó napjaiban hideg lelte ki őt.

1873. jan. 1—8. Hill nappal eleinte lázmentes levén, naponkint esti hat órakor egy órai hidegrázás után egész éjen át tartó forróságba esett. Esti hőmérséke volt $37,9 \dots 38,0 \dots 38,8 \dots 39,0 \dots 39,9 \dots 40,0 \dots 40,6^\circ \text{C}$. Január 5-től kezdve a beteg nappal is lázas volt, — váltóláza folytonossá lett. — A lázrohamonkint növekedő testi hőséggel egyenes arányban ujjult ki a vörös dobróc az ábrázat bal járomesontján, a bal fölkaron s a két alszáron sajátos sötétvörös, de már most nem kupalaku, hanem gömbölyded s részben ellapuló bibirceseivel. A vörös dobróc ez eredeti gócaiból nyolc nap alatt ismét az egész testre elterjedt, s a petyhedt bőr mindenütt halványvörös és duzzadt lett, s korpaszerű pikkelyekben hámlott. Ekként az újra kitörő lobláz harmadnapos váltólázi szabányban nyilatkozván, de különben is az erejében szemlátomást hanyatló betegnél a lobellenes eljárás javalva nem levén, Hillnek naponkint nyolc—tiz szemer kéns. kinalt adtam be.

Jan. 8—14. Ötven szemer kinal bevérese után a vörös dobróc váltó lobláza enyhült. Esti hőmérsék: $39,8 \dots 40,4 \dots 39,5 \dots 40,0 \dots 39,1 \dots 39,7 \dots 38,8^\circ \text{C}$.

Jan. 15—21. A nappali láz megszűnt. Hasmenés támadt. Az esti hőmérsék $38,8 \dots 38,0 \dots 37,9 \dots 37,3 \dots 37,5 \dots 37,4 \dots 37,2^\circ \text{C}$. fokra szállott alá. A kinalt ezentúl csak zsongító adagban, mint tinct. robor. Whytii adtam.

Jan. 22—31. Az egész test bőre halványvörös, folyton hámlik, a beteg mintegy állandó vedlésben van. A vörös bibiresek elsimultak, újabbak többé nem támadnak; a bőr zsongtalan, petyhedt, hűvös, a test izmai megkarecsusodnak, elfogynak, a dagadt máj és lép összezsugorodnak, egyetemes elsoványodás és erő-kimerülés következik. Az előhaladó hasmenés önkéntelen székiürülésekké (bélhűdés) változik át, hugyrekedés (holyaghűdés) áll be. A test esti hőmérséke 35°C . fokra száll alá; mely állapot,

Febr. 1—5-ig tartván a beteg,

Febr. 6-án déli 12 órakor, $35,2^\circ \text{C}$. hőmérsék mellett meghalt.

A boncolást Scheuthauer Gusztáv tnr ur sziveskedett végrehajtani, melynek eredménye a kórházi bonejegyzőkönyvbe van következőleg beíratva:

Hill János 38 éves rkath. nős, kis-ujhelyi (Trencsén m.) születési s illetőségű napszámos, 1872-ki nov. 7-én 14825 főkönyvi sz. alatt Szt.-Rókus-kórház 42. sz. kórtermére a kúteges betegek közé fölvetetvén, 1873-ki február 6-án elhalálozott; — hullája fölötti bonevizsgálat alkalmával következők találtattak:

A) Külvizsgálat.

A hulla magasabb termetű, igen elsoványodott, a köztakaró majdnem mindenhol vastagabb, tömöttebb, könnyen ledörzsölhető vékony sárgás fehéres pikkelyekkel fedett, sok helyen még alig köles mekkoraságu szederjes vörös bibireseknek (papula) csoportjait mutató. Vakarásoknak nyomai a köztakarón nem találhatók, de a keresztessont fölött egy tallérnyi gömbölyű, egészen a bőralatti kötőszövetbe behatoló, sárgás pörköket alapján és szélein mutató fölfekvési anyagveszteség. — Hajzata ritka, gesztenyebarna, a láták tágak, a nyak nyulánk, a mellkas kissé lapos, az altest tágult, hullámozó. — A felső és alsó végtagok fél hajlításban, a kezujjaknak körmei barnásak, törékenyek és a gyöktől távolabb részletükben rendesenél vastagabbak, úgy hogy szabad felületek lépcsőzetes.

B) Belvizsgálat.

A koponyaboltozat vékony, mérsékelten tömött, a kemény agykér mérsékelten feszült, a lágy agyburkok savóval beszűrődtek, az agytekervények valamivel vékonyabbak, az agy nedvdús vérszegény, kissé szívós, az agygyomrocsokban három nehezék tiszta savó. — A pajzsmirigy kicsiny, a gége- és légeső nyákhártyája halavány, ürökben habzó savó. A jobboldali melltűrben körülbelül 8 obony sűrű sárgás zöldes geny; a mellhártya, különösen a zsigeri rétegzet sárgás állhártyákkal fedett, melyeknek legalsóbb részletei számtalan, többnyire tűszurásnyi, itt ott egymással összefolyó fehér gümöket mutatnak, a jobb tüdő terjedelmének majdnem felére összepréseltetve és a gerincoszlop felé tolatva, tökéletesen légtelen s igen vérszegény, metszlapján ólomszürke hús tömörségű, — a baloldali tüdő puffadt, közép vértartalma, habzó savóval beszűrődött, a szívburokban 2 nehezék tiszta savó, a szív mérsékelten összehúzódott, izomzata halvány, barnavörös, mérsékelten tömött: a szív üreibe kevés híg piros vér. — A hasűrben körülbelül három font tiszta sárgás savó, — a máj valamivel kisebb, tömöttebb, vérszegény, barnás, metszlapján finoman szemecés, itt ott tűszurásnyi egész köles-nagyságu sárgásszürke gümöket mutató. Az epehólyagban barnás epe, a lép valamivel nagyobb, barnás-vörös, tömöttebb, köles-nagyságú sajátos gümöket mutató; — a gyomor és belek mérsékelten gázok által felfújva, a gyomor nyákhártyája halványszürke, kissé duzzadt, a vékony beleké halvány, — kivéve a csipbél legalsóbb, körülbelül $\frac{3}{4}$ lábnyi részletét, hol a nyákhártya duzzadt, szürke és sok helyen harántirányban fekvő, egészen a sima heggel fedett izomrétegig behatoló öblös szélekkel bíró, többnyire mogyorónyi anyagveszteséget mutat. A remesének nyákhártyája egész terjedelemben igen duzzadt és oly annyira lágyult, hogy könnyen szürkésvöröspép gyanánt levakarható; a bélűrben kevés barnás híg nedvdús bélsár. — A vesék valamivel nagyobbak, tömöttebbek, kergők vérszegény, igen halvány vörös, szélesebb törékeny, kislóku szalonnafényt mutató, a lobrok közép vértartalma, alapjuk felfoszolva, — a kelyhek, a medencék, a hugyvezédeknek és a hugyhólyagnak nyákhártyája vérszegény. A hugyhólyagban pár obony elég tiszta hugy.

Kórisme. Pleuritis dextra cum compressione totali pulmonis dextri; tuberculosis lienis chronica; hepar granulum, degeneratio amyloidea; nephritis interstitialis renum;

hydrops-ascites. Ulcera dysenterica ilei inferioris; dysenteria incipiens coli, Decubitus. — Lichen exsudativus ruber.

A vörös dobrócban elhalt Hill bőrét Scheuthauer G. tanár ur vette először gör-
csői szemle alá. Vizsgálatának eredménye következő: A bőr Malpighi-recéjének sejtjei leg-
több helyen annyira meg voltak sokasodva, hogy azok széles csapok alakjában süppedtek
az irhába, sőt a különben is megnagyobbodott szemölcsöket itt-ott összeszorították. A sze-
mölsrétegben s az irhában nemcsak a véredények körül (Neumann), hanem elterjedve meg-
lehetősen számos apró, szintelen vértestekhez hasonló sejtek látszanak. A szőremelő izmok
jelentékenyen meg vannak vastagodva. A szőr gyökérhüvelye a tölséralakulag kitágult
nyílásnál mértékletesen vastag, legalább ez esetben kevésbé volt megvastagodva, mint azt
Hebra jelezte; annál szembetűnőbbek a szőrtüsző alapja körül a külső gyökérhüvelye Neu-
mannféle, faggyumirigyalaku túltengései a szőrtüsző kiöblösödésével. Valóságos átvál-
tozást faggyumirigygyé nem vettünk észre.

Hill elsoványodott lábikrájáról magam is metszettem le bőrrészt oly helyen, hol a
vörös dobróc lobja szembetűnőleg ki volt fejlődve. E borszeszbe áztatott bőrrésznek áttűnő
sekély szeleteit egyszer ecetsavval, másszor carminsavas ammónia — és ecetsavval kezel-
vén, Hartnackféle görcsövön 450 nagyítás mellett vizsgáltam meg s következőket vet-
tem észre:

A küllám szarusejtjei mennyiségre nézve meglepőleg meg voltak szaporodva, s a
sejtek föllazulása miatt mindenütt a szokottnál vastagabb réteget mutattak, noha a küllám
majd pikkely-csoportokban, majd pikkelyrétegekben már hetek óta hámlott le s mintegy
folyvást vedlett. Minőségre nézve a duzzadt küllám-sejtek sok apró fénytörő szemcséket
mutattak, melyek sem égényben, sem lugalokban nem oldódtak fel. Gombacsirok?
(Sporea Hillier?)

A bőr nyákrétege (rete Malpighii) szokottnál vastagabb és tömöttebb; benne a
sejtek megsokasodva benyomulnak az irha szemölcsőinek vájolataiba, sőt az irhaszemöl-
csöket itt ott összeszorítják.

Az irha (corium) kötőszöveti sejtjei és ruganyos rostjai mindenütt meg vannak sza-
porodva. Az irhaszemölcsök nemcsak duzzadtak, hanem valóban nagyobbak, bennök a
ruganyos rostok tömötten mutatkoznak. Az irha edényei, mind az ütterek mind a visszerek,
ki vannak tágulva, s azokat szembetűnő sejtburjánzás kíséri, sőt e sejtburjánzások nemcsak
az edények körül, hanem az irhának mind szemölcsös, mind recés rétegében kivált az izza-
dás- és szőrtüszők körül, sőt ott is csoportosulnak, hol sem edényeket, sem bőrmirigyeket
nem veszünk észre (izzadmánysejtek, Exsudatzellen?).

A bőrmirigyek (glandulae cutis) mutatják a legjelentékenyebb változásokat. Az
izzadástmirigyek vezetékei elpetyhüdten és tölséralakban kitágulva, s a nyákréteg és
küllám sejtjeivel vannak betömődve és berekedve; a mirigyek maguk összeszorodva. Az
izzadástmirigyek vezetékeinek tölséralaku kitágulása legszembetűnőbb a nyílásnál, innen be
a mirigy felé mindinkább szűkül. — A faggyumirigyek számra és mekkorásra
nézve megfogatkoztak; minőségi elváltozást azokon észre nem vettem. — A szőrtüszők-
ben (folliculi pili) a haj vagy szőr gyökének (hajgyök, Haarwurzel) rostszálai lazák, ecset-
alakban szétválnak, s a hajszemölcs fölött mintegy eltörve szakadnak meg. A gyökérhüvelye

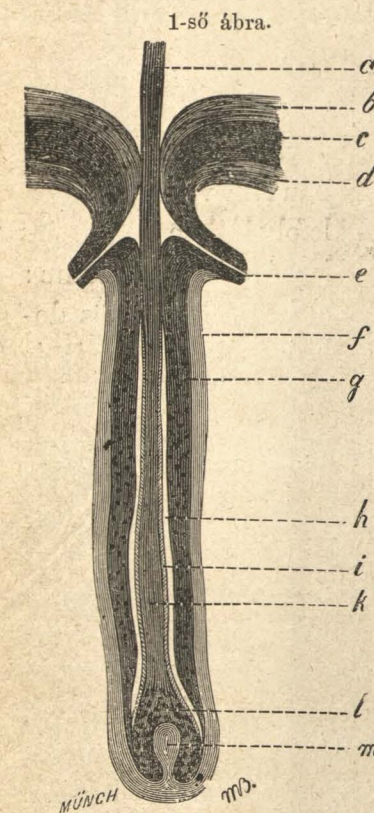
(Wurzelscheide) elváltozása a legjellegzőbb. A szőr szabályos alkotásánál a nyákréteg mag-
vas sejtjei a szőr tövét annak gyökéig aránylag vastag burokkal (gyökérhüvelye) akként von-
ják be köröskörül, hogy a gyökérhüvelye a szőrtüsző nyílásánál legvastagabb, le a gyök felé
folyton sekélyedve, a szőrszemölcsnél a legvékonyabb (1. ábra): a vörös dobrócnál pedig a
gyökérhüvelye, mely már a szőrtüsző nyílásánál is szokottnál tágabb le a gyök felé a szabályos
terjedésre huzódik össze, de alsó harmadában már rendkívül (a gyökérhüvelye 4—5 szőrösére)
öblösödik, sőt a szőrszemölcsnél tömlőszerű gurdélyokat ereszt magából minden irányban
(3. ábra h. i.). Az ekkép tultengett gyökérhüvelye áll a küllám és nyákréteg magvas szaru-
sejtjeiből, melyek a szőrgyök táján öblös nyujtványokban csoportosulnak.

Felvilágosításul közlöm az első ábrában a szabályos hajtüszőt, — a második és har-
madikban a vörös dobrócban kiszervenedett beteg bőrének görcsői leletét, főleg pedig a
hajtüszők jellegző kóros elváltozásait.

Az ábrákat a görcső után Mayer Béla orvost. hallg. rajzolta.

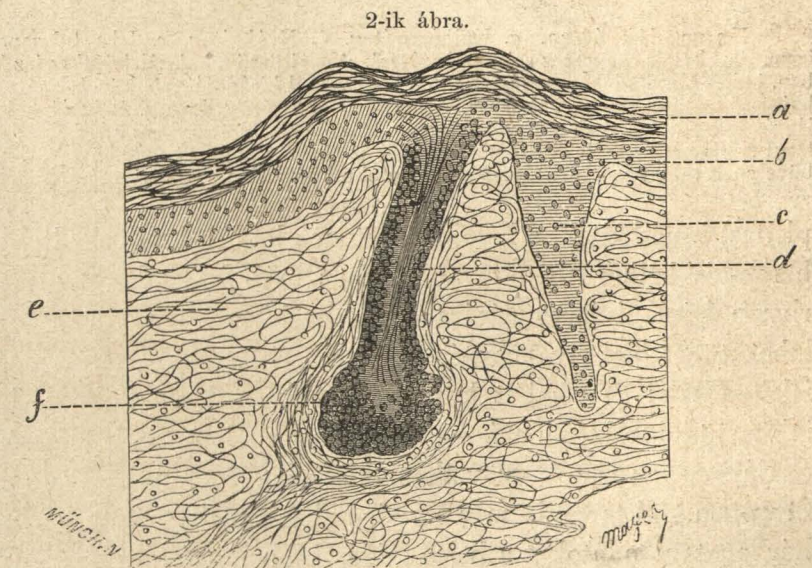
Hebra tnr. bőrbeteg osztályán 1870-ig mintegy husz vörös dobróc-eset volt meg-
figyelés tárgya; ez esetekből állította össze a jeles tanár a vörös dobróc kórképét. Ő vette leg-
előbb észre, hogy a gyökérhüvelye, mely szabályos bőrben

hengerdeden övedzi a hajtövet, a vörös dobrócban a kive-
zető nyílásnál tölsérszerűleg kezdődik, a tölsér csucsa
befelé levén irányozva; tapasztalta azt is, hogy a bőr sze-
mölcsei s edénykaecsei megnagyobbodtak. Hillier a ha-
jakban a töretegséget s a küllám sejtjeiben gombacsirfélé-
ket talált. E betegség görcsői vizsgálata körül legtöbbet
Neumann tr. bécsi magántanár tett, ki a vörös dobró-

Első ábra. a. Haj — v. szőr-
száll. b. A fölhám szarurétege. c. A
fölhám nyákrétege. d. Az irha. e. A
faggyumirigyek kivezető csöve. f. A
hajtüszőnek rosthüvelye. g. A haj
külső gyökérhüvelye. h. A haj belső
gyökérhüvelye. i. A haj háma. k. A haj
tőve és rostállománya. l. A haj hagy-
mája. m. A haj szemölcső, anyagya.

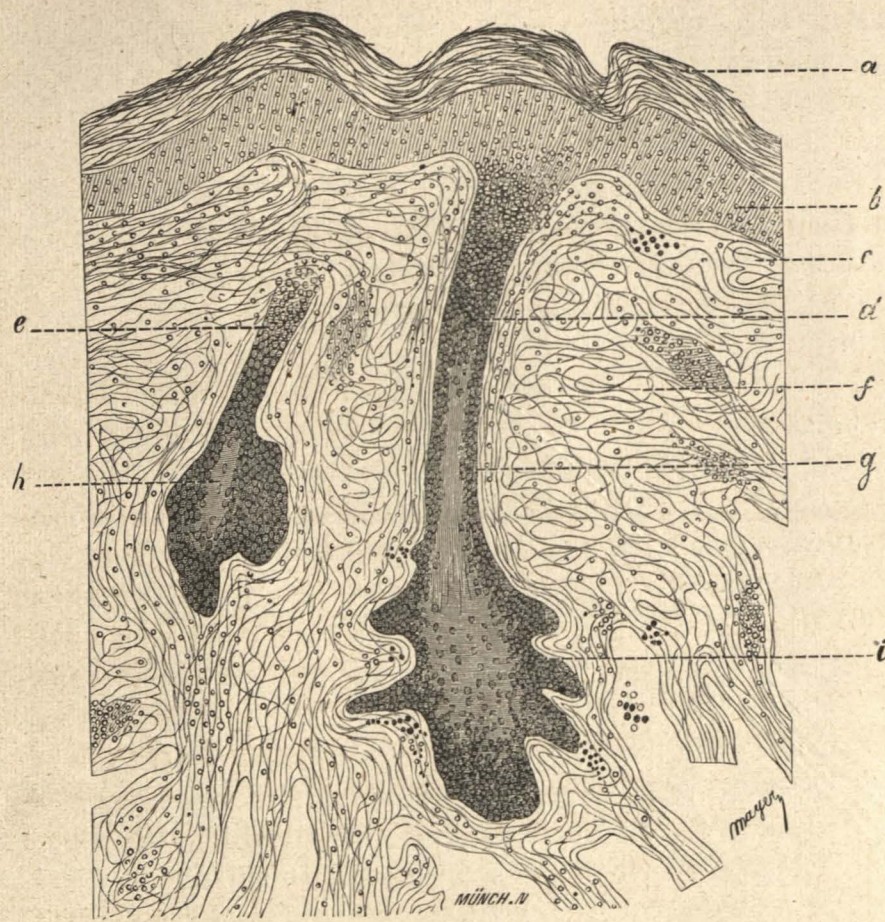
Magyar Orvosok és Természettudósok Munkálatai.

Második ábra. a. A bőr küllám-rétege. b. A bőr nyákrétege. c.
Izzadástmirigy kitágult nyílada. d. A hajtüsző gyökérhüvelye kezdődő
tágulása a nyílada körül, még inkább a hajgyökénél. e. Az irha ruganyos izom-
rostjainak túlszaporodása s a bőrszemölcsök megnagyobbodása. f. A hajtüsző
gyökérhüvelye kezdődő kiöblösödése.

3-ik ábra.

Harmadik ábra. *a.* Küllám-réteg. *b.* Nyákréteg. *c.* Irha tulszaporodott izomrostokkal és csoportos sejtburjánzással. *d.* Hajtűsző a hajsál körül egész hosszán, kivált a nyiladékon s méginkább a hajgyökknél kitáguló gyökhüvellyel. *e.* Másik hajtűsző magvas szarusejtek nagy mennyiségével körülövezve. *f.* Az irhában sejtburjánzás főleg az edények környezetében. *g.* Hajtó a gyökhüvelyben; a haj ecetszerűleg lazul szél a gyökben. *h.* A hajgyököt elfödi az öblösen kitágult gyökhüvely. *i.* A gyökhüvelynek több helyütt kiöblösödő, nagyfoku kitágulása, sejtburjánzással körülveve.

picitas) ismétlődtek, s később folytonos loblázzá növekedtek; — *b*) Hill egyszersmind idült hörge- és bélhurutban továbbá idült máj- és lépdagban szenvedett; — *c*) a kéns. kinal és rheum hétnapi használására a láz csökkent, s a vörös dobróc kütég csoportjai jellegző lobos tüneteiket elveszítették (novemb. 14—20), eszerint gyógyíthatóságuknak szembetűnő jeleit adták; *d*) a halált közvetlenül nem a vörös dobróc, hanem a nagyfoku mellhártyalob és tüdőlob idézte elő. — Vajjon a hullában talált májszemcsésedés, a májnak kemnyés elfajulása s a vesék szövetközi lobja lényeges sajátsága-e a vörös dobrócnak? e kérdést függőben kell tartani, míg e gyógyíthatatlannak tartott bőrbetegség felől a bőrgyógyászok kórbonctani adatokat a belső zsigerek elváltozásaira nézve is gyűjtenek; mely törekvésnek maig útjában állott a bécsi tanodának amaz indokolatlan hiedelme, mintha a nembujakóros idült bőrbetegségek mindannyian csupa helyi bántalmak volnának.

cos bőrében a küllám nyákréteg és irha rendelkezéseit, főleg pedig a gyökhüvely túlképződését először mutatta ki.

Hill imént vázolt vörös dobróca az irhalob bibircses tüneteire, a bőr bibircseinek egyenlő kölesmekkoraságára, azok barnavörösségére, szám szerinti szaporodására stb. nézve szintugy mint a bőrgórcsói leleteire nézve teljesen megegyez a Hebra tnr. által leírt vörös dobrócnak kórképével. Ezenkívül azonban Hill vörös dobróca lefolyásában egyéb jelenségeket is láttam: *a*) hogy Hill vörös dobrócnak támadását és terjedését oly lázrohajok kísérték, melyek a harmadnapos váltóláz szabánnyosságával (ty-

A fertőtlenítő szerek és fertőtlenítés értékéről.

Dr. KÁTAI GÁBOR, nagy-kun-kerületi főorvos és nagygyűlési alelnöktől.

Midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek állandó központi választmányánál indítványba hoztam, hogy a törvényhatóságok és rendezett tanácssal bíró városok kerestessenek meg aziránt, miszerint nagygyűlésünkre, melynek társadalmi szakosztálya közegészségügyünkre vonatkozó kérdések fejtegetésével épen ez idén tüzetesebben foglalkozand mint valaha, képviselőket küldjenek, — egyenesen azon szellemi és anyagi haszon képe lebegett előttem, mely az egész hazára hármlik akkor, hogyha a nézetek tisztázása által a dühöngő járványos betegségek ellen egyöntetű eljárás által védekezendünk.

S hogy erre hazánkban szerfelett nagy szükség van, azt legnyilvánosabban kimutatta a mult évi cholera járvány, melyben dacára annak, hogy a kormányrendeletek meghatározták a teendőket, eleget láthattunk olyan intézkedéseket, melyek a kiszabottaktól lényegesen eltértek, nem is említve azt, hogy igen sok helyen vagy nem annak idejében, vagy épen végre sem hajtottak, s ennél fogva a kívánt siker ha nem hiúsult is meg teljesen, de mindenesetre nagy mértékben kétségessé vált.

Mivel mindazon járványos betegségek között, melyek pusztító kezüket nemzettinkre kiterjesztették, épen a cholera az, mely szerfelett öldöklő természeténél, alattomos megrohanó kitérésénél és rendkívül gyors elterjedésénél fogva legtöbb áldozatot követel, s ennél fogva a legerélyesebb ellenállási módokat, eljárásokat teszi szükségessé: legyen nekem megengedve, hogy épen a cholera ellen jelenleg a művelt népek közt világszerte elterjedt ellenállási módok egyikét, a fertőtlenítést — desinfectio — választva értekezésem tárgyává, azt, csupán a legfontosabbakat hozva elő, röviden fejtegethessem.

A fertőtlenítés célbavétele egyidős a cholera-nak Európába betörésével. Az 1831-ik évi nagy járvány alatt már világszerte elkövették e tekintetben mindazt, amit a tudomány akkori állásából és a betegséggel tett még akkor rövid ismeretségből kifolyólag elkövethettek.

Az ecet, hidegen, melegen, majd magában, majd fokhagymával együtt, mosásra, dörzsölésre, párolásra használva, —

A kámför, zsebbe téve s védszer — amulet — gyanánt nyakban hurcolva, —

A chlórmez, a tulajdonképeni cholera csir elrontására magában, ecettel vagy sósavval leöntve voltak azon időnek leginkább alkalmazásban állott fertőtlenítő szerei, melyekkel a halálra rémült emberiség akkor úton útfélen találkozott.

S vajjon mindezeknek egészen nyugodt lélekkel tulajdoníthatunk-e olyan erőt, mely a cholera-csirt elroncsolni képes volna?

Bizonyára nem, vagy csak nagyon is feltételeesen, mert hiszen a kámför azonkívül, hogy elpárolgása által, különösen melegen, csaknem kiállhatatlan szagot áraszt maga körül, a világon semminemű fertőtlenítő erővel nem bír.

Az ecet, ha csakugyan való az, amit egyébiránt teljes bizonysággal ma sem tudunk, hogy a cholera-csir savanyu talajon nem tenyészik, kétségenkívül egyenes cholera-csir-rontó hatással dicsekednék, melyet azonban belsőleges használatának sikeretlenségéből ismét nem lehet levezetni.

A chlórmez maradna tehát fenn csupán, amelytől valamit várni lehetne, mely körülmény annyiban amennyiben mindent tőle vártak, éppen szerencsétlenségeitől szolgált, mert dacára még folyton fennálló csaknem hivatalos jellegének, semmi esetre sem tartozik a jobb fertőtlenítési szerek közé. A rossz szagot az igaz, hogy beburkolja, adván helyette cserébe talán még rosszabbat, a magát, a gombacsirákat és gombatenyészetet azonban csak igen tökéletlenül rontja el. Gőze, ha elegendő mennyiségben fejlesztetik ki arra nézve, hogy a kórcsírát csak némiképen is elroncsolja: éppen oly kellemetlen, mint egészségtelen, sőt bizonyos körülmények között ártalmas is.

Hogy tehát az első cholera-járvány alatt használatban állott akkoriban óvónak nevezett fertőtlenítő szereknek valami nagy erőt nem tulajdoníthatunk, azt a tapasztalás már bőven igazolta. Mielőtt azonban jelenkorunk fertőtlenítő szereinek bővebb ismertetésére átmennénk, szükséges, hogy egész általánosságban szellőztessük a kérdést, ha vajjon a fertőtlenítő szereknek összesen és általában, illetőleg a fertőtlenítésnek magának van-e annyi értéke, hogy azt tenni érdemes, vagyis, hogy nyújt-e az aztán csak valami biztosítékot is?

Valóban ezen kérdés minden járvány idején újra meg újra felmerül, s mindig akad majd védőkre, majd ellenzőkre. Vannak, akik a cholera-ürítéket tartják a tulajdonképi fertőzőnek, vannak, akik minden fertőző erőt megtagadnak attól. Éppen így áll az eset az óvrendszabályokkal, egyik vakon hisz bennök, a másik minden hasznot elvitat azoktól.

Szedjük szét a kérdést elemeire.

Afelől a legtöbb orvos meglehetősen egy véleményben van, hogy a cholera egy fajlagos szerves kórcsira okozza. Napról napra mindinkább előtérbe lép azon nézet, hogy ezen csira nemcsak szerves, hanem szervült is. Már most eldöntetlenül hagyva azt, hogy ezen csira a beteg ember szervezetén áthatolva az ürítékekben, vagy más egyéb kiválasztásokban egyenesen és közvetlenül jelenik-e meg, vagy a föld, víz, árnyékszék, emésztő gödrök kipárolgásai szolgálnak-e közvetítője gyanánt, amit mai ismereteink szerint megállapítani még nem tudunk: annyi mindenesetre kétségbevonhatlan tény, és abban ma a legtöbb orvos szintén megegyez, hogy a betegség továbbterjesztéséhez a beteg bármi úton módon, de hozzájárulhat.

Ehhez képest a tudománynak is folyvást oda kell törekednie, hogy a cholera-csir ártalmas hatását vagy előbb még, mint az az emberi szervezeten átment, vagy azután lehető legtokéletesebben szétrombolja. Mivel én a fertőtlenítés hasznáról meg vagyok győződve, mert nekem erre éppen a múlt évben lefolyt cholera-járvány egy alább kissé bővebben vázolandó nagyszerű példát szolgáltatott: rendkívül nagy és felette sajnálandó hibának tartanám tétlenül nézni s a véletlenre bízni a járvány folyását, akkor, amikor kétséget nem szenved, hogy a célnak megfelelő fertőtlenítő szerekkel nem csupán a kellő felszerelés gyámlítására, de egyenesen nagyobb számú cholera-gócok fejlődésének megakadályozására okvetlenül nagy hasznot tehetünk.

Fertőtlenítő szereink hatályosság tekintetében felállított sorrendben a következők:

1. Carbolsav vagy phenylsav. Minden ismert és jól kipróbált szereink között a legjobb rothadás-ellenes és gombacsira-rontó, úgy hogy 2% carbolsav tartalmu víz képes nagymennyiségű buja-tenyészetű gombacsira-tömeget megölni. Javaslatba hozott sok összetétele között egyedül a minden hozzáelegyítés nélküli tiszta carbolsav leginkább ajálható, igaz, hogy aránylag drága, azonban megbízhatóbb, mint a legtöbb olcsó fertőtlenítő szer. Tartóssága a házakban és lakásokban kellemetlen, azonban hozzászokik az ember. Nagyobb árnyékszék- vagy trágya-gödrökbe naponta egyszer 200—250 gramm tiszta carbolsav 3—4 liter vízben feloldva, legalkalmasabban locsolóval leöntve, elegendő mennyiségű. Árnyékszékbe nagyságához képest naponta 100—200 gramm, nagyobb éji árnyékszékhez 30—50 gramm egy napra, éji edényekhez betegség esetén néhány gramm időről időre a cholera rohamok alatt. A szoba földje naponta többször meglocsolandó 2% tartalmu carbolsavas vízzel, hogy a lében lebegő csirákat leküzdje és a szobák mindig nedvesen, legalkalmasabban fűréssporral, azonban nem szerfelett nedvessel kiséprendők vagy feltisztítandók.

A fehér ruhát is be lehet carbolsavas vízzel locsolni, mielőtt forró vízbe tételnék. Azon fehérneműekre, melyek forró vizet nem tűrnek el. a sütő-kemencék csupasz melege, legalább 100 C. vagyis 80 R. fokú választandó, mely száraz hő a matracok, ruhadarabok fertőtlenítésére fő-fő szer. A kevésbbé értékes fertőző tárgyakat, pl. szalmazsákokat legjobban teszszük, ha elégetjük, mely elégetéssel, kiváltképp cholera időben nem szabad nagyon takarékosnak lennünk, más oldalról azonban túlajtanunk sem szabad, mert ezen erőszakosnak látszó, igaz, hogy radikális eljárás könnyen rossz vért szülhet. E téren teljes figyelmet érdemel K üchenmeister javaslata, mely szerint a cholera-ürítékek finom és száraz fűréssporral összekevertatván, mindenkor elégetendők volnának.

2. A kéneccsav — acidum sulphurosum — mint fertőtlenítő szer cholera-nál eddig elé még kevés alkalmazásra talált, noha az éppen ezen sav által ható kén-gőz elődi csirák és szervezetek megölésére különböző módon értékesített, mivel vermetek, árnyékszékeket, edényeket stb. tiszta kéneccsavval nem oly alkalmasan fertőtleníthetni, Lebert 2% kéneccsavat tartalmazó kéneccsavas vízzel egy sereg kísérletet tett, melyeknek eredménye oda ment ki, hogy már a legcsekélyebb mennyiségű kéneccsav ($\frac{1}{10000}$) elegendő a gombacsirák (protomycetes) kifejlődését megakadályozni, ellenben 2 száztlit tartalmazó víz szükséges azok megölésére, hogyha gazdagon bujálkodó állapotban vannak. Ezen víz hetek hosszan eláll, anélkül, hogy a kéneccsav élenyülési fokát változtatná. Az átható szag benne csupán átmeneti. 2—5 száztlit tartalmu kéneccsavas vizet nagy mennyiségben és aránylag olcsóbban mint bármely más fertőtlenítő szert könnyű előállítani, melyből naponta egy vagy több liter vermekbe, csatornába és árnyékszékbe, 50—100 gramm éji árnyékszékbe és apró edényekre használandó. Ruhadarabok, ágyneműk és fehér ruha-félék fertőtlenítése teljesen bezárt térben kéneccsavas vízzel való előleges meglocsolás mellett kén elégetése által kifejtett kéneccsavval legegyszerűbben eszközölhető. Lebert kísérletei azon reményre jogosítanak, hogy a kéneccsavban hatalmas, olcsó, könnyen és sokféleképp alkalmazható fertőtlenítő szerhez jutunk.

3. A vasgálicnak, vagy kénsavas vasélecsnek mint fertőtlenítő szernek nagy dicősége rövid ideig tartott. Egyébiránt afelől meggyőződtek, hogy sokkal inkább

alkalmas arra, hogy a rossz szagot álcázza, tehát szagtalanítónak — desodorans — mint-hogy a gombacsira-képződésnek erélyesen ellentálljon; a szerves egyesületekre vonatkozó élenyítő hatása tehát ártalmas gomba s penészféle tömegek előlésére nem vezet. Ennélfogva mentül huzamosabban állott ezen szer használatban, annál inkább szaporodtak carbolsavval, feleselenysavas hamanyéleggel (kali hypermanganicum) párosított elegyítései, bizonyosságul annak, hogy általános élődiölő hatásában mindinkább kétkedtek.

4. A feleselenysavas sók rögtöni, azonban gyorsan elmuló fertőtlenítő és csira-ölő hatást fejtenek ki, azért ezeket is vasgáliccal, chlór-mészszel s több effélékkel való különféle összeköttetésekben ajánlották. Az összetett fertőtlenítő szerek azonban már azon egyetlen oknál fogva, mert összetettek, teljes bizalmat nem érdemelhetnek, mert nem vagyunk képesek könnyeden meghatározni, hogy a jó és kielégítő hatás, ha ugyan így összeségükben van bennök, melyeknek a rovására irandó.

Egyébiránt én részemről mindig bizonyos logikátlanságot is találtam abban, s kezdettől fogva sohasem volt kedvemre, hogy épen meginni való víz fertőtlenítésére használjuk a feleselenysavas hamanyéleget, akkor, midőn míg egyrészt az izét vele elrontottuk, másfelől épen nem vagyunk benne bizonyosak, hogy aztán gyökeresen fertőtlenítettünk-e?

5. A chlór-mész egyike a legrégebb, azonban bizonyosan nem a legjobb fertőtlenítő szereknek. Értéke természetesen csak chlor tartalma miatt van, mivel azonban ezt a nép a közönségesen divatozó kezelés mellett vagy épen csak igen kis mértékben, vagy teljességgel nem is tudja belőle kifejteni, aztán meg szerülete is nagyon különböző és bizonytalan: mindezeknél fogva értéke valóban nagyon alárendeltté válik.

Ugyancsak ilyen minden biztosság nélküli a Süvern-féle szer, mely mészből, kesrenyhalvagból és kátrányból áll, valamint a mész és szén.

A carbolsav tehát mostanig a legjobb fertőtlenítő szer a légre, az ürítékekre, az emésztő gödrökre és árnyékszékekre; a kénsavas víznek még bővebben kell igazolnia hatályosságát; az ivó vízben a forrási hőfok főzés által legjobban elrontja a veszélyes csirákat; fehér ruhafélék s ágyneműeknél, öltönydaraboknál kengőzőn vagy carbolsavas vízzel való belocsoláson kívül a száraz forrási-hőfok sütő-, szárító-, vagy aszaló kemencékben a legjobb és beáztatása forró vízbe, ha a ruhaféle minősége megengedi.

Fennebb említém, miszerint nekem a fertőtlenítés hasznáról a múlt évi cholera járvány egy nagyszerű meggyőző példát szolgáltatott, befejezésül azt még elmulaszthatlan kötelességemnek ismerem itt elmondani.

A múlt évi sept. 8-án történt, hogy járványbiztosi kiküldetésemet Pestmegyének a budai oldalon eső részén bevégezván, további értesítés céljából a megye kormányát kerestem meg Pesten, hogy melyek az erősebben járványozott helyek a megye felső részén, melyek még megjelenésemet igénylik. A megye felső részén akkoriban még erősen járványozott hely már csak Tura volt.

Ugyancsak ezzel egyidejűleg egy pesti gyógyszerész barátomnál, Egresy Rezsőnél egy előkelő magyar nőre tetettem figyelmessé, a ki a legnagyobb hősiességek egyikét fejtette ki mindazok között, miket csak e nemből valaha feljegyzett a történelem.

Pusztai birtokán t. i. hol az aratók, béresei, felügyelők, csőszök, szóval mindenféle

munkások száma ezernél többre ment, a szerfelett nagy számmal megbetegedett népnek ő volt orvosa, gyógyszerésze, ápolója, egészségi felügyelője, szóval valóságos őrangyala.

Az emberei számára rendkívül nagy mennyiségben rendelt cholera elleni gyógyszereknek ára már akkor 10% levonásával is 399 ft. 19 krajcár-ra rugott s meseszerű volt az összeg, a mit carbolsavra és carbolsavas mézre kiadott.

A pusztát az én területemhez tartozott ugyan, de a megyehatóságnál járványosnak bejegyezve már akkor nem volt.

Mivel azonban útam céljától Turától részint vasúton, részint kocsin egy óra alatt elérhető volt — s mivel azon körülménynél fogva, mert a járvány akkoriban már mindenütt erősen hanyatlóban volt, azon 3 órai időt, melybe ezen különben is szakmaszerű kirándulás került, hivatalos kiküldetésemtől, illetőleg a reám bízott nép jólététől a szó teljes értelmében elraboltnak többé nem tekinthettem — meglátogattam a pusztát varsányi majort, hogy a cholera ellen követett eljárásról s kiváltképp annak eredményéről a hely színén értesüljek.

A major már ekkor a zárlat alól, melybe korábban úrnője helyezte, felszabadult, hadi lábról minden békelábra állíttatott vissza s így minden előleges szertartás nélkül könnyen jutottam be. A nagy udvar a szertelen nagy mennyiségű carbolsavas méstől, melylyel nem annyira behintve, mint beborítva volt, úgy nézett ki, mintha mindenütt sötétpiros bársonnyal lett volna beterítve. Szerencsére beléptemkor rögtön az úrnővel találkozám. Bemutatván magamat, odamenetelem célját röviden előadám.

Legtávolabbról sem vélek indiscretiót elkövetni akkor, midőn a körülmények lehető legközvetlenebb illustrációja gyanánt ezen kitűnő magyar nőnek egy levelét, melyet Egresy Rezsőhöz aug. 6-án intézett, melyből úgy az ő szép lelke a maga teljes pompájában, mint egész intézkedésének folyama tisztán kitűnik, egész terjedelmében ide iktatom, mely is ekkép szól:

»Hatvan, aug. 6. 1873.

Tisztelt gyógyszerész úr!

Rettenetes, mennyire uralkodik aláz, azért is, mert úgy vélem, hogy a tegnapi levelben a chinát elfelejtettem, igen kérem, ha mihamarább 6 lat china sulphuricumot küldene ki posta utánvétellel. Reménylőleg már a cholera orvosi szereket megküldte, de mivel annyi szükségem van azokra, igen kérem, ha jócskán csinálna egy compositiót: opium, mentha, anis, aether sulphuricum és talán camphorból. Mérje azt ahhoz, hogy több mint 1000 munkásom van itteni birtokomon, s mind remeg az orvosi szereim után, én meg azokat szívesen adom, mert mostanig a mindenség ritka irgalommal áldott meg! Környezve rettenetes járványos helyekkel, még ment vagyok minden bajtól. Rettenetes desinfectiók, orvosi szerrel mindenki el van látva, elzártam pusztámat, magam járok betegekhez s így rögtöni javulás minden megbetegedés következménye. Hasfájás, görcs, hányás, dyarhöea naponta számtalan van, beveszi a cholera cseppet, erre bejön vagy beüzen, vagy kasznárom velem felváltva naponta kétszer visitáljuk minden majort, arató és cséplő telepeket, akkor beadunk a betegnek egyszerre 12 gran chinát, erre másodszor megint 12 gran s így fél nap alatt tökéletesen helyre áll s semmi baja.

Kezdeté minden betegségnek cholerás symptomákkal jár s végződik intermittenssel. Ezt több orvos tapasztalta, mert két orvos ur majdnem naponta itt van, de annyi

önfeláldozást semmi orvos sem teljesíthet, azért is magam járom be kétszer minden majoromat, kasznárom ritka példával váltja fel magát velem, s három csőszöm, egy írnom mint küldönceim viszik orvosságimat, rendeleteimet betegeimhez. A nép roppant fél, de ép oly bizalmas hozzám, mi lelki örömet csak fokozza. Segítsen még továbbra is a mindenség, mint mostanáig, hogy maradhasson szegény népem birtokomon ment minden halálos bajtól! Még 10 üveg Chlorodint is kérek. — Kérésemet ajánlva különös tisztelettel maradt s kéri a rögtöni megküldést.

Eddig a levél. És mi lett az eredmény? Az, hogy a pusztának 1000-nél többre menő lakosai közül, bárha talán egyetlen egy sem volt olyan, kit kisebb nagyobb mértékben a betegség meg ne támadott volna, nem halt meg több 3 egyénél, egy tót és egy boglyarakó choleraiban, egy harmadik egyén typhusban. A cholera ezek sem a majorban kapták, hanem úrnőjüktől egy szekér búzát loptak, azt éjnek idején valamelyik szomszéd községbe szállították, a hol nagyban dühöngött a cholera, ott eladták, s a mint visszatértek, rövid időn kiütött rajtok a betegség, melyet természetesen titkolni ügykeztek, nehogy annak származásmódját tudakolják tőlük, s így kellő gyógykezelés nélkül maradván, rövid időn áldozatul is estek.

S mindazon óriás erőfeszítésnek, melyről imént értesülünk, a legnemesebb érzet, az anyai szeretet, vagy mint ő maga mondá, az önzés képezte alapját, a mennyiben szép reményű fiát (-e, vagy fiait?) kit szeme fénye gyanánt szeret, a cholera dühétől minden áron megóvni kívánta. E célból először külföldre vitte magával olyan helyekre, hol a járvánnak híre sem volt, a mint azonban ott is imitt amott terjedni kezdett, nehogy a mindenféle kikerülni kezdett cholerahálózatnak épen kellő közepére szoruljon, hazajött, itt kezdte aztán meg az ernyedetlen kitartásnak, a szakadatlan godviselésnek, a maga, családja és cselédjei biztonságaért kifejtett áldozatkészségnek olyan példáját, mely az én tudtommal a maga nemében páratlan.

S az a főrangú hölgy, a ki saját szavai szerint ide nem számítva az emberei által tett, pénzzel ki sem fizethető erőfeszítéseket, csupán fertőtlenítő szerekre többet költött háromezer forintnál — a ki ennél fogva érezhette azon édes jutalmat, hogy ezen szertelen fáradozások tökéletes eredményt vontak magok után — mert az a 3 halott olyan ezer ember között, kik a cholera tartama alatt egyszer vagy másszor, kisebb vagy nagyobb mértékben mind keresztül estek a bajon, 2 hónapon át valóban számba sem vehető akkor, mikor 40—50—53 száztólira is rugott egyes helyeken a halottak száma — a ki tökéletesen bebizonyította azt, hogy egy nő, kit neménél fogva rendszeren gyöngének szoktunk nevezni, a kora segélynyújtás és a fertőtlenítés megbecsülhetlen hatásának bebizonyítására aránylag egy maga többet tett, mint az egész ország összesen: — Radvánszky Antalné Podmaniczky Mária bárónő volt.

Magának ezen tény érdekének emelésére tökéletesen feleslegesnek tartok minden commentárt, mert ezen egyszerűen elmondott cselekvényben bennfoglaltatik a világ minden kigondolható panegyricona. Egyet azonban nem szabad elhallgatnom, mely szintén benne van ugyan, de a melyre nekem, mint orvosnak a nagy közönség figyelmét külön is fel kell hívnom, és ez nem más, mint az, hogy mivel cholera ellen mai napig terjedő tudományunk,

ismereteink és tapasztalásunk szerint csupán két fegyverünk van, melylyel sikeresen küzdhetünk, s ezek közül az egyik: rögtön gyógyszerelés alá venni a beteget, a mint a legelső cholerajelenségek mutatkoznak rajta; — a másik: fertőtleníteni bőségesen s pedig olyan szerrel, mely a kóresirákat elrontani képes, tehát carbolsavval és carbolsavas mésszel, s ez a két feltétlen kellék a fennebb leirt esetben a legvilágosabb példában végrehajtattott, a hatalmasan bebizonyult eredmény által erősen utalva vagyunk arra, hogy: a fertőtlenítő szereket, kiváltkép a carbolsavat magát, úgy az árnyékszékben, mint az emésztő gödrökben, valamint az állati és növényi hulladékokon, trágyadombokon kifejlődhető cholera, hagymáz s még egyéb fertőző kórokat előidéző különféle gombacsírok, szervületek elrontására nem csupán járványos betegségek tartama alatt, de máskor is koronként elmulaszthatlanul alkalmazzuk!

A higanykészítmények helye a bujakór (syphilis) gyógyszerei közt.

Dr. BÓDOGH ALBERT Borsodmegye tiszti főorvosától.

Ha az orvosi szerek közül egyiknek vagy másiknak kitűnőségét a család régi-sége után mérnök, a mint az szokásban volt, s nagy részben van még ma is az emberek-nél, akkor minden habozás nélkül kimondhatnók, hogy gyógyszerházunknak, a higanykés-zítmények családjánál, előkelőbb családja nincs.

Az orvosi történelem által ismert legrégibb időkben ott találjuk már a higanyt, mint a külső bajok, kútegek hatalmas ellenszerét; használták azt már az ó indusok; és istennek mondták azt az orvost, a ki a higany gyógyhatását ismeri.

Pártolói úgy mint ócsarlói minden időben voltak e szernek, volt olyan idő is, a midőn annak alkalmazása törvény által tiltatott be, mert oly méregnek tartották, a mely a szervezetet tönkre teszi.

Valóságos forrongást, nyílt — és nem mindig a tudomány embereihez illő szavakkal és kifejezésekkel folytatott — küzdelmet — a legrégibb időktől a mai napig meg-megújuló, majd erősödő majd lankadó csatákat látunk szemünk előtt elvonulni e fontos kérdés felett.

Aristoteles 384—322 K. e. nyállal vegyített higanyt, szerinte „olvasztott ezüstöt” ajál egynémely bőrbetegség ellen; míg Galenus azt vagy minden hatásnélkülinek vagy épen veszedelmes méregnek állítja.

A IX-ik században már zsírral összekeverve használták a higanyt bőrbajok, rüh, tetvek és férgek ellen.

Hogy az ó- és közép-korban alkalmazták-e bujakóros bántalmak ellen a higanyt, nem lehet ugyan kimutatni, de igen sok szerző valószínűnek tartja azt, a mennyiben igen hihető, hogy a bujakór alakjait a különféle idült bőrkútegekkel zavarván össze, a bőrbajok ellen használva, bujakórt is gyógyítottak vele.

A XVII. század a higannyal gyógyítás rajongó korszaka volt; a szenvedély hóbortjaival találkozunk itt, orvosok, tanárok állították, hogy csak nagy mértékű nyálfolys által szabadulhat meg a beteg bujakóros bajától; volt a ki naponként 4 font nyálat ürített ki betegével, mert csak így szűnik meg a syphilis. Sydenham maga azt állítja, miszerint nem látott soha esetet, hogy ezen senyvből valaki kigyógyult volna másképp, hanem ha salivatio által.

Bár a XVIII. században sem nagyon fogyatkozik ezen túlragaszkodás a higany alkalmazásához, mindazonáltal voltak egyesek, a kik azt nem érdemelt ócsárlásban részesítették, ezek közt különösen Hoffmann, a ki a decoctumok mellett tör lándzsát, s a higanyt igen sok és nagy veszedelem okozójául tekinti. — Boerhave szintén nem látszik nagy pártolója lenni, s csak az esetben vár tőle hatást, ha salivatiót idéz elő, különben lassu de biztos méregnek állítja.

A XIX. század haladó és kutató szelleme sem volt képes egészen tisztába hozni a századok hosszú során átvonuló ellenségeskedéseket, s az egymással átellenes nézeteket; a két tábor ma is áll még, vezéreivel, harcosaival, s a küzdelem ma is tart, bár a műveltebb idők befolyása sokban szelidebbé tette is a fegyvereket; — de ha egészen nem sikerült is a kérdés kiegyenlítése századunknak, mégis bizonyosan sok tekintetben útmutatással szolgált sok sötétség eloszlatására, és sok veszedelem kikerülésére; már bizonyosan senki sem fog például a takár vagy az egyszerű puha fekély ellen higanyhoz nyulni, valamint a nyálfolys sem fogja célzatosan mesterséggel előidézni akarni, mert tudja, hogy az vagy nem szükséges, vagy nem hasznos.

Mennyi jogos, mennyi igaz volt egyik vagy másik iskola állításaiban, azt e helyen s ez alkalommal illusztrálni túl menne e felolvasás körén, de nem is választott tárgyam, én ma egyszerűen csak e következő, a gyakorló orvosra nézve oly igen fontos kérdésekre akarom szerény nézetemet elmondani, s felhívni t. collegáim becses figyelmét:

Van-e helye a higanykészítményeknek a bujasenyv gyógyszerei közt? — vagy kiküszöbölendő az azok közül?

Ha van helye, melyik az?

Miért nem felel meg mindig a higany alkalmazása, a várakozásnak?

Az első kérdést illetőleg sietek kijelenteni, hogy csekélységem azok közé tartozik, a kik a higany alkalmazását bujakóros bántalmakban hasznosnak és szükségesnek hiszik és vallják. — Mielőtt azonban e nézetemet közelebbről indokolnám, részletezném, s mielőtt kijelölném azon helyet, mely a mercurt a bujakóros bántalmaknál joggal megilleti, ki kell jelentenem, hogy azon zavarra, s nem ritkán visszás eljárásra és téves fogalmakra, melyek e pont körül az irodalomban úgy, mint a mindennapi orvosi gyakorlatban mutatkoznak, legnagyobb részt a higany kedvelőinek, hogy ne mondjam rajongóinak kiindulási pontja és alapnézetei szolgáltattak alkalmat. Ha ugyanis azt az alaptételt fogadjuk el kiindulási pontul, a melynek még ma is nem kis számban vannak szóvivői, hogy a bujasenyvnek egyedüli ellenszere a higany, akkor egy végzetes lejtőre jutunk következtetéseinkben, mert ennek nyomán nem lehet másként okoskodni, mint: ha a higany a bujasenyv egyedüli ellenszere, akkor a higanyt a bujasenyv minden alakjában, első fellépésétől kezdve annak minden későbbi szakaiban kötelességünk bátran és erélyesen alkalmazni, kötelességünk ez

még akkor is, ha a baj a szerelésnek nem enged, vagy a mi gyakran megtörténik a szerelés mellett és annak dacára, fejlődésében mindinkább előbbre halad; alkalmazni kell azt mindig tovább tovább, mert a kór terjedésének oka kétséges kívül nem lehet más, mint hogy az egyedüli gyógyszer, a higany nem alkalmaztatott még vagy kellő mértékben, vagy kellő ideig.

Íme ez az a végzetes eredmény, a melyhez okvetlenül el kell jutnunk, ha okoskodásunk alapjául a fennebb jelzett, s még ma is sokak által vallott tételt elfogadjuk, — mert ki az közöttünk a ki a mennyiség és időtartam határait ki bírná jelölni, még akkor is, ha a mint oly gyakran látjuk, — a megnagyobbodott nyirk-mirigyek, vagy csontdudorok, mint a syphilis maradványai kezelésünknek nem engednek, még akkor is ha a várt javulás helyett a syphilis kórtünetei higanykezelésünk mellett mind inkább veszélyesebb alakot öltenek.

Következik-e ebből helyesen az, hogy ha két hónapi cura nem használ négy, — ha négy nem használ nyolc hónapig, — ha egy évi nem használ, kettőig vagy tovább kell azt folytatni, — a mint azt még ma is annyira állítják.

Szükségeseznek tartom itt még, álláspontom tiszta körvonalozása céljából, azt kijelenteni, hogy én nem azok közé tartozom, kik egy egységes bujasenyvi mérget ismernek el, s azt állítják, hogy a schanker — az u. n. puha schankert értem — mindig egy és ugyanaz lényegére nézve a syphilis többi alakjaival; hanem azok közé tartozom, kik azt mondják, hogy a schankerméreg és a syphilisméreg két, lényegben különböző agens.

Mert teljes mértékben beismerem igazságát azon érvelésnek, a melyet ezen nézet emberei állítanak fel, hogy a schankerméreg egészséges egyénbe óltva mindig schankert, a syphilisméreg pedig mindig a syphilis elsődleges alakját hozza létre; s mindaddig míg be nem bizonyul, hogy a syphilisméreg egészséges egyénbe puha schankert hoz elő, addig a méreg ugyanazon egy lényegét elfogadni nem lehet. — De eltekintve ettől, miután a magángyakorlat nem szolgáltat anyagot az orvos kezébe ilyen nyaktörő experimentációkhoz, az incubationális időszak tartamának, illetőleg azon időnek, a mely a fertőzés és a kór fellépése közé esik jelentékeny különbözősége már magában igen figyelmet érdemlő újmutatás a fennebbi állítás igazolására. A puha schanker 3—4 napra, a syphilis alakjai 3—4 sőt 5 hétre lépnek fel a méreg felvétele után, legtöbb esetben. — De meggyőző engem még azon hosszú évek során tett tapasztalatom, hogy az oly és pedig számos eseteimnél, hol egyszerű puha schankerral volt dolgom, soha sem nyultam általános szereléshez, mindig célt értem a tisztán helyi szereléssel, a nélkül hogy későbbi rossz következtetések mutatkoztak volna, és sem nekem sem betegeimnek nem volt okunk megbánni, hogy magamat szorosan ez elvhez tartottam gyógyeljárásomban.

E néhány sorban egyszerűen csak álláspontomat akartam a t. szakosztály előtt jelezni, hogy további előadásomban annál inkább megitélhessenek; nem lehetvén ezúttal céloom akár egyik akár másik nézet helyes vagy helytelen volta felett kardra kelni.

Egészen feleslegesnek tartom itt azt csak fel is említeni, hogy a syphilis — bujasenyv — legelső fejlődési alakja, már egy általános, az egész testben elterjedt kórt jelez; egy a szervezetbe a nyirk-mirigyek s a vérforgás útján felvett, s abban minden irányban elterjedt méreg külső mutatkozása az, a mely nem maga a betegség, hanem csupán egy a szemünk

vagy kezünk által látható vagy tapintható kórjel, s ehhez képest szerelésének is általánosnak kell lenni; — ebben mindnyáján együtt tartunk, megegyezünk.

Legszokottabb fejlődési rend, a mint tudjuk, a bujasenyv tüneteinel az, hogy azon a helyen hol a mérgezés történt 3—4—5 hétre keménység mutatkozik, mely később fellazul, és a schankerhez hasonló fekélyes felület áll elő, erre előbb a szomszédos, majd a távolabbi nyirkmirigyek is beszűrődnek, megkeményednek, sőt a nyákhártyákon de főképen a külbőrön is fellépnek a syphiliticus tünetek.

A főkérdés most már az orvos előtt az, vajjon alkalmazza-e ezen időszakban a higany készítményeket; s valóban azt az orvost, ki ezt teszi, kárhóztatni alig juthat valakinek eszébe. Az általános kór beállott, kezdeni kell az általános szerelést, a higany a bujasenyv ellenszere, kezdeni kell a higanynyal való szerelést. Ezen okoskodásban nem kevéssé fogják őt bátorítani a tudomány azon hirneves bajnokai is, kik azt beszélnek és írják, hogy a kemény schanker fellépése után azonnal a higanyhoz kell nyúlni s ez által megelőzni a kór további fejlődését; Zeissl, Ricord.

Csakhogya az élet nem engedi magát a tudomány szűk rájárába beszoríttatni, s nézetem szerintsokkal több haszonnal jár az emberiségre, ha a tudomány is ügyekezni magát az élet és tapasztalat módosulásához alkalmazni, mint ha megfordítva ezt a rakoncátlan nagy hatalmat akarja a maga merev tételeihez idomítani; mindig ő fogja a rövidebbet húzni, mindig neki kell engednie.

Igy itt is, — hát ha az alkalmazott higany-szerelésre a kór nem tágit, hanem fejlődik feltartóztatatlanul tovább, tovább; mit csinál akkor a tudomány embere? tovább megy nem szerencsés útján? de meddig, miképen? — Az egyik, Ricord 6 hónapig tartó folytonos higany-szerelést ajánl, a másik azt mondja 2 évig kell — bizonyos közbe eső szünetekkel a higany-szerelésnek tartani; oly formán hogy a 2 év alatt legalább 10 hónapot tegyen az ki.

Engem, t. szakosztály, csaknem 20 éves orvosi gyakorlat arra tanított, hogy a syphilis elsődleges alakjai fellépésével alkalmazott higany adagolás, legtöbb esetben, nem tartóztatja vissza a senyv későbbi — ha úgy tetszik — másodlagos, harmadlagos alakjainak kifejlődését, megtörténik az, mondom, legtöbb esetben, ha olykor hosszú időre is a higanynyal való szerelés után; — s ha ez az eset bekövetkezik, akkor az előre bocsájtott higany adagolás nem csak haszonnal nem járt, de sőt egyenesen ártalmas volt, és pedig két tekintetben: először a beteg erejét támadta meg, a mire pedig tudjuk mily nagy szükségünk van; másodszor rossz talajt készített a higanyszerelésnek arra az időre, a mikor már voltaképen ahhoz kellendett nyúlni, mint egyedüli hatásos szerhez; — tudva lévő dolog lévén, hogy a testbe felvett higany nem csak nem fokozza a később nyújtott higanyszerek gyógyhatását, sőt épen ellenkezőleg zavarja, kisebbíti azt.

Hogy ez a szerencsétlenség kikerültesse, egyedüli helyes eljárásnak azt tartom, ha a syphilis elsődleges alakjainál tartózkodunk a higany készítmények adagolásától, először mert fel kell tartanunk az erősebb fegyvert a nagyobb ellenség ellen, másodszor mert van kezünkön olyan szer, a mely ezekben az esetekben teljesen megfelel várakozásunknak, s a kívánt eredményre vezet igen sok esetben, a nélkül hogy későbbi eljárásunk sikerét kockáztatná, nem rontván meg a beteg erejét és fogékonyságát, sőt a higany irányában fokozván azt; — s ez t. szakosztály! a jód.

Beszél a jód alkalmazása mellett nemcsak a tapasztalás, a hanem tudomány is; Virchow megmutatta, hogy a syphiliticus keményedés egy újképlet; Wagner szintén, ez utóbbi bujasenyvi újképletnek, Syphilom nevezi azt; ha ez így van, akkor a jodot mint kitűnő szert nem lehet eléggé ajánlani. — Zeissl is ajánlja jód használatát a syphilis első korszakában, mint oly szert, a melynek használatára a syphilis tünetei elenyésznek, — de ajánlja azt azért is, mert azt állítja, hogy a higany hatása sokkal szembeötlőbb és állandóbb, ha a jód használata megelőzte azt, mint ha nem. — Sigmond is ajánlja azt, főképen az ezen időben gyakran mutatkozó fájdalmak ellen.

Ha a syphilis későbbi szaka beállt, a minők a bőr különböző elváltozásai, kútegei; továbbá nyákhártyák, a gége, a szívműködés, a csontok támadtatnak meg: akkor mint valóban egyetlen szerhez nyúlunk a higanyhoz. Minden ilyen esetben, tehát a másod- vagy harmadlagos alakoknál, jó szolgálatot fog az tenni; ha nem tévesztjük szem elől azon tekinteteket, a melyek nagy mértékben befolyással vannak annak hatására; minők az egyén erőbeli állapota, alkotása, a gyomor és belek működése, a syphilisnek talán más heveny befolyásu vagy járványos kóralakokkal való szövetkezése, s általában a szervezett közérzése.

Az adag meghatározása nem tartozik e felolvasás keretébe, elég legyen itt annyit mondani, hogy ennél is fő irányadóul kell tekinteni a beteg szervezetét; tudva levő dolog, hogy az erős egészséges alkotásu egyén jobban eltűri a higanyt mint a gyenge, caecticus; továbbá a higany alkalmazása közben vagy folytán előállott mellékes tüneteket. — Főszabály legyen az, hogy az étvágy erőben tartassék, az emésztés és táplálkozás ne gyengítesse; vérszegénység, kimerültség a higany által elő ne idéztessék. — Megjegyzem itt, hogy az oly sokak által ajánlott azon eljárást, hogy a higany a nyálfolyásig vagy azon túl is adassék, nem csak nem osztom sőt elítélem, a nyálfolyást mindig kerültem betegimnél.

A beteg erőbeli állapotán kívül tekintetbe kell venni a kór lefolyását és tüneteit is, s ahhoz kell alkalmazni az adagokat; lassabb lefolyás és szelidebb tünetek mellett célt fogunk érni mérsékelt adagokkal is, van is rá időnk; de ott, a hol a lefolyás gyors, a tünetek rossz indulatu ronsoló caractert mutatnak, s e miatt az orvosnak a legnagyobb erélyt kell kifejteni, hogy munkájának sikerét lássa, ott bizonyosan igen helytelenül cselekednék az, a ki mérsékelni akarná az adagokat, mert ott háromszoros, négyszeres adagokhoz is nyúlunk; sőt ily esetekben a higanyt joddal kötjük össze, a higany bedörzsölése mellett, a jód belső használatához is folyamodván.

Ilyen tekintetek mellett alkalmazott higanyszerelés legtöbb esetben sikerre fog vezetni; s tapasztalni fogjuk, hogy erre a keményedések lassankint puhulni, a kútegek mulni kezdenek, a bőr rendes színét, a beteg kedvét, bátorságát visszanyeri, s az egyes szervek rendes működésükhöz térnek, szóval hogy a kívánt javulás bekövetkezett. — S ezzel célunkat értük, mert mi tovább nem akartunk eljutni, mint a tünetek megszüntetéséig, s akkor felhagyunk a higanyszereléssel, mert már arra szükség többé nincs. A többi a beteg helyes magatartását, egy helyes étrendet illet.

A visszaesésekről ez alkalommal szólni nem célo, de nem is birna az nagy értékkel, ha valaki ellenem felhozni akarná. Mert én a syphilis külső, látható, tapintható tünetei gyógyszerétül állítom a higanyt, még pedig azon meggyőződéssel, hogy ezen tünetek orvoslása, megszüntetése által egy ronsoló, következeiseiben egész életre kiható, vagy épen élet-

veszedelemmel járó, végzetes kórnak vettem eléjét; de nem állítottam azt a syphilis lényegének gyógyszereként fel, a melyet ma még sötétség takar előttünk, és a melynek ismeretére még korunk nem jutott el.

Rövidre össze vonva tehát az általam elmondottak értelme ez:

A higanynak nem csak helye van a syphilis gyógyszerei között, sőt úgy tekinthető az, mint a syphilis főellenszere.

A higany kiváltképen a syphilis későbbi tünetei ellen alkalmazandó.

A higany gyógyhatását nagy mértékben növeli, ha annak adagolását jól adagolása előzte meg.

Kísérletek a sósavas apomorphinnak gyógygyakorlatba hozatala körül.

Dr. RÉVAY JÁNOS Zenta város főorvosától.

Tekintettel a hánytató szereknek bár sokszor gyógytanilag indokolt, de az esetleg általuk nem ritkán előidézett, s épen nem óhajtott utóbántalmak folytán való aggályos alkalmazására: Matthieven és Wrightnek a mákonyból előállított, embernél és állatokon bőralfecskendés útján megkísérlett, s folytatólag dr. Moerz által tanulmányozott sósavas apomorphint annál is inkább készséggel vettem fel tanulmányom tárgyává, mert a nevezett szer, a bőralfecskendés útján való alkalmazás mellett, a szokott hánytató szerek minden előnyeit, azok árnyoldalai nélkül látszék biztosítani.

S szigoruan megbírált gyógyjavakat mellett tett kísérleteim alapján, most én is csak örömmel constatálhatom, a fennebb mondottaknak tényekben beigazolt voltát.

De mielőtt kísérleteim vázlatára áttérnék, szabadjon magát az alkalmazásba vett szert néhány vonással bemutatnom.

Ez angol gyártmányú, és Merknél Darmstadt-ban megrendelhető hamuszínű vagy szürkés zöld poralakban megjelenő szer, jól elzárolható sötét színű üvegben, sajátosságainak megőrzése mellett huzamosb időn át fenntartható. Vízben igen oldékony. Az oldat huzamosb időn át kissé elsötétül ugyan, de ható erejéből azért mit sem veszít.

Kísérleteimmél felnőtteknél és egyszeri alkalmazásnál 12 $\frac{1}{2}$ milligr.-ot használtam fel a szerből; egyetlen egy esetben egy nyolc éves fiúnál 5 milligr.-ot; és a különben már jól kifejezett hányingernél, felnőtteknél is csak 0.006 grm.

Kísérleteim következők:

I.

K. Gergely 61 éves idült tüdőhurut, tüdőlégdag és tüdővízenyőben sinlődő egyén 1873-ki december 2-án éjjel kezdődő s reggel felé mindinkább fokozódó fuldoklási tünetek által gyötörtetik.

Dec. 2-án regg. 6 órakor érverés 82, hőfok 36° C. a hónaljban. Ugyanekkor 12 mgrm. apomorphin fecskendeztetik be.

6 óra 12 perckor. Az érverés száma ötten gyarapszik, a hőmérsék azonos, a légvétel gyorsabb,

de felületes. A beteg nyugtalansága fokozódik, bensejét előzőnlő melegeiről panaszkodik, és sűrűn egymást követő ásitozásokban tör ki.

6 óra 13 perc. Az érverés gyengül s számra egy negyed perc alatt ötten csökken.

6 óra 15 perc. A vér hullámzata nagyobb, és nagy foku émely kíséretében bő nyálfolyás észleltetik, de a már első látáskor észlelt cyanoticus arcszín miben sem változott.

6 óra 17 perc. Bő hányás által kevés étmaradék kíséretében nagy mennyiségű nyák, és habzó folyadék ürített ki. Az érverés ismét elérte a 85. számot s minőségre nézve keményebbnek bizonyult. A beteg mellére nehezült mázsányi súlytól szabadultnak érzi magát.

6 óra 19 perc. Csekély időig tartó könnyebbülés után újra ásitozás, bő nyálfolyás és ezt legott követő hányás által, nyúlós nyákkal elegyes igen nagy mennyiségű habzó folyadék ürül.

6 óra 20 perc. A cyanoticus arcszín elenyészett és rendes arc kifejezés állott be. Az érverés egészen szabad, de gyorsabb: 88; a hőfok 35° C. A légzés könnyű és mély.

6 óra 32 perc. Az érverés 62. A hőfok azonos marad. A beteget kellemes bágyadtság lepi meg, s csakhamar csendes álom csukja le szemeit.

8 órakor a beteg felébredvén, üdültnek érzi magát. Az érverés 61, a hőfok 34° $\frac{6}{10}$ Cels.

II.

V. Vera 16 éves szolgáló 1874-ki január hó 6-án bő táplálék élvezete folytán magának indigestiot okozván, bőfűgés- és hányingerről panaszkodik.

Január hó 6-án 2 óra délután 5 perc. Az érverés 90, a légzés száma 21. Befecskendés 6 milligram.

7 perc. Az azonosan maradt állapothoz csatlakozik bővebb nyálfolyás és ásitás.

8 perc. Nagy mennyiségű étmaradék kihányása, az érverés tizzeli csökkenése és némi álom utáni vágy beállása képezék most a tüneteket.

11 perc. Beteg a kért pohár viz kiürítése után, újra és igen könnyen hány. A már kiürített gyomor tartalmához kevés mennyiségű epe is járul.

13 perc. Az érverés 90, a légzés száma 24, s a félálomba merült beteg mindkét alszára koronkint megújuló rángásokat küld.

17 perc. Beteg újra szomját kielégítvén, többé hányás be nem áll, hanem elalszik.

Öt negyed órai alvás után felébredésekor minden nyomás és émelygés és főfájástól mentnek érzi magát.

III.

K. Teréz 19 éves, erős alkatu szobaleány, 1874. január hó 27-én délután, egy csomag gyufát fél messzelynyi vízben egy hétig áztatván, ezt kiitta. Az erre következő éjjel a beteg gyomorfájdalmi enyhítésére sok vizet és tejet iszik, eredmény nélküli hányingertől gyötörtetik, míg nem a hosszantartó fájdalom visszaterelvén a leány vágyait az élet után, másnap reggel segélyt nyerve, tettét bavallá.

Január hó 28-án reggel.

8 óra 0 perc. Az érverés 102, erős és kemény. A hőfok 40,2° C. A gyomortáj puffadt, érzékeny, csaknem folytonos hányinger hányás nélkül. Egyáltalában nem emlékszik, hogy életében bár egyszer hányt volna.

8 óra 9 perc. Befecskendés 0.012 grm. apomorphinnal.

8 óra 13 perc. A vérhullám növekszik, a légzés gyorsítottabb, de rövid.

8 óra 18 perc. Az érverés 106 és a beállott gyakori böffenés folytán kiürített gyomorgázok kénes gyufaszaguknak bizonyulnak be,

8 óra 26 perc. Az arc elhalványul, az érverés száma 91-re megy alá. Maga az érverés kicsiny, s a kevéssel ezelőtt vízzel alig enyhített szájjár szárazsága a mindinkább jobban és bővebben ömlő nyál hatása alatt oszlani kezd.

8 óra 30 perc. Egy a beteg egész valóját felrázó hányási rohammal négy itcényit túlhaladó, turó darabokkal elegyes, szennyes szürkés színű kén és vilanszagu folyadék ömlött ki.

E hányást alig fél percig tartó nyugalom után követé a másik, még mindig az előbbihez azonos természetű folyadékot ömlesztvén.

8 óra 37 perc. Nagy bágyadtság és szomj. Betegünk ez utóbbi enyhítésére mandolatejet iszik, mely utóbbi alig három perenyi időre szintén hányás által kitakarodik.

8 óra 39 perc. Az érverés száma 82, a légzés terjedtebb, szabadabb, a hőfok 38,7° C. A gyomor feszültsége elenyészett ugyan, de mélyebbre ható nyomás folytán még érzékeny, a hányinger tűnőtélben.

8 óra 45 perc. A beteg nyugodtan alszik.

Másnap a beteg, óhajtott jóslatra feljogosító állapotba helyzettnek érezte magát.

IV.

P. András, 23 éves, jól kifejlett, erős testalkatu béres, 1874-ki január 29-én amerikai szalonával túlterhelvén gyomrát, midőn másnap az ettől szabadulás céljából bevett hánytatószer erős adagának (Tart. stib. gr. j. pulv. r. ipecacuanh. scr. duos pro. dosi) kétszeri alkalmazása is sikertelen maradt, hozzám folyamodott. Állítása szerint sokszor vett be már hánytatót, de soha sem hányt.

Január hó 30-án dél e. 11 óra 2 perc. Kellemetlen bűzös bőfögés, mocskos fedett nyelv, láz 39,2° C. hőfok, érverés 112, légzés 23. Bőraláfecskendés 0.012 grm. apomorphin.

11 óra 8 perc. Ásítózás.

11 óra 16 perc. Bő hányása az étmaradékoknak, érverés 98, nagy szomjuság.

11 óra 21 perc. Beteg újra hány, gyomrát most végkép kiürültnek érzi és örömmel felkiált: hogy kiadta bűnét.

11 óra 29 perc. Beteg álmosa lesz, száj körüli izmaiban némi rángatózás áll be, de csakhamar elalszik. Az érverés ismét 112, a légzés 24.

12. óra. A beteg felébredésekor fejfájásától, és gyomorbani feszültségétől szabadultnak érzi magát.

V.

G. Milos 8 éves tanonc hártvás toroklob (diphtheritis membranacea) folytán, a torokiür hártvás alképletek által el lévően torlaszolvá, midőn a kezelő orvos által, az ezek hányás általi eltávolítását célzó, majd ipecacu. forrázat, majd sulf. cupri old. alkalmazása sikertelennek bizonyulnának be: tanácsadásra f. évi február hó 18-án felkértem.

Febr. hó 18-án reggel 7 óra. A kórfolyam a fennebb leírt, a nyelési képesség alig bir egyszerű vízzel megküzdenni. Az arc cyanoticus, érverés 148, hőfok 40,3° C. A légzés gyors, felületes. Bőraláfecskendés 0,005 grm. apomorphin.

7 óra 6 perc. Érverés 152, a vérhullám kisebb.

7 óra 8 perc. A beteg fokról fokra növekedő nyugtalansága mellett, felváltva majd fejéhez, majd melléhez kapkod. Az arcszin cyanoticus külleméhez némi halványulás társul.

7 óra 10 perc. Émelygés, hányásinger, feszülési érzés a torokban és fájdalom.

7 óra 12 perc. Betegünk mintegy ijedten felrohan az ágyból, miközben a torok szűkült részén magának hányás által utat törő folyadék, nagy mennyiségű hártva-cafatokkal elegyes, s kevés vértől kissé veresded színű nyúlós nyák kíséretében ömlik ki.

7 óra 14 perc. A hányás ismétlődik, a kiömlött anyag természete az előbbivel azonos. Betegünk szomjas s örömtől meglepetten móhon issza a most könnyebben legördülő italt.

7 óra 16 perc. Ujból hányás, miközben két darab egy-egy ujkrajcár terjedelmű álhártva kiürítetik. Az érverés most lágyabb, 120-ra csökkenő, a hőfok 38,2° C., a légzés szabad, a nyelés könnyebült, az arcszin rendessé vált.

7 óra 18 perc. Betegünk aludni készül, de szándékát még egyszer megzavarja egy hányás, hogy az ezután következő álom hosszabb tartama mintegy biztosításék.

Betegünk az ezután fogamatba vett további gyógykezelés mellett tökéletesen felépült.

VI.

B. Szwetozár 41 éves, közép termetű, jól táplált férfiú f. évi február hó 21-én, eléggé ki nem sült téstáival megterhelvén gyomrát, ugyan ennek csorvás állapotáról tanuskodó tünetekről másnap tanács végett jelentkezett.

Febr. 22-én dél u. 3 óra 42 perc. Érverés 64, a vérhullám lágy.

3 óra 44 perc. Bőraláfecskendés 0.006 grm. apomorphinnal.

3 óra 45 perc. Az érverés szaporasága emelkedőben, 18 érverés egy negyed perc alatt.

3 óra 47 perc. Az érverés még szaporább lesz, betegünk némi melegséget érez bensejében előmleni. Ezzel kapcsolatban lép föl nyálfolyás, ásítózás, az arcszin változatlan.

3 óra 52 perc. Hányás bő mennyiségben.

3 óra 54 perc. Ismétlése a hányásnak és kis mérvű csuklás beállása. Az érverés száma alább-száll, ismét 62.

3 óra 56 perc. Gyéren fellépő egy két émelyézés után fellépő álmoság, némi elfáradási érzés, melynek a rá következő álom véget vet.

VII.

G. Tamás 46 éves, gyenge testalkatu, kimerült napszámos f. évi március hó 14-én bal oldali tüdőlob folyamának 9-ik napján, ujult s mindinkább nagyobb mérben fokozódó mellszorongással, nagy légzési nehézséggel küzd, e mellett köhögési ingere gyakori, felületes, gyenge és az előbbi napokhoz képest kevés, vagy épen semmit sem képes kiköhögni. A bal oldali tüdő hátul a második bordától a 6-ig megtámadottnak bizonyul, mely kórfolyam az ez oldali hónalji vonalon túlterjedettnek és mellfelé haladónak mutatkozik. A kontaktási hang tompult, a jelzett terjedelemben, a tüdők felső részében hörg-légzés, az alantabb helyeken szortyogó légzési zörej hallható.

Március 14-én dél e. 9 óra 4 perc. Az állapot a fenn jelzett; érverés 36 egy negyed perc alatt; hőfok 40,5° C. A nyelv száraz, a szemteke köthártyái erősen belövelvék. Befecskendés 0,012 grm. apomorphinnal.

9 óra 8 perc. Az érverés hullámzata növekszik nagyságra nézve. A légzés gyorsított, egy perc alatt 30, de felületes.

9 óra 10 perc. Az érverés száma emelkedik.

9 óra 14 perc. Szédülés, a szájürben beálló nagy nyálfolyás, és az érverés számának csökkenése képezik a főtüneteket.

9 óra 17 perc. A beteg erős hányással egyesült köhögési rohammal, sáfrányszínű, nyákkal elegyes, léghólyagsás folyadékot bő mennyiségben kiürít.

9 óra 22 perc. Az érverés ugy nagyságra, valamint számra nézve gyarapszik. A beteg kimerültségről panaszkodik.

9 óra 24 perc. Ujult köhögési roham egyesülten hányással, az előbbi mennyiségre nézve csaknem túlhaladó kórterményt küszöböl ki a tüdőkből.

9 óra 29 perc. Az érverés 96 egy perc alatt, a szemgolyók vérteltsége csökken, a légzés felszabadult, a beteg álomba merül.

* * *

Az itt előhozott kísérleteimmél a bőraláfecskendés majd a felső végtagok valamely részén, sőt egyszer kísérletkép a jobboldali comb mellső felületén is hajtatott végre, az eredmény gyors beállása mellett.

Ha már most az észlelések összeszegezett képére tekintvén, vizsgáljuk az apomorphin által előidézett hányás előtti és utáni időszakot, figyelmet lekötő főbb vonások gyanánt következők tolnak előtérbe:

Leszámítván a beszúrási helyen netalán fellépő, de gyorsan tűnő, kis foku fájdalmi érzést, és a concret eset már korább, tehát szűrés előtt megvolt tüneteit, a befecskendés utáni állapot kezdetben minden újabb alanyi és tárgyilagossági tünetek hiányában egy ideig változatlanul fönnállván, csakhamar a test hőfokának növekvését, némi szédülési érzetet, kis mérvű, vagy gyakran be sem álló arcszín változást, bővebb nyálfolysást, émelyt, és a környezet iránti bizonyos közönyt tüntet elő. Az érverés gyorsaságra nézve kettős változáson megy át ez időszakban, t. i. a befecskendés után a mindinkább gyorsabbá váló érverés, közvetlen a hányás előtti időben számra nézve csökken. Evvel kapcsolatosan jár az érverés minőségének változása is, t. i. az érverés mindinkább nagyobbodó vérhulláma kisebbültté, mintegy szorulttá válik.

Második időszak. Egy-kétszer ismétlődő hányinger fellépése után beálló bő hányással kiürül a gyomor; néha az ez után még fönnálló émely újra ismétlődő hányásig fokozódván, a netáni maradék is kiürül, a minek megtörténte után bágyadtság, álmoság fogván körül a beteget, ez rendesen egy, egész másfél óráig tartó álomba szenderül. Ez alatt a légzés lassúbb, terjedelmesbbé válik, az érverés és a test hőfoka a befecskendés előtti állapotba tér vissza.

Az imént vázolt tünetek kísérleteimnél átlag a befecskendés utáni 13-ik percben léptek fel. Melléktünetek csak két egyénnél léptek fel: és pedig egy fiatal erős alkatú hajadonnál, görcsös rángások mindkét oldali iker izmokban; egy erős alkatú béresnél, ugyanily külemű mozgások a száj körüli izmokban. Mindkét egyénnél e tünetek az illetők alvási állapotában észleltettek.

Ha már most az apomorphin sikertől kísért alkalmazásának itt előadott eseteire visszapiantunk, csaknem önként kidomborulnak azon kórcsoportok, melyek annak alkalmazását minden kételyen felül javallják: ilyenek a torok és a légeső álhártyák okozta szűkülete, vagy ugyan e szervezetet bélelő nyákhártyáknak savós beszűremkedés okozta duzzanatai; a tüdők hörgeinek és légútyagsáimnak savós folyadéktól való elömlési vagy lobos izzadmánytól való telteltségi esetei, e folyadékoknak más uton, például köhögés útján gátolt, vagy tetemesen nehezült kiküszöbölési eseteiben; javalva van továbbá a gyomor heveny csorvás bántalmainál, vagy ezek kezdetén történt elhanyagolásuk esetén, a belőlük fejlődő, és chronicussá válni fenyegetődző emésztési zavaroknál; javalva van mindennemű mérgezésnél; javalva van végre az itt felsorolt bajokban, a korra való tekintetből különösen gyermekeknél, hol egyszer a gátolt nyelés, majd az akaratosság vagy szeszély, leküzdhetlen akadályokat gördítenek a javalt szerek belső adagolása elé.

Hogy mennyire van hivatva az apomorphin a psychiatria terén is tért foglalni, ez reám nézve, tapasztalatok hiányában, nyílt kérdés, melynek megoldására az e téren működő szakférfiakat ez uttal ünnepélyesen felkérem.

Az apomorphinnak a javalatokhoz képest alkalmazását előnyösen ajánlják még más tényezők is ugymint:

α) Alkalmazásának, a bőraláfecskendés utáni könnyű kivihetősége.

β) Épen ez alkalmazás által lehetővé vált kikerülése a kitűrtendő szerv új anyaggal terheltségének, esetleg izgatásának. Mind oly előnyök, mit a szokásos hánytató szerekről vagy a gyomor szivattyúról aligha állíthat valaki.

γ) Az alkalmazásba jöhető adagok csekélyisége, 5, 8 egész 10 milligrm.

δ) Az óhajtott eredménynek minden újabb veszélyes bonyodalom nélküli biztos és gyors bekövetkezése, még oly esetekben is, hol az előzőleg alkalmazott hánytatók cserben hagytak.

Mind oly tulajdonok, melyek további meggyőződések alapján aligha nem elégségesek lesznek arra, hogy az apomorphinnak is a pharmacopeában polgárjoga decretáltassék.

A szürke hályog kivetésének jelenlegi állása

különös tekintettel

Jaeger tnr. új módszerére: a homoru metszésre (Hohlschnitt).

Dr. KLEIN SALAMON

a bécsi „Allg. Krankenhaus“ szemészeti osztályának I. oszt. másodorvosától.

(Hat fametszvénynyel.)

A történészek még most is élénk vitában vannak a felett, vajjon a szürke hályog kivétele már az őskorban gyakoroltatott-e, vagy pedig csak a múlt században alkalmaztatott-e az először? Bármint legyen, annyi bizonyos, hogy sem Petit, sem St. Yves, sem pedig Daviel nem a régiek munkáit folytatva, hanem ezektől függetlenül gyakorolták a szürke hályog kivételét, s ezt jogosan saját szellemi birtokuknak tekinthetik; továbbá, hogy a hályog kivétele épen csakis Daviel-nél kezdve nyer reánk nézve jelentőséget, mert ő honosította azt meg mint általános módszert, s még inkább, mert ő kezdte sikeresen a hátrahajlítást rosz hitelbe hozni, s végül, mert az általa gyakorolt lebenyféle kivétel nem különbözik lényegesen azon módtól, mely szerint az még mai napig is azon csekély számú műtők által véghez vitetik, kik az úgynevezett »classicus eljárás« mellett kizárólagosan lelkesülnek.

De a szaruhártyának a lebenymód szerint való félkerületű leválásából származó nagy veszedelmek szükségképen korán keltették a szemészekben azon törekvést, hogy a hályogot kisebb vonalos seben keresztül vehessék ki. És ha Wardropról állíttatik is, hogy ő lett volna első, ki ilyen eljárást vitt véghez; s ha Gibson neve is előfordul azon műtők közt, kik vonalos sebet készítettek, dacára annak, hogy Graefe az ellenkezőt kétségkívül helyezte: mégis Jaeger Frigyst illeti a magas érdem, hogy nemcsak tok- és utóhályogot sokszor kivett vonalos seben keresztül, hanem hogy arra is figyelmeztette az érdekletteket, miszerint nagyobb és más alakú, például zsugorodott, nemkülönben puha és folyékony hályogokat, ha csak a kivétel végett képesek megfelelő alakváltozást eltűrni, például a tömlős, a tasakos hályogot stb. is lehet vonalos seb által eltávolítani, úgy hogy őt kell ezen eljárás alapítójául tekintenünk, ki egyszersmind legfontosabb javalatait is megállapította.

A kanálzás szerencsétlen lefolyásu, sőt mondhatni kudarcot vallott kísérletei, melyeket Schuft, ki később Waldaura változtatá nevét, megénekelt, még összes kortársainknál sokkal is élénkebb emlékezetben vannak, hogysem emlékező tehetségüket nagy mérvben igénybe kellene vennem. Graefe le is mondott róla rövid idő múlva, s az újlag módosított

úgynevezett periphericus linear-extractio-val lépett fel, mely valóságos korszakot alkotó tett, és csaknem minden aggályt legyőzve, nagyon hamar oly nagy elismerésre és elterjedésre tett szert, hogy csak a vonalos kivételi seb elvi ellenzői, valamint azok, kik még nagyobb tökélyre törnek, vonakodnak a Graefe-féle eljárást követni.

Graefe módszere már előkészített Mooren által, ki a lebenykihúzást az iridectomia által előzteté meg; még nagyobb mérvben Jacobson által, ki a lebenymetszést a sclerotica-ba helyezte, egyszersmind arra fordítva az általános figyelmet, hogy mennyire kedvezőbbek a túlkhártyát illető sebek gyógyulási körülményei, a szaruhártyát illető sebekkel összehasonlítva. Körülbelül egy időben Graefe törekvéseivel, Weber Adolf Darmstadtban tette kísérleteit a lándzsametszéseket illetőleg, és az ő eredményei, melyeket az »Arch. f. Ophth.« 13-dik kötetében közzétett, mathematicai és physikai elvek alapján azt mutatják, hogy különös tekintettel a csekély tátongsági törekvésre, mely a homorú lándzsa által készített metszés tulajdonsága, ezen metszésmódszerből még kedvezőbb körülmények származnak nemcsak a sebhegedésre és a sebgyógyulásra nézve, hanem az előesési csekély hajlamra nézve is, a nélkül, hogy az önkéntes hályogkimenet nagyobb nehézségekre akadna, mint milyenek azok, melyeket Graefe metszése nyújt.

Bár ugyan az ott dicsért igazságok elméletileg meg nem támadhatók, mégis a Weber Adolf metszése által nyert gyógyeredmények nagyon kedvezőtlen viszonyban állanak azokhoz, melyek Graefe metszése szerint elérhetők, és tényleg annyi műtő által eléretnek, nevezetesen Arlt kórodáján, a mennyiben szóbeli közlés után tudom, hogy Weber metszése által teljesen kedvezőtlen eredmények nyertek. És e szerint majdnem egy évtized óta Graefe módszere uralkodik.

Természetes, hogy számos módosításban és változásban nincs hiány, melyek közül némelyek azt tűzték ki célul, hogy a kedvező gyógyeredményeket még fokozzák, a másik rész pedig — úgy látszik — csak saját módszerrel szándékozik szerepelni, s így új név alatt a kihúzási módszerek számát szaporítani, mely szám már most oly nagy, hogy lelkiismeretes történésznek vagy statisticusnak nagy fáradságába kerül, hogy egyiket vagy másikat el ne felejtse. Itt egynehányat akarok említeni: így Liebreich módosítását, mely abban áll, hogy a metszés a szaruhártyában fekszik, kissé ívalakúlag, s iridectomia-val összekötve vagy a nélkül vitetik véghez; azután Kuchlernek haránt kihúzását (Quer-extraction), melynél a metszés a szaruhártya közepét találja; Charles Bell Taylor-extractió-ját a szivárványhártya mögött és ezen hártya egy darabjának a ciliaris insertio-ján történő kimetszése után; továbbá Bribosia (Namurban) módszerét előleges toknyitással az át nem metszett szaruhártyán keresztül és a szarumetszéssel egy időben keresztül vitt iridectomia-val; végül le Brun által felállított »extraction mediane à petit lambeau«, mely Liebreichétől csak abban különbözik, hogy a be- és kiszúrás helye a szaruban fekszik, és helyezkedése valamivel magasabban áll, mint a szaru közepe, és domborúságával felfelé van irányozva. Sok más kevésbé lényeges modificatiót mellőzni, valamint tartózkodni akarok ezen módszerek különféle előnyeinek és hátrányainak kritikájától, már azért is, hogy a statistikai anyag nagyon is csekély, némely módszer felett pedig éppen nincs statistika.

Sőt inkább én a tisztelt szakülés figyelmét egy más lényegesen különböző metszési módszerre akarom irányozni, mely Jaeger Ede tulajdona, melyet mi most másfél év óta

majdnem kizárólagosan gyakorlunk, s mely eljárás nekünk egyelőre kielégítőbb eredményeket szolgáltat, mint az eddig alkalmazott más módszerek.

Ezen metszési mód magában véve a szemészekre nézve sürgős szükség ugyan nem volt, minthogy a környi metszés az operált szemek veszteségi számát — mely oly nagy volt, míg csak lebenymetszés volt gyakorlatban — oly jelentékenyen kisebbitette; de a mi új metszési módszerünk éppen úgy mint Graefe metszése szükséges — és csak más irányban fejlődött folyománya a szemműtétek Jaeger Frigyes által képviselt tanának, mint melynek tulajdonképi örököse, hű követője, fia és tanítványa Jaeger Ede. Miért is ezen módszer történeti jelentőség által jogosított léttel bír, s ezenfelül — legalább az én szerény nézetem szerint — tökéletesebb fokú eljárás levén, mint Graefeé, ennek egy tekintetben eléje, — de semmi esetre utánna nem helyezhető.

Jaeger Ede a lebeny helyettesítésének szükségét más, kevésbé veszélyes eljárás által korán észre vette, dacára annak, hogy atyja házában oly nagy eredményeket észlelt, melyeket más műtővő lebeny által soha el nem ért. Jaeger Frigyes ugyanis csak 4%-ot veszített, mi akkori időben mesés kis szám volt.

Jaeger Fr. törekvéseit: az általa úgynevezett részletes kivételt a szaruba metszett vonalos seben keresztül lehetőségig nagy térre kiterjeszteni, már említém; s innen keletkeztek azon mathematicus és physicus megkülönböztetések a lebeny és a vonalos metszés között, melyekre Jaeger Ede ösztönöztetett, s melyek az ő székfoglaló iratában olvashatók, — nemkülönbön e két metszésmódnak a szemre való alkalmazásukban előnyei és hátrányai.

Azért is már 1846-ban egy 11 millim. széles homorú lándzsát készítettett, normalis nagyságú hályogok kivételére alkalmas seb végbevitele végett; de a seb nagysága elégtelen levén, s így ez úton kívánt célját el nem érven, 1865- és 1866-ban a metszés helyéül a túlkhártyát választá és a homorú lándzsák egy egész lépcsőzetét (scala) készíttette 8-tól 16 mm.-nyi görbületi sugárral és 10—13 mm.-nyi szélességgel, melyek a nyakhoz és nyélhez ferdén valának illesztve. Itt kiemelhetem, hogy mint a mondottakból is világosan kitetszik, a lándzsás metszés prioritása Jaeger Edét és nem Weber Adolfot illeti. De az ezáltal nyert eredmények még rosszabbak valának azoknál, melyeket a lebeny szolgáltatott, különösen ha vele a szivárványhártyametszést összeköté, mit éveknek hosszú sora óta tett.

Már most 1865-től 1868-ig és azután 1870-től 1872-ig nagyszámú extractiót vitt véghez Graefe szerint a várt siker nélkül; bárha a Graefe metszése szerinti műtétek szerencsésebben végződtek, mint bármely más módszer szerint, mely rendes nagyságú hályogok eltávolítására alkalmas; Jaeger Ede még sem vala oly annyira kielégítve, mint más műtők, s különösen a siker nem vala oly kedvező, mint melyet Jaeger a lebenyextractio után nyert, ha ezzel az iridectomia vala összekötve.

Ezért is azon tényből kiindulva, hogy két gömbszerűen görbült felületnek átmetszése egy síkban fekszik, 1872-ben egy új metszésmódot — és pedig homorú ékalakú, a Beer-féléhez hasonló, de hengeresen görbített késsel kísértett meg, s általa egyelőre kielégítő eredményekhez jutott.

Szükséges vala a késnek hengeres görbítést adni, mivel gömbszerűen idomított műszer a szivárvány és lencse állása végett alkalmazható nem vala.

Ezen metszésmód előnyei abban állanak, hogy alakja majdnem matematikailag tökéletesen vonalszerű, hogy helyezése a szaru tetője alatt a szaruban magában van, hogy ennek következtében nagyon kis mérvben tágong, továbbá hogy az előkamra és állandó szembelnyomás a metszés egész tartama alatt épen fentartatnak, s hogy mi az említett körülményekkel, főképp a seb helyzetével összefüggésben áll, kevés hajlamot mutat üvegtest- és szivárványelőesésekre és iris beékelésre; további előnyei a gyógyulás per primam intentionem, s az e gyógyulás után netalán hátramaradó csekély görbülési rendellenességek, tehát csekélyfokú astigmatismus, a minek szükséges következményeként pedig a jobb látó, a jobb látél származik.

És valóban a mi jó és rendes módon gyógyult eseteink statistikája nagyon kitünő látéllal dicsekedhetik, olyannal, mint milyent azelőtt nem észlelhettünk.

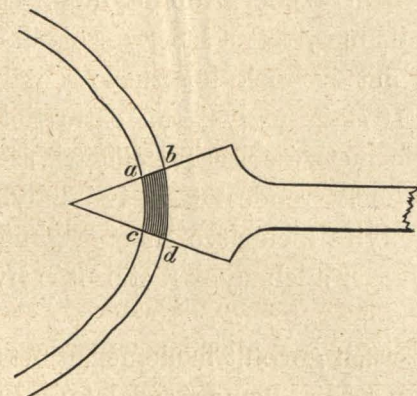
Mielőtt azonban a homorú metszést tovább fejtegetném, ezen helyen Jaegernek tanát, a vonalos és lebenyes sebek megkülönböztetését akarom itt közzétenni.

1-ször. Egy matematikailag gombszerűen görbített felületen véghez vitt metszés csak akkor nevezhető vonalos metszésnek, ha egész hosszában a gömb egyik legnagyobb körének síkjába esik; ellenkezőleg minden metszés, mely több mint egy legnagyobb kör síkján hatol át, lebenyes metszés; egyszersmind meg van már ezáltal határozva a lebeny nagysága vagy magassága, és pedig azon szöglet nagysága által, melyet képez egymással azon két sík, melyek egyike a seb tetőjének érintője, míg másika a sebszögleteket hasítja.

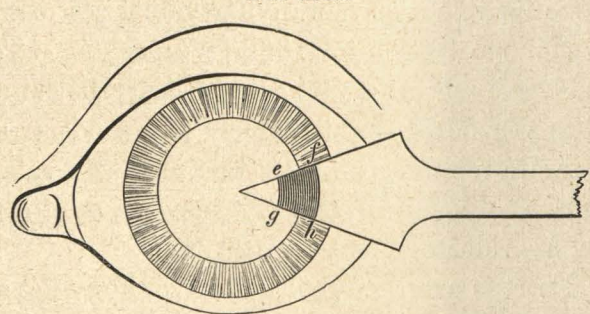
2-szor. Egy oly sebnél, mely a szemet alkotó hártyákon hatol keresztül, meg kell különböztetni egy sebsatornát, mely két sebfelület által és ezen felületeknek szélei, — t. i. egy belső és egy külső szél által képeztetik.

Ezen sebfelületek az ő széleikkel azon állásukhoz képest, melyet az illető legnagyobb kör síkja iránt elfoglalnak, és az alkotó hártyák vastagságához képest különféle szélességgel és különböző alakkal bírnak; mind ezek oly körülmények, melyek matematikai felületeknél nem fordulnak elő; azért is két féle vonalos metszést kell megkülönböztetni, t. i.

1-ső ábra.

2-ik ábra.

ha keresztül hatolunk a szemteke alkotó hártyáin egy egyenes lapos műszerrel, például egy egyenes kétélű lándzsával, akkor a műszer felületét vagy behelyezhetjük egy kedvünk szerint meghatározott legnagyobb kör síkjába, (azaz úgy vezetjük a lándzsát, hogy hegye az alkotó hártyák görbülési központja felé legyen irányozva, lásd 1-ső ábrán);

vagy pedig a műszer síkját ferdén alkalmazhatjuk, úgy hogy szögletesen legyen irányozva ezen meghatározott síkhoz (lásd 2-dik ábrán).

Az első esetben a sebfelületeknek és a sebszéleknek ($a b c d$, 1-ső ábra) minden részei ugyanebben a meghatározott síkban fekszenek, és a sebfelületek a lehető legkisebb szélességgel bírnak. Ez esetben tökéletesen vonalos sebet képeztünk.

A második esetben a sebfelületek (2-dik ábra, $e f g h$) közös tengelyű legnagyobb körök síkjainak kisebb vagy nagyobb száma által hasítottak át egy időben, és pedig azon szögletnek megfelelőleg, melyet a sebfelületek a meghatározott legnagyobb körrel képeznek. Ezzel megegyezőleg a sebfelületek nagyobb szélességet nyernek ugyan, de más részről csak azon feltétel alatt hatja azokat át egész hosszukban a legnagyobb körök egy vagy több síkja, hogy ha a seb hossza egy bizonyos mértéket meg nem halad.

Hogy ha a sebnak ezen bizonyos hossza, — mely az alkotó hártyák vastagságától és görbülésétől, valamint a sebfelületeknek azon meghatározott síkhoz való irányzatától függ, — át van hágva (3-ik ábra), úgy a sebfelületek ($e f g h$) az átmetszett közös tengelyű legnagyobb körök síkjainak egyike által sem találhatunk egész hosszukban, s ezáltal a seb többé nem vonalos, hanem lebenyes sebbé lett.

De ha a sebnak meg van az a bizonyos hossza (4-dik ábra), vagy ha még rövidebb ennél (5-dik ábra), úgy a sebfelületek ($e f g h$) egész hosszúságukban a legnagyobb körök egy ($p p$, 4-dik ábra), vagy több ($o o, p p, q q$, 5-ik ábra) síkjai által találhatunk. A többi átmetszett síkok ($x x$) pedig a seb felületeit szintén csak egy bizonyos csekélyebb kiterjedésben találják.

A seb ezáltal részint vonalos, részint lebenyes seb gyanánt mutatkozik, s ugyan a seb felületeinek azon része ($m m$), mely egész hosszában egy vagy több legnagyobb kör síkja által találhatik, egy vonalos sebhez tartozik, a sebfelületeknek többi része pedig a külső és belső sebszélekkel együtt egy lebenyes sebnak felel meg.

A vonalos sebeknek ezen abban álló különfélesége, hogy a sebfelületek vagy párhuzamosak egy bizonyos meghatározott legnagyobb kör síkjához, mely azokat egész hosszukban találja, — vagy hogy hajlítva vannak ezen síkhoz, azaz hogy egész vagy csak részleges vonalos sebek, — gyakorlati tekintetből lényeges jelentőségű.

Ha a sebfelületek egy meghatározott legnagyobb kör síkjához, párhuzamos irányúak, azaz ha függélyesek a szemet alkotó hártyák felületéhez, ez esetben ezen hártyák szétmenési hajlamot tanúsítanak épen oly mértékben, mint a szaru- vagy túlkhártya leg-

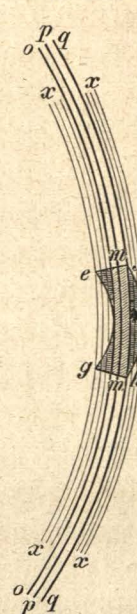
3-ik ábra.

4-ik ábra.

5-ik ábra.

szomszédabb részei feszültségökből vesztenek és többé-kevésbé visszahuzódnak még pedig aránylag a seb hosszához és a szem belnyomásának fokához.

Olyan sebek tehát gyakran többé-kevésbé tátognak, ha a műtét végzése után a szem belnyomása helyreállni kezd, miért is a seb zárása végett szükséges, hogy egy, bár többnyire nagyon csekély közötti réteg képződjék; sőt egyes esetekben amiatt a gyógyulás per primam intentionem meghiúsíttatik.

Ha ellenben a seb felületei hajlítva vannak a meghatározott kör síkjához, azaz ha ferdén vannak állítva az alkotó hártyák felülete irányában, úgy a szembelnyomás következtében a seb vonalos részének hátsó fele a szemközt fekvő előfél felé nyomatik; ezen sebrészek gyorsan ragadnak egymáshoz, és a gyógyulás könnyebben és biztosabban jön létre.*

A sebfelületek itt is eltolódnak egymás felett, mint a lebenyes sebeknél, főképp a seb középső részeiben; de ezen eltolódás annál csekélyebb és annál kisebb jelentőségű, minél nagyobb a seb vonalos részének szélessége, azaz minél vastagabb az alkotó hártyák illető része, és minél ferdébben van helyezve a seb e hártyák felületéhez.

Egyáltalában tehát a szemet alkotó hártyákon átható sebek közül csak azokat kell vonalos sebekül tekinteni, melyeknek medre egész hosszában egy vagy több (közösten gelyű) legnagyobb kör síkjai által metszetik; más részről ezen vonalos sebek teljesen vonalos sebekre és részlegesen vonalos sebekre osztatnak; az elsőnek sebmedre függélyesen, az utóbbiaké ferdén van a szemteke felületéhez állítva.

Ezen megkülönböztetések által egyszersmind adva vannak a vonalos sebek előnyei, — a lebenyes sebekkel összehasonlítva, oly előnyök, melyek már Jaeger Frigyes által elismertettek és méltányoltattak, nemkülönben összes kortársaitól elismertettek. Mivel a tapasztalás ezen előnyöket feltétlenül kedvezőbb gyógyásikerek és kevésbé szigorú és kevésbé tartós utóápolás szükségessége által elméleti értékekben megerősítette, mi sem vala természetesebb, mint a vonalos metszés tökéletes és absolut matematikai elvek szerint való művelése és kifejlesztése Jaeger Ede által azon irányban, melyet már előbb tárgyalék, melynek végső eredményéül tehát a »homorú metszést« kell tekintenünk.

Már most a homorú metszés kiviteli módjára nézve következőt kell mondanom. A műtét fekvé vagy ülve és rögzítés mellett, vagy a nélkül vitethetik véghez; nálunk többnyire az utóbbi történik, t. i. hogy ülve és rögzítés nélkül, mit úgy kell érteni, hogy rögzítés nélkül csak a kiszúrást után műtétetik, a kiszúrást pedig rögzítéssel.

A beszurás helye a túlkhártya egy pontja, mely a szaru szélétől 1—2 millim.-nyire van. A kés (L. 6. a) domborúsága a szivárvány — homorúsága a szaru felé, — míg éle felfelé és kissé előre néz. A kés hegye vízirányosan előre tolatik, s egy megfelelő ponton szemközt szintén a túlkhártyában történik a kiszúrást; további előretolás és a késnek egyidejűleg tengelye körül való gyengéd forgatása által a metszés a szaruhártyában befejeztetik, s a kamravíz lassan lefolyván, a metszés végezte után, — miközben természetesen a szem

* Szigorúan véve, részlegesen vonalos sebnél a sebmedernek csak azon részei mutatnak szétválási hajlamot, melyek a két külső sebszögletet metsző legnagyobb kör síkjától kifelé fekszenek. A sebmedernek azon felületi részei, melyek az a belső sebszél tetőjét érintő síktól befelé fekszenek, a szembelnyomás által egymásfelé nyomtatnak, hasonlóan mint egy befelé nyíló lebenyes sebnél két felülete.

részeinek egymáshoz való helyzete csak épen annyiban változik, hogy előre simúlnak, — történik a szivárványhártya kimetszése. Ugyanis az iridectomia a »vált metszés« kiegészítő részét teszi, melyre Jaeger nagy súlyt fektet, úgy annyira, hogy bár elismeri, hogy az iridectomia a szemnek csonkítását képezi, és a látélt valamivel kisebbíti, mégis lobellenes befolyása végett azt oly magasra helyezi, hogy inkább egy kisebb mértékű, de az operáltak nagyobb számánál nyerhető látérről megelégszik, mintsem hogy a legmagasabb fokú, hályogos betegek nézve talán kétséges értékű látél elérhetése végett a műtett szemek aránytalanul nagyobb számának egyáltalán való gyógyulását kockáztassa.

Tokhasítás oly tokhasító (b) által történik, melynek a horogcsát hordozó vége a nyak és nyél felé derékszögbe van hajlítva; a többi műszerek is, mint kanál és lapoc, melyeket a hályog kivétele alkalmával használni szoktak, szintén derékszögbe hajlítottak, s nem csak kellemesebb és kényelmesebb ezeknek használata, hanem sok előnyt is nyújtanak a szokásos egyenes műszerek fölött, s Jaeger ezeket már előbbi években is használta.

A tokhasítás után a lapoc alakú műszer (c) vízirányosan alkalmaztatik a sebnél hátsó, tehát felső szélére és a szomszéd túlkhártyarészre, s így a lapocnak lassankint való hátranyomása által a seb a lencsetest nagyságának megfelelőleg tágíttatik; egy időben a másik kéz a görbített kutaszszal (d), markolatát szintén vízirányosan tartva, a szaru alsó szélét a szemteke tengelye irányában annyira hátratulja, hogy az alsó lencseszél hátramegy, és a lencse így egy kissé ferde állást kap hátúlról előre és alulról felfelé, s azután felfelé irányzott simulás által a lencse a seben keresztül kifelé tolatik.

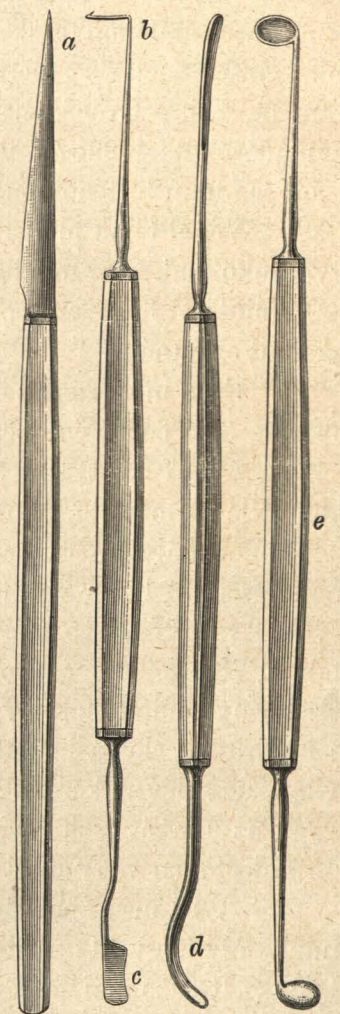
Kéregrészek eltávolítására, vagy üvegttest előesése esetében a lencsemag kivetésére szolgál a kanál (e), mely szintén derékszögű hajlítást mutat nyele felé.

Természetes, hogy a jobb és bal szem számára kétféle kés ép úgy, mint tokhasító és lapát szükséges.

A műszerek természetű és természeti nagyságú rajzát ide mellékelem. (6. ábra.)

Egyik legkülönösebb előnye a »vált metszés«-nek — mely már tapasztalás útján is, s nemesak a metszés elméletével egyezőleg jön tudomásul — a hályogos lencse könnyed kimenete, ellentétben Graefe metszésével (a seb külső nyílása 10—13 millim.-nyi hosszúságú legyen), — valamint a kéregrészek tökéletesebb kiürülhetése, melyek nem oly gyakran válnak le a magról a kimenet alkalmával, mint Graefe metszésénél, — továbbá a sebnél nagyon gyorsan létrejövő egyesülése, úgy hogy 3—4 óra után az előkamra egészen helyre van állítva, miről egynehányszor meggyőződtem, de 24 óra után minden esetben így találtam, míg ellenben tapasztalataim szerint Graefe metszése soká tátong, olykor még

6-ik ábra.

24 óra után is. Az utóápolás ép úgy történik, mint Graefe módjánál, csak hogy mi most 5 hó óta, az alantabb említendő járvány óta nem sötétítjük többé el a szobákat, s hogy a kötéstül alkalmazott tépetet stb. carbolsavba mártjuk alkalmazás előtt.

Hogyha a rosszabb gyógyulási feltételek, melyeket most is elterjedt nézet szerint a szaruban fekvő sebek mutatnak, csakugyan minden kételyen kívül állának, akkor a homorú metszés azon tulajdonát, melynél fogva legnagyobb része a szaruba esik, a módszer hátrányául lehetne tekinteni; így azonban ezen kérdés még véglegesen eldöntve nem lévén, ezen hátrányról csak alárendelt fokban lehet szó.

Talán jogosultabb azon ellenvetés, mely a kés vezetésére vonatkoznék. Ez utóbbi ugyanis úgy történik, hogy a kés hegyére s nem élére hatoltatik, mi csakugyan kissé nehezebb, mert általában szokatlanabb lévén, minden esetre nagyobb gyakorlottságot igényel, mint Graefe metszése, mely a kés éle által vitetik végbe; de ennek más oldalról nagy előnyei vannak, t. i. a Graefe metszésénél oly gyakran előforduló, hosszas tartamú és veszélyes gyulladásokat — Jaeger nézete szerint — a szemhártyáknak a kés éle által a kamravíz lefolyása után történő vongálásának kell tulajdonítani.

Végül talán még az is hátrányul tűnik fel, hogy a homorú kés készítése nehéz, s a gyárnokoknak nem mindig sikerül. * Egyébiránt mindezen ellenvetések sokkal súlytalanabbak, mintsem hogy ezen elméletileg és tapasztalatilag is kitűnő eljárás gyakorlását komolyan akadályozhatnák.

Ezen mód szerint eddigélé nálunk 117 szem operáltatott; 85-öt Jaeger tanár maga operált, 32-t pedig én operáltam.

A 117 közt 104 egyszerű és érett, úgynevezett cataracta senilis vala, 13 pedig különféle természetű, mint cataracta chorioidealis, cataracta traumatica, utóhályogok, egy ficamodott hályog, egy cataracta diabetica és éretlen hályogok. 96-szor a műtét folyama rendes vala, 21-szer volt üvegtest előesése; 2-szer kellett a sebet az ollóval tágítani.

117 közül 15 még most is ápolásban van, míg 102 elbocsáttatott. Ezen elbocsátottakból 78 tökéletes és egész eredmény, 9 fél eredmény és 15 veszteség nevezendő. Egész eredményt mutatónak oly szemet tekintek, mely finom és középszerű nagyságú nyomtatást, tehát írást is elolvashat, továbbá képessé teszi birtokosát, a közönséges munkákat végbevinni, úgy hogy keresetképes; félig sikeres az a szem, mely csak nagy betűket olvashat, vagy az ujjakat csak rövid távoból ismeri meg, vagy melynél az egész siker csak utóműtét — iridectomia vagy discissio által stb. érhető el.

A 15 még ápolásban levő eset jó reménynyel biztat és feljogosít egész sikert várhatnunk, úgy hogy 117 műtett szem között 93 egész sikert, 9 fél sikert és 15 veszteséget számolunk. Itt azonnal fel kell világosítanom a veszített szemek aránylag nagy számának létrejövetelét; mert nem a módszer az oka, hanem külső körülmények. Ugyanis a 15 veszített szem közt 13 elgenyedt, tehát 11%, s pedig ezek közül 6 eset egy hétben közvetlenül egymásután, a nélkül, hogy a műtét csak a legkisebb rendellenességgel is lett volna összekötve. Ez oly időben történt, midőn szakosztályunkon kedvezőtlen légköri viszonyok uralkodtak, úgy hogy úgyszólván takáros járványunk volt. Ugyanekkor orbáncset is fordult elő nálunk,

* Thürriegel, bécsi gyárnok, nekünk elég jókat szolgáltat.

s így joggal csakis külső körülményeknek kell tulajdonítanunk e 6 szem veszteségét, s tulajdonképen a statistikából ki is lehetne őket hagyni. Nemsokára ezután osztályunk tisztogatása véttetett elő, és a fennebb említett változást léptettük be az utóápolásba, s bár azóta majdnem 5 hónap folyt le, s legalább 40 szemet operáltunk, még egy szemet sem veszítettünk.

A többi veszteségek pedig olyan hályogokat illeltek, melyek már előre is szerencsétlen kimenetre figyelmeztettek bennünket, mint a fennemlített chorioidealis és éretlen hályogok, összesen 5 eset; továbbá egy delirium tremens által kedvezőtlen kimenettel végződő hályogműtét, és 4 nagyon is aszkóros egyénél műtett hályog, úgy hogy ha a valódi tudvalevő ok nélkül való veszteséget keressük, egy sem marad hátra. De ha a járványos időben veszített 6 és az 5 szerencsétlen természetű hályogot e statistikából kizárjuk, a 4 aszkóros egyénét pedig benne hagyjuk, akkor 106 műtett szem közül 4-et veszítettünk, tehát körülbelül 3.75%-ot. Részletesebb adatokba természetesen időhiány miatt itt nem bocsátkozhatom, ezt más alkalomra kell hagynom, s itt csak azt emelem ki, hogy az üvegtest előesése nagyobb részt kezdetben az első, ezen mód szerint műtett szemeknél fordult elő, tehát oly időben, midőn a gyakorlottság, az ügyesség még nem lehetett oly nagy, mint midőn már a szemek jó száma egy bizonyos módszer szerint operáltatott, s főképp akkor észleltetett az, ha a metszés nem correcte csináltatott, t. i. ha nagyon is periphericus helyzettel, s olykor egészen a túlkhártyában való fekvéssel, tehát a »homorú metszés« elveivel meg nem egyezőleg esett ki, mi épen kezdetben gyakrabban történt. Egyébiránt az üvegtest előesése alig gyakorolt ez esetben lényeges befolyást a gyógyulás folyamára, ezzel azonban ezen kedvezőtlen esemény nagyfontosságát nem akarom kisebbiteni; az üvegtest előesése még mindig a hályogkivevésnél előforduló rendellenességek legkedvezőtlenebbje, s különösen a kezdőre nagyon lehangolólag hat, és többnyire nem közönyös a szem jövő sorsára nézve, különösen ha a lencse kilépte előtt történik. Hogy a mi eseteinkben mégis többnyire szerencsésebb volt a lefolyás, azt esetlegességeknek kell tekintünk.

Más irányban nevezetes és feltűnő az egész sikernek nagy száma és a fél sikernek kis száma. A 93 egészen sikeres eseteinkben 80%-a a Jaeger-féle próbairatoknak 1-ső (Jaeg. Nr. 1) számát olvassa, s legalább harmada ezen százalékszámnak még kétszeresen nagyobb látéllal dicsekedhetik, t. i. Snellen szerint $S = \frac{20}{40}$, $\frac{20}{30}$, de sőt $\frac{20}{20}$, tehát egész látéllal bíró is találkozik egynehány. Ezen eredmények oly kitűnőek, hogy hasonlókat nem észlelhetünk, míg Graefe szerint operáltunk. A gyógyulás folyama tekintetéből, mint általam tapasztalt előny kiemelhető a rövid gyógytartam, s különösen nagyon csekély száma a közbejövő lobos folyamatoknak, mint szivárványhártya- és sugártestlob, nemkülönben egész helyreállítása azon csekély számú esetek nagyobb részének is, melyeknek lobos folyamatokat kellett átélniök. Innen eredt, hogy ritkán észlelhetjük a látának elhúzóódását, s az ebből és utóhályogból eredő fél siker kis száma meg van magyarázva, míglen Graefe metszésének épen az a leggyengébb oldala, hogy a lobos folyamatok és utóhályogok rendszeren következnek, s hogy azért nagyszámu félsikert mutat fel.

Ezzel ugyan Graefe módszere felett nemcsak hogy pálcát törni nem akarok, de a homorú metszés felsőbbbségét sem akarom az itt közzétett statistikából következtetni, ép oly kevéssé, minthogy kedvezőtlen kritikát lehetne tartani felette a 15 veszteség tekintet-

tébol. Dacára annak, hogy a számok legerősebben hatnak meggyőződésünkre, mégis a statistika nemcsak nem hibátlan út egy módszer értékének megítélésére, hanem helytelenül alkalmazva, a leghibásabb véleményt idézheti elő. Azért eltekintve attól, hogy Graefe módszerének már könnyebb kivitele is — kevesebb gyakorlottság mellett — előnyére válik, s hogy azon óriási haladás szempontjából, melyet Graefe metszése a lebenyessel összehasonlítva képvisel, megbecsülhetlen: egy módszer felsőbbbségi kérdésnek eldöntésére sokkal nagyobb, ezrekbe menő statistika és minden részletességeknek nagyon alapos tanulmányozása szükséges.

Azért is a mi módszerünk, az úgynevezett »Hohlschnitt« nem a statistika szempontjából, hanem az egyes eseteknél előforduló kitünő előnyei végett ajánlható, s így szerény véleményem szerint a tisztelt szaktársak teljes figyelmét nem Jaeger Ede nagy tekintélye, hanem a módszer belső értéke miatt érdemlenni meg, úgy hogy a Graefe-félével méltán vetekedhetik, s előbbre haladott tapasztalatok talán képesekké teendnek bennünket a két módszerre nézve a differentialis indicatio-kat felállítani.

A villamnak (electricitas) gyógyászati és műtevői alkalmazása a szemészetben.

Dr. KISS GYÖRGY Szabadka város szemorvosától.

Az emberi ész a villamosság fölfedezése által diadalt ült, — mert e rendkívüli csodás természeti erő nem csak társadalmi életünkre, hanem a gyógyászatra magára is átalakítólag hat. Reánk orvosokra nézve pedig legértékesebbnek mutatkozik az által, hogy a műleg előállított villamot szükségleteinkhez módosíthatjuk. Alig lett ismertté a villamnak izom-összehúzó sajátsága, már is látjuk a kitünő kórbuvárokat kutatni csüggedetlenül, óvatosan, figyelve azon kóreseteket, melyekben a villam mint gyógyhatány feltünő eredményeit mutatta fel.

A villam erőmű- s hőtani sajátságai szerint nyert alkalmazást az orvos-sebészetben, s e sajátságok szerint előadásom is két szakaszra oszlik, melyek meghallgatására a tiszt. ügytársak türelmét bátor vagyok kérni s igénybe venni.

I.

A villam mint gyógyhatány valódi tekintélyt vivott ki magának a gyógytanban, s őszinte örömmel kell üdvözlünk azt, mint a mely különösen az idegkórtan terén anélkül is igen szegény gyógyszertárunkat oly, a legtöbb esetben biztosan ható, könnyen kezelhető s számtalan változatban alkalmazható erővel gyarapította.

A villam azon sajátsága, melynél fogva a fokozott vagy leszállított érzékenységet rendes állapotába visszatéríti, a göres vagy hűdés által megtámadott izmokat az akaratra aláveti, izzadmányok felszívódását előmozdítja, az anyagszerét, — tehát a táplálást magát elősegíti — a szemészetben is alkalmazásra talál. Én részemről 9 év óta a villamosság zsongító tulajdonságát a szemészetben kizárólag alkalmaztam. Minden nagyobb mérvű lobos

szembántalom kisugárzó fájdalmakat okoz, különösen a halánték és homlok táján. E fájdalmak a kitágult visszér- s hajszáledényeknek az idegvégekre gyakorlott nyomásából erednek, s megvannak mindaddig, míg a lobos folyamat meg enged. Az orvos feladata a szembántalom mellett a fájdalmakat csillapítani, mert a folyton tartó fájdalom, a beteg kimerülése által, a szem gyógyulását nem csak hogy akadályozza, hanem arra káros következményeket is vonhat.

Az állandó és bevezetett (másként indított vagy indukált) villamfolyamnak az idegekre gyakorlott zsongító hatását, mindjárt orvosi gyakorlatom kezdetén szembántalmaknál a megfelelő gyógyeljárás mellett alkalmazásba vettem. A fájdalmak csillapodása annyira biztos és gyors, hogy több ezerre menő betegeimnél más módszerhez igen ritkán voltam kénytelen nyulni, pedig a fájdalmak forrása s azok foka a legkülönbözőbb módozatokban jöttek kezelésem alá. A betegek több napi, sőt hónapokig tartó éles fájdalmai mintegy bűvőerőre oszlanak szét az érdekeltek legnagyobb meglepetésére és bámulatára. Természetes, hogy a hatás ideiglenes, félnapig vagy több ideig tartó, de a betegre mindenesetre jótékony, figyelembe véve a fájdalomtól való azonnal való szabadulást. A gyógyítás kezdetén több napig naponként kétszer alkalmazom a villamosságot a fájdalom mennyisége szerint; de négy öt napon túl a kezelés igen ritkán terjed; mert a beteg a kisugárzó fájdalomtól tökéletesen megmenekszik. Miután az agyra, a gerincre és idegekre a villamnak mikénti hatásáról egyáltalán tisztában nem vagyunk, lobos szembántalmaknál a fájdalmak rögtön való megszűnése nézetem szerint következőkép történhetik.

Tudva azt, hogy a köt- és szívrághártya lobos állapotában a hajszál- s véredények vértorlódás által térben nyernek, ez által a közvetlen szomszédságban levő idegekre nyomást gyakorolnak, mely nyomás és az idegekben megzavart anyagsere által részint közvetlen, részint közvetve összeköttetések által kisugárzó s a betegre néha elviselhetlen fájdalmakat okoznak. A mindkét oldalról a halántékra, a járomcsont fölött, a külső szemszöglet közelében alkalmazott villamsarkok hatása alatt a szem zárizmai, különösen a horganyarsark alatt erőlyesen összehúzódnak; a villamfolyam azonfelül a véredények falában levő izmokra is összehúzólag hat; tehát az összehúzódtott körizmoknak a véredényekre gyakorlott nyomása, részint a véredényfal izmainak összehúzódása által az összetorlódott vér a rendes keringésbe nyomatik; az edények térben veszítnék, s ez által az idegek a nyomás alul fölszabadulnak, mely által s részint a villamosságnak az idegekre való sajátos hatása által az anyagsere megkezdődik, s a fájdalmak megszűnnek.

Mindenesetre meglepő némely heveny köt-, szaru- és szívrághártyaloboknál, hol a beteg a tulbó könnyezés, fényiszony s homlok halánték fájdalmainak kínjai alatt görnyed, a villamosság alig 1—2 pernyi hatása után szeméit kinyithatja, világosságba bátrabban nézhet, a könnyezés kellemetlenségeitől s a roppant fájdalomtól egyszerre, habár ideiglenesen is megszabadul. A szembaj gyógyulása nem lévén a fájdalom által gátolva, gyorsan halad előre, melyben a villamosság is részt vett a véredényekre gyakorlott hatása által. A villamosság alkalmazása mellett igen ritkán jöttem azon kényszerhelyzetbe, hogy a szunyal bőr alá fecskendését vagy piócákat alkalmaztam volna, igen távol szemészeti gyakorlatomban erre 9 év óta alig néhányszor voltam szorulva; nadragulyakivonat (Extract. Belladon.) bedörzsölését pedig 6 éve soha igénybe nem vettem.

Kitűnő eredményt észleltem még a villamosság alkalmazásával a szarufekélyek és szivárvány-iszamoknál, hol tudvalevőleg a kisugárzó fájdalmak igen nagyok szoktak lenni.

A szemloboknál előfordulni szokott fájdalmak enyhítésére vonatkozólag, mint segédszer, a villamosság határozott előnnyel bír tapasztalatom szerint az eddig alkalmazott gyógyszerek fölött; mert míg a nadragulya-kivonat bedörzsölése csak bizonyos idő múlva hat bódító sajátságával, s magára a lobos folyamatra semmi specialis hatással nem bír; addig a villamosság hatása rögtöni, s a véredények összehuzódása s az idegekre sajátságos befolyása által a szemlob lefolyására is átalakítólag hat, mit a túl bő könyvezés és fényiszony rögtön való megszűnése tanúsítanak. A szunyal bőr alá befecskendése, tekintve a rögtöni hatást, a villamossághoz még legközelebb áll; de ha figyelembe vesszük a betegnek a szurástól való félelmét, és a bekövetkezhető hányingerből eredő vértorlódást, s az egész testre kiterjedő aléltságot, a villamosság — fennemlített tulajdonai mellett, a kezelés egyszerűsége s alkalmazásának a betegre majdnem kellemes hatása által a szunyal befecskendzése fölött az előnyt mindenesetre kivívta.

Mindenesetre óhajtandó, hogy a villamosságnak e téren való biztos alkalmazásáról minél többen meggyőződjenek, hogy ez által a beteg fájdalmait megrövidítsék, s a betegek bizalmát maguk iránt felébresszék és megszilárdítsák.

II.

Az érintkezési villamosság, ha az elemek nagy felülettel bírnak, hőtüneteket mutat, melyek az érenysodronyon keresztül vezetettve, a sebészetben igen tág alkalmazásra találhatnak.

Az izzó vas a műtősebészetben az ó-korból ismert gyorsan romboló hatása és sarjadzás előmozdító tulajdonai miatt maig szerepelt. Alkalmazásánál azonban nem biztos, és a betegre oly borzasztó benyomást gyakorló, hogy ahhoz a műtő orvos csak a legvégső és elkerülhetlen esetekben nyult. Az érintkezési villamosságból eredő tűzzel ezen műtét-módszer uj aerába lépett, a szabályozható és állandó hőfok, s az által, hogy oly testrészeken, hova eddig a műtő kés, olló vagy izzó vassal nem juthatott, a könnyen idomítható érenysodronnyal oly műtétek véghezvitelére lett felfegyverezve, melyek ezelőtt a lehetetlenségek sorába tartoztak. Örök babért fűzött homloka körül Middeldorpf szellemdús, bámulatos tudományosságú, s vállalkozó, még akkor vakmerőnek mondható kísérletei által, melyeknek eredménye a galvanocaustica mai álláspontja. Az általa észlelt tapasztalatok igazaknak, s alkalmazott eszközei alapjokban célszerűeknek bizonyultak be. A műtét véghezviteléhez szükséges eszközöket a műteendő, vagy eltávolítandó testrészekhez hidegen és higgadtan illeszthetjük a nélkül, hogy a beteg a tüzes vastól való félelem iszonyai bármily fokán is keresztülmenne. A rugónak nyomására, mintegy varázsütésre jelenik meg eszközeinkben a szükséges tűz, mely kellő vigyázat mellett nem is hagy el bennünket mindaddig, míg csak szükségünk van rá. A kisebb véredények ezen módszer szerint véghez vitt műtétnél semmi esetben nem vérzenek; a villamtűz magas hőfoka által hatályosan, gyorsan pusztítva, kevésbé fájdalmas; sőt utófájdalmak soha nem észlelhetők. A tűz hatása tökéletesen határolva van, csakis az érintési felületre hat, tehát a szomszéd részek sértetlenül maradnak,

s így semmi veszélyes eshetőség nem fordulhat elő. Az izzó vastól Middeldorpf szerint* abban különbözik, hogy hőforrását önmagában rejti, s azért tetszés szerint való ideig még nedves helyen is izzásban marad.

Eltűntek a találmány által a sötét kor durva eszközei, helyt adva a tudomány s fejlődött ipar szülte, még a szemre is kellemes benyomást gyakorló finom eszközöknek.

E módszer annyi előnyei mellett mégis mi lehet oka szűkkörűségének különösen hazánkban, hol a jeles orvosok száma nem csekély? Nézetem szerint az elhanyagoltatás: az eszközök drágaságában, ezeknek igen összetett kezelésében rejlik; mert sokkal kényelmesebb, — ámbár néha veszélyesebb, — a kést kezünkbe fogni, hogy sem egy villamtelepet tisztogassunk, összeállítsunk s mosogassunk, tehát nem orvosi, hanem szolgai munkát végezzünk, mint mi vidéki orvosok, műértők hiányában, személyesen vagyunk kénytelenek tenni. Megérdemelné pedig ez annyi előnnyel bíró módszer, hogy vele komolyabban foglalkozzunk; meghozná az az orvos fáradozásának mind anyagi, mind szellemi gyümölcseit.

Middeldorpf figyelmét nem kerülte el semmi, ahol a galvanocauter előnyeit érvényesíthette, s így némely szemészeti műtési eljárásoknál is a kést izzó érenysodronnyal helyettesítette. A könnyömlő és szempilla különneű kóros változásainál kitűnő sikert aratott, de úgy látszik, a szemészek figyelmét nem kötötte le eléggé, mert még ma is a különféle műtési módszerek feltalálásában gyakorolják elmeélüket.

A szempilláknál leggyakrabban előforduló bántalmak a pillaszőröknek a szemteke felé irányult, többféle okokból eredő helytelen állásában állnak. Mennyire nehéz a pillaszőrtökéletesen kiirtani, vagy azok állását helyes irányba terelni, mutatja azon sokféle, de maig be nem zárt sora az újabb alaku, de mindig a régi hibában szenvedő műtési eljárásoknak, melyek — legyenek bármily szellemdúsak is, a tökély azon fokát, mely egyáltalán kielégíthetne, nem érték el.

Különösen a pillaszőr-befordulat s kettős pillasor (trichiasis és distichiasis) képezték tárgyát tapasztalatomnak, s 14 hó lefolyása alatt 76 esetben kizárólagosan a villamtűzet alkalmaztam. Alkalmam volt tehát a véres és égetési műtétmódzsereket párhuzamosan tanulmányozni. Ebből kifolyólag az előnyt határozottan a villamtűzzel való műtétnek adom. Middeldorpf maga 3-féle módszert említ a pillaszőr gyökeinek kiirtására, t. i. Heister szerint a pillaporc-szél, vagy Dr. Förster szerint a porc szélének előrészen mélyen iszamított galvanocauterrel kell a pillaszőr gyökeit megsemmisíteni, végre a pillaszőrtök kibúvó helyeikbe mélyített galvanocauterrel egyenkint elpusztítani.

Mind a három módszer között Dr. Försteré volt az, melyet alkalmaztam, s nem volt okom egy esetben is másneű műtéthez nyulni, mert tökéletesen kielégített mind engem, mind betegeimet.

Eljárásom a következő: a beteget lefektetve, a szempilla alá az u. n. Jäger-féle szarulemezt helyezem, annak könnyebb rögzítése és a szemteke megvédése céljából; a segéd a szarulemezt átveszi, s én a bal hüvelykujjal a szempillára némi nyomást gyakorolva, a szemöldök felé húzom annyira, hogy a szempilla széllapjával mintegy felém nézzen, jobb kezemben az általam Dr. Siklósy Gyula ur különös ajánlatára csakis e célra készítettett

* Die Galvanocaustik. Beitrag zur operativen Chirurgie. Von Dr. Theodor Albrecht Middeldorpf Breslau, 1854. 54. lap.

galvanocautert azon a helyen, hol a pillaszőr helytelen iránya kezdődik, a porc és kültakaró érintkezési vonalához hidegen helyezem, a galvanocauter kezemben levő tartójának rugonyát gyengén megnyomván, az éreny-sodrony hegye izzó lesz, s mint ilyen mélyíten addig, míg a hajgyök talaját elértem; ekkor gyengéd nyomással a galvanocautert, mely előtt a sejtszövet igen gyorsan ketté válik, a porc és kültakaró között balról jobbra vezetem, s az izzó galvanocauternek ezen egyszerű vezetése által a kültakaró a porctól elválk és a hajgyökök meg vannak semmisítve. Ez után szemlét tartok az előttem álló porc felületén, melyet az átlátszó pörk tisztán látni enged, s ha itt-ott észreveszem tán a mélyebb fekvésnél fogva még épen maradt hajgyököt, azt a villamétesz igen gyengéd érintésével azonnal megsemmisítem. Ezen eljárással a műtét véget ér, mely 15, legfőlebb 30 másodpercig tart, s utána hideg borogatás rendeltetik. Másnap a szempillán gyenge vizenyős dag, s miután az elválasztott részek per secundam nőnek össze, a seb felületén csekély genyedés mutatkozik. Tíz nap alatt a gyógyulási folyamat tökéletesen véget ér. Az anyagvesztés rendszeren csak félvonalnyi, mely a tökéletes gyógyulásnál észrevehető.

Voltak betegeim közt négyen, kik azelőtt a pillaszőr átiránya miatt véres műtéten mentek keresztül, ezek a csekélyebb fájdalom miatt a villamtűznek a kés fölött előnyt adnak.

A véres műtétet a villam-tűzzel való módszer felülmulja 1-ször kiviteli gyorsaságban, 2-szor az eredmény nagyobb biztonságában, és 3-szor a csekélyebb anyagvesztésben. Tekintve a gyorsaságot: ha a pillaszőröket véres műtét által akarjuk eltávolítani, tekintettel kell lennünk a beteg érzékenységre, s a legtöbb esetben el kell altatnunk őt, s azután bármely módszert választunk is, részint a metszések sokasága, részint a vérzés csillapítása. egyszerűen a műtét teljes bevégezése a leggyorsabb műtő kezében is több percet, sőt negyed órát is igényelhet. Villamtűzzel azonban egy egyéni f. évi marciusban mind négy szempilán a pillaszőrt egyhuzamban hat perc alatt kiirtottam, s a beteg minden utófájdalom nélkül videran távozott. A műtét véghezvitelének e gyorsasága részint a módszer egyszerűségében, melynél fogva egyetlen egy vonással célhoz jutunk, részint az izzó éreny-sodrony ellenállást nem ismerő tulajdonában, részint a fájdalom csekélyebb fokában, részint a tökéletes vérzésnélküliségben rejlik.

Tekintve az eredmény nagyobb biztonságát: a ki véres műtétek véghezvitelével, foglalkozik, igen jól tudja, hogy a vérzés bármily gyors csillapítása mellett is a láttér mily korlátolt, már pedig bizton műteni csakis tiszta láttér mellett lehet. Ha valahol, a pillaszőr gyökeinek kiirtásánál elkerülhetlen a tiszta láttér, melyet a késsel való műtétnél dacára a pontos segédkezésnek, igen korlátoltan nyerünk, s nem egy esetben kell a legügyesebb műtőnek is a pillaszőrök kinövése miatt a műtétet újból ismételni. Ellenben az izzó éreysodronynál a pörk átlátszósága s a tökéletes vérzés hiány a pillaszőrök gyökeit tisztán engedi látni, következőkép bizton kiírthatni.

Förlélmulja a csekélyebb anyagvesztésében: a véres műtétek bármelyikénél is a kültakaró $1\frac{1}{2}$ ''' veszteséget szenved, mi nem mindegy, tekintve az ilyenmű bajokkal együtt járó s folyton haladásban levő porc- és köthártyazsugort. Legyen a kültakaró rövid s a köthártya zsugorodott, a felső szempilla nem leendő képes az alsó pillaszélt elérni, tehát a szemtekét tökéletesen befödni, s így a szem biztos veszélybe néz, mely elé gát nem vethető. Ellenben a villamtűz azon tulajdona által, hogy csak is az érintkezési felületet semmisíti meg, s

a szomszéd részek érintetlenül maradnak, beszámítva az összenövéshez szükséges genyedés által létre jött anyagvesztéséget is, a kültakaró rövidülése csak fél vonalnyi.

Ujabb időben a szempilla, illetőleg a porc teknőalaku behajlására nagy figyelem fordítottatik, s annak meggátlására több rendbeli műtétek között célszerűnek nézem a dr. Snellen-féle eljárásnak a Jäsche Arlt-féle módszerrel való párosítását, ámbár nem tagadhatom meg itt is a galvanocauterhez való előszeretetetemet, melylyel a porc kidomborodott részét erőlyesen érinteném, mely által kemény var képződnék, s a porcot rendes állásához terelné.

Nem hagyhatom említés nélkül a köthártya-száradásnál (*Xerosis conjunctivae*) f. évi július elején tett kísérleteimet sem, amennyiben azokat a villamtűzzel vittem véghez. Fenn tartom magamnak ezen s a később teendő kísérleteknél tapasztalt eredményeket részletesen közölhetni; általánosságban csak is annyit akarok megemlíteni, hogy a gyógyíthatlan nak jelzett szembajnál a villamtűz azon határozott tulajdonsága, miszerint csak is az érintési felület semmisített meg, azon elhatározásra birt, hogy a köthártya megszáritott részét semmisítsem meg. Két esetem volt; egy 15 éves leányka s egy 62 éves férfi. Az első esetben a jobb szaruhártya felhámján a külső sarok felé fél lencse nagyságu száradás mutatkozott. Ezen részt a fennemlített galvanocauterrel közepén egy pontban gyöngéden érintettem. A visszahatás igen csekély volt, amennyiben a véredények belövelése s könny-folyás kis mérvben jelentkezett. Jelenleg a több év óta posztóval meghomályosított szaru, mely minden kezelésnek ellentállott, igen szépen tisztul, s a leányka máris meglehetősen látni kezd. Az idősb férfi balszemtekéjének felén a köthártya és szaru felhámja egy év óta száradt volt s tökéletes könny-hiányban szenvedett, galvanocauterrel a teke köthártyát egész terjedelmében megsemmisítettem, míg a szaru felhámját egymáshoz közel eső pontozatokkal érintettem. Visszahatás csak is a szemteke felületén volt, s így a teke bennéke érintetlen maradt. Jelenleg a szem még rendesen nedvesítettik, ámbár némi jelek mutatkoznak, melyek a bekövetkező száradásra mutatnak. Az egyén a tárgyakat sejti, annyira eltűnedezett a homály. E két esetből következtetni még nem lehet, de az észlelte után feljogosítottnak hiszem magamat azt állíthatni, miszerint a szaru száradás kezdeténél, — hol az orvos keze meg van kötve — a villamtűzet sikerrel alkalmazhatjuk. Mily horderővel birna a kezdődő szaru száradásának meggátolhatása, ha meggondoljuk, hogy e baj már kezdetében gyógyíthatlan! Tudtommal még a szaruhártyára gyógyítási szempontból tűz nem alkalmaztatott, azért érdekesnek véltem ezen kísérleteimet, habár felületesen is megemlíteni.

Ha ezen a villamtűzről tartott értekezésem az igen t. ügytársak figyelmét magára vonta, célokat értem, mert e kitűnő módszer valóban megérdemli, hogy az tágabb körben gyakoroltassék, és hatásköre tudományos kísérletek által tovább fejlesztessék.

Győr vidékén honos kóralakok.

Dr. KARIKA ANTAL Győr megye tiszt. főorvosától.

Győr s vidékének helyrajzi viszonyai, nevezetesen azon körülmény, hogy Győr vidéke három iszap-hordó folyam közvetlen szomszédságában, s az évfolyam nagy részén át árvíz fedte területen van, maga a város pedig régi folyam-meder felett fekszik: első tekintetre sejteni engedik, hogy az itt netán létező tájhonos kóralakok azonosak a más mocsáros vidékeken előfordulni szokott posvány-gerjes betegségekkel.

Nem kell azonban figyelmen kívül hagyni, hogy egyrészt a délkeleti s déli oldalon közel fekvő szt.-mártoni és sokorói hegységek, s ezeken túl elterülő Bakony-, másrészt a nyugoti s északnyugoti oldalon kiterjedő mosony- és pozsonymegyei magasabb síkságok s különösen az ezen irányból jövő, majdnem folytonos légáramlat — e hely légköri viszonyaira módosítólag hatnak, s az itt tagadhatlanul kifejlő mocsárgerj ártalmas hatását mérséklék.

Való ugyan, hogy ezen vidék helyrajzi viszonyainál fogva kiválólag kedvező a mocsár-gerji bántalmak fejlesztésére; mindazáltal esalódnánk, ha itt is azon bujálkodó alakjait a mocsár-gerjes bántalmaknak keresnők, melyek hazánk más mocsáros tájékain előjönni szoktak. Itt nem észlelhetők oly intensív epés-csorvás lázak, s oly tulzongó, makacs, minduntalan visszatérő váltólázás esetek, melyek alföldi tisztelt ügytársainknak annyi gondot szereznek. — Átalán véve a nyílt váltóláz (febr. interm. manifesta) e helyütt nem oly gyakori betegség, mint azt említett helyrajzi viszonyainál fogva következtetni lehetne, s nem sokkal nagyobb számban jelentkezik, mint a szomszéd, magasabb fekvésű megyékben. Épen így a más mocsár-gerjes vidékeken szokásos egyéb betegségek, u. m. a vízkór, vérhas — csak mérsékelt arányban; — a pokolvar pedig csak felettéb ritkán jönnek elő.

Ellenben a váltóláz rejtett alakjai nagyobb számmal jelennek itt meg, mint talán más tájakon, és pedig igen változatos és gyakran bizarr alakban, úgy hogy az ily kóresetek iránt érdeklődő kórbuvár itt igen bő anyagot lelne e téren való tanulmányozásra. A kezdő vagy itt letelepülő orvosra nézve pedig jó előre tudni, hogy a legkülönbözőbb kóralakok, ezek közt leggyakrabban a fej-, arc-, szívzsába, makacs köhögés, gyomorgörcs, csúzos bántalmak s izlobok stb.: itt gyakran csak álcául szolgálnak a rejtett váltóláznak.

Arra nézve különben, hogy a váltóláz ily szokatlan alakokat is ölthet, érdemesnek találom felemlíteni, miszerint itt az tapasztalható, hogy ha valamely már létező bántalomhoz váltólázi fertőzés is járul, akkor sok esetben mind a két bántalom elveszti eredeti alakját, amennyiben a váltóláz rendes tünetei elenyésznek; az előbb létezett baj pedig félbehagyóvá (typikussá) vagy rendes időközökben alábbhagyóvá válik. Így már volt alkalam félbenhagyó tüdő és mellhártya lobot észlelni.

Több ízben lehet azt is tapasztalni, hogy oly egyének, kik már régebben csúzos bántalomban szenvedtek, ha később váltóláz fertőzésnek lettek kitéve, rendes váltóláz

helyett szabályos időközökben ismétlődő rohamos fájdalmaktól támadtattak meg ugyanazon helyeken, hol régebben csúzos bántalmuk székelt. Ebből az következtethető, hogy a váltóláz rejtett alakjai nem mindig eredetiek s önállóak, hanem több esetben azon kór, melynek alakját felveszik, vagy már létezett, vagy mint hajlam lappangott a szervezetben.

Leggyakoribb kóralak Győrött és vidékén a gyomorhurut (Catarrhus ventriculi), melynek heveny és többféle idült alakjait lehet e tájon észlelni. — A heveny gyomorhurut is kétféle alakban fordul itt elő, u. m. a rendes, szokott kórtünetek közt lefolyó s többnyire túl nyálkásodás (polyblenia) vagy étrendi kihágások folytán keletkező gyomorhurut; s egy más, mely kizárólag az itt honos kórgerj által idéztetik elő, s melyet annál fogva, hogy ezen a vidéken nagyobb számmal jelenik meg mint más vidékeken, s mivel a más tájékról ide költözöttek, pár hónapi itt tartózkodás alatt, kevés kivétellel, mind megtámadtatnak általa — némi joggal győri betegségnek is lehetne nevezni, s ez okból célszerűnek vélem ezen alkalommal bővebb ismertetését megkísérteni.

A heveny-gyomorhurut ezen alakjának teljesen kifejtett esetimél a következő, többnyire alanyi, kórjelek mutatkoznak: étvágy-hiány, étundor, csekély szomj, tapodás, iszapos száj íz; folytonos nyálzás, gyomorégés, csipős nedv felbőfögése, égető és feszítő fájdalom a gyomortájon s mellestől alatt, mely néha — s többnyire a baloldalon — az emlőig s hónaljig — néha pedig a mellkas egész mellső felületére elterjed, s ilyenkor heves fájdalmas feszülést és nehéz légzést idéz elő; e fájdalom egyébiránt nyomásra s mozgás közben nem növekszik, s helyét gyakrabban változtatja. Ily nagyobb fájdalmakkal társult esetek igen hevenyen lépnek fel, s némelykor — de nem mindig — gyomor nyákhártya lobbá (gastritis mucosa) változnak át.

Ezen szorosan vett hurutos kórjeleken kívül még különféle mellékes, de ezen kóralakot leginkább jellemző tünet csoportok vannak jelen, u. m.:

a) Váltólázás mozgalmak, de legtöbbször csak alig észlelhető fokban, szabályos időközökben, — minden nap, vagy minden harmad, negyed nap — ismétlődő ideiglenes elbágyadásból; gyakori ásítózás; éjjeli bő izzadás, álmatlanságból lehet váltóláz jelenlétére következtetni.

b) Kellemetlen nyomasztó fájdalom-érzet a szív tájon. — Ezzel kapcsolatban a betegek kedvetlenek; kedélyileg levertek, nyugtalanok, ingerültek, önkéntelen sóhajtoznak, a nőbetegek sirásra hajlandók s gyakran, — főleg a lázrohamok idején — ájuldognak.

c) Tompa fájdalom a homlok s nyakszirt tájon; kábultság, közönyösség, szórakozottság. Némely beteg arról panaszkodik, hogy elméje zavart, nem bír gondolkodni.

d) A betegség későbbi folyamán, de nem minden esetben, epés tünetek: émelygés, jobbrázt, — s jobb váll körüli s hátfájdalmak; a felső s alsó végtagok zsibbadása, elhidegtülése lépnek fel.

Folytonos láz e kóralaknál nincs jelen. A betegek fennjárók, látszólag teljesen egészséges üde kinézésűek, azokat kivéve, kik már hosszabb idő óta szenvednek e bajban.

Tárgyilag a tüdők, szív- s agyműködésben semmi kóros változás fel nem fedezhető, mindazáltal az imént elősorolt alanyi kórjelek mellett még a következő tárgyilagoss kórtüneteket lehet észrevenni: a láta — némelykor — kitágult; a nyelv tiszta, vagy vékony

fehér iszappal lepve; a gyomortájra eszközölt nyomás mérsékelt fájdalmat idéz elő; a máj mindenkor túlfejlődve, ritkábban a lép is; az érlökés rendes, vagy sokszor lassú; a székletét rendetlen. Tárgyilag észrevehető s itt jelentős kórjel még a gyakori, önkéntelen sóhajtozás is.

Megjegyzendő még, hogy nőbetegeknél a haviszám e heveny kórszak tartama alatt vagy teljesen kimarad, vagy rendetlenül jelenik meg, ez utóbbi esetben gyakran nagyfokú, több napokig tartó méh-vérzéssel, minélfogva ily betegeknek az imént előadott kórjelekhez a vérhiány jelei is szövetkeznek. A betegség hosszabb tartamú eseteinél egyébiránt férfi betegek is a vérhiány, vagy inkább a vérpír — hiány tünetei észlelhetők.

Az itt leírt heveny gyomorhurut lefolyása több hetekig, néha pár hónapig elhúzódik, minélfogva a heveny elnevezés itt csak viszonylagos, megkülönböztetésül a más alakban megjelenő idült gyomorhuruttól. — Szerintem ezen heveny kórszak akkor végződik, mikor a váltólázás tünetek elenyésztek, mivel ezek megszüntével a kór alakja másként módosul.

Ezen első tekintetre jelentéktelennek látszó kóralak kórismezését a gyakorlatban igen megnehezíti azon körülmény, hogy annak fennebb leírt tünetei csak ritkán észlelhetők együtt egy egyénen, hanem a hány tünetcsoportot fennebb megkülönböztettünk, majd nem annyiféle alakjával e bajnak jelentkeznek az itt nagyszámú ily betegek s vándorolnak egyik orvostól a másikhoz. — Kezdetben ugyanis a betegek ezen bajukat maguk sem veszik figyelembe, s ha mégis megtörténik, hogy orvosi segélyhez folyamodnak: ekkor még csak étvágyhiányról, gyomorfájásról, gyomorégésről panaszkodnak, a többi fönn jelzett kórtüneteket, ha szintén kisebb fokban jelen vannak is — elhallgatják. A kór későbbi időszakán a betegek leginkább mint szívbajban szenvedők jelentik magukat az orvosnál, és szívbeli szenvedéseikről oly meghatólag tudnak panaszkodni, hogy a felületes vizsgáló képes szavukra elhinni, hogy valóban szívbajban szenvednek, a behatóbban vizsgálódó orvos ellenben meggyőződve, hogy tényleg legkisebb szívbántalom sincs jelen, a beteget vagy idegesnek, képzelődőnek, hypochondriakusnak véli, vagy pedig vizsgálódása közben ráakadván a túlfejlődött májra, a bajt tisztán májbántalomnak tekinti. — Más betegek ismét csak a kábultságot, szórakozottságot kedélyök zavart voltát emelik ki panaszaikban, egyebekről hallgatván. — Legkönnyebben kikerülnek mind a beteg, mind az orvos figyelmét a váltólázás tünetek, melyek pedig egyik leglényegesebb kórjelei e betegségnek.

Ennélfogva szigorú vizsgálat s a betegek szószerint vett értelemben való kivallatása szükséges ahoz, hogy a fenn közlött kórképnek legalább főbb tüneteit felfedezzük. Ez meglevén, némi analysis segélyével nem leend nehéz a kórhatárzatot megállapítani. Ugyanis: az itt tárgyalt kóralak, előbb közlött kórtüneteihez képest vagy rendes gyomorhuruttal (és csorvával), vagy rejtett váltólázzal, vagy szív- s májbántalommal stb. összetéveszthető, s tényleg össze is tévesztetik; azonban valósággal e kóralakok egyikéhez sem tartozik; nevezetesen: nem közönséges vagy rendes gyomorhurut, mert ettől különbözik az által, hogy enyhébben, nem oly belterjesen lép fel mint amaz; nem oly heveny, hanem lassú, több hetekig tartó lefolyású; nem folytonos, — hanem alig észlelhető váltóláztól kísérve jelenik meg; nem étrendi kihágások, vagy érzeteg természeti ártalmak (meghülés), — hanem észrevétlen gerji behatás következtében keletkezik. — Nem is egyszerű rejtett, vagy lappangó

váltóláz, mert e kóralaknál a sajátképeni váltólázás tüneteken kívül oly kórjelek is mutatkoznak, melyek egyszerű váltóláznál nem szoktak jelen lenni, mint például a mellesont alatt és szívtájon jelentkező sajátzerű fájdalmak s a kedélyzavarok, melyek még akkor is, ha a váltóláz önként vagy művileg megszűnik, egyideig változatlanul fennmaradnak, sőt néha súlyosbodnak. — Nem szívbántalom, mert legpontosabb vizsgálattal sem lehet a szívben s környezetében kóros vagy szervi változás jeleit felfedezni. — Nem májbetegség: mert ennek tünetei a többi kórjeleknél később jelentkeznek, s az így utólag kifejlett májdag mivoltára nézve is nem egyéb, mint a váltóláz által előidézett szokott májvérbőség (hyperaemia hepatis). — Leginkább hasonlít e kóralak oly idült gyomorhuruthoz, melyhez időközben rejtett váltóláz szövetkezett; azonban az itt tárgyalt betegség gyakran igen hevenyen lép fel oly egyéneken is, kik megelőzőleg semmi gyomorbántalomban nem szenvedtek, s ezenkívül a heveny gyomorhurut s rejtett váltóláz tünetei mindjárt a kór kezdetén együtt, egyszerre jelennek meg. E gyomorhurut súlyosabb esetei hypochondria gyanánt is szoktak tekintetni; de szintén alaptalanul, mint ezt az érintett súlyosabb esetek tárgyalásánál bővebben kifejtendem.

Ezekhez tapasztalataim nyomán még hozzá tehetem, hogy a heveny gyomorhurut itt fejtegetett alakjának különbözését a vele imént összehasonlított más kóralakoktól a gyógyszerelés különböző sikere is bizonyítja. — Ugyanis a közönséges gyomorhurutnál és csorvánál alkalmazni szokott ürítő módszer e kóralaknál jó sikerhez nem vezet, sőt huza-mosabban alkalmazva káros hatása. — A lázellenes szerek (chinin) csak a lázas tüneteket szüntetik meg, a gyomorhurut tünetei s a többi említett kórjelek változatlanul fennmaradnak mindaddig, míg a heveny bántalom az említendő idült utóbajok egyikébe át nem megy. — A gyomorhurut s májvérbőség ellen javalt oldó s egyéb gyógyszerek másrésről semmi sikert nem eredményeznek mindaddig, míg a váltólázás tünetek el nem multak.

Ellenben a jellegzőbb kórtünetek egybevetése (synthesis) útján, nevezetesen: tekintve, hogy a tárgyalt esetekben tényleg mégis gyomorhurut, illetőleg a gyomor nyákhártyájának ingerültsége van jelen; tekintve továbbá, hogy ezen gyomorhurut mindenkor váltólázzal; máj- és léptúlfejlődéssel társulva jelenik meg: kiderül, hogy ezen eseteknél a gyomorhurutnak oly különleges alakja van kifejlődve, mely az őt állandóan kísérő váltólázzal közös fertőző ártalomtól idéztetik elő, tehát az e tájon épen honos mocsárgerj egy saját terménye, minélfogva műnyelven táj honos gyomorhurut (catarrhus ventriculi endemicus) névvel jelölhető.

Ezen tájhonos gyomorhurut némely esetekben több heti tartam után önként megszűnik és csupán májtúlfejlettséget hagy hátra.

A májbajok különböző nemei, de leginkább a májvérbőség és hájmáj szintén az elterjedtebb honos kóralakok közé tartoznak Győrött, s nagyobbbrészen a tájhonos gyomorhuruttal származnak, ami megfoghatóvá teszi azon körülményt, hogy e hely határozottan mocsárgerjes minősége dacára nem a lép-, hanem a májtúltengések vannak itt túlsúlyban.

Más esetekben a tájhonos gyomorhurutnak csak váltólázás tünetei enyésznek el; a heveny gyomorhurut pedig több vagy kevesebb idő alatt különféle utóbajokká, vagy következményes kóralakokká változik át. A májtúlfejletség ezen utóbajoknál is mindenütt fellelhető.

Az említett következményes kóralakok közt leggyakoribb a közönséges idült gyomorhurut. Ily eseteknél a váltólázás tünetek elenyészte után a gyomor, mellesont és szív-tájon érzett élénk fájdalmak is enyhülnek, a gyomortáj ellenben tapintás és bárminemű nyomás (ruhaszorítás) iránt érzékenyebb és duzzadt lesz; a gyomorban állandó tompa fájdalom keletkezik, mely étkezés után szorongással társult nagyobb fájdalommal fokozódik. Jelen vannak még étvágyhiány, étundor — különösen hús és tésztaemlék iránt — felbőgés, gyomorégés, rendetlen székletét. — A betegek eleintén gömbalakú, sűrű, üvegszerű nyákot köhécselek ki, e köhécselek később állandó köhögéssé válik, végre pedig többször napjában, de leginkább reggelenként fellépő, több percig tartó köhögési rohamokká fejlődik, miközben a beteg nagymennyiségű nyákot inkább hány mint köhögni. Ily idült gyomorhurutnak itt 10—15 éves esetei is fordulnak elő, ekkor azonban már nehéz légzés, tüdőtakár, tüdőlégdag kíséretében.

Más esetekben a heveny gyomorhurut tünetei közül a gyomorégés tünetei emelkednek ki fokozódottabb mérvben. Ez eseteknél a betegek a gyomor tájon állandóan égető, feszítő fájdalmat, úgyszintén a szegycsont alatt a garatig égető golyóként fel s alá vándorló fájdalmat éreznek. — Továbbá folytonos nagyfokú nyálzás (salivatio), gyakori nagyhangú bőgés, később gyakori émelygés és hányás van jelen, melylyel sok, nyulós, savanyú, tiszta vízszintű folyadék ürítettetik ki. — A betegség ezen fokán a gyomor ételt nem tűr, a betegek amit esznek vagy isznak, azt azonnal vagy kevés idő alatt — nem pár óra múlva — kihányják, de jönnek elő enyhülési időszakok, melyek közben a gyomor könnyebb ételneműeket megtűr. Ezen itt szintén gyakori kóralakot a köznép, ha nőbetegen fordul elő: méhanyának nevezi; ha pedig férfi az ily beteg, azt — szerintök — az élet-giliszta bántja. — A leírt kóralaknak e tájon 5—6 éves idült esetei is léteznek, a nélkül hogy gyomorrák, vagy gyomorfekélyedés jeleit külnék, minélfogva az ily kóresetek egyszerű gyomortakár eseteiként tekinthetők.

Az imént vázolt két idült kóralak, úgy a közönséges mint a tájhonos gyomorhurut következményében egyaránt szokott kifejlődni. A következő kóralak ellenben csak a tájhonos gyomorhurutól származik, és pedig némelykor már annak lázas kórszaka alatt hevenyen lép fel, máskor pedig a lázas tünetek elenyészte után fokozottan fejlődik ki.

E kóralaknál a betegek a szívtájon mutatkozó, általuk ki nem magyarázható fájdalomról s ezzel kapcsolatban oly kínos érzésről panaszkodnak, mintha minden pillanatban megsemmisülniök, szétesniök kellene. Ezenkívül felettébb lehangoltak, kedvetlenek, ingerültek, érzékenyek, legesekélyebb okra nagyon megijednek; minden, még azelőtt kedvelt tárgy iránt is közönyösek, az élethez semmi kedvök, azt kiállhatatlannak, szenvedhetlennek mondják; szüntelen a halált óhajtják, arról mint valami élvezetről ábrándoznak, azt némelyek keresik is, mások ellenben attól remegnek, hogy öngyilkossá találjanak lenni, s e miatt környezetüket ostromolják, hogy ne hagyják őket magukra. Eközben fennebb a heveny gyomorhurut tünetei közt említett agyi tünetek is fokozódottabb mérvben lépnek fel, sőt némelykor túlsúlyra vergődnek, s a betegek szívbéli panaszait háttérbe szorítják. Ily esetekben többnyire az a meggyőződés, vagy inkább rögeszme támad a betegben, hogy eszt elvesztette, meg van őrvölve, de ezt eltitkolni szorgosan ügyekszik, s e miatt felette komor, magába zárkózott s a magányt keresi.

Ezen alanyi kórjelekkel szemben sem a szívér függelékeiben — lassú de szabályos szívverésen kívül — semmi változást, sem az agyműködés körében legkisebb zavart nem lehet tárgyilag észre venni.

Látszólag tehát ezen kóralaknál azon esetek egyike fordul elő, melyeknél az alanyi kórjelek a tárgyilag kideríthető kórjelekben nem lehet megfelelő alapot és magyarázatot, minélfogva pusztán képzeletieknek méltán volnának tekinthetők. Némileg indokolt tény eszerint, hogy ezen kóralak eddigé azon még ismeretlen mivoltú és számú kóralakok közé lett sorolva, melyeket jelenleg egyetemlegesen »Hypochondria« névvel jelölünk.

Mindazáltal az előtünk forgó esetekben a betegek panaszai mégsem képzelődésen alapulnak; eszerint a kóralak sem hypochondria, mint ez a következőkből bőven ki fog derülni.

1. Ezen kóralak nő- és finemű betegeken egyaránt előfordul; míg a hypochondria, eddigi közvélemény szerint, kizárólag férfi betegség.

2. Az általam gyógykezelt 12 ily beteg panaszát, kóros érzéseit egymással megegyezőleg, egybevágólag adta elő; holott nincs talán két hypochondriacus, kiknek panasza egymással összeegyeznék.

3. Ezen eseteknél a fennebb elősorolt alanyi kórtünetek mellett mindenkor bizonyos tárgyi kórjeleket is lehet találni, minők: láta tágulás, lassú, ritka (50—60) de szabályos érverés, önkénytelen, sűrű fohászkodás, nőbetegeknél oknélküli siránkozás; továbbá minden ily betegnél heveny vagy idült gyomorhurut nyilvános jelei, s a máj térfogatának nagyobbodása vehető észre; minden ily betegnél vagy rejtett (lappangó) váltóláz van jelen, vagy ki lehet mutatni, hogy abban a beteg előbb — jelen baja kezdetén — valósággal szenvedett. Hypochondriánál, ha találunk is tárgyi kórjeleket, azok majd minden egyes esetben más és más alakban fordulnak elő.

4. Említett 12 beteg, ezen betegségéből gyorsan és gyökeresen kigyógyult. A hypochondria — állítólag — gyógyíthatatlan.

5. Jóllehet a betegeknél ezen eseteknél nyilvánított panaszai, kóros érzései a tárgyi vizsgálat eredményével látszólag össze nem egyeznek; mégis behatóbb szemlélet segélyével e kóros érzések eredetét a jelzett tárgyi kórjelekben meglehet találni. Ugyanis a betegek által nyilvánított szívfájdalmak s ezzel összefüggő kedélyzavarok ezen esetben a bolygideg ingerültségétől erednek, mert hogy a bolygideg ezen kóresetekben ingerülve van, azt a szív-működés lehangoltsága, a lassú szív- és ütérverés egymaga eléggé bizonyítja. A bolygideg ingerültségét pedig két okból lehet itt származtatni; t. i. vagy a gyomor-nyákhártyának ingerültsége terjed át a bolygidegre, illetőleg, annak szívfonali ágaira; vagy ugyan az az ártalom, mely a tájhonos gyomorhurutot s a vele társult váltólázat előidézve, — egyzersmind a bolygideget is megtámadta s fertőzte. — Ezen utóbbi feltevés valóbszintű, mert a közönséges gyomorhurutnál, ahol a gyomor nyákhártyája szintén ingerülve van, ily különös kórjelek nem mutatkoznak; továbbá gyakran megtörténik, hogy ezen kóreseteknél a szívfájdalom s kedély-zavarok előbb megszűnnek, mint a tulajdonképeni gyomorhurut, sőt a gyomorhurut később s többször is vissza szokott térni, azonban ezen visszaesések alkalmával a szívfájdalmak s kedélyzavarok, ha csak újabb infectio nem történt, többé nem jelentkeznek. — Hogy a bolygideg ingerültsége mi módon,

s mely törvények szerint idézi elő az említett kedély-zavarokat, az nyílt kérdés marad, mivel a bolygideg élet- és kórtanát eddigelé nem ismerjük; annyit azonban tudunk, hogy a bolygidegnek a szív állapotára, a szívnek pedig a kedélyre nagy befolyása van.

Az alanyilag jelentkező agyzavarokat részint a bolygideg-bántalomtól, részint a májtúlfejlődéstől s az ezek által talán előidézett agyvérbőségtől lehet származtatni, jóllehet az agyi vérbőségnak a láta táguláson s a nyakszirt tájon való tompa fájdalomon kívül egyéb jelei ezen kóresetekben nem mutatkoznak; ezen két körjel azonban a rejtett váltóláznak is biztos körjele.

E szerint az itt kérdésben lévő kóralak nem egyéb a tájhonos gyomorhurut súlyosabb fokánál.

Az eddig tárgyalt, e tájon honos kóralakok sorában megemlítendő még, hogy a gyomorhurut heveny s idült alakjainak lefolyása közben némely idült kütetek is u. m. prurigo, psoriasis, eczema szoktak fellépni. Utóbbi a hajzat közt, halántékon, orron s arcon mutatkozik leginkább, s ezen végül említett, nyilvánosságnak kitett helyeken nem szívesen látott vörhenyeges színt idéznek elő, mit már annál fogva is kötelességemnek tartok ez alkalommal különösen megemlíteni, hogy ha igen tisztelt vendégeink itt fölös számú ily, — a költő szerint »hajnal színben viruló« extremitásokat vennének észre, annak okát ne méltóztassanak talán valami kiváló Bachus-cultusban, hanem inkább az itt regnáló kór-genius kiméletlen pajzánkodásában keresni!

Az e vidéken gyakortább előfordulni szokott egyéb kóralakok közül említést érdemel még a görvély, melynek alakjai közül a görvélyes szemlob, s görvélyes bőrfekély (lupus) észlelhetők legtöbb esetben. Ezen bántalmak nagy fokú elterjedtségét tanúsítja az, hogy alig van e tájon helység, melyben egy, két sőt több — a görvély által elroncsolt szemű s elrúttított arcú egyén ne volna. A görvély kifejlődését nagy mértékben elősegítik a köznépnél a felette egészségtelen, alacsony, szűk, nedves, és többnyire túlnépesített lakások.

Győrme gyének Pozsony megyével határos részében a golyva s ezzel együtt a gyűgeség (cretinismus) is számosabb esetben fordul elő.

Az elősorolt tájhonos kóralakok kóroktani viszonyaira nézve említésre méltónak tartom végezettel, hogy a váltóláz legfennemlített rejtett alakjai inkább a megye —, a gyomorhurut esetei pedig leggyakrabban a folyamok mentén s magában Győr városban fordulnak elő. Míg tehát az előbbiek előjvetelét a keményebb hegyi levegő hatásának lehet némileg tulajdonítani: az utóbbiakra nézve bizonyos, hogy az őket előidéző gerj nemcsak a levegőben, hanem az ivóvízben is rejlik, annyival inkább, mert az e tájékon lakók, — úgy Győr város lakosai is részint az iszapos Kis-Duna, — részint a mindenütt rosz minőségű, iszapos, szerves anyagokat tartalmazó kutak vizének használatára vannak kényszerítve. — Ennél fogva tekintve, hogy Győr város és vidéke lakói közt mily számos betegülési eseteket idéznek elő a rosz ivó-víztől (fennebbiek szerint) keletkező gyomorhurut s májbántalmak: azt hiszem, nem szükséges bővebben indokolnom, hogy egészségi tekintetből mily szükséges lenne Győr városát egy felállítandó vízvezetékekkel ellátni, vidékét pedig az itteni számos folyam végre valahára való szabályozása által egészségesebb ivó-vízhez juttatni.

A sebek járulékos bajainak okairól és meggátolásáról.

Dr. KANICZ JÓZSEF-től.

A sebzéshez és műtétekhez csatlakozó aggasztó tünetek és bántalmak, az egyszerű seblázon kezdve azon átalában kedvezőtlen eseményekig, melyek többnyire halállal végződnek, nemcsak a sebészetnek, de a gyógytannal rokon tudományoknak is folyton méltó kutatási tárgyul szolgáltak.

Korunkban annál jogosultabb kutatásunk ezen járulékos sebbajok okainak felderítése és kifejlődésük megakadályozásának céljából, mert a hadviselés mai modern rendszere mellett minél jobban fejlődik a hadászat s főleg a katonai mérnöki tudományok, annál inkább szaporodnak a tömeges legbonyolultabb alaku sértések, s következményeikként soha sem sejtett mérvben a tömeges műtétek. Hogy e feladat megmérhetlen hasznosságot rejt magában, kézzel fogható dolog, ha meggondoljuk azt, hogy a sebek olyan gyógykezelése, mely lehetetlenné tenné a járulékos bajok felléptét, megmentené a sebesültek és műtétek legnagyobb részét.

Nincs kor, mely elhanyagolta volna gyűjteni ezen veszélyes bajok kór-okára és legyőzésére szolgáló adatokat minden irányban; ezen égető kérdéstről sokat beszéltek s vitáztak, mégis a párisi világkiállítás alkalmával tartott orvosi congressuson, hol a sebészet e fejezetét behatóan tárgyalták, kitűnt, hogy bár a mai orvostudomány pozitív iránya nagyon megközelítette a célt, e kérdés mégis megoldatlanul áll fenn tovább.

Sokszor megelégedtek azzal, hogy a járulékos bajok felléptét a következő okoknak róhaták fel, melyeknek: célszerűtlen táplálkozás s általános kedvezőtlen viszonyok, gyors hőmérsékletváltozás, — kedélyre ható okok s erkölesi befolyások, — a sebesültek vagy műtétek szokványos egészségi állapota — esetleg hajdan fennállott vérvegyek vagy véletlen betegségek — lázbetegség, gümösök stb. által megfertőztetett levegő behatása a kórszobákban, — járványos és tájhonos befolyás — a műtét végzése és az utókezelés.

Ezen s hasonló más általános színezetű kór-okokat az újabb kor, mint mellékeseket alig méltatja többé figyelemre, s a materia peccans-t magában a sebben keresi. A francia sebész Maisonneuve legélesebben körvonalozza ezen elvet, midőn azt mondja: »valamennyi járulékos sebbaj, a seblázon kezdve a pyohämia és septicæmiáig önfertőzésből ered, a beteg a mérgező anyagokat saját lob-, vagy jobban mondva rothadásgócsából veszi fel; mérgezés az, mely a szöveteket átítató, a sebfelületen előtörő s rothadásnak indult folyadékok felszívódásából származik; ezek a sebből vérbe jutott, a lég hozzájárulta által rothadásnak indult, már elhalt, részben részben még csak a szervezetben elhaló szervi nedvek és szövetrészek képezik azon mérgeanyagot, mely a sebészet rémét képező bajoknak forrásul szolgál.«

Ezen nézetét mint gyakorló sebész következő alapokra fekteti. Azt mondja: »A mióta s a hol képes voltam a sebváladékokat a sebből eltávolítani, s azok rothadási folya-

matukat a szervezettől külön választva folytatták, számos műtét dacára alig lépett fel jelentékenyebb sebláz, s annál kevésbbé szövődmény, mely szerencsétlen kimenettel fenyegetett volna.

Maisonneuve sok elmeéllel igen egyszerű készülékeket alakított, s azokat a sebzés helyéhez s terjedelméhez alkalmazá, s azok többé kevésbbé megis feleltek feladatuknak, hogy a sebváladékokat folyton kiszivattyuzzák; ezen készülékeket láttam a párisi Hotel Dieuben M. sebészi osztályán, s le is írtam azokat a W. M. Presse 9. évfolyama 8. számában.

Azóta sajnos, kiderült, hogy ezen »Aspiration pneumatique« névre keresztelt, sok reményekre jogosító eljárást a honyolult sebestülésnek legnagyobb részében egyáltalában nem lehet használni; hogy a sebváladékok folytonos szivattyúzása szakadatlan vértolódást feltételez a sebben; hogy a gyógyfolyamatot különböző módon zavarja s végre, hogy a szövődményi bajokat meg nem akadályozhatja.

De azon tétele maig is megdöntetlenül áll, hogy az ártalmas hatányt a sebben kell keresni, s csaknem valamenyi sebésznek nézete megegyez abban, hogy az antisepticus gyógy mód főfeladata abban keresendő:

- 1) hogy meg kell akadályozni a sebben a rothadó méreg képződését;
- 2) meg kell akadályozni annak felszívódását;
- 3) s ha mégis felszívott, törekedni kell, hogy az a testből minél hamarabb kilöktessék.

E feladat elébe azonban, mint tudva van, igen nagy akadályok gördülnek; az ugynevezett méreg még ismeretlen; még nincs eldöntve azon kérdés, vajjon, miként fennebb már mondatott, egyes egyedül csak a sebváladék szétbomlásából fejlődik-e, vagy pedig a méreg, vagyis legalább képződésének megindítása kívülről származtassék-e?

Miután esetleges és szántszándékos átoltások megegyeztlenül bebizonyították azt, hogy a fajlagos lobterményeket átoltani lehetséges, megeléknült a törekvés, miszerint a materia peccans ismeretéhez ezen az uton eljussanak, de sem a rothadó méreg (Panum), sem a sepsin (Bergman) sem a lobkeltő zymoid (Billroth) nem tették még könnyűvé a vegytannak a legyőzhetlen nehézségeken való diadalmaskodást, s hogy az pontosabban meghatározatassék, ezen munka jövőd kornak marad osztályrészét.

Nagy fontossággal birt ezen szövődményi bajok tanára, hogy nagy tömeg górcsói szervezeteket fedeztek fel a sebváladékokban, különösen a vajsavas erjedésbe jutáskor; — s minthogy uralomra jutott a törekvés, mely a fertőzési kórok lényegét és elterjedését apró növénysszervezetek tenyésztéséből akarta megmagyarázni, nagyban megörültek az alkalmon, hogy a bomlásban levő rothadó sebváladékokban található moszatokat, melyek a coccobacteria septica különféle tenyészalakjai, a fajlagos sebkórok előidézőjének tekintetik; s míg némelyek hajlandók e bajok miasmájául a száradt putrid anyagok és bizonyos száradt lobtermékeknek légből elszórt porszerű részecskéit tartani; mások szerint ez semmi más, mint az említett coccobacteria septica csírmagva, mely lég, műtőeszközök, kötszerek stb. által jut a sebbe.

Billroth tnr., ki múlt évben (1874) megjelent művében »Über die Vegetationsformen vom Coccobacteria septica« ezen növényi szervezet minden alakváltozatait vázolja, felléptét és magatartását a beteg s egészséges test legkülönbözőbb folyadékaiban s váladé-

kaiban tanulmányozza, nem jut a fennemlített eredményre. Ezen növényi szervezetek a fajlagos erjanyagoknak nem szülői, csak vivői lehetnek, s egyáltalában vivői is csak akkor, hogy ha eredésük helyén, a folyadékokban, melyekből származnak, a fajlagos erjanyag már létezett.

A bakteriák fontosságát még alább szállította Billroth kísérletei által bebizonyított azon lelet, hogy 1. bár van folyadék, melyben a cocc. sept. minden alakzata előfordul, még sem képesek fertőzésre, 2. hogy sulyos heveny lobok és üszkösödés alkalmával a sepsis-mérge fogamzhat anélkül, hogy tenyészalakzatainak bármelyikét a fertőző folyadékban fellelhetnők.

De bár a bacteria vegetatiók mint Billroth tanítja, fajlagos erjanyagnak csak hordójául és terjesztőjeül veendő, mégis midőn a járulékos sebkórok oka s terjedése után tovább kutatunk, s legyőzésükre szereket s gyógy módot keresünk, lehetlen e növényi szervezeteket tekintet nélkül hagynunk.

Mai állásunk szerint e tárgyban alkalmazandó gyógyeljárásunk feladata, mint láttuk, kettős: először is tehetségünk szerint meg kell akadályoznunk, hogy a bomlás előidézői vagy gerjesztői, akár száradt putrid anyagok vagy hasonló lobtermékek légből elszórt porszerű részecskéi azok, akár pedig a fennemlített szervezetek, a sebbe ne juthassanak, s másodszor a sebzéseket úgy kell kezelni, s a sebeket oly szerekekkel kötni, melyek a rothadó bomlást a sebváladékban s a coccobacteria fejlődését megakadályozzák.

Az első feladatnak iparkodunk megfelelni akkor, midőn a bőralatti törések kedvező lefolyása által buzdítva, a levegőnek sebhez jutását lehetőleg megakadályozzuk, — elérjük e célt adott esetekben bőr alatti műtét által, elérni akarták az ugynevezett elzáró kötések (Occlusio), pörkképzés által, melyek közé soroltatnak az étetőfolyadékok, pépek és rudak, a galvanocautica stb.; — de a tapasztalás bebizonyította, hogy mindez nem elég, mert a bőralatti műtétek tere igen korlátolt, az elzáró kötet sok sebész nem ajánlja, mert alatta a fajlagos sebkórok első felléptét gyakran csak későn vehetjük észre; a pörkképződéssel járó műtétek, igaz, megvédik a friss sebet első fertőzéstől, de a pörk leválása után a sebfeület friss módjára orbánc vagy kórházi üszök martalékává lehet. (Billroth).

A második feladat elérésére, azaz a rothadó bomlás megakadályozására s a bacteria vegetatiók megsemmisítésére szolgál a seb és sebváladék tisztán tartása.

Hogy a seb gyógyulásának főtenyezője a tisztán tartás, rég elismert dolog; a folyton alkalmazott s többé kevésbbé gyakori kifeeszkendések és mosások mellé sorakozik az irrigatio, vagyis a sebre folyton ömlő meleg vagy hideg víz használata, az immersio, vagyis a sebnak víz által való tisztázása s a levegőnek távoltartása folytonos fürdő által; mind az irrigatio, mind az immersio alkalmazása sok nehézségekbe ütközik, s még sem képesek a járulékos sebkórok keletkezését megakadályozni.

Nagy szerepet játszik a fertőző kórok gyógyításában az újabb időben annyira dicsőített desinfectio, mely azonban a bécsi nemzetközi egészségügyi értekezlet óta sokat veszített régi dicsőségéből.

Azonban nemcsak a sebet, de a körülvevő levegőt, kötszereket stb. egész az ápoló kezéig mind fertőtleníteni kell. Igen nehéz feladat, különösen ha elgondoljuk, hogy a legtöbb fertőtlenítő szer csak szagtalanító szer, a sebek undorító bűzét eltávolítja ugyan, de

a septicus intoxicatio tovább halad. Kali carb., cupr. és ferrum sulf., acid. carbolie., kali hypermanganicum, sublimatoldat elpusztítják ugyan az evvel együtt a bacteria-vegetatiót, de oly tömör oldatban kell használni, mint azt Billroth számos kísérletei bizonyítják, hogy a sebben új lobot, — azon sok rossz utóbajjal idéznek elő, melyet épen legyőzni akarunk; szóval, fertőtlenítő szereink, melyek száma legio (a fenn nevezettek, továbbá glicerin, alcohol, ásványsavak, chlor, jod, brom stb.) vagy nem akadályozzák meg teljesen a rothadó bomlást, vagy nem türetnék egyáltalában, vagy ha igen, a szerves erjvivőket csak oly tömör oldatban pusztítják el, melyet mint kötszert kár nélkül nem alkalmazhatunk.

Hogy hatékony és ártalmatlan fertőtlenítő szerekkel bírjunk, e feladat a vegytan jövő kutatásainak körébe tartozik; — hogy oly műtétmódot és utókezelést találjunk fel, melynek a járulékos sebkórok megakadályozására nincs szüksége fertőtlenítő szerekre, ez a sebészeknek, meglehet, elérhetlen óhaja.

Elnyelt varrótűről.

Dr. JELENFFY ZOLTÁN gégeorvostól.

Azt hiszem mondanom sem kell, hogy e cím csakis a népies kifejezést adja vissza, s a tű, melynek történetét elbeszélni szándékozom, nem nyeletett el valóban; különben az nekem mint gégegyógyásznak szemem elé nem kerülhetett volna többé.

Mult évi november elején egy nő jött hozzám 14 éves leánykájával mindketten a könyvekben kifáradt rémület képe. A kis leány a délelőtti varróiskolában tölté, még pedig igen sürgős munka mellett, melynek az nap okvetlen be kell végeztetnie. A 11 órai darab kenyeret maga mellé a varróasztalra tette, mely előadása szerint egész tűkkel és tűdarabokkal mindig fedve volt. A szorgos munka mellett csak pillanatnyi időt engedve magának, a kenyérből nagy harapást tesz, s azt rágás nélkül lenyeli. E pillanatban azonban szurást, s egy idegen testnek keresztben akadását érezve torkában, rémülten kéri a környezet segítségét. Ennek hiánya miatt aztán panaszkodni oka nem volt, mert a nálánál nem kevésbé ijedt környezet mindent elkövetett vele, amit a szorongó elme hirtelen hasznosnak elképzelni bír. Kaparásztak torkában kézzel és kanállal, étettek s itatták, a megevett s megivottat ismét kihányatták — eredmény nélkül. A tű ugyan többször változtatta helyzetét, de ki nem jött. Dacára ennek azonban az idegen test érzete megszűnt; a szúrás erősödött s a szakacsont fölött a nyelv mozgulatainál, főképen nyelésnél élénkülve, változatlanul lokalizálta magát. Egy szemben létező banknak hivatalnokai által végre hozzám utasítottak.

A száj, mandolák, a garat hátsó és oldalfalai, valamint a lágy szájpad és iveri vörösek izgatottak, de a keresett tű egyikben sincs. A tükkörreli vizsgálat csak igen nehezen vihető ki, mert a sok maltraitirozás után túlizgatott garat annak érintését nem tűri. Csak egyes tekinteteket vehetve az egyes részletekre, végig viszem a vizsgálatot, de sem a körtegyomrocsokban, sem a gégeben egyebet fölfedezni nem tudok mint izgatottságot, s hogy a hangszálagokat fedő nyák vérrel vegyes. Reményem már csüggedni kezdett, midőn a gége-

fedő egy emelkedése alkalmával a nyelv gyökerén, rövid, sötét, egyenes vonal ötlik szemembe, közelebbi vizsgálat tanúsága szerint — a varrótű. De mily helyzetben! A tűnek mindkét vége elevenben ül; a mellső, kissé balra irányult harmada a nyelvben, a hátsó jobbra fekvő a gégefedő tövében. Csupán a tűnek középső harmada látszik, azonban az is a nyelvgyökérre leszorítva.

Hogy juthatott a tű e helyzetbe?

Mint a kivonatás után kintint, a tűnek hegye fészkelte a nyelvben, s foka a gégefedőben. Nem képzelhető, hogy a nyelvbe szuródott volna az elsődlegesen, s foka csak aztán a gégefedőbe, mert a tű hosszához képest a két szúrásnak távolsága egymástól igen csekély. A tű maga meg nem hajolhatott, azonban a nyelvnek a két szúrás közötti része sem nyújtózhatott ki annyira, hogy a sajátságos helyzet ily módon létrejöhetett volna. Ugyanezen érvek szólanak azonban az ellen is, hogy a tű fokának beszúródását a szájüreg felől fogadjuk el elsődlegesnek, mi különben már csak azért sem valószínű, mert ez esetben az erőnek a tű másik, hegyes végére kellett volna támaszkodnia, a mi bizonyára inkább eredményezte volna ennek mély behaladását. Egyáltalában nem támaszkodhatott volna azonban az, ez esetben sem a nyelv azon pontjára, melyben most fészkel.

Az egyedül valószínű magyarázat az, hogy a tű hátulról a gégtüreg felől, a gégefedőn keresztül szuródott át. Én következőleg képzelem magamnak a dolog menetét. A varrótű egy helyváltoztatás alkalmával a gége bejárására esve, hegye beleakadt a gégefedő nyákhártyájába; hosszabb lévén azonban a gége bejáratának átmérőjénél, foka nem csügghetett le a gége üregébe, hanem ráesett például az átellenben levő kánporcra. Egy vomituritio (melyet e helyváltoztatás okvetlen előidézett) mélyebben beleszurva a tű hegyét, biztosította egyelőre annak helyzetét. Jött azonban egy nyelési mozdulat. A nyelv hátragömbölyödött a gégefedőre, s azt lenyomta a kánporcok felé, e mozdulat által az ezen utóbbiakhoz támaszkodó tűt a gégefedőn keresztül, s öntömegébe beleszorítva. A visszatérésnél a nyelési helyzetből a nyugaloméba, a tűt magával ragadta, a gégefedőnek már kész, tehát igen csekély vagy épen semmi ellenállást nem nyújtó szűrési csatornáján keresztül, úgy hogy az előbbi tartózkodási helyét a légzési cső öblét egészen elhagyta.

Nézetemet igen támogatja az, hogy a hangszálagok véres nyákkal fődvék. Ez friss vérzés bizonyítéka, mert régibb vérzés maradványai a folytonos nyelés és köpzés által már eltávolítottak volna, valamint hogy már el is távolítottak a garat falairól, melyek kétségtelenül szintén több helyen sértve voltak.

Távol legyen különben tőlem, hogy e leírásnak csallhatlanságot vindicáljak. Egy épen lecsuszó falat, vagy más bejutott idegen test (segíteni akaró ujj stb.) vagy a részeknek ily izgatottságban könnyen létrejöhető abnormis mozgulata változtathatott a helyzet kifejlődésén; ennek plausibilis magyarázatát azonban csakis az általam rajzolt kép főmozzanataiban találom.

A kis leány ily módon, úgy lehet azon veszélytől szabadult, hogy a tű a gégebe (hol a nehézségek még sokkal nagyobbakká lehettek volna) vagy a légsőbe bukják, hol aztán egy tűre nézve úgy a természetes mint mesterséges eltávolíttatás lehetősége csaknem teljesen megszűnik.

A megszabadítás eszközéül gégeműtétekre szánt gracilis fogót választottam, s hozzá

láttam a nehéz munkához. A már említett nagyfoku izgatottság miatt, csak kapva, mintegy röptében ügyekezhettem a tűnek középső, látható, de fájdalom, a nyelvre leszorított részét megragadni. Nem szégyenlem bevallani, hogy nagyon sok kísérletem füstbe ment. Több mint egy órai fáradság után végre megvolt az édes elégtétele, hogy a fogó alsó ágának a tű alá csuszását szememmel kísérhetém. A fogó zárját beakasztva a tű hatalmában volt. Mindkét vége be lévén azonban szűrődva, egyszerű kihuzásról természetesen szó sem lehetett. Rá kellett határoznom magamat, hogy a tűnek egyik végét még mélyebben beszúrom, mindaddig míg a másik ez által szabadabbá nem lesz. A gégefedőnek nagyobb engedékenysége volt az indok arra hogy ezt választottam áldozatul. Némi erővel nyomtam tehát hátra a tűt, s egyszermind emeltem azt, míg a tehernek hirtelen megkönnyebbülését éreztem, s a következő pillanatban ismét a nap fényét tükrözte vissza a veszélyes kis eszköz. Most már a baj megszüntével nem lehet csudálkozni rajta, ha igen komikusnak találtam, hogy anya és leány jajveszéklése csak e látványra érte el tetőpontját. A kis leányt néhány óra múlva ismét láttam, s boldogságában alig ismertem reá. Minden kellemetlen érzése megszünt, utóbaj semmi sem mutatkozott.

S most térjünk át történetünknek moraljára.

Főképen két tanulságot vonhatunk belőle. Az első: a gégetükör szükségessége, sőt elkerülhetlensége az általános gyakorló orvosra nézve is. Tudom hogy mai nap már orvosaink nagyrésze tud e műszerrel bánni. Ezek bocsássák meg az annyszor hallott sürgetés felujtását, ha unalmas is az nekik, azon tudatban, hogy még igen sokan vannak, a kikre nézve az nem fölösleges. Mit csinálhattunk volna ez esetben gégetükör nélkül? A tű oly mélyen feküdt, hogy szemünk semmi esetre hozzá nem juthattak volna. A száj- s garatürege szorgos megvizsgálása után semmit sem találva, arra lettünk volna szorítva hogy némi rendszerrel ismételjük azon, részben meglehetősen barbár, találok lövésekhez igen hasonlító műveleteket, melyeknek már környezete által úgy is alávetett, természetesen, az izgatottság még magasabbra fokozásán kívül semmi más eredménnyel, mert a tű ilyféle, s egyáltalán közvetett műveletek által, leírt helyzetét legkevésbé sem változtathatta volna. Végre belenyugodtunk volna, hogy az érzett szúrás csak a tű által előbb okozott sérülés eredménye, s hogy az maga vagy már észrevétlenül kiköpetett, vagy pedig a testbe beliebezett, s így nagy sajnálatunkra tevékenységünk, hatalmunk körén kívül esett. A betegnek reményt adtunk volna az elsőre, s a jövőt kénytelenek lettünk volna a jó sorsra bízni. A természet aztán követte volna útját. A tű mint idegen test az őt környező eleven részeket szűnet nélkül izgatva genyedet, tályogképződést idézett volna elő. Szomorú tapasztalatok mutatják nekünk, hogy mily könnyen párosul még a garat távolabb eső részeinek izgatottsága is a gége bejáratának néha oly hirtelen gyilkoló vizenyőjével. — Itt azonban e veszély sokkal közvetlenebb lett volna. Már maga az első genyedés a gégefedő tövét körülvevő, gazdag és laza kötszövetben jött volna létre. E gazdag kötszövet azonban a gége egész bejáratán körül folytonos, veszedelmes gyűrűt képez, nagy részét téve ki a kán-gégefedő redőknek, hamis hangszálagoknak, bőségben borítva el azonkívül a kánporeoknak különösen hátsó lapját és felső részét valamint a Santorini és Vrisbergi porcokat is. Tekintve e folytonosságot, alig képzelhető, hogy a beteg a gégeviznyőt elkerülhette volna. E vizenyőnek közvetlenül és folytonosan működő okát azonban

eltávolítani képesek nem lévén, teljesen tehetetlenül állottunk volna ellenében, más szóval betegünk szomorú sorsnak nézett volna elébe. De föltéve még az alig föltehető is, hogy vizenyő nem jó létre; mi a jövő? Az idegen test az azt fogva tartó lágy részek elgenyedése folytán szabaddá lesz, s a játék előlről kezdődik, épen úgy mintha ez csak most jutott volna be.

A vaktában alkalmazott eltávolítási kísérletek szokásos módjai sokkal alkalmasabbak egy tűnek bellebbezésére az organismusba, mint annak kiűzésére. A kiűzés egyáltalában egyenes segély nélkül igen nehezen történhetik meg. A természetnek kétféle erő áll szolgálatára, hogy egy idegen testet az emberi szervezetből eltávolítson: folyadék, mint nyák, nyál, geny, néha vér; vagy pedig a tüdőkből kirohanó sűrített levegő. Egy tűnek fajsúlya azonban mindezen mediumokénál sokkal nagyobb, azonfelül kicsiny tériméje folytán még ellenállást is alig nyujtva, hiányzik a támpont, melyre ez erők működhetnének. Talán legnagyobb akadályt képez végre még a tűnek alakja, minthogy a hegyes végek utközből is bárhol megakadhatnak ismét, mindenütt lágy részek által képezett pályájukon s így meghiusíthatják a kivettést.

A szervezet azonban, eltekintve az esetünkben leírt kiválóan kedvezőtlen helyzettől, egy tűt mindig mint idegen testet fog tekinteni, bárhol fészkelte volna is az be magát, s a jelenléte által okozott ingerre mindig genyedéssel, tályogképződés vagy fekélyedéssel fog felelni. Ha a tű a garatür valamelyik falában, vagy a körtegyomrocokban tartózkodik, a fenn elsorolt veszélyek folyton fenyegetnek. Ezek természetesen még sürgetőbbek lesznek, ha a tű egyenesen a gégebe fészkelné be magát. Mindezen esetekben a tű elsődleges vagy másodlagos eltávolításának lehetősége, természetes vagy mesterséges uton még mindig fenn forog. De ha az egyszer a légcsőbe jutott, vagy a bárzsinon lefelé vette útját — ily szerencsére többé számítanunk nem lehet.

Hogy mi egy tűnek további sorsa ily esetekben, arról részletes tudomásunk nincs. Egyes kóreseteket említ az irodalom, melyekben az ily módon bejutott tűk, hosszú idők után a test felületére hatolt, a legkülönbözőbb helyeken támadt tályogok tartalmával egygyütt jutottak végre napvilágra. Annyit tudunk tehát, vagy a varrótűk a testben néha mesés vándorlásokat tesznek. Az egyes esetben követett irányra, vagy az irányadó erőkre azonban, még csak valószínűségeket által sem vezettünk.

Bizonyos az, hogy a vészthozó bolygó zsidó még ha nemesebb részeket elkerülve, közvetlenül nehezebb esélyeket elő nem idézne is, környezetének mindig átkát fogja képezni, s hosszú útjának bármely pontján szolgálhat alkalmi okául, kártékony hatályok történetes hozzájárultával mélyebb zavaroknak, melyek itt kisebb ellenállás helyére találhatnak.

Egyenes, közvetlen segély tehát az egyedül célhoz vezető hasonló esetekben, s azért gégetükör és egy gégefogó, egy orvos műszerei közül se hiányozzék, mert csupán e műszerek segélyével vagyunk képesek a garatba, vagy gégebe került idegen testek ellen biztossággal járni el.

Második kötelességünk a prophylasist illeti. Minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy az átkos könnyelműséget, mely a nőket tűkkel való bánásmódjukban jellemzi megszüntessük, s őket e tekintetben is meggondoltabb viseletre szoktassuk. Ez ügyekezeten nemcsak hogy fáradságot kimélnünk, de kifáradnunk sem szabad, tekintve azt, hogy néhány

komoly, idejében alkalmazott, s világos okokkal támogatott szóval megakadályozhatjuk esetleg emberéleteknek veszét, vagy legalább veszélybe döntését. A szokásos rendet követve ezen intést mint óvrendszabályt előre kellett volna bocsátanom. Szándékosan tértem el e sorrendtől, s kérem önöket, ha akarják hogy intéseik mélyre hassanak, írják le előbb hölgyeinknek a hajmeresztő veszélyeket, melyekkel egy tűnek elnyelése jár; ne sajnálják az élénk színezést, s komoly, résztvevő szavakat. Magyarázzuk meg nekik, hogy a tűnek szájban tartása egy véletlenül bekövetkező csuklás, vagy nevetés által vészessé válhatik. Nem kevésbbé a tűnek s tűdaraboknak gondatlan széthányása, evés a varró asztalnál stb. A családanyát emlékeztessük reá, hogy önmagáénál kedvesebb léteket kockáztat, mert a veszély még nagyobb az elővigyázatra képtelen gyermekekre mint önmagukra nézve. Ha gyermekei nincsenek a nőnek, ölebének vagy macskájának veszélyét vonjuk segítségül. Ne tekintsünk semmi rugót kicsinynek, mert tudjuk azt, hogy az ember legkönnyebben kormányozható gyengéi által. Sokszorozzuk és folytonosítsuk behatásunkat azáltal, hogy a bizalmukat bennünk helyező családoknak férfitagjaiba átszűrjük és meghonosítjuk ügyekezettünket. Egy szóval ne feledjük, hogy a jó orvosnak nem csupán gyógy- és műszerei, — de igen jelentékeny mértékben a családi és társadalmi élet viszonyainak észélyes felhasználása által is kell hatnia.

E törekvésre fordított szorgalmunk gyümölcsei tagadólagosak lévén, természetesen soha szemünket gyönyörködtetni nem fogják, s jutalmunk csakis lelkiismeretünkben lesz. De minden esetre kedvesebb lesz ezen titkos jutalom, mintha hanyagságunkért kellene ugyanazon kérlelhetlen bírónak keserű büntetését szenvednünk.

Felső-Zemplén megyében általában különösen a megigézés ellen használt népgyógyszerekről.

Dr. GRÜNBLATT JAKAB járási orvostól.

Minden vidéknek és tájéknak megvannak saját szere, melyek különös esetekben alkalmaztatni szoktak, és mivel az ember ösztöne is az, hogy magán vagy máson, ha látja, hogy szenved, segítsen, a természet minden zuga kibuvároltatik azon cél elérésére. Hogy miért épen a nőnemnek jutott a gyógykezelés, az nehezen megmagyarázható; de az igaz, hogy nagy részét a nép-gyógyszerekkel való gyógyításának ők viszik, a sok mindenféle kül- és bel-bajok ellen ők tudnak mindenféle fűveket és nedveket, melyeket a Belzebub konyhájából eredetnek mondának; a természet az esetleges sikert sokszor valóban nem tagadja meg. Ugy volt az az endori boszorkánytól kezdve egész a mostani somnambül és magnetikus szalon-büvésznőig; csakis a lassú, de biztos léptekkel haladó népművelődésnek hatalmas fáklyája fogja elűzni a babona és előítéletek sötét fellegeit.

Én csak saját tapasztalataim nyomán bátorkodom közölni a vidékünkön a megigézés ellen használt szert (Porobonya). Sajnos hogy ezen kórt sem Romberg, Eulenberg, Hasse, sem a többi ideg-műszervezeti tekintélyek nem ismerik, és hiába is keresnők azt a

a régi Psihophysiologiában is; de ismeri azt a vén banya, ki a kórjelzést hajszálnyira meghatározza. A kór mindkét nemnél elő fordul; egyszerre lepi meg az embert; a megigézés perctől kezdve egészsége nincs; a méh-nádra férfinél is létezik (Hirtl ellenében); de sokkal többet szenvednek benne a nők, különösen a fiatalok. A betegség rendszeren előfordul 14—50 évesig; jellege idült rohamokban fellépő; székhelye a hasban, különösen a közepén, melyből rándulásokat tesz az egész testbe, és visszajöven megnyugszik; élő lénynek, kigyó alaknak mondatik, mivel mozgásai a hasban hallatszanak. Kórtünetek: az egyén egészségi állapota gyengült, többnyire rossz színben van, sápadt gyakran szenved hasfájásban, csikarásban, nőknél az alhasban a havitisztulás rend-ellenes, a hasfájás rohamos, gyakran kínzó, annyira, hogy a beteg a földön hever, az idegrendszer izgatott, az étvágy elmulik, többnyire mindenféle görcsös tünetek; ez utóbbiak férfiaknál is fordulnak elő.

Okai a gyűlölő egyénnek megigézése, a ki azon képességgel bír, hogy a legesekelebb értékű cserépnek, rongynak, vagy főzeléknek azon utra való kitevése által, — melyen ellensége keresztül megy, ezt megigézi, és ennek azon perctől fogva kell szenvednie, míg nem az igéző kör feloldatik, vagy ugyanazon egyén vagy a varázsemlő (vrazs) által sikerül ezen kórt kiűzni a testből, még pedig elevenen; siker hiányában a kísérlet ismételtetik.

A gyógyítás nagyjából mindenféle dudvákából készült fürdők és a megigézés ellen adott orvosság által eszközöltetik.

Az orvosság — a mint azt többször láttam — közönséges pálinkában vagy erősebb bor-szeszben adatik be, és lytta vesicatóriának porrá tört szárnyaiból áll, melyeknek zöld színű csillámló részei igen jól kivehetők; ezen adag egynehány napig ismétlendő, míg nem iszonyu bél- és alhas fájdalmak — és legnagyobb vizeletre hajtó görcsök között gyakran vérrel vegyült — állítólagosan — élő pondrók nem mutatkoznak, és pedig 6—8—12 sőt több is; a fájdalmak lassan eltűnnek, és a vizelettel elmúltával teljes gyógyszünet tartatik, míg len rosszabbulás alkalmával a kezelés újra ismételtetik; vannak egyének, kik azt 2—3-szor is megkísértik.

Véleményezés: a mi a kórt illeti orvosi szempontból, bizonyos, hogy többnyire sápkóros fiatal lányok vagy méhbántalmakban szenvedő asszonyok, részint vérszegény, részint méhkóros, úgy szintén máj-túltengésben, vesebajokban szenvedő férfiak is találhatnak. Ezen áldozatok között, kiknél a fennebbi tapasztalatok alapján a cantarides — mérgezés következtében nagy mérvű gyomor bél-lob (Gastro enteritis), és különösen mint a vesékbe ható mérgek következtében, húgyhólyaglob származik, és az ugynevezett élő pondrók a lob folytán lehámlott belhám foszlányok, melyek a vizeletben uszkálnak; egy szóval ezen megigézés legyőzése, mint felföldi népünk között elterjedt és ismeretes gyógyeljárás semmi egyéb, mint szándékos mérgezés, mely veszélyes kimenetelt is von maga után.

A babona ezen káros gyümölcseinek kiűrtása végett szükséges volna államorvosi és közegészségi tekintetből a nép felvilágosítása és minden kuruzslás szigorú büntetése. Hogy ily adatoknak gyűjtése népművelési tekintetben érdekes, közegészségi szempontból pedig üdvös, az kétségbevonhatlan; ennél fogva bátorkodom t. ügytársaink közreműködését ily adatok gyűjtésére és közzétételére felhívni.

Észleletek az 1873-ik évi cholera járványról Nógrád megyében.

Dr. PLICHTA SOMA megyei főorvostól.

Az 1873-ik évben Nógrádmegyében grassált cholerajárványt illetőleg van szerencsém észleleteim eredményét tisztelt ügyfeleimnek tudomására juttatni.

Nógrádmegye területén a mondott év február havában tünt fel legelőbb e kór, de csak szórványosan egyszerre több helyütt; legerősebben Salgó-Tarjánban, innen ereje és terjelme mindinkább fokozódott, s végre július hó közepén érte el teljes erejét.

Mennyi küzdelmet, mennyi fáradságot és fájdalmat! mily sok áldozatot okozott e néhány hónap!

Nógrádmegyének 76 □ mértföldnyi 198,000 lakossal bíró területén június hó 23-ától aug. hó 31-ig megbetegült összesen 19,740 egyén, kik közül meghalt 7347 vagyis az összes lakosságnak 28 és $\frac{2}{7}$ ezredrésze vagyis 2 és $\frac{8}{10}$ százaléka s meggyógyult 11,459 beteg.

Az epidemia kitörését megelőzőleg igen gyakran észlelhetünk oly tünetcsoportokat, melyek a gyomorbél-huzam hurutos mivoltát constatálták; a lakosság legnagyobb része oly fajlagos csorvás bántalmat szenvedett, melyek más alkalommal igen könnyen gyógyíthatók voltak, de jelenleg a legbehatóbb szerelésnek is ellent állottak.

Éjszakkeltől vándorolt be hozzánk, s délnyugaton hagyta el megyénket, utjában lefolyása, okbeli viszonya, sok helységek teljes mentessége által valóban szeszélyes és következetlen jelleget öltött fel.

Csodálatos! azon vidékek, hol 1866-ban a cholera legrémesebben uralkodott, most e járványtól teljesen menttek maradtak, és viszont — hol a mondott évben még csak szórványos jelleget sem kült, jelenleg leginkább ott pusztított.

Első állításomra vonatkozólag világos példaként említhetem meg Tosonczát, hol 66-ban a csak alig 300 lélekkel bírt helység 116 halálessel adózott, és most midőn e kis, völgybe rejtett falu körzete megtörötten nyögött a cholera hatalma alatt, még csak sejtelemmel sem bírt a járványról, pedig talaja bizonyára a legujabbkori diluviál productio.

Tartama alatt, sőt már jóval előbb a járvány fellépte előtt a talajvíz állásának ingadozása volt észlelhető; de az Ozontartalom mennyisége, — mely miként sokan állítják — lényeges befolyással a kór terjedésére, mit sem hatott. — Erejét? nem úgy miként más alkalommal a talaj milyensége fejleszté vagy töré meg a likacsos, homokos, agyagos és kavicsos talaj; ma nem volt oly befolyással reá, de némely helységek helyi viszonya például egy emelkedés vagy hegyirányában elhelyezett falvak valamennyien meg voltak a járvány által támadva, míg az ezen magaslaton alul eső falvak majdnem járványmentesek maradtak.

Tény az, hogy alant a völgyben a gyér népesedéssel bíró falvak kevésbé voltak megtámadva, míg ez évben a hegymagaslaton lakókat, szórványosan épült házsorokat sem kerülte elpusztító ereje, pedig miként állítják, e tájon az ősemlék se látta közöttük e

rêmes vendéget; — hogyan jutott el közéjük a gerj s mily viszonyok közt terjedt odább-odább? az ki nem deríthető.

Autochton (önszármazásilag) sehol sem lépett fel; majdnem mindenütt constatálható volt a behurcolás. Szembetűnő időleges különbség észleltetett e szórványos és epidemicus jellegű kór lefolyásánál, a mennyiben amott lassú, itt pedig a leggyorsabb lejárattal bírt; amott kevesebb, itt gyakoribb halálozással.

Közvetlen ragályozást vagy choleras egyénektől származott szennyes ruha által való megbetegülést, szigorú kutatásom dacára sem fedezhettem fel; az constatált dolog, hogy egy és ugyanazon lakás több betegülési eseteket mutatott, és csak miután szigorú lefertőzés alá vétetett, szűnt meg körzetében a betegülés.

A járvány megszűntével igen makacs váltóláz lépett fel, mely utókövetkezményei által szintén számos halálozást termelt; szembetűnő volt, hogy majdnem mindenki mocsár gerj kórban szenvedett. — Az epidemia fejlődésének növekedési és csökkenési szaka világosan észleltetett, annál az egyes esetek igen rövid lefolyásuak, felette veszélyesek voltak gyakori halandósággal, — emitt már hosszabb lefolyással, enyhébb alakkal, s kevesebb áldozattal jellegzé magát; sok helyütt a növekedés és csökkenés egymással többször váltakozott.

Vidékünkön általában a 73-ki járvány igen heves volt, nem oly szelid átmenetű mint a 66-ki; de tartalmasabb, veszélyesebb és sokkal terjedesebb; most a nyári hónapokban pusztított közöttünk, akkor talán a késő őszi napok időjáratí viszonyai mérsékeltek annyira erejét.

Ott, hol a gerj megvolt, a hajlamosított egyénre legkárosabb befolyással bírt; — az intő kórjelnek elhanyagolása, a piszok, a légáramlat nélkül való zárt helyek, meghülés, rendetlen élet és saburratio, szóval oly alkalmi okok, melyek befolyása mellett az elgyengült szervezet képtelen volt leküzdeni az universum méreg erejét. — Esőzés után, midőn a talaj lyukacsait a víz egészen kitölté, a betegülés kevesbedett, valószínűleg azért, mert a tapasztalat szerint a víz a cholera-gerj hatékonyságának tényezője nem lévén, ily alkalmal a mérgeanyag erejének képződése is megtörött.

A kór által való ismételt fertőzést egy és ugyanazon egyénnél nem tapasztaltam. A közlekedés nagyobbodása, mint azt vásárok alkalmával észlelhetjük, szaporította a megbetegülést.

A fertőzés kevésbé támadta meg az anyagilag jobb sorsúakat, mert ők az alkalmi okként szolgáló káros behatásoktól inkább őrizkedhettek, s rendszerebb életnek örvendhettek; míg a szegényebb sors, az értelmetlen osztály nagy számú betegüléseket mutatott.

A desinfectionnak jótékony hatását jelzi az, hogy oly házak lakóinál, hol ennek igénybe vétele előtt nagy számú betegülési esetek merültek fel, a lefertőzés eszközése után mind a betegülés, mind a halálozási szám kisebbedett, sőt sokszor teljesen meg is szűnt.

A járvány növekedési időszakában volt a legtöbb halálozás, és pedig minél előbbre ment az intő hasmenés, annál gyorsabban fejlődött ki a fagyossági és asphycticus stadium, midőn a beteg arca hypocriticussá vált, hőfoka teljesen alá szállt, színe kékes lett, nagy fokú görcsök jelentkeztek, és paralysis tünete közben meghalt; ha pedig esetleg igen ritkán

a visszahatási időszak fel is lépett, annak dacára a kórfolyamat: cholera typhoiddā alakult át.

Utóbajokként tünt fel a cholera typhoid, többnyire súlyos cholera esetekből, gynomorbél-hurut, néhány esetben marasmus.

Orvosi gyógykezelésben minden járványos község részesült.

Az óvrendszabályokon és közintézkedéseken kívül, mely eljárás — nagy értékkel bírt, legtöbb eredmény ott jött létre, hol a beteg kellő időben jutott gyógykezelés alá, t. i. midőn az intő hasmenés keletkezett, s ha a beteg ezen időszakban ágyba feküdt, és megizadott; ha az egyén elhanyagolta baját, melynek foka ha előbbre haladt, ekkor csak is kielégítő, de nem biztosan ható szerül tünt fel az opium, valamint annak praeparatuma.

Én sok esetben a diarrhoea ellen Pulvis Doveri, — a kórfolyamat ellen rectificált Spiritusban oldott fekete kávé és Champhor folyadék adagolásával épen azon eredményt értém el, mint más esetben a »chloridina« és egyszerű borókafőzet adagolásával.

Fájdalommal kell bevallanom, hogy eredményként azt észleltem, miszerint teljesen kifejlődött kór gyógykezelésénél vényt csakis azon indokból irtam, mert: »Melius est anceps remedium quam nullum«.

Észleletek az 1872–73-ik évi cholera-járványról orvosgyakorlati és államorvosi megjegyzésekkel.

Dr. TÖRÖK JÁNOS járási rendes és megyei tiszteletbeli főorvostól.

I.

Gyógyászti észleleteim.

382 valódi cholerában szenvedett egyén közül, kiket kezeltem, előjött 1872. november hóban e betegség egy férfi, ki elhalt.

December hóban 9 férfin, 5 nőn, 5 gyermekben, össz. 19-en. Ezek közül gyógyult 5 férfi, 2 nő, 2 gyermek, összesen 9 egyén; elhalt 4 férfi, 3 nő, 3 gyermek, összesen 10 egyén.

1873-ban gyógyult férfi, nő, gyermek.

Januárban	2,	4,	2.
Februárban	2,	2,	—
Márciusban	4,	7,	3.
Áprilban	5,	6,	—
Májusban	3,	2,	—
Júniusban	20,	22,	9.
Júliusban	24,	38,	11.
Augustusban	21,	35,	19.
Septemberben	4,	9,	4.
Octoberben	1,	1,	—

Összesen . . 86 f., 126 nő, 48 gy.

1873-ban elhalt férfi, nő, gyermek.

Januárban	3,	2,	1.
Februárban	2,	—	—
Márciusban	1,	—	3.
Áprilban	—	—	—
Májusban	6,	3,	—
Júniusban	10,	8,	4.
Júliusban	9,	10,	6.
Augustusban	9,	8,	8.
Septemberben	3,	1,	1.
Octoberben	1,	1,	—

Összesen . . 44 f., 33 nő, 23 gy.

E szerint gyógyult 260, elhalt 100 egyén.*

* Áprilban egy honvédnél s októberben egy ragályi férfinál ismeretlen maradt a kimenet.

Százalékokban:

380 ismeretes kimenetű esetből, melyek közül 140 férfi, 164 nő, 76 gyermek volt:

Gyógyult f. 65,0%₀, nő 78,1%₀, gy. 65,7%₀

Elhalt » 35,0%₀, » 21,9%₀, » 34,3%₀.

Az átalános arány a gyógyultak s elhaltak közt úgy volt, mint 70,8%₀ a 29,2%₀-hoz.

A két év alatt esett évszakonként:

télre (dec.—febr.) 39-ből 53,6%₀ gyógyulás, 46,4%₀ elhalás.

tavasza (márc.—máj.) 43-ből 69,8%₀ » 30,2%₀ »

nyárra (jun.—aug.) 271-ből 73,5%₀ » 26,5%₀ »

őszre (szept.—nov.) 27-ből 70,4%₀ » 29,6%₀ »

Számtalan oly eset jött tudomásomra nekem, mint Gömörmegye tornallyai járása tiszti orvosának, főleg saját kutatásaim folytán, melyben nemcsak az orvosi kezelés, de még a falvakban jókor kéznél tartatni rendelt opiáták használata is egészen elmulasztott, mint-hogy többször állítólag nem is volt arra idő.

Nálunk a cholera kivált eleinte nagyrészt inkább egyes gócekban szétszórtan jött elő, egyes házakban vagy házesoportokban és pedig előbb a főbb útvonalak mellett lakó, tehát a nagyvilággal élénkebb közlekedésben levő, később a félreesőbb helyeken, hová szintén rendszeren más helyről hurcoltatott be. Nevezetesen ki lehetett mutatni, hogy több egyén út-közben betegült meg; péld. Chisnyó-vizéről Mellétébe, Jólsvárról — vásárról — Zsórba, Rimaszombatból Mihályfalvába hazamenő férfi; azonban nem idézett elő mindig az első behurcolás elterjedtebb bajt, péld. csak pár egymással érintkezésben volt egyént lepett meg így a cholera, később újból más forrásból jobban elterjedvén, nevezetesen Zsórból rokonától így vivé egy nő családjába, Mihályfalvába azt, mely majd mindnyájukat kipusztítá az élők sorából, míg a ragály-anyagot nyújtó rokon maga megélt. Nemcsak ugyanazon háznál, de a legközelebbi szomszédságban is több eset fordult elő, még eleinte, midőn az első ízben szenvedettekről, csakis mint cholerában elhunytakról értesültünk. Később is, péld. F.-Vályban egy családban és az odajárt rokonok, segítők közül több megkapta a cholerát. Sok azonban mentt maradt attól, bárha sokat forgott is cholerások körül.

Egyes esetben hazulról meg sem mozdult egyén volt első ízben cholerás, péld. az 1872-ik évi novemberi első cholerás nő Horkán így járt. Szomszédja egy ifjú férfi Giczén járva betegült meg, de később mint ő. Baracznán pedig még 1872. ápril havában láttam egy nőt a cholera teljes képét, de ezt ekkor csak »kimerítő bélhurut« név alatt jegyzém naplómbe, bárha több napi hasmenés is ment ott előre, hascsikarással, mely végre egy éjjel 15-ször is történvén, epehányás mellett nagy összeeséssel, igen gyöngye, vékony érlökéssel lábikra stb. görcscesel, tagelhidegüléssel, elkéküléssel járt. Itt június hóban ismét volt hasmenés. Szeptember hóban egy úri egyénnél volt hasonló choleraféle baj Keleméren. Az ily esetek (Oesterlen szerint) a cholerának egyéni hajlam folytán, járványnélküli kifejlődhetését bizonyítják; innen eredt a szórványos esetek megkülönböztetésére célzó »európai cholera« elnevezés. Eme válfaj (varietas) valóban el is különzendő, minthogy járványos kiterjedést nem igen szokott venni. (Nekem ugyan arra is volna egy példám, hogy a járványos terjedés

sém lehetetlen, nevezetesen ilyen a harkácsi biró, 1867-iki halálos esete, melyet augusztus végén ugyanott több könnyebb cholera is követett, melyeknél a hasmenés elleni korai intézkedés teljes sikerre vezetett. (Lásd ezt megemlítve az »Orvosi hetilap« 1870-ik évi folyamának 193-ik lapján).

Beteges, különösen korábban váltólázban, bélhurutban szenvedett és iszákos vagy egyébként kicsapongó egyének, kivált dáridó után lőnek megtámadva, főleg eleinte az ily esetben gyakrabban halálössá is vált fölöttébb heves cholerarohamtól; olykor hirtelen, de mégis többször újabb hasmenés, váltóláz előremente után; egyes esetekben így, különben egészségesek is, épen a váltóláz várt rohama idejében (péld. Szentkirályon). Később több egészséges egyén lőn cholerássá, mint eleinte, főleg az Obermeyer tr. s Bélus páterén is bebizonyult, sőt Högyes tr. s Popoff Leo által állatokon kísérletileg is kimutatott, egyénről-e egyénre átvitel (fertőzés, vulgo »ragályzás«) folytán, péld. Méhiben, Sz.-Királyon. Ezen átvitel Högyes tr. szerint mind a gyomorbélűrülékek fejleményeinek belégzése, mind azoknak a gyomorbélhuzamba jutása által történhetik, — ha előbb nem fertőztetlennítették, még bomlásba menésök előtt; sőt Popoff szerint ekkor könnyebben. A vizelet is így hat ez utóbbinak vizsgálatai szerint.

Azért nem kimélt meg e betegség egy életkort sem, és elegendő lőnek áldozataivá még az egészen egészséges, erős, jómódu egyének közül is, ott, hol a ragály a járvány terjedésével több gócból is kiindult. Különben általában inkább a szegények közt pusztított a cholera nálunk is, péld. a zsúfoltan együtt lakó eseléség, cigányság közt (Szkároson) és pedig annál inkább, minél több moesok közepette, minél nagyobb nyomorban éltek s ha a fáradalmaknak, átázás, átfázásnak is valának kitéve. A tudatlanság, értetlenség is elősegíték a baj terjedését. Ezek a mindenütt újra meg újra megrendelt fertőztetlennítés és a hasmenés ellen jókor ajált mielőbbi eljárás hasznos volta iránti kételyben, s azért mindkettőnek, valamint általában a betegápolásnak elhanyagolásában megfoghatlan közönyösségben nyilvánultak; táplálva a majd minden járvány alkalmával tapasztalható előítételektől, melyek úgy a hatóság, mint az orvosok ellenében csak növelék a bizalmatlanságot; midőn péld. Levárton még a járvány-orvos által a mosásra használt rozabb folyóvíz helyett ajált forrásvíz megmérgezésére is gondolt, régebbi szóhagyományok után a pór nép. Sok helyütt pedig a községek számára kellő utasítások mellett megrendelt, de egyes esetekben kissé bővebben használt opiáták ártalma nevezetesen azok bódító hatása (melyet még eben is megkísérlettek Hanván), elidegeníté a népet az orvossággul »mérgező szert« használó orvosoktól. Míg másutt, p. o. Harkácson, Szkároson, Imolán, N.-Kálósán a hasmenés elleni hasonló szerek jókori s óvatosabb alkalmazása, papok, földbirtokos urak, mint mindkét részről bizalmi férfiak közbejöttével, sokat megmentett a cholera-rohamtól. Ily helyen nagyobb lett a köznép bizalma, hacsak egy időre is szereink iránt. Tán kissé fölöttébbi bizalom jele, de egyúttal értelmetlensége is volt az, midőn a cholerás halottaknak meg nem engedett, de azért megtartott torában Zsórban az opiumcseppeket kiosztván, a helység előljárói még az egészségesekkel elfogyasztatták. (Szerencsére csak is apró adagokban.)

Később a himlő s váltóláz-járvány a cholerával együtt dühöngött, egymásután még ugyanazon egyénen is előjövén. A himlő 2-ik hetében épen a kúteg virágzásakor, egy recs-kei nő a cholerát is megkapván, belehalt. A »Betekints«-nél Tornallya mellett, egy beteg

mindkettőt jól kiállá egymásután. Arra is volt eset, péld. Lekenyén, A.-Kálosán, hogy az egyszer már cholérából fölüdült egyén ugyanazt másodszor is megkapván, belehalt, vagy újra felüdült.

A járvány ismételten mutatkozott Szkároson, S.-Gömörön, Deresken; Hosszúszón stb.

De vidékemen különben, ha gyérültek is olykor a cholera-esetek (észleleteim szerint febr. april hóban 1873), soha sem szűntek meg egészen a járvány alatt, legalább hasmenés alakjában mindegyre fönnállván a kórhajlam itt-ott. Tán az időjárásnak is volt erre befolyása, a mennyiben már oct. hó végétől 1872-ben megteltek a folyamok és egész nov. dec. hóban magas volt a vízállás, — a talaj pedig igen át volt ázva. A beálló tél igen szelíd maradt ezután 1873-ban is; és nedűs, a föld alig volt megfagyva s csakis kis időre; majd korán tavaszodott, a növényi tenyészet már márc. 2-ik felében díszlett.

April, május hóban több esőtől a folyamok ismét igen megteltek, lassan apadtak; velök junius, julius, augusztusban a talajvíz alábbszállt csaknem szeptemberig, midőn ismét emelkedett. A kútíz már télen kellemetlen iszap-ízű volt, s ilyen is maradt ez időben egyre, hihetőleg az igen átázott földből sok bomlási termény szivárogván abba. — Nem csoda ily körülmények közt, hogy a fertőzősi bajok egyre nagyban fönnálltak, egész szept. hó 2-ik feléig, midőn a lég tartósan hűsebbé vált.

Szövedményül örjögést, mint himlő alatt s utána (S. Gömörön és Deresken) cholera után is észlelénk (Deresken), jelétül annak, hogy állandóbb agybajt is okozhat az.

Kezdetben ritkább volt mintegy utóbajúl itt a typhoid, cholera roham után, — a súlyosb (asphyct) esetek kíséretében, később gyakoribbá lőn. Különben nem volt az általában tetemes lázzal járó, névszerint a végtagok többnyire hűsek maradtak többé-kevésbbé. A hasmenés e korszakban is rendesen fönnmaradt, vagy még tovább is egy-időre, néha huzamosban sőt vérhas-féle bántalom is társult hozzá, (mint croupos vastagbéllob); egynél pedig Méhiben toroklob, majd genyedő fültő mirigylob követé azt, midőn a nagy kimerülés dacára életben maradt az illető férfi. Itt nem is volt anuria, hanem a vizelet fönnakadás a húgyhólyag fél-hüdéséből származott, a mennyiben ruganyos catheterrel sok vizeletet voltam képes abból kibocsátani. Másoknál is találtam különben telt húgyhólyagot a typhoidszak alatti kábultság közepette (F. Vályban péld.) annyira, hogy húgycsapolás vált szükségéssé — ismételten.

F. Vályban sokan ürítettek orsonyákat a cholérások közül s erre fölüdültek; ugyan ez történt egy lökösházi kisasszonynál is. Ezt azért emlitem, mert Popper tr. mint ministeri biztos a cholera-járvány alatt nálunk is ismételve megfordulván, arra figyelmeztetett, hogy a cholérásokon tett boncolatai alkalmával többször a bél s máj orsonyák általi átfúrásának volt kénytelen tulajdonítani hirteleni elhalást.

Midőn több egyént észlelék egyszerre nyáron, miként statistikai adataim mutatják, aránylag sok felüdült betegek közül, mert könnyebb cholera-esetek is nagyobb számmal kerültek a tömegesen észleltekké közé, bárha a csak hasmenésben szenvedetteket kihagyám a számításból, ha épen cholérások közt voltak is azok (péld. Imolán, Puhafőn stb.) A nagy elfoglaltság közepette a vizelet fehérsége tartalmát, melyre bold. Hermann Adolf tr. kórházi főorvos, a cholera fokát illetőleg nagy súlyt fektetett nem volt időm kipuhatolgatni

nagyban; általában ilyenkor az észlelet nem lehet oly szabatos a vidéki gyakorlatban, mint akkor, midőn éjjeltünk-nappalunk nincs ugy igénybe véve.

Mi különben nagy elfoglaltatásunk mellett csak az első esetekben tévénk boncolást a járvány megállapítása céljából olyanokon, kik éltükben már a cholera képét tündétek föl.

Az első esetben Horkán Osgyáni Pál járás orvos ügyfelemmel, ki az illető járványkerület orvosa volt, végzők azt. A férfi 22 éves volt. 1872. nov. 22-én reggel hajnalkor hasát kezdé fájlalni, midőn szomszédságában az első cholérás feküdt halva; vagy 3-szor bőven voltak bélürülései is, és kissé ökröndözött e mellett, lábikráiban pedig görcsöt kapott nagy mérvben, sőt »megmerevült minden tagja«. Már reggel hideg izzadásban úszott. Délután 3 óra tájban fönnbibi járásorvos s Madarász Rezső tr. megyei főorvos együtt szemlélék meg őt. Ekkor végtagjai igen el voltak hidegűlve, érlökéseit nem lehetett kitapintani, ajkai, végtagjai kékek voltak, sőt fonynyadt redős bőrűek is, az arc hyppocraticus. Éjjél tájban halt el az egyén, nagy kimerülés után, a nélkül hogy sokat ürített volna. Bélürüléke híg volt, az ürítés vége felé kissé véres, — végette kijárt »szanaszét.« 23-ikán reggeli 9—10 óra közt boncolám. Sovány beesett szemű volt, arca kékes, állkapcsa s végtagjai igen merevedtek valának, hátán az oldalrészekben pedig igen elterjedt kékes hullafoltok. A koponyaürt nem nyitók föl (minthogy a falu segítőket nem adott). A gégében sok meglehetősen tiszta, kevés habzó viznemű anyag volt, a torkolati visszerekben kevés fekete, sűrű vér, — a mellkas boralatti kötszöveve zsirtalan, az izomzat szárazabb sötétvörös, barnás színű, a szívburokban kevés tiszta savó az összehúzóódott bal szív felében kevés híg vér, a kitágult jobban sok fekete, rostany alvadékokkal. A tüdők kissé oda nőttek, a bal általában, a jobb csak hátsó felszíne felé volt fekete vérrrel beszűrődve. A máj, lép vérszegény volt, — emez csaknem száraz, az epehólyagban sok sárga epe. A gyomorban kevés híg, kissé zavaros, fehér pépszerű foszlányokkal vegyült folyadékot lelénk, takhártyája nyálkadús, sáppadt, itt-ott apróbb-nagyobb szigeteken szürkés vörös volt, a többi — kevésbbé puffadt vékony belek közül az éhbél külsőleg piros recézettel bőven el volt látva, sok hullámozó folyadékkal telve, mely fehéres, zavaros, kissé vörös színre hajló volt — a takhártya itt-ott halvány, rajta fehéres pépes nyálkás réteg késfoknyi vastagon, — hasonlót lehetett látni a halvány takhártyájú vastag beleken és a csipbélben is, mely külsőleg kékes színű volt, összesebb esett, általában piros egyenletesen belövelt takhártyájával, mely itt-ott kiemelkedett fél-fél kásányi tűszőcskéket mutatott.

A belfodor-mirigyek kissé duzzadtak voltak, legfőlebb félmogyorónyiak. A vesék inkább petyhüdték, nem vérdúsak, a jobb vese kelyhében nyálkás anyagot találunk, a húgyhólyag dió nagyságúvá húzóódott össze, kevés vizelettel.

Egy másik esetben G. Panyiti 40 éves sovány uti őrnél Pacek Mór tr. megyei főorvos tévé jelenlétében a boncolást, midőn járványkerületemben, ellenőrködési szemle végett kiküldve, velem járt egy ízben, szinte a járvány kezdetén.

Az illető egyén 1872. év nyarán váltólázban szenvedett, a faluban ekkor elhalt első cholérás csavargó nőtől igen távol lakott s nem volt vele érintkezésben. Nov. 30-án hasmenést kapott. Dec. 1-én, midőn látám, már nem vizelt, némi hasfájása volt, igen gyakori viznemű »rizsléféle« bélürülései valának, összeesés mellett, mihez arc- és végtag-elkékülés és hidegedés, száraztag nyelv, gyors, puhább érlökés járult. Nagy nyugtalansága, folytonos

hányingere ellen szunyal beföcskendést alkalmazék föl hasára (mintegy 0,015 grammot) mely kissé pihenteté s belsőleg Infus. Ipecac. rad. ex 2,0 gramm, p. $\frac{1}{4}$ h. par. Colat. 200,0 gramm. adde Camphorae subactae, Flor. benzoës aa 0,8 gramm, extr. nucis vom. spir 0,2 gramm Syr. 25,0 gramm MDS. Étkanalankint. Dec. 2-át megelőző éjjel elhalván az egyén, csak 3-án délután boncolók. Gyomra takhártya falazatát sötét mocskos nyálkával fedve, sötét pala-szürkésnek találók, lépét nagynak, puhának, vérdúsnak, máját is; ez igen mocskos barnás színt öltött, minthogy a rothadás átalában nagyon előre haladt; a vékony belek savós hártájukban piros színnel igen be valának lövelve, míg takhártyájuk sápadtabb volt, tartalmuk pedig mocskos híg folyadék, — a húgyhólyag üres volt, a vesék mocskos barnásakká lőnek.

Megjegyzendő, hogy azon 50 éves iszákos férfi, ki mellettünk hivatalnól segédkezett a boncolásnál, s a májat fogdosgatta itt, ez idő tájban lázas bajban kezdén szenvedni, Dec. 14-én járványos cholera tünetei mellett halt el.

Az ily hirtelenebben lefolyt choleránál a halotton első tekintetre átalában feltűnik az összeesés, gyermekeknél a vérszegénység, felnőtteken pedig a nagy Cyanosis és bőrpetyhűdtség, a szervek szárazabb volta — nedvesöknéstől — a gyomor-bélhurut, a sajátságos savószerű sok béltartalom, néhol a bélfodri mirigyek duzzadása is, a vér kátránysűrűsége, a koponyai agykéri s agyi visszerek, valamint a különben néha nedvtelenebbeknek is észlelt tüdők többé-kevésbé vérdús volta, miért a halált nem csupán szívhűdés, hanem egyúttal mintegy fúladásos állapot is okozza. Az agy, tüdő, mellhártya s vese szenvedés, vérbeszűrődésig, lobig ez utóbbiakban kivált; a croupus diphtheriticus — vérhasszerű — béllob, melyet Popper tr. talált többször boncolatainál, inkább a typhoid-szakkal szoktak együtt járni, midőn már a szervszövetek vér s nedvdúsabbakká lőnek átalában; ilyenkor a már említett fültőmirigylobon kívül belfüllob, bőrsejtszövetlobok is támadhatnak, — a nők pedig méhüvelyi ronszó lobot is kaphatnak. Ily esetekben a nyelv oly száraz, a fogak oly kormosak, mint — hagymáznál.

A cholerasok »rizslészerű« vagy kezdetben »epés«, később kissé »véres« belülrülege híg, gyakori s igen bőven mutatkozik rendszeren; az ürítéseket nagy haskorgás kíséri s gyors összeesés, még inkább, mint a hasonló, de vizenyős anyagok nagy mérvbeni kiűrtésével járó hányás, mely ritkán hiányzik különben, csak is a kór kezdetén, midőn az úgynevezett »intő hasmenés« minden fájdalom nélkül többnyire napokig szokott tartani; mintegy előhírnökül a közelgő cholera-rohamnak.

Azon körülmény, hogy nem egyszer még könnyűléssel járt, bárha szédelés bágyadás, alétsáig menő erőfogyást is okozott a hasmenés, sokat visszatartott az ellene szükséges óvszereléstől, — annál inkább, mert volt eset — hogy némely egyén jobban lett, mire »jól kitisztult«. De a könnyen történő hányás még az úgynevezett »cholerinnél« nem sokáig várat magára s annál fokozatosabb, minél nagyobb a tetemes szomj okozta vízfogyasztás. Az erőtlenedéssel a hang is többé-kevésbé »elhalóvá lesz«, a bőr ruganyossága is elvész s átalános a test fogyás annyira, hogy különben kövér egyénen is csakhamar meglátszik az, az arc és szembeesés különösen feltűnő. A végtagok, kivált a »lábikrák« görcseivel a vizelet-csökkenés, a nehéz légzés ezután mindinkább észrevehetővé válik, az érlökések meggyöngyülnek, elvékonyodnak, a végtagok kihűlnek. »Cholerinnél« e jelek csak

pár napig szoktak tartani, s nem mennek végletekig, sőt néhány nap alatt javulásnak adnak helyet; legfőlebb némi hasmenéstől s csak kisebb visszahatástól kísértetnek, mely hasonló ahhoz, minőt gyorsan fölmelegített fagyottakon észlelhetni utólagosan (Griesinger).

Az egészen kifejlett cholera-roham alatt már előbb-utóbb érlökéstelen s fúladásos (szívhűdéses, asphycticus), tehát a visszeres vérpangás nagy fokával járó s ájúlózástól kísért állapotig mennek ama kórjelek, olykor fél-egy napos, alig számbavett hasmenés után. Megszűnik ekkor teljesen a vizelet kiválasztás is, mialatt a gyomorbélürületek igen nagy összeesés s erővesztés mellett fölöttébb bővekké, a nyelv- és végtagok jéghidegekké lesznek, míg belső hőégérzet s szomj, fájdalmas göresök, csuklás gyötirik az illető beteget szakadatlanúl. Az előbb aggálytól, nagy mell szorongás-érzettől, majd szenvtelenségtől kísért Cyanosissal (szénsavval mérgezéstől?) elvész soknál végre egészen az eszmélet is, és bő ragacsos halálveríték mutatkozik. Majd fölmelegedhetik a test, a mi érlökéstelenség mellett a halál beálltáig fokozódó melegnek lehet kezdete. A hasmenés megszűnté, vagy az úgynevezett »cholera sicca« is ily rossz jel az algid-asphycticus cholera-roham alatt, — midőn miként a bőrpetyhűdtség, úgy a lágy — tézta tapintatú — mintegy hullámozó, telt, tehát a még egyre fennálló átizzadásra mutató has is, átalános izomhűdést méltán vétet föl, melyhez hasonló állapotba jöhet az agy-gerincagy szinte, úgy hogy erős ingerekre sem hat vissza, dacára a különbeni göresöknek (Korányi).

Visszahatás (reactio) a test hőmérséke tetemes emelkedésével, pár napra jöhet a dermesztő hideg (úgynevezett algid) kórszakra. Ez többnyire typhoid állapotot vezet be, melyet száraz nyelv, kábulás, nagyot hallás jellemez, a nélkül, hogy mindig valami igen nagy láz észleltethetnék (mint már előbb is megjegyzém). A forróság itt inkább csak a fejen volt feltűnőbb, mellette feltűnt a nagyobb-kisebb fokú eszméletvesztés, a csöndes tévelygés (delirium), hánykolódás, melyek agygerincgyi vérbőségtől voltak származtathatók és a kevés vizeletürülés (Bright vesétől?) A szabálytalanul lefolyó lázas állapot a közbejövő tüdő, bél stb, lob által is föntartathatik, s nagyobb fokra hághat — e kórszakban. Ezen bajok azonban inkább csak szövődményekül tekinthetők. Nem ritkán többek közt magát, a göresökkel s álomkórral nyilvánuló hugyanynyal vérmérgezést kelle tekintenünk a typhoid állapot főokául, eltekintve az átizzadási folyamatoktól, melyek a Bright kórihoz hasonló jelekből s a húgykiválasztás megszüntéből ítélve, a vesékben voltak leggyakoribbak. Azért oly jó jel a vizelet kiválasztás növekedése a cholera typhoid-szakában.

Tartósabb álom és izzadás is szokta ez esetben megelőzni a néha igen is lassú, pár hétig elhúzódható javulást.

A gyógymodot illetőleg a főbb kórjelek szerinti eljárás, nevezetesen az »intő« hasmenés elleni jókori föllépés, első sorban melegágyba fektetéssel, ételmegvonással — legfőlebb tiszta levest engedve meg — legcélszerűbbnek bizonyult nálunk is (pl. Imolán, Alsó-Kálován, Szkároson, Harkáson). Üritőkre nem volt szükség! Erélyes kitartó kezeléssel sokat meg lehetett menteni ott is a cholera-rohamtól, hol már mások azt megkapták ugyanazon háznál, s az illető egyénél szinte gyanús, mert fájdalomtalan vizenyős, bő belülrületek mutatkoztak. Mi Dowerport, vagy midőn az hányást okozott, jó adag (pár centigramm) opiumot, extr. nuc. vom., tannint, timsót, néha kreosotot (cseppenként), colombo-

kivonatot stb. adánk. Ha hányinger s hányás is volt, tinct. opii. croc., és nucis. vom., borostyánmegygyvizzel cseppekben kevés üde szénsavas, vagy üde tiszta ritkábban jeges vízzel, — fölhasra tett tormareszelék, vagy mustárpép lőn alkalmazva, — e mellett jó meleg cukratlan fekete kávé. Adtunk néha eleinte fodormenta forrázatot is, jó melegen, olykor saleppel, néhány csepp tinct. opii. simpl., vagy crocatával, kreosot, Hallersav-cseppekkel, timsóval. Olykor pezsgő por, River itala, szolyvai víz is nyújtatott, vagy 0,01—2 gramm morph. acet., vagy muriat., is főcskendeztetett be a bőr alá a fölhasítájon. A hányás mérséklésére a sósavas szunyalt különösen borostyánmegygyvizben oldva, savhozáadás nélkül használtam (0,2 grammot oldatva föl 10,0 grammal s egy grammot befogadóból fél—egész főcskendővel fecskendezve be). — Ez oldatból a só kevésbé jegecedett ki, — mint a savas morph. acet. oldatból.

A mint az erő fogyott, némi görcs és hidegülés jött, hozzá nyúltunk mindjárt a rumos, vagy szilvóriumos feketekávéhoz, kisebb adag chloralhydrathoz, melyet görcsök ellen péld. csuklásnál is alkalmaztunk, külsőleg mustárszeszt és szunyalbefőcskendést is vevén elő mellette olykor. De ekkor már a fenyegető szívhűdés miatt, valamint a typhoid szakban a kábultság végett a mákonynak s egyéb bódítóknak csak is kis adagaira szorítkozhatánk; ezeknek hatását is amott erős feketekávéval, itt a fejre rakott hidegvizes borogatással kelle ellensúlyoznunk. De különben szűnni is kezdetek később — a tömeges ürülések, ha netán föllépett az algid-szak. Ilyenkor elővétellett jókor az aether sulf., acet., (a mi kávéskanalankint be-légeztetve különösen jót tett Guttman tr. nyomán, szunyal befőcskendéssel összekötve a mellszorongás ellen); majd ol. aether. cinnam. junip., menthae pip. valer. adánk a bécsi iskola szerint, néha pedig moschust (tinct), vagy castoreumot is, — többször borlevest fahéjjal, tinct. cinnam. a camphor készítményeit (ezen szert a Szepesség-ről pörkölt rozsossal, borsszeszszel elkészülten hozva hozzánk, hasmenés ellen is igen dícsérték.) Paullinia pépet is adék még olykor (bő coffein-tartalma végett, mely Balogh Kálmán tanárként a szívlökéseket erősíteni képes), ha a hasmenés fönnállt.

A lábikra-görcsöket különösen szünteté a szunyal befőcskendés, de sikeres volt a tagoknak száraz meleg flannel, mustárszeszes ruhávali dörzsölése is. Ecetégény, langyos ecet, sőt hidegvizzeli dörzsölgetés szinte jót tett ilyenkor, — szintugy a szárazmeleggel, vagy hidegvizzeli borogatás (Sánkfalán). Ez utóbbi a hasra is alkalmaztatott s enyhítő volt, azonban ha gyakran ismételtük s nagyobb helyen, a végtagok kihűlését, elkékülését és az összeesést is előmozdítani látszott, míg a tagmelengetés, el volt mulasztva. Ily esetben aztán meg is hagyák azt melegedni a hason. Még nem egészen dermesztő hideg és nem igen kék bőrű, s kissé érezhető érlökésű betegeknek, kik ki nem voltak még annyira merülve, hogy a fürdőt ki ne állhassák, 1—2 font mustár-magliszt zacskóból a meleg fürdőben kisajtolva s utólagos izzasztással meleg ágyban különösen szünteté általában a görcsöket. Ott a jó meleg fürdőben a fejre egyúttal hidegvizes borogatást, vagy leöntést is tétették, hol kisebb láznál a typhoid-szakban alkalmazám azt hasonló módon meglehetősen sikerrel. — Agyi s béltünetek együttes jelenlétének egyszer-kétszer Calomelt is kísérlék meg, de kevés sikerrel. A jéggeli általános testdörzsölést (Lenbucher, Guttmann szerint) melegített gyapjútakarókbai utólagos begöngyöléssel nem igen kísérlhetők meg, jegtünk épen a legnagyobb szükség idejében nem lévén (azért nem ártana a helységeket jégveremtartásra s annak minden

téleni megtöltésére szorítani). Egy izben asphycticus s érlökéstelen, légkapkodó cyanoticus algid egyént hidegvizes lepedőbe takargatva, azzal dörzsöltették (F.-Vályban); ezután meleg ágyneműek (melegített dunna stb.) közt kissé fölmelegedett, de bárha még harmadnapig élt, az izgatók, a halvány akkor ajált módni alkalmazásával nem bírták őt életben tartani.

A hidegvíz-ivás cholera-roham alatt különösen nagy enyhületet okozott, ha mindjárt kihányatott is, midőn — mint rendesen — sokat fogyasztott belőle a beteg.

Kinalt én cholera-rohamok ellen nem kísérltem, mert valódi cholera-nál oly szüneteket, mint váltóláznál, nem észleltem. Különben más szert is nehezen tűrt a gyomor, tehát ezt is inkább bőr alá főcskendezve lehetne megkísérteni ilyenkor, péld. úgy, hogy chin. bisulf. 2,0 gramm vagy tán több is 7,5 gramm glycerin s párolt vízzel (aa) föloldatnék melegítés közben, — alkalmazáskor mindig föl volna melegítendő így is, mert csakhamar kijegecedik. Egy-egy fecskendőre ekként pár decigramm kinal esnék, ennyi körülbelül elég volna egy adagúl.

A camphort aether sulf.-ban oldva megkísérlém, bárha sikertelenül, bőr alá fecskendeni pár reménytelen esetben. Nem alkalmaztam a Fowler-oldatot sem, mert apró adagoktól rövid idő alatt sokat különben sem várhattam volna tőle. Hánytató-gyökeret is gyéren alkalmaztam pl. Sauer tanárként, camphorral, kevés szerencsével. A hányást igen előmozdítja az, míg mások szerint szüntetni szokta cholera-ban(?). A sok hányás azonban nem volt valami kedvezőtlen tünetény mindig, minthogy sokan életben maradtak azok közül, kik igen sokat hánytak.

A visszahatási s typhoid-kórszakban a kinalt láz-ellenes közép adagban timsóval s egyéb fanyar-keserű szerrel benzoë-virággal szolyvai, seltersi vízzel gyűszűnkével, boróka-theával növényi s ásványi savakkal együttesen alkalmazók. A bő vizivás ekkor is jó volt. Ecetes vizzeli mosás; langyos fürdőben a fej hideg vízzeli öntözése, borogatása enyhítőleg hatott. Alig kellett valaha nadályokat raknunk a fejre. A puffadt, fájdalmas hasra meleget vagy felmelegedni hagyott hidegvizes borogatást tétettünk, — néha kevés calomel és mákony is adatott, ha színes híg bélürülék gyakoribbá lőn.

II.

Államorvosi jegyzetek és észleletek.

G. Wilson a »Handbook of Hygiene« (1873) című művében fő s eléggé biztos óvintézkedésül ajálja cholera ellen a betegek bélürülékei s hányadékainak (tán vizeletüknek is?), valamint bemocsolt ruha s ágyneműiknek gondos fertőztelenítését, melynek ajáltabb módjait itt röviden közöljük, leginkább ama jeles mű nyomán. Ennek pontos kivitele mellett, a nevezett szerző állítása szerint a beteggel közvetlen érintkezés csekély vagy épen nem fertőző hatásának bizonyult.

A fertőztelenítésnek, mint legajáltabb óvszernek árnyékszékekben, vizeldékben stb. azért kell elővételnie rendszeresen mindenütt, nemcsak cholera-járvány kezdetén, de már annak hírére, mert a csupán hasmenésben szenvedők is, kik épen tán a járvány befolyása folytán lettek ilyenekké, bármily kis fokú volna is e bajuk, mint utazók stb.

átvihetik egy helyről más helyre magát a cholerát, mely aztán ott, hol nem is sejté a lakosság befészkelődését, különböző, néha túlnagy mérvet ölthet.

Leginkább és mindenekelőtt a hányadékok, bélürülékek, a vizelettel s a velők érintkezésbe jött anyagok szerepelnek első sorban, majd a légkörbe jutott fejleményeik, fertőző hatányok gyanánt a choleránál; némelyek szerint már amazok üdén, míg mások szerint inkább csak bomlásba menésük után; azokat kell tehát mielőbb eltávolítani az emberek köréből, hogy a szobaléget ne fertőzzék, miután üdén a kiürítéskor azonnal fertőztetnive vagy lehetőleg megsemmisítve lőn a bennök rejlő fertőző anyag. Árnyékszékbe legjobb egyáltalán nem is öntetniük, vagy legalább nem a teljes fertőztelenítés előtt, melyről bajos biztosan itélni; különben annak tartalmát egészen fertőzővé tenni képesek. Ugyanaz történék eme fertőztelenítés nélkül mindazon kúta vizével is, melyekbe véletlenül a fertőzetes anyagból beszívárogná valami, szintúgy az attól szennyezett ruhákkal, ágyneműekkel stb., melyek fertőző képessége aztán sokáig fennmaradhat (Simon »Righth Report of the Medical Officer of the Prisy Council«).

A légfertőztelenítés, ha csupán elleplezésére szolgál beteg-szobákban az elégtelen szellőzésnek, nem célszerű egészen, a mennyiben sokszor csak az annyira szükséges figyelmet vonja el attól. Wilson egy jókora lepedőt, mely Condyl-folyadékba, vízben oldott chlor-aluminiumba, carbolsavba mártatott, ajál a beteg-szoba ajtaja elé függeszteni az egyúttal oly szükséges elkülönítés kiegészítésére; lehet a szobába 1—2% carbolsavat különben lapos edényben s nedves homokban több helyre betenni.

Az ürülékeket magukat legjobb azonnal elfedni saját edényökben akár Burnet oldatával, mely 25 szemernyi horganyhalvagot, egy nehezkényi vízzel tartalmaz, és használatkor nyolcannyi vízzel hígítandó, akár vízben oldott vasgáliccal, — legalább két latot véve belőle tizannyi vízhez; de jó adni ehhez fél-egész nehezék carbolsavat, mely magában is sokat ér és egy személyre, naponta elég, így is körülbelől, oldva 16—20—40-szeres mennyiségű vízben, hogy hatását növeljük. A Pettenkofer ajálta vasgálic magában nem látszott eddig elé hatályosnak. Ő egy font vasgálichoz 8 lat chlormesz is ajánlt tétetni, de a kettőt csak is a használat percében lehet összekeverni pár itce vízben s így önteni akár az ürülékhez, akár az árnyékszékbe, óvatosan, hogy a kifejlődő halvány be ne légeztessék. Ezen mennyiség Chyzer tr.-ként egy árnyékszéket 7-szer képes fertőzteleníteni (?), föltéve, hogy 7—8 egyén jár abba s előbb teljesen ki volt az ürítve.

A chlor-aluminium szintoly hatályos, mint a carbolsav, de nem mérges hatása, miként az továbbá szagtalan, mert nem illékony, igen olcsó is, sőt ruhamosásra, szoba-deszkázat s falszurolásra is alkalmas. Wanklin tanárként jobban elűzi a bűzt, mint a padzsurolásra s szobameszelésre különben szintén jó chlórmez szárazon fölszórva. Mindkettő, nevezetesen az előbbi, meggátolja a rothadási folyamot és vele a górcsói szervezetek nagymérvű megszaporodását (Dongall). A halvány a tüdöket fölöttebb izgatja, már gyöngén kifejtve is pl. chlorrezt spiritusban oldva s meggyújtva vagy chlormesz vízzel, vagy ecettel megnedvesítve, vagy kissé erősebben kevés só-savat adva akár egy boros üvegnyi úgynevezett Condyl-féle folyadékhoz vagyis fölselenysavas hamanyéleg tömény oldatához, akár néhány jegec kali chloricumhoz. Ezeket a szobalég fertőztelenítésére szokás használni. Egyenesen

a porcelánedényben levő ürülékhez Korányi tanár előbb sósavat s forró vizet majd pár kés-hegynyi halvanysavas hamanyéleget ad halványkifejtés céljából. Hanem ekkor jó szellőzés mellett még szalamiaszesz is tartassék kéznél, hogy a netán belégzett több halványt annak beszívásával ártalmatlanná tehessük.

A Condyl-féle folyadékot carbolsavval nem volna helyes vegyíteni, mert ezek egymás hatását ellensúlyozzák (G. Wilson).

Korányi tr. szoba-ürszékekbe 2 rész natr. hypermanganicumot, 45 r. vasgálicot, 53 rész vízzel vegyített egy-egy személyre fél-fél meszelyt vétetvén belőle; földárnyékszékbe pedig 2%-os hígítású só- vagy kénsavat, — még akkor is, ha nincs cholera a háznál; míg ha volna, olyankor mindig minél több veendő mindenik fertőztelenítő szerből (péld. legalább 6 lat vasgálic a közönséges árnyékszékbe egy-egy személy után).

Igen ajánlatos a choleránál az ürülékek megsemmisítésére Küchenmeister elégetési módszere, melynél előleges elvegyítésre azokhoz elegendő fenyő vagy egyéb fábólí fűrészt vagy kőszén-por használtatik, (melyek már magukban is bűztelenítők, miként a faszénpor). — Ez esetben igen erős tüzelés szükséges, a mi csak lakházakon kívül volna eszközölhető. (Lásd Korányi tanár 3 előadását az ázsiai cholerról s Chyzer K. tr. népszerű oktatását.)

A carbolsavas mészből legalább fél latnyi kell egy még nem cholera egyének ürülékéhez egy napra, míg a carbolsavból fele is elég. 100 rész égetett meszet elegendő vízzel elporlasztva s 5 rész carbolsavval elkavarva, átrostálás után készen van a carbolsavas méz. (Chyzer K.).

Az árnyékszékeket ily szerek s eljárások használata mellett is jó erős tűzálló cserépedény vagy vasedényekben elhelyezett vagy egy fontnyi kén elégetése által is fertőzteleníteni cholera esetén, miként a halott-, beteg-szobákat, kiürítésük után, az így fejlődő fojtó kénessavgőz a kivezető csatornába is elhatván, a netán másképp hiányos fertőztelenítést pótolni képes némileg. Angliában vas-, vagy réztálcán néhány obonnyi szénkéneget is szokás meggyújtani az előbb jól elzárt és emberektől elhagyott beteg- vagy halott-szoba közepén; — így a szétteregetett ágyneműek, ruhák, valamint a benlevő bútorok is elveszthetik fertőző képességüket. (Fodor József.)

A ruha és ágyneműeket különben még jobb azonnal mihelyt bemocskoltattak, forró vízben oldott carbolsavval, vagy aluminium chlorriddal, vagy fehér-gáliccal (kénsavas horganyéleggel) leönteni, egészen elfedve; némelyek a leforrázást csak utólagosan eszközlik, péld. forró gőzzel. Ha Condyl-féle folyadékot használunk e célra, sem előleges, sem utólagos leforrázás nem kell, elég a bemártás után a hideg vízzeli kimosás, különben mocskossá lesz az oldat.

Legjobb, hol csak kivihető, főleg le nem forrázható ruhát, szétszedett dunnát, matracot stb. (melyeket halvánnyal, vagy kénessavval is szokás átjártatni s így kiszellőzni) száraz, forró lég hatásának tenni ki, a szalmát, rongyféléket pedig elégetni. Nálunk amaz most forró zárt kéményekbe-tétel által volna eszközölhető (113—118 C°nál vagyis 240—250° Fahr.-nál). Angliában szobát is használnak e célra, mely kőből épült, és forró vascső tekercsek által fűthető, kívülről nyíló kemencéből. Ransom tr. szükségből szek-

rénybe rakatja rétegenként a ruhákat, alulra forró homokot, köveket tétetve, felülről pedig az egésztest carbolsavval öntve le bőven.

A cholera beteg testét felüdülésekor 12% Condyléle oldattal, vagy ugyanily arányban chlórmentes tartalmazó, vagy hasonló carbolsavas vízdattal, carbolsavas szappannal volna jó utólagosan lemosni, ez utóbbival s forróvízzel bútorokat is. E célra erős chloraluminium-oldat is vehető, melyből 3—4 obon egy gallon (vagy $4\frac{1}{2}$ liter = $13\frac{1}{3}$ font = 6—7 itce) vízben elég. Ugyanezekkel így mosandó meg (a legcélszerűbben megégetendő) falpapir is eltávolítás előtt, midőn a beteg-szoba kitisztítatik. Földes padlóra, ha az bemocskoltatott újabb és újabb föld (pár %), carbolsavazott homok szórható, a föld később fölászandó jó mélyen s mással cserélendő föl egészen.

A tűzveszélyt okozható, tehát nagy vigyázatot igénylő kénegetésen kívül alkalmaztatik utólagosan már kiürített oly szobákban, hol cholera-beteg vagy halott volt, az ablakok, ajtók, s egyéb nyílat pontos elzárása után, halvány, vagy légeccsavvali, 6—24 óráig tartható erős kigőzölés is. Egy-egy rész konyha-só s barnakő, 2 rész vízhez adatván, ugyanannyi vagy kissé több töménykénsavval, — vagy egy rész barnakő 4 rész erős sósavval — vagy 3 rész chlórmentes, egy rész töménykénsavval, vagy ugyanannyi kevés vízzel s ugyanannyi timsóval vagy sósavval erősen fejtik ki a halványt. — Légeccsavat pedig úgy fejthetni ki, ha rézreszelékhez kevés vízzel hígított tömény légenysav öntetik. Ez a hullabűzt élenyítő hatásánál fogva leggyorsabban képes elvenni.

Ozonnal is lehet szobát fertőzteleníteni Korányi tanárként, vagy tiszta terpentínolaj elpárologtatásával, vagy pár 2"-nyi vilanydarabot mártva félig vízbe s betéve mintegy 3000 köblábnyi ürterű szobába, melyet ennyi fertőzteleníteni képes.

A kigőzölés után célszerű az illető szobát jól kiszellőzni, újra meszelni, padlózatát felsúrolni (1, 2%-os vagy akár erősebb chlórmentes vagy carbolsavas mésztejjel, illetőleg vízzel) s ha lehet, csak pár hét elmúltával használni állandó lakhelyül.

A holttest fertőztelenítendő legalább is 1—2%-os, vagy akár erősebb carbolsav-oldattal bepermetezés és mosás, erős (20 rész vízben egyrészt tartalmazó) chlórmentesoldatba mártott lepedőbe burkolás által; hol boncolás történik, a fölívagott hasürbe chlórmentespor hintendő bőven. Az angolok erős chloraluminium oldattal mossák meg cholera halottaikat, ugyanazt téve koporsójába is s csakhamar lehetőleg elzárván ezt. Az eltemetés haladéktalanul megtörténhetik szakértői hulla-szemle s egyébkénti rendőri nagy felügyelet és engedély után; különben a halotti házba volna viendő minden halott, s ott a régi szokása szerint minden ruhaneműjével együtt elégetendő lenne.

A vízárnyékszék, vizelőhely, cloaca rendszeres fertőztelenítése legelőbb is a nyilvános helyeken, péld. vendéglőkben, vasutak mellett szükséges, már a távolban kitört cholera hírére; magán lakokban is általában mindenütt, hol valamely járványtól félni lehet, a chloraluminium, carbolsav, vasgálic, vagy Burnet-féle folyadék azonnal nagyban használandó volna, és pedig helyhatósági fertőztelenítők alkalmazásával, kiket ismét ily felügyelők tartanak szemmel. Hol árnyékszék nincs péld. falvakon, földdel takarandó be félreeső helyen az ürülék.

Befedendő a tova nem vihető trágya, szemétdombok, egyéb szennygyülemmel együtt, vagy növényi szénporral (2—3 hüvelyknyire legalább), vagy csupán száraz üde föld-

porral, vagy akkor égetett mészszelet, mely jó vastag fedréteget volna képezendő. A pecegödröket stb. oldott vasgáliccal, 3 fontot 1 gallon = 6—7 itce vízhez véve, vagy chloraluminiummal (egy fontot vévén egy gallon vízhez) kell fertőzteleníteni. Mindezekben ama fertőztelenítők járhatnak el, a tisztí orvosok utasításai szerint.

Jövőre elengedhetlen volna helységenként nálunk is célszerű cholera-kórháznak, halotti háznak fölállítása; továbbá fertőztelenítő kályhákat, mosó helyiségeket is kellene berendezni s ott, ha nem egészen közöltségen is, rendszeresen eszközölni a szükségességeket, legalább jutányosan bárki s ingyen a szegények részére, kik otthon is mindenképp segélyzendők volnának.

A hivatalos fertőztelenítők, vagy inkább a rájuk felügyelők egyúttal, a mennyiben az orvosok ezt maguk mindig meg nem tehetnék, házról-házra személyesen ki is kutathatnák főleg a szegény betegeket, hasmenés ellen adván nekik azonnal gyógyszert ingyen, valamint azt is kitudhatnák, minők lakásaik, nevezetesen nincsenek-e bennök eltávolítható körgerjesztő hatások péld. tisztatlanság, túltömöttség. Mindenütt kellenének még külön beteg, halott-szállítók és szegény beteg ápolók is közöltségre fölívadva! A felügyelők alárendeltjeik segélyével nemcsak a közöltségség, árnyékszék stb. desinfectio tárgyában tennének jelentést gyakran, de a betegek különböző ürülékéveli bánásmód mikéntje, a choleraoknak rendes és jókori gyógyítása, kivált a szegények ápolása, általában a betegek, halottak szigorúbb elkülönzése iránt intézkednének, sőt saját szállító-kocsikon esetleg kórházba, halotti házba szállításuk föl is személyes felelősség mellett azonnal gondoskodnának, még ebbeli eljárásuknak az őket kiküldő cholera bizottságnál előterjesztése előtt. Ily bizottságnak minden helységben kellene lenni s gyakran összejönni, mihelyt cholera járvány kezd mutatkozni. Az eleve összeírandó szegény betegek nagyban rendszeres gyógyítása, ápolása, segélyzése másképp nem is várható józanon, — kivált ha fertőztelenítő s felügyelő közeg sincs az ily tiszta rá nem érhető s nem is kémlelésre rendelt, mert így tekintélyüket veszthetők orvosok oldala mellett.

Ily helyi bizottság előtt ugyanis, annak tevékenysége felkeltésére, kifejtheti az illető tisztí orvos jókor és sikeresen a beteg s halott elkülönzése szükséges voltát, (ez lehetőleg külön bejárattú szobában történjék), a folytonos szobaszellőzésre, tisztaságra hathatósan inthet, — előadhatja, hogy ki kell hordatni a beteg szobából és miért jókor minden fölölleges bútort, szőnyeget, függönyt, hogy föl kell és miért a betegápolóknak időnként péld. napjában 2—3szor (jobb módúaknál is) egymást váltaniok, és hogy miért rendelőndők ilyeknek közöltségre is a szegényekhez, és hogy kimenés előtt mosódniook kellene fertőztelenítőkkel azoknak, — különösen az ürülékeket, hogyan kell és miért gyorsan és eléggé fertőzteleníteni, eltávolítani, — szintugy a bemocskolt fehérneműket, továbbá a deszkázatot carbolsavas, chlórmentes vízzel stb. legalább naponta, vagy rögtön a beszennyezéskor felsúroltatni, hol csak be lön rondítva a cholera ürülékével és így tovább. Ő adhat szintén a felügyelők s fertőztelenítők, ápolók részére utasításokat, — ama bizottság nevében és megbízásából.

Nálunk, hol ily bizottságok tényleg alig működtek, ha véletlenül itt-ott szabályszerűleg meg lőnek is alkotva s hol nem voltak a legközelebbi cholera járványban jól betanított önkénytes, bátor s józan hatáságilag fizetett fertőztelenítők, sőt még külön fel-

üggyelők sem (csupán Zádorfalán volt egy a tetszetős »rendőr-kapitány« címen) — nem volt csoda a fertőzetlenítés tökéletlensége mellett, hogy a kór sokra elterjedt a betegek környezete közt. Az orvosok maguk szenvedtek itt tán leggyéribben cholerában most, azért, mert ők jobban megtanulták mint a nép, hogyan óvják magokat tőle tisztaság, józan életmód és a betegekkel rövidebb s nem is oly közvetlen érintkezés által; pedig jókor köz tudomásra hozatott nálunk is, mennyire szükséges a köztisztaság, mértékletesség, különösen a sok ivás s áthülés kerülése, mennyire kell sietni a hasmenősek gyógyításával, kik valamint cholerások is, akár éltek, akár elhaltak hirtelen, azonnal bejelentendők, vagy házról-házra kutatóndók voltak; miként kell ürülékeiket a helységek számlájára minde nívé megrendelt vasgálicoldattal frissében (üdén) fertőzetleníteni majd távol a laktól száraz földbe temetni, — ajánlám még a bemocsokolt ruha- vagy ágyneműk forró vízzel vagy lúg- gal azonnali kimosatását, a nem moshatók forró kemencébe tételét, a padozat, fal, bútorok utólagos, forróvízzel mosás általi kitisztításával és a kellő szobaszellőzéssel. A beteget külön szobába kívánám elhelyeztetni; a mi azonban ritkán volt kivihető, nem lévén külön szoba sem; a halottal könnyebben megtörténhetett ez, de a torozást nem lehetett mindig megaka- dályozni, sem a betegek, halottak körüli egyéb okból csoportosulást (péld. a szertar- tásokat).

A beteg- és hullaszobát utólag kénégetéssel rendeltem fertőzetleníteni, bezáratva előbb ablakot, ajtót jól és mindenkit eltávolítva, — utólagosan jól kiszellőzni engedvén az illető helyiséget, — itt-ott chlórmentéssel is történt ily »kifüstölés«. Sok hullá lón megsejmlélve, a többiek csak 48 órára temetettek el. Külön kórház s halotti házat ritkán s alig lehetett állítani valahol a falvakban! Nem volt erre sem tehetség, sem akarat! Külön, községtől fizetett betegápolók, vagy látogatók sem mindenütt ajálkoztak, az elhagyottak részére; ha voltak is itt-ott, azok sem voltak eléggé képesek megfelelni fölvállalt tisztóknek. A lelkészek, földbirtokosok — néhol, a minden helység részére eleve megrendelt hasmenés, görcs elleni gyógyszereknek olykor a vasgálicnak alkalmi szétosztogatását saját lakukból szívesen megtevék.

Járvány-kerületi orvosokról Patzek tr. megyei tisztí főorvos sürgölésére jókor gon- doskodott a megye, de a mellett, hogy ilyenek kevesen voltak, sokszor csak is a megye ügynevezett járási orvosai valának kénytelenek ki-ki járni mások kerületébe is, kik vona- kodva teljesíték a reájuk erőszakolt tisztet. Nem találtatott ugyanis elegendőnek házról- házrai ily sorra kutatásokon a betegeknek, a különben is későn és csak nagy utánjárásra megkaphatott napi s fuvardíj a magán orvosok, különösen a szinte nem kevés igényt és pedig méltán támasztó sebészek által, — midőn a nép jobb módú része is ingyen-gyógyí- tást követelt, alig valami kivétellel átalán minden kiküldött orvostól cholera esetén. Én sze- rettem volna a helységek jobbmódú egyénei által fizettetni rendesen azonnal az illető jár- vány-kerületi orvosokat, és szolgabírói körlevélben ajáltatám is azt a közönségnek, önérde- kében; ez esetre a szegénység ingyen gyógyítása, mint rendesen, mellesleg megtörtént volna, vagy csak is értők fizetett volna napidíjat a megye; az orvosok munkakedve így éleszte- tetett volna a többre menő, mert a munkához mért díjazás mellett. Azonban e javaslatom nem talált a megye központi hatóságánál kellő meghallgatásra, azért sok helyen a gyógy- kezelés nem történt rendszeresen; mert maguk jó szántából nem igen jártak ki az orvosok

kerületeikbe, csakis külön megkeresésre, a jobb módúak sem igen mozogtak értők idejekorán!

A tisztí megye-orvosok a járásokban csak fuvart élveztek, egyes esetben azonban, ha azt, vagy annak díját nem követelék mindjárt az illető helységtől, a tőlük megtagadott bárha általuk kért napidíjak helyett utólag utálványozott 200 frtból kelle erre tett költsé- geiket is fedezniök. Jól volt-e így? Az helyes intézkedés volt Gömör- k. Hontmegyétől, hogy utólagosan kilátásba helyezettett nemcsak az orvosi díjak és jutalmaknak, de a szegényebb és e végett folyamodó helységek gyógyszerári számláinak kifizetése is az inség-alapból (mely 5% adópótlékból került ki megyénkben nagy keservesen és részben állandó sze- gényalapúl szolgál.)

Hogy a fertőzetlenítés nem köztörvényhatósági úton és költségre történt, ha- nem a bírák egyedüli felelőssége, első fokú fölügyelete mellett, az — miként nagyrészt a betegek rendszeres gyógyítása is, az egész köztisztaság eszközésével együtt magukra a köz- ségekre hagyatott: nem volt célnak megfelelő intézkedés. Mert minden rábeszélésünk mellett is a nép kellő értelmessége híján, bizony csak igen hiányosan történt mindez mint már em- lítém! — Azért apróbb állandó egészségügyi kerületek alakítása, a szegé- nyeket nyilván tartó saját állandó bizottmány nyal, orvossal, különösen a nép- kórok, esetleg a járványok ily dúlása ellenében igen kívánatos lesz országsszerte, minden tekintetben jövőre, kivált az oly igen várt országos közegészségügyi törvények meghozása után! Csakhogy a megyéknek kellene fizetniök ezentúl is a községi, illetőleg kerületi tisztí orvosokat, mint saját közégeit s a szegény nép orvosait, — teremtvé eleve állandó szegény- ügyi alapot. Így ők megyei orvosokúl kevésbbé függők lennének némely helybeli, sokszor az ügy hátrányára, irányadó egyéniségtől és nem üttethetnének el oly könnyen mellékes keresetöktől, mely jövőre is tulajdonképi életbiztosítékuk marad.

Őket pótolták eddig némileg, bárha igen is nagy területen, az ügynevezett járásor- vosok, kik, midőn megfelelő képzettséggel bírtak, és hivatásukat jól fölfogák, mint a megye tisztí orvosai, egyúttal a főorvosi teendők nagyobb részét is maguk elvégzik járásukban, — tehát minden lehetőit elkövettek az általuk betöltendett körben. Helyettök; jövőre szá- mosabb kerületi, községi orvos mellett egy-két járásra egy-egy kerületi főorvos eshetnék, saját külön kerülettel, — a többiek előtt jó példával előlmenő, közvetlenül velök tanács- kozó, őket ellenőrző közegül, — a kitünőbb egyéniségek közül választva a megye által; kiket a járásbíróságok törvényszéki orvosaikúl is fölhasználhatnának. Csupán a főfelügyeletre rendelt s egyúttal törvényszéki főorvosúl alkalmazható ügynevezett központi tisztí főorvos lehetne saját külön kerület nélkül, — ha az egész megyére kiterjedő hatáskörrel birna egymaga.

Ily beosztás, a mellett, hogy az érdemesebbek, jelesebbek előléptetése kilátásba helye- zésével a munkakedvet növelné, az orvosi eljárás helyesebb, egyöntetűbb, rendszeres vol- tára is volna jótékony befolyással, kivált ha a budapesti havi tanácskozmányok példájára az illető járásokban, megyékben is hasonlókat tartatnának meg bizonyos időközben.

Még így is bajos lesz egészen mellőzni járványok esetén, sőt egyébkor sem, például tömeges védhimlő-oltáskor, a közegészségügyi központi észlelde adatokkali ellátásánál, a magán orvosok közcéllrai fölhasználását, a mennyiben főleg fölvidéken eléggé kis egészség-

ügyi kerületek bajosan szervezhetők egyhamar, kivált ha a hozott törvény és a közegészségügyi új törvényjavaslat szerint csupán magukra a falvakra hárulnak minden arra teendő költség.

Az orvosok önkéntes egyletei, központi képvislettel, vagy a törvény által és hivatalosan elismerendő szervezendő országos orvosi kar megyei filiálékkal alkalmas volna bevonni a közszolgálat körébe jobban az így önkéntesen működő magán-orvosokat is az orvosi karral szervesen összeköthető országos közegészségügyi, illetőleg államorvosi tanács vezetése mellett; mert az orvosi kar egészszbeni célszerű felhasználása nélkül semmiféle járvány ellen nem lehet működni eléggé!

A miniszteri közegészségügyi biztosok kiküldése esetleg felsőbb helyről ellenőrzés végett ezentúl sem lesz fölös intézkedés, — hasonló célból.

A férfi ivarszerveknek cséplőgép által okozott teljes lenyuzódása.

Minden műtét és minden heg nélkül tökéletes gyógyulás.

Dr. MISKOLCZY MIHÁLY Biharmegye tiszt. főorvosától.

A mint a gépek nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság terén is meghonosodtak és mindenfelé elterjedni kezdetek, azon mérvben szaporodtak egyszersmind az általuk okoztatni szokott sérelmek, melyek a más okok és eszközök által létre jövő metszett, vágott, zúzott és szagztatott sebektől, kórisméjüket és gyógykezeléseket illetőleg, alig különböznek ugyan; de vannak más szempontok, melyeknél fogva szükség, hogy külön figyelem tárgyai legyenek. Egyebeket mellőzve, elég legyen megemlítenem az orvos-rendőri szempontot, melyből kiindulva, egész hosszú sora keletkezett az óvrendszabályoknak, hogy a gépek által okozott sokszor vérfagylaló jeleneteknek a lehetőségig eleje vétessék.

E cél elérése végett az óvrendszabályoknak oda kell különösen irányulni, hogy a gépek mozgó részei, a mennyire csak lehet, tokozva, a gépmunkások pedig mindenkor ahhoz idomított ruhában legyenek.

Hogy ez mind mennyire szükséges, tanuságul szolgálhat azon eset is, melyet közlendő vagyok; melynél a tetemes sértést egyrészt a cséplőgép tengelyének szabadon forgása, másrészt a munkás bő gatyája idézte elő. Holott amazt néhány szál deszkával könnyen el lehetett volna zárni; ezt pedig testhez álló öltözet, még a szabadon forgó tengely mellet is minden veszélytől megóvta volna.

Az eset ugyanis így történt:

1869-ik év július 20-án hajnalban az érdiszegi uradalom egyik pusztáján Veres Mihály kocsis, a lócséplőgép földszint szabadon forgó tengelyének mellékét akarván felsepni, ezt oly módon eszközölve, hogy a tengelyt lába közé vévén, seprűjével mindkét oldalra dolgozott, a tengely hosszában előre menve. Midőn egyszer jobban meghajolva, bő gatyája a harnatos tengelyre csapódott és rátapadván, a forgótengely sodorni kezdte, s már-már a kocsist is majdnem lesodrotta. De szerencsére egy erős férfi lévén mellette, ez hirtelen meg-

kapta és egész erejéből félre rántotta. Hanem a tengelyre sodródott gatyá visszamaradt, még pedig az egyén egész tők- és monyborítékával együtt. Mely készítményt az épen következett magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyűlésének volt szerencsém bemutatni, mint ez, azon gyűlés munkálatainak 63-ik lapján látható, a következő megjegyzéssel: »a hegedési folyam még be nem végezte munkáját, s ekként az egész kórrajzot sem lehet előállítani, de a baj keletkezése és kórfolyamata méltán megérdemli a gyakorló orvos figyelmét.«

De nem kevésbbé érdemli azt a baj kimenetele, mely már most öt év múlva körülbelől minden következményeivel teljesen befejezve lévén, ép oly érdekes mozzanatokat szolgáltat az élet és törvényszéki orvos-tan, mint a gyakorló orvos számára.

Ugyanazért nem véltem haszontalan munkát tenni, midőn e kóresetet, melynek rajzát az öt évi időköz csak tökéletesebbé tette, a mélyen tisztelt nagygyűlésnek, mely előtt kezdetében is jelezve volt, mint egy teljesen bevégzett kórképet bemutatni vállalkoztam.

E kórkép már első mozzanatában igen érdekes jelenséget mutatott, a mennyiben a sebzés egyelőre bármily megdöbbenőnek látszott is, annak úgyszólván semmi belterjes hatása nem volt. — Mert a szemérem-részeket fedező összes takarók úgy váltak le, mintha azt nem is egy öntudatlanul forgó gép, hanem egy öntudatosan forgoló ügyes műtő eszközölte volna, finom késsel tévén egy nagy körmetszést a végett, hogy a nemzőrészeket egészen lemeztelenítse és ügyes kézzel kivívén ezt a nélkül, hogy akár ezen szerveket, akár a róluk lefejtett bőrt megsértette volna. Igen, azon pillanatnyi gyorsaság, mely alatt ezen egész sebzési jelenet végbe ment, nem hagyott időt arra, hogy a legkisebb zuzás vagy ronsolás létre jöhessen. Innen van, hogy az oly érzékeny részekben és oly nagy terjedelemben történt sebzés semmi lázat nem vont maga után; hanem gyógyult a nélkül, hogy az egyénnek alig valami kellemetlenséget okozott volna, belsőleg egy pár hat-hat obonos üveg salétromos fejet elfogyasztása, külsőleg egyszerű ólomvizes tépetteli borogatások mellett. Már ezért is e kórlefolyás nem mindennapi érdekű; de sokkal érdekesebbé vált az bevégződésében. Midőn ugyanis én a beteget — Fiuméba menendő — augusztus végén elhagytam, akkor még mind a mony, mind a tők egészen szabadon volt, csupán némi vékony — legalább úgy látszó — hegréteggel bevonva, melynek feszülése merevedések alkalmával az egyénnek némi kellemetlenséget okozott. Mire Fiume- és Velencéből szeptember vége felé visszatértem, a sebzésnek többé semmi nyoma nem látszott; de nem látszott a tők és a mony sem, kivévén makkját, mely a többi részeket egészen magába vont hasból, mint valami sajátszerű kinövés dudorodott ki, mely körül semmi szőr nem volt (a mit jegyezzenek meg az élettudósok — physiologok —) minthogy a szőrfedett rész egészen eltávolított. Ezt azért emelem ki, mert a jelen állapot majdnem a hihetlenségig különbözik ettől, a mennyiben a tökgolyók most ismét egészen különálló borékban, rendes helyökön vannak; a mony eléggé kinyult és bőrrel fedett, a tökzacskó vöröses-barna, ráncos, hosszú vastag szőrökkel lepve, valamint a fantáj is, szóval a nemző részek egész küleme olyan, hogy a ki most látná, teljességgel nem fogná gondolni, hogy ezen részek takarója egykor egészen hiányzott és talán még akkor is kételkednék rajta, ha a szeszben tartott eredetét szeme elébe tartanám. Hanem felismernék ezt azok, a kik Fiumében látták, és azt hiszem velem együtt örvendetes meglepetéssel szemlélnék azon bámulatos visszatermő erőt, mely ily kiterjedt

anyagvesztéssel párosult sebet oly sajátos módon vezetett a legtökéletesebb gyógyulásra, melynél az előrejárt nagyfokú sérelmet csak az jelzi némileg, hogy a himvessző környülmetszettnek látszik és borítéka a tökzacsóval együtt a rendesnél jóval vastagabbnak tapintatik. Mindezek pedig a has bőréből képződven, midőn egyfelől a bőr igen nagy terjedékenységet mutatják; másfelől azon nevezetes élettani jelenséget tüntetik föl, hogy az előbb szőrtelen bőrrészek szőrökkel fedvők. Mi azon feltevésnek ad helyet, hogy a szőrök tulajdonképen nem is a bőr terményei, hanem a bőr alatt lévő szervekkel vannak viszonyban és létök vagy nem létök ezek által feltételeztetik. És ez azon élettani mozzanat, melynél fogva jelen eset az élettudós figyelmét is méltán igénybe veheti. Míg a törvényszéki orvos talán azon tényt fogja inkább megjegyezni, hogy az egyénnek azóta nem volt gyermeke, bár még a sérelem történetkor csak 40, neje pedig 34 éves volt, és az előtt minden két évben rendszeren egy-egy gyermekök született, és bár a sérelem után két hónappal a férj közöszlőni képes volt, még pedig neje nyilatkozata szerint akkor is, noha később mind inkább — kielégítőleg.

A törvényszéki orvosnak azért kell ezt különösen megjegyeznie, hogy ha netalán több hasonló esetek által a nemzési tehetetlenség bekövetkezése csakugyan megállapíttatnék, midőn ily eset törvényszéki ellátás tárgyát képezné, a véleményadásban egy igen lényeges támpontot nyerne. Kétségtelen ugyan, hogy kivált kórjósati tekintetben, az említett tény, a gyakorló orvos előtt is nem csekély fontosságú lehet. Míg a fennebb jelzett gyógyeredmény tudata sokkal nyugodtabbá teheti a természet visszapótló gyógműködéseire való számításban, mint én valék, legalább az első pillanatokban, ki kétkedve ily terjedelmes anyagvesztés visszapótlhatásán, azon töprenkedtem, vajjon a levált s nekem átszolgáltatott köztakarókat nem volna-e jó visszahelyezni és véres varrattal odaerősíteni? Kétkedő aggodalmamat nem oszlatak el Billroth tanárnak a tárgyra vonatkozó kétes szavai, melyeket egyik előadásában tanítványaihoz intéz, mondván:

»Alkalmilag érdekes esetekről fognak hallani önök, melyekben teljesen elvált testrészek ismét odanőttek. A tény, úgy látszik, nem vonható kétségbe; nekem ugyan nem volt alkalmam ez ideig hasonlókat észlelni, de még legujabb időben is teljes hitelt érdemlő egyének közlöttek eseteket, melyekben látták, hogy az ujjak kis bőrrészletei, melyek közvetlen a levágás után pontosan visszaüllesztve, tapasztalással megerősítették, ismét odanőttek. Én ily odanövés lehetőségét előbb a priori tagadtam, jelenleg azonban elméleti okokból meg kell azt engednem, mert a sejtek mozgása folytán elgondolható, hogy a levált rész, ha nem tulságosan nagy, az a bevándorolt sejtek által új életet nyerjen. Hogy a lemetszett galy még idegen fára is sikerrel átültethető, ismeretes, de mivel a növényeknél keringés nem igényel szivattyú-készülékets a nedvek áramlását eszközölni elégséges a pusztá sejtérő: a hasonosság mégis igen távol fekvő maradt, feltűnőbb volt már, hogy a kakas sarkantyuját tarajára átültetni sikerült; de még a madár és ember közt is mindig elég nagy ép az alakító visszahatási folyamatoknál a különbség, s nem engedhető meg, hogy az észleletek közvetlen átvitessenek a gyakorlatra.«

Végre is azon körülmény, hogy a levált részek már egészen kihűlve valának, hatott döntőleg reám, hogy a visszahelyezés eszméjével teljesen felhagyjak. Mit a fiúmei ügytársak is mindanyian helyeseltek. Annyi bizonyos, hogy a vissza nem helyezésben nem veszí-

tettünk semmit, míg a visszahelyezésben, hogy nyertünk volna-e valamit, legalább is nagyon kétséges. Mindamellet azóta is többször kérdésbe tettem magamnak, vajjon hasonló esetben, de tüstént, még azon hevenyében, nem lenne-e célszerű a visszahelyezést megkísérteni? és hogy határozottan igennel ne feleljek, csak ezen eset oly semmi kívánni valót nem hagyó tökéletes gyógyulása tartóztat vissza.

És e gyógyulást annál kevésbbé tartom feleslegesnek ismételve hangsúlyozni, mert hozzá hasonlót, legalább ily terjedelemben, alig találunk. Innen van, hogy a legkitűnőbb sebészek különféle műtétek által igyekeztek a borékjoktól megfosztott ivarszerveket új borítékkal ellátni. Így Delpech, Dieffenbach, Clot-Bey, Seerig, Goyrand és mások a borék-bőr maradékból, Burger és Labat a szomszédos bőrrészekből képeztek borékokot. Sőt Emmert ily esetekben a herélést hozza javaslatba, mondván: »A borék nagyobb hiányai néha oly fokban jöhetnek létre, hogy a visszamaradt borékrészek, dacára a borék-bőr rendkívüli nyulékonyosságának, nem elegendők többé a borék befedésére. Ily esetekben megkísértették a póttanyagot a szomszédságból, nevezetesen a hasbőrből és a belső combfelület bőréből nyerni, egyébiránt e pótlásnál a rendes borék összehúzókonysága hiányzik, és az e miatt nem célszerű, úgy hogy az ily viszonyok között célirányosabb a képlő műtétetől elállani és herélést tenni.«

A mi esetünk nyilván mutatja, hogy a hol tisztán csak borékhiányról van szó, sem herélésre, sem képlő műtetre nincs szűkség, hogy a tökéletes gyógyulás — még a borék összehúzókonyságát sem véve ki — bekövetkezzék. Minél fogva köztudomásra hozatala, azt hiszem, nem kevésbbé fogja érdekelni a sebészeket, mint az orvosokat.

Az Erdélyben 1870-től 1873-ig uralkodott ronsoló toroklob-járvány.

Dr. OTROBÁN NÁNDOR-tól.

Ha valamely járvány lefolyását alkalmunk volt észlelni s a rohamos gyógykezelési teendők megszüntével időt veszünk magunknak észleleteinket rendezni: higgadtan és elfogulatlanabban bírálhatjuk meg a járvány minden iránybani sajátosságait, s ennek folytán többnyire jutunk némi gyakorlati eredményhez az óv- és gyógyszerelésre nézve is.

Igy lévén ez a járványokra nézve általában, figyelmünket és bírálati visszapiillantásunkat ujabban a ronsoló toroklobjárvány vonta magára, mely 1870 óta hazánk Erdély-részének kivált délkeleti vidékein egész nemzedékeket pusztított ki, három évig tartott, s még most sem szűnt meg tökéletesen.

Az Európában meghonosulni akaró cholerajárvány pusztításai nemesak az avatott szakférfiak folytonos tanulmányozását idézték elő, de az összes hatalmakat is gyakori nemzetközi értekezletek és közös megállapodásokra kényszeríték. Minket azonban még egy a cholera-nál nem kevesebb figyelmet érdemlő s ennél több tekintetben veszélyesebb járvány, az angina diphtheritica kezdett nagy mértékben érdekelni, mely mint a pestis és a cholera keleti bölcsőjéből fejlődve, nyugatra ügyekszik terjeszteni uralmát.

A cholera inkább a felnőtteket és korosakat támadja meg, kik részint már eleget tettek természeti rendeltetésöknek a faj fenntartására nézve, de az angina a különben is nagy halandóságu és nehezebben gyógykezelhető zsenge gyermekkort pusztítja, a népesség szaporodására a legkárosabb következményeket hozza. — Míg a cholera már több ízben volt megfigyelés tárgya s a tudományos törekvéseknek sikerült is némit tehetni pusztító dühe ellen, — addig az angina — legalább nálunk — merőben új járvány lévén, csakis az első rohamát kiállott Oláhhon és Erdély volt azon kellemetlen helyzetben, hogy szakférfaik e járvány rettentő természetét észlelhessék.

Nálunk e járvány mindedig nem fordult elő, sőt legidősebb orvosaink sem emlékeznek arra, hogy hosszas gyakorlatuk folytán bár szórványosan is észlelték volna. Hasonlót tudunk a szomszéd Oláhhonról is, hol a járvány először ütven ki, fogalmat fölülmuló pusztítást okozott, s honnan hozzánk is áttért, még pedig kezdetben azon határszéli községekben, melyek kereskedési összeköttetésöknél fogva Oláhhonnal gyakori érintkezésben vannak.

Alig vettük a hírt, hogy Oláhhon Braila, Galac városaiban és a Duna mentén sok helyen uralkodik az angina s onnan Bukarestbe is elterjedett, csakhamar nálunk is mutatkozott Csik, Háromszék és a Bárcaság határszéli községeiben. Eleinte a csecsemő és gyermekkorra szorítkozott a betegség, de később növendékekre és felnőttekre is átkapott, noha ritkábban. — Első föllépte oly dühös volt, hogyha egy házban egy gyermeket megtámadott, másnap vagy legfőlebb harmadnap a többi is megrohanta. Innen a legközelebbi szomszédságra terjedett s az egy házhoz közellévő házesoportba fészkelte be magát. Így terjedett egyik szomszédságból a másikba, egyik utcáról a másikra, míg az egész helyet bejárta. Voltak helyiségek, melyekben a betegség megszűnt, de 10—14 nap múlva újra uralkodni kezdett. — Ritkán történt meg, hogy egy háznál lévő több gyermek közül csak egy kapta volna meg a betegséget, s midőn a szülők egy vagy két gyermekök áldozatával a többi már megóva hitték, pár hetek múlva ezeket is sorra vette a járvány.

Valamely vidékeni első föllépte alkalmával e járvány a legragályosabb. A beteggel való érintkezés, a vele egy szobában lételen kívül a ragályanyag egy harmadiknak öltönykelméje által is átvitethetik. A beteglátogatás, a halottas házhoz menés, a temetés, a torozás által a járvány nagy mérvben terjed. — Hogy valamely községet megjárjon, arra 2 héttől 4 hét kell. — Másodszori föllépte nem akkora bel- és külterjű, mint az első volt.

A járvány lappangási időszaka 24 órától 10—14 napra is terjedhet; rövidebb az a járvány kezdetén és terjedésekor, hosszabb a tetőpont túlhaladta után.

E kór lefolyását illetőleg nem állíthatjuk, hogy mindenik betegnél ugyanazon tünetek összegét egyformán észleltük volna, mert változik a kórkép az egyén korához, vérmérsékéhez, testi erejéhez mérten; a járvány jellegző főtünete, a torok bántalma azonban kisebb-nagyobb mértékben mindig megvan, úgy legtöbb esetben a különböző fokú folytonos láz is.

Első tünetként rendszeren bágyadság, étványhiány, főfájás és láz lép föl. Erre 12—24 óra alatt nyelési nehézség következik. Néha az egyszerű angina catarrhalis, még gyógyuló időszakában is, rögtön átmegy a diphtheriticába. — A torkot megvizsgálva, egyik vagy mindkét mandolának sötét vörössége, duzzadtsága, s gyakran már mindjárt kezdetben szennyes

szürke folt vagy foltok mutatkoznak rajtok, melyek egy-két nap alatt a nyelcsapra, lágy szájpadra és a szájpadnyelvire is áttérjednek. Külsőleg az alsó áll alatti mirigyek daganata érezhető, mely néha feltűnő keménységet küel, s a kórállapot nagyobb veszélyességére mutat. Az áll alatti mirigydag azonban nem állandóan előjövő tünet.

A mandolák és nyelcsap e közben néha annyira megdagadnak, hogy egymást érintve a toroktűrt elzárják és a nyelést csaknem lehetlenné teszik. Ilyenkor a szájoni légzés is meg-lévén akadályozva, az az orrlíkakon át történik. — Itt kiemelendő az, hogy a torok részeinek ily nagy foku dagja a szomszéd gége-főre csak ritkán terjed át, és az ez általi megfúlás veszélye miatti aggályainkat nem egyszer találtuk szükség-fölöttieknek.

A szennyes, szürke, beszüremkedett nyákhártyarészek a vérkeringés körén kívül esve, szétbomlási folyamatban vannak, és nyelvlapoccal, kanállyéllal vagy csipeszszel cafatokban eltávolíthatók, kivált ha előbb aether sulfuric.-al beecseteltük, eltávolíttatásuk után sötétvörös, kevésse vérző alapot hagynak hátra. Az eltávolított cafatok fél vagy egész, sőt 2 vonal vastagságu hártákat is képeznek. Az ezektől megtisztult torokrészek ritkábban hegednek és rendes állapotukba jutnak az általános kórfolyamat javultával. Legtöbb esetben azonban újra kezdődik rajtuk az előbb leírt szétbomlási folyamat, az üszkösödés mélyebben hatol, feketés színt vesz föl és kellemetlen rossz szaguvá lesz.

E közben folyton tart a nagyfoku láz a fejnek és egyéb testrészeknek izzadásával. Bárha a helyi tünetek nem fokozódnak is, a beteg kimerültsége szemlátomást növekszik, ütere folyton gyengül, míg végre érezhetlenné válik s a szív működésének megszüntével az élet is megszűnik, a beteg végpercéig megtartván öntudatát. — Ezen lefolyás 2 naptól fogva egész 8 napig tarthat. A nyolc napon túl huzódott eset inkább nyújt reményt a gyógyuláshoz, mert ekkor a lázas tünetek alább hagyásával a helyiek is kezdenek javulni. A torok-fekélyek tisztulnak, hegednek; a daganat oszlik és az egész kórfolyamat kedvezőbb irányt véve, a gyógyulásnak nyilvános jelei mutatkoznak.

Az üdülés 10—14 napot igényel, de ennek elteltével nem áll mindig helyre az egészség, mert mint következményi baj sok esetben marad vissza hűdés a garat izmaiban, az alsó vagy felső vétagokban, a szemmozgató izmokban, mely néha könnyen gyógyítható, de sokszor több időt és fáradságot vesz igénybe.

Mint szövődési baj gyakran észlelhető a nem nagy mérvű hörgehurut. A test egyéb szerveinek kóros elváltozása nem jön elő.

Megemlítésre méltó az, hogy a járvány folytán az épen leírt kórképen kívül gyakran fordulnak elő esetek serdülő ifjakkal és felnőtteknél, melyek lázzal nincsenek egybekötve s csakis a nyelési fájdalmak által unszoltatnak orvosi segílyt keresni. Az ilyen betegek többnyire maguk járnak el az orvoshoz és egy párszor pokolköveli égetés után a néha nagy mérvű üszkösödést mutató torokbántalom csakhamar meggyógyul.

E járvány tartama alatt szerzett tapasztalatunkból azon meggyőződésre jutottunk, hogy az azt előidéző hatány az összes szervezetre hat fertőzőleg, és characteristiconjával a torok-képletek helyi bántalmát csak az általános fertőzés után idézi elő. — E nézetünkben főképen azon körülmény által erősítettünk meg, hogy a lázas állapot legtöbb esetben megelőzi a helyi bajt, mely nagyon számos esetben nem fejlődik oly nagy fokuvá, hogy abból a veszélyes általános tüneteket kimagyarázhatnók. Megerősíti e nézetünket továbbá az is, hogy

ha a betegség folytán a nyakra, mellre, vagy a test más részére hólyaghuzót alkalmazunk, a bőrön és a torokban lévőhöz hasonló szennyos szürke beszüremkődött felületet idézzük elő.

A fönnebb említett láznélküli esetek onnan magyarázhatók ki, hogy a fertőző anyag nagyobbaknál, inkább kifejlett szervezeteknél nem bír akkora lázt — vagy épen nem bír lázt előidézni, a gyermekek gyöngye szervezete azonban a lázas visszahatásra hajlandó. De ezen néha láz nélkül előjövő esetek megemlékezésével nem azt akartam mondani, hogy nagyobbaknál és felnőtteknél a bántalom láz nélkül foly le, mert az ily esetek csak kivétel-kép jönnek elő.

A jóslatra nézve a járványnál megtanultuk, hogy azt mindjárt kezdetben, mihelyt meg vagyunk győződve a baj jelenlétéről, kedvezőtlennek mondjuk, s csak az oly esetekben nyilvánítuk a gyógyuláshoz reményünket, melyek keményebb szervezeti nem gyermekekénél, de ifjaknál és felnőtteknél lázas tünetek nélkül jönnek elő. Egyáltalában itt a jóslattal óvakodóknak és tartózkodóknak kell lennünk.

Kedvezőtlenne teszi a jóslatot a járványnak valamely helyeni első föllépte, mert ekkor hamar fejlődnek az általános és helyi tünetek, a kórfolyamat rohamos és egy fél naptól kezdve 2-szer 24 óra alatt, dacára minden orvosi megerőltetett fáradtságnak, elhal a gyermek. — Ez így tart, míg dühé tetőpontját elérte s áldozatait összeszedte; azután kezdenek az esetek gyérebbek lenni; ekkor a lefolyás vontatóbb s a jóslat is valamivel kedvezőbb.

A mely helyet a járvány már egyszer megjárt s hetekig tartó szünet után másodszor is oda visszatér, ott nem mutat oly nagyfoku veszélyességet, mint kezdetben, első fölléptekor.

Kedvezőtlenne teszi a jóslatot a gyermeknek már az előtti gyöngesége, betege; továbbá ha a tünetek rögtön hevesen fejlődnek, a torokképletek hirtelen megdagadnak, porc-szerű keménységet mutatnak: ha az ajkak és az arc cyanoticus színt mutatnak.

Ha a torok helyi bántalma nagyobb részt már eltűnt, de a láz alább nem hagyott, óvakodjunk a kedvező kimenetel jóslatával, mert rövid időn meggyőződhetünk csalódásunkról. Reményünk csak akkor alapos, ha a helyi és általános tüneteket egyformán és állandóan látjuk javulni.

A gyógykezelést illetőleg nem hibázunk, ha a járvány ideje alatt a gyermekek kezdődő rosszullétét gyanus szemekkel nézzük, s bárha az áll-alatti mirigyek nincsenek is megdagadva, bárha nyelési nehézséget nem is veszünk észre — a torkot gyakran megvizsgáljuk, oda gyakran betekintsünk, hogy a netán mutatkozó szürkés pontokat azonnal beecsetelhessük vagy pokolkővel érinthessük. Utóbbit vagy állományban használjuk napjában egyszer, vagy pedig töményoldatát napjában többször. Használjuk helyi szerként beecsetelésül a hígított sósavat, carbolsavoldatot, a liquor ferr. sesquichloratit, utóbbit vagy magában vagy glycerinnal hason mennyiségben vegyítve, kali causticum oldatot mézvízzel.

Torokmosókul tiszta víz, gyenge carbolsav — timsó — chlormészoldat, illatos növények forrázata, mézvíz használtatott. Külsőleg a dagra jeges borogatások, kivált felnőtteknél és nagyobbbaeska gyermekekénél. Belsőleg a chinint $\frac{1}{2}$ —3—5 szemerig és még nagyobb adagokban, úgy nemkülönben a Haller-, vilany-, sósavat, kali carbon. oldatát kanálos or-

vosságban. A hörgéhuruttali szövődéseknél az ipecacuan. és Dowerporokat vagy magukban vagy pedig a fönnebbi szerekkel egybekötve használjuk.

A szétbomlott és leváladó nyákhártyarészeket ecsettel, kanálnyéllel, csipeszszel eltávolítjuk, helyeiket az említett szerekkel újra beecseteljük és a torkot gyakran megtisztítjuk. Gondoskodunk a szoba szellőztetéséről és tisztántartásáról.

Mindezen szereknek használata azt bizonyította be, hogy egyiknek sincs fajlagos hatása a járvány ellen, és ha egyiknek vagy másinak használata folytán sikert értünk el, koránt sem állíthatjuk, hogy ugyancsak azon szer használatának köszönhetjük a gyógytsikert, mert ugyanazon szernek több más eseteknél használatával semmi célhoz sem juthattunk. Mindazonáltal ezen gyógyeljárást leginkább megfelelően az okszerűségnek, az egyén és körül-ményekhezzi módosítással való alkalmazásuk javálva van.

A járvány nagymérvű ragályos és fertőző természete be lévén bizonyulva, főfeladatunk a betegtől, a még meg nem támadott gyermekeket és ifjabb családtagokat elkülöníteni, eltávolítani, — a beteglátogatástól az ismerősöket eltartóztatni, — a halottakat sokáig a háznál nem tartani, hanem a temetőbe a halottak házába vitetni és onnan nagy gyülekezet nélkül eltemetni, — a beteg által elfoglalva volt szobát s az abbani butorokat, öltönyféléket hosszasabban szellőztetni, tisztítani és a szobát újra meszelni, különben a lakást újra elfoglalók a ragály veszélyének teszik ki magukat, mint már több esetben tapasztaltuk.

A ronszó toroklob egyike azon járványoknak, melyek terjedését a hatóság erélyes közbejötté nagy mérvben meggátolhatja. A járvány keletkezésekor az iskolák beszüntetése, a gyermekek bárholi csoportosulásának betiltása, járvány-orvosok idejekoráni kinevezése, járvány-kórházak felállítása s oda a korlátolt lakású szegény családok anginabeteg gyermekeinek azonnali beszállítása, a kórháznak a szükséges gyógyszerekkel ellátása, azon eljárás, melytől a lehető legtöbbet várhatunk.

A kirendelt járvány-orvosokra és kórházakra fordított költség gazdagon megtérül akkor, ha a fenyegetett lakosságnak legalább egyrészét sikerült a különben bizonyos veszélytől megóvni.

Mint már említettük, az ily betegek és halottak látogatása, a halottaknak a háznál tartása, népes temetése és a torozás legalkalmasabb lévén a járvány terjesztésére: e szokást, a hol másképp nem lehet, még a közbiztossági közegek erélyes fölhasználásával is meg kell akadályozni, mivel a népnél e szokás általában annyira meg van rögződve, hogy veszélyességének szóvali fölfejtése s az egyszerű betiltás elégtelen attól eltartóztatására, s a néhol alkalmazott kényszerrendszabálynak üdvös hatásáról meggyőződni volt alkalmunk.

Szükséges továbbá a járványtól megtámadott községeket a hatóság felügyelete alá helyezni, hogy a járványos házakból a szomszédos egészségesekbe közlekedés ne történjék; országos intézkedés föladatai közé tartozik végre, a szomszéd országból a járvány behozatalának gátot vetni, mert könnyebb a népességet megóvni, mintsem a már elharapódzott bajt kiirtani.

Ez értekezlet merőben gyakorlati irányu lévén, a járvány körül tett megfigyelésünket és észleleteinket azon célból közöljük, hogy ügyfeleinknek, kiknek tán még nem volt alkalmuk e járvánnyal megismerkedni, egy képét adjuk e szokatlan betegségnek, úgy a hogy tapasztaltuk s felfoghattuk. A betegségnek kórbonctani, kórszövet- és vegytani részé-

vel nem foglalkozva, azt más szakférfiakra bizzuk azon óhajunkkal: vajha sikerülne e járvány lényegének felfödözésével az óv- és gyógy módszert sikert-hozóbbá tenni, és így a haza és emberiségnek ez újabb vész-tóli megmentését eszközölni.

Záradékuul legyen megemlítve, mikép az 1874. év július havában Bécsben tartott nemzetközi egészségügyi értekezleten a közel érdekelt Oláh- és Magyarhon küldötteitől megvártuk volna, hogy a congressus figyelmét e veszélyes járványra fölhívják.*

b) ÁLLAMORVOSI ÉRTEKEZÉSEK.

A törvényszéki orvos hazánkban.

Dr. SIKOR JÓZSEF kir. törvényszéki orvostól.

Az egész művelt világnak büntető törvénye mai napon már akkép van szerkesztve, hogy a jogtudomány segítségül hívta a természettudományt, mint olyat, mely igen sok bűntettekben egyedül képes megfejteti azon nagy horderejű kérdést, vajjon az elkövetett bűn a bűnösnek beszámítható-e, és mennyire? Rettenetes gonosztevő az egész közönség szemében azon ember, ki egy fejszeapással agyonütötte azon embertársát, ki neki nem is vétett egyebet, mint valami tréfát mondott. Ez embert a közvélemény halálra ítélte, és a bíróság ki is mondaná a kötél általi halált reá, ha közbe nem jön az orvos, és véget nem vet a vérengzésnek azon egyszerű kijelentéssel, hogy ez ember elmeállapota olyan, hogy neki a bűnt beszámítani nem lehet. Egyszerre bíró és közönség másképp gondolkozik, az egyén, ki előbb még a közönség boszus fölgerjedésének tárgya volt, egyszerre a büntetés helyett szánakozást, ápolást, gondozást és örökdést tapasztal. Máskor egy ember vad dühében úgy üti hasba ököllel egy pajtását barátságos dulakodás közben, hogy az rögtön meghal. A közvélemény ítélőszéke gyilkosnak mondja ez embert, a törvény legalább 4 évi börtönre elítelné bünténye miatt, ha ismét közbe nem lépne egy ember, a ki minden lében kanál, a ki megmásítja a közvéleményt, megjavítja a bíró ítéletét, és ez az ember nem más, mint a törvényszéki orvos.

Mit keres ezen ember azon csarnokban, hol a társadalom az ő törvényei értelmében akarja büntetni a gonosztevőt? Honnét vette ő a hatalmat, úgy lépni föl, mint egy élő büntető codex, és feltartóztatni a pallost, mely egy gonosz embert megérdemlett büntetéssel akar sújtani? — Bíró-e ő? hogy egy egész bírói testülettel szemben nem áttal a törvény betűivel ellentétes véleményt kockáztatni, és honnét vette a hatalmat, melylyel kimondott véleményének mindannyiszor érvényt szerez?

Ezen tételek azok, melyeknek fejtegetésével akarom a tisztelt hallgatóságnak jobb sorsra érdemes türelmét igénybe venni.

* Sajnálattal nélkülözzük e rovat alatt dr. Grossmann Mihálynak »a gégeszor gyógykezeléséről« — és dr. Siklósy Gyulának »a szemézi műtétekről« előadását, melyeknek kéziratát nem sikerült kézhez kapnunk. — Szerk.

Hogy mit keres a törvényszéki orvos a törvényszék terében? erre egyszerű a felelet: ő oda meghívatott, mint szakértő. Többször van a törvénynek szüksége szakértőkre, hogy azok segítségével legyen az ítélet igazságos. Minden mesterség van ott néha képviselve, az orvos is csak azoknak categoriájába soroztatik. Véleményét meghallgatják, díját kifizetik, és ekkor mehet. — Csakis azon kis különbség van a más szakértők és az orvos-szakértő között, hogy míg amazok csak informálják a bírót, és véleményük által igen keveset változtatnak az ítélet minőségén, addig az orvosi szakértő sok esetben egészen új irányt ad véleménye által, és az ítéletet gyökeresen megváltoztatja. Az orvost a törvényszék terembe mi vitte be? — nem más, mint a humanismus, mely tiltja, hogy ott és olyat büntessen a társadalom, hol szánakozni, meleg emberbaráti szeretettel és gyengédséggel eljárni tartozik. Bevitte a kornak azon emberséges törekvése, hogy biztos és objectív igazságot tudjon kitalálni ott, hol egy-egy polgárnak szabadsága, vagyona és élete forog a kockán.

És midőn a törvényszéki orvos a büntető ügyekben a tényálladékkal, a közvéleménnyel és a törvény betűivel mereven ellenkező véleményét önérzetesen és határozottan kimondja, akkor ő még az államhatalomnál is hatalmasabb tényező nevében beszél, és e nagy tényező a természettudomány.

Nincs mai napon még szerencsétlenebb felfogás, mint a törvényszéki orvost úgy tekinteni, mint egyszerű szakértőt, ki a bírói ítélet megalkotásakor némi felvilágosító adattal tud szolgálni. A törvényszéki orvos bíró a szó valódi értelmében és az ő véleménye nem más, mint az írott ítélet. Harminc eset közül egy van, mikor az orvos ez ítéletén a törvényszék valamit változtat, és az csak is a körülmények egybevetéséből folyhat ki, melylyel az orvosnak semmi köze sincs.

Bíró a törvényszéki orvos, és pedig olyan, ki soha sem saját nevében ítél; olyan bíró, kinek votuma döntő; oly bíró, kinek ítélete még csak nem is fellebbezhető, mivel a hulla vagy a seb, melyekből az objectív igazság kivonatott, csekély idő által teljesen elronthatnak. Oly bíró tehát, ki ha lelkiismeretlen akar lenni, teheti azt bátran, és büntetlen, csak értse a maga tudományát.

Olyan az orvos mai napon a mi törvénykezésünkben, mintegy okos asszony a háztartásban, a férjnek mindenben döntő szava van, sőt maga is meg van arról győződve, hogy a háznál mindenben az ő akarata irányadó, pedig szegény csak azt, és úgy teszi, miként arra felesége által eleve informáltatott.

Sajnos, hogy korunk oly szegény az emelkedett lelkű államférfiakban. Egy magas szellem volt Eötvös minister, a ki hamar átlátta azt, hogy az orvos a törvényszéknél nem egyszerű szakértő, hanem hogy az valóságos bíró, kinek ítélete nem is ellenőrizhető. Ezen anomálián segitendő, elrendelte, hogy a jogtudományok kiegészítő részeit a törvényszéki orvostan behozassék a jogi tanintézetekbe, hogy az ügyvédnek és bírónak kezébe szolgáltatassa azon egyedüli biztos eszközt, melylyel a vádlottat az objectív igazság alapján megvédeni vagy ítélni lehessen, és az orvos csakis mint szakértő működjék a törvényszéknél, kinek véleményét ellenőrizhesse a bíró, ki ezen tudománynak szintén némileg birtokában van. És hogy ezen nemes intentiók hajótörést szenvedtek, hogy a törvényszéki orvostan tanáraitól ujabbban még azon szerény honorarium is megtagadtatott, melyet eddig élvez-

tek, és hogy most a kormány azt kívánja tőlük, hogy idejüket és jobb tehetségeiket a közjónak ingyen hozzák áldozatul, erről a fenkölt szellem, ki már az Olympusból nézi szomorú vergődésünket, bizony nem tehet.

Nó de erre azt mondhatná valaki, hogy ha az állam a büntető igazságszolgáltatás tekintetében egyenesen karjaiba veti magát az orvosnak, és nem is gondoskodik arról, hogy ennek ellenőrt állítson, az oly megtisztelés az orvosi karra, a melyhez hasonlót az állam egyetlen polgári állás iránt sem mutatott, és ennél fogva kár épen az orvosoknak szellőztetniök e fátvölt, és panaszt emelni e tekintetben az igazságszolgáltatás ellen.

Tökéletes igaz ezen ellenvetés idáig, de kérem önöket arra, hogy ha már megnéztük az éremnek egyik oldalát, azt, hol a fejedelem arcképe van, a kinek megbízásából veszi a törvényszéki orvos is meghatalmazását, rangját és társalmi állását, hol a köriratban e szavak ragyognak: Nos imperator stb., fordítsuk meg egy kissé ez érmet, lássuk legalább a másik felét is.

Azon időben, mikor még az állam úgy tekintette az orvost, mint a közönség szolgáját, és a megye főorvosának épen úgy mint bár melyik pandurnak szegődött bérében kijárt 2 pár új és 2 pár fejelés csizma, azon időben a felfogás az orvosi testület társalmi jelentőségéről sokkal, de igen sokkal jobb és szebb volt mint a minő fogalmak most ugyanarról lábra kaptak.

Megmutattuk már azon jelentékeny szerepet, mi az orvosnak jutott a törvényszék büntető-ügyi ressortjában, láttuk, hogy az nem szakértő, hanem valóságos bíró ott; lássuk most, hogy az állam mennyire méltatja ezen jelentékeny állást.

Bármi jelentékeny tövényszéki orvosi eset adja elő magát, a bíróságnak első gondja az, hogy fogjon valahol egy orvostudort és egy sebészt, a kikkel a szemlét elvégeztesse. Azzal, hogy vajjon ezen orvosok a gyógytudomány mellett gyakorlatában vannak-e a törvényszéki orvostudománynak, senkinek eszébe sem jut törődni. Ez pedig a lehető legnagyobb absurdum, mert a bínnak megfenyítése az államhatalom legnevezetesebb részét képezi, melyet ha az állam fonákul kezel, akkor minden polgár sajnálhatja, hogy azon államnak polgára. E téren egy elkövetett hiba roppant bajokat képes előidézni, és e baj annyival nagyobb, mivel helyrehozhatlan. Egy embert csak egy kicsit akasztanak fel, bár csak félórára is, ártatlanul vagy zárjanak el csak egy hétre is, annak fisikai, ennek erkölcsi életét nem képes az állam visszaadni.

Sehol, semmi szakban nem szükség annyira a specialismus, mint az orvosi tudományban, és ne higgye azt senki, hogy azon orvos, ki egész lényét a gyógytudománynak, az orvosi gyakorlatnak szentelte, ha olvasás által magát tovább képezni és a tudomány újabb fejleményeivel lépést tartani akar, az a törvényszéki orvostant tanulmányozza. E szakban csak akkor kezdi tökéletesíteni magát, ha az hivatását képezi.

De oly állami intézmények alatt, minők hazánkban jelenleg is fennállanak, lehetlen, hogy valamely orvosnak eszébe jusson az, hogy a felséges orvosi tudományok közül épen a törvényszéki orvostant válaszsza ki specialis törekvése tárgyaul, oly tudománynak szentelje életét, melyet csakis az állam érdekében érvényesíthet, azon állam érdekében, a mely nemcsak hideg közönynyel, hanem valóságos lenézéssel és megvetéssel viseltetik ezen tudományág iránt.

Vagy mire mutat a kormánynak azon újabb rendelkezése, a mely jelen év május havától kezdve érvényben van, és a mely rendelvény maga egy gúnyirat az orvosi testület és különösen a törvényszéki orvosok ellen. Ezen rendelet értelme szerint, ha egy hulla szemle eszközendő ott, hol a hulla már eltemettetett, a hullának kiásására alkalmazott nap-szamosok mindegyike nagyobb fizetést kap, mint a boncolást teljesítő és vezető orvosok. Egy orvostudornak 5 frt, egy okleveles sebésznek 2 frt 50 kr. jár ezen illatos functióért.

Nem tudja az ember hamarjában, vajjon bosszankodják-e, vagy nevéssen rajta?

Az állam tehát igen előnyös föltételek mellett szerződte a maga törvényszéki orvosi közegeit. Először azt mondja nekik: Atyafiak! én tőletek specialis törvényszéki orvosi ismereteket nem kívánok. Dolgozzatok úgy, a hogy én megleszek mindennel elégedve, hisz a dolog nem épen komoly, csak épen hogy meglegyen adva a módja, mert valamint még maig pap nélkül temetni nem lehet, úgy ezen ceremonián is át kell esnünk, hogy látszassunk a művelt világ büntető eljárásával egyenlő színvonalon állani. Kérem tehát önöket, ne tessék nagyon komolyan venni e dolgot. Orvosi működésüket meg nem fizetem ugyan, mert önök már hozzá vannak szokva, hogy ott, hol anyagi vagy lelki szegénységet tapasztalnak a szent emberiség érdekében díjat úgy sem fogadnak el, de mégis, hogy ne lássák, miszerint az állam potyázik, tehát valamit csupa recognitio fejében adok önöknek, például azt a honorariumot, mit azok kapnak, kik a holtat cipelik a sirhoz.

Oly állami intézmények, melyekről a híres májusi rendelet tanuskodik, ha nem ismernők kormányférfaink becsületes, lovagias és tiszta jellemét, azon gondolatra vezethetne minden törvényszéki orvost, mintha az volna szándékolva, hogy az orvosnak az állam által igaztalanul visszatartott honoráriumát az fizesse meg, a ki embertársát agyonütötte, mert ezen emberek úgylis igen hálás természetiek szoktak lenni egy-egy segítségért, mit a lelkiismeret, a becsület és a hivatalos bizalom rovására némelyek netán teljesítenének.

És végre is, ismerjük el az orvosban az embert, és pedig az emberi természet minden erényeivel és minden hibáival. Ki állhat jót arról, hogy az orvos, ki törvényszéki állását épen semmire sem becsülheti, mert az neki sem anyagi, sem erkölcsi hasznót nem hajt, hogy ez orvos, mondom, a kecségtető árt, melyet becsületéért ígérnek, nem fogja-e elfogadni akkor, mikor ez által épen semmit sem kockáztat, legfőlebb azt, hogy állását a törvényszéknél, melyet úgylis áldozatból viselt, elveszíti.

Nekünk tehát három okból is kötelességünk oda hatni erkölcsi súlyunk minden erejével, hogy a kormányt ezen intézkedés téves, káros és veszedelmes voltáról meggyőzzük, és ha másként nem megy, akkor a törvényhozás által kényszeríteni ezen szerencsétlen intézkedés megváltoztatására.

Háromszoros kötelességünk mondom ezt tenni. Először azon hazafias tartozásból, melylyel a magyar államiság iránt viseltetünk, és a melynek léteért, felvirágzásaért buzgolkodni mindegyikünknek nemes kötelessége. Ezen hibás intézmény azonban nem sokára meg fogná gyalázni egész világ előtt a magyar igazságszolgáltatást, és vele igen sokat fogna szenvedni a nemzeti műveltség reputatiója is.

Másodszor kötelességünk ezen fonák intézkedés ellen szót emelni rendünk tekintetében is. Vagy tűrhetjük-e tovább azt, hogy rendünket az állam minden lépten-nyomon a legigaztalanabb mellőzésben és lenézésben részesíteti? tűrjük-e azt, hogy épen ott, hol az

államnak az orvos a legnagyobb szolgálatokat teszi tudománya által, épen ott legkevésbbé ismertessék el, sőt épen ott gúnyos megvetéssel illettessék, és fáradozása úgy díjaztassék, mint azon durva, mechanikus munkáké, melyeket a legkezdetlegesebb képzettségű emberek teljesítenek.

Ha azt hallgatással mellőzzük uraim, úgy magunk leszünk okai, ha az orvosi állás az egész magyar társalomban a mellőzött és megvetett foglalkozások egyike lesz.

Harmadik ok, mi kényszerít bennünket arra, hogy ezen szerencsétlen intézkedés ellen szót emeljünk, az, hogy nem engendhetjük, miszerint az orvostudomány egy szép ága, a törvényszéki orvostan teljesen elhanyagoltassék hazánkban. Pedig elhihetik önök kedves ügyfeleim! hogy senkinek sem fog kedve jönni e tudomány művelésére ily viszonyok között. Senki sem fog törekedni, oly qualificatiót szerezni magának, a mely sem kenyeret, sem jó hírnevet nem szerez. Senki sem fogja specificus tanulmányává tenni azon tant, a melyet maga az államhatalom, melynek szolgálatában ezen tudomány egyedül érvényesíthető, maga sem méltányol.

Hiába történtek a törvényszéki orvostudományban az újabbkori fölfedezések, mert a tudomány ezen megbecsülhetlen vívmányai hazánk büntető igazságszolgáltatásában soha sem lesznek érvényesítve, addig, míg a mostani káros systema hatályban marad.

Tegyük uraim tehát ezen hármassal nemes cél érdekében mindent, mi hatalmunkban áll. Igaz, hogy a megrögzött előítélettel küzdeni nem kis feladat, de bennünket biztathat, és tetteire buzdíthat azon vigasztaló tudat, hogy fellépésünk által a közügynek sokat használhatunk.

A városok közegészségi állapotának javítási eszközeiről.

Dr. SCHREYER LAJOS Zalamegye tiszt. főorvosától.

Ha figyelemmel kísérjük legújabb időkben az orvosi tudomány irányát és törekvéseit, azon örvendetes tapasztalást tehetjük, hogy míg egyrészt a betegségek gyógyítását törekszik elérni, másrészt a betegségek okainak kifizűrészt és elhárítását tűzte ki céljául; ezen törekvés sokkal fontosabb és idővel eredménydúsabb is lehet, a mennyiben vannak betegségek, mint p. o. a cholera, melyet — ha egyszer nagy fokban fellépett, gyógyítani alig lehet, de melynek terjedését akadályozni sok esetben lehetséges.

Mióta sikerült több ilyen — az emberi nemet tizedelő betegség okai felett némi világosságot nyerni; miután tapasztaltatott, hogy a hasi hagymáz (Typhus) olykor ragályos anyaggal fertőztetett ivóvíz által terjed, amennyiben igen sokszor történt, hogy ugyanazon kút vagy patak vizét élvező városrész lakói egyszerre és tömegesen kapták meg ezen betegséget, és a járvány azonnal megszünt, midőn a fertőztetett víz használatát beszüntették; miután tudjuk, hogy a mocsár-gerj a hidegleléseknek és más láznak előidézője, és olyan vidékek, hol a posványok kiszáradtak vagy mesterségesen kiszárártattak, ezen helybeli betegségek is csökkentek: gondoskodni is kezdtek arról, miképen lehetne az említett kórfeltételeket eltávolítani, és nagy gonddal kezdik a görcsö, vegyvizsgálat és kísérletek segít-

szürke folt vagy foltok mutatkoznak rajtok, melyek egy-két nap alatt a nyelcsapra, lágy szájpadra és a szájpadnyelvívre is áttérjednek. Külsőleg az alsó áll alatti mirigyek daganata érezhető, mely néha feltűnő keménységet küel, s a kórállapot nagyobb veszélyességére mutat. Az áll alatti mirigydag azonban nem állandóan előjövő tünet.

A mandolák és nyelcsap e közben néha annyira megdagadnak, hogy egymást érintve a torokürt elzárják és a nyelést csaknem lehetlenné teszik. Ilyenkor a szájoni légzés is meg-lévén akadályozva, az az orrlíkakon át történik. — Itt kiemelendő az, hogy a torok részei-nek ily nagy foku dagja a szomszéd gége-főre csak ritkán terjed át, és az ez általi megfulás veszélye miatti aggályainkat nem egyszer találtuk szükség-fölöttieknek.

A szennyes, szürke, beszüremkedett nyákhártyarészek a vérkeringés körén kívül esve, szétbomlási folyamatban vannak, és nyelvlapoccal, kanálnyelével vagy csipeszszel cefa-tokban eltávolíthatók, kivált ha előbb aether sulfuric.-al beeceteltük, eltávolíttatásuk után sötétvörös, kevésbé vérző alapot hagynak hátra. Az eltávolított cafatok fél vagy egész, sőt 2 vonal vastagságu hártákat is képeznek. Az ezektől megtisztult torokrészek ritkáb-ban hegednek és rendes állapotukba jutnak az általános kórfolyamat javultával. Legtöbb esetben azonban újra kezdődik rajtuk az előbb leírt szétbomlási folyamat, az üszkösödés mélyebben hatol, feketés színt vesz föl és kellemetlen rosz szagává lesz.

E közben folyton tart a nagyfoku láz a fejnek és egyéb testrészeknek izzadásával. Bárha a helyi tünetek nem fokozódnak is, a beteg kimerültsége szemlátomást növekszik, ütere folyton gyengül, míg végre érezhetlenné válik s a szív működésének megszüntével az élet is megszűnik, a beteg végpercéig megtartván öntudatát. — Ezen lefolyás 2 naptól fogva egész 8 napig tarthat. A nyolc napon túl huzódott eset inkább nyujt reményt a gyógyulás-hoz, mert ekkor a lázas tünetek alább hagyásával a helyiek is kezdenek javulni. A torok-fekélyek tisztulnak, hegednek; a daganat oszlik és az egész kórfolyamat kedvezőbb irányt véve, a gyógyulásnak nyilvános jelei mutatkoznak.

Az üdülés 10—14 napot igényel, de ennek elteltével nem áll mindig helyre az egész-ség, mert mint következményi baj sok esetben marad vissza hűdés a garat izmaiban, az alsó vagy felső végtagokban, a szemmozgató izmokban, mely néha könnyen gyógyítható, de sokszor több időt és fáradságot vesz igénybe.

Mint szövődési baj gyakran észlelhető a nem nagy mérvű hörgelhurut. A test egyéb szerveinek kóros elváltozása nem jön elő.

Megemlítésre méltó az, hogy a járvány folytán az épen leírt kórképen kívül gyak-ran fordulnak elő esetek serdülő ifjagnál és felnőtteknél, melyek lázzal nincsenek egybe-kötve s csakis a nyelési fájdalmak által unszoltatnak orvosi segítyt keresni. Az ilyen bete-gek többnyire maguk járnak el az orvoshoz és egy párszor pokolkőveléi égetés után a néha nagy mérvű üszkösödést mutató torokbántalom csakhamar meggyógyul.

E járvány tartama alatt szerzett tapasztalatunkból azon meggyőződésre jutottunk, hogy az azt előidéző hatány az összes szervezetre hat fertőzőleg, és characteristiconjaul a torok-képletek helyi bántalmát csak az általános fertőzés után idézi elő. — E nézetünkben főképen azon körülmény által erősítettünk meg, hogy a lázas állapot legtöbb esetben megelőzi a helyi bajt, mely nagyon számos esetben nem fejlődik oly nagy fokúvá, hogy abból a veszélyes általános tüneteket kimagyarázhatnak. Megerősíti e nézetünket továbbá az is, hogy

ha a betegség folytán a nyakra, mellre, vagy a test más részére hólyaghuzót alkalmazunk, a bőrön és a torokban lévőhöz hasonló szennyes szürke beszüremkődött felületet idézünk elő.

A fönnebb említett láznélküli esetek onnan magyarázhatók ki, hogy a fertőző anyag nagyobbaknál, inkább kifejtett szervezeteknél nem bir akkora lázt — vagy épen nem bir lázt előidézni, a gyermekek gyöngye szervezete azonban a lázas visszahatásra hajlandó. De ezen néha láz nélkül előjövő esetek megemlékezésével nem azt akartam mondani, hogy nagyobbaknál és felnőtteknél a bántalom láz nélkül foly le, mert az ily esetek csak kivétel-kép jönnek elő.

A jóslatra nézve a járványnál megtanultuk, hogy azt mindjárt kezdetben, mihelyt meg vagyunk győződve a baj jelenlétéről, kedvezőtlennek mondjuk, s csak az oly esetekben nyilvánítuk a gyógyuláshoz reményünket, melyek keményebb szervezeti nem gyermekekénél, de ifjaknál és felnőtteknél lázas tünetek nélkül jönnek elő. Egyáltalában itt a jóslattal óvakodóknak és tartózkodóknak kell lennünk.

Kedvezőtlenne teszi a jóslatot a járványnak valamely helyeni első föllépte, mert ekkor hamar fejlődnek az általános és helyi tünetek, a kórfolyamat rohamos és egy fél naptól kezdve 2-szer 24 óra alatt, dacára minden orvosi megerőltetett fáradtságnak, elhal a gyermek. — Ez így tart, míg dühe tetőpontját elérte s áldozatait összeszedte; azután kezdenek az esetek gyérebbek lenni; ekkor a lefolyás vontatóbb s a jóslat is valamivel kedvezőbb.

A mely helyet a járvány már egyszer megjárta s hetekig tartó szünet után másodszor is oda visszatér, ott nem mutat oly nagyfoku veszélyességet, mint kezdetben, első fölléptekor.

Kedvezőtlenne teszi a jóslatot a gyermeknek már az előtti gyöngesége, betvegye; továbbá ha a tünetek rögtön hevesen fejlődnek, a torokképletek hirtelen megdagadnak, porc-szerű keménységet mutatnak: ha az ajkak és az arc cyanoticus színt mutatnak.

Ha a torok helyi bántalma nagyobb részt már eltűnt, de a láz alább nem hagyott, óvakodjunk a kedvező kimenetel jóslatával, mert rövid időn meggyőződhetünk csalódásunkról. Reményünk csak akkor alapos, ha a helyi és általános tüneteket egyformán és állandóan látjuk javulni.

A gyógykezelést illetőleg nem hibázunk, ha a járvány ideje alatt a gyermekek kezdődő roszullétét gyanus szemekkel nézzük, s bárha az áll-alatti mirigyek nincsenek is megdagadva, bárha nyelési nehézséget nem is veszünk észre — a torkot gyakran megvizsgáljuk, oda gyakran betekintsünk, hogy a netán mutatkozó szürkés pontokat azonnal beecsetelhessek vagy pokolkővel érinthessük. Utóbbi vagy állományban használjuk napjában egyszer, vagy pedig töményoldatát napjában többször. Használjuk helyi szerként beecsetelésül a higított sósavat, carbolsavoldatot, a liquor ferr. sesquichloratit, utóbbi vagy magában vagy glycerinnal hason mennyiségben vegyítve, kali causticum oldatot mézvízzel.

Torokmosókul tiszta víz, gyenge carbolsav — timsó — chlormészoldat, illatos növények forrázata, mézvíz használtatott. Külsőleg a dagra jeges borogatások, kivált felnőtteknél és nagyobbbaeska gyermekekénél. Belsőleg a chinint $\frac{1}{2}$ —3—5 szemerig és még nagyobb adagokban, úgy nemkülönb a Haller-, vilany-, sósavat, kali carbon. oldatát kanálos or-

vosságban. A hörgéhuruttali szövődéseknél az ipecacuan. és Dowerporokat vagy magukban vagy pedig a fönnebbi szerekkel egybekötve használjuk.

A szétbomlott és leváladózó nyákhártyarészeket ecsettel, kanállyéllal, csipeszszel eltávolítjuk, helyeiket az említett szerekkel újra beecseteljük és a torkot gyakran megtisztítjuk. Gondoskodunk a szoba szellőztetéséről és tisztántartásáról.

Mindezen szereknek használata azt bizonyította be, hogy egyiknek sincs fajlagos hatása a járvány ellen, és ha egyiknek vagy másiknak használata folytán sikert értünk el, koránt sem állíthatjuk, hogy ugyancsak azon szer használatának köszönhetjük a gyógy sikert, mert ugyanazon szernek több más eseteknél használatával semmi célhoz sem juthattunk. Mindazonáltal ezen gyógyeljárás leginkább megfelelően az okszerűségnek, az egyén és körülményekhez való alkalmazásuk javával van.

A járvány nagymérvű ragályos és fertőző természete be lévén bizonyulva, főfeladatunk a betegtől, a még meg nem támadott gyermekeket és ifjabb családtagokat elkülöníteni, eltávolítani, — a beteglátogatástól az ismerősöket eltartóztatni, — a halottakat sokáig a háznál nem tartani, hanem a temetőbe a halottak házába vitetni és onnan nagy gyűlekezet nélkül eltemetni, — a beteg által elfoglalva volt szobát s az abbani butorokat, öltönyfélét hosszasan szellőztetni, tisztítani és a szobát újra meszelni, különben a lakást újra elfoglalók a ragály veszélyének teszik ki magukat, mint már több esetben tapasztaltuk.

A roncsoló toroklob egyike azon járványoknak, melyek terjedését a hatóság erélyes közbejötté nagy mérvben meggátolhatja. A járvány keletkezésekor az iskolák bezűntetése, a gyermekek bárholi csoportosulásának betiltása, járvány-orvosok idejekoráni kinevezése, járvány-kórházak felállítása s oda a korlátolt lakású szegény családok anginabeteg gyermekeinek azonnali beszállítása, a kórháznak a szükséges gyógyszerrel ellátása, azon eljárás, melytől a lehető legtöbbet várhatunk.

A kirendelt járvány-orvosokra és kórházakra fordított költség gazdagon megtérül akkor, ha a fenyegetett lakosságnak legalább egyrészt sikerült a különben bizonyos veszélytől megóvni.

Mint már említettük, az ily betegek és halottak látogatása, a halottaknak a háznál tartása, népes temetése és a torozás legalkalmasabb lévén a járvány terjesztésére: e szokást, a hol másképp nem lehet, még a közbiztossági közegek erélyes fölhasználásával is meg kell akadályozni, mivel a népnél e szokás általában annyira meg van rögződve, hogy veszélyességének szóvali fölfejtése s az egyszerű betiltás elégtelen attól eltartóztatására, s a néhol alkalmazott kényszerrendszabálynak üdvös hatásáról meggyőződni volt alkalmunk.

Szükséges továbbá a járványtól megtámadott községeket a hatóság felügyelete alá helyezni, hogy a járványos házakból a szomszédos egézségekbe közlekedés ne történjék; országos intézkedés föladatai közé tartozik végre, a szomszéd országból a járvány behozatalának gátot vetni, mert könnyebb a népességet megóvni, mintsem a már elharapódzott bajt kiirtani.

Ez értekezet merőben gyakorlati irányu lévén, a járvány körül tett megfigyelésünket és észleleteinket azon célból közöljük, hogy ügyfeleinknek, kiknek tán még nem volt alkalmuk e járvánnyal megismerkedni, egy képét adjuk e szokatlan betegségnek, úgy a hogy tapasztaltuk s felfoghattuk. A betegségnek kórbonctani, kórszövet- és vegytani részé-

vel nem foglalkozva, azt más szakférfiakra bizzuk azon óhajunkkal : vajha sikerülne e járvány lényegének felfödözésével az óv- és gyógymodszert sikert-hozóbbá tenni, és így a haza és emberiségnek ez újabb vész-tőli megmentését eszközölni.

Záradékkul legyen megemlítve, mikép az 1874. év július havában Bécsben tartott nemzetközi egészségügyi értekezleten a közel érdekelt Oláh- és Magyarhon küldötteitől megvártuk volna, hogy a congressus figyelmét e veszélyes járványra fölhívják.*

b) ÁLLAMORVOSI ÉRTEKEZÉSEK.

A törvényszéki orvos hazánkban.

Dr. SIKOR JÓZSEF kir. törvényszéki orvostól.

Az egész művelt világnak büntető törvénye mai napon már akkép van szerkesztve, hogy a jogtudomány segítségül hívta a természettudományt, mint olyat, mely igen sok bűntettekben egyedül képes megfejteni azon nagy horderejű kérdést, vajjon az elkövetett bűn a bűnösnek beszámítható-e, és mennyire? Rettenetes gonosztevő az egész közönség szemében azon ember, ki egy fejszeesapással agyonütötte azon embertársát, ki neki nem is vétett egyebet, mint valami tréfát mondott. Ez embert a közvélemény halálra ítélte, és a bíróság ki is mondaná a kötél általi halált reá, ha közbe nem jön az orvos, és véget nem vet a vérengzésnek azon egyszerű kijelentéssel, hogy ez ember elmeállapota olyan, hogy neki a bűnt beszámítani nem lehet. Egyszerre bíró és közönség máskép gondolkozik, az egyén, ki előbb még a közönség boszus fölgerjedésének tárgya volt, egyszerre a büntetés helyett szánakozást, ápolást, gondozást és örökösödést tapasztal. Máskor egy ember vad dühében úgy üti hasba ököllel egy pajtását barátságos dulakodás közben, hogy az rögtön meghal. A közvélemény ítélőszéke gyilkosnak mondja ez embert, a törvény legalább 4 évi börtönre elítelné bünténye miatt, ha ismét közbe nem lépne egy ember, a ki minden lében kanál, a ki megmásítja a közvéleményt, megjavítja a bíró ítéletét, és ez az ember nem más, mint a törvényszéki orvos.

Mit keres ezen ember azon csarnokban, hol a társadalom az ő törvényei értelmében akarja büntetni a gonosztevőt? Honnét vette ő a hatalmat, úgy lépni föl, mint egy élő büntető codex, és feltartóztatni a pallost, mely egy gonosz embert megérdemlett büntetéssel akar sújtani? — Bíró-e ő? hogy egy egész bírói testülettel szemben nem áttal a törvény betűivel ellentétes véleményt kockáztatni, és honnét vette a hatalmat, melylyel kimondott véleményének mindannyiszor érvényt szerez?

Ezen tételek azok, melyeknek fejtegetésével akarom a tisztelt hallgatóságnak jobb sorsra érdemes türelmét igénybe venni.

* Sajnálattal nélkülözzük e rovat alatt dr. Grossmann Mihálynak »a gégeszor gyógykezeléséről« — és dr. Siklósy Gyulának »a szemézi műtétekről« előadását, melyeknek kéziratait nem sikerült kézhez kapnunk. — Szerk.

Hogy mit keres a törvényszéki orvos a törvényszék teremében? erre egyszerű a felelet: ő oda meghívatott, mint szakértő. Többször van a törvénynek szüksége szakértőkre, hogy azok segítségével legyen az ítélet igazságos. Minden mesterség van ott néha képviselve, az orvos is csak azoknak categoriájába soroztatik. Véleményét meghallgatják, díját kifizetik, és ekkor mehet. — Csakis azon kis különbség van a más szakértők és az orvos-szakértő között, hogy míg amazok csak informálják a bírót, és véleményük által igen keveset változtatnak az ítélet minőségén, addig az orvosi szakértő sok esetben egészen új irányt ad véleménye által, és az ítéletet gyökeresen megváltoztatja. Az orvost a törvényszék terembe mi vitte be? — nem más, mint a humanismus, mely tiltja, hogy ott és olyat büntessen a társadalom, hol szánakozni, meleg emberbaráti szeretettel és gyengédséggel eljárni tartozik. Bevitte a kornak azon emberséges törekvése, hogy biztos és objectiv igazságot tudjon kitalálni ott, hol egy-egy polgárnak szabadsága, vagyona és élete forog a kockán.

És midőn a törvényszéki orvos a büntető ügyekben a tényálladékkal, a közvéleménnyel és a törvény betűivel mereven ellenkező véleményét önérzetesen és határozottan kimondja, akkor ő még az államhatalomnál is hatalmasabb tényező nevében beszél, és e nagy tényező a természettudomány.

Nincs mai napon még szerencsétlenebb felfogás, mint a törvényszéki orvost úgy tekinteni, mint egyszerű szakértőt, ki a bírói ítélet megalkotásakor némi felvilágosító adattal tud szolgálni. A törvényszéki orvos bíró a szó valódi értelmében és az ő véleménye nem más, mint az írott ítélet. Harminc eset közül egy van, mikor az orvos ez ítéletén a törvényszék valamit változtat, és az csak is a körülmények egybevetéséből folyhat ki, melylyel az orvosnak semmi köze sincs.

Bíró a törvényszéki orvos, és pedig olyan, ki soha sem saját nevében ítél; olyan bíró, kinek votuma döntő; oly bíró, kinek ítélete még csak nem is fellebbezhető, mivel a hulla vagy a seb, melyekből az objectiv igazság kivonatott, csekély idő által teljesen elronthatnak. Oly bíró tehát, ki ha lelkiismeretlen akar lenni, teheti azt bátran, és büntetlen, csak értse a maga tudományát.

Olyan az orvos mai napon a mi törvénykezésünkben, mintegy okos asszony a háztartásban, a férjnek mindenben döntő szava van, sőt maga is meg van arról győződve, hogy a háznál mindenben az ő akarata irányadó, pedig szegény csak azt, és úgy teszi, miként arra felesége által eleve informáltatott.

Sajnos, hogy korunk oly szegény az emelkedett lelki államférfiakban. Egy magas szellem volt Eötvös minister, a ki hamar átlátta azt, hogy az orvos a törvényszéknél nem egyszerű szakértő, hanem hogy az valóságos bíró, kinek ítélete nem is ellenőrizhető. Ezen anomálián segitendő, elrendelte, hogy a jogtudományok kiegészítő részeül a törvényszéki orvostan behozassék a jogi tanintézetekbe, hogy az ügyvédnek és bírónak kezébe szolgáltatassa azon egyedüli biztos eszközt, melylyel a vádlottat az objectiv igazság alapján megvédeni vagy ítélni lehessen, és az orvos csakis mint szakértő működjék a törvényszéknél, kinek véleményét ellenőrizhesse a bíró, ki ezen tudománynak szintén némileg birtokában van. És hogy ezen nemes intentiók hajótörést szenvedtek, hogy a törvényszéki orvostan tanáraitól újabban még azon szerény honorarium is megtagadtatott, melyet eddig élvez-

tek, és hogy most a kormány azt kívánja tőlük, hogy idejüket és jobb tehetségeiket a közjónak ingyen hozzák áldozatul, erről a fenkölt szellem, ki már az Olympusból nézi szomorú vergődésünket, bizony nem tehet.

No de erre azt mondhatná valaki, hogy ha az állam a büntető igazságszolgáltatás tekintetében egyenesen karjaiba veti magát az orvosnak, és nem is gondoskodik arról, hogy ennek ellenőrt állítson, az oly megtisztelés az orvosi karra, a melyhez hasonlót az állam egyetlen polgári állás iránt sem mutatott, és ennél fogva kár épen az orvosoknak szellőztetniök e fátyolt, és panaszt emelni e tekintetben az igazságszolgáltatás ellen.

Tökéletes igaz ezen ellenvetés idáig, de kérem önöket arra, hogy ha már megnéztük az éremnek egyik oldalát, azt, hol a fejedelem arcképe van, a kinek megbízásából veszi a törvényszéki orvos is meghatalmazását, rangját és társalmi állását, hol a köriratban e szavak ragyognak: Nos imperator stb., fordítsuk meg egy kissé ez érmet, lássuk legalább a másik felét is.

Azon időben, mikor még az állam úgy tekintette az orvost, mint a közönség szolgáját, és a megye főorvosának épen úgy mint bár melyik pandurnak szegődött bérében kijárt 2 pár új és 2 pár fejelés csizma, azon időben a felfogás az orvosi testület társalmi jelentőségéről sokkal, de igen sokkal jobb és szebb volt mint a minő fogalmak most ugyanarról lábra kaptak.

Megmutattuk már azon jelentékeny szerepet, mi az orvosnak jutott a törvényszék büntető-ügyi ressortjában, láttuk, hogy az nem szakértő, hanem valóságos bíró ott; lássuk most, hogy az állam mennyire méltatja ezen jelentékeny állást.

Bármilyen jelentékeny törvényszéki orvosi eset adja elő magát, a bíróságnak első gondja az, hogy fogjon valahol egy orvostudort és egy sebészt, a kikkel a szemlét elvégeztessék. Azzal, hogy vajjon ezen orvosok a gyógytudomány mellett gyakorlatában vannak-e a törvényszéki orvostudománynak, senkinek eszébe sem jut törődni. Ez pedig a lehető legnagyobb absurdum, mert a bűnnek megfenyítése az államhatalom legnevezetesebb részét képezi, melyet ha az állam fonákul kezel, akkor minden polgár sajnálhatja, hogy azon államnak polgára. E téren egy elkövetett hiba roppant bajokat képes előidézni, és e baj annyival nagyobb, mivel helyrehozhatlan. Egy embert csak egy kicsit akasztanak fel, bár csak félórára is, ártatlanul vagy zárjanak el csak egy hétre is, annak fisikai, ennek erkölcsi életét nem képes az állam visszaadni.

Sehol, semmi szakban nem szükség annyira a specialismus, mint az orvosi tudományban, és ne higgye azt senki, hogy azon orvos, ki egész lényét a gyógytudománynak, az orvosi gyakorlatnak szentelte, ha olvasás által magát tovább képezni és a tudomány újabb fejleményeivel lépést tartani akar, az a törvényszéki orvostant tanulmányozza. E szakban csak akkor kezd tökéletesíteni magát, ha az hivatását képezi.

De oly állami intézmények alatt, minők hazánkban jelenleg is fennállanak, lehetlen, hogy valamely orvosnak eszébe jusson az, hogy a felséges orvosi tudományok közül épen a törvényszéki orvostant válassza ki specialis törekvése tárgyaul, oly tudománynak szentelje életét, melyet csakis az állam érdekében érvényesíthet, azon állam érdekében, a mely nemcsak hideg közönyt, hanem valóságos lenézéssel és megvetéssel viseltetik ezen tudományág iránt.

Vagy mire mutat a kormánynak azon újabb rendelkezése, a mely jelen év május havától kezdve érvényben van, és a mely rendelvény maga egy gúnyirat az orvosi testület és különösen a törvényszéki orvosok ellen. Ezen rendelet értelme szerint, ha egy hullaszemle eszközlendő ott, hol a hulla már eltemetett, a hullának kiásására alkalmazott nap-szamosok mindegyike nagyobb fizetést kap, mint a boncolást teljesítő és vezető orvosok. Egy orvostudornak 5 frt, egy okleveles sebésznek 2 frt 50 kr. jár ezen illatos functióért.

Nem tudja az ember hamarjában, vajjon bosszankodjék-e, vagy nevéssen rajta?

Az állam tehát igen előnyös föltételek mellett szerződteti a maga törvényszéki orvosi közegeit. Először azt mondja nekik: Atyafiak! én tőletek specialis törvényszéki orvosi ismereteket nem kívánok. Dolgozzatok úgy, a hogy én megleszek mindennel elégedve, hisz a dolog nem épen komoly, csak épen hogy meglegyen adva a módja, mert valamint még maig pap nélkül temetni nem lehet, úgy ezen ceremonián is át kell esnünk, hogy látszassunk a művelt világ büntető eljárásával egyenlő színvonalon állani. Kérem tehát önöket, ne tessék nagyon komolyan venni e dolgot. Orvosi működésüket meg nem fizetem ugyan, mert önök már hozzá vannak szokva, hogy ott, hol anyagi vagy lelki szegénységet tapasztalnak a szent emberiség érdekében díjat úgy sem fogadnak el, de mégis, hogy ne lássák, miszerint az állam potyázik, tehát valamit csupa recognitio fejében adok önöknek, például azt a honorariumot, mit azok kapnak, kik a holtat cipelik a sirhoz.

Oly állami intézmények, melyekről a híres májusi rendelet tanuskodik, ha nem ismernők kormányférfiaink becsületes, lovagias és tiszta jellemét, azon gondolatra vezethetne minden törvényszéki orvost, mintha az volna szándékolva, hogy az orvosnak az állam által igaztalanul visszatartott honoráriumát az fizesse meg, a ki embertársát agyonütötte, mert ezen emberek úgylis igen hálás természetűek szoktak lenni egy-egy segítségért, mit a lelkiismeret, a becsület és a hivatalos bizalom rovására némelyek netán teljesítenének.

És végre is, ismerjük el az orvosban az embert, és pedig az emberi természet minden erényeivel és minden hibáival. Ki állhat jót arról, hogy az orvos, ki törvényszéki állását épen semmire sem becsülheti, mert az neki sem anyagi, sem erkölcsi hasznot nem hajt, hogy ez orvos, mondom, a kecsgető árt, melyet becsületért ígérnek, nem fogja-e elfogadni akkor, mikor ez által épen semmit sem kockáztat, legfőlebb azt, hogy állását a törvényszéknél, melyet úgylis áldozatból viselt, elveszíti.

Nekünk tehát három okból is kötelességünk oda hatni erkölcsi súlyunk minden erejével, hogy a kormányt ezen intézkedés téves, káros és veszedelmes voltáról meggyőzzük, és ha másként nem megy, akkor a törvényhozás által kényszeríteni ezen szerencsétlen intézkedés megváltoztatására.

Háromszoros kötelességünk mondom ezt tenni. Először azon hazafias tartozásból, melylyel a magyar államiség iránt viseltetünk, és a melynek léteért, felvirágzásaért buzgólkodni mindegyikünknek nemes kötelessége. Ezen hibás intézmény azonban nem sokára meg fogná gyalázni egész világ előtt a magyar igazságszolgáltatást, és vele igen sokat fogna szenvedni a nemzeti műveltség reputációja is.

Másodszor kötelességünk ezen fonák intézkedés ellen szót emelni rendünk tekintetében is. Vagy tűrhetjük-e tovább azt, hogy rendünket az állam minden lépten-nyomon a legigaztalanabb mellőzésben és lenézésben részesíteti? tűrjük-e azt, hogy épen ott, hol az

államnak az orvos a legnagyobb szolgálatokat teszi tudománya által, épen ott legkevésbé ismertessék el, sőt épen ott gúnyos megvetéssel illetessék, és fáradozása úgy díjaztassék, mint azon durva, mechanikus munkáké, melyeket a legkezdetlegesebb képzettségű emberek teljesítenek.

Ha azt hallgatással mellőzzük uraim, úgy magunk leszünk okai, ha az orvosi állás az egész magyar társalomban a mellőzött és megvetett foglalkozások egyike lesz.

Harmadik ok, mi kényszerít bennünket arra, hogy ezen szerencsétlen intézkedés ellen szót emeljünk, az, hogy nem engendhetjük, miszerint az orvostudomány egy szép ága, a törvényszéki orvostan teljesen elhanyagoltassék hazánkban. Pedig elhihetik önök kedves ügyfeleim! hogy senkinek sem fog kedve jönni e tudomány művelésére ily viszonyok között. Senki sem fog törekedni, oly qualificatiót szerezni magának, a mely sem kenyeret, sem jó hírnevet nem szerez. Senki sem fogja specificus tanulmányává tenni azon tant, a melyet maga az államhatalom, melynek szolgálatában ezen tudomány egyedül érvényesíthető, maga sem méltányol.

Hiába történtek a törvényszéki orvostudományban az újabbkori fölfedezések, mert a tudomány ezen megbecsülhetlen vívmányai hazánk büntető igazságszolgáltatásában soha sem lesznek érvényesítve, addig, míg a mostani káros systema hatályban marad.

Tegyük uraim tehát ezen hármassal nemes cél érdekében mindent, mi hatalmunkban áll. Igaz, hogy a megrögzött előítélettel küzdeni nem kis feladat, de bennünket biztathat, és tette buzdíthat azon vigasztaló tudat, hogy fellépésünk által a közügynek sokat használhatunk.

A városok közegészségi állapotának javítási eszközeiről.

Dr. SCHREYER LAJOS Zalamegye tiszt. főorvosától.

Ha figyelemmel kísérjük legújabb időkben az orvosi tudomány irányát és törekvéseit, azon örvendetes tapasztalást tehetjük, hogy míg egyrészt a betegségek gyógyítását törekszik elérni, másrészt a betegségek okainak kifizűrésését és elhárítását tűzte ki céljául; ezen törekvés sokkal fontosabb és idővel eredménydúsabb is lehet, a mennyiben vannak betegségek, mint p. o. a cholera, melyet — ha egyszer nagy fokban fellépett, gyógyítani alig lehet, de melynek terjedését akadályozni sok esetben lehetséges.

Mióta sikerült több ilyen — az emberi nemet tizedelő betegség okai felett némi világosságot nyerni; miután tapasztaltatott, hogy a hasi hagymáz (Typhus) olykor ragályos anyaggal fertőztetett ivóvíz által terjed, amennyiben igen sokszor történt, hogy ugyanazon kút vagy patak vizét élvező városrész lakói egyszerre és tömegesen kapták meg ezen betegséget, és a járvány azonnal megszünt, midőn a fertőztetett víz használatát beszüntették; miután tudjuk, hogy a mocsár-gerj a hidegleléseknek és más lázának előidézője, és olyan vidékek, hol a posványok kiszáradtak vagy mesterségesen kiszárítottak, ezen helybeli betegségek is csökkentek: gondoskodni is kezdtek arról, miképen lehetne az említett kórfeltételeket eltávolítani, és nagy gonddal kezdik a górcső, vegyvizsgálat és kísérletek segít-

ségével kisebb-nagyobb sikerrel minden, különösen a járványos betegségek okait kifizűrésni, és ha lehet azokat eltávolítani.

Már az említett két példából lehet látni, milyen nagy szerepet játszik a talaj s ivóvíz minősége a betegségek, különösen a ragályos vagy pedig egy helyben vagy vidéken uralkodó tájkorok gerjesztésében. Már 20 év előtt Pettenkofer és Buhl müncheni egyetemi tanárok és azóta számosak buvárlatai folytán kiderült, hogy a cholera és typhus járványos elterjedésére nagy befolyással bír a talajnak emberi és állati üríték-anyagok által való fertőztetése, és kétségen kívüli, hogy más betegségek is összefüggnek ezen elterjedt káros tényezőkkel.

Tapasztalati tény és legújabbán Niemayer által a tüdő-gümőkórra nézve is érvényesnek állítottatott, hogy azon foglalkozás mondható kiválóan egészségesnek, mely tiszta levegőben való tartózkodással jár, s innen magyarázható a falusi levegőnek előnye a városi felett; tekintetbe véve azt is, hogy a városokban a kutvíz, többnyire tisztátalan és szerves anyagokkal vegyített; hozzá véve, hogy városokban a lég a magas házakkal kerített szűk utcák és udvarokban elzárattván, a túlnépesedéssel járó szűk lakások mellett elveszti tisztaságát, és hogy gyárak s más iparágaknál támadó ártalmas füst és kigőzölgések által megrontatik: mégis legnagyobb hátrány fekszik azon körülményben, hogy a házakban a rothadásnak indult emberi és állati üríték-anyagok a levegőt megrontják, a talajt átszivárgás által megfertőztetik, és így a kutak vizét ihatlanná és egészségtelenné teszik.

Midőn tehát a járványos betegségek ily általános okok által idéztetnek elő, egyes ember ellenök mit sem tehet; itt csak egyesült erővel egyes államok, megyék s városok közreműködésétől várhatni eredményt.

E tekintetben legtöbbet tett Angolhon, hol a közegészségügy nálunk alig képzelt gondban részesül, és hol e tekintetben már eddig is szép sikert értek el. Angolhonban már a 40-es években kezdtek az árnyékszékekből a házakba terjedő s az egészségre ártalmas bűz meggátlására a vízzel kiöblíthető zárt — ugynevezett water-closet árnyékszékeket behozni, és miután ez a szokásban volt sárgödrökkel, melyek hamar megteltek — nem fért össze, lassankint a rendszeres csatornázással és vízvezetékekkel összekötött öblítőrendszer hozatott be legtöbb városba, miáltal ott a halandóság évről-évre csökkent. Csak egy példát hozok fel: midőn fővárosunkban a halandóság 1000 emberre évenként 40—50-et tesz, addig Londonban, az egész világ legnagyobb városában a halandóság 24-nél többet nem tesz; és ezt csak azáltal érték el, hogy egészséges ivóvízről, sokszor költséges vízvezetékek által és különösen célszerű csatornázási rendszerről gondoskodtak.

A mint az üríték-anyagok kiürítése nálunk kezeltetik, úgy városok mint falukban, az egyaránt hátrányos az egészségre, s a közegészségügy kívánja, hogy az ily közveszélyes állapotok megszüntetessenek, mire pedig legegyszerűbb volna, ha minden üríték, mielőtt felbomlásnak indul, eltávolíttatnék a házakból. — Sajnálattal kell constataálni, hogy legalább tudtomra hazánkban ezen fontos tárgyat illetőleg, majdnem semmisem történt.

Fővárosunknak vannak ugyan e célra a Dunába vezető csatornái, de oly hiányos állapotban, hogy különösen a tavali cholera-járvány és általában a fővárosban uralkodó nagy halandóság következtében az egész csatorna rendszert változtatni szükségesnek tartják. Kisebb városokban vagy még falusi szokás szerint vagy nyílt sárgödrökbe folyik az

árnyékszék tartama, vagy pedig zárt, földalatti emésztő-gödrök szolgálnak az emberi ürítékek fölvételére, honnan takarékosági szempontból legfőlebb egyszer ürítettnek ki évenként, és pedig oly módon, hogy ezen művelet által egész városrészekben néhány óráig tartó kiállhatlan bűz terjed el, miáltal sok esetben veszélyes betegségek támadnak. De nagyobb kár támad ezen rendszer által, hogy ezen gödrök falai nem lehetnek annyira és annyi ideig vízáthatlanok, hogy tartalmuk folyó része lassankint átszivárogván a közellévő talajba a házfalakat nedvesekké és a kúti vizet élvezhetlenné és egészségtelenné ne tenné; ennél fogva a most többnyire használt emésztő-gödrök, mint a közegészség állapotára igen ártalmasak, általában nem helyeslendők, és oly mód volna alkalmazandó, hogy az emberi ürülékek minél hamarabb eltávolíttatnának, s a földművelésre trágya gyanánt elhasználtathatnának.

E célra kétféle eszköz volna alkalmazható: 1-ször az árnyékszéknek vízzel való kiöblítése és tartalmuknak bevezetése azon célra épített csatornába; 2-szor az ürülékek eltávolítása az ugynevezett hordórendszer útján, t. i. hol az ürülékek az e célra alkalmas zárt hordókban néhány napig összegyűlvén, hetenkint egy-vagy kétszer a városból kivetnének. — Ezen kérdés nemcsak közegészségi, hanem építészeti s gazdasági szempontból is figyelmet érdemel; és miután a magyar orvosok és természetvizsgálók ez idei gyűlésének tekintetes elnöksége azon szerencsés gondolatra jött, hogy a hatóságokat is megkérte, miszerint magukat a közegészségügyi kérdések megvitatásánál képviseltessék, számosan vannak itt orvosok és nemorvosok is, kik a közigazgatás élén állanak, vagy legalább arra nagy befolyással bírván, szintén sokat tehetnek ezen kérdés megoldására, melynek elvitázhatlan fontosságát Angolhonban már 30 év előtt és jelenleg különösen Németországban, Belgium- és Franciaországban is belátták, és melyet gyakorlatilag is megoldani már több városban szerencsésen megkezdették.

Nehogy értekezésem igen hosszúvá terjedjen, részletekbe nem bocsátkozom, és megelégszem azzal, ha sikerülne a t. gyűlékezett tagjainak figyelmét ezen tárgyra irányoznom; és végül csak azon elveket akarom előadni, melyek a múlt évben Bécsben tartott nemzetközi orvosi gyűlésben e tárgyra nézve mérvadóknak elismertettek:

1-ször. A városok talajának tisztán tartása és javítása közegészségügyi szempontból elkerülhetlenül szükséges.

2-szor. Legalkalmasabbak erre a jól épített csatornák, mivel egyszersmind a városok talajának kiszáradását előmozdítják.

3-szor. Ahol csak lehet, az ürülékek csatornák által elvezettétvén, gazdasági célokra alkalmaztassanak; azoknak bevezetése folyók- s patakokba, különösen, hol ezeknek vize ivásra vagy főzésre használtatik, szerfelett ártalmas.

4-szer. Minden városban, hol ez üdvös intézményt életbeléptetni akarják, vegyes szakbizottmányok határozzák meg előbb a város- és vidékének fekvését és minden körülményt tekintetbe véve — s készítsék el a cél elérésére legjobb tervet.

5-ször. Hol az öblítő-rendszerhez szükségelt vízmennyiség hiányzik, vagy pedig a városok fekvése azt igen költségessé tenné, ott az ürülékek közvetlen elszállítását hordók által kellene életbe léptetni. Ezen rendszer Grác városa több mint 2000 házában 15 esztendő óta hozatott be, s azóta ezen város közegészségi állapota sokkal kedvezőbb*).

* Nagy-Kanizsa új városházában szintén ezen rendszer alkalmazását láthatni.

Azt hiszem, hogy hazánkban mindazon városokban, melyek vízmelletti kedvező fekvéssel nem bírnak, vagy költséges vízvezetékeket maguk számára felállítani nem képesek, ezen rendszer volna legalkalmasabb, és az említett okoknál fogva a városiak egészségi állapotának javítására legüdvösebb hatású. Végül azon helyeken, hol vagy a lakosok szegénysége, vagy pedig más okoknál fogva, ezen mindenesetre tetemes költségekkel járó javításokat egyelőre életbeléptetni nem lehetne, ámbár azon haszon, mely az illető város egészségének javításából származnék, a költségeket sokszorosan felülmulná, ott legalább szükséges volna:

1-ször. Hogy az árnyékszék vízkezelővel legyenek ellátva, a gödrök pedig évenként többször tisztíttassanak, falaik zártak s a mennyire lehet vízáthatlanok legyenek.

2-szor. Hogy az emésztő-gödrök a kutak tőszomszédságából hatóságilag eltávolíttassanak.

3-szor. Hogy a gödrök az e célra feltalált szivattyuk által, melyek sokba nem kerülnek*, szagtalanul kiürítenek, ámbár mind a mellett a talaj fertőztetése és így különféle betegségek az által való terjedése meg nem akadályoztatnék.

4-szer. Falukban vagy pedig olyan helyeken, hol elegendő helylyel és munkaerővel rendelkeznek, miután tapasztaltatott, hogy némely földnemek, különösen a turfa igen alkalmasak az ürülékek szagtalanítására és rothadásuk meggátolására, és azonkívül az ezen módon nyert trágya igen hathatós, — az ugynevezett földárnyékszéknek volnának alkalmazandók.

A legegyszerűbb szerkezet alakja volna egy földréteggel ellátott rekesz az árnyékszék alatt az ürülékek felvételére, és mellette egy száraz földdel telt szekrény lapáttal, melylyel az ürülékek azonnal betakaríttatnának. Ilyen rekesz hetenkint egyszer volna kiürítendő.

Ezen mód a fertőztelenítés legegyszerűbb eszköze, csak hogy miután a városokban keresztülvitele igen nehéz, ott a közegészségügy javítására a megbetegedések és az ijesztő nagy halandóság csökkentésére, a hol lehet a csatornázási vagy pedig hol vízhiány van a kádrendszer alkalmazása volna ajánlandó és minél előbb életbe léptetendő.

* Ilyen szivattyu ára 1700 frt.

c) TERMÉSZETTANI ÉRTEKEZÉSEK.

Két egymásra merőleges irányu,

vagy

egymásközt párhuzamos rezgési mozgásnak egy harmadik haladó mozgással való összetételéből eredett utak szabatos leirási módja.

Dr. JEDLIK ÁNYOS budapesti egyetemi tanártól.

Jelen értekezés némileg folytatásaul tekinthető a Herkules-fürdőben tartott 16-dik nagygyűlés természettani osztályában előadottnak; attól tárgyra nézve annyiban különbözik, hogy abban csak a két egymásra merőleges irányú rezgések összetételéből származó Lissajous-féle idomoknak mechanikai leirási módja tárgyaltatott és eszközöltetett, ebben pedig a két rezgési mozgáson kívül egy haladó mozgás is mint harmadik összetevő szerepel. Ennek a két előbbivel való összetételéből már nem a bizonyos kanyarulatok bevégzése után magába visszakerülő vonalból álló Lissajous-féle idom keletkezik, hanem a két rezgési mozgásból keletkezendő Lissajous-féle idom részletei a hozzájuk járult haladó mozgás következtében az egymásra merőleges rezgések irányával 45 fokot, a párhuzamosakéval pedig 90 fokot képező irányban szétvonatván, változékony szélességű és sajátságos görbületű vonal szabályszerű kanyarulatai által képzett szalagalaku út iratik le.

A két egymásra merőleges vagy párhuzamos rezgésnek egy haladó mozgással való összetételéből származó szalagalaku útnak leirására König Rudolf hangtani szerek készítőjének Párisban e célra alkotott egyszerű készüléke szokott használtatni, melynek lényeges része két nagyobb szerű hangvillából áll. Ezeknek egyike nyelénél fogva mozdulatlanul van megerősítve, másika pedig egy ide s oda tolható szánnal akkép van összefoglalva, hogy lapjával a másik lapja felé fordulva legyen, s hossza a másik hangvilla hosszával vagy 180 vagy 90 foknyi szöget képezzen. Ha az álló hangvilla egyik szárán létező foglalékba füstkorommal bevont, — körülbelül 20 centim.-nyi hosszú és 4 centim.-nyi széles üveglap a szán mozgásának irányával egyközűleg beállítatik, a mozgó hangvillának egyik szárához pedig vékony fémlemezből hegyesre vágott ruganyos szeletke úgy foglaltatik, hogy a hangvilla tovább mozdítása alatt hegyével a füstkormos üveglap felületét gyöngédeden karmolja, s azután mindkét hangvilla erős nyirettyűvel megvonatván rezgésbe hozatik: akkor a mozgó hangvillának egyenletes sebességgel tovább vonatása alatt a füstkormos üveglemez lapján leiratik a háromféle mozgás összetételéből eredő mozgásnak szalag-alaku útja.

Míthogy ezen eljárási mód alkalmazásánál egyrészt könnyen el nem kerülhető, hogy a nyirettyű által rezgésbe hozott hangvillák szárainak kitérései a rezgési út leirása alatt jelentékeny kisebbedést ne szenvedjenek, másrészt pedig szabad kézzel nem igen eszkö-

ítak leirása
féle rezgési
ása ugy —
an fenntar-
lékkészülék
egyikében
b mozgással
gési irányai

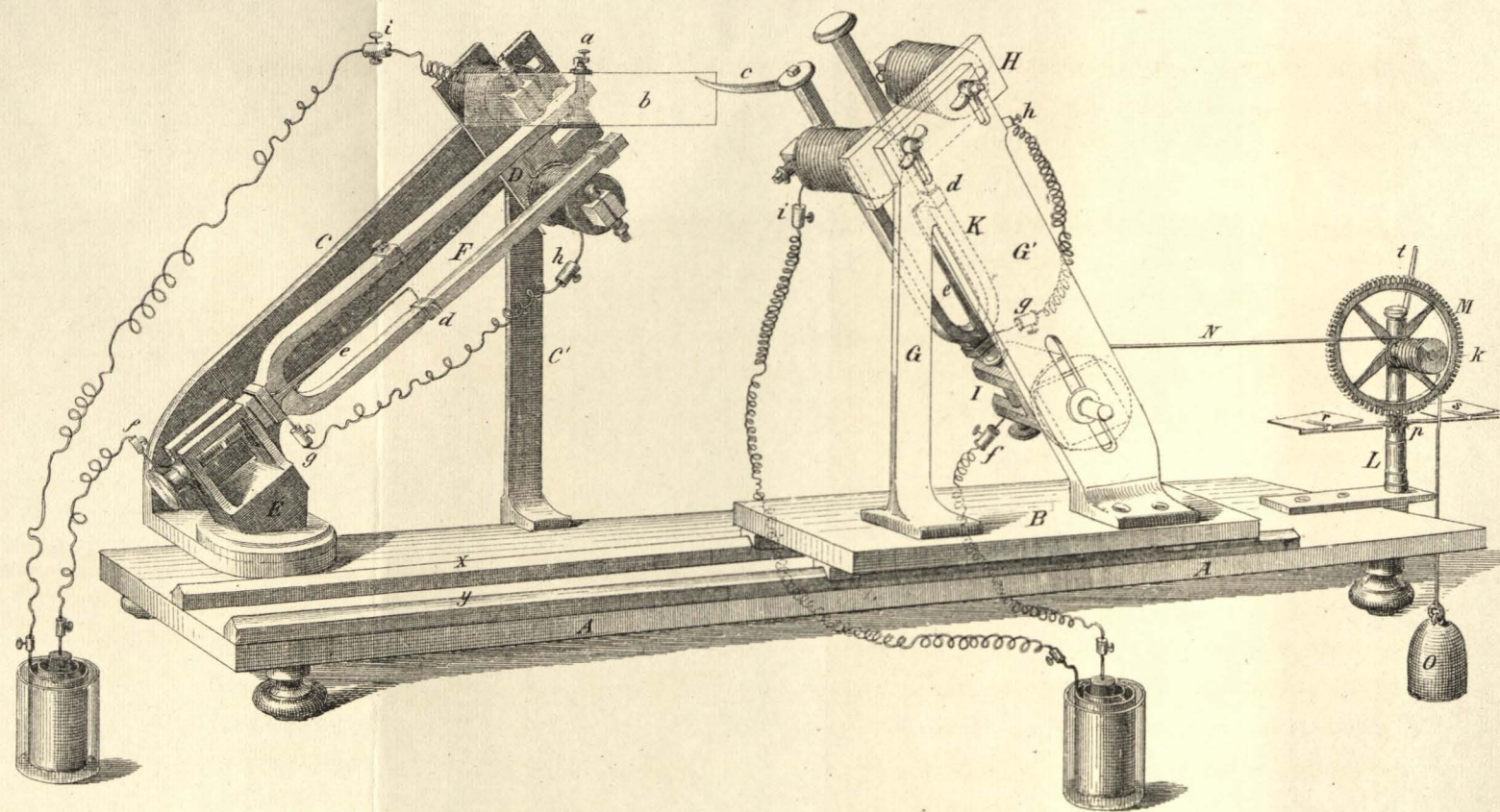
A-val jelelt
oda tolható
C' állvány,
ható E szo-
ezgéseiket a
oz tartozó a
füstkorom
zánnal CC'-
lapján fölül
negerősített
villa elől B
nos b üveg-
n átlátszóan
általa el ne

val, mely a
lelt, s egyik
szorított D
lkül rezeg-
a tolható F'
obb felé eső
befoglalva,
állának alsó
a, mely az
nélkül van

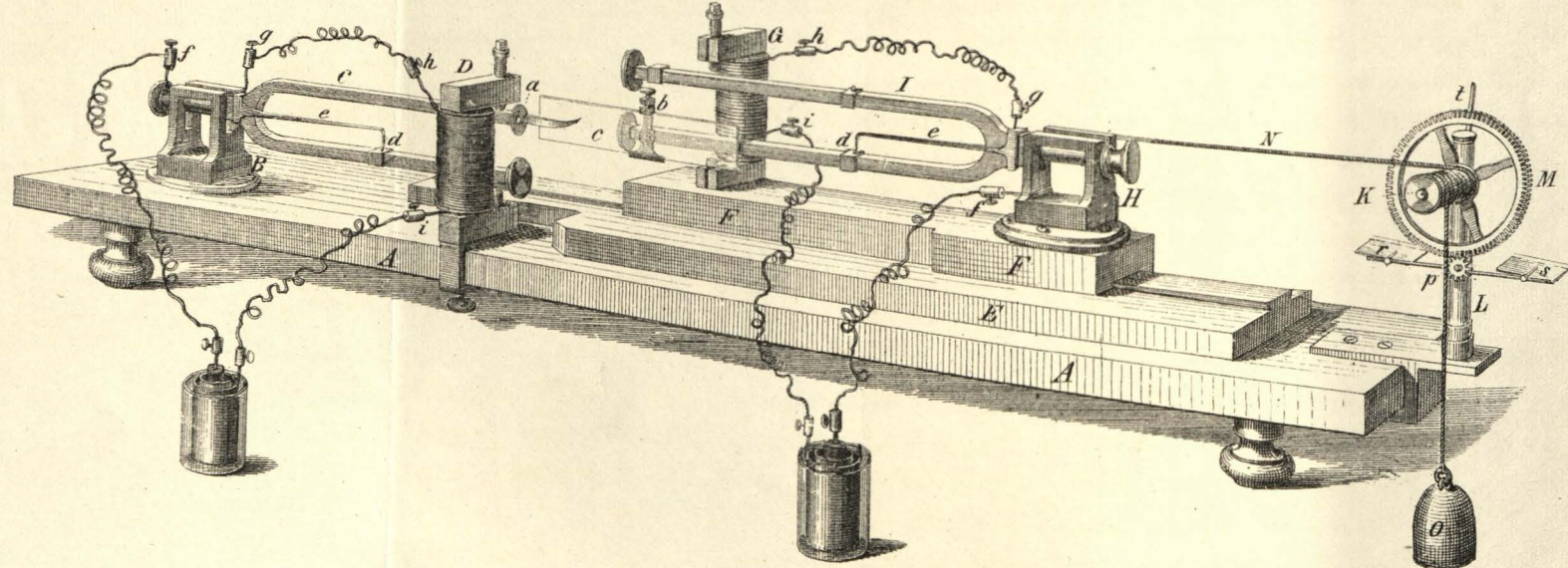
k rezgése a
enntartható
t van tolva,
ay van ugy
tse. A hang-
Ia tehát az
y erőlyesen

1. ábra.

2. ábra.

Rohn A. Budapest 1875.

zölhető, hogy a szápra erősített hangvillának haladó mozgása különféle rezgési utak leírása alatt változatlan és mindegyik esetben ugyanazon sebességű legyen: azért olyféle rezgési készülékek létrehozatalát kísérlettem meg, melyekben a hangvillák rezgő mozgása úgy — mint a Helmholtz-féle rezgési görcsőben villamdelek hatása által folytonosan fenntarthatassék, a helyéből mozdítandó hangvilla haladása pedig egy szabályzó mellékberendezés segítségével lehetőleg egyenletes sebességgel eszközöltessék. Ezen készülékek egyikében (I. tábla, 1. ábra) a hangvillák rezgési irányai egymásközt épszőget, — a haladó mozgással 45°-nyi szöget képeznek, — másikában pedig (I. tábla, 2. ábra) a hangvillák rezgési irányai egymásközt párhuzamosak s a haladó mozgással épszőg alatt találkoznak.

Mi az 1. ábrában vázolt készülék szerkezetét illeti, annak alapját az A-val jelelt deszka képezi, melynek felszínén x és y síma felületű vasvesszők a rajtok ide s oda tolható B szánnak pályáját képezik. A alapdeszkának balfelé eső végére vasból öntött CC' állvány, ennek felső végére pedig D villamdelejt van erősítve. A vasállvány alsóvégén látható E szorítóba egy nagyobb szerű F hangvilla nyele van úgy befoglalva, hogy szárai rezgéseiket a D villamdelejt sarkai között szabadon megtehessek. F hangvilla egyik szárához tartozó a szorító tartja a füstkorommal bevont b üveglemezt, mely az ábrában azért van füstkorom nélkül rajzolva, hogy a mögötte létező részleteket láthatlanokká ne tegye. B szánnal CC'-hez hasonló, vasból öntött GG' állvány van összefoglalva, mely G' lábának tulsó lapján fölül tartja a H villamdelejt, alul pedig az I-vel jelelt szorítót a benne mozdulatlanul megerősített K hangvillával együtt, mely rezgésbe hozatván s egyszersmind a másik hangvilla elől B szánon tova huzatván, az egyik szárán látható c hegyes rugony által a füstkormos b üveglep felületét karmolja. Megjegyzendő, hogy GG' vasállvány azon oknál fogva van átlátszóan rajzolva, hogy a tulsó lapjára erősített H villamdelejt, I szorító és K hangvilla általa el ne takartassanak.

A másik készülék (I. tábla, 2. ábra) következő szerkezettel bír. A deszkával, mely a készüléknek alapjául szolgál, B szorító által erősen van összefoglalva C betűvel jelelt, s egyik szárán a író rugonnyal ellátott hangvilla, melynek szárai az A alapdeszkához szorított D villamdelejt sarkai közé akkép helyezvék, hogy ott a delejsarkok megérintése nélkül rezgessenek. Az A alapdeszkával egyesítve van E deszka, mely a fölötté ide s oda tolható F' szánpályájának alapját képezi. Ezen szánnak balfelé eső végére G villamdelejt, jobb felé eső végére pedig H szorító van megerősítve, melybe az I-vel jelelt hangvilla úgy van befoglalva, hogy rezgéseit a G villamdelejt sarkai között akadály nélkül megtehesse. I hangvillának alsó szárához kapcsolt b szorítóba a füstkorommal bevont üveglemez van befoglalva, mely az ábrában a végett, hogy a mögötte létező részeket be ne fődje, — füstkorom nélkül van rajzolva.

Azon oknál fogva, hogy az ezen készülékekben használandó hangvillák rezgése a melléjük alkalmazott villamdelek hatása által megindítható, és tetszés szerint fenntartható legyen, mindegyik hangvillának egyik szárára érenylapocskával ellátott d rézpánt van tolva, mindegyik hangvilla tövére pedig éreny csúcsba végződő e elszigetelt fémrugony van úgy erősítve, hogy érenybe végződő csúcsával a d pánt érenylapját gyöngédeden érintse. A hangvillák e rugonyával g betűvel jelölt huzalszorító van vezetőleg összefoglalva. Ha tehát az egyik vagy másik készülékben a villamdelek huzaltekerésének f szorítója egy erőlyesen

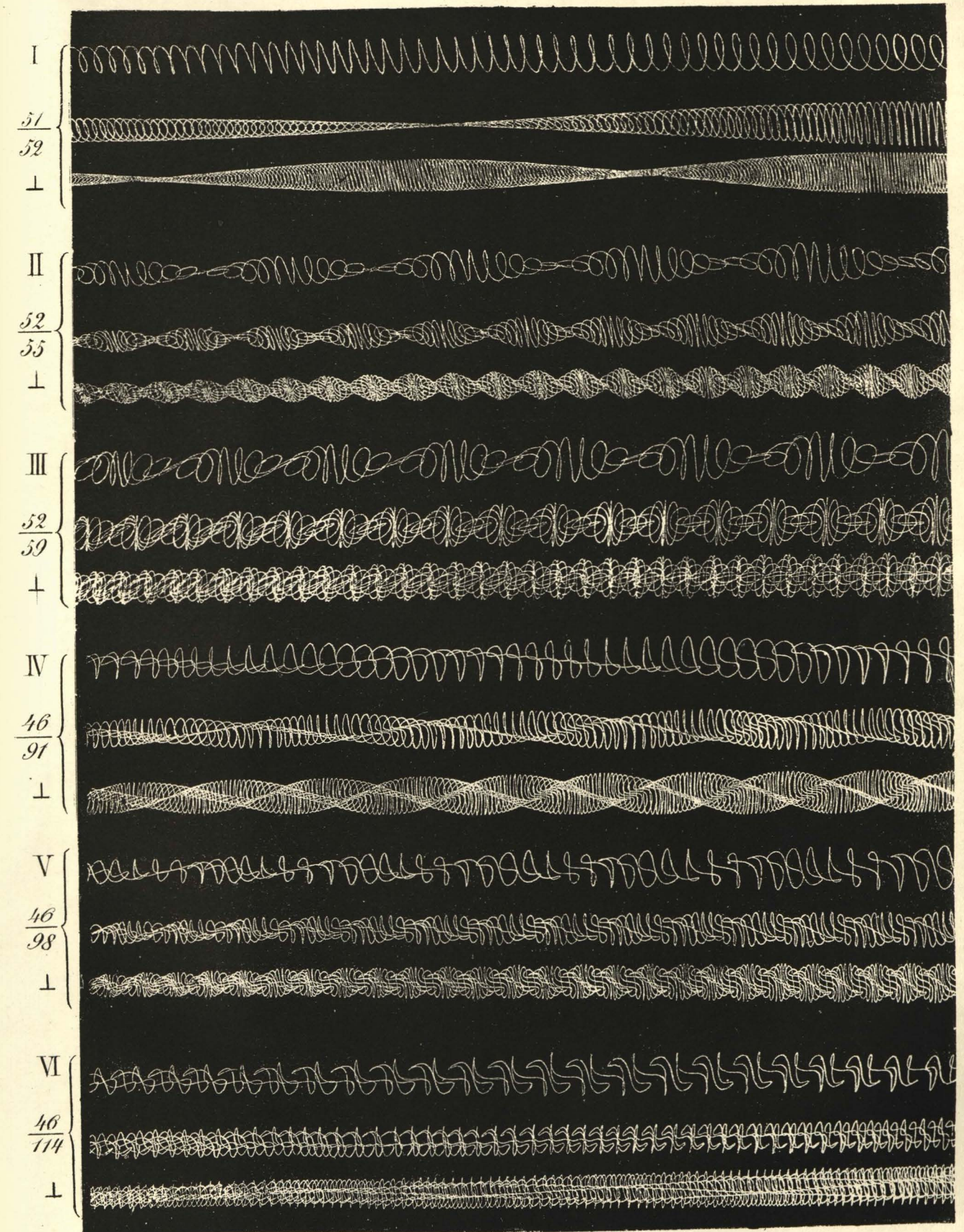

működő Bunsen-féle elem szénlemezával, *i* szorítója ugyanazon elem horganylemezával, *h* huzalszorító pedig *g* huzalszorítóval rézhuzaldarabok által összeköttenek, akkor a Bunsen-féle elemben gerjesztett villamosságnak útja el van készítve, melyen az *f*, *g*, *h*, *i* irányban rohanva, az illető villamdelek hatását felébreszti. A villamdeleknek felébresztett hatása folytán a hangvillák szárai valamennyire eltávolíttatván egymástól a *d* pánton létező érenylapocskák és az *e* rugony érenyesúcsa közt való érintkezés, s ezzel együtt a villamfolyam is megszakad; minek megtörténtével a villamdelek működése megszűnik, a hangvillák szárai ruganyosságuknál fogva nyugvási helyükre visszasietnek, de nyugvási állapotba nem jöhetnek, mert ezáltal az *e* rugony csúcsa a *d* pántokra forrasztott érenylapocskával ismét érintkezésbe jő; s ebből látni való, hogy a hangvillák megindított rezgő mozgása tetszés szerint való időtartam alatt fenntartható.

Annak eszközésére, hogy a leírt készülékek egyik hangvillája a rezgési ut leírása alatt kisebb vagy nagyobb, de mindenkor egyenletes sebességűnek tekinthető haladó mozgásba hozattathassék, — szolgál az egyik és másik készülék alapdeszkájához szorított, és *L* oszlop által tartott szabályzó készülék, melynek *M* hengerkeréke az *L* oszlopból fektentes irányban kiálló tengely körül forogható. Ezen kerék *K*-val jelölt hengerére *N* hur van tekerítve, s annak egyik vége a mozgásba hozandó hangvillát tartó szorítóhoz van kötve, másik vége pedig kellő nagyságu *O* súlylyal terhelve. Midőn *N* hurnak az *O* súlyt tartó része *K* hengerről letekerődik, akkor a mozgó hangvilla szorítójához kötött része arra feltekerődik, s így a hangvilla *O* súly nagyságával egyenes arányban álló kisebb nagyobb sebességű haladó mozgásba jön. Ezen haladó mozgás sebességének szabályozhatása végett *M* fogas kerékkel közlekedésben áll a *p*-vel jelölt kis fogas kerék, melynek *L* oszlopon keresztülvezetett tengelye két küllővel és azokra a tengelytől kisebb vagy nagyobb távolságban alkalmazható *r* és *s* szélfogó szárnyakkal van ellátva. — Ha azon haladó sebesség, mely bizonyos nagyságu *O* súly által a szélfogó szárnyak eltávolítása mellett nyerhető, egységit vétetik: akkor a küllők közepe táján, vagyis fél küllő hosszúságban alkalmazott szélfogó szárnyakkal az egységit vett sebességnek fele, a küllők végére szorított szélfogó szárnyakkal pedig annak csak negyedrésze eszközöltetik.

Az ábrákban vázolt készülékek hangvillái egymástól eltávolított helyzetekben vannak; használatkor azonban a mozgó hangvilla szánjánál fogva az álló hangvilla elé addig tolandó, míg az írórugony hegye a füstkormos üveglapot 5—6 centiméterrel meg nem előzi. Ennek megtörténte után a villamindító elemek befogása által megindítatik a villamfolyam; s a mint a hangvillák önként vagy az *e*-vel jelölt rugonynak ügyes megérintése folytán rezgő mozgásukat megkezdették, a szabályzó készülék zárva tartott *M* fogas keréke *t* vesző félretolása által szabaddá tétetvén, *O* súly hatása folytán a mozgó hangvilla haladó mozgását előidézi, minek következtében a két rezgő és egy haladó mozgás összetételének megfelelő út a füstkorommal bevont üveglemezen 2—3 másodperc alatt meglepő szabályossággal leiratik.

Ezen eljárás útján eszközöltetett a II. és III-dik táblán látható rezgési utak leiratása. Az egymásra merőleges $\perp$ irányu rezgéseknek megfelelő utak az 1. ábrában vázolt készülék használatával keletkeztek, és I-től bezárólag IX-ig egymást követő római számok alatt fordulnak elő. Mindegyik római szám alatt három rezgési út látható, melyek mindegyikének leírása

VII

$\frac{52}{68}$

⊥

VIII

$\frac{44}{79}$

⊥

IX

$\frac{48}{86}$

⊥

X

|| $\frac{55}{57}$

|| $\frac{55}{56}$

|| $\frac{58}{59}$

|| $\frac{48}{53}$

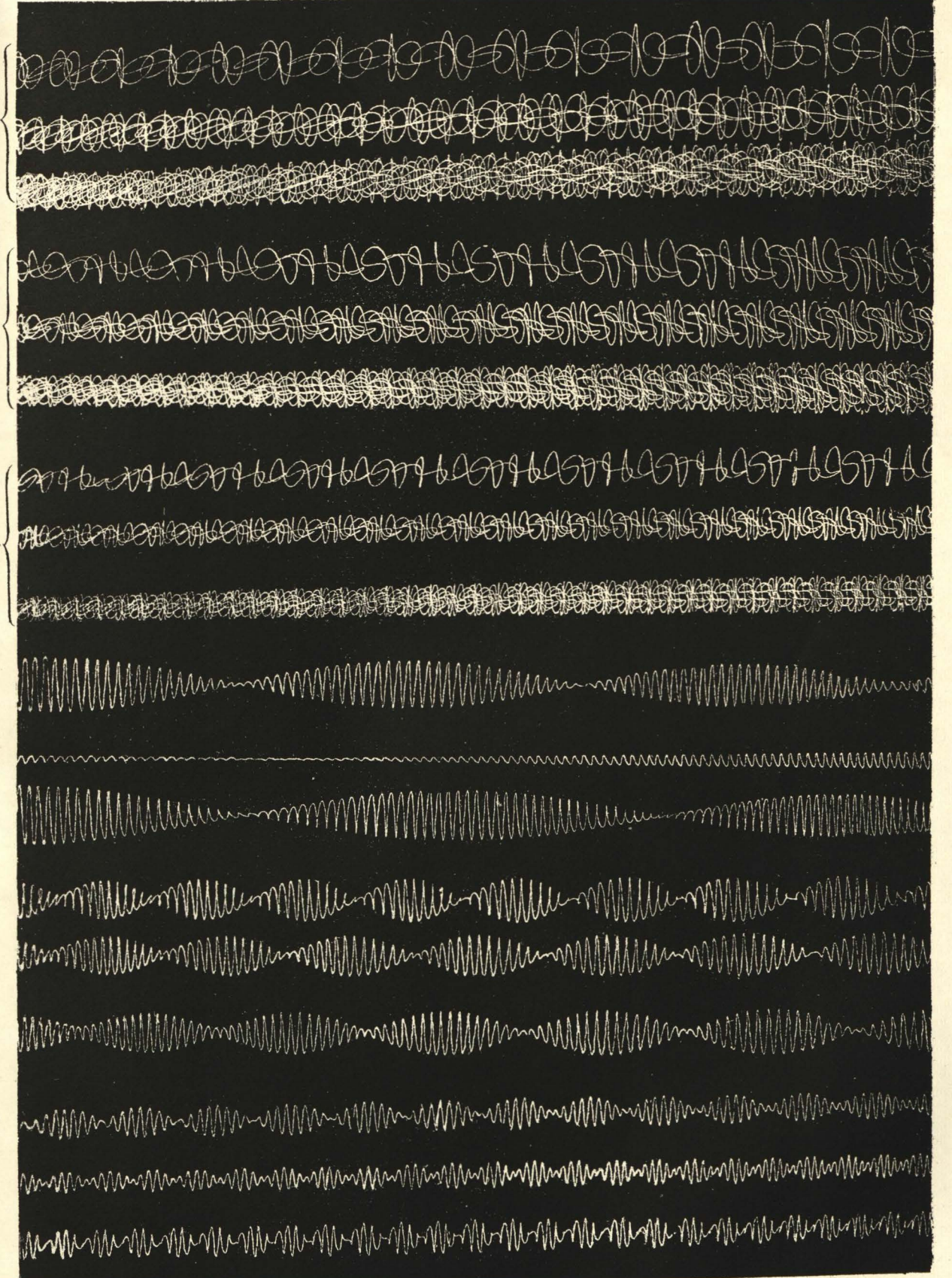
|| $\frac{50}{53}$

|| $\frac{56}{60}$

|| $\frac{55}{60}$

|| $\frac{55}{69}$

|| $\frac{55}{66}$

alatt a két hangvilla rezgési számának egymásközt való viszonya az vala, mely az illető római szám alatt arab számokkal van kifejezve. Ugyanazon római szám alatt előforduló három rezgési út tehát egymástól csak abban különbözik, hogy az író rugony hegye által karcolt vonalnak egymásután következő kanyarulatai a második rezgési útban kétszer, a harmadikban négyszer közelebb esnek egymáshoz mint az elsőben; mert a második rezgési út leírásához a szabályzó készülék segítségével kétszer, a harmadikéhoz négyszer kisebb haladó mozgás vétetett, mint az első rezgési út leírásához.

A X-dik római szám alatt mutatkozó rezgési utak a 2-dik ábrában vázolt készülék alkalmazásával hozattak létre, és két egymással párhuzamos || irányú rezgési mozgásnak egy harmadik, az előbbiekre merőleges irányú haladó mozgással való összetételéből eredtek. A párhuzamos irányokban rezgő két hangvilla rezgési számának egymáshoz való viszonya mindegyik rezgési út előtt arab számokban van kifejezve. Mindegyiknek leírásához ugyanazon haladási sebesség, t. i. az egységtől vett haladási sebességnek fele volt alkalmazva, és pedig azon oknál fogva, mivel a haladó mozgás sebességének változtatásával a leírt rezgési utak szövegében semmi lényeges különbség nem eszközölhető.

Az egyes rezgési utaknak azon sajátága van, hogy szélességük nem változatlan, hanem egyenlő hosszúságú részleteiknek két végén a szélesség legkisebb, közepén pedig legnagyobb, mi egyedül csak annak tulajdonítandó, hogy a két hangvillának párhuzamos rezgései egyenlő időszakonként majd ugyanazon, majd ellenkező irányokban történnek, s így egymást majd erősítik, majd pedig gyöngítik. Bizonyos idő alatt leírt rezgési út annyiszor többé vagy kevésbé megkeskenyedik, a mennyiszer ugyanazon idő alatt előfordul a villák hangjában észlelhető lebegés.

A II. és III-dik táblában leírt rezgési utak előtt arabszámokban kifejezett viszonyoknak legalább közelítőlegesen meghatározása végett egy füstkormos üveglemez az egymás elé tolt két hangvilla közé állítható állványnak tolokájába foglaltatott, s avval együtt a szabályzó mozdony N zsinagével való összeköttetése folytán a rezgő hangvillák között egységtől vett sebességgel haladó mozgásba hozatott. E haladó mozgás tartama alatt mindegyik hangvilla e célra író rugonnyal felszerelve lévén, rezgéseit a füstkormos üveglemezre egymástól elkülönítve felkarcolta,* melyek megolvastatván, az ugyanazon rezgő és haladó mozgások összetételéből eredett rezgési utak előtt arab számokban vannak feljegyezve.

Mindegyik rezgési út a füstkormos üveglemezről photolithographiai tapasztalatok ügyes alkalmazásával Rohm budapesti könyvnyomdász által ugyanazon nagyságban van lemásolva, melyben az az írórugony által karcoltatott. Sajnos azonban, hogy a mutatásul ábrázolt rezgési utak közletről vagy nagyító üvegen nézve darabos és simítatlan vonalaik miatt kevésbé tetszetősek, mint a füstkorommal feketített üveglemezre közvetlenül karcoltak.

* Az arab számokban kifejezett viszonyok meghatározására használt mellék-készülék szerkezete egyszerűség okáért a 1-ső és 2-dik ábránál elhagyatott.

Poggendorff kettős megosztási villamgépe.

FEHÉR IPOLY főgymnasiunai igazgatótól.

Még nincs 10 éve annak, hogy Töpler és vele egyidejűleg Holtz szerencsés gondolata oly rendkívül gazdag villamforrást teremtett az úgynevezett megosztási vagy influenzavillamgépben. Az első kísérletet csakhamar oly meglepő siker jutalmazta, hogy rövid idő alatt a gép lett a physikus világ közérdeklődésének tárgya. Hamarjában egész kis irodalmat teremtett a gép maga körül, mely minden nap újabb és újabb módosítással, tökéletesítéssel emelkedett értékében.

Ily érdekes mozzanatot természetesen vándorgyűléseink sem mellőzhettek hallgatással; az egri nagygyűlésen 1868-ban hallottunk elsőben a gépről, láttuk ennek működését.

Azóta ismét 6 év folyt le; és Holtz gépe ezen idő alatt szintén tetemeset haladt a tökélesedés útján. Talán nem vétek vándorgyűléseink hivatása ellen, ha 6 év múlva bátor vagyok a t. szakosztály figyelmét ismét a gépre irányítani.

Nem szándékom a megosztási villamgép fokozatos fejlődését részletezni; csupán legújabb álláspontján óhajtom azt feltüntetni, — azon magaslaton, melyre azt Poggendorff beható tanulmányai emelték.

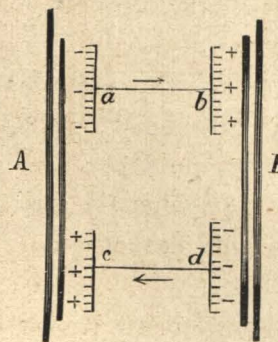
Poggendorff e gépre vonatkozó számtalan kísérletei közben kiváló figyelmet szentelt azon kérdésnek tanulmányozására: milyen lehet két megosztási villamgépnek egymásra gyakorolt kölcsönös hatása?

Kössünk össze két egyszerű gépet (1. ábra: *A* és *B*) akként, hogy fésű alakú szivók kölcsönös kapcsolatba jöjjenek; mindkét gép csakis a közönséges electrod-szivókkal (*a b* és *c d*) van ellátva, de más mellék conductorral vagy szivóval nem bír.

Egy megosztási villamgép nem csak a papirfegyverzet útján hozható működésbe akként, hogy e fegyverzettel villamosságot közlünk, pl. egy töltött leydeni palackból; de működésbe jöhet a gép az electrod-szivók útján is, ha t. i. ezekbe villamosságot öntünk, és pedig akár leydeni palackból, akár egy másik megosztási gépből.

Indítsuk meg *A* gépet a közönséges módon a papir fegyverzetek útján és forgassuk ugyanekkor *B* gépet is; akkor a kifejlődött villamosság *ab* és *cd* electrod-szivókon át a másik gépnek forgó korongjára ömlik, mi által ez is működésre indíttatik, és pedig akként, hogy a két gépnek villamrohama közös irányu keringésbe jő (mint ezt a nyilak mutatják); a két gépnek ezen működését méltán nevevezzük egyértelműnek; a roham keringését határozottan elárulják a szivók csucasai; mert az összekötött szivók csucasai ellentétes villamosságot sugároznak

1-ső ábra.

ki; rohamnak rendes keringését mutatja továbbá az összekötő *ab* és *cd* sodronyokba csatolt Geissler-csővek fénytüneménye is.

Két rohamnak ily egyértelmű egyesülése természetesen semmi különöset nem mond.

Némi különösség mutatkozik azonban akkor, ha a második *B* gépet, melyet egy közönséges (*A*) géppel akarok működésre indítani — segéd conductorral látom el; ez nem egyéb mint fémálca, melynek mindkét vége szivókkal van ellátva, és hossza egyenlő a forgó korong átmérőjével. * E conductor a forgó korong szilárd tengelyére van alkalmazva, akként, hogy a korong előtt mintegy átmérőt képez, és állása tetszés szerint változtatható, az electrod-szivókat összekötő vízszintes vonallal kisebb vagy nagyobb szögre állítható. (Lásd a gépen *xy*.) Mindkét szivója mögött az álló korong papir-fegyverzetei vannak, melyek e végből körülbelül 75 foknyi terjedelemben borítják a korongot.

Ha most az átmérői conductor nélkül való *A* gépnek villamrohamát ugyanoly módon mint előbb rávezetem az átmérői conductorral ellátott másik (*B*) gépre, akkor ez utóbbi — első pillanatban ellenértelmű működésbe jön az elsővel, de erre csakhamar akként hat vissza, hogy ennek roham-irányát megváltoztatja; mindkét gépnek rohama tehát ismét — közös irányban — és pedig az eredeti rohammal ellen irányban kering. A szivók fénytüneménye tehát ugyanaz, mint volt az első esetben.

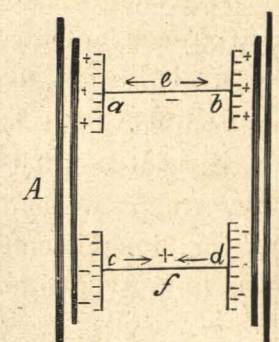
Hasonirányu lesz a két roham akkor is, ha az átmérői conductorral ellátott (*B*) gép indítja működésre a conductor nélkül valót (*A*); csak hogy ez esetben nem mutatkozik visszahatás, és így roham-irányváltozás sem.

Szereljük most fel mindkét gépet átmérői conductorral; ekkor az egyiknek villamrohama ellenirányu rohamot kelt a másikban; a gépeknek ezen működését ellentett értelműnek vagy anomálnak kell neveznünk, mert akkor a két gépből fejlődő villamosság az összekötő sodronyokban egymással szemközt halad (2. ábra), mint ezt a szivók csucasai is elárulják, mert két-két összekapcsolt szivónak csucasai ugyanazon nemű villamosságot sugározzák ki; az egyik *ab* sodronynak mindkét végén positiv, közepén pedig negativ villamosság mutatkozik, de magukban az összekötő sodronyokban (*ab* és *cd*) nem kering villamroham; mindezt a közbeesetett Geissler-cső setéten maradása elárulja, feltéve hogy a gépek egyenlő erővel működnek.

Ellenirányu marad a két roham akkor is, ha az átmérői conductorral ellátott és előbb egymástól függetlenül megindított gépeket — illetőleg ezeknek rohamait ellentett értelemben kötjük össze. Ha ugyan-e kísérletet átmérői conductorok nélkül tennők, akkor az ellenirányu rohamok egymást elnyomnák.

De sőt ellenirányuvá lesz a két roham akkor is, ha az átmérői conductorral felszerelt és külön megindított gépeket egyértelmű összeköttetésbe hozzuk; ez esetben egyik gép rohama ellenirányuvá változtatja a másikat.

2-ik ábra.

* E conductort Poggendorff átmérői conductornak, — szivóit conductor-szivóknak nevezi, megkülönböztetésül a rendes electrod-szivóktól.

Az említett eseteket egybefoglalva kitűnik, hogy átmérői conductorok mellett a két gép rohamja mindig ellenirányú — anomal, — míg conductorok nélkül egyirányú, — rendes.

Az előbbi alig bír érdekel; de annál érdekesebb a második anomal tűnemény, melynél a villamosság oly különös módon helyezkedik el a vezetőkön. Erre vonatkozólag jött Poggendorffnak azon szerencsés gondolata: mint lehetne e sajátságos irányú rohamokat hasznavehetőkké tenni. E végre nem kell egyebet tennünk, mint a vezető sodronyok közep részeit (2. ábrán *e* és *f* pontokat) áthidalni; mert ez esetben mindkét gépnek villamossága e hidon mint közös uton fog egy irányban haladni; pl. az ábrán *f*-nél be, *e*-nél ki. E két pontra kell tehát az egyesített két gépnek közös electrodeit alkalmazni. Ily szerkezet mellett a két gép rohamja egyesítve van, és kifelé értékesíthető; az eredmény egyenlő a két gép rohamának összegével.

Ezen alapszik Poggendorff kettős gépe, melyet a t. szakosztálynak ezennel bemutatni szerencsém van. A gép — mint neve is mondja, — két egyszerű megosztási gép összeköttetéséből származik, és működése az anomal irányú rohamok célszerű irányításán alapszik. S e tekintetben teljesen analog a gépnek működése Gramme-nak legujabb delevillamgépével, melynél az ellenirányban indított rohamok szintén ily hidak által nyernek közös irányt.

Az említettek után egyenesen rámutathatunk azon pontra, mely a kettős gépnek alapföltételét képezi. S ez az átmérői segédconductor. Ezek nélkül nincs e gépen anomal rohamirányulás, tehát a két rohamnak egyesítése sem lehetséges.*

Az átmérői segédconductor alkalmazása különben nem új; kitűnő szolgálatot tett ez már az előtt is az egyszerű gépeknél azért, hogy a roham irányváltozásának és teljes megszakadásának elejét vette azon esetre, ha az electrodekat kellőnél messzebb távolítottuk egymástól.

Ugyane szolgálatot természetesen a kettős gépnél is megteszi; de lényeges szerepe e gépnél nem ebben áll, hanem — mint említők, a rohamok anomal irányításában.

E sajátságos hatásának átértésére vegyünk kísérlet alá egy magános gépet átmérői conductorral, és e mögött 45° — 90° -ra elterülő papir-fegyverzettel.

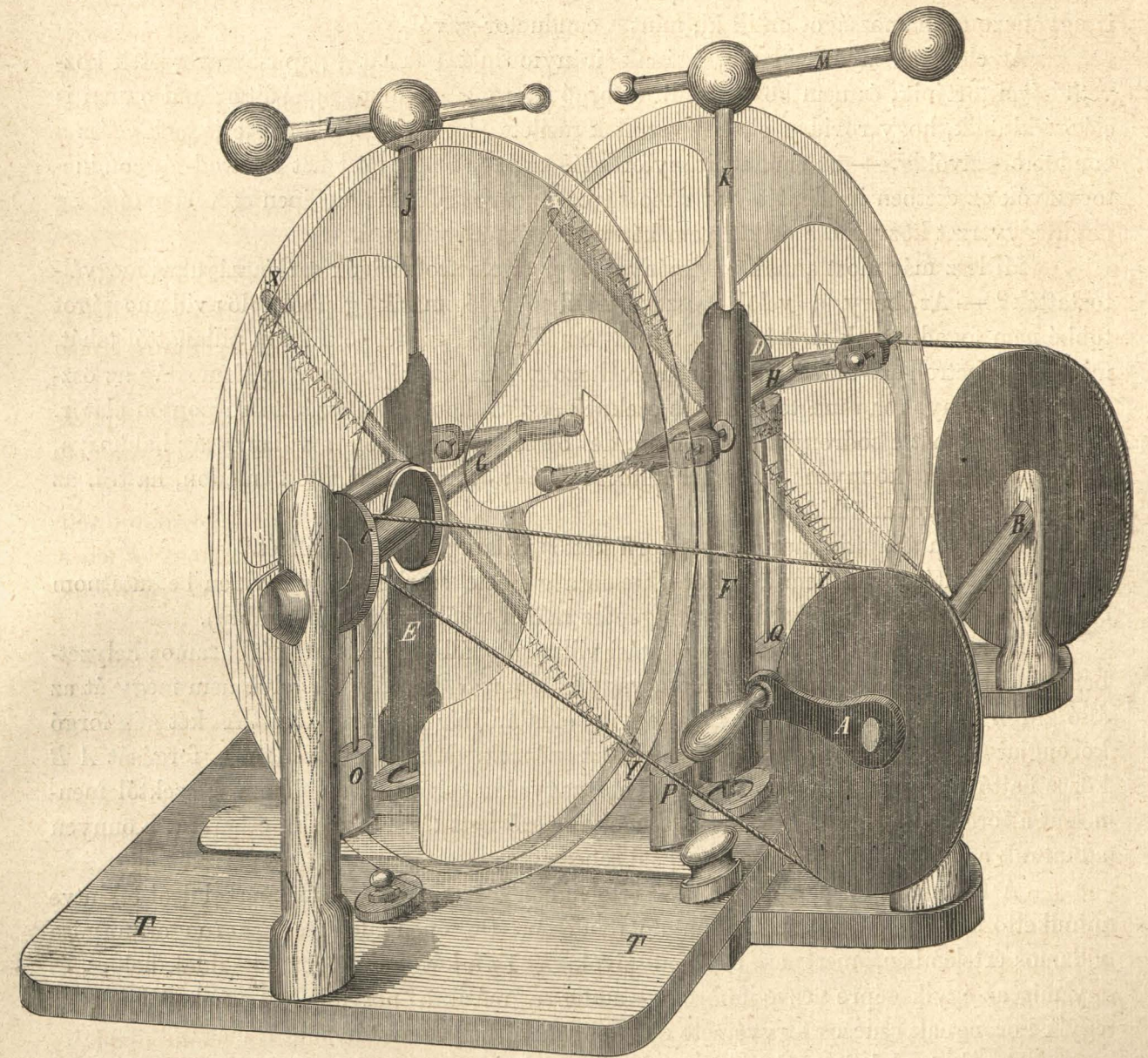
Az átmérői conductorban kifejlődő roham erőssége úgy mint iránya két tényezőtől függ, u. m. a nyugvó korong papir-fegyverzetétől, és a forgó korongnak feléje fordított felületétől, — illetőleg az ezeken székelő villamosságtól. E két tényező mindenkor ellentétes villamosságot tartalmaz, és mindegyik megosztólag hat az átmérői conductorra. Ha tehát e két tényezőnek villamossága egyenlően erős, akkor a conductorra gyakorlott hatásait kölcsönösen ellensúlyozzák, és a conductorban nem ébred roham. Ezen egyensúly csak akkor létesülhet, ha az electrode-sarkok egymással érintkeznek, vagy legfőlebb néhány vonalnyira állnak szét egymástól, a midőn tehát a villamrohamnak útjában semmi akadály nem áll, hanem az háborítlanul végezheti keringését.

Ha azonban az electrode-sarkokat messzebb szét húzzuk, s így a roham elé akadályt

* Más szerkezetű gépeken azonban nemcsak átmérői conductorok által, de egyéb módokon is létrehozható az anomal rohamirányulás. Mi csak a kettős gépre szorítkozunk.

gördítettünk, akkor az electrode-sodronyban keringő roham meggyengül, és a szívókról kevesebb villamosság ömlik a forgó korongra, míg a nyugvó korongnak papir-fegyverzete alig vagy épen nem gyengül meg villamos tartalmában. Tulsulyra emelkedik tehát ez utóbbinak hatása, és az átmérői conductorban villamosság ébred, minek következtében szívói ugyanazon villamosságot ömlesztik a forgó korongra, mint a szomszéd electrode-szívók.

3-ik ábra.

Épen az ellenkező történik akkor, ha a villamosságnak az electrode-szívókból való kiömlését erősítjük az által, hogy egy másik gépnek hasonló villamosságát vezetjük bele; ekkor — álljanak bár az electrode-sarkok távol egymástól, — bőségesen ellepi a kiömlő villamosság a forgó korongot, és most ennek hatása lesz tetemesen tulnyomó az átmérői conduc-

torra, melynek szívói tehát épen ellentétes villamosságot fognak a forgó korongra kisugározni, mint a velők szomszédos electrod-szívók. És a tűnemény folyamata ezzel még koránt sincs befejezve; az élénk tevékenységre ébredt conductor-szívók megosztólag hatnak a mögöttök álló papir-fegyverzetekre, és ezeknek villamosságát ellenkezőre változtatják; a fegyverzetek ismét visszahatnak az electrod-szívókra, és ezeknek eredetileg kiöntött villamosságát ellenkezőre változtatják. E láncolatos tűnemények igen gyorsan folynak le, és a végeredmény nyomban ott van, a mely nem egyéb, mint hogy most már az electrod-szívók is ugyanazon villamosságot öntik ki, mint a conductor-szívók.

Az electrod-szívók villamosságának irányfordulása tehát a papir-fegyverzetek közvetítésével történik, és nem közvetlenül a forgó korong villamossága által; ami onnan is eléggé kiténik, hogy rövid papir-fegyverzetek mellett, ha t. i. ezek nem terjednek egész a conductor-szívókig, — az említett irányfordulás nem áll be, jól lehet electrod- és conductor-szívók ez esetben is ellentétes villamosságot sugároznak ki; de épen ezen ellentétesség papirfegyverzet közvetítése nélkül nem képes egymásra változni.

Mi lesz már most annak eredménye, hogy az electrod-szívók sarkiasságukat megváltoztatták? — Az, hogy a velők összeköttetésben álló másik gépből fölös villamosságot többé nem fogadhatnak el, bármily bőven ömöljék is ez feléjük. Azon pillanattól tehát, midőn az electrod-szívók sarkiassága megváltozott, a másik gépből jövő villamosság az összekötő sodronyokban megtorlódik, és ezeknek egész hosszában számtalan ponton előtör. Nem kering tehát e sodronyokban roham, de össze van bennök a villamosság halmozva, melyet már igen könnyen értékesíthetünk kifelé a fönnebb említett módon, ha t. i. az electrod-sodronyokat áthidaljuk.

Ezekben állapítja meg Poggendorff kettős villamgépének elméletét.*

Ezek után talán nem leendő érdektelen a gépnek szerkezetét is röviden bemutatnom oly alakban, mint az Borchardt berlini gépész műhelyéből kikerült (3-ik ábra).

Talapzaton két egyszerű megosztási villamgép áll egymással párhuzamos helyzetben; a tengely mindkettőnél egyoldalú, vagy is a forgó korong tengelye nem megy át az álló korongon, hanem ennek csak is egyik oldalán bir támasztékkal. A két gép forgó korongjai befelé fordítva egymással szemközt néznek. Mindkét korongnak forgását *A B* közös hajtó kar eszközli, melyre két egyenlő nagyságú csiga van alkalmazva; ezektől mennek át a forgató zsinórok a korongok tengelyére erősített *C* és *D* kisebb csigákra. Könnyen adhatunk a korongoknak egyenlő forgási sebességet.

A korongok forgása mechanikai értelemben véve azonos irányu, mert elülről tekintve mindkettő úgy forog mint az óramutató rendesen. De épen ellentétes a korongok forgása villamos értelemben, mert az electrod-szívók (*X Y*) a két gép között foglalnak helyet, és így míg az egyik gépre nézve jobbról — addig a másikra nézve balról esnek. Miért is az egyik korongnak csucos fegyverzete épen ellenkező helyzettel bir mint a másiké.

Az electrodok berendezése következő. A két gép között elnyúló (körülbelül 10 hüv.) tér közepén két ebonit-oszlop emelkedik, (*E* és *F*) melybe az electrodok vannak erősítve, és pedig akként, hogy az ebonit-oszlopokon át vízszintes fémkarok (*G* és *H*) nyulnak egyik

géptől a másikig; e karok képezik a villamos közlekedő utakat a gépek között, és végeik mindkét oldalon szívókban végződnek. E karok közepéből és velők fém-összeköttetésben két fémoszlop (*I* és *K*) emelkedik ki tetőirányosan, az oszlopok gömbökben végződnek, melyeknek furásaiban (*L* és *M*) vízszintes electrod-pálcák kényelmesen csuszathatók, végeik közelíthetők vagy távolíthatók. E tetőirányos oszlopok és ezeknek mozdítható vízszintes karjai képezik a hidat a két gépből eredő villamosság számára.

A fém-részek mind 8—9 vonal átmérőjű rézesövekből készültek; s e nagyobb méretek elejét veszik a kisúgárásnak, mely az eddigi vékony keresztmetszetű vezetők mellett tetemes veszteséget okozott. A mozgatható electrodok végére nincsenek ebonit-fogantyuk erősítve, hanem külön ebonit-fogók segítségével eszközöljük azoknak közeledését és távolodását. Mindez a kisúgárázás csökkentésének szempontjából igen előnyös berendezés.

Villamos töltés létrehozására 4 kisebb alakú leydeni palack (*O P Q*) szolgál, melyeknek belfegyverzete (*G* és *H*) electrodokkal érintkezik. Még erősebb töltésekre két nagy leydeni palack szolgál, melyek ez esetben (*J* és *K*) oszlopok tetején alkalmazott asztalkán állnak, és belfegyverzeteik összeköttenek.

* Pogg. Ann. 145 köt.

A módosított Smee-féle telep.

TOMEK ANASZTÁZ tanártól.

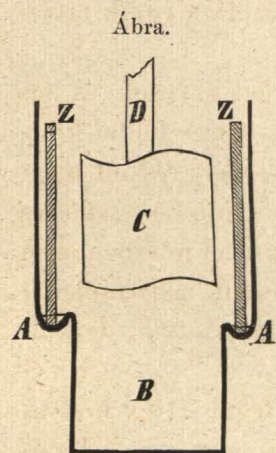
A Smee-féle telep a természettani szertárnak tagadhatlanul igen hasznos eszköze, főleg gyakoribb és kisebb kísérleteknél. De előnyei mellett vannak hátrányai is. Nevezetesen a tisztogatás igen sok időt rabol el. Ez volt a főok, mely arra indított, hogy némi módosítást tegyek a telepen.

A módosítás lényege az üveg alakjában áll, melynek keresztmetszete az ábrán látható. AA csatorna kevés higanyval arra szolgál, hogy az üres hengeralakulat meghajtott és e csatornába illő horganyt fentartsa. Az edények üres B alja a képződött kénsavas horganynak van szánva, mely mint fajsúlyilag nehezebb, leszáll. A horgany vezető sodronyát kautschukkal bevont rézsodrony képezi, mely alul és fölül le van hámozva, s alul meggörbülten a higany csatornába van helyezve, úgy hogy a horganyt átölelje. Az érenykorommal bevont C ezüstlemez az edény fődőjéről lóg alá és pedig D ólomszalagon; ezen ólomszalag nem forrasztással van az ezüsthöz erősítve, hanem egy részen át az ezüstbe illesztve, lehajtván és lealapálva. Az edény fődője esztergályozott fakörény, közepén réssel, szélén lyukkal; — jó a fődőt megolvasztott viaszgyanta keverékbe áztatni s az ezüst ráerősítése után aszfaltmázzal bevonni. — A lyukon át megy a horgany-vezető, a részen át az ezüstöt tartó ólomszalag, e lemez le van hajtván, alája sodrony illesztve és csavarral leszorítva. E sodrony végén szorító csavar van alkalmazva, úgy hogy azt a következő elem horganyával lehessen összekapcsolni.

Az ezüst helyett lehet a sokkal olcsóbb ólmot is alkalmazni. Jó az ólmot először kénsavban áztatni, aztán lepárolt vízben kimosni, megezüstözni, és végre platinával kell bevonni. Az ezüstözést és platinázást igen egyszerűen lehet végrehajtani közönséges galvanikus uton.

Az így összeállított lánc előnyei: a motorokat nem kell a folyadékból kihuzni; tisztogatása valamint megtöltése igen egyszerű.*

* Az ismertetett telepen a nagygyűlés óta is több módosítást eszközöltem, a mi főleg az előállítási költségek leszállítására vonatkozik. — Tomek.

d) ÁSVÁNY-, FÖLD- ÉS VEGYTANI ÉRTEKEZÉSEK.

A budai keserű források 1874-ben.

BERNÁTH JÓZSEF-től.

Már két év előtt volt szerencsém a mehádiai nagygyűlés vegy- és földtani szakosztályának jelentést tenni a budai keserűs-források akkori állapotáról, mely alkalommal a tisztelt szakosztály egyhangulag elhatározta, hogy jelentésem egész terjedelmében a nagygyűlés évkönyvébe felvétsék. De az évkönyv szerkesztőségének eljárása okozta, hogy jelentésemet szándékosan be nem nyújtottam, és így az az évkönyvben meg nem jelenhetett.

Azóta megint szaporodott a források száma kettővel, melyek közül az egyik tetemes jódtartalma miatt különös figyelmet érdemel.

Azt hiszem, hogy hazánk minden részéről Győrben összesereglett orvosok- és természetvizsgálóknak egy mindeddig hiányzó rövid áttekintetet nyújtani az összes budai keserűs-forrásoknak a jelen időben létező állapotáról nem érdektelen munka, mert részint megfelel ezen eljárás nagygyűlésünk főcéljának, mely a hazai természettudományi ismeretek és tapasztalatok közlésében és terjesztésében áll; részint nemzetgazdasági tekintetben ezen budai keserűs-források igen fontosak és figyelemre méltók, mivel nemcsak a hasonnemű külföldi ásványvizeket hazánkban az alkalmazásból nagyobb részt kiszorították, de külföldre már tetemes kiviteli árúcikket is képeznek.

Budán találták 1853-ban az első keserűs-forrást, és jelenleg — tehát 21 év múlva, ismerünk már 26 forrást 11 birtokos kezében, mely források azonban nem egy helyen, hanem három külön és szűkkörű területen csoportosítva fordulnak elő.

Az egyik keserűs terület: a lágymányosi síknak legmélyebb része, melynek közepében az Erzsébet-sósfürdő van. A második terület: az elsőhöz délnyugotra és félmért-földnyi távolságban fekvő őrmezői völgyteknő. A harmadik pedig: az előbbihez szomszédos dobogói teknő.

Ha a forrásokat egymás után azon rendben feljegyezzük, amint a természetben egymás mellett léteznek, és egyszersmind a vizsgálás idejét és végelemzőjének nevét is melléje írjuk, a következő kimutatást nyerjük.

I. A lágymányosi területen.

1. Hauszner felső kutja; 1854. Redtenbacher-Say.
2. Hildegard-, most Ilona-forrás; 1854. Wertheim-Say.
- » » » 1855. Nendtvich.
- *3. Hunyady Mátyás forrás; 1872. Molnár.
- *4. Erzsébetforrás; 1853. Redtenbacher-Say.
- » » » 1854. Nendtvich.

(Van itt még három névtelen forrás.)

5. Árpádforrás; 1866. Bernáth.
6. Mátyás király forrás; 1862. Molnár.
- *7. Széchényi István forrás; 1854. Molnár.
8. Dr. Heinrich forrás; 1862. Molnár.
- *9. Szent István forrás; 1854. Wertheim-Say.
- *10. Deák Ferenc forrás; 1862. Than.
- » » » 1872. Bernáth.

II. Az örmezői területen.

- *11. Rákóczy-forrás; 1864. Lucich.
- *12. Árpád-forrás; 1873. Molnár.
- *13. Petőfy-forrás; 1873. Say.

III. A dobogói területen.

- *14. Hunyady János forrás; 1863. Molnár (Pesten).
- » » » 1869. Schwarz (Bécsben).
- » » » 1870. Ulex (Hamburgban).
- » » » 1870. Liebig-Knapp (Münchenben).
- *14. Hunyady János forrás; 1871. Sonnenschein (Berlinben).
- » » » 1873. (Párisban).

(Van itt még kilenc hasonló forrás.)

Ezen kimutatásból láthatni, hogy 26 forrás között 14 megvizsgáltatott, mely 14 forrásról 22 vegyelemzést bírtunk. Ezen elemzések értéke nem egyenlő, mert ezek közt csak 9 teljes, a mennyiben a vízben foglalt minden egyes alkatrésznek minőségét és mennyiségét határozottan ismerjük. Az elemzések más része nem teljes, mivel a vegyész a keserűsövizet a tulajdonosa által beküldve kapta, és így a forrásnál a szükséges vizsgálatokat nem tehette. De vannak hiányos elemzések is ezek közt, ha t. i. a vegyész a forrásbirtokos különös kíváratára a víznek csak legfontosabb alkatrészeit határozta meg; így például: a szilárd részek összegét, valamint még a kénsav- és magnesiának mennyiségét, a többi alkatrészeket pedig meg nem határozta.

A budai keserűvizek közt csak az Erzsébetforrás 3 segédforrásával szolgál külső használatra, azaz fürdésre; a többiek pedig (valamint az Erzsébetforrás is) egyedül ivásra tehát a víz elszállítására is alkalmaztatnak. Száraz sót nem készítenek ezen forrásokból. De a felsorolt budai keserűsóforrások közt áll most, különféle ok miatt, néhány kút használaton kívül; csak a csillaggal (*) jelzett 3. 4. 7. 9. 10. 11. 12. 13 és 14. szám alatti források vize kintül jelenleg a kereskedésbe.

Ezen — jelenleg használatban levő kilenc forrás közt a 3. sz. alatti Hunyadi Mátyás-, valamint a 11. sz. alatti Rákóczy-forrásnak elemzése hiányos, és ezekről csak azt tudjuk, hogy keserűsót tartalmaznak, miért is sem természettudományi, sem gyógyászati szempontból tekintetbe nem vehetők, míg tökéletesen nem vegyelemeztek.

A többi hét forrásnak elemzési eredményét akarom a könnyebb áttekinthetés és összehasonlítás végett táblás alakban egymás mellé állítani, habár ezen vegyelemzések közt olyanok is vannak, melyek vagy nem teljesek, vagy oly időből valók, melyben az újabb

korban feltalált érzékeny és biztos vegyelemzési módokat még nem alkalmazták, és így ezen elemzések a mai kor igényeinek meg nem felelnek.

A táblás összeállítást négyféleképen rendeztem.

Az I-ső táblából kivehető, hogy hány szemer só foglaltatik egy font vagyis 7680 szemer forrásvízben. Itt vannak azon hypothetikus sóvegyületek felsorolva, melyeket az illető vegyész a talált alkatrészekből alkotott.

A II-dik táblából láthatni, hogy hány súlyrész fordul elő ugyanezen hypothetikus sókból 1000 súlyrész forrás vízben.

A III-dik táblában van az egyes forrásnak tapasztalati vegyalkata Than Károly egyetemi tanár ur módja szerint, és pedig a tevőleges elemek és nemleges vegyületek szerint rendezve.

A IV-dik táblában ugyanazon alkatrészek vannak mint a III-dikban, csak hogy viszonyos vegyértékeiknek százalékaik által kijelölve. A régi kifejezések által lehet ezen táblát ekként is magyarázni: itt kivehető, hogy hány százalék alj és sav létezik 100 vegysúly száraz sóban. Csak ezen számítási mód szerint lehet két vagy több forrás alkatrészeit pontosan egymással összehasonlítani, valamint a forrásnak természetét ámtás nélkül kimutatni.

Míg itt a t. c. hazai orvosok tájékozása végett csak a jelenleg használatban levő keserűsó-forrásoknak vegyalkatát közöltem, fogok egy nagyobb munkában, mely »A budai keserűsöviz-források természettudományi leírása« cím alatt épen a sajtó alatt van, az összes budai keserűsó-forrásokról bővebb és részletes tudósítást adni.

I. A jelenleg használatban levő budai keserűsó-források alkatrészei 7680 szemer (= 1 font) vízben.

Alkatrészek	Erzsébet-forrás	Széchenyi-forrás	Szt. István-forrás	Deák Ferenc-forrás	Árpád-forrás	Petőfy-forrás	Hunyady J. forrás
Kénsavas kali	1.21	0.9288	6.8713	2.180	0.1466	6.89	1.2111
» natron	108.90	115.2610	127.8136	109.090	143.2663	84.32	137.6817
» mész	9.46	9.7864	11.6267	11.624	—	5.48	* 11.6137
» magnesia	61.73	79.3969	99.3746	138.174	138.7430	135.72	172.1994
Chlornatrium	14.09	12.2475	19.8789	22.141	12.1497	12.39	12.8724
Jodnatrium	—	—	—	—	0.0698	—	—
Bromnatrium	—	—	—	—	—	—	nyoma
Ketted széns. natron	—	—	—	13.200	—	—	—
» » mész	3.14	—	1.7172	—	—	—	—
» » magnesia	2.52	—	3.1741	—	—	—	—
Közönb. » natron	—	—	—	2.038	0.6620	—	8.9564
» » mész	—	1.0431	—	—	7.3753	4.86	—
» » magnesia	—	0.9671	—	—	—	16.20	—
» » vasélecs	—	0.2059	—	—	0.0445	—	—
Timéleg	0.62	—	0.0614	} 0.068	0.1140	—	—
Vaséleg	nyoma	—	—		—	0.60	0.0453
Vilsav	nyoma	—	—	—	—	—	—
Kovasav	0.33	0.1353	0.8102	0.035	0.1113	0.77	0.0922
Szerves anyag	nyoma	—	—	nyoma	nyoma	—	—
Összesen	202.00	219.9720	271.3280	298.550	302.6825	267.23	344.6722
Félig kötött szénsav	—	—	—	—	} 0.0384	—	—
Szabad szénsav	—	2.2081	2.7264	—		—	—

II. A jelenleg használatban levő budai keserűsó-források alkatrészei 1000 súlyrész vízben.

Alkatrészek	Erzsébet-forrás	Széchenyi-forrás	Szt. István-forrás	Deák Ferenc-forrás	Árpád-forrás	Petőfi-forrás	Hunyady J.-forrás
KO, SO ₃	0.16	0.12095	0.8947	0.2839	0.0191	0.897	0.1577
Na O, SO ₃	14.18	15.00795	16.6424	14.2044	18.6546	10.979	17.9273
CaO, SO ₃	1.23	1.27428	1.5139	1.5136	—	0.714	1.5122
Mg O, SO ₃	8.04	10.33814	12.9394	17.9914	18.0655	17.675	22.4218
Na Cl	1.83	1.59473	2.5884	2.8830	1.5820	1.613	1.6761
Na J	—	—	—	—	0.0091	—	—
Na Br	—	—	—	—	—	—	nyoma
Na O, CO ₂ + HO, CO ₂	—	—	—	1.7188	—	—	—
CaO, CO ₂ + HO, CO ₂	0.40	—	0.2236	—	—	—	—
MgO, CO ₂ + HO, CO ₂	0.33	—	0.4133	—	—	—	—
NaO, CO ₂	—	—	—	0.2653	0.0862	—	1.1662
CaO, CO ₂	—	0.13544	—	—	0.9865	0.632	—
MgO, CO ₂	—	0.12593	—	—	—	2.110	—
FeO, CO ₂	—	0.03072	—	—	0.0058	—	—
Al ₂ O ₃	0.08	—	0.0080	} 0.0089	0.0155	—	—
Fe ₂ O ₃	nyoma	—	—		—	0.078	0.0059
PO ₅	nyoma	—	—	—	—	—	—
Si O ₂	0.04	0.01763	0.1055	0.0046	0.0145	0.100	0.0120
Szerves anyag	nyoma	—	—	nyoma	nyoma	—	—
Összesen . .	26.29	28.64577	35.3292	38.8739	39.4388	34.798	44.8792
Félig kötött szénsav . .	—	—	—	—	} 0.0050	—	—
Szabad szénsav	—	0.28752	0.3550	—		—	—

III. A jelenleg használatban levő budai keserűsó-források tapasztalati vegyalkata 1000 súlyrész vízben.

Alkatrészek	Erzsébet-forrás	Széchenyi-forrás	Szt. István-forrás	Deák Ferenc-forrás	Árpád-forrás	Petőfi-forrás	Hunyady J.-forrás
Kalium	0.0718	0.05430	0.4017	0.1276	0.0086	0.4027	0.0708
Natrium	5.3029	8.47788	6.4070	6.3736	6.6982	4.1829	6.9183
Ammonium	—	—	—	nyoma	—	—	—
Lithium	—	—	—	nyoma	nyoma	—	—
Strontium	—	—	—	nyoma	—	—	—
Calcium	0.4729	0.42897	0.5074	0.4452	0.3978	0.4628	0.4448
Magnesium	1.6699	2.10361	2.6653	3.5983	3.6131	4.1379	4.4844
Aluminium	0.0425	—	0.0042	nyoma	0.0082	—	nyoma
Ferrum	nyoma	0.01483	—	0.0062	0.0028	0.0546	0.0041
Kénsav	16.9854	19.39404	23.1768	25.3208	27.0887	22.5689	31.2249
Chlor	1.1101	0.96741	1.5702	1.7595	0.9600	0.9785	1.0168
Szénsav	0.3214	0.18710	0.2869	0.8380	0.6353	1.8863	0.6613
Kovasav	0.0503	0.02220	0.1328	0.0063	0.0185	0.1259	0.0151
Brom	—	—	—	—	—	—	nyoma
Jod	—	—	—	nyoma	0.0077	—	—
Vilsav	nyoma	—	—	—	—	—	—
Szerves anyag	nyoma	—	—	nyoma	nyoma	—	—
Félig kötött és szabad szénsav	0.2356	0.28752	0.5654	0.3599	0.0050	—	—

IV. A jelenleg használatban levő budai keserűsó-források alkatrészei viszonyos vegyértékeinek százalékai.

Alkatrészek	Erzsébet-forrás	Széchenyi-forrás	Szt. István-forrás	Deák Ferenc-forrás	Árpád-forrás	Petőfi-forrás	Hunyady J.-forrás
K	0.46	0.32	1.91	0.54	0.13	1.83	0.26
Na	57.88	54.52	51.91	45.98	47.47	32.35	43.19
NH ₄	—	—	—	nyoma	—	—	—
Li	—	—	—	nyoma	nyoma	—	—
Sr 100	—	—	—	nyoma	—	—	—
Ca	5.94	4.91	4.73	3.69	3.10	4.12	3.18
Mg	34.94	40.13	41.39	49.75	49.17	61.35	53.35
Al	0.78	—	0.06	nyoma	0.10	—	—
Fe	nyoma	0.12	—	0.04	0.03	0.35	0.03
SO ₄	88.84	92.50	89.98	87.18	92.00	83.65	92.87
Cl	7.86	6.25	8.25	8.18	4.41	4.92	4.09
CO ₃	2.98	1.19	1.13	4.63	3.49	10.86	2.99
Si O ₃ 100	0.32	0.06	0.64	0.01	0.09	0.57	0.05
Br	—	—	—	—	—	—	nyoma
J	—	—	—	nyoma	0.01	—	—
PO ₈	nyoma	—	—	—	—	—	—
CO ₂	2.40	3.22	5.44	2.17	0.05	—	—

A budai keserűvizek forrásainak képeztetéséről.

Adalék az előbbi cikkhez dr. NENDTVICH KÁROLY-tól.

Bernáth József ur értekezése: a budai keserű vizek forrásairól, alkalmat adott nekem néhány szót elmondani ezen keserű vizek képeztetéséről.

A hegyek, melyek azon térséget környezik, melyben a keserű vizek forrásai előfordulnak, nagyobb részt dolomitből azaz szénsavas mész- és mágnesiából állanak. Ha az ember azon agyagot közelebbről vizsgálja, mely a Gellért- és Svábhegy oldalain elterül, abban tetemes mennyiségben ugynevezett rostos vaskovandot talál egész gumókban. Némelyek közülök egészen, — mások ellenben csak részben barna vaskővé (Brauneisenstein,) azaz vashydráttá (Fe₂ H₆ O₆) vannak átváltozva, úgy hogy a gumók szét-törve belül még a változatlanul maradt rostos vaskovandot mutatják.

Tudva van, hogy a rostos vaskovand kiváló hajlamot mutat az élenyülésre, miáltal az kénsavas vasélecscsé (Fe SO₄) változik át. (Fe S₂ + 4O = Fe SO₄ + S.) E kénsavas vasélecs dolomittel (Ca CO₃, Mg CO₃) találkozáván, bomlást szenved, egyrésztől szénsavas vasélecscsé (Fe CO₂), mely későbbben a levegő élenyének befolyása következtében vaséleghydráttá — másrésztől kénsavas mészsze (Ca SO₄) és kénsavas kesrenynyé (Mg SO₄) változik át. A kénsavas mész (gipsz), mint nehezen oldható, gyakran mint ilyen igen szép ikerjegeekben található az agyagban, néha a víztől egészen kirágva és rostos szerkezetű;

míg ellenben a kénsavas kesreny (Mg SO_4), mint könnyen oldható só, esővíz által feloldva, a völgybe vitetik, hol a kavicsrétegben összegyűlve, a keserű vizek forrásai képződését okozza. Alkalmam volt már ezelőtt 25 évvel e vidéket bejárva és közelebbről vizsgálva részint a vaskovand gumókat és ennek átváltozását vaséleghydráttá minden phásisokon keresztül észlelni, részint a kénsavas meszet szép ikerjegecekben találni, melyek összesen a keserűsónak képződését a dolomitból igen egyszerűen magyarázzák.

f) RÉGÉSZETI ÉRTEKEZÉSEK.

Méhkerti Milkovits János koroncói közbirtokos mint numismaticus és az ő éremtani gyűjteményei.

EBENHÖCH FERENC győri kanonoktól.

Győr megye egyik régibb gyűjtőjének és az éremtan szakértő művelőjének életrajzát, valamint hátrahagyott numismatikai gyűjteményeinek kivonatos leírását bátorodom ezennel a t. régészeti szakosztálynak bemutatni.

1802-ik év április 13-án született Komárom városában méhkerti Milkovits János volt győr megyei táblabíró s koroncói közbirtokos, — Milkovits Ferenc és Hajnal Antónia egyetlen fia, ki nagybátyja: méhkerti Milkovits János volt győri kanonok és pápói prépost után nem megvetendő nemesi birtok örököse szerény visszavonultságban töltött életét a tudományoknak, főleg a nálunk elhagyatott numismatica művelésének szentelte. Ugyanis a koroncói homokos talajban gyakran előforduló római és magyar érmekeket már mint serdülő ifjú gondosan összegyűjté, és nála megforduló vendégeinek mutogatá, kik között Hutter Mihály volt csorna-prémontrei kanonok tanár az ifjú buzgalmát látván, őt a kezdetleges gyűjtemény rendezésére, és az éremtan tüzetesebb tanulmányozására serkenté, egyuttal a forrásokat is kijelelé, melyekből akkortájt csekély pénzbeli áldozatokkal lehetett ily gyűjteményeket szaporítani és kiegészíteni.

Ennek következtében Milkovitsunk — korán özvegyiségre jutott anyjával Győrött és egyebütt rendre járta az ezüstműveseket és szatócsokat, mindenütt csak a régi pogány pénzeket hajhászván — és pedig oly sikerrel: hogy rövid időn nem egy római és magyar éremtani ritkaságnak jutott birtokába főleg Pozsony hirhedt Schlossbergjén és a pesti országos vásárok alkalmával a vidéki zsidóság rongyos ponyvasátoraiban. Nem kell mondanom, hogy ily alkalommal nem egy vig kalandja volt buzgó érembuvárunknak; mint például Pozsonyban, hol egy vén szakállas alkusznál »alte Münze«-ket keresvén, ez őt az egész városban fel alá meghurcolá, és végre egy félreeső kávéházban a pincérrel tartott halk sugdosás után a keresett tárgy gyanánt egy molyrágta ócska kalpagot mutatott elő természetesen

tesen az érembuvár nem kisebb mulatságára mint a csalódott alkusz és kiábrándult pincér boszúságára. Vagy midőn Pesten hasonló kérdésre a szatócs egy, jókora zacskót vont elő tömve a legszebb és legritkább árpádkori magyar denárokkal, de a melyek kiválogatására a délutáni órákat tűzte ki, mivel — ugymond, jelenleg sűrűn jövő vásárlói miatt nem ér reá idejét ily csekélyiségekre pazarolni; Milkovitsunk tehát utóbb eljött, de a tisztátalan és tekervényes zsidónegyed tömkelegében sehogy sem tudott reátalálni az árpádkori érmecsek birtokosára! — Annál vigasztalóbb volt reá nézve, hogy ugyan Pesten vásár alkalmával szerezhette meg egy szegény szatócs félreeső boltjában 30—30 pengő kron római éremtárának legkitünőbb darabjait, t. i. Pescennius Niger 200 frera becsült dénárját, és Vetránio kiadatlan s 800 frera becsült ezüst medaillonját, — mindkettő alföldi kezekből kerülván a szatócs birtokába.

Kiváló pénzgyűjteményének alapját azonban Czech János volt győri polgármester utóbb m. helytartósági tanácsos és m. akadémiai tag, magyar görög és római érmekeket tartalmazó gyűjteményének megvásárlásával vetette meg 1836. évben, mely alkalommal Széchenyi numismatikai catalogusának és a Viczay-féle éremtani műnek jutott birtokába; szintén ekkor ismerkedett meg Bromber és egyéb bécsi antiquariusokkal is, valamint Rupp Jakabbal, ki utóbb kiadott művében nem egy darabot jelez, mint Milkovitsunk gyűjteményében létező egyetlen, vagy változványt.

Édes anyjával ez időben Magyarországot Temesvárig, Austriát és Csehországot Prágán át Salzburgig járta meg, mely útjában is nem egy ritka darab birtokába jutott, úgy hogy 1849-ik évben fémértékben is gazdag gyűjteményét érdemes volt a kincsivágyó szemek elől a győri lakházban elfalazni.

Fel kell még említenem, hogy 1847-ben a Welzl-féle nagy gyűjteményből sok görög és római, főleg pedig byzanti ritkább darab jutott Koroncóra, 1849-ben ismét három darab ritka görög aureus, de ez utóbbiakról alább tüzetesen.

Csak miután a felzaklatott kedélyek kissé csendesedni, s a honfi kebel sajgó sebei hegedni kezdettek, — határozta el magát Milkovits rejtett kincsének napfényre hozatalára — 1852. év őszén, a mikor először valék szerencsés jól rendezett nagyobb éremgyűjteményt láthatni. Valamint pedig az ötvenes években minden honfi — el lévén előle zárva a politikai tér, annál buzgóbban művelé a tudományokat, avagy ősi birtokát; úgy Milkovits János is főleg numismaticával és régészettel foglalkozott, nem kerülte el itt figyelmét semmi mozzanat, sűrűn érkeztek a numismatikai küldemények Pestről, Bécsből, Berlinből és majnai Frankfurthból; nem lőn kimélve pénz akár érem példányok, akár numismatikai könyvek beszerzésére kelle az; Cohen és Sabbathier összes művei, Mionnet kisebb becslési műve, a m. t. akadémia archeologiai közleményei és történelmi kiadványai mind be lőnek szerevezve, görög római és magyar érmeke vásárolva. Folyt az eszmecsere az e szaktérre vetődött ifjakkal, és tájékozott öregebb coripheusokkal; s lassankint ezen eszmecsere útján Győr vidékén egy kisded éremtani kör alakult, melynek buzgó tagjai nemcsak az érmeke bevételezésében, hanem főleg az éremtani ismeretek terjesztésében vetélkedtek egymással: úgy hogy ezen szűk kör mind nagyobbá nőtt, főleg akkor, midőn 1862-ben a bakony-szombathelyi lelet tetemesebb része teleki izraeliták által a pápai és győri piacon bár kisebb részletekre szaggatva, áruba bocsátatott. Ekkor már oly nagy volt Győrött a gyűjtők száma, hogy a

koroncói veterán gyűjtő csak a java darabjaitól megfosztott doubletteknek és közönséges vereteknek juthatott birtokába.

Azok közül, kik alapos éremtani ismereteiket nagyrészt Milkovits éremtani gyűjteményéből és becses szakkönyveiből, — főleg pedig az öreg úr gyakorlati közleményeiből meríték, említhetem: Rozsos Miklóst, Fábry Nándort, Kálóczy Lajost, Hercz Józsefet, nemkülönben saját igénytelen személyemet, ki a boldogultnak ez irányban sokkal tartozom. Mint minden tehetősebb gyűjtő, Milkovits is az érmekben a jó conservációra, kivált a szép és feddhetlen szíronyra nagy súlyt fektetett; s ez irányban főleg a 60-as években buzgókodott, úgy hogy ennek következtében számtalan általa kimustrált, de különben elég szép és tökéletes ingyen példányhoz jutottam. Szébb darabjait Hamburger Lipót frankfurti antiquariustól vevé, ki fontszámra küldé választékos éremkészletét Milkovitsnak betekintésül s választásul; noha pedig Egger testvérek pesti antiquariusoktól is sok jó darabot vett, mégis feles számú jól fentartott és szépen szíronyozott darabot kapott Milkovits a koroncói homoktalajból különösen a constantini korszakból.

Mi már Milkovits János éremtani gyűjteményet illeti, ez három szakaszra oszlott, t. i. görög, római és magyar éremtárra, miután a feles számú külföldi folyó és emlékérmeket még az 50-es években hasonló értékű és ritkaságú magyar érmekért kicserélte.

A görög szakasz összesen 452 dbból állott, 294 névre terjedt, s 11 arany, 222 ezüst és 219 db réz érmet foglalt magában. Ezek közül a legritkább és legbecsesebb darab: Euthydemos baktriai, II. Pharnaces pontusi, és II. Selencus szíriai királyok aranyai; az első 2000, a második 600, a harmadik 800 francra van becsülve Mionnet által, és 1849. évi szerzemény, mert egy győri aranyműves Pesten a es. k. hadsereg valamelyik tisztjétől vette meg beolvasztásra, mely sorsot azok csak Milkovits közvetítése által kerülték el, ki azokat az aranyművestől darabonként 15 frejával magához váltotta. Ezen jeles darabok 1872. évi decemberben 4 db közönséges görög éremmel együtt 1750 frton jutottak Biederman bécsi antiquarius birtokába.

Görög éremritkaságokul felemlítem még Milkovits gyűjteményéből: I. Arsinoë regina Aegypti 8 aranyat nyomó s 200 frera becsült arany fémerét; továbbá Syracusa 10 drachmás ezüst fémerét, 250 frera becsülve. A szíriai érmekből szép sorozat volt e gyűjteményben, ezek közül V. Antiochus Eupator 250 frera, II. Antiochus Herculessel 200 frera becsülve.

Az athenei érmekből a legrégebb tetradrachmákon és didrachmákon kívül az obolus minden nemei is voltak képviselve; nem megvetendő volt továbbá az alexandriai reze, főleg császárkori sorozata.

Mi már a rómaiakat illeti, ezek tudvalevőleg köztársasági u. n. consularis avagy familiáris azaz családi, továbbá császári és pedig nyugati vagy szorosán vett római, végre keleti azaz byzanti érmekre oszthatnak. A consularis érmekből Milkovits gyűjteményében teljes sorozata volt az Ass részeknek, képviselve öntött azaz súlyos, és vert azaz reducált tehát már végkép csak képzelt értékkel bíró érmek által, mint Ass, Semis, tricus, quadrans, sextans, és uncia, nemkülönben többrendű campániai és etruriai ezüst és réz érem, valamint több határozatlan családú consularis denár és quinár, utóbbi nemcsak Q, hanem V betűvel

is jelezve, valamint ritka szépségű Sestertius IIS jelzéssel, meg 133 családi név; összesen consularis 321 darab, és pedig: 2 db arany, 271 db ezüst, végül 48 db réz és bronz érem. Kitűnő volt e sorozatban egy Marcus Antonius-féle ezüst denár, úgynevezett hajórajai érem, LEG. PRI. felirattal, Cohen pótkötete szerint 400 frera becsülve.

A császári sorozat Julius Caesartól Honoriusig 170 személynevet tartalmazott, és 29 db aureus, 741 db ezüst és 627 db réz éremből állott, utóbbiak között volt 196 nagy, 189 közép, és 242 kisbronz, továbbá 10 db ezüst s 6 db rézfémer. A nevek közt mint ritkaság M. Antonius fivére Cajus Ant. 300 frera becsülve; Cleopatra ezüsthéme M. Antonius-sal, Antonia Aug. ezüst denárja; Agrippina jun. Claudiussal ezüst fémer 150 fre, Vitellius pater fiával ezüst denár Coh. 300 fre, Vitellius fiaival ezüst denár 100 fre, Domitia ezüst denár 100 fre, Aelius aranya Coh. 200 fre, Faustina senior nagybronz szép szíronya miatt 60 fre, Faustina jun. consecratio Coh. 45 fre, Lucilla aranya Coh. 130 fre, Commodus aranya Coh. 180 fre, Didius Julianus ezüst denár 100 fre, Macrinustól 9 ezüst 3 bronz, Diadumenián nagy bronz 60 fre, Traján és Hadrián ezüst quinárja, valamint ugyan Hadrián ezüst fémere. Plotina Marciana és Matidia 100—100 frera becsült denárja 200 fre; Didia Clara és Pescennius Niger 200, valamint Paulina denárja 50 fre, Heliogabalus egyik ritka 50 frera becsült tizese, Gordianus Africanus pater és filius ezüstben à 120 fre, Cornelia Supera (Amilián neje) denárja 500 frera becsülve, Dryantilla denárja Coh. 250 frera becsülve, ez harmadik a Győrvidéken talált Dryantillák között, s igen ritka, minthogy eddig összesen is csak 7 érem ismeretes, ezen homályborította pannoniai fejedelemségtől; Probus bronz fémere 250 fre, Julianus tyrannus Coh. 150 fre p. b., Domitius Domitianus m. b. 100 fre, Helena nobilis faemina p. b. Coh. 100 fre, Martinianus pb. Coh. 200 fre, Procopius ezüst érme Coh. 150 fre, mely a legutóbbi havasalföldi leletből való. Végül mit először kellett volna említenem Vetrano ezüst fémere (leírása Hess catalogusából) Vetrano: D. N. VETRANO P. F. AVC. koszorús mellkép, hátlapján: VICTORIA AVGVSTORVM. Victoria b. lép. előtte palmaág, a szelvényben SIS. Iyukas kiadatlan. Galla Placidia aranya 100 fre, III. Constantín aranya 60 fre, Joannes tyrannus aranya 150 fre, Majorianus aranya 50 fre, Julius Nepos aranya 60 fre, melyet a boldogult mint említém Pescenniussal egyidőben vett Pesten 30 ezüst kron, s melyet most Hess 800 frera tart.

A Byzántiak sorozata 69 személyre terjed, s 111 darabból áll, t. i. 41 arany, 17 ezüst, és 53 rézből. A rómaiak összege u. m. consularis, császári és byzanti: 1827 db, névszerint: 70 arany, 1029 ezüst és 728 réz, melyeknek becsértéke Cohen és Sabbathier szerint: mintegy 18,000 frera rúg, darabja tehát átlag 10 freot érne, hozzá adván ehhez a 452 db görög érem becsértékét az az 8300 francot. Kijön összesen 24,000 franc, vagyis 9600 o. frt.

A magyar éremtárban az árpádkori szakasz 137 nemet és 228 darabot tartalmazott; a vegyeskori szakasz 58 nemből s 200 dbból állott, ezek között volt 45 arany, 155 ezüst és réz. Az osztrák szakaszban pedig: 27 arany, 262 nagyobb ezüst (denár és fillér nem is volt soha besorozva és lajstromozva ezen szakaszban) és 52 réz érem, összesen 341 db; végül az erdélyi szakaszban 16 db arany, 50 ezüst és 4 réz. Ehhez járult a Miscel-lanéák vagyis emlékérmek címén 24 ezüst és 10 réz, főösszeg magyar érmekben: 88 db arany, 719 ezüst és 66 réz azaz 873 darab.

Már említém, hogy Milkovits gyűjteménye Rupp művében ismételt van idézve; elég felhoznom, hogy abban csak Geuca Rex, és Otto Rex hiányzik; ellenben ritkaság gyanánt mint kiadatlan fordult abban elő: I. Sz.-Lászlótól 1 db, I. Bélától 1 db, II. Lászlótól 1 db, II. Endrétől 2 db, V. Istvántól 1 db, IV. Lászlótól 3 db. Megvolt azonkívül I. Mária B számú aranya, I. Ulászló egy ezüst denárja monogrammal s koronával, II. Ulászló dupla tallérja, Rupp 557. és 569. sz. a., II. Lajos, Rupp 594., 574. pedig úgy aranyban valamint ezüstben is. I. Ferdinánd Schenyi $17/4$, $18/8$. I. Rudolf Esztergom visszavételére $11/9$ csegely, és a Győr visszavételére vert csegely Széchenyi $20/1$, 2. III. Ferdinándtól háromszoros tallér $32/16$ és Széchenyi $30/1$ tallérja mint ötszörös tallér. I. Lipóttól a családfe bélyeghasadékkal; a budai várkapu; a 13 vár visszavétele Justissima reunio felirattal; és a szegedi csata Incompabilis felirással.

Az erdélyiek között: 3 tábori tallér, és ugyanannyi csegely; II. Zápolya János dupla aranya; Boeskey tallérja dulce pro patria mori; Bethlen Gábor ritka 1 forintosa, Barcsay Ákos tallérja, Kemény János tallérja, Apaffy Mihály hatszögű csegelye, Basta monoru érme ezüstben, Vesselényi érme 1734-ből, Bánffy György kormányzó érme 1709-ből.

Négy évtized folytán nagy költséggel, kellő szakismerettel és kiváló izléssel gyűjtött ezen három rendbeli éremtár családi viszonyok miatt a boldogultnak hátrahagyott özvegye által a gyűjtőnek 1872. évi szeptember 19-én történt elhunytá után áruba bocsáttatott s következő rendben el is adatott:

1872. évi december 8-án Biederman bécsi antiquarius 7 db kiválasztott görögért adott	1750 frtot,
1874. évi január 6-án Szuk Lipót pesti magánzó az összes magyar és erdélyi érmekért adott	2250 frtot,
1874. évi márciusban Hess frankfurti antiquarius a megmaradt 445 db görög és az összes római érmekért fizetett	5000 frtot,
bejött tehát a háromrendű éremgyűjteményért:	összeg . . 9000 frt o. é.

holott a becsár szerint a magyarok érték	3000 frtot,
a görögök 8000 frtot vagyis	3300 frtot,
a rómaiak 18,000 frtot vagyis	7200 frtot,
a hármas gyűjtemény:	összesen . . 13500 frt o. é.

A veszprémmegyei hathalmi sírhalmok.

EBENHÖCH FERENC győri kanonoktól.

A földnépe kun halmoknak azon síremlékeket nevezi, melyek az őskor hőseinek sírjai fölé domborodva a feledékenység homályába borult multról regélnek, oly korról, melyből írott betű nem örökítette meg a jelesebb eseményeket, és azért tudós és tudatlan ezen egyszerű emlékek iránt kiváló érdekeltséggel viseltetik.

Ily kunhalmok, ily őskori síremlékek, a hathalmi sírdombok; és ezen szomszéd-megyei sírdombok iránt érdekeltséget kelt bennünk nem csak azon körülmény, hogy hathalmi elnevezésük dacára hét e sírdombok száma, de kiválólág azon körülmény, hogy Győr környékén nincs sem számra, sem terjedelemre és magasságra, megközelítőleg is ily őskori síremlék; ezen oknál fogva bátorkodtam tehát jelen értekezésem tárgyául e veszprémmegyei sírhalmokat választani.

E tekintélyes magasságu hét sírhalom Veszprémmegyének éjszaki részén közel Győr-megye déli határához, Hathalom benépesített pusztá területén fekszik, Győrtől mintegy 5 mértföldnyire, a győr-pápai vasutól $1\frac{1}{2}$ mértföldnyi távolságban és pedig Ihász Imre föld-birtokos birtokrészén, ennek lakásától éjszakra $\frac{1}{4}$ órányi távolságra. Magáról a Hathalom helyről csak annyit tudunk egy 1258-ban kelt okiratból, hogy akkor Hodholom nevet viselt; u. i. Fejér Cod. Dul. IV. k. 2. f. 482. lapja szerint 1258. évben IV. Béla király helybenhagyja Ker. szt. János sámboki zárdájának Szolga-Győri Guard főispán eleitől tett adományozást. Miután Egyed főispán két majort ajándékozott annak t. i. Zerdahelyt másképp Kenezrekezyt és Potkát másképp Pátkát, mely Hodholom körül van; akkor tehát a hely ismeretes volt, s neve is nem a sírhalmok számára (ez t. i. hét nem hat), sem pedig a Hódra mint akkortájt magyarországi emlősre nem vonatkozik, hanem igenis e halmoknak mint sírdomboknak rendeltetésére, s azért is nevezteték rólok az egész körülfekvő földbirtok: holthalomnak, mainap Hathalom, mi tehát a hetes sírdomboknak számával tévesen hozatik viszonyba.

A tért, melyen e halmok léteznek, hajdan iharerdő fedte, utóbb az erdő kiirtatván legelőül szolgált, s így történt, hogy ezen ősi sírok 1851-ig érintetlenül maradtak úgy a szántó vastól, mint a földműves mindent egyengető kapájától. Ekkor azonban jelenlegi birtokosa Ihász Imre úr, mert garázdálkodó juhásza e sírdombokról mint megannyi őrhelyről lesték a tilosban való legeltetést ellenőrző gazda érkezését, — a folytonos kártételnek véget vetendő, e sírhalmokat a körülfekvő mintegy $4\frac{1}{2}$ holdnyi területtel együtt sövénynyel bekerítetté, és borággal betöltetvén kapa alá vette, az egyik sírhalmot széthányatá, és tete-mesen alászállítá, a másakra egy téglából rakott nagyobb kerek mulató termet építtetett, míg a harmadik halmot keresztül ásatá, és alatta pince-alagot építtetett; a negyedik sírhalmot pedig ugyan ezen időtájt vidéki kimeskeresők feldulni kísérlék, de szándékukat végleg keresztül nem vivék. Befejeztetvén a tervbe vett építkezések és ültetvények, ugyan azon év őszén az új szőlő felavatása a környékből e végre meghívott számos uri vendég jelenlétében

nagy áldomással és szokásos felköszöntésekkel meg is tartatott, már csak azért is, mert általános volt akkortájt e vidéken a vélemény, hogy a hetesszámú sírhalmokban a hét magyar vezér eltakarított por-tetemei nyugosznak; mely véleménynek a jelenvolt vendégek egyike utóbb állítólag nyomtatásban is megjelent történelmi érvelés, illetőleg felavatási beszéd által iparkodott kifejezést adni.

Tehát borág fedi, és a szőlőműves vincellér kapája ássa vési a hantokat, melyek alatt ugyan nem a hét magyar vezér, hanem az őskor, e vidék őslakosainak bizonynyal előkelő férfiai nyugosznak! Bizonyítja ezt azon őskori lelet, melyre az ismételten említett sírhalom kellő közepén s annak fenekén, tehát a föld színén — fejtett nagy terméskőből összerakott 4 sírládát leltek, melyekben ugyanannyi tetem elporhadt csontjai voltak; fémnek, fémtárgynak avagy famaradványnak semmi nyomára sem akadtak, ellenben 5—6 itcényi térfogatu, szabad kézben idomított, és roszul égetett agyag edényeket találtak, és néhány darab durva művi kő-éket. Ezen mellékletek egyrésze azonban valamint az edények is összeomlottak s elhanyagoltak, másik része pedig mint becsnélkül való tárgyak eltévedtek, minthogy nekik a kellő szakértelem hiányában semmi fontosság sem tulajdonított! — azért hirmondójok sem maradt! — — — E sírhalmok tehát az őskorban készültek, akkor midőn e táj lakosai minden fémnek híjjával levén fegyverül és szerszámmul követket használtak; mert nem lehet képzelni, hogy oly kitűnő egyén sírjába, mely fölé százak vagy ezrekből álló embertömeg hordta össze több napi fáradozással a sírhantokat, melyeket így emlékszerü halommá domborított, — nem hihető hogy ily jeles egyeniség sírjába fémfegyvereket és ékszereket ne raktak volna kegyeleti mellékletül, ha általán a fém előttük ismeretes és a közéletben használva lett volna. Eltemették pedig őskori szokás szerint nem földbe ástott verem-sírba, hanem a földszínén fejtett kővekből sírládát vagy fedett koporsót készítettek, és ezt földdel befödve, fölébe domborították a sírhalomot, mint a hathalmi sírdomb pince-alagjában bárki is meggyőződhetik, hogy ezen halom nem különben a többi is emberi kézzel egymásra hordott földrétegekből — tehát mesterséggel alakított! — —

A sírhalmok délről éjszakra három egyenközi vonalban húzódnak egymás mellett; a nyugoti részen kezdve az első sorban két sírhalom van, délnek a sírhalmok legmagasabbika és pedig érintetlen állapotban van, s valamint a többi ugy ez is szőlővel beültetve; kerülete 160 lépés, magassága mintegy 4 ölnyi; ettől éjszakra s vele egyenes vonalban fekszik a legkisebb sírdomb, mely részben még a beültetés előtt hihetőleg pátkai kincskeresők által feldulatott. E két sírhalom között épült a présház borsajtóval és szerszám-kamrával. A második sorban ismét két sírhalom van, a déli domb valamivel beljebb azaz jobban éjszakra felé fekszik előbbi szomszédjától, és csak $\frac{2}{3}$ akkora amint ez, és ezen épült téglából a kerek mulató ház; ezen dombtól nyugot-éjszaki irányban van a szőlőültetéskor készült gémes kút, és ugyanott a 3—4 darab juharfa, mely a régi erdőre emlékeztetőleg hirmonlóul meghagyatott, és a szőlőben mainapig is áll! A következő éjszaki sírhalom valami kevéssel nagyobb és terjedelmesebb. Az utolsó vagyis keleti sorban 3 sírhalom van, a déli a legnagyobb sírhalomhoz nagyságra és terjedelemre teljesen hasonló, kerülete ugyanis 175 lépésnyi; ebben találtatott a 4 sírláda s ugyan annyi őstetem; az itt létező pince-alag 7—8 öl hosszú, és csak fele része — t. i. a külső van téglával kirakva, mert belseje a hegy közepe alatt nincs kifalazva, és alig 5 láb széles és 6 láb magas. Ezután következik a legkisebb

domb, mely teljesen szét van hányva, és alig észrevehető domborodást mutat, noha 25 év előtt tekintélyes sírhalom volt. Végül e kettővel egy sorban éjszakra fekszik az utolsó sírhalom, mely ismét a legnagyobbnak csak $\frac{2}{3}$ -résznyi nagyságával bír és szintén érintetlen.

E pusztán más táján a temető körül, ott t. i. ahol azelőtt a templom s állítólag a falu is létezett, — egyéb őskori leleteken kívül következő tárgyak találtatnak: egy 15 cméter hosszú réz celt, mely már nagyságánál fogva is ritkítja párját; továbbá egy óriási vas sarkantyú, melynek 18 cm. hosszú sodrott művi töre van, sarkfedő vasáról pedig csörgő lemezek függenek alá, mely ritka tárgyak jelenleg is Ihász Imre ur birtokában vannak.

g) GAZDASÁGI ÉRTEKEZÉS.

A festőbuzér.* (Rubia tinctorum, Färberröthe**).

VIOLA KÁLMÁN-tól.

Mily alakban jön elő a festő-buzér a kereskedésben s mik hasznai? Kereskedelmi festőnövényeink közt, ránk magyar földbirtokosokra, már az égalji és talaji viszonyoknál fogva is mindenesetre a festőbuzér a legértékesebb; — kiválólag azon elismert szép, színét nem változtató, vörös festéket tartalmazó gyökere miatt, mely oly sokféle kép fordul elő kereskedéseinkben.

Gyökerei darabokban szárítva »Alizari« és porrá tört állapotban pedig, »Krapp« nevezet alatt jönnek elő. (Ez utóbbinak ára mázsánkint jelenleg 50—55 ft közt változik). Az ily porrá tört gyökérből (Krapp-ból) pedig különféle fokozatú vegykezelés után nyerik *** a többek közt a nevezetesebb, két egymáshoz igen hasonló scarlátvörös buzérfestéket, mely kiválólag pamutkelmék festésére alkalmaztatik; még pedig oly sikeresen, hogy az illető kelmékhez annyira ragaszkodik, miszerint mind a szín szépsége, mind pedig változatlan tartóssága által bátran kiállja a versenyt bármely hasonnemű festéssel, — sőt mi több, az ismeretes törökveres vagy drinápolyi pirosszin, csak a napsugár közbenjárása által érik meg valóban, mely minden esetre nagy előny más színek ellenében s ez már magában véve örökre biztosítja a buzér használatát a kelmefestészetben.

Termesztése a buzérnak még az által is biztosított, hogy legujabban kísérletek tétettek festanyagának vegyészeti útoni előállítására, melyet azonban a kívánt siker nem koronázott, miután azon nagybecsű festanyagoknak vegyútoni előállítása hasonlíthatlanul nagyobb költségbe kerülne, mint a mennyibe a gyökértermelés által.

* Mutatvány, a »Kereskedelmi növények tenyésztése« című műből, mely az 1872-ik évi méhádai nagygyűlésen pályadíjjal koszorúztatott.

** Franciául »garancin«, — törökül »alizari«, — mely elnevezések a kereskedelmi forgalomban gyakran használatnak.

*** Az 5—6-féle piros és sárga festanyagot.

Alizarin-tintánk szintén e gyökérből készítették.

Mindezen számos célokra, mely úton a buzér gyökerei felhasználtnak, még szintén nevezetes tényezőt képez a marhatartó gazdaságban a növények földfeletti szára levézetével együtt, mely táptartalmára nézve igen jó elsőrendű takarmányt képvisel. Ez okból tehát e jövedelmező festőnövényt termelve, mellékesen nevezetes mennyiségű takarmányt gyűjthetünk (miután szárát évenként 3 ízben kaszálhatjuk) marháinknak a jelenlegi takarmányszűk időkben; — miáltal gazdaságunkra kettős haszon háramlik, mely mindenesetre nem megvetendő tényező.

A buzérnövény jellemző leírása. A festőbuzér az élő növények közé tartozik. Szára 3—4 láb magas, mely alul a földben újjnyi vastagságú s 1—2 láb hosszúságú gyökben végződik, — ez tartalmazza azon nagybecsű piros festéket, mit gyökereiben felismerhetünk színéről, míg az élő növény földfeletti része csak sárga levét tart magában minden vörös festanyag nélkül. Levelei lándzsa alakúak. Virágai pedig sárga tarkázva, — ebből képződnek a tenyésztésre szükséges magvak.

Szárhajtásai a 2-ik évben adják a legnagyobb aratást mind takarmánynak mind pedig magtermelésre, míg gyökerei legnagyobb növéstüket festanyag-tartalom tekintetében a 2—3-ik évben érik el, s ekkor szedetnek ki elárúsítási célra.

A buzérmag a magárúsi forgalomban többféle mellék elnevezéssel található, mintha az egyesek egészen más fajúak volnának, holott pedig azok csak az égálji és talaji viszonyok által előidézett helyi változványoknak tekinthetők, mely eset úgyszólván minden nagyobb elterjedési növénynél megvan; ez elnevezéseket tudni azonban mindenesetre fontos a termelő gazdának, hogy magszükségletének beszerzésekor a ránézve előnyösebbet szerezhesse meg. A változványok elnevezésüket tehát egészen az illető termelő helyről nyerik el, honnét az szereztetett, — mint p. o. szmyrnai, levantei, francia, hollandi stb. buzérmag, — melyek közül a hollandit s egyéb németországbelieket kivéve, a többi mind a gyökértermés mennyisége, mind pedig festanyag-tartalmuk tekintetében ajálhatók, azaz inkább déliesb-tájokról szerezzük a magszükségletet, miután az jövedelmezőbb leend.

A festő-buzér termesztésének elterjedtsége. A buzért legrégibb idő óta eredeti hazájában, Indiában tenyészték, gyökereiben foglalt élénkveres színű festanyag előállítására céljából. Innét Kis-ázsia és Törökországon át elterjedt különösen Görögországba, innét Franciaországba, hol jelenleg is legnagyobb mennyiségben tenyésztik, különösen Avignon vidékén.

Megemlítésre méltó itt, miszerint Franciaországban 1747-ben állítottatott föl Darneolban Rouen mellett az első buzérral festő gyár.

Franciaországból aztán gyorsan elterjedt a buzérnak tenyésztése Angolország, Hollandia, Poroszország (kiválólág Elzászban), Olaszország, Cseh- és Morvaországban, azaz úgyszólván kevés kivétellel majd az egész európai szárazföldön; — mindenütt egyidejűleg egyszersmind festőgyárak is keletkeztek, hol a gyökök feldolgoztatnak.

Hazánkat itt külön említem meg, mely szintén nem késett e hasznos s hármassal nemzeti színűnk egyikének becses festanyagát szolgáltatató növényt befogadni s földjében termelni; mert már 1798-ban a mezei gazdaság terén a nagyemlékezetű báró Lilien ercsi-uradalmában 12 holdnyi területen termelt buzért, melynek gyökeit helyben az uradalomban

megszáríttatá s megőrleté, így készen bocsátá aztán árúba, vagy hazai iparosainknak vagy külföldieknek.

Somogymegye Gyalán község határában gr. Hugonnay birtokán (Fényes E. 1837-ben megjelent — »Magyarországnak mostani állapota« nyomán) szintén 50 holdnyi területen termeltetett buzér.

Folytatólag ekként elterjedt a növénynek tenyésztése hazánk több vidékein, mint például Szeged vidékén egy kartongyáros által, — s eddigelé a hol csak termelése megkezdett, mindenütt a legjobb sikert és hasznót eredményezte.

Jelenleg hazánkban hogy hány helyen és mennyi buzér termeltetik, arra vonatkozólag nincsenek kimerítő adatok, csupán néhányat lehet felsorolni — és pedig azok neveit, kik az utóbbi világkiállításon Bécsben gazdaságuk ez ágazatát is bemutatták; — mindazok tehát kik a nevezett kiállítást figyelemmel végig szemlélték, szemükbe tűnhetett a magyarországi kiállított tárgyak közt Leitenberger és Schlosser (temesvári) buzértermelők által kiállított egy földet megmunkáló és egy másik buzérgyökszedést könnyítő eke, szintugy saját termelésű buzérgyökér, liszt, plánta és azon földnem, melyben buzérukat termelték. — Továbbá Jankovics Mitrovicről az általa termelt buzért is bemutatta gabna, vetemény, fűszer stb. növénymagvak és részek közt.

A keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet szintén termelt (1874-ben) buzért, — hogy mily eredménnyel, arról adat nincs.

Mivelésének elterjedtségét mutatja az is, miszerint eddigelé minden magkereskedőnek árjegyzéki kimutatásában szerepel a buzérmag.

Mily földben díszlik a buzér? Kivéve a mocsáros és zordon éjszaki helyeket, nálunk igen jól díszlik, s talajban leginkább kedveli a szárazságnak nem igen kitett tápdús vagy jól trágyázott mész és agyag tartalmú homokos kavicsment porhanyó földet, mely mélyen van megmivelve, hol gyökerei könnyen és tökéletesen kifejlődnek.

Hányféleképp tenyésztethető a buzér? Háromféleképp, még pedig 1-ör a legegyszerűbb, legkönnyebb s legeredménydúsabban magvetés, 2-ör, amely vidéken késői fagyok s nagy szárazságok uralkodnak, mindenesetre magból kelt egy éves rászák, vagy 3-ör sarjdugványok ültetése által célszerűbb leend a buzértenyésztés, mert így biztosabban nő, habár nagyobb fáradságba és költségbe kerül is az.

A három tenyész-módozat közül hogy melyiket alkalmazhatjuk legsikeresebben gazdaságunkban, az a helyi körülményektől fog függni, s az előbb tett néhány megjegyzés után tehetjük azt is, hogy magból kelt rászák és gyöksarjak ültetése után művelni a buzért csak akkor fogjuk, ha azon terület, melyen termelünk, nagy értéket képvisel s így rövidebb idő, vagyis 2 év nem pedig 3 év alatt akarunk róla termést nyerni. Vagy pedig ha a tenyésztésre szükséges magmennyiséggel nem rendelkezünk, akár a rosz termés vagy bármely gátló körülmények folytán.

Az ültetett, kivált a gyöksarj utáni buzér azonban nem oly erőteljes, egyes részeiben pedig üres nyílásokkal telvék, s ezek folytán nem is oly fizetőképes.

Figyelmet érdemel itt még a némely buzértermesztési helyeken szokásos 3 földdarabon tenyésztés, — még pedig akként, hogy az egyik területen műveltetik első éves, a

másodikon másod, a harmadikon harmadéves, azaz kiszedendő buzér, miáltal folytonosan minden évben megvan a gyökérszedés.

E módozat szerint csupán 3 darab földterületen folyton termelni buzért azonban nem volna ajánlatos, miután a tapasztalatok eléggé megmutatták, hogy a folytonos egy helyeni termelésnél, ha bőven trágyázunk, még az esetben is, ha talán megis leend termésünk, csak hogy festanyagtartalom tekintetében évről-évre csekélyebb értékű. Ebből tehát azonnal következtethetünk arra, hogy a növényeknél előfordulható folytonos egynemű termelés által előidézhető kimerüléstől megmenthetjük a földet, ha rendes vetésváltást hozunk be gazdaságunkba, mely rendszer mellett p. o. 6 részre osztva meg birtokunkat, a föld zsarolása nélkül időszakonkénti változtatással a benne tenyésztendő, úgy évenként megkeendő buzér, gabona, takarmány, olaj, fonál stb. célunknak leginkább megfelelő vagy értékesíthető szükségletünk.

Főlemlítést érdemel még, hogy szőlő ültetvény készítése előtt a buzér mint talapmivelő szintén sikerrel alkalmazható.

A leendő buzéros földnek elkészítése. Buzérnak való helyeket ha körülményeink engedik, lehetőleg ősszel szemeljük ki, mely alkalommal ha az illető földet trágyázni szándékozunk, úgy ezt ráhordatjuk; különösen ügyelve azonban, miszerint trágyánk ne legyen szalmás, mely a földben sok helyütt üreget képezve, a buzérmag kikelését s a növények meggyökerezését gátolná.

Buzértrágyázásnak ha módunkban van legjobb a ló és birkatrágya, hevesebb természetűknél fogva, melyet leginkább kedvel, — megteszi azonban s szintén célszerű leendő a jó szarvasmarha s egyéb más trágya keverék is. Sikerrel alkalmazható továbbá a Guano* olaj-pogácsa törmelék s egyéb por alakú trágya, az évenkénti őszi buzérgyökök letakarásánál.

A már megtrágyázott területet még ugyanazon ősszel jó mélyen alászántjuk (legalább is egy lábnyira), s kitűzött célunkat elérendő, a gyökerek minél inkább kifejlődése tekintetéből erre különösen ügyekezünk, hogy azon talaj mélyen és jól legyen megmivelve, miután ezt tapasztalás szerint a gyökös növények megkívánják.

Sokhelyen a mélyítés ásóval történik, mi ugyan mindenesetre jó, de kétszeri szántással szintugy célt lehet érni, kevesebb költséggel.

A festő buzérnak magvetés által való tenyésztése. Ha már így ősszel elkészítettük földünket, akkor a következő tavaszon csak közönséges szántással porhanyítás után pedig a területet hosszában 3—4 láb széles ágyakba osztjuk, ezek közt egy és fél láb széles barázdát hagyva, mely több oknál fogva igen szükséges, ugyanis innét a földet a növekvő buzér feltöltögetésére használjuk s ugyanezen barázdákról végezhetjük minden munkánkat a buzér körül.

Az így készített ágyakba ha vetni (nem pedig ültetni) szándékozunk a buzért, s az idő engedi, ez már március közepe táján megtörténhetik; és pedig akként, hogy az ágyakba minden egy láb távolságra hosszában kapával húzatunk zsinór után 2 újni mélységű

* Guano vagyis madártrágya, mely több tengeri szigetről s hegyi barlangokból szállítatik. Mint kitűnő s értékes trágyaszer sokszor hamisítva fordul elő kereskedésinkben.

barázdát, — a barázdacsínáló után azonnal jön a magvető s veti ritkásan a magot a már kész árokba akként, hogy mire a barázdacsínáló a második sort kezdi, már az első barázdában el legyen vetve a mag, s a barázdacsínáló a második barázda készítésénél a mi földet kiemel, azt az első barázda betemetésére használhassa; ezt ismételve addig folytatjuk, míg az egész terület e módozat szerint be nem vettetett.

E művelet mellett egy hold kiterjedésű földre 50—60 font egy éves mag szükséges.

A megtörtént magvetés után figyelemmel legyünk buzér földreinkre, vajjon a magvak rendesen kelnek-e, s ha ellenkezőjéről győződnénk meg, úgy célszerű leendő különösen gyors (záporos) esőzések után vetéstábláinkat meggereblyélni, azaz felsejét ezzel megporhanyítani, meggátolandó ezáltal a föld megkérgesedését, mely a gyenge növénykéik kikelését megakadályozná.

A festő-buzérnak ültetés után való tenyésztése. Ültetni ha van szándékunk a buzért, úgy ezt március vége felé vagy ápril elején, amint az idő engedi, viszszük véghez, föltéve azonban, hogy e célra, vagy a megelőző év tavaszán kiültetésre szánt védett ágyakba sűrűbben vetettünk, biztosítva magunkat a következő évre magból kelt ültetésre alkalmas rászák által, vagy dugványozásra alkalmas gyöksarjakat nyerendő, ősszel gondoskodunk, hogy a már kész buzéros táblánk egyrésze 3—5 hüvelyk vastag földréteggel borítva benne a sarjak minél inkább fejlődjenek. Bármelyik ültetési eljárást követjük tehát, mindkét esetben ugyanazon módozat szerint készítjük el az ágyakat mint a magvetésnél említve volt, s a már kész ágyakba az egyéves szép példányú rászákat vagy sarjdugványokat 8—9 hüvelyk távolságú sorokba osztva, akár zsinór után ültetőfa segítségével vagy kapával húzott árokba rakva elültetjük, úgy hogy 5 vagy 4 sor ültetődjék minden ágyba, az ágy szélessége szerint, amint ez 3 vagy 4 lábnyi.

Vannak helyek, hol a buzért távolabb eső sorokba ültetve mivelik, s a sorok közé első évben bab, borsó, káposzta, répa s több efféle egy éves konyhavetemény ültettedik, hogy az üres sorközök haszon nélkül ne álljanak. Ez eljárást célszerűnek nem modhatni, és pedig nevezetesen minek oly nagy térségeket oly hosszú időre hasztalanul hagyni, vagy pedig közeit más konyhai veteményekkel beültetni melyek sokkal rövidebb élettartamúak lévén gyakoribb műveletet járáskelést igényelnek, melyek mind csak a buzér hátrányára történnek; ezenkívül a még úgyszólván jól megsem fogamzott s besem gyökeresedett buzér-növénykéktől az egyéves gyorsnövésű konyha növények a táplálékot elszívják. Igaz ugyan hogy az ily távol eső sorokban a következő években igen szépen kifejlődnek a gyökerek, csak hogy ez mégsem oly arányosan történik mint követelni lehetne, mert sűrűbb sorokba ültetve habár nem nőnek is oly nagyra, de mégis jóval nagyobb mennyiségű termést fognak eredményezni.

Egy holdra átlag 3 lábnyi szélességű ágyakba ültetve 63,600 — 4 lábnyi szélességű ágyakba pedig 76,800 növényke kellend, melyeket a már ily kiültetési célra szánt ágyakból szedünk ki, melybe a mag annak idején sűrűn vettetik el.

Az így ültetett buzér növények szintén azon művelésben részesülnek mint a vetettek; — ha azonban ültetés után hosszabb szárazságok fordulnának elő, célszerű leendő akinek csak módjában áll buzérföldet megöntözni.

A buzéros földnek további gondozása. Mihelyest buzér növénykéink

akár magvetés után kelnek, vagy az ültetés után élednek s a közöket gyom lepné el, úgy azt mindannyiszor meg kell kapálni s kevés földel feltölteni, mely munkán kívül más teendők az őszi hideg időkig nem lesz, melynek bekövetkeztével a szárát lekaszáltatjuk s zöld állapotban felhasználjuk azonnal, vagy pedig téli takarmányul felszárítjuk, — a növénykéek kiálló gyökreszeit pedig mint már említve volt ha trágyázni akarunk 2 ujnyi földréteggel betakarjuk, a célból hogy a rátöltött földréteg által a tél fagya ellen védve legyenek, jövő évben pedig itt új gyökerek támadjanak.

Ily kezelés mellett buzérföldünk a második évben szép tekintetet nyújt dús növény-nél fogva, úgy hogy csak a tavaszon kell egyszer a gyomtól megtisztítani, megkapálni és feltöltogetni, ezentúl nincs vele dolgunk, míg zöld szárát takarmány termelési célból virágzása korában (junius—augusztusban) lenem kaszáltatjuk, — vagy pedig ha célunk inkább magtermelés (mi agyagos talajnál igen jól fizet), úgy elhagyjuk virágozni s bevárjuk a magvak megérését, amit megismerhetünk mihelyest a buzér bogyói sötét viola színűek. Ekkor learatván, a helyszínén száradás végett szerte teregetjük, ennek megtörténte után kicsépettjük, a hátra maradt szalmát pedig téli takarmánynak elteszszük.

A kicsépett magot szellős helyre téve el, két évig megtartja csirázó képességét, mit azonban mindig tanácsos vetés előtt megpróbálni, különösen a kereskedésben vett magvat.

Magtermelésre a buzér másodévi hajtásai a legdúsabbak az az legfizetőképesebb, s ilyenkor földminőség szerint egy hold 1—4 mázsányi magot át.

Némely heves földü, tenyésztésre egyéb kedvező körülménnyel bíró helyeken már szeptemberben a lekaszálás után azonnal a gyökök kétéves korukban kiszedetnek, de ez korántsem oly értékes festanyag tartalomra nézve mint a hároméves gyökök.

A második év őszenek beálltával buzér növénykéinket ismét egy réteg földdel az üres barázdából feltöltjük, — mely feltöltés által ismét tetemesen fokozzuk gyöktermelésünket.

Megemlítendő itt még a buzérnak egy kóros feltünése, mely leginkább talaji és időjárási rendellenes körülményekből ered, s a gyökereken jelentkezik, mely élősdí rothasztó gomba kór (Rhizoctonia Rubiae) igen gyorsan elterjed, ez esetben tehát a figyelmes gazdának azonnal a még egészséges gyökök megóvása tekintetéből a kóros állapotú gyököket körül kell árkoltatni, az egészségeseket pedig kiszedetni, hogy termése kárba ne vesszen.

A buzér-gyökök kiszedése. Harmadik évben már semmi megmunkálást nem igényel a buzér, csupán szárát lekaszáltatjuk, s ha a kiásandó gyököket a szabad levegőn akarjuk megszáritani, nem pedig épületben, úgy az őszi kezdetén megkezdjük a kiszedést, ellenkezőleg várhatunk vele addig míg jó fagynélküli idők járnak.

A gyökér kiszedést mélyen járó ekével vagy ami tökéletesebb ásóval vihetjük végbe. Mind a két módóni kiszedésnél csak arra ügyeljünk, hogy a föld jó mélyen felforgattassék s a gyökerek ezáltal annál könnyebben, tökéletesen kiszedessenek.

Ily művelet mellett a festőbuzér a harmadik esztendőben holdanként 20—30 mázsa szárított gyökeret ad.

A földből kiforgatott és összegyűjtött buzér-gyökeret, valamely alkalmas helyre fedél alá vesszszük s elteregetjük száradás végett, mi jó száraz időben gyorsan megszokott történni, nedves őszi időjárások alkalmával azonban, hogy meg ne penészedjék s meg ne

romolják, sok helyen különösen, hol a termelés nagyban üzetik, rendes szárítók léteznek, mely áll vagy e célnak megfelelőleg rendes használatra készített, vagy csak időszerűleg e célra átalakított könnyen szellőztethető s fűthető tereméből, hol a gyököket állványokon szerte teregetve fűtés mellett megszáritjuk, néha azonban megforgatva azokat, hogy minden reá tapadt föld leválják, s mihelyest tapasztaljuk, hogy egészen kivan száradva, úgy azonnal összelehet gyűjteni s eltenni valamely száraz szellős helyre, azon ideig míg eladásra kerül.

A buzér-termesztésről általában. A buzér termesztéssel mint láttuk, a földet jól és mélyen miveljük meg, úgy hogy ezáltal tetemesen javítjuk, utánna pedig más növényeket természetve igen jól fognak benne díszleni, különösen a burgonya, répa, kukorica s a takarmány neműek, — egyáltalán mindazok, melyek mély műveléti talajt kívánnak s ezért használják sok helyütt szőlő ültetése előtt a buzért mint talajmivelőt.

Ki azonban a már egyszer buzérgyököt termelt talajon, újlag buzért termesztetni akar, úgy az a kellő mennyiségű trágyát nem sajnálva, földjétől a legjobb eredményt várhatja.

Az itt előadottak nyomán befejezésül e sok tekintetben jeles festőnövény termelésére bátor vagyok újlag figyelmessé tenni a hazai gazda és birtokos közönséget, hogy ne csupán a régi öröklött elavult rendszer szerint csak gabona es bortermelés legyen fő célunk, s ez alatt az aránylag jövedelmezőbb kereskedelmi növény termékekért a külföldre kezeink közül tetemes pénzmennyiséget engedjünk kisiklani, — vagy pedig ne várjuk ez úton is a kormány gyámkodó pressióját, melyet eddigelé a legjobb buzditások és kísérleti tetteges útmutatások mellett is — gyakran volt kénytelen gyakorolni (mint erre nézve elég világos példa a burgonya honosításnál történt eljárások), hanem tegyünk kísérleteket, s a jósikerű tapasztalatok alapján ragadjuk meg a kínálkozó alkalmat s mint biztos keresett cikket lehetőleg termeljük, hogy általa a jelen súlyos viszonyok közt a föld értékét vagyis jövedelmezőségét a lehetőleg fokozzuk.

h) TÁRSADALMI ÉRTEKEZÉSEK.

A nevelészet és gyógyászat kölcsönös viszonyáról,

kapcsolatban egy indítvánnyal:

az emberi fejlődés közép fokainak megállapítása iránt.

RAPOS JÓZSEF volt képezde-igazgatótól.

A nevelészet és gyógyászat a társadalmat, mint ennek első rendű munkásai egymással karöltve szolgálják; és pedig az előbbi az által, hogy annak tagjait, testi lelki épségök és egészségök föntartása mellett az általános és szakműveltségre képesíti; mi alatt az utóbbi a megromlott egészségnek részint helyreállítása, részint türethetőbbé tétele, illetőleg az élet megnyújtása körül teljesíti súlyos földadatát.

A nevelészetnek és gyógyászatnak ezen egymáshoz való viszonyát még inkább meghatározza a forrás egysége, melyből mindkettő kiindul, és szorosabbá fűzi a közös anya, melytől mindakettő származik, s mely őket édes testvérekké teszi.

Ezen közös anya nem egyéb, mint az élettan, megelőzve a bonctan és kísérve a kórjeltan által, melyek tudvalevőleg az orvosi tudománynak régóta előtanait képezik, s legújabbban a modern paedagogiának is elengedhetlen követelményeivé váltak.

Különösen az élettan az, melynek emlőin a vegytani tapasztalatok segélyével az orvosi tudomány táplálkozott, nagyra nőtt, és napjainkban oly nagy mérvű előhaladást tesz; s ugyancsak az élettan az, melytől tisztultabb lélektani észleletek kapcsában a még eddig fejletlen neveléstudomány nagyszerű vívmányokat vár.

A közös anyát képező újabbkori physiologiának azonban még mindig egy nagy hézaga van, mely miatt a nevelészet szabályainak alkalmazása szükségkép ingadozik, s melynek betöltése valószínűleg a gyógyászatnak is nevezetes előnyére volna.

S e hézag az általános és részleges fejlődés törvényeinek és középfokai kipuhatolásának hiányában áll. E hézag betöltése azért igen fontos, mivel nélküle a rendszeres fejlődés mikéntjétől és közép fokaitól föl és lefelé való eltérések számba nem vehetők, és a neveléstan szabályai sem közös sem különös nevelési eljárásban kellőleg nem érvényesíthetők. E hézag betöltése nélkül a sokat emlegetett »természetszerű nevelés« csak szép szó marad, vagy gyarló eredményre vezet; nélküle a legjobb akaratu törekvés is csak tétovázó bizonytalanság.

Meggyőzött engem erről a 6 éven alul levő gyermekek egyéni tulajdonságainak évek hosszú során általam tett tanulmányozása, mely szerint kívülről törekedtem behatolni a kis lények belvilágába, hogy azok mindenkép illetékes bánásmódban legyenek részesíthetők. S örömmel ragadom meg az alkalmat őszintén bevallani a mélyen tisztelt szakosztály előtt

azt, a mi már az illető intézetnek 1864-ki évlapjaiban is föltalálható, hogy t. i. nehézségeim leküzdése körül kitartásomban legtöbbet köszönhetek azon jelentőségteljes példának, amit a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlésének mély tudományu elnöke, méltóságos Kruesz Krizosztom főapát és ngos Rómer Flóris apát urak által hazánkban 1862-ben megkezdett meteorologiai észlelések, fáradságos lelkiismeretes és erélyes folytatásában láttam.

Táblázatot készítettem és többszöröztem a hazai intézetek részére, s tanítványaimban munkatársakat ügyekeztem előkészíteni annak lelkiismeretes betöltéséhez; de mondanom sem kell talán, hogy fáradozásommal korántsem lett arányos az eredmény, és pedig nem csak az eszme újdonsága és a pártolás hiány miatt, hanem főként a kellő tér és a t. orvosi karral szükségelt szorosabb gyakorlati kapcsolat hiánya miatt.

Tudjuk ugyan már, hogy az általános fejlődés a születés közelében leggyorsabb, hogy aztán e gyorsaság folyton alább száll, s ennek körülbelül megfelelőleg tartalmasabbá válik; de ezt számokban kifejezni — mert megmérve nincs — nem bírjuk; az egyes tulajdonságok különleges fejlődési menetéről is csak homályos adataink vannak, melyek már azért sem kielégítőek, mert egymáshoz viszonyítva nincsenek, nem lehetnek.

Queteletnek, e nagy orvosi statisztikusnak lelkiismeretes méretei a gyógyászatra nagy fontosságuk, de a nevelészet szükségleteit nem célozzák. S e részben Huxleynak Magyar Sándor által fordított jeles élettana is hézagos; holott ez már (előszava szerint) a neveléssel foglalkozók számára készült.

A modern nevelészet, mely egy jobb jövőhöz alkalmas nemzedék előállítására törekszik, a jövőnek komoly tanulmányozásán kívül az emberi foglalkozás ezreinek épen megfelelő tulajdonságok sokaságára tekintettel, e tulajdonságok fejlődési processusának kilesését és statisztikai táblázatba vezetését szükségeli, s e műtéthez csak idősebb testvérének és munkatársának, az állam gondoskodásából (vele szemben) valóban nagyszerű apparátussal rendelkező gyógyászatnak közreműködése mellett juthat el és kívánhat eljutni.

Igen, én úgy vagyok meggyőződve, hogy midőn a tisztelt orvosi kar, mintegy levetkezve saját anyagi érdekét, a közegészségügynek buzgó és nemeslelkű kiművelésében oly nagy érdemeket szerez magának az emberiség előtt, a modern paedagogia egész bizalommal közeledhetik hozzá azon eszközlesekben való támogatás iránt, melyek a közegészség ügyével anélkül is összefüggnek, s melyek kellő eredményre csakis így vezethetnek.

Többet mondok. A magyar orvosi karból váltak ki azon férfiak, akik az alapnevelés képezdejében az anthropologiának bővebb megvilágítása végett a bonc-, élet- és egészségtan köréből először 1863-ban előadásokat kezdtek tartani, és tartanak maig. És én szerencsésnek érzem magamat, hogy ezen úttörés indítója lehettem. Ma már követőikről is szólhatnék. — Vajha e hazafias készségű férfiak ismert szerénységét ne sérteném annak köz tudomásra hozásával, hogy dr. Verebélyi J. úr, kit először voltam szerencsés ez ügynek megnyerni, 10 évig folytatá az említett tárgyak előadását, közre is bocsátván azokat; követője most Dr. Jchermann A. ur; mialatt Dr. Arányi L. ur Rösér M. keresk. tanodájában tartott egészségtani előadásokat; míg Dr. Landenauer ur legújabbban a budai államképezdekben ajálkozott orvosi előadásokat tartani.

E bátorító példák, az itt célzott eszközlesek iránt reményemet megszilárdítják.

Részletes tervezése ez eszközléseknek egyrészt messze vezetne, másrészt illetékesebb férfiak föladatába váгна. De az alapnevelés terén 1860 óta gyakorolt szerény kezdeményem nyomán fő dolognak vélem, hogy e célra egyedül az ugyanazon egy időben (péld. az év első hónapjában) lehetőleg egyenlő viszonyok közt elő anyáktól született bizonyos számú (péld. 100 fi- és 100 leány-) gyermek választassék ki; ezeknek testi-lelki fejlődése folytonos figyelés után minden naptári év utolsó napján minden szerv és minden tehetségre nézve kipuhatoltatván, alkalmas mérték, illetőleg bélyegző meghatározás szerint az illető rovatokba bejegyeztessék, maguk pedig a vizsgálat tárgyait tevő gyermekek a bejegyzés alkalmával ruhátlanul lefényképeztessenek; ugyanez történvén azon szervekkel, zsigerekkel is, melyek valamely külsérem folytán a mérlegelés idejében netalán beálló halálozást követő boncolásnál megméretnek és leírásilag bejegyeztetnek.

Az ekként nyerhető statisztikai adatok gyűjtésével kapcsolatban az örökölt hajlamnyomozás és a nevelési kísérletek eredményei évenként egybeállítva, összehasonlítva, közzétéve, a nevelési szakképezdekben földolgozva, a paedagogiai elméletnek magas tökélyfokra emelése mellett a gyakorlati nevelés terén is óriási előhaladást tehetne, és a házi nevelésben követendő példák fölmutatása által nemzetünket gyors léptekkel vinné előre az erkölcsi nagyságban is, mely a nevelésnek végcélja.

Azonban előre látható, hogy a családi kör és házi nevelés az itt célzott műtéthez nem alkalmas, s hogy célt érni csak is oly nagyszerű köznevelő intézetben lehet, melyben az elhagyott gyermekek életök kezdetével vétetnek föl, s 18 éves korukig teljesen benntartatnak; a milyen nemcsak nálunk nincs, de sőt ekkorig az egész földkerekségen is csupán kettő létezik, mindkettő Oroszországban.

E két óriási köznevelőintézet egyike Szent-Pétervárott, másika Moszkvában létezik, és pedig az első Betzkoi Ivánnak 29 évi tervezgetése után 1763-ban, a második 36 évig tartó előkészítéssel 1770-ben jött létre. Ez utóbbi oly terjedelmes épületben van elhelyezve, hogy a belépő egy jól berendezett s nagy kiterjedésű városban találja magát; 9000 lélek lakja azt, a hozzá tartozó vidéki intézetekben lakók száma pedig — Schnitzler szerint — 1831-ben 22557 személyből állott. A rászorult gyermekek életök első napjain vétetnek föl, s 18 évig folytonosan benntartatnak. Természetes, hogy az oroszosítás egyik főcélja az intézetnek; de föl kell tennünk, hogy a nevelési rendszer ebben nem csak korunk színvonalán áll: hanem minden más efféle intézeteké föltt ki van fejlődve; és ámbár annál fogva, hogy első sorban katonákká és tanítókká neveli az elhagyottakat, legalább is egyoldalúsággal lehetne vádolni, tagadhatlan marad, hogy elegendő beosztást engedő nagyszerűsége miatt a nevelési szemiotika és klinika gyakorlataira kiválólag alkalmas.

Nem volna e nálunk szükségesebb ily intézeteket állítani, hogy a lelenházak humanisztikus célján kívül saját társadalmi viszonyaink ki nem kerülhető átalakulásának tényezői magyar nemzeti irányban növekedhetnének föl?

Hisz testi-lelki erőket, mikben a társadalomnak legnagyobb kincse fekszik, különböző mértékben, minden embernek adott az Isten; — nem akarná-e a társadalom e roppant kincsnek hasznát venni, s haszonvehetősége végett azt lehetőleg kiművelni? — Ez annyit tenne, mint saját legigazibb érdekét nem ismerni.

Ha az egész világ e homályban szenvedne is, a magyar nemzet az, mely sajátos

helyzete és sorsa által kiválólag arra utaltatik, hogy maroknyi fáját, mely az európai népek számának mérlegében oly igen keveset nyom, — lehetőleg szaporítsa föl, a szaporaságban osztogatott isteni ajándékot pedig nemesítse és használja föl erkölcsi súlyának öregbítésére, hazájának fölvirágoztatására és saját tagjainak boldogítására.

Ez oly annyira érdekünkben fekszik, hogy nélküle államiságunk fönmaradása a nemzetek jelen erősbulési versenyében igen kétes.

De hát várakozzunk-e a teljes köznevelési rendszer emez eszméjének nálunk leendő megtestesítésére — a növendékek fejlődésének mérlegelésével? Nem helyesebb-e a máshol kínálkozó alkalmat fölhasználni addig is, míg erre országos pénzügyi viszonyaink javul-tával a törvényhozás tért nyitand? Hiszen a fejlődés fokozatának megállapításából háramló haszon nem csupán a mienk, hanem közös kulcsa leend minden nemzet nevelési rendszerének.

Bátor vagyok tehát indítványozni a következőt:

Tekintve azon előnyt, mely az emberi szervek, tehetségek és egyéb tulajdonságoknak a növendékeken rendes viszonyok közt folyamatban lévő önkéntes fejlődését évenként meghatározó észleletből a nevelés-tudomány öntudatos művelésére és alkalmazására háramolhat:

tekintve továbbá, hogy ily észleletet csak oly közintézetben lehet eszközölni, mely a szegény és szerencsétlen anyák gyermekeit születésük alkalmával már fölveszi, és 18 éves korig teljesen bentartva neveli, ilyen intézet pedig egyedül Szent-Pétervárott és Moszkvában található:

a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlése hívja föl a magyar tudom. Akadémiát, s ennek beleegyezése után, vele együttesen, kérje föl magas kormányt, hogy ez viszont keresse meg az orosz császári kormányt a szóban levő emberi fejlődés észleléseinek és középfokai kipuhatolásának, valamint az eredmény időről-időre való közzétételének elrendelése iránt; — sőt kormányunk egyuttal kéressék föl arra is, hogy hazánk nevelészei és gyógyászai közül alkalmas szakférfiakat a nevezett intézetek tanulmányozása végett Oroszországba kiküldeni, s ezek tapasztalatainak és véleményének alapján egy teljes köznevelési minta-intézetnek állami költségen leendő föllállítása iránt a törvényhozás elé mihamarabb törvényjavaslatot terjeszteni méltóztassék.

Népgyógyászat és kuruzsolás a Jászságban.

Dr. ORBAY ANTAL jászkerületi főorvostól.

1. Bevezetés. Utolsó előtti vándorgyűlésünk Aradon egy fölhívást intézett orvos tagjaihoz, hogy a különböző vidékeken divó nép-gyógymódokat, s kuruzsolási eljárásokat állítanak össze, s abból egy egészet készítve vajmi sok hasznos tanúságot lehetne abból vonni; mert ismervé ezen a sötétkorú századokból származó részben nyílt, részben alattomos ellenségeit az egészséges emberi szervezetnek, annál sikeresebben lehetne azokat megtámadni és káros befolyásait lassankint megszüntetni, földerítvén annak egyrészt nevetséges és babonás oldalát, másrészt pedig véstetjes következményeit; ezáltal is teszünk hasznat édes magyar hazánknak, mert sok emberéletet mentendünk meg, mire igen nagy szükség van, miután oly kevesen vagyunk magyarok.

Hogy mint mondani szokás sorrendet fogjunk, azaz valami meghatározott rendben elő legyenek sorolva mindazon adatok, melyek e téren 19 éves tapasztalatom útján tudomásomra jutottak, azt gondoltam, hogy az ember születésénél kezdem, s a mint fejlődik s növekedik, elősorolom mikén megy keresztül halála órájáig, értve mindig a népgyógyászat és kuruzsolási szempontot.

2. Szülés- s csecsemőkör. Születik tehát a kis gyermek, azonnal nézi a bába, fiú-e vagy leány, s ha leány, rögtön megmossa arcát azon aludt sűrű vérrel, mely szülésközben az anya szülészeteiből kiömlött; s miért? hogy tiszta arcú, finom fehérbőrű, szeplő s bibires nélkül legyen; itt találkozunk tehát az első szépítő szerrel, ezt pedig az okleveles bábák is teszik, hosszú tudományos arccal; s hol tanulták? az egyetemen? nem, — hja usus te plura docebit, nagy a gyakorlat, sokat kell éjszakázniok néha míg a gyermek meglesz, ilyenkor holmi vén asszonyokkal fölbeszélgetünk, s tanulunk tőlük ily hasznos dolgokat, mikre az egyetemen még nem került a sor. Tovább vizsgálja a kis új szülöttet, s látja hogy a nehézsülés alatt a fejdaganat jó nagyra megnőtt és szinte formátlan a gyermek feje, igyekszik is azt azonnal helyre nyomkodni, még pedig oly erővel s erőszakkal, hogy nem egyszer kékült el a gyermek, s áldozata lett az ügyetlen kézfogásnak; kitől tanulta ezen műteti eljárást? hát csak magától vagy valami vén asszonytól.

Eltelik egy kis idő, a kis magzat kezd sirni, a hogy csak képes, lábát fel-felrántja, s helyét nem találja; no itt már sok a tanácsadó, annyira hogy a bábát egészen háttérbe szorítják, s itt már meg is magyarázzák, honnan származnak ezen tünetmények; mert t. i. az anya terhes állapotában sok hüvelyes veteménynyel élt, s innen a gyermek nagyon szeles, főznek is rögtön neki herbathét: köménymagból, székfűvirágból, fodormenthából; — a kis hasát megrege füstölt ruhával takargatják; de hát mivel is kellene azt a ruhát füstölteni, hogy gyorsan enyhítsen, egyik babszárt — másik virágfüstöt, harmadik köménymagot, ismét másik borovitskát, a legtudakosabb szárított ganéjjal (egyáltalában látni fogjuk, hogy vidékünkön a ganéj minden neme a népgyógyászatban igen fontos szerepet játszik) javasolja megfüstölteni, mert régi tapasztalatból tudja, hogy csak ez szünteti meg

a gyermek nagy baját: a csecsemőknek jajveszéklését hallgatni, hogy az ember meg ne induljon, lehetetlen; nagyon természetes tehát hogy ezen elősorolt szerekhez nemcsak hozzá fognak, hanem mert rögtöni hatást azaz a csecsemő rögtöni lecsillapítását egyik sem képes eszközölni, tehát az egész említett therápián keresztül mennek, evvel még jobban felizgatják, s végre is nem marad más hátra mint (az ő felfogásuk szerint a természetes sorrendet követve) a bábát előhívatni; bábáink gyarlóságairól külön előadást, lesz szerencsém tartani, mert ezek is igen figyelemre méltó tagjai a társadalomnak, s a népgyógyászat és kuruzsolásnak úgyszólván közvetett vagy közvetlen eszközlői, vagy terjesztői. Az orvos utóljára marad, mikor már minden el van szóva; de minek is, hiszen gyermekről van a szó, ha el is vesz, ez nem nagy csapás, ezt kapni ingyen; egészen más ha valami házi állatról volna a szó, az pénzértékű, s erősen szerezhető meg; ne tessék ezen megbotránkozni, de ez így van a szó teljes értelmében; nem egyszer valék tanúbizonysága annak, hogy csak úgy fohászzkodott a fiatal asszony, bárcsak az Isten elvennie gyermekét, legalább menyecske maradnék; persze mert a kis babától nem mászkálhat oly bátran, mintha nem volna; nem a szegénység fakasztja belőlök ezen nyilatkozatot, hanem a negédesség. — No de hála az égnek a többség nem így gondolkodik, de még is elég sűrűk az ily esetek.

A bába megjelenvén, ha véletlen észre nem veszi, hogy a kuruzsoló had már mindennel megelőzte, azonnal hozzá fog a kis gyermek megvizsgálásához, s bármi baja legyen is, allövetet javasol és csak annyiban még tesz kis változtatást az alkatrészekre nézve, melyekből az allövetet készített, hogy szélhajtó allövetet szapannal, köménymaggal, — fájdalom-csillapítót székfűforrázatból, s mákhajból; hasmenés-megállítót keményítőből, széktűrőt s ó- s olajból, vagy plane ricinus-olajból ad; ha ezekkel nem boldogul, akkor magas tudományosságot akarván mutatni, küld a gyógytárba, még pedig írónnal írt kis papírszeleten rendel: szt.-János kenyér saftot, értsd Syrup. diacodii, v. álomlequárt = Electuarium aromatic; v. hashajtó lictariumot, érstd electuarium lenitivum; határozott javaslat nélkül a hogy épen eszébe jutnak.

Orvos semmi esetre sem hivatik; a bába maga sem javasolja, hanem az allövetes manővert kész folytatni néha a gyermek haláláig is, mert úgymond: hiszen ily kis gyerekeknek mi orvosságot tudna adni az orvos, még annak a gyomra gyenge, nem veszi be azokat az erős szereket, — mintha csak az illető családtagoknak a szájából vette volna ki az ítéletet; — de hogy valahogy a háziaknál a kik látják hogy gyermekök nemcsak nem javul, hanem napról-napra fogy, orvos utáni vágy fel ne támadjon, a bába a hosszasantartó allöveti gyógymódhoz már belorvoslást is csatol, a mi áll mindennemű főnemlített syrupokból, de cifrábbnál cifrább elnevezésekkel él, mintegy megakarván győzni a szemfüles szüléket, hogy csakugyan azt hozatja amire szükség volna.

Gyógyszerészeink a Jászságban tudván már a kézi eladásban miket szokás hordani, kielégítik őket syrup diacod., syrup Cort. aurant., syrup cichorei c. Rheo, syrup. foeniculi, syrup mannat., syrup rubiidaeivel — a szerint változtatva azt, a mint épen a gyógytárba küldött egyén megtudja magyarázni, hogy mihez kellene az tulajdonképen; — s ha ez mind nem használ, akkor csak azért rimánkodik már a szerencsétlen anya, hogy beteg kisgyermekének kínját ne legyen kénytelen nézni; erre azután jön a — mákonyzás legtágabb körben; ádnak egyenesen mákonytincturát cseppenkint

kis cukros vízben vagy valami herbathében, mit a baba a gyógyszerésztől kicsalt fufangosnál fufangosabb ürügy alatt, vagy a hol az nines kéznél, főznek mákhéjat a mi nálunk minden háznál található, a hol kis gyermek van, vagy megfőzik a mákhéjat, kiverik kis cukorral s kenyérbéllel, s ruhába csavargatva, mint cuclit a szájába nyomják, addig míg a gyermek elkábúl, érzése eltompúl, s elmámorosodva nyugszik addig, míg tart ezeknek a hatása; de a kitartás nagy az ily eljárásnál, mert a mint kicsit magához tér a félig agyon mákonyzott kis gyermek, és sírás által életjelt ad kinos helyzetéről, rögtön egy újabb adaggal némítják el, s így föntartják a mesterséges szunyókort néha a haláláig.

A ritkaságok közé tartozik valóban, hogy beteg gyermekhez orvost hívjanak; nem egy eset fordult elő gyakorlatomban, hol bevallá az elkeseredett anya, hogy azért nem mert már régen értem küldeni, mivel attól tart, hogy rokonai, ismerősei, szomszédjai őt gunyolják, kinevetik: — de nagyon doktoroztatod gyermekedet, de kényes vagy, s több efféle kifejezésekkel; szomorú állapot, mikor földnépünk legnagyobb része még annyira sínes emancipálva és fölvilágosítva, hogy ily badar állításokon túl tenné magát.

Tehát, mint már említém, rendesen az orvosért gyermekbetegeknél akkor küldenek, mikor már késő, az alkalmas időpont mikor még lehetett volna segíteni, el lett mulasztva, az orvos ha ir is valamit, már elkésve lévén, elhal a gyermek, de ha észre veszi magát, legtöbbnyire nem is rendel semmiféle gyógytári szert, hanem holmi általános diätetikai rendszabálylyal vagy külső teendőkkal látja el az illetőt; de mi a legbosszantóbb az egészben, hogy ezen alapjában fonák eljárást is maguk hasznára ki tudják zsákmányolni a már nagy hirre szert tett kuruzsolók, mondván: lám orvost hittak kendtek, s no — mit segített, meghalt ugye bár; sőt nem egyszer hozzá teszi, hogyha volna kend az én kezemen, teremtu-gyséval mondom meggyógyúlt volna, — nem értenek az orvosok az ilyen kis gyermekekhez, stb.; van ilyen mondat száz és száz, — s mi eredménye van ezen beszédnek? az, hogy a tudatlan nép hisz nekik, sőt jobban hisz nekik, mint valaha, hiszen lám igaz a mit mond a vén N. N. nénemasszony.

Ez ellen küzdeni, még pedig hatalmasan küzdeni — volna feladata minden néven nevezendő előljárásnak — s legfőbb törvényhozásunknak; igen sokat tehetne e végből az egyházi rend, mely legtöbb s legszorosabb érintkezésben áll a néppel, születés, esketés, temetés, gyóntatás, prédikálás mind megannyi legkedvezőbb alkalom; csak néhány helyesen elejtett szó, s megtermi a maga gyümölcsét.

Megvallom, ha a népre hatni akartam, e tekintetben mindig iparkodtam megnyerni a papságot, s mondhatom, nem siker nélkül; hány gyermekélet volna megmenthető egyszerű józan tanács, diätetikai rendszabály megtartása által minden belszerelés nélkül; mert az eddig elősoroltak közt, miket a nép használni szokott, van sok jó, célszerű, üdvös, de okát adni nem tudván, miért jó ez vagy amaz elősorolt szer, miképen hat az a szervezetre az alkalmazás módjánál, s az egyes eseteknél a szernek meghatározása tévesztetik el, s így a legjobb szer is nem a maga helyén vétetvén igénybe, ártalmassá, kártekonynyá válik.

3. Fogzás. Ezen kitérés után folytatom a gyermek fejlődését, növést; oda jutunk, hogy a gyermeknek fogai megindulnak; miből ismerjük meg ezt? hát abból,

hogy a gyermek, ki előbb kedves, vidám s nyugodt volt, elkezd nyugtalankodni, durcás és nyafogós lesz, nem eszik, ha tán már ételre volt szoktatva, hanem csak szopik, de azt is immel-ámmal, csak rágja inkább a csecset, s gyakran félbeszakítja; a test melege a rendesnél nagyobb, gyakran kíván vizet inni, feje forró, a szájából nyálka ömlik bőségesen, ösztönszerűleg kapkod a szájába, de mást nem enged a szájába nyulni, mert fájlalja. Ezen változást a gyermekben észreveszik a szülők, s minden háziak, tudják is hirtől, hogy a fogzásban mennyi gyermek hal el, — már ez magában buzdíthatná őket, hogy valami értelmes szakember tanácsát kikérnék, de ezt nem teszik, mert X. néném asszony már megmondta, hogy szemverésben van a kis gyermek. De mi hát az a szemverés? s mivel orvosolható? Ezt erős volna megmagyarázni, mert maguk sem tudják még a legbabonásabb hitűek sem értelmezni, egyáltalában ez egy kifejezés, melyhez határozott fogalom nincs kötve; de orvosságát a nép következőkben ismeri; úgymint el kell vinni a paphoz s áldást mondatni reá, azután szentelt vízben megfürösztetni, vagy legalább a jászberényi szent kút vizével megmosni a gyermeket, továbbá kibé-külni azon szomszédokkal, kik a gyermeket megirigyelték a szü-léktől; — persze ez mind nem arra való, hogy csak valamit is javulna a baj, hanem terjed, s a vértorlódások nagyobbodnak, a székszorulás mind konokabb lesz, s végre utóléri a ránggöresök stb. mit népünk fráz névvel jelöl meg, s ennek specíficus szere gyanánt szerepel: a görcsösen összehúzott újjakat szétfeszíteni minden erővel, ha mindjárt ki is ficamítja az ujját a szegénykének, amit nem egyszer láttam, és minden rajta lévő ruhácskáját testéről letépni, nem lehúzni, mert akkor semmi sikere ezen heroicus eljárásnak, s azt el kell ásni, még pedig közel a trágyadombhoz; a fokozási fráznál, de mint utóbb látni fogjuk mindennemű görcsöknél, méhgörcsök — nehézkór — epilepsia — derménél (tetanus) a legfőbb prophylacticum, hogy ezek ne ismétlőd-hessenek, — ebben áll t. i. a ruhát az illető beteg testéről letépni, s valami ronda helyen elásni.

Uraim ez a fogzási görcsöknél a systematicus obligát eljárás, itt már minden józan alapot nélkülöz a nép, nem mint az újszülöttnél, hol néhány általa használt szer egészen üdvös, pl. az említett herbatheák, melegítések stb.; de itt minden a mit a nép tesz, merő őrittség, — s fájdalom nem tapasztaltam, hogy a lelkiatyák rögtön még pedig parancsoló hangon az orvoshoz utalnák őket, pedig ezen kapkodási időszakban vakon engedelmeskedik népünk a lelkiatyáknak; az orvos legtöbbnyire csak akkor soros, midőn a kised a hosszas sínlődés folytán már végkép kiaszva, kimerülve, már menthetlen, vagy mikor a nagyfokú többször ismétlődött fráz-rohamok, és vértolulások már oly agyi tüneteket vontak maguk után, melyek el nem oszthatók többé; pedig ha ezen bajban jókor jelentkeznek az illetők gyermekeikkel az orvosnál, hány gyermeket lehetne megtartani az országnak, célszerű levonók, belső hűsítők, láz ellenes szerek által; magát az ínyet hány esetben lehetne egy kis karcintás által fájdalomtalanrá tenni, s a fogak mechanicus áttörését könnyíteni, és gyorsítani, egy pár nadálylyal pedig elejét állani a nagyobb mérvű vértolódásoknak, s agyi tüneteknek.

4. Gyermekkiütések. Következnek most a gyermeket előbb-utóbb fölkereső bőrbajok, hólyagos himlő, bárányhimlő, kanyaró-vörheny, hökhurut, stb. ezeket a

jásznép egyáltalán nem orvosolja, s ha csak ennyiben állna hibája, nem volna túlságos, mert a különben egészséges népünknel mondhatom nagy a természet gyógyereje s eredménye, — de ott a hiba, hogy a legszükségesebb életrendi szabályokat sem tartja meg, s innen magyarázandó meg gyermekeinknél azon kedvezőtlen arány a halálozásokra nézve; mert a helyett hogy főkép télen, mikor leginkább dühöngnek járvány alakjában e bajok, a szobában a melegen tartanák őket, s a meghűtéstől óvnák, a legcsikorgóbb hidegben is meztláb egy ingben engedik kimenni szükségöket végezni vagy szaladgálni; itt-ott ugyan használnak a vörheny s kanyaró ellen füstöléseket vöröskukoricával; — a hökhurut ellen (tuss. convulsiva) azonban van saját szere a népnek; de hogy fölfoghassuk a hatást, ismerni kell köznapi elnevezését: számarhurut, számarköhögés; ezen nagy hirtű szer abban áll, hogy jókor reggel kiviszik az ily gyermeket a pascumra — legelőre, s kilesik hogy a nyáj csacsija hol hentereg meg, s a mint fölkel hentergéséből, viszik azon helyre a beteg gyermeket, de sietve, hogy a helye valahogy meg ne hűljön; ott meghengergetik a kis patientst oly áhitattal s biztos reménnyel, hogy erről le nem beszélhetni őket; cselekszik pedig ezt olyanok is, kikről több természetes ész fültételezne az ember.

A torokgyík ismeretes baj népünk előtt, tisztán ismerigyilkoló természetét is, de azért még most is elhanyagolja orvoslását, s rendszeren későn fordul orvoshoz, s akkor is nem hivatja házához az orvost, hanem a kis beteggel a legnagyobb hidegben mintjáró beteg az orvos lakására megy, s nem egyszer történt velem, hogy mire haza vitte a gyermeket tőlem, az kiadta lelkét azután; ily tetőpontjára engedik hágni ezt az ismert veszélyes bajt is.

5. Havitisztulás. A leánygyermekeknél következik lassankint azon korszak, melyben a havi baj beköszönt (menstruatio); ez igen sok lánykánál oly változást okoz, hogy egészen beteg beléje; t. i. vagy épen nem indul meg, vagy csak csekély mértékben, vagy pedig rendkívüli nagy fájdalmak, kínok, s görcsök közt. Ez is oly betegség, mely nem kerül az orvos rendszeres orvoslása alá, mert szégyenlős a lány, a viláért nem vallaná be azt az orvosnak, hanem kuruzsolják otthon, még pedig rendszeren igen erős szerekek: sabina, sáfrány, aloe, ez utóbbit pálinkába, ezt itatják a lányakkal még pedig elég kitartással; — ha célt nem érnek, vagyis a természet az alatt meg nem indítja a havitisztulást, akkor lábvizeket is vesznek igénybe lúggal, szappan aljával, vagy szénaperjével, persze azt megbirálni, hogy tulajdonkép miért nem köszönt be a rendes havi baj, — nem képesek. A vértelenséget (chlorosis) nem ismerik, sem a célszerű diatának hasznát, hanem csak tapogatódnak mindaddig, míg hydraemicus-vizkóros tünetnyek nem jelentkeznek, t. i. a lábak dagadnak, arca puffad, gyöngeségtől csak úgy szédeleg stb.: akkor már orvoshoz folyamodnak, s ennek kell kitalálnia az eredeti bajt, — ily esetek különben legálásabbak a gyakorlatban, mert kézzel fogható eredményt tud az orvos fölmutatni csekély kitartás mellett is.

6. Bujasenyv. A fiúknál serdülő korban kezdenek előfordulni mindazon betegségek, melyek egyedül a nemi ösztön kielégítése alkalmával érhetik őket; ezek valamint egyrészt sokfélék, de más részt sokféle és igen hatalmas szerekek dicsekednek is a népgyógyászatban; legtöbbje ezen szerekek kiszolgált katonáktól származik, s úgy plántálódott át a nép közé, mert ismert dolog, hogy otium est pulvinar diaboli; rendszeren a közkatona elvégezvén délelőtt parádészolgálatát, a délutánt nem

tudja mivel előltni, mert dologra menniök nem is szabad, tehát ösztönszerűleg megfordul minden oly aljas lebujsokban, hol a bujasenyv mindenféleségeit örökölheti.

Vizsgáljuk tehát sorban őket, és kezdjük meg a takárral (tripper). Elterjedt, első és főszere: ismételve rossz személyekhez járni, azokkal újra közösködni míg el nem marad, ez úgy látszik homeopathától származik. Ha így el nem marad, akkor copaiv balzsamot vesz a gyógytárban, kopál balzsam név alatt s azt kenyérrel fogyasztja; mennyit? azt nem szabja meg az obsitos; az nála nem lényeges; ha vagyonosabb, akkor copaiv capsulákat etet vele pár skatulyával; ha nagyon szegény, akkor terpentint kell vennie, vagy kankó elleni fekete port hozat szintén a gyógytárból, értsd pulv. cubearum. Ha ez mind nem segít, akkor ha chronicus lett és fájdalom nélküli — a sorsra bizza; de ha a fájdalom az izasztó szerék alkalmatlan időben alkalmazása folytán oly nagy lett, hogy gyulladás állna be, akkor már orvoshoz folyamodnak a betegek: mert meg van ám a népnel is az az ijedtség, s a fájdalom legjózanítóbb eszköz; ha azt nem képes megszüntetni a kuruzsoló, akkor oda a tekintélye, s rögtön orvoshoz fordul.

Menjünk tovább és vizsgáljuk a bujasenyves fekélyeket; ezek mivel épen nem fájnak, tehát legtöbbnyire mint jelentéktelen pattanások békével türetnek, soknál a szemérem nem engedi, hogy e gyanús fekély végett bárkihez is forduljon, csak ha nagyon terjed, igen hosszasan tart, vagy pláne másodlagos kórtünetnyek mutatkoznak a torokban, homlokon, akkor keresnek segítséget, legelőször is mint említém valami bizalmas nagy hirtű Hári János-féle obsitosnál. Ez azonnal puskaporral kiégeti; ha jókor éri, nem is rossz kezelés; azután csinál hájban salitromot kenőcsnek, azután ha katona korában ispotályban is megfordult, phagadenica aqua-t praescribál goulard név alatt, de hozzá teszi, hogy sárgának kell lennie; a practikus gyógyszerész, — ki kénytelen tanulmányozni a népgyógyászatot, már kitalálja, mi legyen tulajdonkép a mire szükség van, bármi név alatt kérjék.

Következnek az ezeket követő bajok: u. m. herelob, ez nagyon nagy fájdalommal jár, itt orvos hivatik azonnal; de a lágymirigy-daganatoknál úgynevezett dobnál nincs szükség orvosra, azt ők a már említett mód szerint rakják mindenféle külön meleg pépekkel, a meleg marhaganéjnak okvetlen köztük kell lennie, és csak a már teljesen megérett tályog megnyitásához, vagy a képzett ürmenetek orvoslására hivatik orvos.

A bujasenyves fekély másod- és harmadlagos bajai mind »súly« név alatt szerepelnek (össze nem tévesztendő a súly-scorbutussal); ezeket hathatósan pártfogolja a kuruzsoló sereg, mert gyökeres orvoslása hosszasan tartván sok szakajtó liszt, rántani való szalonnácskák, lencse, borsó, kása, masirozik a kuruzsoló kamrájába; egyik fő szer az egyhónapig tartó édessel való élés, és egy hóig tartó forró fürösztés; ezt leírom körülményesen minden nagyítás nélkül, de ha valamely orvos ezen torturának csak tizedrészét merné betegének javaslatba hozni, jót állók érte, hogy élete is veszélyben forogna, de a kuruzsolónak vakon engedelmeskedni, az népünknel vele született erény gyanánt mutatható be. Az édessel való élés abban áll, hogy egy álló hónapig koplaltatják a beteget, levesnél egyebet nem kap, az is sótan és fűszer nélküli; itatnak vele naponkint több itcényi herbathét, mely római gyökérből (Rad. Sassaparill) és édes gyökérből (Rad. liquirit.) készül; e mellett folyvást az ágyban kell fektüdnie, s izzadnia, mindennap

kétszer fürösztik, még pedig lugzókádban (rendes fürdőkádnak nem szabad lennie, mert különben nincs semmi hatása) szénamurva-főzetben, mely le sem szüretik, egy álló óráig kell ülnie, mindannyiszor a kád teteje vastag hamvassal ügyesen lekötetik, úgy hogy a szárandó betegnek csak a feje van kiűn, hogy lélegzetet vehessen; s a fürdőnek forrónak kell lenni, ezen egész manipulatiót a kuruzsoló maga végzi, lényeges a cura sikeréhez az is, hogy a délelőtti fürösztés alatt bő villásfrüstköt kapjon a csodaorvos, vagy orvosnő, — a délutáni alatt pedig bőséges uzsonna legyen; igen mulattató s jellemző nézni, mikép szalad ily rafinirt kuruzsolónő minden harapás étel után a kádhoz, s mire lenyelte, hogy ugrik ismét a tálhoz egy újabb nagy falatért; az egész fürösztés alatt ő egy mobile perpetuum, hogy annál többet zabálhasson; — no a ki a négyhetet kiállja, — mert rendesen képtelenek azt kiállni, abból ugyan a betegség kihurcolkodhatott, hiszen az élet is csak hogy megmaradt; — de ha az organismus helyre jön lassankint, s a régi bajok ismétlődnek, mely ellen ezen heroicus gyógy mód alkalmaztatott, van ezer kifogás, miért nem használt, de bizonyosan mindig a betegnek engedtlensége az oka, pedig birka-türelemmel állotta ki a leirhatlan torturát, — de azért ugyanazon kurát másodsor javaslatba hozni egyik kuruzsoló sem merészli, bármily nagy hirnek örvend is a környéken, előrukkol a másik biztos kúrával, ez a cinóber-füstölés, ez sokkal egyszerűbb náluk; de szabály, hogy 9 füstölésnek kell lennie 3 nap alatt, vagyis naponként háromszor.

A beteget egyszertien levetkőztetvén, egy üres kádba tiltetik, s pléhen paráztűzet hozva, arra hintik a cinóbert, ez az egész testét átjárja, mert szinte hamvassal a kád tetejét bekötik, azon különbséggel, hogy ezen füstölésnél időről-időre a fejét is a hamvas alá kell dugni, néha egész a megfulladási tünetényekig, és csak akkor veheti ki a cinóberrel telített kádból; — a szobát, melyben ezen gyógykezelés történik, nem szabad szellőztetni, különben vége mindennek; rendesen harmadnapra a nyálfolyás tünetényei beköszönnek; ezt a kis hamisak különös jó eredménynek állítják, s ez által a hiszékeny áldozat a 9 füstölési torturán túl a salivatio kínos lefolyását is békével kénytelen tűrni. Ez halad, pár foga kihul, az iny lerothad soknál, soknál az állcsontok elüszkösödnek, s nyomorékká tétetik, a szerencsétlen, mégis annyi pietással vagy inkább páni félelemmel viseltetik kuruzsolója iránt, hogy ellene zúgolodni vagy curájának haszontalanságát szellőztetni vagy pláne őt följelenteni, hogy koldussá, és nyomorulttá tette, — semmi körülmények közt sem meri; volt esetem, hol rábukkantam véletlen ily áldozatra; melegeben a fiú (ez volt az áldozat elrothadt s fékélyes inynyel, kiesett fogakkal stb. körülbelül 14 éves) mindent elbeszél, a kuruzsolót be is vallotta, én rögtön a rendőrséghez fordultam, hogy azon nőt fogja be azonnal, de a sok tenni valójuk csak délután engedte a teljesítést, akkora annyira megijedt a fiúnál az egész házi nép, hogy a vádlott kuruzsolónőt magukhoz hívták, kivallották neki, hogy az ostoba gyerek mily bajba keveri őket, a kis doctor (ez az én saját nevem) már hajhásztatja, s végre is abban állapodtak meg, hogy mindent tagadni fognak; a kuruzsolónő még azt is tagadta, hogy valaha házuknál volt volna, a fiú is visszavont mindent, a mit nekem beszélt; tanúm nem volt reá, persze csak a háziak lettek volna, ezek ellenkezőleg ellenem vallottak, hogy nagyítom a dolgot, nem is úgy mondta a fiú, különben szegény ijedtében (persze hogy doctort látott, a ki rajta segíteni akart) azt sem tudta mit beszélt, szóval oda kerültem, hogy csak úgy törtem az eszemet, vajjon álmodom-e vagy akkor álmodtam, vagy meg-

tébolyodni készülök, annyira kiforgattak sodromból; nem is mentünk semmire; ezen esetet csak közbevetőleg soroltam elő annak beigazolására, mennyire előítéletes néptünk, s a kuruzsolókat mennyire veszi oltalom alá, pedig nem hogy dicsekedjem, de szép népszerűségnek örvendtem mindekkoráig a Jászságban, még is ezen darázs-fészket nem sikerült soha szét-hányhatni.

Megemlítem még itt, hogy a cinóbert hol keríti néptünk, mert a gyógytárakban nem kap, ott erős ellenőrzést tartunk; kap minden fűszerkereskedésben akár font számra, és hordja Gyöngyösről, ott úgy látszik a piacon árulják kanálszámra, mint a paprikát vagy sáfrányt.

Jönné most már az ugynevezett súly ellen (syphilis) 3-ik heroicus rendszeres cura, a kénesővel való bekenés; vesznek tiszta kénesőt (hydrarg. vivum), azt kap nálunk minden boltban ludtollba elkészítve portio számra, mert szükséges a juhászoknak a juhokat kenni a rüh ellen; ezt a kénesőt hájban megtöri, és készít a maga módja szerint ungv. cinereumot; evvel bekenik a beteget, de nem úgy mint mi, bizonyos kis testrészt, s azt is felváltva, hogy eczemát ne idézzünk elő; hanem bekenik az egész testet, minek természetesen közvetlen eredménye, hogy legfőlebb 48 óra mulva annyira megdagad inye, nyelve, a szájtakhártya annyira kifekélyesedik, s oly bűdös bő nyálfolyás ered meg, s a beteg annyira ellankad, hogy pár nap alatt alig képes megállni a lábán, de a bölcs kuruzsoló, kiktől bizonyos természetes észjárást, és rögtöni feltalálást nem is lehet megtagadni, ezt a maga hasznára igen ügyesen ki tudja zsákmányolni, kritikussal lefolyásnak mondván, s mint egyelőre jósolja, hogy ilyen meg amolyan hatása van az ő általa készült szernek, nem is ért ahhoz mindenki, még ezek a tudákos asszonyok sem, pedig sokat tudnak, de a doctorok azok épen nem értenek ezen bajok orvoslásához; ez az ő mindennapos beszédjük; ezek a bekenések csak 3-szor gyakoroltatnak, ehhez sem köti magát határozottan a circum-spectus csodaorvos, mert lesi, mennyire érzékeny a kiszemelt beteg, s annyira szabja meg a tempozás számát. A fenn leirt utóbajokat is orvosolja maga, a mennyire csak képes; leginkább szerepel a timsóból készült szájbölgötés, és a fagyalfa főzet; no mindkettő helyén van; levegőt ezeknek inkább eresztenek a szobába frisset, nem mint a füstöléseknél, és sikerül vagy nem sikerül a cura, itt utólagos fürösztést szoktak használni, még pedig sziksóval, szappany aljával, timsóval, mindenféle füvekkel, de nem tartja itt lényegesnek a 7 vagy 13-féle számot, csak sok mindenféle legyen, hogy imponáljon.

Az elég gyakran előfordulni szokott lapos tetűt systematice maga orvosolja a nép, ehhez még kuruzsoló sem szükséges, annyira közismeretes dolog; kér a gyógytárban zsandár-zsirt, vagy huszár-zsirt, vagy szürke zsirt, az mind ungv. cinereum, de az elnevezés mutatja, hogy honnan terjedett el; avval bekeni az ellepedt részeket, oly annyira, hogy legtöbbnyire eczema követi, de azért célt ért mégis, mert a kellemetlen féreg elpusztul.

Folytatólag azon betegségeket akarom csak elősorolni, melyeknél leginkább a kuruzsolás szerepel, s annak szereit megismertetni, mert az egész kórtanon átmenni még is hosszadalmas és untató volna.

7. Hideglelés; ennek kerületünk a hazája, ép úgy mint a Bánát róna sík, kerületünk a Zagyva és Jarna metszi keresztül, lassú folyása, rendetlen medre, a sok vizimalom,

mely a vizet fönntartja folyásában, a sok kiöntések, melyek tavaszon, nyáron s őszkor is egyaránt megjelennek, csirái ezen kórnak és fenntartói; van is nálunk hideglelés mindég egyaránt; soha sem tiszta területünk tőle, csak hogy egyszer több, máskor kevesebb számmal, nyáron epés jelleggel, őszkor hurutos jelleggel, néha határozottan csorvás, ily jellegfélével ugyan nem törődik népünk, mind annyit egy kaptafára húzva, egyaránt orvosolja; lássuk hogy mivel? legelterjedtebb s elég tűrhető a zsandár herbathé (Spec. St. Germain); ez az 50-es évekből származik, mikor az idegen, nagy urat játszó sereg itt is uralkodott, persze azonnal e tájkört megkapta s evvel orvosoltatott orvosai által; mai nap főkép nyáron nagyon használja népünk a budai vizet (hashajtó); ez is jól van, de ha nem segít, akkor : aloet áztat pálinkába nagy mennyiségűt, s reggelenként egy jó portiót iszik belőle; hajtja vagy ezer-szer, csikarja, hogy a bele majd kiszakad, de így használ; ha ez sem segít, akkor iszik alkörmöst jó erőre megfőzve; ez alulról-felülről annyira megzavarja, hogy alig áll már a lábán, de ha még ettől sem maradna el hideglelése, akkor olvaszt gállickövet (sulf. Cupri) és ezt issza meg, még pedig rendesen oly mennyiségben, hogy oly erőszkös hányás áll be újra, hogy gyomorlob, vagy göresök állnak elő, és ekkor már orvosra szorúl; ha mindezen elősorolt szerek — melyek egyáltalán mind a tisztítók közé tartoznak, — nem használnak, s a hideglelés tovább is gyötri, akkor jönnek a külön szerek (remedia specifica); ezek közt első, hogy saját vizelletét igya meg a beteg, mit a hideglelés rohama alatt bocsát; ennek természetes következménye a nagy undor közt való hányás, s megvallom nem egy makacs hideglelést láttam tőle elmaradni.

2-ik külön szer: végy egy pohár vizet, borítsd be száraz kenyérhéjjal, melynek végét bal kis újjaddal 3-szor lelököd a víz közepére, azután meg kell inni a vizet, s a kenyér héjat megenni; ehhez nagy hit is szükségeltetik, hogy eredményt képes legyen előmutatni, de néha láttam elmaradni tőle a hideglelést; hasonló ehhez : nyers babot áztatni, vagy 30 szem kávéát áztatni egy pohárnyi ivóvízben 24 óráig, s azután a vizet leönteni róla, s meginni; ez is nagy divatnak örvend; vagy hosszú borsot áztatnak pálinkában (piper longus), s abból reggelenként egy portiót meg kell inni.

3-ik hirhedt szer: kilesni a lovakat a holtatják a vályúból, a lónyálat vagy lótaknyot fölfogni, s azt vízben meginni; ezt is rendesen óriási hányás, és hányinger követi csuklással, göresökkel, de vele a hideglelés is néha elmarad; ép oly undorító szer, de mindamellett is eléggé elterjedt: tetűt sütni zsirban, s azt kenyérrel megenni.

4-ik különösen az ecet-ivás; ezt nagyban üzik, mert könnyen kapható, de nem oly nagy szerepű s hatású.

5-ik hires külön szer: fekete kávéban citromlét facsarni, vagy mások szerint kis findza fekete kávéba egy kávéskanál rumot, kávéskanál ecetet, és kegygyel sőt vegyíteni, s úgy meginni; láttam ennek használatára is elmaradni egyes hidegleléseket.

6-ik. A gyógytárból visz egy hatosért kárpáti balzsamot. (Ol. tereb. phosphorat), ezt tejjel iszszák; ez már igazi vaskarika fából; vagy kaszafa-olajt alias krumpli olajt (Ol. terebint. rectificatum), ezt pálinkával vegyest iszszák, mert csak így használhat; hasonló hirben áll az úgynevezett diópálinka (e néven spirit. juniperit kapnak a gyógytárban), ezt már kis pálinkáspohárral iszszák.

Mikor mindezekkel hasztalan undorította gyomrát, akkor jönnek a sympateticus szerek, u. m. majd minden községben vannak egyes vén aszonyok vagy pásztorféle emberek, kik gyógyítással foglalkoznak, ezek bizonyos verset mormognak, mikor a hideglelés beteg a discretiót vagyis önkéntes adományt viszi, némelyiknél ez nincs kiszabva, miből álljon, elfogad mindent, de némelyik megszabja mit kell hozni, hogy mormogásának sikere legyen; így Jászberényben egy 94 évet ért görög ember volt, ennek dija volt egy tojás, és egy hatos, azt átvette s biztosította a beteget, menjen békével haza, többet nem fogja bolygatni a hideg; — vannak ezen elősorolt u. n. külön szereken kívül még számtalan hókuspókusfélék, de mivel ezek nem általános elterjedtségűek, nem is untatom velők.

A mi már belértékét illeti ezen u. n. különszereknek, bizony azokra minden rá illik, csak a külön szer elnevezés nem; mert igaz, tapasztaltam, hogy a legoktalanabb, legundorítóbb elősorolt szer használatára után maradtak el egyes hideglelések, de kérem, hány hideglelés marad el magamagától, hol semmiféle szer sem alkalmaztatik; csak annyi és csak oly arányban mint ezen elősorolt szerekre; legutóbbi időben különösen, 1866 óta, mikor a hideglelés területünkben rendkívül elterjedt, a nép rákapott a chinin használatára, főkép azon helyeken, hol gyógytárak léteznek s gyógyszerészeink a kéziforgalomra ép úgy tartják készletben a chininporokat, miket a nép chinásó név alatt kér, mint készletben szokták tartani a bajuszpödrőt, deákflastromot, vagy a mindenféle színű és nevezetű balzsamokat, 10 ujkr. egy adag; még ezt legjobban el lehetne nézni, csak hogy minden a maga idején jó, s ezt rendesen eltéveszti népünk, chinásót vesz be, mikor tisztító kellene, — s tisztítót, mikor már nincs mit tisztítani; a hideglelés ellen vagy hosszas étvágytalanság ellen sokan keserűgyökér, alias gentiána gyökér = Rad. gentiánát áztatnak pálinkában, s azzal élnek reggelenként, vagy fodormentha-geisztot visznek a gyógytárból — Spirit menthae; vagy ezer forintos káposztát, értsd hb. cent. min. herbatheának. Az orvos hideglelést gyógykezelése alá rendesen csak akkor kap, mikor a beteg a fenn elősoroltakon nagyobb részt át esett, s mikor alkati daganatok, hydropicus tünetnyek, végkimerülés mintegy kényszerítik az egyént józanabb politikát folytatni; akkor pedig azzal áll elő, hogy ő szegény, hogy természete nem veszi be az orvosságot, hogy valami házi szert javasoljon az orvos, vagy valami külső szerelést, p. o. kenést, kötést, a mi különösen kedvenc szerelés népünkénél, s jelesen a régen tartó hideglelések után hátramaradni szokott lép és májdaganatokat igen hatalmasan ostromolják ilyfélékkel, de nem ám valami józan Prisznicz-kötéssel, mit is érne a víz, — annak szeszesnek kell lenni, ha már nem ihatja meg, legalább mosakodhassék vagy kenekedhessék, vagy borongathassák vele; ezek közt legelterjedtebb híri a gyömbéres, kánforos és dohánylevéllel betakart pálinkás ruha borogatás — forrázott zöld liba (a mi a nádasházakon diszeleg) — főtt földi tök kötés vagy galambtrágya kötés szintén főzve s forrón; ennek különös erőt tulajdonítanak, erre nézve az a tapasztalatom, hogy rendesen ezen kötés szédülést, vagy ájulást vont maga után; vagy vastag terpentinnel kenik be daganatjait, ennek az a haszna is van, hogy a bőrt is leszedi, s így igen gyakran a több éves piszkot is, mert a fürdés egyáltalán nem igen divatozik, ha csak a lakhely nem esik folyóvíz mellé, akkor megesik, hogy megfürdik benne, de hogy otthon fürdő készülné csak valaha, az nem fordul elő; van a fürdőjárásnak külön idénye, t. i. Szt. István napja Budára, s keresztfeltalálásra a szt. kúthoz (Verebély);

de ezek külön specíficus hatással bírnak, nem a hideglelés vagy ennek utóbajai ellen, ezekről később.

Legtudományosabb kötés a térpancsflastrom kötés (Empl. ad ruptur.), de ennek úgy kell véghez menni, hogy a daganathoz mért nagyságú ruhát jól vastagon bekennek vele, s azt a csupasz bőrre ragasztják, s hogy le ne essék, kendővel óvképen körülkötik, de hogy sikere legyen, 2 hétig kell azt így hordania minden felújítás vagy frissítés nélkül, akkor a néphite szerint leesik magától, s a daganat is elmulik vele, mi legtöbbszörre nem igaz, de ezért egy cseppet sem töri meg a vakhitet.

8. **Orbánc.** Egy másik gyakori betegség, melynek orvossága leginkább a kuruzsolás láthatárába szorult: az orbánc (Erysipelas), a nép nyelvén szent-Antal tüze, leginkább az arcot keresi föl, ezt daganata, vörössége s fájdalmas feszültsége által eltorzítván; a nőnemnél a kétségbeejtő betegségek közé tartozik, ennek orvosságát majdnem kirekesztőleg kuruzsolók eszközlik, még pedig 1-ór füstölés útján vörös kukorica, vörös posztó vagy cinóber által, s vörös kendővel bekötni a megtámadott testrészt, más színű kendő a világért ne alkalmaztassék, különben elkárhozik a beteg; ha nem mulik el, a gyógytárból szt.-Erzsébet golyót használnak (globus camphorat), s mivel ez fehér színű, s pora a bőr porusaiba fekszik a vörösséget látszólag elmulasztja; igen elterjedt szer; — 3-ik szer a pirok madár éjjel-nappali azon helyiségben tartása, hol az orbános beteg tartózkodik, ennek éven át való folyvást tartása egyuttal biztos prophylacticum vagyis óvszer, hogy vissza ne jöjjön többé, a kellemetlen vendég; leghathatósabb s közkedvességű szer azonban a következő: egy Antal nevű egyén kohával csiholjon szikrákat az orbántól megtámadott testrész fölébe ez csallhatatlan, s evvel magam is nem egyszer voltam megkínálva (mert történetesen Antal a keresztnevem), hogy csak csiholjak a beteg testrésze; a többi hókuszpókusz medicinálást ne bántsam, mert úgy sem használ semmit.

9. **Hasmenés.** Szintén gyakori betegség, — hol a kuruzsolás mintegy szabadalmat gyakorol, a hasmenés, vérhas, akik csak egyszerűen akarnak bele avatkozni ezeknek gyógyításába, s nem épen hivatott kuruzsolók, azok a gyermekeknek keményre főzött darát adnak a lehetőségig soványan elkészítve, itatnak velök keményítő s vizet, naspolyát, birsalmát, vadkörtét étetnek velök mindenféle alakban, nyersen, főzve, zsirban kiszülve; ha a hasmenés nagy erőlködéssel párosul, akkor forró téglára ültetik, s nem egyszer került orvoslásom alá oly gyermek, kinek egész farát a forró téglával kisebesítették; vagy forráznak különféle füveket, s azt az éjjeli edénybe öntik, s arra ültetik a gyermeket, némely része vörös bort is melegít, s ezt itatja a kiseddel, ha nem segít vadgesztenyét vagy szerecsendiót főz bele; s idáig a belső szerelés okadatolt, és józan; de ha ezek nem segítenek, jönnek a tudományosabb kuruzsolók, ezek timsót ecetben adnak, vagy spanyol viaszkot etetnek velök, vagy fekete szurkot, az erőltetés alkalmával kitoluló végbélt pedig köles kásával hintik be; ezekre természetesen a betegségnek súlyosbodni kell, s ha kiállhatlan kínok állnak be, hogy a betegnek jajveszékeléseit a háziak már nem bírják hallgatni, akkor elhívják még előbb a bábát, az megkristirozza árpa lével vagy keményítő s vízzel vegyest olajjal, vagy szekfűforrázattal, mire némely része megnyihül, s akkor a bába kezeli egy ideig míg a természet mindent le nem győz; ha pedig erre sem áll be enyhülés, akkor mint utolsó

kényszer eszközhöz: az orvoshoz folyamodnak hasmenés megállítás végett, de az előrebecsított hosszas házi cura kimerítette a szegény ember erszényét és testi erejét is, hát a gyógytárba költeni már nem lehet, s így megesik épen a szegényebb osztályú népnél, hogy az orvos a leghatalmasabb e rendbeli szereket nem veheti igénybe, hanem kénytelen alkalmazkodni, s ennek rendesen az a szomorú eredménye szokott lenni, hogy nem boldogul vele, s utoljára is a sorsra lesz bízva ily majdnem minden körülmények közt kezdetben orvosolható baj, s hányan halnak el benne.

10. **Vizi betegség.** — Ez szintén egyike azon betegségeknek, melynek gyógyítását leginkább házi szerekkel s kuruzsolókkal iparkodik népünk eszközölni; persze azt nem fogja fel népünk, hogy a vizi betegség legtöbbszörre másodlagos betegsége: a máj-, lép- vagy szív-bajnak vagy veseelfajulásnak, ő csak azt gyógyítaná, a mit lát, t. i. a nagy vizenyős daganatot, s nem egyszer láttam a halált siettetni helytelen kezelés folytán; átalán ismert s nagy becsben álló — vizelet indító szereit népünknek: a petrezselem akár herbatheának főzve a zöldje, akár forrázva kötésnek alkalmazva; nyomban a másik híres szer a fenőmag szintén herbatheának főzve, vagy pedig vele megfűstölve az egész testet, főképp a dagadt lábat és hasat; — 3-ik a cinkrót (hb. equiseti) szintén herbathea alakban; vagy tengeri hagymát hoz a gyógytárból (bulbus squillae), azt borban megfőzve portió számra iszogatja a beteg néha a lerészegedésig, külsőleg kenik kámforos pálinkával, sőt a mélyebb tudományú kuruzsolók boroszlányhéjt is kötnek az alszárra (cort. mezeri).

Ha mindezek nem segítenek, s a beteg férfi, akkor pálinkában sártökött áztatnak (colocint.) epealma név alatt s arról iszik naponként egy-egy portiót, de a nőknek is adogálják, szükség esetében — mint ők állítják; a legnagyobb titokszer azonban: a bodzafa (sambucus ebullus) tövét megreszelni, s abból a nedvet kipréselni, s ebből naponként 3—4 evő kanállal bevenni; persze ez is cserben hagyja, és midőn már annyira haladt a baj, hogy a beteg nem képes feküdni, lélekzetet nem kap, s a szemérem-részek szörnyen megdagadnak, akkor az orvost hívják, de csak hogy az ölen lévő daganatot oszlassa el, nem is sejtve, hogy már a sir szélén áll, s hogy csak siettetve lett a halál a sok cél nélküli kapkodás által.

11. **Sárgaság.** — Minálunk elég gyakran fordul elő; a sárgaság (icterus) okai sokfélék, azt tudjuk, de a nép gyógyításában evvel nem törődik, hanem mind egyaránt kezeli, még pedig a legelső tenni való sárga selyemszálla arany-karikagyűrűt fűzni, s azt a nyakába kötni, s egy másik arany gyűrűt egy pohár vízben áztatni, s arról inni vizet, ez pedig oly lényeges, hogy ha történetesen nem selyemszálla fűznék, vagy nem lenne karikagyűrű, hanem fejcs, vagy ha nem lenne aranygyűrű, hanem sárga réz, az egész kura mitsem ér; a másik sürgős tenni való: italnak sáfrányvizet adni; ez is lényeges, még pedig azt sárga répából készült pohárféléből kell meginnia, — a katholicusoknál azonfelül nagy hatással van, ha a pap engedelmével az oltárnál a kehely fenekére pillanthat a sárgaságban sínlődő; vannak a kik sárgaságban aloet is adnak pálinkában, mert persze a pálinkának mindenben külön specíficus hatást is tulajdonítanak, jalappa port visznek a gyógytárból, értsd = Rad. jalappae, ezt lekvárral megeszik; — vagy egy evőkanál magnesiast olvaszt egy pohár vízben (Sal amar.), s azt fölhaltja egyszerre. — Kerülnek olyanok is, kik saját vizeletöket iszszák, magam is láttam ily vad vizeletivókat,

de bizony a sárgaság csak nem akart eltakarodni, s végtére is post tot discrimina rerum az orvos kerül, az azután tegyen, de hamar, mert — mint ilyenkor mondják — elég régen sínlődik már benne.

12. Kőszvény. Általános elterjedt betegség, mely a kuruzsolókat szintén előbb kimeríti, mielőtt az orvos keze alá kerülne a kőszvény; csak hogy ezt a nép összezavarja igen gyakran a bujasenyves harmadlagos bajokkal, de az szerintök nem hiba, mert mind kettőt egyaránt kezeli, s itt mindazon tortúrákat, melyeket elősoroltam a syphilis kezelésénél, rendszeresen kiállják, oly oda adással és türelemmel, a minőről nincs fogalma az embernek, ha csak nem látja az áldozatokat; s még nem is zúgolódnak; — különben a kőszvénynek van néhány specífus külön kedvence szere; ilyen a gólyaszír, ezt a gyógytárból hordják, csak hogy ott mindig mást kapnak, csak gólyaszírt nem, egyik leghathatósabb szer azonban az, hogy a legelső kislibát, a mit a kőszvényes ember lát a páskumon tavaszkor legelni, azt el kell lopni, otthon megfojtani s fölakasztani, hogy a levegőn megszáradjon, ennek minden porcikája nagyon üdvös; mikor kőszvényben szenved valaki, abból a száraz kisliba csontvázából egy darabot vesz, összetöri, azután zsirral összekeveri, s bekeni fájdalmas test részeit, persze addig, míg maga magától el nem mulnak a fájdalmak, de azért ennek hitele megdönthetlen, csak mindazon postulatumnak elég legyen téve, melyeket fölemlítettem; hathatós óvszer és gyógyszer is a kőszvénynél: sün dísznót vagy pedig tengeri malacot tartani azon szobában, hol a kőszvényes beteg lakik; egyesek utolsó időben kezdenek már meleg fürdőket is használni, csak hogy itt az akadály, mely miatt nem kap nagyobb terjedelmet a fürdő használata, mert 1-ször a kőszvényes bajok nyáron leginkább hallgatnak, szünetelnek, s így nem unszolják az illetőket, és 2-szer mivel néptünk földműveléssel lévén elfoglalva, épen nyáron minden kézre szükség van, ha nyögdecse is a kőszvényes fájdalma alatt, el kell fojtani, mert a dolog sürgős. Ezeken kívül hordanak a gyógytárból acid. nitr. dilut (választó víz), ezt tejjel vegyítik, s evvel dörgölik a fájdalmas testrészt; vagy karpát olajt — Ol. Carpat., s avval kenekednek, s dörgölik kőszvényes tagjaikat.

13. Elmekór. Az elmekór első kezdetében szintén kuruzsolók által kezeltetik, s csak akkor vétetik igénybe az orvosi tanács, mikor vagy már mindnyájan kimerültek az éjszakai, és a beteggel való birkózásban, vagy gyilkolni készül a beteg, tör, ront, szaggat, hogy félnek tőle, de az elmekórt nemcsak kezelik, de támadása okát is fejtegetik, t. i. vagy kötésben van a beteg, vagy rontásban; ezt mindenki meg sem érti, én magam sem, de ők maguk sem, akik leginkább használják ezen kifejezést a babonás nép ámitására, de azért elmondom a mennyit megbirtam jegyezni magamnak. Kötésben olyan egyén kerülhet, a kinek haragosa van, a kire valaki neheztel, vagy irigykedik, s ez a boszankodó ellenfél bizonyos sűrű fátyol borította különös hatalomnál fogva, mintegy csodatévő erővel megszorítja a szerencsétlen kiszemelt áldozatnak testét, mit az érez, de nem lát semmit, s nem képes belőle kigázolni, magától lerántani, s ebbeli sikertelen erőlködésében az esze megficamodik; — a másik a rontás, ez is hasonló eredetű, s hasonló magyarázattal bír, csak hogy itt a megrontó egyéniség ismertebb mint a kötésnél (hol azt sem tudja kicsoda hurkolta körül a testét), mert a rontást csak olyan egyén követheti el felebarátján, kinek közvetlen súrlódása, s érintkezése volt vele; az további nemzedékre nem

terjeszkedhetik; itt is egy magasabb szellemi erőt látnak működni, még pedig határozottan átkos irányban, a mennyiben a kiválasztott egyént elméjében megrontja, megzavarja.

No ha már ily bölcsen meg van fejtve az elmekór eredete, nagyon természetes, hogy annak gyógykezelése sem lehet sokkal alább való; így p. o. míg beszédei, s tettei az elmekórosnak csak a különködésnek jellegével bírnak, addig az csak úgy társalog szokott körében mint ép korában, legfőleg egy kis suttogásra kerül a sor; — mikor már jobban kitör a baj, s lármával jár, akkor már szaporodik a csodálkozók serege, s ha több napokig tart, akkor nagy számban járnak oda a báméskodók; az ily látványosságtól még a legtávolabb lakó nő sem marad el, mert attól tart, hogy a föld mindjárt kifordul sarkából, ha ő azt elmulasztaná.

Maga a gyógy mód kezdődik a betegnek megkötözésével, s az ágyhoz kötözéssel, addig míg elő nem jön a csodaorvos, a ki rendesen valami pástorféle ember, s így nem mindig található honn; a ki érte megy, az már az uton mindent elbeszél a csodapástornak, mit az igen jól fel tud használni a szája tátott tömeg előtt; a mint belép a zsúfolásig néppel telt hajlékba, »dicsértessék a Jézus neve« köszöntéssel, lesz egyszerre oly csend, hogy az eger szaladása okvetlen meghallatszanék; most oda lép a megkötözött beteghez, s mintha a baja okát lefolyását stb. tudakolná részint tőle, részint a mellette állóktól; előre el-el mondja jósmódra a mit az úton már megtudott, evvel megvan most állapítva a nagy renomé s a mindent tudó túlvilági hatalma; szóljon ellene egy okleveles orvos vagy más szakértő egyén, egyenesen máglyára ítélnék, olyan nagy az entusiasmus; azután leül a lócára a sarokba, előtte a rendes ebédlő asztal, s most kiadja az ukázt, mely rendesen így hangzik, van-e hajadon a háznál (ha nincs menyecske is jó, ha az sincs, akkor vén asszony is jó, ha az sincs a szolgáló is jó bármily categoriából való legyen ha az elmebeteg férfi, — ellenkező esetben legényt keres a csodaorvos, ha nőnemű az elmebeteg (itt is úgy lehet alkudni vele; ha legény nincs, házassági is jó, ha ez sincs, öreg ember is jó; ha ez sincs, akár a kocsis is jöhet) ezt elküldi 7 nagy késért a legközelebbi 7 szomszédhoz lefelé, mindenik egyet szolgáltat (ha lefelé nincs 7 szomszéd, akkor fölfelé is megjárja a 7 szomszédtól egy-egy kés; különben igen circumspectusok ezek a szemfényvesztők minden mondataikkal; ha a 7 nagy kés megérkezik, azokat maga elé az asztalra rakja, s egyet-egyet kiválogat, mindig fejcsóválás mellett, mintha nem alkalmas kést hoztak volna, s vele az asztal alját, rendesen a fiók fenekét veregeti bizonyos rythmus alakban, mellette valamit morog is magában, a mit senki sem ért, s mikor ezen tempót elvégzi, mind a hetet a lóca alá löki, és másik 7. kést követel; ezek már kisebbek is lehetnek, míg ezeket megkerítik hasonlóképp a 7 szomszédtól, már emlegeti, hogy mily meleg ez a ház, bizony már megsomjazott, azután nem is evett még ma, annyira sietett a beteghez, mert tudta, előérzete volt, hogy nagy baj van a háznál; itt hazudik most valamit az időjárás, vagy a csillagok állásáról; pl. a göncölyszékér rudja nagyon visszásan áll, vagy saját teste érzéseit sorolja elő, a mit persze legalkalmasabbnak lát, a figyelem feszült fenntartása, vagy a vakhit növekedése céljából. — A 7 kisebb kés is tempózik, ha még az étel el nem készült, de ha elkészült, akkor maradhat, nem oly lényeges már az a teli gyomor s nedvesített torok mellett. Azután jön még a therapia meg kell kérni X. Y. Z. haragosokat, ezeket rendesen a rokonságban az osztályos atyafiak közt megtalálja, vagy a szomszédok sorában; azután jön a mise szolgáltatás (a Jászság leginkább

róm. kath., csak Kisér reform. és Berénynek $\frac{2}{20}$ része) még pedig mindenféle halottakért, vagy ha az elmekóros valami rögeszmét rebesget valami egyénre vonatkozólag, az már utmutató a miseszolgáltatás, vagy megkérésnél; — ezek után jön a ruhának a testéről való letétele, ha még maga a beteg valamelyik rohamában le nem lépte, s történetesen mesztelen nem fekszik az ágyban megkötözve; ez elásandó, még pedig nem ám akár hol, hanem a porta vagy kert valamelyik sarkánál; rendesen azt válogatják, hol a trágyát gyűjtik, egyuttal a községnek palétás koldúsait meg kell vendégelni, megajándékozni; — a gyónás sem maradhat el, ha ugyan magához eresztí a papot. — De mielőtt azon elősorolt rendszeres gyógyeljárások sorban elővételnek, egy bizonyos curát már kiállott minden elmekóros; t. i. az ütlegetés curáját, minden helytelen tetteiért s beszédeiért ütik verik irgalom nélkül, mert rossz akaratot, boszút, dologtalanságot, tettét sat. hisznek jelen lenni, mindaddig, míg valamely magasabb miveltségi fokon álló egyén az elmekórt nem állapítja meg; — rendes tébolydák eddig nem voltak sehol, a hol ilyenmü szegényebb betegek ingyen ápolást nyertek volna, egyes kórházaknál e célra föntartott cellák is inquisitionalis rossz hírből állottak, tehát oda sem adták örömet, hanem a szélsőségig tartogatták az ily szerencsétleneket otthon tutela alatt, a míg csak ki nem dőlt mindenki, vagy a gyilkolási törekvés miatt a környezet meg nem ijedt tőle; akkor kapkodnak mindenfelé; újabb időben azonban az országos lipótmezei tébolyda Budapesten ingyeneseket is fölvévén, azt tapasztaljuk, hogy népünk minden osztálya az elmekórostól iparkodik megszabadulni, még pedig mielőtt a fenn leírt ceremonialis curák híre háttérbe szorult, mert sok költségükbe került, s csak mégis sok kellemetlenséggel járt; meg vagyok győződve, ha ingyen gyógyításokat rendelve a kormány más betegségekben is, hol a kuruzsolás fénypontját élvezi, az mindenütt nagyon hanyatlanék egyszerre, s mennyi élet mentetnék meg évenként és hány egyén kerülne ki az elnyomorodást.

14. Vérzések. Mindennapos baj, melyet szintén házilag szeret népünk kezeltetni, — a vérzés, az ő sokféleségével vegyük sorrendben: orrvérzés, ezt egyszerűen hideg vízmossással, annak az orron át történő felszívásával iparkodnak megállapítani; sikerül is legtöbbször; ha nem akarna megállni, akkor a víz közé ecetet kevernek, vagy éppen tiszta ecetet szivatnak fel vele, sőt ecetbe mártott pamuttal vagy ruhával teli is tömnek a két orrlyukat, természetesen a vér ki nem folyhatván a rendes uton, kapja magát a torokba ömlik, s ott fojtogatja a beteget; erre némely része már kezd ijedezni, főképp ha a vér hosszasan ömlik, azonban a bátrabb kuruzsoló had még nem adja föl tudományát, hozat arnicáttinctura alakban; ez különösen elterjedt kedvenc vér csillapító szer; továbbá öntenek hideg vizet a vérzőnek tartókéjába, úgyszintén az arcába is, mint az ájuldozóknak, a két kezét feje fölött összekulcsolják hosszabb ideig, ha ki bírja állani; de ha ez mind nem segít, és csakugyan mutatkoznak ájulási tünetények, vagy a beteg egészen elhalványul, elgyöngül, hogy nem képes meg sem mozdulni, akkor fordulnak csak szakértőhöz.

Másik gyakori vérzés a méhanyából való vérzés, még pedig sokféle alakban; vagy a rendes havi vérzés tovább tart mintsem szokott, vagy nem tart ugyan tovább a rendesenél, de iszonyú nagy mértékben lepi meg az illetőt, vagy végre nincs is ideje a rendes havi bajnak, még is elő állt. Itt a főször vörösposztót áztatni, arról inni vagy azt megpörkölni s kenyérrel meg enni, vagy az úgynevezett jeruzsálemi balzsamot kávékanalakint

inni; egyébiránt ezen nemi vérzéseket kizárólag a bábák veszik kezelés alá, el is bánnak a vérző betegekkel; főszereik ezek: fahéj esőpek vagy fahéj vörösborbán — és ecetborogatás a méhanyára; a nyugalmas fekvést nem is követelik egész szigorúsággal, pedig ez volna a legelső tenni való; hogy valódi okát fűrésznék a vérzésnek, azt nem teszik, hanem egy kaptafára megy egész kezelésök. Ha tovább tart, s betegek kezd nyugtalanodni vagy bizalmatlanságot nyilvánítani, akkor ugyan elhivatja az orvost, de rendesen sértett öntudattal, mintha ő nem tudna annyit ebben a dologban, mint a legelső orvos is, ez szomorú de igaz tapasztalat.

Végbél vérzések, vagy aranyeres vérzések; ezek ritkábbak s többnyire csak férfiaknál fordulnak elő; első alkalommal az illető megijed és orvoshoz fordul, de többször soha; láttam oly aranyeres vérzéseket a végbélből, hogy azok folytán anaemia következett be, az egyén végkép elbetegesedett, de azért még sem folyamodott orvoshoz, mondván, úgy kell ennek lenni, mert ha megállapítanák, mindjárt szörnyet halnék; csak ha kifehélyesedik a végbél, s a rendesen kemény székletétel alkalmával kinjában majd hogy a földet nem rágja az illető, akkor igen is fordul orvoshoz, de nem a vérzés miatt, hanem hogy a nagy kintől szabadítsa meg; ülőfürdők vannak ugyan használatban végbélbajoknál, de csak nagy elvétele, szórványosan, és csakis olyanoknál, hol nagyobb a mód, s több az érintkezés, mint mondani szokás, a nadrágos emberekkel (értendő az intelligentia); a sebekből való vérzések népies gyógyítását majd a sebzéseknél fogom elősorolni.

15. Hűdések. Gyakran találkozunk főképp korosabb egyénnel, kiknek keze élettelenül csüng azt nem használhatja, nem mozgathatja, s avval fogni nem képes, vagy lábát húzza maga után, ki a jobbikat ki a balt, sőt arcuk is sajátságos, mintha kétféle arcuk volna, mindenki fölismeri, hogy ezt a szél ütötte, — ezt a bajt első pillanatban igen is az orvosnak be szokták mutatni, ki természetesen a baj okát ismervén belső szerelést vesz igénybe leginkább; mellék súlyt fektetvén a külszerelésre, kenésre, dörzsölésre sat., no de evvel vége is a hitelének örökre — hiszen nincs a gyomrának semmi baja, avval állnak elő, kezét, lábát nem bírja, azt csinálja orvos úr ha tud hozzá! s evvel ki is van adva az útlevel, már többé nincs szükségök orvosra, hozzá fognak maguk, még pedig 1-ör jönnek az otthon készült kánforospálinka, vagy spiritus, — azután a gyógytárból repülő zsír, opodeldok, ezek sem mutatván elég sikert, készítenek otthon kenőcsöt kánforával, körösbogárral, vagy tormás ecettel kenik, döröglik néha addig, hogy a bőrt is leszedik a végtagokról, egy bajjal több sebet is kell gyógyítani, de ez nekik könnyű dolog, az eredeti hűdési bajt pedig lassan-lassan megszokják, idővel kicsit mozog is a beteg már, evvel beérik tökéletesen, de orvoshoz többször nem mennek, a nyugtalanabbak ugyan még mindenféle párolást, fűrésztést s pacsmagolást kísértének meg, persze eredmény nélkül, de végre is bele nyugszanak, hogy ennek már így kell maradni, ezen nem segít már senki, s mint terhét a társadalomnak taszigálják ide oda az ily szerencsétleneket, s kegyelem kenyeret eszik, mert nem képes keresni, dolgozni, — pedig hány százalékot lehet ezen betegek közül teljesen helyrehozni, s teljes munkaképesekké tenni, ha mindjárt kezdettől fogva kitartó s józan gyógykezelésnek alá vetné magát. A többrendű hűdések közt külön említést érdemel még a hólyaghűdés, mennyiben ez önállólag elég gyakran előfordul népünkben, s külön szerelésben is részesül, megismertetni magát ez által szokta, hogy az ily egyén

vizelete folyvást csepeg, semmi fájdalmat nem érez, csak hogy mindig nedves az öle, ez végzetlenül infestálja, főképp nyáron, mert bűdös is, s ruhái egymásután pusztulnak, elrothadnak, evvel nem sietnek orvoshoz, hanem otthon elbánnak vele, első általános szer, minden hólyag vagy szemérem dagnál, vagy vizelet felakadásnál, vagy tarthatlanságnál, szóval a legellentétebb bajoknál, mely a szemérem részeket éri, a petrezselyem zöldje, ezt le kell forrázni, s vele az ölet bekötözni, — egy bűdösséggel több, s e bajban még nem is használt soha senkinek azért azt meg kell próbálni, ha üdvözülni akar — a másik általán felkapott szer az elősorolt mindenképp ellentetés bajoknál: fenyő magot főzni s annak levét nagy quantumba megitatni a beteggel, p. o. pint számra; — 3-ik kánforos meleg ruhával kötözni az ölet, és egyúttal kánforos pálinkát inni, nem csak reggelenként, hanem napközben is, ez végzetlen kedves szerelés, főképp mióta népünk a bor ivás helyett a pálinka italra kezdett szokni, s egyes falukban már a csecsemőknek is pálinkás kenyeret adnak a szájába, főképp ha nyugtalan vagy nem akar aludni, ettől elkábul, persze megrészezszik s elcsöndesedik; van ezeken kívül számtalan házi készítmény mi a hólyaghűdésnél igénybe vétetik, még higanykenőcsre is rá kerül a sor, hólyag húzóra (vesicator) a hugyhólyag tájra; az egész szerelésnél a kánfor, szesz, borovicska, körishogár szükségképp képviselve kell hogy legyen, másképp szerintök nem is érdemi a kísérletet, itt elmondhatjuk, hogy in turbidis piscari, még csak messze távol fogalmuk sincs népünknek e baj lényegéről sem, hogy mi a lefolyása, s onnan van az elősorolt végig badar eljárás, egyetlen egy ajánlott szerének sem tudja okát adni, pedig hólyaghűdésnél is, főképp kezdetén a bajnak, mily szép sikert tudunk fölmutatni nem egyszer, itt a nép eljárását bűnös mulasztásnak lehet legmérsékeltebb hangon bélyegezni.

16. **Tyúkszem.** Ezt nem mint valami betegséget sorolom elő, hiszen ez csak ártatlan kinövése vagy vastagodása a bőrnek, s ennek elvesztését az orvosi kar nem is arrogálhatja, csak azért teszek említést róla, mert népünkönél egy pár classikus elvesztési módja van, melyre még némely literatus ősz ember is megesküdni kész, hogy az segít, quia probatum est, lássuk tehát sorban, hogy melyek azon specificus szerek; az alsó osztály legtöbbnyire tűvel vagy késhegygyel, vagy más valami hegyes éles szerszámmal egyszerűen kiássa tövestől, ha hozzá férhet, kiáll e mellett nagy fájdalmat, néha nem megvetendő vérzés követi az operációt, de igen gyakran a gyógy mód radicalis, mert a tyúkszem nem ujul ki többé, s így minden fájdalmassága dacára ezen operáció megtartá jó hírnevét, s most is legtöbbben ehhez folyamodnak, mert nem is kell sok teketória hozzá; — mások főképp ha alkalmas reá t. i. az alakja, lekötik még pedig lószőrrel, ez is gyakran sikerül; a magát tudományosabbnak tartó rész választóvizet kerít valami úton, s avval kiegészíti, ez is elég gyakran radicaliter gyógyít, mert láttam oly sebeket utánna, hogy egy mogyoró belefért a völgyébe, de e mellett veszélyes is a választóvíz, mert nem ügyelnek reá, s nem egyszer a gyerekek kezébe kerül, s a legnagyobb szerencsétlenség áll be, két esetet láttam a hol a kis gyermek megitta a választóvizet, mert a vizes lócára volt a választóvizes üveg letéve, mindkettő meghalt; — egyet láttam a hogy leöntötte vele mellét, hasát, combját, csupa seb lett, szintén meghalt ötödnapi, nem házi orvosságnak való az ilyen szer; — némely része pokolkövet is kerít, evvel égeti, néha sikerrel, mások kőrózsát kötnek reá, ennek csekélyebb a sikere, nem úgy mint a sümörnél; ismét

mások nyers húst kötnek reá, s elmúlik utánna, fides penes auctorem; — használatban van a pipamocsok is változó szerencsével, — s ha ezen legiója a biztos szereknek nem használ, akkor jönnek a sympateticus vagyis csalhatatlan szerek: u. m. megolvasni a szemölcsöket, főképp ha valamelyiknek az arcán ülnek, s azt rögtön szembe köpni, de szólni nem szabad e mellett, ha azt megtartja valamennyi arcszemölcs 24 óra alatt eltakarodik, — ugyan ezen eljárás biztos szer az árpa ellen, mi a szempillákon szokott alkalmatlankodni, főképp görvélyes egyéneknél igen gyakran. — A második csalhatatlan eljárás a tyúkszem ellen abban áll, hogy a tyúkszemmel bővelkedő egyén mikor az újhódat először meglátja, arról a szemét le nem véve többé, a háta mögött fölvesz bármilyen tárgyat a mit ér, vagy ha semmit se talál egy kis földet vesz föl, s ugyancsak szakadatlanul a holdba nézve ezeket mondja fönhangon: »a mit látok ujuljon, a mit nem látok elmúljon«; még pedig egy lélekzet alatt, — azután a kezében volt tárgyat vagy földet a háta mögé eldobja, a szemölcsök erre okvetlen el fognak múlni; a 3-ik ehhez hasonló csalhatatlan szer, hogy szintén az újhódat megpillantván legelőször, a lába elébe akadt bármilyen tárgyat felvesz, s egy lélekzet alatt következő verset mond: »hínak — hínak engem — lakodalomba hínak — de én magam nem mehetek, szemölcsömet küldöm«, e közben a fölvetett tárggyal a szemölcsöket dörögni, vagy legalább érinteni kell, s azután a háta mögé vetni, — ez is biztos szer; mások szerint a temetőbe kell járni, s a mint a sírásó régi embercsontokat kihajigál új sírásása közben, ily csontot fölvenni, avval a szemölcsöket sorban keményen megdörögni, s a csontot visszadobni az ujonnan ásott sírba, ehhez vers vagy mondat sem kívántatik, — így is biztos szer; — ismét mások tisztelettel legyen fölemlítve fehér kutyaganéjt szednek és azzal kötözik éjszakára, ha nagyon száraz, előbb megpácolják, s úgy kötözik reá, állítják, hogy sikerrel alkalmazzák, főképp a legalsóbb osztálybeli nép, van még számtalan hocus pocus-féle, de a legérdemesebbeket, s leghathatósabbakat elősorolva, a dii minorum gentiumokkal nem akarom tovább untatni.

17. **Külső támadások, kelés, sebzés** stb. Menjünk át egy általános nyári bajra, a mely népünkönél különösen gyakori külső baj, u. m. az úgynevezett támadás, törés, kelés, tályog, pokolvar, fekete hólyag, vizirák stb. szóval mindenféle külső bajok, melyek genyeddéssel, többnyire nagy daganattal, s fájdalommal járnak le magukat, s elhanyagolva vagy esztelenül, s ellenkezőleg gyógykezelve nem egyszer halált is vonnak maguk után, még pedig igen hirtelenül, néha egy 24 óra alatt; máskor igen is hosszadalmasok s rútító, sőt a szabad mozgást is nem egy esetben akadályozó hegedéseket hagynak maguk után — holott ha józanul s célszerűen kezeltetnek, első föllépésüktől fogva azonnal, mily tömörkedő idő — kín és utóbaj megkiméltethetnék, — mindazonáltal ezen elősorolt bajoknak gyógykezelése mégis egyáltalában a vén asszonyok, és ex professo kuruzsolók kezében van mindekkoráig — s csak is mikor a baj szokatlan, vagy váratlan mérvet öltött, és rendkívüli pusztításokat eszközölt, ürmeneteleket képezett, hol a laicus annyira eltéved, hogy mintegy labirinthusból már nem tud menekülni, akkor a diplomaticus ember is jó, nézzük tehát hogy miféleképp gyógyítja ezt népünk; ha az első pattanás a mi mutatkozik nagyon vörös, s élesen szúró fájdalommal lép föl, okvetlenül pokolvarnak keresztelik, s evvel csak az ahhoz értő, s képzett vén asszonyokhoz kell sietni, hogy reá olvasson (t. i. valami

mondatot morog magában a minek semmi értelme nincs) s ezen recitálás közben műszakilag párszor körülnyomkodja a kérdéses pattanást, s bekeni puskaporos hájjal vagy zsirral, vagy salétromos kenőccsel, a mit szinte maga készít hirtelenében, mihez a megkívántató ingredienciák mindig kéznél tartatnak, ily jeles közhirben álló nőknél; ha erre nem tér a pattanás, hanem tovább terjed, s fejlődik, akkor a húgyos agyag — meleg marhatrágya — vagy kámforos meleg ruhák rakódnak reá, s ha még ezek alkalmazása után is merészel tovább fejlődni, megtörténik néha hogy piócákat raknak reá, a mit igen helyesen cselekszenek, csak hogy rendesen már késő, mert már genyedésnek indult a gyűlés, vagy már sebbé vált, mely rendkívül fájdalmas szokott lenni, no most kifogyhatatlanok s versenyeznek, hogy micsoda pépfélével rakják, láttam esetet hol egy 24 óra alatt 13-félével kötözték, persze egyik sem bírván rögtöni eredményt előmutatni, ily eseteknél azután megesik nem egyszer, hogy az egyik celebritás a másikat derekasan lerakja nem a legilledelemesebben, csak hogy az általa ajánlott szernek nagyobb előnyt vívhasson ki, a borogatni valók közül a legelterjedtebbek gyógytárból a kataflász = értsd species emollientes pro cataplasmate vagy hazulról a szénamurva — forró kása — áttörött bab, vagy áttört borsó, lenmag, vagy lenmagliszt, — szekfűvirág — bürök, vizitök megreszelve, minden fajta trágyák, nyers és főtt állapotban — aludt tej — tejföl többrendű specificus ingredienciákkal, milyenek gálickő sulfas cupri, — borkő, salétrom; továbbá mézeskalács magában, vagy mézeskovász, ami nálunk egy kis méz és liszt vegyület; mákhajfőzet — petrezselyem forrázva stb. hossza-vége nem volna e litániának, s a meggyőződés még mindig az, hogy azon szer a mivel a támadást épen akkor rakták mikor az megfakadt, az a hathatós, és csallhatlan szer az idő vagy a phisikai behatása a melegnek vagy hidegnek, az semmi; ennyire nem terjed nevelése a népnek még, s így nem is csoda ha minden vadat annyira elhisz, s ragaszkodik hozzá, csak legyen a ki jól tudja állítását bizonyítani; a kisebbszertű gyűléseket, ha nagyon fáznak, s a beteg türelmetlen, erővel is megnyitják, de nem valami ahhoz alkalmas eszközzel, hogy p. o. a már összegyűlt genynek kifolyást szerezzenek, hanem túvel, s rendesen ép ellenkező helyen mint hol már legvékonyabb a bőrhid rajta, az ily tűszúrások igen éles fájdalmat okoznak, rendesen elmergesítik az egész támadást újra, s újabb gyűlés áll be, a már meglévő geny pedig a tűszúráson nem képes kitisztulni, — de azért hogy szakember célszerűen megnyissa a genygyűlémet, arra kevés szánja el magát, inkább szenved még egy hétig, vagy még tovább is, ha a geny bármi úton már kiürült s sebbel van dolgunk, ezt némiképp célszerűbben kezeli már népünk, mint ez időszakig, mert t. i. a sebet már rendesen fűrészi melegen, persze itt is válogat a fürdő-ingredientia mi legyen, a 13 vagy hetes szám legyen-e inkább képviselve, no de mégis hasznos az, bármit is használjon a fürdőhöz, a sebet rendesen kötözi, s meglehetősen tisztán tartja tépést nem igen használ népünk, hanem mindenféle levelekkel kötözi, s borogatja így ha a seb nagyobb szerű, akkor különös gyógyerőt tanúsít a torma, vagy burgundiai levél, ha kisebb a seb, akkor bodzalevél, útifű vagy szőlőlevél — meggylevél — zsidó-cseresnyelevél, papsajtlevélnek, télen pedig mikor a többiből kifogynak, akkor káposzta harasztanak van rendkívüli gyógyereje, minden sebre bármily természetű vagy nagyságú, persze mert nem is lehet már válo-

gatni, s általán a leveleknek különös gyógyerőt tulajdonítanak, még pedig a nélkül hogy valami kenőccsel, vagy másféle szerrel összekötnék; ezen levelekkel rakás sem ártalmas, mert kezdetben hűti is a sebet, azután ha geny borítja a felületét, az a jó hogy könnyen leválik a sebről, nem tapad bele mint sok más, és nem izgatja a sebet; vannak egyesek s utolsó időben szaporodott a száma azoknak, kik a seb gyógyításához kenőcsöket is vesznek igénybe, de csak saját felfogásukhoz mérten, így az ungv. lytharg. fehér plajbászsszir név alatt mint szárító kenőcs, a kézi eladásban nagy szerepet játszik, — továbbá a balsamzsir (ungv. basilicum) mint a nagy sebeket gyorsan gyógyító kenőcs szinte igen ismeretes már, s a mint mondják a prantot (sphacelus) ez megakadályozza; míg az unguentum aromaticum is forog kézi használatban, mily célra, azt a sokféle elnevezése mutatja, u. m. zöld zsir = köszvényzsir = ínnyújtó zsir = gyomordaganatra való zsir, = kelevény-zsir stb.; másnemű kenőcsöket nem igen ismernek s nem használnak, hanem mint étető szer a hosszan tartó sebeknél nagyon elterjedt az égett timsó (Alumen), továbbá mézsporc calx viva — gálickő sulfas cupri, avval szokták behinteni, — némely része pedig tisztán cukorporral hinti be a sebet, főképp ha az ő felfogásuk szerint vadhús van benne, azt azonnal kitisztítja, no ennek legalább az a haszna, hogy igen ártatlan szer, s mint neutralis csillapító nem is megvetendő, de egyéb semmi, gyakran tiszta kámforporral hintik be a sebfelületet, szinte a prantot akarván megelőzni (sphacelus) s mint már említém ha bámulandó türelmök mégis elvégre elfogy, akkor szorúl csak orvosra, de a seb orvoslását akkor sem bizza reá, csak tanácsot kér tőle, mivel csinálja hát? mert már mindennel rakta, mint igaz is — s ezek kapcsán elősorolhatom itt a sebzéseket magukat, melyek eredetileg mint ilyenek támadtak p. o. kutyaharapás vagy sebzés által, késsel, kaszával, karddal-baltával stb., a mint a természetben előfordulnak, leggyakoribbak a kutyaharapások, mert kutya minden portán, minden tanyán van nálunk, még pedig nem egy hanem 3—4 és pedig jó nagy fajtabeliek — láncon azonban nem szokás őket kínozni, még a legelső úri házaknál sem. Ezen kutyaharapási sebeknél, első nélkülözhetetlen szer ugyan azon kutya szőréből keríteni, a mely az illetőt megharapta, s azon szőrrel a sebeket betömni, az egyúttal a vérzést is megállítja, s különös specificus gyógyerővel is bír, ha legnagyobb szerencsétlenségre az nem volna megszerezhető (p. o. ha valami kódorgó kutya ejtette volna a sebet) akkor mindenesetre, mert rendesen minden fognak a helye meglátszik, külön egyenként egy-egy babot kell bele nyomkodni, vagy egy-egy borsó szemet, s ezeket benne kell hagyni, nem szabad hozzá nyúlani míg magától ki nem esik, persze a geny beállván, az kilöki őket mint gyógyakadályt úgy is, s utat tör magának, némelyek azonnal timsóval égetik ki a sebet, — de itt szerintök a külső kezelés nem elégséges (s ez az egyetlen egy eset, hol mindenki belső orvosságot is kíván) mert ki tudja, hát ha romlott volt az a kutya, mert a jó kutya nem bánt senkit, ez az ő meggyőződésük, tehát megy szert venni, mihelyt szert kér valamelyik, ott már bizonyos, hogy valami állati marakodás ment végbe; lett legyen az kutya, vagy macska, vagy sertés, vagy akármilyen, a szert azonban nem mindenik a gyógytárból viszi, hanem nagy része a házi mindent gyógyító szerekhez fordul előbb, u. m. kenyeret behint fahamúval, s azt megeszi, vagy pedig egy kis széksóval mintegy megsózza, s azt eszi meg; vagy pedig kerít

kőrisbogarát, azt megtöri, pálinkában áztatja, és arról iszik egy-egy kortyot, még pedig az obligát 9 napig, mily arányban, s mennyiségben, arra nem nagy súlyt fektetnek, s innen van, hogy nem egyszer oly vizelési akadályok, hólyagfájdalmak, s lob tünetei lépnek föl, hogy harmad nap már abban kell hagyni a kúrát, — e mellett itatnak az illető beteggel petrezselyem zöldjének a forrázatát stb., a külső szerelést folytatják füstölésekkel, még pedig leghathatósb : ugyanazon állat szőrét vagy magát az egész állatot a tűzbe vetni, s ezen jótékony füst hatásának kitenni a sebzett testrészt, — ily szabású füstölésekkel egész nyájukat gyógyítanak — tudniillik hacsak lehet az állatot, mely legtöbbnyire kutya, s amely a nyájban egy állatot meg mart, legyen az tehén, ökör, ló, vagy juh, meg kell keríteni, leölni, s mindenestől tűzbe vetni a szabadban s a merre lég vonul, vagy a szél a füstöt hajtja, az egész nyájat kilencszer lefelé hajtani abban a füstben; ha az állatot nem képesek megkeríteni, mely a nyáj valamelyik tagját megharapta, akkor közönséges kukoricacsutkafüst is megjárja, de ennek a hatása már kétes, nem specificus. Ha nagy a vérzés bármiféle sebnél, legyen az kutya harapás, vagy vágás által előidézve, a legelső vércsillapító a lógana j, avval betapasztják a sebet, s lekötik, s evvel annyi kárt okoznak, hogy a sebet alig képes az ember tisztára kimosni többé, s per primam intentionem való gyógyulást rendesen az akadályozza meg, — kevésbé elterjedt vérállító : a falról meszet a sebre vakarni s egyáltalán csak is kisebbsebb sebzéseknél jön ez használatba, valamint a pókhálóvali bekötés, ez is csak kisebb sebzéseknél nyer alkalmazást, — nagyobb hirben áll a vérző sebeknél embereknel úgy mint állatoknál az arnica-festvény, vízzel fölvegyítve, ez el nem maradhat, főkép hol a lógana jt röstelik alkalmazni, ez már a civilisatio magasabb fokát bizonyítja, — további lefolyás alatt mikor a seb genyedő állapotban van, akkor azon gyógy-módot követik, mit az imént elősoroltam a támadás s kelések után támadt sebeknél, — csak a rendkívüli nagy sebeknél p. o. kaszavágások után, melyek keletkeztek, vagy igen nagy vérzéseknél, hol nagyobb erek lettek átvágva, melyeket nem képesek laicus módra lecsillapítani, ott orvost hívnak azonnal, az ijedség, és rémülettől indítva, de gyakran ha verekedés közben történt valami sértés, ha kisebbsebb is, mégis folyamodnak orvoshoz, de tisztán csak azért, hogy bosszút állhassanak a sértőn, hadd húzzák meg jól az orvosok, mondva magában, ez mindennapos észjárás, értve itt a honoráriumot, mennyiben törvényszabta díjjainkat húzavonásnak keresztelik, ily verekedési eseteknél igen gyakran nagy a tetetés, egész a nevetségig, annyira elnyög csekély ütés, vagy sebzés folytán, s mondom az orvost mintegy eszköznek akarja fölhasználni, forralt bosszúja kivitelében, de korántsem hogy orvosoljon, mert ha rendel is valamit az orvos, azt meg sem hozatja, a kiadott mihez tartási parancsot pedig nem tartja meg; — a sebek teljes begyógyulását egyáltalán nem várják be, hanem mihelyt csak lehet, főkép ha a dolog szorgos, elmegy napszám, munkára, s innen van, hogy gyakran visszaesések, s évekig tartó sebek, ürmenetek stb. keletkeznek, miket ők mosogatással, füröztetéssel, fönt elősorolt többféle zöld levelek rakásával kezelnek, kimondhatlan nagy türelemmel, elvesztenek tömérdek napszámkeresetet, de azért valami jó gyógyszerre, vagy orvosra, hogy ily sebeknél csak valamit költenének, hogy tizszer annyit nyerjenek az által, mennyiben hamarabb felgyógyulnának, odáig a nevelésök s az orvosok iránti hitök nem terjed.

18. **Csonttörések.** A külső bajok közül igen gyakoriak a csonttörések minálunk, ezekről elmondhatni, hogy kivéve az intelligentia egy részét, a többi kizárólagosan kuruzsolók által kezelteti őket, s noha minden nem szakértő is meggyőződhetik, hogy ezek mily szánandó eredménnyel működnek, mégis mint csonttörésekkel foglalkozó specialisták oly hirre vergődtek egyesek, hogy messze földről, a szomszéd megyékből is hozzánk hozzák szerencsétlen csonttöréses betegeiket elrontani, miből egyúttal azt is következtetem, hogy a szomszéd megyékben is csak ilyforma lábon állhat a közegészségügy; — láttam 1855-ben egy 6 éves lánykán, kinek lába eltört, oly kötést, mely minden vérkeringést megállított, oly szoros és durva volt, s a jobb alszár alsó fele (mert az alszár közepén volt a törés) a szó szoros értelmében lerothadt — amputatiót kellett utólagosan tennem; a lányka él mai nap is, falábbal jár, de azért ezen borzasztó eset sem meg nem törte az ügyetlen kuruzsoló jó hírnevét, sem büntetés alá nem esett, az előljáróság még maga pártfogolta legjobban; no de lássa, azt mondván nekem, ki fogja gyógyítani marháinkat ezután, ha mink ez ellen föllépünk; s ez az ember mai napig is űzi ostoba tempóit, tett igen sok kárt azóta; leginkább a túlságos szoros kötés által csontszút idézett elő akárhányszor, minek a végtag rövidülése lett természetes következménye, de azért ezzel beéri a nép, mert N. N. kuruzsoló rettenetesen ért hozzá; mellékesen fölemlítem, hogy ily embert bokros érdemeinél fogva választás alkalmával a község első hivatalára, főbirónak megválasztotta; — láttam nem egy esetet, hol pusztá zsindelydarabokkal a legszorosabban lekötötték az eltört végtagot, a nélkül, hogy legkisebb ruhafélével előbb becsavarták volna, vagy a végtagot, vagy a zsindelyt kibélelték volna, a szerencsétlen betegnek óriási kínjai voltak, minek folytán ösztönszerűleg kénytelen volt jajveszékelni, ordítani, az mind nem használt, a kötés sem meg nem tagíttatott, sem meg nem enyhítettett, míg a lágyrészek lobot kapva, üszkösödés állt be, s a beteg elhalt, — ez tisztán a tudatlanság áldozata lett; — láttam esetet, hol az egész lábfejről a lágyrészek lerohadtak, óriási gyengítő genyedés állt be, a hiányos kötés folytán a jobb alszáron, a beteg közel volt a halálhoz a kimerülés következtében, s csak a véletlen, hogy t. i. épen körutam oda vezetett, s az eset tudomásomra jutott, mentette meg a haláltól, mert rögtön Jászberénybe szállíttattam a kórházba, ott tápláló étrend s erősítő szerek által annyira megjavult állapota, hogy az alszárcsonkítást a legszebben kiállotta, s 3 hét múlva teljesen meggyógyulva elhagyhatta a kórházat, mai nap is jó egészségnek örvend, s fuvaros mesterséget folytat; elősorolhatnék számtalan ily eseteket, hol kézzelfoghatólag elnyomorította a beteget a lelketlen kuruzsoló, s mégis nem vagyunk képesek a csonttöréseket végkép a kuruzsolók körmei közül kiragadni, noha más részt el kell ismerni, hogy nagy a különbség már jelenleg, s ennek előtte 20 évvel, mert még akkor csak véletlen került csonttörés a szakképzett orvos kezébe, míg mai nap már legnagyobb része fölkeresi az orvost, és hogy mindamellett a kuruzsolók híre a csonttörésnek gyógyításánál még föntartja magát némileg az onnan van, hogy ők ott is csonttöréseket gyógyítanak, a hol nincs csonttörés, s ezek az ő legszerencsésebb curái, — nem egy esetet láttam sistematicae az ő módjuk szerint bekötve mint valóságos csonttörést, kibontva a tagot, meggyőződtem hogy híre sincs a csonttörésnek, de van az oly szemtelen népség, hogy képes azt bizonyítani annak a szegény betegnek, persze sok vakhit szükségeltetik hozzá, s egy esomé vele született mulyaság, hogy az bizony el volt törve, hanem már összeforrott

24, vagy 48 óra alatt, oly ügyesen kötözte be, — a kuruzsoló a törött csontvégek recsegéseit, akár volt jelen, akár nem, egy bizonyos kuruzsoló hős, csikorgással utánozta itt minálunk, s így bizonyitgatta vak hiveinek, hogy hallják-e kentek, mi közben fejét lehajtotta a kérdéses végtagra, s elfordult arc mellett csikorgatta a fogait, s ráncigálta az el nem tört végtagot, de többedmagammal elkészülve mintegy a csatára, ép ily alkalommal rántottam le a legnagyobb szájhősnek az álarcát, régen lesve már az alkalmat, hogy mikor kerül kapóra; igazonnan el is tüzetett stantepede rögtön, s nem is a legilledelemesebben, de azért azóta is voltak már számtalan betegek, a kik directe hozzá folyamodtak; a vidékieknek még helyet is ad, s ott tartja több napokig, hetekig; ámbár a folyvást üldözés ebben is már nagyon akadályozza, s remélhető, hogy lassan-lassan végkép is megszűnik, az egyéniség is előregedvén, az a kitartás is csökken, mi a fiatalabb kor sajátja; egy másik ily hős (Dósára való) miután az említett eset következtében, hol csontkítást kellett végezni, az ő oktalan kuruzsolása folytán börtönbe került, szintén ovatosabb már kuruzsolásaiban, s ujjabb ily tudományos sarjadék nem lévén, majd csak megtisztul kerületünk.

19. **Ficamodások.** A ficamodásokra vonatkozólag éppen ugyanaz áll, mit a törések-nél felhoztam, s majdnem ugyanazon egyéniségek foglalkoznak a ficamodások helyreigazításával, kik a csonttörésekhez oly rettenetesen értenek, s a közönséges friss egyszerű ficamodásokat el is ráncigálják ide-oda addig, míg a kiugrott csontfej valahogy vissza nem csúszik az izvápba, — (leginkább vállficamról szólok, mert ezek a leggyakoribbak, egész 19 év alatt csak 2 könyök, 2 boka, és 2 állkapocsficam került előmbe, oly ritkák ezek); van azután áldomásívás, s ott is törli az izzadást a hol nincs; egyre emlegetve, hogy ezt helyre nem húzhatta volna senki, de az orvos még éppen nem, mert 1-ór nem is ért hozzá, de 2-or azért is, mert hús volt közébe szorúlva a két csont közé, s mennyire kellett neki vigyázni hogy valami utóbaj ne érje; nem hiába ilyen, s ilyen tudományos ember ő, mert könyve is van ám, s ha az ember kérde miféle könyv, hát nem bújik ki vele, míg be nem kap, akkor azután ki lehet belőle sütni, hogy bizony az egy régi Trattner Károlyiféle kalendárium, vagy pedig komáromi kalendárium, honnan ő a mindentudóságát meríti; — nem egyszer láttam, hogy a törést főképp ha közeledik a csuklóhoz ficamodásnak keresztelik a kuruzsolók, s annyira ráncigálják az ily szerencsétleneket, hogy okvetlenül gyulladás áll be; s nem egy ember esett már áldozatul ily embertelen kínzásnak; legtöbb hibát követnek el ilyfajta kuruzsolók az úgynevezett önkénytes ficamodásoknál, coxalgianál, vagy egyes tumoralbusoknál a térdben, itt minden erőszakos behatástól távol, csak nyugalom s lobellenes eljárás vezethet célhoz, de ők itt is a végtagoknak húzása, azoknak minden irányban való erőszakos forgatása által akarnak eredményt fölmutatni, mi által oly fájdalmakat idéznek elő, hogy láttam esetet, a hol a gyermek azt monddotta, ha még egyszer oda viszik, azonnal a kútba ugrik, — egyesek elájulnak a nagy kínzás közt, legtöbb elnyomorodik egész életére, nagy része pedig a beállott óriási gyulladás következtében elhal, mely gyuladást különben ők nem is képesek megakadályozni, de nem is képesek azt méltóan felfogni, hogy mi az a lob? a mi a legegyszerűbb ficamokat illeti, azokat sem huzzák helyre rendszeresen, mert persze a csukló alakjáról nincs fogalmuk, s így nem képesek megszabni az irányt sem, melyben történnie kellene a visszahelyezésnek, hanem ráncigálják hol előre, hol hátra, hol föl, hol lefelé, egyik a másikat

oktatja s tanácsol, míg az véletlenül vissza nem ugrik, — ha pedig mint nem egyszer történik, nem képesek visszahelyezni a ficamot, mert a beteg már nem áll tovább kötélnek, megsokallotta már a sok kínzást, akkor óva óvják, valahogy el ne menjen doktorhoz vele, mert a mellett hogy azok nem értenek hozzá, még el is vágják majd a kezét vagy lábát, a mi éppen szóban forog, a hol t. i. a ficam történt, s hamarjában elősorolnak pár esetet, persze más vidékbelieket, mert egy szó sem igaz abból a mit beszélnek, s ily ijesztő beszédekkel annyira diadalmaskodnak s uralkodnak a buta tömegben, hogy a behelyezés nem sikerülte után sem mennek a szerencsétlenek rendszeres segélyt keresni szakértőknél, hanem elnyomorog s mint bénult utoljára is a kéregetők sorába jut; megesik, hogy valami véletlenség folytán mégis elmegy szakértőhöz az ily szerencsétlen, ott rendesen eltagadja 1-ór azt, hogy a ficam régi, — 2-or azt is, hogy a cardinális obligát curákon már keresztülesett, s mondhatom a kezem alá került ficamodások egyharmada ilyen idült, elhanyagolt vagy rosszúl kezelt esetek voltak, s nem egyszer oly fáradságba került a visszahelyezés, hogy csakis az ösztönzött társaimmal együtt, miszerint itt demonstrálni kell a tudatlanságnak, s a tudománynak tekintélyt szerezni, szóval kívágni a becsületünket. — **Állkapocsficamok** igen ritkák minálunk, s azt a nép nem ismeri mint ficamot, hanem avval áll be: leesett az állam, beigazítása mindenkor sikerült az első kísérletre, mennyiben mindannyi hevenyében jelentkezett a mint történt a ficamodás azonnal.

20. **Óvszerek és kisebbszerű gyógyeljárások.** — Nátha ellen a legjobb óvszer szerintök a bal mellényszegben spanyolviaszkot hordani, megjárja az intelligentiánál is.

A szoptató asszonynak ha a teje elégtelen, főzzön magának csillag-anizsot borban (fructus anisi stellati) s azt ivogassa s a teje azonnal megjön.

A gyermekágyasoknál ha a tisztulás csekély, katonapetrezselymet főzzön (Hb. cerefolii) s azt igya herbathea-alakban, ez igen elterjedt kedvenc szer, vagy úgynevezett gyerekágyas herbatheát itatnak velök nagy mennyiségben = értsd spec. Altheae.

Ha a szemébe hullt valami, s azt nem képes kimosni vízzel, nyomjon bele rák-szemet (lapis cancrorum) majd kihull; — különben szembajokban határozott diagnosis, s indicatio nélkül használják: a szőlővesszőnedvet, mely szivárog, mikor tavaszkor a szőlőket metszik; vagy csinálnak szemvizet, úgynevezett semmiből, római gálíckő (sulfas zinci) vagy kér szemkenőcsöt molnárasszonyzsir, vagy felpakterzsir név alatt, a mi alatt ungv. hydrargyri rubrum értendő, idült régi szemfájásoknál örökös vesicator hordanak a fülik megett értsd = Euphorbium.

Sömör ellen télen jó az ablakizzadás, nyáron nem jó, mert nincs is, — másik hathatós szer, a pipamocok, persze a hol kerül pipás ember a háznál.

Szeplő ellen gyűjtik a márciusi hóvizet, a gyógytárból pedig úgynevezett szűzlánytejet hordják, = Tinct. benzoë, s avval mosogatják arcukat fölkelés után rögtön s lefekvéskor az ágyban.

Fogfájás ellen: kérnek kaputer olajt = Ol. Cajeputi, ezt pamutlanyal nyomkodják a fájó fogra, a nyakukban pedig hordanak elefánt tetűt = faba anacardina; — ha nem használ akkor pirpirgyökeret, alias tárkonygyökeret vesznek = Radix pyrethri, ezt borban főzik, s a fogra tartják hosszasan.

Fejfájás ellen a lavandula ecetteli mosás van szokásban leginkább = acet. aromat., vagy kérnek a gyógytárban szagolót fejfájás ellen, ez alatt értenek ammonia pura liquidát, vagy pedig torma spiritust hoznak = spiritus sinapis, s evvel mossa tarkóját, s halántékját, — a gyöngyvirág ecet is igen kedves házi szer mig ájulásoknál majd nem nélkülözhetetlen.

Szájfájásnál a gyógytárból hordanak salétrom pogácsát, értsd: nitrum tabulatumot.

Fülfájás ellen a gyógytárból visznek csengő olajt értendő: ol. amygdalarum, v. kórózsát.

Orrfájásnál használ bekenésre mizsedert a gyógytárból, értsd: ammonium chloratum depuratum, vagy ezüst zsirt alias fehér sülyzsirt = ungv. plumbi acetic.

A házi állatok körül is van néhány érdekes eljárás bizonyos bajaikban, u. m. a pondrókat kitisztítani; ez következőkép történik: az állatot napfelkelte előtt, mikor az istállóból jó — a farra egy éjen át állott vízzel kell leönteni; vagy pedig a pondróval meglepett állat mögött meg kell állani, s magában egy lélekzet alatt olvasni egytől tízig és visszafelé is 10-től egyig, az állathoz nem is kell nyúlai.

Patkányirtó szer gyanánt következő van elterjedt használatban: a patkányüzőnek nőnek kell lenni, s az holdvilágos éjjelen holdtöltekor egészen levetkeződve körül szaladja azon helyet, hol a patkányok tartózkodnak, s mondja többször egymásután, természetesen egy lélekzet alatt: »gyertek elő ti feketék a szomszédba hívni«, miközben a házat, vagy a helyet a hol ez a patkányüzés végbe megy, ütni kell bottal.

Ha apró jószág döglük, annak a vizébe natron sulfuricumot öntenek = esodasó.

A libákat a légyesípés ellen avval iparkodnak megóvni, hogy borostyán olajjal bekenik = Ol. lauri: fejét különösen füle táját stb.

21. Befejezés. Sok időtlenséget lehetne még elősorolni, mit a nép gyógyszerképen használ, s sokat lehetne még följegyezni fonák eljárásáról és fölfogásáról, de azt tartom az elősoroltakkal is bőven be van bizonyítva, mily iszonyú kár háramlik nemzetünkre a nagyban divó kuruzsolás, és helytelen alkalmazott népgyógyászat által, ezen segíteni volna közös ohajunk és törekvésünk, igaz hogy leginkább a törvényhozás teendője lenne praktikus életre való törvények által ezeknek elejét állani, csak hogy a legüdvösebb törvények mellett is, ha a végrehajtó hatalom oly gyarló marad, a milyennek az idáig bebizonyult, általa célt nem érünk; 19 évi működésem alatt tapasztaltam, hogy a népnél oly nagy a ragaszkodás a kuruzsolókhoz, s ha törvényszék elébe kerül is egy kuruzsoló a mi elég ritkán esik meg, annyira pártolja őket mindenki, még az intelligentia is, sőt a törvényszékbírák is, hogy majdnem hihetetlennek látszik, így p. o. volt eset — midőn a törvényszék egyik tagja ekkép nyilatkozott: ki kötelezheti őtet, hogy ne ahhoz forduljon segedelemért, a kihez van neki bizalma, — a diploma nem biztosítja semmiről, az csak köpeny a legbadarabb tettek quasi jogszerű elkövetésére; — egy másik esetről a kapkodó kuruzsoló bizonyítványokat gyűjtött, annak bizonyítására, hogy mennyi szerencsés kurákat tett már ő, s ennél fogva mily tudományos férfi, ő t. i. egy dologtalan csizmadiából lett harangozó,

gyűjtött is 19 hiteles okmányt, de a mi a legbotránykoztatóbb benne az, hogy p. o. legtiszteltebb papirendnek egyik igen tisztelt tagja oly bizonyítványt is adott, a melyben a többi közt azt mondja: miután a környék minden orvosai belém fáradtak, s a híres pesti első orvosok sikertelenül majdnem agyoncsigáztak, N. N. kuruzsoló egyetlen egy ujjnyomással rögtön helyreállított, bár hamarabb folyamodott volna hozzá stb., ismerve az esetet is, de tudva, hogy saltus in natura non datur, nagyon le lehetett volna tronfolni a főurat, de ez nem ide tartozik, csak azért hoztam elő, hogy bebizonyítsam a kuruzsolók nagy pártfogoltságát; — makacsságára vonatkozólag a kuruzsolási hadnak mondhatom, hogy az páratlan, s még a büntetés után sem hágy föl gyógykisérleteivel; volt esetem, nem egy, hol p. o. egy kuruzsolónő egy legénynek hánytató gyanánt annyi gálickövet adott (sulf. cupri), hogy az 10 óra lefolyása alatt meghalt, e miatt el is lett ítélve fél évre, de a mint a börtönből kiszabadult, harmadnapra már egy nehézkes kis lányt vett orvoslása alá, azt teknő alá dugatta, s addig tempózott vele, míg szegény a teknő alatt megfűlt, ismét törvényszék elé került, de hasztalan, a büntetés nem lévén olyan, milyent egy ex professo kuruzsoló érdemelne, a mint a második börtönbüntetést kiállotta, s ismét kiszabadult, ismét csak gyógyított, épen egy hasvízkórosnál volt szerencsém vele találkozni, kit én gyógyítottam volna, de ő mintegy forum apellatorium az én rendelkezésem nem hagyta jóvá, hanem mást rendelt, persze itt is rajta vesztett, de denique nem hagyott fel a kuruzsolással; ez pedig egy Csehországból származó nő, kit egy kiszolgált huszár hozott onnan magával mint bútor, itthon azonban a magyar nők jobban megtetszvé a huszárnak, a hozott személyt elcsapta, ki nem akarván már hazájába visszazárándokolni, mert nyilván nem nagyon fényes állás várja otthon, itt veszett, s kuruzsolónak csapott fel; különben az egész kuruzsoló had az egy dolog kerülő népség semmi egyéb.

Ezek előre bocsátása után nekem, ha a t. osztály jóváhagyja véleményemet, az a tervem volna, egészen más úton eleibe kerülni az ily megátalkodott roszakaratnak, t. i. a nevelés útján — tűzne ki a jelen nagygyűlés jutalmát oly röpiratra, mely rövidsége mellett egészen népies stílusban volna írva, mely oktatná a népet, mikép kellessék az egészséget fentartani, a kisedekkel helyesen bánni, hirtelen szerencsétlenségekben rögtön segíteni, stb., s azt mennél nagyobb számban kinyomatná, a nagygyűlés, ha lehetséges saját költségén, s azt terjesztené az országban mindenütt, ugyannyira, hogy ne lenne ház, mely azt nélkülözze, az oskolákban mint olvasókönyv is szerepelhetne, vasárnaponként pedig a nép lassan hozzá szokna, s inkább ezt olvasná szabad óráiban, nem pedig Rózsa Sándor, vagy Hári János viselt hőstetteit, ha ilyenmü röpirattal ingyen képesek volnánk az országot elárasztani, s itt-ott az oskolákban, s a papságnál ennek pártfogókat szerezni, — belső meggyőződése, hogy körülbelül egy évtized alatt jobban a nyakára hágunk az elterjedt kuruzsolásnak, mint bár mily üdvös theoreticus törvény, minek bizonyítására ismételve felhozom a fent elősorolt egyes eseteket, s egyáltalán azon szomorú tapasztalatot, hogy épen azok dédelgetik legjobban a kuruzsolókat, kiknek kötelességük volna a törvény szigorát velök éreztetni, s épen akkor bánnak el leglanyhábban immel-ámmal a kuruzsolókkal, mikor alkalom nyílha leginkább tenni, s onnan van, hogy azt a csekély büntetést, a mit néha mint egy kénytelenségből kimondanak rájuk, a kuruzsolók örömet kiállják, de a mint kiszabadulnak nyomban folytatják üzelmeket, csak itélnének el minden kuruzsolót leg-

alább 10 évre, majd szájába lenne az íze kiszabadulás után is, de még annak is a ki még nem vett részt benne.

Kérem tehát az igen tisztelt szakosztályt, méltóztassék ezen igen fontos ügyet tárgyalás alá venni, s ha alázatos véleményemet, vagyis tervezetemet jóváhagyni méltóztatnék, ily értelemben lehetne a nagygyűléshez átiratot még ez ülősszak alatt intézni, hogy a legközelebbi orvosi gyűlésen már a kész munkák birálatához foghatnánk; vajjon azon röpirat pályázat útján, vagy egyenes megbízatás útján állíttassék ki az egyre megy, azt a nagygyűlés fogja meghatározni legilletékesebben, mint közvéleménye az összes magyar orvosok, s természetvizsgálóknak; ezzel befejeztem előadásomat, azon óhajással, bár zaklatott hazánknak némi hasznót ez oldalról tehetnénk.

A XVII. nagygyűlés alkalmával felmerült mozzanatok.

JELENTÉS

a XVII-ik nagygyűlés tiszteletére Győr városában rendezett termény- és iparkiadításról.

Dr. GERLÓCZY GYULÁ-tól.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Győrben tartott XVII. nagygyűléséből 1874. évi augusztus 27-én szerkesztett jegyzőkönyvének X. 3-ik pontjában foglalt határozata szerint a győrvidéki gazdasági egyesület által a magyar orvosok és természetvizsgálók tiszteletére rendezett termény- és iparkiadítás megtartásáról és annak miként való lefolyásáról a nagygyűlés évkönyvébe felveendő jelentésnek szerkesztése az állandó központi választmányra ruháztatván, ennek begbízása következtében szerencsém van azt következőkben előterjeszteni.

A Győri kiállítás a Vargyas Endre által kiadott és Győrött megjelent »Emléklapok«-ban, úgyszintén Mersich József egyesületi titkár által a termény- és iparkiadításra jelentkezett kiállítók névsorával Győrött nyomtatásban megjelent »Lajstromban« különben is meg lévén örökítve, — feleslegessé vált jelentésomban mindenre részletezve kiterjeszkedni; hanem egyedül csak azok kiegészítésére szolgáló ama főbb mozzanatokra kellett szorítkoznom, melyek által a kiállításnak az évkönyvben való megörökítése — teljesebbé válik.

Miért is jelentésem röviden a kiállítás rendezésének, ki által s mi módon való megindítására, a kiállításban résztvevők s kiállított tárgyak statisztikai kimutatására, a kiállítási jury alakulására, s ennek ítéletére szorítkozhatik.

A győrvidéki gazdasági egyesületnek 1874. évi március 14-én tartott közgyűlésében, az állandó központi választmány szokásos felhívása folytán Szilágyi Gáspár püspöki jószágigazgató által pendítettett meg azon eszme, hogy a m. orvosok és természetvizsgálóknak a folyó év őszén Győrött tartandó nagygyűlése ünnepélyének érdekesbbé tételére termény- és iparkiadítás rendeztessék; mely indítvány közhelyesséssel elfogadtatott, s ennek létesítése céljából egy kiállítási bizottság küldetett ki. A győri és győrvidéki első általános ipartársulat pedig felhivatott, hogy azon esetben, ha a győrvidéki gazdasági egyesület által rendezendő kiállításához járulni szándékoznék, ez esetben saját kebeléből 7 tagot küldjön ki a végett, hogy ezek a gazdasági egyesület által megválasztott kiállítási bizottságba beolvadván, a kiállítás létesítése körül együttesen működjenek. Mely felhívás folytán a nevezett ipartársulat következő 7 tagot küldötte ki kebeléből: Hets Mátyás, Czéh Sándor, Bejczy József, Hauser György, Herrenkovits Sándor, Mayer Zsigmond és Nagy István urakat, továbbá Braun József urat, mint az ipartársulat titkárát.

Továbbá a nagyméltóságú földmívelési m. kir. ministerium felkérte, hogy a kiállítás költségeinek fedezésére államsegélyt nyújtani és a kiállítókat állami jutalomban részesíteni sziveskedjék.

A fennnevezett magas ministerium a győrvidéki gazdasági egyesületnek ebbeli kérelmét méltányolván, a kiállítás összes költségeinek fedezésére 750 forintot utalványozni, — a kiállítandó termények jutalmazására pedig az e célra fennálló országos alapból 3 db arany-, 6 db ezüst- és 9 db bronz-érmét küldeni kegyeskedett. Ehhez a győrvidéki gazdasági egyesület több tagja által következő kegyes adományok tétettek, u. m. Zalka János megyés püspök ő méltósága 10 db aranyat, Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát ő méltósága 12 db aranyat, Simon Vince csornai prépost ő nagysága 6 db aranyat, a győri székeskáptalan 6 db, Szabó Kálmán 3 db, gróf Lamberg Ferenc ő méltósága 4 db, Mészáros József 1 db és Nedeczki Sándor 1 db aranyat ajálván fel, melyhez a díjakra még szükségrendő ércanyag a gazdasági egyesület által határozottat pótoltatni.

A gazdasági egyesület által díjakra kitűzött 10 darab aranyérem 20 db ezüstérem s 40 db bronzérem — jelesnek talált ipar- és terménýtárgyak jutalmazására fordíttatni határozottat. Ezenkívül a kiállítók a bírálat eredményéhez képest díszoklevelekkel is kitüntetni határozottak.

A kiállítás minél sikeresebb létesítése szempontjából egy központi gondozó bizottság választott, mely magát négy osztályba sorozá. Tagjai a következők: Elnök: Szilágyi Gáspár. Rendezők: Nedeczki Sándor, Petz Adolf, Kühn Rajmund, Mersich József és Braun József. Rendező bizottsági tagok: Landherr János, Jerfy József, Holdházy János, Bély József, Blaskovich János, Günther Gyula, Stanek István, Leitner Miksa, ifj. Balogh Kálmán, Bezeredy István, Hauser György, Stadel Károly, Nagy István, Mayer Zsigmond, Czéh Sándor, Bejczy József és Herrenkovics Sándor.

A termény- és ipartárgyak kiállítási helyiségeit a megyeház nagy- és kisterme, a főispáni lakosztály, továbbá a szent-benedekrendűek főgymnasiumában 6 tanterem, — s végre a gépek elhelyezésére a megyei fáskert, — mindannyi helyiség részint a megyei alispán úr, részint a pannonhalmi főapátság szíveségéből engedtetett át.

A gazdasági egyesület ezen életrevaló indítványát tényleg fogadtatott, s ez által az ott összegyűlt orvosok és természetvizsgálóknak s vendégseregnek a vidék gazdasági állapotáról kedves képet és maradandó emléket nyújtott.

1874. augusztus 23-ika volt azon nap, melyen a kiállítás nem várt s meglepő ünnepélyességgel megnyílt, ezzel is tanusítván Győr város és vidéke azon kegyeletet, melylyel a nagygyűlés irányában viseltetett.

A magyar orvosok és természetvizsgálókat előbb Szilágyi Gáspár, mint a kiállítási bizottság elnöke, a megyeház folyosóján — utóbb pedig Simon Vince prépost, mint a gazdasági egyesület elnöke a megyeház nagytermében alkalmi beszéddel meghatóan üdvözölte, mely utóbbira Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, nagygyűlési elnök a mezőgazdaság- és iparnak az országra nézve nagy jelentőségéről, továbbá a természettudományi ismereteknek a gazdára és iparosra nézve egyaránt szükséges voltáról találó és remek választ adott.

Ezután a termeknek és azokban foglalt nevezetesebb tárgyaknak futó megtekintése következett; honnan a vendégsereg a megyei fáskertben felállított géptárlathoz vonult, hol a szemlének megtörténte után Simon Vince prépost az iparosok osztályából jelen volt számos taghoz beszédet intézett, felkérve őket, hogy a gépekkel való kísérletek megtartására kitűzött napokon megjelenni sziveskedjenek.

Mellőzve a kiállítók névsorát s a kiállított tárgyaknak leírását, mint a melyek a hivatkozott »emléklapok«-ban és lajstromban terjedelmesen közölve vannak, csak következő érdekes statisztikai adatokat fogom elősorolni. — Kiállító volt és pedig:

Kézmű iparcikkokkal	237
Régiségi tárgyakkal	23
Női kézi munkával	80
Termeszterményekkel	75
Gazdasági gépekkel	31
Összesen	436

egyen, kik ezerekre menő tárgyakat állítottak ki közszemlére; mi, tekintettel azon körülményre, hogy a kiállításban csak Győr, Komárom, Veszprém, Sopron és Mosonvármegyék vehettek részt, minden esetre oly eredménynek jelezhető, mely az említett megyék közönségének nagy mérvű érdeklődését tanúsítja.

A győri kiállítás szakadatlanul 8 napon át tartott, és aug. 30-án záratott be ünnepélyesen.

A látogatók ezrei általános meglepetésüknek adtak kifejezést a csín, izléses összeállítás és a kiállított tárgyak kitűnősége felett. A kiállításon összesen 16,140 látogatójegy adatott el, ide nem számítva a tömérdék tiszteletjegyet. Oly szám, mely tekintve Győr város lakosainak arányszámát, büszkévé teheti a kiállítókat.

A kiállított tárgyakra nézve a bíráló bizottságok befejezván szemléiket, — az eredmény a bezárás napján ünnepélyesen hirdettetett ki.

A kihirdetés a megyeház nagy termében ment végbe, mely alkalommal Szilágyi Gáspár kiállítási bizottsági elnök mindenekelőtt rövid bevezető szónoklatot tartott. A terem zsúfolva volt nagyszámú közönséggel. A karzatot díszes hölgykoszorú foglalta el. Az elnöki bevezető szónoklat után Mersich József, gazdasági egyesületi titkár felolvasá a bíráló bizottságok ítéleteinek eredményét.

A felolvasást mély figyelem kísérel. Az iparosztálynál az aranyéremmel kitüntettek nevei után, valamint Petz Vilma nevelőintézeti igazgatónő neve után a közönség hangos éljenzésben tört ki.

Egyes szakosztályok szerint az eredmény következőleg hangzott:

I. SZAKOSZTÁLY ÍTÉLETE.

(Gazdasági termények és gazdasági iparcikkek.)

Bíró bizottság: Simon Gyula elnök, Bély József jegyző. Bírálók: Molnár Ede, Kossovich Mátyás, Gerlóczy Gyula, Fischer Károly, Keppich Illés, Fürst Dávid, Silbersdorf Henrik és Sorge Keresztély.

Állami arany érmet nyertek: Zalka János győri megyés püspök, Simon Vince csornai prépost, és a pannonhalmi főapátság.

Gazdasági egyesület által felajánlott aranyérmet nyertek: A győri székeskáptalan, Szabó Kálmán.

Állami ezüstérmet nyertek: özvegy Bay Antalné, báró Bésán János, Thüringer Bertalan, gr. Khuen Károly és Fillinger Antal.

A pannonhalmi főapátság erdészeti kiállítása.

Gazdasági egyesület által felajánlott ezüstérmeket nyertek: Szvaty Ágoston, Heykal J. Ede, Zalka János, Schlesinger Hermann és fia, gróf Eszterházy Pál, Esch és társa.

Bronzérmet nyertek: Lévay Henrik, a győri káptalan kónyi gazdászata, Ihász János, Sárkány Miklós, győri káptalan, Rózsa József, Feleky Sándor, Friedrich Károlyné, Hannig Imréné, Schön Antal, Szittartó István, Fazékas Erzsébet, Michl Ferencz, Lévay Henrik, Békeffy Ferencz, Czigány Gyula, Pula Mihály, Eöry Károly (D.-Almás).

Dicsérő oklevelet nyertek: Ányos István, Bezerédy István, Kolonits János, pannonhalmi főapátság, Markovich Gyula, Zalka János, csornai prépostság, Kohn Adolf, Micheller Flóra, Ihász Róza, Kovács Domonkosné, Grabler Sándorné, Neubauer és Wittmann, Saáry Miklós, Silbersdorf Henrik, Bohár Pál, Sorge Keresztély.

II. SZAKOSZTÁLY ITÉLETE.

(Régiségi tárgyak, festmények, kő- és acélmetszetek.)

Bíráló bizottság: Xántus János, Méry Etel, és Vargyas Endre mint jegyző.

Dicsérő oklevéllel kitüntettek: gróf Khuen Károly, Miháldy István (B.-Szt.-Lászlóról), Ebenhöch Ferenc győri kanonok, özv. Ányos Móricné, Lehner Ferenc, Mihály F., Bezerédy Kálmán, győri Orsolya-szűzek zárdája, Ihász János, Kiss Sándor, Niesinger Józsefné, mindnyájan régiségi tárgyakért. Pap József, Réthy Lajos, Fügi János, Kozics E. (Pozsonyból), Bubics Zsigmond (Bécsből), festmények és egyéb rajzokért.

III. SZAKOSZTÁLY ITÉLETE.

(Kézműipar tárgyak.)

Bíráló bizottság: Dr. Nendtvich Károly elnök, Mersich József, mint jegyző.

Bíráló tagok: Mendl István, Schön József, Stollár Gyula, Fischer Péter, Kramszky János, Skopál János, Kaszás István, Rupolt Ferenc, Fillinger Károly, Szabó Vendel, Jachimek Lajos, Gilgenbach János, Markovszky József, Brenner Lőrinc, Pachinger András, Keller Ferenc, Bauer József, Waltera Wencel, Köveses Márton, Wolf Antal, Löffler Károly, Csontos Imre, Zechmeister Károly és Marton Ignác.

Aranyérmet nyertek: Dorner Antal késműves, Herrenkovits Sándor asztalos, Nagy Mihály téstagyáros, Prettenhofer Imre lakatos, Szabó Sámuel lakatos.

Ezüstérmet nyertek: Aschendorf Frigyes kékfestő, Bejery József cipész, Belesák János csizmadia (Komárom), Bayer János szabó, Dachauer Ferenc fazekas, Galambos Lajos lakatos (Komárom), Giffing Mihály tímár, Gmöling Henrik kefekötő, Hauser György rézműves, Kohn Adolf olajgyáros, Kovács Domonkos szabó, Kovács Mihály bognár, Kubik János keztyüs (Sz.-Fehérvár), Mayer Zsigmond szabó, Molnár Ferenc asztalos (Komárom), Mészáros Antal cipész, Nagy István csizmadia, Neubauer Károly gyufagyáros, Pfeifer János szíjgyártó, Pillér Antal fazekas (Komárom), Probszt Mihály cipész, Steuer József szűcs, ifj. Schön Antal cukrász, Vojta Adolf mészgyári iparcikkekért (Pápa), Wrábel Károly könyvkötő.

Bronzérmet nyertek: Balogh Károly szabó (Veszprém), Bayer Antal cipész, Brandel Sámuel tímár (Pápa), Czéh Sándor nyomdatulajdonos, Eöry Kálmán asztalos, Fertőy Imre szobrász (Komárom), Fischer János késműves, Günther Gyula szappanos, Hevő István szűcs (Komárom), Höleczl József esztergályos (Komárom), Haubel és Blödl keményítő és enyvgyárosok, Király Adolf fogművész, Keller Adolf aranyműves, Krausz Tivadar szabó, Lehner Ferenc chocoladegyáros, Mészáros Lajos gombkötő, Macher Gusztáv bábos, Pflf Károly fazekas (Veszprém), Pántz Alajos kocsigyártó, Roleiczek Ferenc kárpitos, Rengei Béla szappanos, Reschovszky József cipész, Schlesinger Lipót pipagyáros (Pápa), Schöpf Gusztáv kárpitos, Szattler mázoló, Sauervein Gézané nyomdatulajdonos, Teutenberg Károly gépész, Tresánszky Sándor gombkötő, Valker István aranyozó, Verzelle János szűcs (Pápa).

Dicsérő oklevéllel kitüntettek: Bierbauer Lipót tanár, Brenner Károly (Veszprém), Boros Károly szűcs (Komárom), Bernáth Ferenc takács, Erdős Ferenc szűcs (Pápa), Fischer István könyvkötő, Füres György szűrszabó, Fábian János órás, Friedmann Bernát ékszerész, Gallioth János kocsigyártó (Veszprém), Gaal József kárpitos, Hajnal Ferenc műkedvelő, Hévizy Gábor szabó, Helle Károly kötélgyártó (Pozsony), Hofbauer Victor órás, Harczy János szűrszabó, Kaute Ferenc, könyvkötő, Király József ékszerész (Komárom), Kiss István lakatos (Veszprém), Kovács Károly lakatos (Veszprém) Kovács Mihály kosárkötő, Kovács József kovács (Veszprém), ifj. Kreszta Károly kötélgyártó, Lipták Lajos csutorakészítő (Veszprém), Nyikos Lajos csizmadia, Patz Lajos asztalos, Pápay György asztalos, Payer Samu kefekötő, Propszt Antal cipész, Romszauer Kálmán üveges, Rechnitzer Zsigmond szabó (M.-Óvár), Szauer János kocsikenőgyáros (Pápa), Szelmayer Vilmos kötélgyártó (Veszprém), Szentgály József kovács, Seregélyes István csapó (Veszprém) Seifert Ede aranyműves, Trch József pipagyáros (Pápa), Török Sándor fazekas, Veisz Sándor cipész, Vörös Sándor csapó (Veszprém), Weisz Dávid cipész, Varga Lajos szabó, Weisz Ignác enyvgyáros, Zerenczky Lajos csizmadia (Veszprém).

IV. SZAKOSZTÁLY ITÉLETE.

(Női kézimunkák és iskolaügy.)

Bíráló bizottság: Kátai Gáborné elnök. Bernát József jegyző: Bíráló tagok: Batizfalvy Sámuelné, Sztupa Eugenia, Sztupa György, dr. Gerlóczy Gyula és dr. Montedegói Albert Ferenc. Aranyéremmel jutalmaztatott Kesztnér Regina fehér hímzésű zsebkendője, és férfinag hímzése.

Ezüstérmet és dicsérő oklevelet nyert: Petz Vilma leánynevelő- és tanintézetének tanügyi kiállítása többoldalúsága miatt, két éves fönnállása mellett azon buzgóságáért is, melylyel az intézet tulajdonosnő a jelenkor igényeinek és a törvényparancsolta rendeleteknek a tanügyi terén eleget tenni iparkodik.

Ezüstérmet nyert: Zsatus Antonia nőnevelőintézet-tulajdonosnő, tanoncainak sokoldalú ügyes és csinos munkáiért.

Bronzérmet nyertek: Goll Fanni, Hoffmann Irma, Lehner Janka, Szalacsy Margit, Hechtl Ferencné, Rodák Mathild.

Dicsérő oklevelet nyertek: Goll Fanni, Landthaller Cornélia, Szilágyi Mari, Munkás Agnes, Stierling Mathild, Dachauer Teréz, Feszler Irén, Engel Róza, Szombathy Katalin, Szombathy Ilon, Sauervein Lenke, Folk Ilka, Opitz Anna, Gáthi Lenke, Kovács Ilon, Nagy Ilka, Zatureczky Jolán, Korisztnyi Katalin, Horváth Sándorné, Takács Alojzia, Dull Vilma, Joffant Ella, Horváth Mari, Karg Janka, Hoffmann Vilma (Miskolc) és Kuhn Anna (Veszprém), Krausz Katalin, Nirnsee Erzsébet, Horváth Józsa, Szecsény Mari, Seefeld Anna, Ehrlich Lujza, Prammer Frigyesné, Neuman Paulin, Hennicke Teréz, Kriztan Klementin, Veisz Rosalia, Goldschmidt Regina, Noszeda Alojzia, Egry Róza, Kubinyi Etelka.

Diszoklevelet nyertek: A győri Orsolyarendű apácák különféle női munkákért. A győrszigeti apácák a növendékek különféle női munkáiért. A győri jótékonyegylet, szegényei által készített női munkákért. A győri oltáregylet különféle egyházi munkákért.

V. SZAKOSZTÁLY BIRÁLATA.

(Gazdasági gépek és gazdasági ipartárgyak.)

Bíráló bizottság: Dr. Jedlik Ányos, elnök. ifj. Balogh Kálmán, jegyző. Birálók: Tomek Anasztáz, Nedeczky Sándor, Buziássy Károly, Dobos Ferencz, Oppel György.

Aranyérmet nyertek: Stadel Károly (Győr) és Kühne Ede (Moson).

Ezüstérmet nyertek: Milanovits János és fia, Putz János, Győri és Unger (Moson) Schember és fiai (Budapest).

Bronzérmet nyertek: Berlegh József bognármester (Veszprém), Herman Károly asztalos, Röck Dávid kádár, Röck József kádár.

Dicsérő oklevelet nyert. A bakonybéli apátság, többféle gazdasági eszközökért.

A felolvasott névsorozat után ismét Szilágyi Gáspár elnök mondott rövid hatá-
sos szónoklatot, éltetve végül a királyt, a hazát, s a kiállítók lelkes férfait, s a közönség
éljenzése közt hagyta el a szónoki emelvényt.

Az érdem a jól sikerült kiállításnál mindenestre a derék győrvidéki gazdasági egye-
sületet illeti, a mely életre hívta az életre való eszmét.

Együttal nem tehetjük, hogy a kiállítás rendezésében tevékeny részt vett férfiak
neveit ezen helyen fel ne említsük.

Az előmunkálatoknál a tevékenységben nagy buzgalmat fejtettek ki: Szilágyi Gáspár, Nedeczky Sándor, Mersich József.

A lényeges rendezésben a fennemlítettéken kívül az érdemből az oroszán rész Petz Adolf urat illeti, kivel hasonlóképp nagy buzgalmat fejtettek ki: Landherr János, Kühn Rajmund, Holdházy János, Stadel Károly, Blaskovics János, Bejczy József, Hauser György, ifj. Balogh Kálmán, Herrenkovics Sándor, Prettenhofer Imre, Mayer Zsigmond, Friedman Bernát, Günther Gyula és Füves György.

E 8 napon át tartott kiállításon a gazdasági egyesületnek buzgó és fáradhatlan tevékenységét valóban siker koronázta, igazolják ezt eléggé a kiállítók névjegyzéke s a kiállított tárgyak sokasága, melyeknek csinos és izléses összeállítása, az a körül fáradozott egyének szakképzettségét elárulták; miért is önámítás nélkül mondhatjuk, hogy e kiállítás adatai is méltán megfelelnek azon általános várákozásnak, hogy Győr város és vidéke ipar- és mezőgazdasági érdekeit folytonosan és sikeresen ápolja, és hogy Magyarország gazdasági és művelődési történetében becses anyagul fognak szolgálni.

Kirándulások.

Kirándulás Pannonhalmára augusztus 26-kán.

VIOLA KÁLMÁN-tól.

A Győrött összegyűlt orvosok és természettudósok mindegyikét (kevés kivétellel) e napon tervezetszerűleg azon gondolat foglalkoztatta, hogy magyar hazánk egyik történelmi és tájékiilag nevezetes és bájoló pontját megtekinthesse, s azt tanulmánya tárgyává tehesse.

Az indulásra kitűzött időpont szerint (7 órakor reggel) a tagok nagy száma a kirendelt fogatokon igyekezett a kezdetben nem épen kedvező időjárás mellett óhajtott célpontjához jutni.

Rövid 2 óra alatt a kocsik hosszú sora a figyelmet lekötő változatos vidéken vitt keresztül, s a célponthoz érve már megelőzőleg üdvölközések és a mezővárosiak kíváncsi szemek között történt a felvonulás a főmonostorba, vagy a köznép nyelve szerint a »várba« — hol szívélyes fogadtatás várt reánk a főapát s a többi bencések részéről.

A megérkezést követő kis megpihenés után, a megjelentek két részre oszolva, egyik rész, — kiket a régészeti szakosztály ülése nem annyira, mint inkább a megtekintendők érdekelték, azok megsemlélték a helyi érdekességeket a főapát előzékeny magyarázatai mellett. A másik vagyis nagyobb rész pedig a régészeti szakosztályhoz csatlakozva, a 100 ezer kötetnél több könyvet hazai történelmünkre vonatkozó érdekes okiratokat s más becses gyűjteményeket tartalmazó könyvtári helyiségbe vonult, a már előre ide tervezett értekezéseket meghallgatandó.

A régészeti szakosztály ülését, legelőször is az előbbeni ülés jegyzőkönyve hitelesítésével kezdte meg, — mely után közóhaj folytán a szakosztály elnöke Ebenhöch Ferenc kanonok tartott a régészet iránti buzditásul rövid de érdekes emlékbeszédet Milkovics János koronói földbirtokos felett, ki ezen vidéken s mondhatni az országban birta egykor saját fáradságos gyűjtése folytán a legbecsesebb numismatikai gyűjteményt, melynek nagy része, fájdalom az élelmes külföldiek kezébe vándorolt.

Következett utánna Sztachovich Remig pannonhalmi levéltárnok, vagy mint a környékbeli köznép elnevezé a »cserepes papnak« humoros előadása, hogy miként lett belőle a sok évi tanároskodás után régész; egyszersmind értekezett több általa felfedezett régészeti lellyelről, saját élelményeivel fűszerezve előadását, hogy miként nyomozott ki egyes lellyhelyeket. Ismerteté még részleteiben a Győr megye és város monográfiájához csatolt s általa összeállított régészeti térképet, — mely megéljenzett értekezései után összes régiségeit mutatá be.

Ezután Kovács Ferenc tartott előadást a régészet óhajtandó elterjedéséről, s értekezett egyszersmind az erdélyi római régiségekről.

Végül még Ebenhöch kanonok értekezett a Veszprém megyében levő kunhalmokról vagy »hathalomról« s az ott történt kutatások eredményéről.

Ezzel a régészeti ülés befejeztetett, s a tagok csoportosan a gyűjteményeket s ritkaságokat tekinték meg, mint pl. Szt.-István sajátkezű aláírásával ellátott, a Benedek-rendet megalapító oklevelét 1001-ik évből, — a monostornak eredetileg tervezett mintáját, mely szerint annak kiépülni kellene, — továbbá a könyvtár s a becses kézirat gyűjtemény egyes részeit, s az ott levő szép miniatúr festésekkel és initialis betűkkel ellátott irott könyveket, megismerkedve egyszersmind az ottani kezelési rendszerrel. — Folytatólag az idő rövidségéhez mérten figyelmes szemlélődés alá vétetett az ásvány, növény, kép, relief és régészeti gyűjtemény.

A könyvtári helyiség s az ott elhelyezett becses tárgyak megtekintése után következett a stilszerűleg (Stornó Ferenc sopronyi művész terve szerint) renovált székesegyház s az alatta levő kápolna, mint hazánk egyik legrégebbi műemlékének részletes megsemlélése, — mely után az élvezetes kilátást nyújtó toronyba mászva fel, honnan elragadtatással szemlélte a társaság mindegyik tagja a Pannonhalma alatt elterülő síkságot, s a környékén levő nevezetes pontokat, s habár egy kissé a ködös lég akadályul szolgált, azonban mégis meglehetősen kivehető volt Győr város utcáival, a távolban kanyargó Duna, a Kárpát hegység, a szomszédos hegyeken levő Rákóczy fa s több más nevezetes pont. E nagyszerű kilátást nyújtó helyről a 224 lépcsőfokon leszállva a főapát által dús terítékű asztalhoz vezetett a 120 tagból álló vendégsereg, mely a dombor ékítményekkel ellátott nagy éttermen kívül még egy másik külön termet is megtöltött. Ebéd alatt magyaros szokás szerint a felköszöntések hosszú sora kezdődött, melyek legelsejét s egyszersmind legszebbikét a főapát gyönyörű, ötletgazdag humoros toasztja képezte. Ezalatt a másik étteremből 3 tagú üdvözlő küldöttség érkezett, felköszöntve a szíves házi gazdát. Utána Poór Imre emlékezett igen szépen a tudományokról. — Simon Vince prépost, mint a győrvidéki gazdasági egyesület elnöke, körültekintve e történetileg szent helyen hol a természettudomány iránt lelkesülve annyi hazafi jelent meg, erkölcsi kötelességének érzi az egyesület részéről üdvözlölni a főapátot, mint a tudomány felkent bajnokát, és vele együtt azon szerzetet, melynek élén ő áll.

Dr. Kruesz főapát megköszönve a felköszöntést, Simon Vincére, mint a gazdasági egyesület elnökére emeli poharát, továbbá Xántus Jánosra, kit egyszersmind felkér, hogy tekintenék meg a másik terembeli társaságot, hol megérkezve éljenekkel fogadtattak, — itt megköszönve a szíves megemlékezést, élteti a jelenlevőket. Erre Kátai Gábor emelé poharát az elnökre. Visszatérve a nagy étterembe, Bódog Albert Borsodmegye főorvosa mint protestans szépen emlékezett Pannonhalmáról s az ott lakó elnökről. Nagy István nagyváradi protestans esperes óhaját látja beteljesülve, midőn távolról e nevezetes helyen megjelenhet, melyet már gyermekkorában a geografiából oly nevezetes pontnak tanult ismerni. Dr. Montedegoi Albert, poharát emeli különösen a nemzet főalapját képező magyar gazdasátra, egyszersmind megemlékezett a nagyszerűen rendezett győrvidéki gazdasági kiállításról, végre élteti a győrvidéki gazdasági egyesület elnökét. Halász Géza poharát emelé a két terembeli tagokra, továbbá Győr városa, előljárósága és polgárságára, — továbbá Xántus

és Kátai alelnököket, szintúgy a titkárokat, kiválság pedig a jelen nem levő Fehér Ipolyt élteté. — Pécsi tolnai prépost a nagygyűlésre, dr. Montedegoi Albert, dr. Wrba Károly prágai egyetemi tanárra; dr. Adler a magyar klerus s annak tudomány iránti szeretetére; végül Bata Bálint Ebenhöch kanonokra, mint a régészeti szakosztály elnökére emelé poharát.

A kedélyes ebéd végeztével a vendégereg a monostor berendezését, az alatta elterülő parkot s a szomszédos halmon levő kápolnát tekinté meg a főapát vezetése mellett, mely élvezetteljesen töltött percek után e kedves helytől s annak lakóitól szívélyesen elbucsúzva a kirándulók visszatértek Győrre.

Kirándulás Mosonymegyébe augusztus 28-kán és 29-kén.

Dr. RODICZKY JENŐ, gazd. akad. tanártól.

Jupiter pluvius augusztus 29-én este egy hirtelen beálló záporral kellemetlen meglepetésben részesítette a szívesen várt vendégek illő fogadtatására készülő Mosonymegyét. Az eső egész éjen át csak úgy szakadt, mintha a rendszerint esőhiány felől panaszkodó Mosonymegyieket meg akarná tréfálni. — Reggel felé azonban lassan kiderült s a győri vasuti indóház reggeli fél hat táján igen élénk képet öltött, a mennyiben ott a nagygyűlés 170 tagja, a tisztviselők teljes karával összegyűlt, hogy külön vonattal Mosonymegyébe ránduljanak, engedve a megye közönsége szívélyes meghívásának, mely őket bárcsak rövid órákra is — körében birni óhajtotta.

A vendégek Szt.-Miklósnál léptek Mosonymegye földjére, hol őket diadaliv előtt a megye közönsége nevében Simon Gyula alispán fogadta. Csakhamar reá elfoglalták a készen álló kocsikat s egy katonai zenekar hangjainál, s nyalka parasztlegényekből alakult banderium kíséretében áthajtottak Lébénybe, az ottani kath. parochialis templomnak — Mosonymegye legrégibb és legnevezetesebb épületének megtekintésére.

Mig oda érünk, legyen megengedve Mosonymegye jelen állapotait rövid körvonalokban ismertetni.

Mosonymegye szellemi és anyagi tekintetben előkelő helyet foglal el. Erre mutat többi közt az olvasni és írni tudók jelentékeny száma, mely tekintetben megyéink közt az első helyet foglalja el; a mennyiben átlag a lakosságnak csak 16.88%-a, a nők közül 19.16% nem tud olvasni és írni.

Az oktatástígy, mint e számadatokból látható, igen jó állapotban van. A m.-óvári gazdasági akadémián, kegyesrendi algymnasiumon kívül van e megyében 71 népiskola 115 tanszobával, A tankötelezett gyermekek száma 1872-ben 9551 volt; ezek közül 9516 látogatta a népiskolát.

A népiskolákban működött 84 tanító, 30 segéd és 9 nőtanító.

Sajnos körülmény, hogy e határszéli megyében a magyarosodás iránt való érzék igen csekély. Az oktatási nyelv csak 7 iskolában magyar, egyben német-magyar; ellenben 54-ben német, 3-ban horvát-német és 6-ban horvát.

A közérkölesösség viszonyai igen kedvezők. Tolvajlások nem gyakoriak, s ezek nagy része is az Alsó-Ausztriából s a szomszédos megyékből vendégszereplésre átsapott kalandorok terhére esik. Büntény aránylag kevesebb itt mint más megyékben.

Mosonymegye általában igen szélsőséges éghajlatu, melynek hó és csapadéki viszonyai, a magyar Alföldétől általában nem igen eltérők.

Betegségek közül a cholera 1872-ben Ujfaluban csak 4 szörványos esettel köszöntött be. 1873-ban azonban junius közepén Halászában kitörvén, november elejéig 23 községben dühöngött; és meghalt Tarcán 162 beteg közül 99, Lébényben 143 közül 66, Halászában 90 közül 35, és M.-Óvárótt 79 közül 29!

A vészhimlő 1872-ben Tarcán, Rajkán, Magyar-Kimlén és Szent-Péteren, 1873-ban Tarcán, Féltonyban, Lébényben, Szent-Miklóson, Szolnokon, Mecséren és M.-Óvárótt dühöngött, összesen 360 egyén esett áldozatául.

A vörheny 1872-ben Gáttán és Wallában járványosan pusztított, holott a gyermekek közül 5.28% esett e kór áldozatául. A kanyaró 1874-ben Miklósfalván, Rajkán, Nemesvölgyön, Barátfalván lépett föl.

A váltóláz kivált a fertőmenti és dunamelléki községekben gyakori, hol 1868-ban sokan estek áldozatául. Különben Magyar-Óvár oly kedvező fekvésű, hogy itt sokan kivált az Alföldről került hallgatók elvesztik a lázat, holott másutt nem tudtak tőle megszabadulni. Mosonymegyében a közegészséget szolgálta 1874-ben 10 orvostudor, 22 sebész, 26 barom-orvos és 64 bába. Gyógyszertár van M.-Óvárótt, Mosonyban, Rajkán, Nezsideren és Boldogasszonyon, összesen 5.

Magyar-Óvárótt van egy »Karolina« című kóroda.

A megyei kórodai alap az 1874. év végen értékpapirokban 27,680 frtra rugott.

A népesedési mozgalom a közelebb lefolyt években következő volt:

Halálozások:

	finemű:	nőnemű:	összesen:	orvosi segély nélkül:	az összlakosság:
1872 . . .	1225	1238	2463	598	3,07%
1873 . . .	1807	1713	3520	718	4.60%
1874 . . .	1511	1504	3015	2	?

Miután, mint főnebb láttuk, a rendelkezésre álló orvosok száma kielégítő e megyében szegényítő körülményül kell itt felsorolnunk, hogy oly jelentékeny az orvosi segélyt igénybe nem vett halottak száma.

Születések:

	fi:	leány:	összesen:	ebből törvénytelen:
1872-ben . . .	1784	1813	2463	314
1873-ban . . .	1821	1690	3511	286
1874-ben . . .	1733	1726	3459	230

A törvénytelen szülöttek számaránya más megyékhez viszonyítva igen kedvező. Házasságra lépett 1873-ban 727, 1874-ben 780 pár, mi a lakosság fokozódó anyagi jólléte egyik ismérveit vehető.

Mosonymegye lakosai 18 nagy és 35 kis községben vannak megoszolva.

Számuk 75,486.

E szerint egy □ mértföldre 2234 lélek esik. A lakosság jelentékeny része — 35.02% — földmiveléssel foglalkozik.

A földmivelő községek igen vagyonosak.

Annál sajnosabb, hogy a munkás és munkabíró népességnél a haza földje iránti szeretet oly csekély mérvű, hogy az Amerikába való kivándorlások s rendszerint a módosabb lakosok részéről nem tartoznak a ritkaságok közé.

Bár a szélsőséges éghajlat, a gyakori esőhiány s elemi csapások a földmivelésből meríthető jövedelmet nem ritkán érzékenyen csorbitják, ez a kedvező talajviszonyok s a piac közelléte következtében mégis jelentékeny virágzásnak örvend, miért is Mosonymegye régi időkből fogva Bécs tárházának nevezetik.

Feltűnő a gépeknek nagy mérvű alkalmazása, melyek elterjedésére a m.-óvári főhercegi uradalom példája, több jeles kivált a Kühneféle mosonyi gépgyár közelléte, de főleg a népességnek a maga érdekeinek józan fölismerése jelentékenyen befoly!

A paraszt szerte sorvetést ejt és társulatokban gőzcséplőket szerez, melyekkel készleteik elcséplése után a vállalkozók részére is csépelnek.

A lakosok a gabnatermelés s a hanyi szénának Bécsbe szállítása mellett, újabb időben nagy érdekeltséget tanúsítanak a szőlőmivelés iránt is.

Sajnos, hogy az itteni állattenyésztés, szemben a régibb időkéivel jelentékenyen hanyatlott. Csak is a legújabb időkben jelezhetünk kivált a lótenyésztés terén némi emelkedést. Az állami ménnek s a majdnem évenkénti lójutalomkiosztások kétségtelen jó befolyást gyakoroltak. Főlemlítendőnek vélem még, hogy Mosonymegye egy új birtokosa gróf Henckel-Donnersmark híres versenylovait ujabban Oroszváron tartja.

A ló-állományban a takonykór 1872-ben Mosony, Szt.-Miklós, Sz.-Péter és Tarcsa községekben, 1873-ban Féltorony, M.-Óvár, Szt.-János, Szolnok, Tétény községekben pusztított holott szörványosan, hiányos tartás és kedvezőtlen külviszonyok következtében ismétetlen kiütött.

De a foganatba vett erélyes intézkedések a kórt csakhamar ismét megszüntették.

A marhavész az utóbbi években gondos határzárolással távol tartatott; de a lépvész ellen sem előző rendszabályok, sem gyógyítás sikerre nem vezetett. A vész 1872-ben ugyan Kleylehof birtokságra, és Sz.-Miklós községre szorítkozott, de 1874-ki júniusban Wittmanshof, Császárrét, Kazimir főhercegi birtokságokon jelentékeny károkat okozott. A esont-lágyulás Lébény és Apeltau községekben észleltetett 1872-ben.

Hajdanta a juhtenyésztés igen kiterjedt volt e megyében maga a főhercegi uradalom juhállománya a 30-as években még 30,000 darabra rugott. Magda a parasztoktól tartott juhokat 60,000 darabra becstülte.

De a bécs-szőnyi vasut kiépítése Mosonymegyét a belső Thünen-féle gyűrűzetbe hozta s a belterjesebb viszonyok, nem különben a juhtenyésztésnek ma általában csekélyebb jövedelmezősége e tenyésztés fokozatos hanyatlását vonta maga után; jelenleg még csak a csányi gr. Henckel-féle törzsjuhászat áll fenn, melynek tenyésztőanyaga a felejthetlen Klauzál Gábor nyájából került ide. A merinos-juhok behozatalával a magyar-óvári, felto-

ronyi, farkaskuti, bordacsi és mosonyi főhercegi juhnyájak csakhamar nagy hírnévre tettek szert; de a mosonymegyei híres juhászatok egymásután megszűntek.

A sertésenyésztés csak a háziszükségletre szorítkozik. Ellenben a lúdtenyésztés némely községben, mint Bezenyén nagy virágzásnak örvend. Az értelmes méhtenyésztés terén a néptanítók, kik a Dzierzon-féle módszert is hathatósan terjesztik, szép példával járnak elől. Oktatást és példaadást az akademiánál 1869 óta fennálló minta-méhes ingyen nyújt az úttörőknek.

De ime itt vagyunk Lébényben, e nagyobb részt magyar ajku 2597 lelket számláló községben, melynek temploma építészeti remekeink egyik kiválóbbja.

A lébenyi templom és monostornak, melynek még nyoma is elenyészett, alapításuk évét határozottan nem tudjuk; csak annyi bizonyos, hogy a hírneves Hédervári nemzetség volt, mely a gyönyörű román stílusú és szent Pál apostol után nevezett szentegyházát építette.

Lébény és még két más helység u. i. már a XII. század közepén két Hédervári — Sándor és Szerafin — birtokában volt. Ezek elhaltával királyi kézre került, mire több külföldi, részint adomány, részint vétel útján birta, hogy III. Béla király kezébe kerüljön, kinek fia Imre ismét egy Hédervárinak — Saul kalocsai érseknek — adományozta. Ennek elhunytával fivéreinek kezébe került, névszerint Bóthnak, ki 1199—1202-ig, aztán 1206-ban, ismét 1208—1212-ig, végül 1214-ben Mosonymegye főispánja s ez időben az ország nádora volt; ezután jön Csépán, ki bácsi főispán és 1208 körül az ország nádora volt, végül Mór (1202—1203-ig mosonyi főispán) fia István, ki tehát Bóth és Csépán unokaöccse volt.

Ezek Lébényt, Szent-Miklóst, Bámot (a mai H.-Jarfalut) több más falu és pusztával, melyeknek ma már helyük sincs tudva, a bencéseknek adományozták, mely adományt II. Endre király egy 1208-ban kelt okmányban megerősített.

A monostor adomány és vétel útján gazdagodva virágzásnak indult. Látjuk ezt a győri káptalannak egy 1222-ből kelt okmányából, melyben azt bizonyítja, hogy e monostor Leonhard nevű apátja, a lébenyi monostorral határos monor-keréki földeket Szerafin és Saul testvérektől 12 ezüst márkaért megvásárolta. 1231-ben pedig Ceken mosonyi alispán a Bóthtól birtokba vett mosonyi kuriát Leonhard apátnak ítélte oda.

IV. Béla 1240-ben az apátságot Beugen (a mai Köpcsény) és Sassum (Sassony) községek birtokába helyezte.

A lébenyi templom úgy látszik kikerülte mind az 1241-ki tatár-, mind az 1271-ki cseh pusztítást; de a mohácsi vész után a bencések még sem érezték magukat bizton e nyílt helyen s azt elhagyogatni kezdték.

A hagyomány aztán egy laikus bencésről emlékezik, ki a pannonthalmi vár és monostornak 1594-ik évi július elején történt bevétele után csak egymaga illant el a török elől s a barát földi pusztán megtelepedvén: ezt mind rendjének jószágát elfoglalva, haláláig birtokolta.

A 17-ik század elején Himmelreich György pannonthalmi apát kezében látjuk Lébényt, ki azt Baksay István rokonának hagyományozta, vagy Fuxhoffer szerint eladta. Ez aztán a Győrött lakó jezsuitáknak adta át, kik szünidejüket ott töltötték, s azt a rendnek II. József alatt történt eltörléseig birtokolták is; jóllehet Magyar Placid pannonthalmi apát

e birtoklásnak 1661-ben ellent mondott. Dingraff Gáspár lébényi plébános a templom 200 év előtti történetéből egy epizódot is beszélt el, mely legjobban illenék a törököknek Győr-ből való kiűzetésük utáni időkre. Szerinte u. i. a győri katonai parancsnok egy század katonát küldött ki Lébénybe, hogy az ottani leégett templomot lebontsák. De a katonák olaszok voltak, s vonakodtak a romjaiban is szép templomot megsemmisíteni. Ki tudja vallási kegyelet, művészi érzék vagy mindkettő szerepelt-e ez elhatározásuknál? Elég hozzá, a vandal cselekedet elmaradt.

De midőn a templom, Lébény egy része, Sövényháza a barátföldi pusztával, 1784 után a kamara kezére jutott, nem kerülhetett ki a szomorú sorsot: hogy gyönyörű portálját bemeszelték, a templomot magát oly módon kijavították, hogy csak a sekrestye belseje s a chorus alja maradt meg a régi román stílusban. A kamarától, melynek birtoklása idejében a templom különben zárva volt, a szent-miklósi uradalom Lébénnyel csere útján a Zichy grófi család birtokába jutott. Birtoklásuk idejében 1841-ki április 24-kén a templom leégett, mire ismételt szöveg hozatott végleges lebontása és anyagának más célokra való fölhasználása.

A Zichyektől báró Sina vette meg a lébény-szent-miklósi uradalmat, s így a nevezetes templom is az ő kegyurasága alá került, melylyel, kivált azon időtől kezdve, hogy Dingraff Gáspár lett lébényi plébános, egy új korszak állott be reá.

Dingraff plébános nagy erélylyel és kitartással hozzá látott a templom restaurációjához. Belsejét a vakolattól megtisztíttatta, a hiányos kapitteleket és oszlopokat kiegészítette s a téglák helyett köveket rakatott. Jóllehet a kegyúr b. Sina János nagylelkűen hozzájárult az újítás költségeinek fedezéséhez, a nyújtott segély mégis elégtelen lett volna, ha a belső felszerelést, mely 17,000 forintot meghaladott, maguk a lébényi hívek nem fedezik. A gyönyörű szószerk, mely a látogató orvosok és természettudósok figyelmét nagymértékben magára vonta Münchenben készült Sickinger Anselm képfaragótól. A gyönyörű miseruhák, melyek himzése a hölgyeket annyira érdekelte az első cégektől szereztettek stb.

De Dingraff plébános meg nem elégedett a templom belsejének stíluszerű restaurálásával, ő e remek építészeti mű — az ő vén menyasszonyának — külsejének helyreállításán is fáradozik, mely lelkes célzatot Mosonmegye is töle telhetőleg előmozdítja; nevezetesen megyei bizottsága egy választmányt küldött ki, mely a restaurációt Essenwein tervei szerint foganatosítja és négy éven át évenként 500 forintot szavazott meg e célra.

A m. kir. vallás és közoktatási miniszterium pedig a műemlékek főtartására engedélyezett országos adományból ez ideig 5500 forintot engedélyezett.

Maguk a templomot látogató orvosok és természetvizsgálók dr. Batizfalvy és Sztupa urak kezdeményezése folytán, midőn kegyeletos érzések közt bucsút mondtak a templomnak, szép összeggel járultak a restaurációs költségekhez. Adja az ég, hogy a lelkesen felkarolt műmielőbb bevégeztessék, élő bizonyosságul a késő utódok kegyele és műízlésének.

Visszahajtva a lébény-szent-miklósi állomáshoz egy nagy épület tűnt sokak szemébe — a szent-miklósi volt cukorgyár, egy csak ideig óráig fölvirult ipar romja, mely a nemzetgazdát épp úgy elsomorítja és elméledésre ösztönzi, mint a történet egy vár, az archeologust valamely elpusztult műremek romja.

A még a negyvenes évek végén keletkezett cukorgyár egy millió mázsa répa földol-

gozására volt berendezve, s így az egész kontinens legnagyobb ilyenmű gyára volt. De éppen nagyszerűsége volt megölője, mert forgalmát 400,000 mázsa répa földolgozásán felül soha ki nem terjeszthette. Beszüntette működését, miben 1872-ben az 1854-ben keletkezett mosonyi főhercegi cukorgyár követte. De kinek lett volna meditációkra ideje? A vonat a lakosság harsány éljenei közt Mosonyon át Hegyeshalom felé robogott, hol gróf Batthyány József főispán s a főhercegi uradalom tisztikara fogadta a vendégeket.

Hegyeshalom egy kis község, mely már II. Andrásnak egy a szent-kereszt cistercita apátságának tett 1217-ből kelt adománylevelében előfordul, s melyet Zsigmond király 1436-ban Albert osztrák hercegnek elzálogosított. Ma gabnatermelés mellett szőlőműveléssel foglalkozik. Vasuti állomásától két főhercegi praediumon termelt tej naponként kétszeri szállítással — küldetik Vindobona lakóinak.

A készen álló kocsikra — többnyire hintókba — szállva, megindultunk néhány főhercegi birtoktag gazdaságainak megtekintésére.

A magyar-óvári főhercegi uradalom.

A nagy hírnévnek örvendő uradalom, mely hajdan 28 községre kiterjedt, ma 36,349 k. holdat tesz, mely házilag kezeltetik, azonfelül 7004 hold bérbe van adva.

A szántóföld terjedelme 14,632 hold, a réteké 7930, a legelőké 4029. A miveleti területnek 29% szemtermesztésre, 11% takarmánytermelésre szolgál.

Fő gabnaneme a buza.

A vetett takarmányfélék közül első helyen a takarmánytengerit (csalamádé) kell kiemelni, mely ma az egykor nagy mennyiségben termesztett burgonya helyét foglalja el, s a nyári és téli takarmányozásnak főanyagját képezi. A csalamádé a művelt terület 714°-át foglalja el, baltacim és lucernára (miután kevés lucernaképes mély rétegű talaj áll rendelkezésre) csak 2·80%-ot, takarmány-répára 205% esik. A szárazságot tűrő mohar-termesztés már 4·78%-ra rúg. Lószükségletét maga fedezi, részint belföldi állami, részint nehéz chydesdali és pinzgauai méneket használván. A szintén fölkarolt percheron-tenyésztés csekély eredményű volt.

Főszűlyt fektet az uradalom a tej és hústermelésre. Az első termelési ágat az eddigelé tartott ostfriesi marha kiküszöbölésével kizárólag allgauti marhára kezdi fektetni.

Ily uradalom marha-állománya mennyiség és minőség tekintetében valóban párját ritkítja; van u. i. 490 darab lova, mi mellett főlemlítendő, hogy miután a saját utannevelés mindeddig nem fedezi a szükségletet, ismételt (úgy 1874-ben 202 db) vemhes allgauti üsző hozatott be.

Az uradalom tejgazdasága mily jelentékeny, kitűnik abból, hogy 1874-ben 18,887.227 pint tej fejtett, melyből eladásul Bécsbe 1,711.782 pint szállított!

A hústermelés céljára Shorthonok tartatnak; a telivér Shorthon-bikák kivált ostfriesi tehenekkel kereszteztetvén, az így előállott fél és 3/4 vér állatok husa Bécsben fontonként mindig néhány krajcárral drágábban kel a közönséges marhahúsénál.

A szarvasmarha-állomány 3444 db-ra rúg, mi mellett az 5128 juh eltűnik. A merino-juhtenyésztés helyett a southdown-juh szaporítatik.

Az óvári uradalomnak 11 kerülete, 22 majorja és juhászata van.

A Mária-liget, hova legelőbb hajtottunk, a főhercegi uradalomnak kétségen felül legkiesebb birtoktagja. 1797 holdjából fás ültetvényekre 187 hold, fasorokra 39 hold esik. Ez megmagyarázza, hogy az egész praedium egy terjedelmes park, melyben gyönyörű platán-fasorok alatt, s elevenövények közt az orgonalila fennen kimagaslik. Egy tágas tér előtt reggeli várt a látogatókra, kiket Blaskovics Mór úr meleg szavakkal üdvözölt.

A mint gyorsan megreggeliztünk, az előttünk legelésző 178 db allgauti üsző felé irányzók lépteinket.

A rétek mellett, hol egynéhány kaszálógépet működésben láthattunk, a majorba hajtottunk, hol az intézőnek oly lakháza van, mely kis kastélynak is beválnék.

Egy csúrból igen célszerűen átalakított istállóban cementből készült és vízvezetékekkel ellátott vályuk előtt a 178 dbból álló tehén-állomány egy részét szemlélők; külön rekeszeikben pedig a tekintélyes családapákat. A takarmány az előkészítő kamrából sín-uton tolatik be az istállóba; szintily módon lesz szállítva a tej is.

Megtekintők a vízművet, melylyel több gazdasági gép (daráló-, zuzómalom stb.) lesz hajtva; megnéztük végül a háromemeletes gabnarakart is.

Kocsira ülve, a telepítvényesek csinos házai mellett elhaladva csakhamar ákácfa-ültetvények közt hajtottunk tovább, melyekkel az itteni silány talaj még legjobban értékesítetik. A bezenyei parasztföldek közt vezető csapáson Paprétre értünk. E praedium Óvár, Bezenye és Rajka községi legelőkből a főherceget illető részek tagosításából csak a közelebbi 20 évben alakítottatott.

E praediumban is kizárólag tehéntartást láttunk, és pedig 180 darab kuhlandi, müzthali, berni és schwyczi teheneknek, keletfries bikákkal való keresztezés termékeit. Ezek lassankint kimustráltatván, a tehenek ujabban allgauti bikákkal kereszteztetnek. A bika-borjúk eladatnak, az üszők fölnevelés végett távoli majorokba hajtának.

E birtoktagról az épülő félben levő dunamenti rétek a főhercegi lovar, s a polgári weissenkreuzi erdő mellett elhajtottunk, mire polgári földek s az akademia kísérleti tere mellett, üdvölvések közt berobogtunk a diadalkapun a föllobogozott M.-Óvárba, hol a polgárság igen baráti fogadtatásban részesített.

Magyar-Óvár.

E kis, csak 3454 lelket számláló város Mosonmegye központja és székhelye.

Magyar-Óvártól néhány ezer lábra nyugatra a Duna mosonyi ága foly. Ebbe torkol a rákjairól híres és oly sokat emlegetett Lajta, mely Ausztriából jöve, Lajtafalunál lépi át a megye határát s számos ágra megoszolva, Magyar-Óvárt s híres parkját körülfogva a Dunába siet.

Magyar-Óvár őskori történetéből mentül kevesebbet tudunk; valószínű, hogy e helyet is eleintén illyrek, később kelták lakták. Története a római hódítás korával veszi kezdetét Carnuntumból, hol a rómaiaknak főhadiszállásuk volt, Peutinger térképe szerint a római hadiut egyrészt Gerulatan (Oroszvár), a Flexumon (M.-Óvár), Stailucon (Öttevény), s Arra-

bonán (Győr) át Brigaetiumba (Ó-Szőny) vezetett; másrészt Ulmum (L.-Bruck), Mutin (Fehértemplom), Scarabantián (Soprony) át Sabaria (Szombathely) felé.

Traján idejében a moesiai hadtestben harcoló pannoniai legiók helyett, a Rajna mellékéről két legio (X. gemina és XIV. gemina Martis vitrix) indított e tájra.

A XIV. legio, hogy Flexumban is tanyázott, ezt bizonyítja Vitruvius »De re militari« — de a m.-óvári várkapu boltjában látható két római fölirat is e föltevést látszik bizonyítani.

Magyar-Óvár az Árpádok idejében királyi törzsbirtok volt, úgy hogy a hozzá tartozó községek az okmánygyűjteményekben csak szomszédos helységeikül említetnek.

Itt mulatozott Salamon király, miután a vadakkal bővelkedő szomszédos ligeterdőkben, nem különben a Hanság szárnyas vadaira kedvére vadászhatott.

M.-Óvár nem ritkán vérengzés színhelye volt.

Az első keresztes hadak, melyek Gauthier, Walter és Amiens Péter vezérlete alatt állottak, hazánkon átvonulva tudvalevőleg elég jól viselték magukat, csak Zimonynál kezdtek garázdálkodni. De már a Gottschalk pap alattiak egész utjokban garázdálkodtak, s nevezetesen M.-Óvárt oly embertelen kicsapongásokat vittek végbe, hogy a Győrből hirtelen ott termett Kálmán, szent célukkal mitsem törődve úgy megverte őket, hogy alig 300 menekült hazájába.

Ottokar, kinek cseh csapatai 1271-ben Mosonmegyében dultak, megvívta és letarolta M.-Óvárt is.

Erzsébet királyné e várost már 1354-ben a szabad királyi városok sorába emelte. De ezen adományozás minden kiváltságaival semmisnek nyilvánított a törvényhozás részéről.

A 15. században M.-Óvár a gazdag Wolfard nemzetség birtokába és ezektől házasság útján a szent-györgyi és bazini grófok kezébe jutott. Ezek kihaltával 1516. ismét a koronára visszaszállt, mire II. Lajos királyunk, Anna nővérének I. Ferdinánd nejének adományozta. Ez időtől fogva királyi tulajdon maradt, Mária Terézia uralkodásának második feléig, ki azt leánya Christina főhercegasszonynak, s Albert szász-tescheni hercegnek adományozta. Ettől Károly az asperni győző és Albrecht fiára — a jelenlegi birtokosra — származott át.

A török hódoltság korában M.-Óvár erősített város volt, ki ellen a törökök több ízben támadást intéztek. A Türkische und ungarische Chronika ily szándékolt támadásról azt írja: »1595. Türken einen Anschlag gemacht, wegen nasse und tiefe Wege nicht zum effect kommen.«

De M.-Óvár szerencsés fekvésénél fogva csakhamar kiheverte a veszteségeket és újabb virágzásnak indult. 1848-ig az u. n. koronai városok sorába tartozott, közügyeit a belkormányzat és igazságszolgáltatás körében saját bírái által intézte. Az újabb szervezésnél nagy község címét vette föl.

A polgárok ezelőtt nevezetes marhaállománya nagyon csökkent ugyan, az átviteli kereskedést szintén beszüntette a bécs—ujszőnyi vasut kiépítése, de azért a polgárok általában vagyonosak, mire az akademia hallgatói útján évről évre emelkedő pénzforgalom nem kis részben befoly.

Magyar-Óvárrott van egy főhercegi sörfőzde, mely 47,500 akó sört gyárt; van egy műmalma 15 járattal, melyeket rendszerint a Lajta vize hajt, de alacsony vízállás mellett 9 járata gőzerővel lesz hajtva.

A városház diszes termében találkoztunk ismét, hol Albrecht főherceg vendégei voltunk.

Gróf Batthyány József a királyt éltette, mit illő lelkesedéssel fogadtunk.

Aztán Blaskovics Mór szólalt föl, poharat emelvén a magyar orvosok és természetvizsgálók jólétére, áldásdús működésére.

Simon Gyula alispán Kruesz Krizosztomot az ép oly fönnkelt lelkű mint szeretetre méltó elnököt élteti, ki fáradhatlanul osztozik az orvosok és természettudósok munkáiban és kirándulásaiban. Lelkes éljenzés közt óhajtja, vajha az ég a fönnkelt lelkű főpapot, hirneves tudóst és nemes emberbarátot, az egyház, a haza és az emberiség díszeré és örömeire minél tovább éltesse.

Az »aranyuszájú« elnök Kruesz Krizosztom főapát Albrecht főherceg ő fenséget élteti, kinek mint hősnek homlokát annyi babér koszorúzza, és mint a mezőgazdasági haladás hő pártolóját, lelkes éljenzés közt indítványozza, hogy távirati uton jelentsék ő fenségének a gyűlés hódolatát s háláját e szives fogadtatásért. Ezek után elmondá, hogy gróf Batthyány főispán úr volt, ki első karolta föl eszméjét a mosonymegyei kirándulásnak, miért neki a résztvevők nevében hálás köszönetet mond!

Ezenkívül fölköszöntették a mosonymegyei alispánt gróf Batthyány és Kruesz főapát. Schabátka megyei főorvos a szellem fölszabadítására s a népek szellemi föltámasztására ivott. Simon a főispán távollevő nejére, dr. Pollák Fehér Ipolyra, dr. Batizfalvy a gazd. akadémiára stb.

Este a gyönyörű óvári parkban volt találkozásunk.

Felejthetlen szép este volt ez sokakra nézve! A mint a fiatalok ott lejtettek a platánok alatt, az idősbek élénk szóvitákba bocsátkozva jártak föl s alá vagy az asztalok körül csoportosultak — önkénytelenül Lenau jutott eszembe, ki egy félszázad előtt gazdasági gyakornok korában e csendes parkban andalgott s irta első költeményeit.

A méhészeti kiállítás.

Kruesz főapát, gróf Batthyány főispán, és Major minisztertanácsos jelenlétében aug. 28-án este nyílt meg, mely alkalommal Simon, mint a mosonymegyei gazdasági egyesület alelnöke köszönetet mondott a földmívelési miniszternek, hogy a kiállítást 400 forint segély és 1 arany s 3 ezüst állami érem átengedésével elősegítette. Egy futólagos körületekintés után e sorok írója, mint a rendező s bíráló bizottság elnöke a kiállítás behatóbb megismerésére másnap reggelre hívta meg a vendégeket.

29-én reggel a főapát elnök, a mosonyi főispán és számos vendég gyűlt össze a megyeház nagy termében, hol e sorok írója a méhészetről rövid előadást tartott, melyben kiemelte, hogy a mosonmegyei gazdasági egyesület a maga részéről szintén hozzájárulni kívánt a megye tudós vendégeinek méltó fogadtatásához, de nem tartá sem időszerűnek,

sem ildomosnak egy terménykiállítást rendezni, miután a győri gazdasági egyesület a szomszédos megyékre is kiterjeszkedő általános kiállítást rendezett.

Ellenben egy általános méhészeti kiállítással elérhetni vélte: a méhet, e természettudományi szempontból oly igen érdekes rovar ismert és kevésbé ismert fajtáiban és változványaiban tudósainknak bemutatni; másrészt lehetőleg hű képét nyújtani a méhészetnek, mint gazdasági mellékiparágnak óriási haladásáról, a józan elmélet kimutatása ösvényen.

S valóban — mondá előadó — más téren aligha lettünk volna képesek oly gyengéd kifejezést adni a természettudományok nagy horderejűk kellő méltatásának. Hiszen az egykoroni méhtartó csak azóta lett méhtenyésztővé, mióta a természettudományok előhaladásával a méh bone és élettanának évezredek át homályban maradt részei a tudomány szövétnekével kellőleg megvilágítottak.

A nagy Stagiritától a németalföldi Svammerdamig s ettől Leukart és Sieboldig a mily haladást tettek a méhről való ismereteink: épp oly módon fejlődött Aristomachostól Schirachig s ennek korától Dzierzon és Berlepschig a józan gyakorlat! De ezt számba sem véve, maguk a mi orvosaink és természetbuváraink vándorgyűléseikkel méhekhez hasonlítanak, kik távoli virányról s a legkülönbözőbb virágok edelyeiből szedik a tudás nectárját s a tapasztalás himporát, hogy velük a haza és az összememberiség javát előmozdítsák.

Az óvári méhészeti kiállítás eszméje az egyesülettől ugyan nagyon elkésve lett fölkarolva s így csak hevenyészve foganatosítva — de e hibát helyre ütötte a méhészek érdeklődése, kik a külföldről, a birodalom tulsó feléből s hazánk legtávolibb vidékeiről járultak hozzá a vállalkozás sikeréhez.

Volt kiállító Franciaországból, Németországból, többen Krajnából, Csehországból s Bécsből. A magyarországi kiállítók közül a délmagyarországi méhészeket illeti a legnagyobb elismerés.

Megfelelő helyiség hiányában a kiállítást kétfelé szakítani kellett. Az üres méhlokok, kezelés- és taneszközök, méhészi-irodalmi termékek, méz és viasz a megyeház nagy termében és oldalhelyiségeiben voltak kiállítva; az élő méhek az akadémia fűvészkertjében. Bár a kétfelosztás az összbemutatóra csak hátrányos lehetett, meg volt azon előnye, hogy egyuttal az akadémia jól felszerelt méhese is be lett mutatva.

A m.-óvári akadémia méhészeti tanszergyűjteményének kiállított része közfigyelmet ébresztett. Miután a díjaztatásról lemondott, az első díjat (arany állami érmet) dr. Sőtér óvári ügyvéd gyönyörű collectiója nyerte. Kiváló méltatásban részesült továbbá b. Ambrózy Béla, ki Gyarmathán nagy terjedelemben űzi a méhészetet és e téren a külföld kiváló elismerését is ki vívta már magának. B. Ambrózy bánati méhekkal egyre emelkedő kiviteli kereskedést űz, mézféléi a kiállításoknál mindig különös dicséret tárgyai.

B. Rothschild Smerekről a legjobb méhészeti eszközök választékos collectióját állította ki, mely csakhamar készséges vevőkre talált. Általában a kiállítás valóságos nemzetközi vásárrá nőtte ki magát, mert a látogatók nemcsak eszközöket és kaptárokat vásároltak, de a kiállított olasz és krajna méhesaládok is mind elkeltek.

A Dzierzon-üzem iránt érdeklődők nem kis meglepéssel tapasztalhatták, hogy néptanítóink e téren mily szép haladást tesznek.

A magas földmívelési miniszterium az okszerű méhészet megkedveltetése és gyorsabb terjesztése céljából a néptanítók számára 1870 óta évenként tartatott gazdasági tanfolyamok alkalmából ajánlatomra ingyen kaptárokat osztat ki a részvevők közt.

Az illető kaptárforma két keretsoros álló kaptár, mely épp oly célszerű mint könnyen kezelhető.

Több néptanító kitüntetendő, hogy az Óvárról elvetett mag náluk termékeny talajra hullott, kaptáraikat benépesítve küldték be. Különösen kitünt Kuster József aradi tanító, erős raja és annak hibátlan építményével.

A magyar-óvári kir. gazd. akademia.

Bár egyre emlegetjük és fennen valljuk, hogy »par excellence« agricultur állam vagyunk, a gazdaság és gazdasági tudomány iránti érdekeltség vajmi csekély nálunk. Sokszor elmondatott, s nem eléggé ismételtető, hogy ez oly kóros állapot, mely az orvoslást sürögösen követeli.

Igaz, egyesek korukat megelőzve a gazdasági szakoktatást meghonosították nálunk, de a nagy közönség még mind a mai napig vajmi kevés fogalmával bír annak, hogy mi legyen egy földmives-iskola, mi egy gazdasági tanintézet vagy éppen akademia? valamint nem tudja, hogy Tessedik, gróf Festetich György és Albert szász-tescheni herceg oly uttörők a gazdasági szakoktatás terén, kikre méltán büszkék lehetünk, mert az eszmét fölkarolták akkor, midőn még az előre haladottabb külföld is alig tett valamit e téren.

Igy Tessedik Samuel szarvasi evangélikus lelkész már 1779-ben egy »Practicum oeconomicum institutum«-ot állított Szarvason, mihez a Harrucker örökösök kísérleti tételül 1140⁰ sovány székföldet ajándékoztak. 1798-ban a szarvasi iskola királyi protectoratust nyert, minek következménye lett, hogy az ott működő tanítók beszüntetése éveig (1807) az iskolai alapból huzzták fizetésüket.

A halhatatlan emlékü tolnai Festetich György pedig 1797-ben mintaszerű »Georgicum«-ot alapított, melynek mindjárt eleintén 247 hold minta-gazdaságul rendelkezésre adatott.

Harmadik gazdasági tanintézetünk a m.-óvári, mely Albert szász-tescheni herceg* magántanodájából, idővel európai híré akademiává nőtte ki magát.

A magyar-óvári intézet keletkezte, fejlődése és mai állapotairól oly hiányos és részben helytelen nézetek uralkodnak, hogy nem vélek fölösleges munkát tenni, midőn mind ezekre habár csak röviden is reflectálok.

A keletkezésre vonatkozólag Wittmann Antal uradalmi regens »Vermächtniss für meine Kinder« című kéziratának 18. és 19-ik ivén az intézetre vonatkozólag következő áll:

»Ő kir. fensége mitsem kívánt forróbban mint azt, hogy birtokainak jó berendezése legyen s az ebbe fektetett ismeretek föntartassanak, magas utódjai számára folytattas-

* Albert fia III. Ágost választó fejedelem és lengyel királynak szül. 1738. július 10-kén. Nőül vevén 1766-ban Mária Krisztina hercegasszonyt Mária Terézia leányát, egyszersmind a m.-óvári és belgyei korona javak birtokába jutott, meghalt 1822-ben.

sanak, s különösen az ország javára szolgáljanak. A magyar nemzet iránt ő Fensége kiváló ragaszkodással, szeretettel és tisztelettel viseltetett. Egy, a magyar nemzetet érdeklő beszélgetés alkalmával ő fensége felszólított, terjesszek elé oly javaslatot, melylyel ő fensége a magyar nemzetnek maradandó emlék által bebizonyíthassa elismerését a Magyarországon élvezett boldog napokért és tapasztalt szeretet és tiszteletért! Némi idő múlva ő kir. fenségének egy Magyar-Óvárrott állítandó elméleti és gazdasági intézetnek 6 stipendiummal való létesítése iránt tettem javaslatot, melyet ő Fensége nagy tetszéssel fogadott és azonnal jóváhagyott. Ő fensége nem kívánt semmi költséget kimélni, csak hogy a cél teljesen elérettessék. Az egész országban méltányolt berendezési eljárást és gyakorlati oktatást tölem voltak a tanoncok veendő, az elméleti oktatást pedig más tanároktól, de a főhercegi uradalmi eredménynek alapján.«

Ime ez rövid története az óvári gazdasági intézet keletkezésének. Különben a »Viennae 25-a Octobris 1818-ban kibocsátott alapító levél is nyilván kimutatja Wittmann jegyzeteinek helyességét, illetőleg a szász-tescheni herceg azon célzatát a magyar nemzetnek hála emlékül egy gazdasági intézetet alapítani, és egy Nezsiderben vett Curiával az intézet fönlátását örök időkre biztosítani.

Az intézet 1818-ban october 25-kén megnyílt, eleintén 3 rendes és egy rendkívüli tanár oktatása mellett. Károly és Albrecht főhercegek föntarták elődük alapítványát 6 ösztöndíjjal és különben is számos jelét adták az intézet iránti érdeklődésüknek annak első 30 éves életében. Az 1848-ki események az intézet szünetelését vonták maguk után, mire 1850-ben october 30-káról keltezett császári intézménnyel 150,000 forinttal újból alapított s november 6-án annak második phasisa következett be.

Ekkor u. i. 46 hallgatóval mint cs. kir. államintézet nyitott meg.

Igazgatóul Dr. Pabst hivatott be Hohenheimből, mellette eleintén 2 rendes és 4 segédtanár működött. Az évenkénti államsegély 17,000 forintot tett ki.

1869-ben a dualismus életbeléptetése után, végül a magyar kormány főnhatósága alá került, de német jellege eleintén általában túlnyomó maradt, míg a viszonyok lassankint annyira javultak, hogy a magyar tannyelvnek a némettel való teljes egyenjogusítása bekövetkezett. 1874-ik évi augusztus hó 15-én kelt legfelsőbb elhatározással akademia rangra emeltetett.

Az összes hallgatók száma: 1818—1848	782
1850—1869	1483
1869—1874	454
Összesen	2719

Magyarország %	tulsó fél %	külföldi %
607	77.62	170 21.76 5 64

Az akademia megtekintése kora reggel foganatosított, megtekintetvén a gyűjtemények, a könyvtár, vegytani és iparvegytani műhelyek, egy első emeletbeli tanteremben összegyűltünk, hol dr. Masch igazgató német nyelven egy üdvözlő beszédet tartott, mire e sorok írója volt oly szerencsés a nagyérdemű vendégeket az akademiai belső major-

ban kalauzolni, honnan a m.-óvári főhercegi csirászatba indultunk, megtekintvén végül a fűvészkertet és az ottan kiállított élő méheket és méhellenségeket.

A m.-óvári intézeti gazdaság csirázata szintén tejtermelésre, s azonfelül tenyészállatok tenyésztésére van berendezve.

Az állatok hazájukból több ízben importáltattak 2½ éves hasas üszökképen, melyek az első vételnél átlag 809 fontot, a második vételnél 703 fontot nyomtak.

A tehenek árpa, tengeri, repcefogácsa, széna, szalma, zöldtakarmány és répával takarmányoztatnak. Egy nagy állat naponta átlag 26 font száraz állományt fogyaszt. 5·5 font száraz alkatrésze 1 pint tejtermelés, egy mázsza életsúlyra átlag 19·1 pint tej esik, 15 tehén az első borjazás után évi átlagban 4·7 pint tejet adott.

A borjak az első évben az 50 napos szoptatás után vízenyős takarmányt nem kapnak, hanem szénával s erőtakarmányul maláta-csira és tengerivel takarmányoztatnak.

Az elválasztásnál a borjak

átlagos súlya 145·4 font, súlygyarapodás 1 napra 1·56 font

egy éves korban 325·8 » » » » 1·248 »

Az intézeti gazdaság jelenleg 322 k. hold 936 □°-et tesz, melyből 304 hold 937 □° szántóföld, 5 hold 522 □° rét, a többi belsőség és ut.

A szántóföldek alacsonyabb fekvésű jobb minőségű mélyebb rétegű része 106 hold 128 □°. A partosabb, homokos minőségű és sekély fölrrétegű 149 hold 451 □°-en egy mohar forgó van berendezve.

Az akadémia belső majorjának megtekintése után, mint fönnebb is említve lett, a főhercegi csirászat szemlélése következett.

A csirászatban 72 db allgauti fejős tehenet és 37 növendék marhát találtunk. A bikák részint saját szükségletre, részint eladásra vannak itt fölállítva. A tej egy régebbi rendszerű hűtőn 11°-ra hűtetvén, a mosonyi állomáshoz küldetik.

A délelőtti szemlék után a vendégek ismét összegyűltek a városház termében, mint gróf Batthyány József vendégei. Ebéd után pedig a készen álló kocsikok a gőzeket tekintők meg, a haladó gazdasági műipar e nagy horderejű vívmányát, melyre nagy terjedelmű gazdaságokban, munkáshiányban szenvedő térségeken nagy jövő vár.

Az első gőzeke, még pedig azon rendszer képviselője, mely tetemesen javítva újabb diadalait üli, Köpcsényben 1861. június 18-án lett bemutatva. Schulhof az Eszterházy jószágok akkori bérelője tétetett vele kísérletet, hogy aztán temesmegyei Dettán alkalmazza. Nem-sokára Schwechaton is tétetett egy kísérlet és a gyakorlat néhány bókot mondott az elmés találmánynak s azzal a gőzszántás kérdése egy időre háttérbe szorult. M.-Óvárán 1870-ben hoztattak egy Fowler-féle kettős rendszerű gőzeket, mely azóta folytonos működésben van; valamint egy a bellyei uradalom számára is szereztetett.

A gőzeke nem végez olcsóbb munkát mint az állati erő, de kétségtelenül jobb munkát. Jelentősége a mély műveléssel karöltve emelkedik s e művelés súlypontját nem is annyira a talajfelület forgatása, mint inkább az exstirpálással való lazításban kell keresnünk.

A gőzekétől Mosony város felé hajtattunk.

Mosony.

4429 lelket számláló egykoron virágzó kereskedelmi város. Az volt már az Árpádok idejében is, mi Imre királynak 1198-ból kelt intézvényéből kitünik, mely szerint a Pest és Musin (Mosony) közt közlekedő kereskedő szekerek, ha Esztergomot kikerülnék az egész vámot Táton letenni tartoztak.

Az Árpádok idejében Mosony vár volt, mely az óvárival valószínűleg a római töltéssel összeköttetésben állott.

Mocharias mosonyi várjobbágy Both főispánnak a Sárvíz mellett Káta, Fulzarán és Janus földje közt fekvő udvartelket eladta, mely vételt II. Endre 1209-ből kelt okmányában megerősít. II. András 1229. a szt.-kereszt cistercita apátságát és Mosonyban épült házait kuriáját és pincéjét minden adózástól fölmenté.

Ceken alispán pedig, mint fönnebb láttuk, Leonhard apátnak 1231-ben a mosonyi kuriát oda ítélte.

A győri káptalan 1240-ben tanusítja, hogy Apa és Theyer mosonyi várjobbágyok Buhum (Bezenye) községben fekvő 90 holdas szántójukat 2½ márkáért Thui Dénesnek eladták.

A mosonyi vár mellett Szilvás község is feküdt. Ez kitünik László király 1278-ban kelt adományleveléből, melyben e községet László és Jakab zerki nemeseknek adományozza.

A mosonyi vár erős voltát bizonyítja, hogy az Enriko rajnamelléki gróf vezérlete alatt megindult kereszties csapat a várat hiába ostromolta. Ellenkezőleg Kálmán király kirontván a várból megszalasztotta őket — »miként a juhok a farkasoktól, úgy szóráttak szét a keresztiesek a rájuk rohant magyaroktól«.

De azért az elpusztíttatást még sem kerülte ki. 1271-ben Ottokar cseh király adott szava dacára a földdel egyenlővé tette, s lerontá Gvercsellen várát is, hogy nyoma sem maradt.

Lassankint azonban ismét fölépült és idővel nevezetes kereskedelmi helylyé nőtte ki magát. A birodalom gabnatárából a gabona hajón rendszerint Mosonyig fölvontatott, honnan szekereken szállíttatott fel Bécsbe.

Volt itt a század elején egy posztógyár is, mely azonban csakhamar Pozsonyba áttétetett. Ma több gazdasági gépgyáros lakik itt, kik közül Kühne gyártmányai a birodalom határain túl is jó hírnévnek örvendenek.

Habár Mosony gabnapiaca, a mosonyi Dunaág eliszaposodása és a bécs-szőnyi vasut kiépítése óta hanyatlott, mégis 1874-ki gabonaforgalma 750,000 a. mérőt tett.

Mosony mellett a csirászat és műrétek vonták magukra figyelmünket.

A mosonyi birtoktag, melylyel szemlénket befejezők 1670 holdból áll. A vasuti állomás mellett két szélkerék köti le figyelmünket. Az egyik, mely tömör falazaton áll Zeidler görllitzi malomépítő készítménye, a másik Clausen L. F. kappelni gépgyárában készült.

E szélkerekek célja 58 holdnyi térséget öntözni, mely részint állandó rétil, részint változó takarmány-földül szolgál. Amazok kizárólag réti növényekkel, ezek takarmány-

buza, takarmány-rozs és tengerivel oly módon lesznek bevetve, hogy az őszi vetett-takarmány learatása után, még kétszer csalamádé vettetik illetőleg kaszáltatik. Az újabb rétek, melyek Papréten a Dunából, M.-Óvároton a Dunából és Lajtaból gőzszivattyukkal, Mosonyban a földárjával szélkerekek és szélhiányában szintén gőzszivattyukkal öntöztetnek, lényegesen különböznek a márialigetbeli rétektől. Tudvalevőleg a mesterséges lejt- és kivált a mesterséges hátépítmény a vele járó jelentékeny földmozgás következtében igen költséges. Jelenleg az alapítás költségét oly módon kívánják csökkenteni, hogy lehetőleg az adott felszín-viszonyokhoz alkalmazkodnak.

A tervet a réteket a földárjával öntözni, illetőleg nedvesíteni nem tartjuk szerencsésnek, miután itt a földárja, hajcsövesség útján ugyanis javára válik a földtalajnak, illetőleg növényzetének. Ellenkezőleg a földárja költséges fölszínre emelkedésével annak tetemes része ismét elpárolog, s az ismét a mélységbe szivárgó vízzel, a könnyű talaj csekélyebb absorbtio-képessége mellett a trágyaanyagok egy része — így a légenysavas — a talajból gyorsan kilugoztatnak.

Toussaint mérnök, ki ilyféle réteket első kezdett építeni, az öntöző csatornákat 5 öl széles egészen sík ágyak közt vonta, ily módon oldalagos hajcsöves hatás útján kívánván megnedvesíteni a térséget. De e cél el nem érte, miután a nedvesedés a csatornáktól oldalt egészen szabálytalanul terjedt el. Ekkor aztán még néhány árok huzatott, hogy e területet elárasztani lehetett. A többi réteknél csak fő- és mellékvezető árkok és öntöző csatornák huzattak, melyekből a térség csergedézzel nedvesítettik. Levezető árkokra a talaj átbocsátossága mellett itt szükség nincsen.

Eddigél az egész uradalomban ily építésű 190 hold rét, 45 hold takarmányföld van már használatban. Az alapítási költségek holdankint átlag 356 forint 10 krajt tesznek. Régibb tökéletlenebb réteknek e rendszer után való átalakítása 260 forint 1 krajba kerül. Ily réteknek takarmányföldékké való átadomítási költsége pedig 290 forint 10 kraj.

A javítási s felügyeleti költség, az öntöztetés gőzmotorokkal holdankint és évenként 27 forint 58 krajba kerül, de módosul a vízszükséglet, többé kevésbé kedvező időjárás szerint.

Átlag e rétekről 44-39 b. mázsa szénát nyernek, holott ily fekvésű száraz rétekről a széna-hozadék csak 14-33 mázsa, miszerint az öntözött rétek javára 30-06 b. mázsa szénatöbblet esik.

Ha a legnagyobb alapítási költség 5%-a = 17 forint 80 krajhoz hozzáadjuk az üzleti költségeket 45 forint 38 krajral 1 mázsa széna több termelés itt 1 forint 50 krajba kerül.

A rétekről, már permetező esőben a mosoni majorba siettünk, melyben 246 darab allgau-i fejcs marha tartatik, melyek nagyobb része egy nagy csűrűből igen célszerűen átalakított — a takarmánykamrától két részre választott — széles istállóban áll. A szarvasmarha létszámot azon felül 6 bika és 187 db növendék marha egészíti ki.

A fejt tej a tejkamrába jó, hol egy Romonovszky-féle tejhűtőben 11°-ra hűtetvén, kis fahordókban Bécsbe szállítatik. Az istállóban sineken tova tolható talicskákon történik mind a tej mind a takarmány-szállítás, részint a szomszédos szérius kertbe, részint két — savanyított takarmány befogadására szolgáló — falazott gödörből. Az istállótól két felől a kellőleg rendezett szivattyukkal befecskendezhető trágyatelepek terülnek el.

A tenyésztésre szánt üszőborjuk 8 hétig szopnak, aztán lenmagliszt, malátacsira, zabdara és finom széna adagolással az elválasztásra előkészítetnek, és az elválasztás után is étetnek, mire további fölnevelés végett Ujmajor és Kismajorba hajtattak.

Itt az első év befejeztéig a legelő és szálas takarmányhoz bőven gabna darát és nyalásra krétát kapnak. A befejezett első év után száraz takarmányban részesülnek vagy a legelőn tartatnak, aztán a leborjazásig fokozatosan bővebben, lehetőleg nedvdús takarmánnyal láttatnak el. Az első borjazás rendszerint 2 $\frac{1}{4}$ éves korban megy végbe, mire a fiatal tehenek borjaik elválasztása után a tej-majorokba szállítattak. A bikaborjuk, ha jó származásuk, miről a hetenkinti probafejések s származási lajstromok fölvilágosítást nyújtanak, részint saját szükségletre, részint eladásra fölneveltetnek. Alkalmazásuk 1 $\frac{1}{3}$ évvel kezdődik.

A tenyésztésre nem alkalmas borjuk szerződésileg Bécsbe adatnak el. Az élősuly mázsájáért 20 forint adatván 5% levonás mellett.

A második kirándulási nap vége felé közeledett — a vonat berobogott az állomásra s a vendégek ismételt szíves bucsuzás után s a kísérők lelkes éljenzése közt távoztak.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Sajtóhibából dr. Kruesz Krizosztom elnöki megnyitó beszédében Kubinyi Ágoston halálozási napja rosszul van adva, és helyette 1873. szeptember 19-dike olvasandó.

Szerk.

